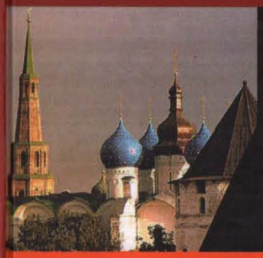
GEORGE VERNADSKY

RUSYA TARİHİ

RUSYA TARİHİ

GEORGE VERNADSKY

SELENGE

RUSYA TARİHİ

RUSYA TARİHİ

GEORGE VERNADSKY

Çeviri
Doğukan Mızrak
Egemen Ç. Mızrak

Selenge Yayınları
İstanbul - 2009

Selenge Yayınları No: 54
Tarih Dizisi 43

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
D. Ahsen Batur

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Bayrak Matbaası
Davutpaşa Cad. No: 14 Kat:2
Topkapı - İSTANBUL

ISBN 978-975-8839-69-8

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0.212 514 45 73 Fax: 0.212 511 09 35
www.selenge.com. tr
e-mail:selenge@selenge.com. tr

İÇİNDEKİLER

Editörden 13
GİRİŞ
1. Rus kavmi ve yayılma sahası 17
2. Ruslar Slav kökenli bir halktır 19
3. Rus halkının üç ana kolu 20
4. Rus yayılımının coğrafi sınırları.
Doğal alanı bakımından Avrasya 21
5. Rus yayılımının etnolojik sınırları.
Avrasya'nın göçebe kabileleri. 23
6. Avraya'nın iktisadi gelişimi 25
7. Rus halkının kültürel gelişimi. Bizans'ın rolü. 30
8. Rus tarihinin dönemleri 31

BİRİNCİ BÖLÜM
RUS DEVLETİNİN KÖKENLERİ
1. Rus devletinin beşiği Batı Avrasya 37
2. Batı Avrasya'daki siyasî oluşumlar.
Göçebe imparatorluklar. İskitler ve Sarmatlar. 37
3. Alanlar ve Antlar 39
4. Gotlar ve Hunlar 41
5. Litvanlar ve Finler 42
6. Bizans, Antlar ve Avarlar 43
7. Türkler ve Hazarlar 45
8. İskandinavlar ve ilk Rus Kağanlığı 47

9. Kiyef devletinin oluşumu 50
10. Kiyef Devletinin Genişlemesi: Prens Svyatoslav 52

İKİNCİ BÖLÜM
KİYEF RUSYASI

1. Rusların işgal ettiği bölge 56
2. Rusya'nın Hristiyanlığa geçişi; Prens Aziz Vladimir 57
3. Knaz Akıllı Yaroslav ve politikası 60
4. Rusya'nın prensliklere bölünmesi; iç ve dış çatışmalar 62
5. Ekonomik kalkınma 66
6. Siyasî organizasyon 69
7. Sosyal yapı 43
8. Kültürel gelişim 45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MOĞOL DÖNEMİNDE RUSYA

1. Rusların bölgesel olarak dağılımı 81
2. Moğol istilası 82
3. Moğol hakimiyetinin ilk yılı 88
4. Moğol idari sistemi 96
5. Moğol gücünün düşüşü ve Rusya'nın yeniden dirilişi 98
6. Moğol hegemonyasının sonu 105
7. Rusya üzerindeki Moğol tesiri 108
8. Kilise ve din; edebiyat ve beşeri ilimler 110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
XVI. YÜZYILDA RUS ÇARLIĞI

I. XVI. Yüzyıldaki Rus yayılışı 116
2. Moskova'nn büyümesi ve Novgorod'un düşmesi 117
3. Batı Rusya 124
4. Kosaklar 127
5. Çarlık 130
6. Livonya savaşı ve opriçnina 136
7. Politik ve dini düşünce 143
8. Güzel sanatlar 147

BEŞİNCİ BÖLÜM
XVII. YÜZYILDA MOSKOVA ÇARLIĞI

1. Fetret Devri 150
2. Romanoff hanedanı 159
3. Kosaklar ve Sibirya 163
4. Ukranya devrimi ve Ukrayna-Moskova birliği 166
5. Dinî kriz 169
6. Köylüler, Kosaklar ve tüfekçiler 174
7. Büyük Petro'nun ilk adımları 179
8. Ekonomik gelişme 181
9. Devlet ve toplum 183
10. Kültürel gelişme 186

ALTINCI BÖLÜM
XVIII. YÜZYILDA RUS İMPARATORLUĞU

1. Emperyal dönemin aşamaları 191
2. Büyük Petro'nun şahsiyeti 193
3. Dış politikası 194
4. Ailevi reformlar ve muhalefet 199
5. Petro'nun ölümünden sonraki siyasî mücadele 202
6. Anna ve Elizabeth 204
7. Uzak Doğu'da yayılma ve Orta Doğu politikaları 208
8. Lehistan meselesi 209
9. Karadeniz meselesi 211
10. II. Katerina'nın iç siyaseti 214

YEDİNCİ BÖLÜM
SOSYAL ve EKONOMİK KALKINMA (1700-1850)

1. Nüfus artışı 217
2. Tarım ve endüstri 218
3. Devlet ekonomisi 220
4. Serflik 221
5. Birey hukukunun genişlemesi 223
6. Devlet bütçesinin yansıması olarak sosyal değişimler 225

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜREL GELİŞME, 1700-1850

1. Ortodoks Kilise'sinin düşüşü ve muhaliflerin yükselişi 226
2. Eğitim 229
3. Bilim 231
4. Edebiyat ve tiyatro 233
5. Güzel sanatlar 236
6. Müzik 238

DOKUZUNCU BÖLÜM
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUS İMPARATORLUĞU

1. İmparator Pavel dönemi 240
2. 1807'ye kadar I. Aleksandr'ın politikaları 244
3. Aleksandr ve Napolyon: Savaş ve Barış (1807-1815) 249
4. I. Aleksandr döneminin ikinci yarısında izlenen politikalar 254
5. Aralık ayaklanması 262
6. I. Nikolay'ın iç politikası 263
7. I. Nikolay'ın dış politikası 266

ONUNCU BÖLÜM
XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RUS İMPARATORLUĞU

I. II. Aleksandr'ın reformları 272
2. II. Aleksandr'ın dış politikası 276
3. Devrim hareketi ve II. Aleksandr'a suikast girişimi 284
4. III. Aleksandr ve II. Nikolay 287
5. 1899'a kadarki dış politika 292
6. Uzak Doğu'da kriz 294
7. Birinci Rus-Japon harbi 297

ON BİRİNCİ BÖLÜM
XIX. YÜZYIL ORTASINDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İÇ GELİŞMELER

I. Sosyal değişimler 299
2. Ekonomik kalkınma: Tarım 300
3. Saniyeleşme 302
4. İşgücü 304

5. Devlet ekonomisi ve özel teşebbüs 305
6. Zemstvo'ların kültürel işlevi; eğitim ve kamu sağlığı 307
7. Üniversiteler ve bilimsel süreç 311
8. Edebiyat, drama ve güzel sanatlar 313
9. Müzik 319
10. Dini Hayat 321

ON İKİNCİ BÖLÜM

1905 DEVRİMİ ve ANAYASAL REJİM DENEMESİ

I. XX.Yüzyıl başlarında Rusya'daki siyasî partiler 324
2. 1905 devrimi ve Ekim manifestosu 327
3. İlk iki Duma 331
4. 1907'e kadarki dış politika ve Üçlü Antant'ın kuruluşu 334
5. Üçüncü ve dördüncü Duma 335
6. Uluslararası gerilim 337

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE 1917 DEVRİMİ

1. Rus halkının savaşa karşı tutumu 340
2. Savaşın ilk yılı 341
3. Siyasî krizler 344
4. Ekonomik sorunlar 347
5. 1915 sonbaharından 1917 ilkbaharına kadar harbin genel seyri 348
6. Mart devrimi 349
7. Geçici hükümet ve Sovyetler 352
8. Kerensky taarruzu ve 1917 temmuzundaki Bolşevik ayaklanması 355
9. Kornilov isyanı 358
10. Kasım devrimi 360
11. Brest-Litovsk barışı 365
12. İç savaş ve dış müdahale 367
13. Ocak 1920'ye kadar iç savaşın seyri 374
14. İç savaş boyunca Sovyet iç politikası 380
15. Kırım'da ayakta kalan son Beyazlar ve Polonya-Sovyet savaşı. 385

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ İKTİSADİ POLİTİKA ve BEŞ YILLIK PLAN

1. İç savaşın mirası ve Yeni Ekonomi Politikası 388
2. Cenova Konferansı ve Komünist Enternasyonal 392
3. Uzak Doğu ile ilişkiler, 1920-1927 396
4. Sovyet Birliği'nin Batı ülkeleri tarafından tanınması 402
5. Sovyet Rusya'da siyasî yapı 407
6. Ekonominin yeniden yapılandırılması ve Parti içi kavgalar 411
7. Beş Yıllık Plan: Sanayi Devrimi 417
8. Beş Yıllık Plan: Tarımda kollektivizasyon 424
9. Komünist Enternasyonal ve Sovyet dış politikası 428
10. Uzakdoğu ilişkileri, 1929-32 434

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
1930'LARDA SOVYETLER BİRLİĞİ

1. Hitler'in yükselişi ve Sovyet dış politikasına etkisi 438
2. Kirov suikastı ve ilk Troçki davası 441
3. 1936 anayasası 445
4. Uluslararası ve dahili sıkıntılar, 1935-38 448
5. Ekonomik gelişme, 1935-38 452
6. Münih Paktı 456
7. Sovyet-Alman saldırmazlık paktı 458

ON ALTINCI BÖLÜM
SOVYETLER DÖNEMİNDE RUS KÜLTÜRÜ

1. Eğitim ve kamu sağlığı 462
2. Marksist ideoloji 465
3. Din ve ateizm 469
4. Fiziki ve beşeri ilimler 474
5. Edebiyat, sanat ve müzikteki gelişmeler 478

ON YEDİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA RUSYA

1. Tarafsız olarak Sovyetler Birliği 487
2. Batı sınırının düzenlenmesi 489

3. Alman saldırısı ve savaşın ilk perdesi 495
4. Savaşın Rusya'ya etkileri ve 1941-1942 yıllarında Sovyet-Müttefik Ülkeleri ilişkisi 501
5. 1942 Harekatı 505
6. Komintern'in ve Sovyet-Slav ilişkilerinin sonu 508
7. 1943 harekatı 512
8. 1943'de Sovyet-Müttefik Devletler ilişkileri 515
9. Savaşın sonu 517

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
NÜKLEER SAVAŞTA RUSYA VE DÜNYA
Genel Değerlendirme 523
Kaynakça 555
Dizin 573

EDİTÖRDEN

Elinizdeki bu kitap, daha önce "Moğollar ve Ruslar" adlı çalışmasını yayınladığımız George Vernadsky'nin, aslında vaktiyle Rusya Tarihi adı altında yayınlamış olduğu çok değerli beş ciltlik eserin ölümünden önce bizzat kendisi tarafından yapılmış özetidir.

Yayınevimizden çıkan "Moğollar ve Ruslar" da bu beş ciltlik serinin üçüncü cildi idi.

Vernadsky, komünism aleyhtarı ve Avrasyacı bakışı benimseyen bir kişidir. Vaktiyle Lenin'e ve Bolşevikler'e karşı olduğu için bir fırsatını bulup Polonya'ya kaçmış, oradan da ABD'ye geçmiştir. Yıllarca Yale Üniversitesi'nde tarih dersleri veren Vernadsky, ne yazık ki yıllarca muhalefet ettiği komünizmin yıkıldığını görmeden terk-i dünya eylemiştir.

Türkiye'de bugüne kadar Osmanlı-Rus münasebetleri, Rusya-Orta Asya ilişkileri ve doğrudan Rusya tarihi adını taşıyan bazı çalışmalar yayınlanmıştır; ama bizzat Rus yazarlar tarafından yazılan eserler çevrilerek yayınlanmış değildir. Türk yazarlar tarafından yazılan Rusya tarihleri elbette ki, genelde resmi devlet ideolojisini ve resmi Türk tarihi tezini işleyen yahut en azından Türk-Rus tarihine o gözlükle bakan çalışmalardı. Bu çalışmaların bir diğer özelliği de, Osmanlı-Rus ilişkilerine ve Rusların Orta Asya Türk cumhuriyetlerini istilasına, oralarda yaptıkları mezalime ağırlık vermiş, fakat Rusya'nın gerçek tarihini yazmayı nazar-ı iti-

bare almamış olmalarıdır. Akdes Nimet Kurat'ın çalışması da böyledir ve daha ziyade Osmanlı-Rus ilişkilerine ağırlık verilmiştir.

Olaya bu açıdan bakıldığında Vernadsky'nin bu eserinde de, belki de özet olması sebebiyle, Osmanlı-Rus ilişkileri ve Rusların Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yaptıkları üzerinde fazla durulmamış, hatta Rusların Orta Asya'da yaptıkları mezalimle ilgili bir tek satır bile konulmamıştır. Belki de yazar Amerikalı okuyuculara Rusların bu yönünü göstermek istememiştir. Yazarın eleştirileri, özellikle Bolşevik ihtilali ve komünizm üzerinedir. Nedense yazarın Çarlık dönemini ciddi bir tenkide tâbi tutmaktan kaçındığı izlenimi uyanmaktadır. Halbuki tarafımızdan çevrilerek yayınlanan "Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları" adlı eserin yazarı Şirokorad, Çarlık dönemi için son derece ağır tenkitlerde bulunmakta, Osmanlı'ya sataşırken, kendi devletinin geçmişini de ciddi şekilde eleştirmekte ve hatta II. Yekaterina'dan bahsederken – affınıza sığınarak söylüyorum, - "orospunun tekiydi" ifadesini rahatlıkla kullanmaktadır.

XV. Yüzyıldan itibaren gittikçe güçlenen ve yaklaşık beş asır boyunca, özellikle de Bolşevik ihtilalinden sonraki iki dünya savaşı ve soğuk savaş yıllarından perestorayka ile birlikte komünizmin yıkılışına kadar geçen zaman zarfında, dünya siyasetinde çok önemli bir yere sahip olan Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin tarihini her yönüyle tek bir ciltte anlatmak tabii ki mümkün değildir. Keşke imkanlar elverseydi de, Vernadsky'nin bu beş ciltlik eserinin üçüncü cildinin dışında kalanları da tam metin olarak yayınlasaydık.

Türkiye'de tarihçilik Osmanlı Tarihi, Kurtuluş Savaşı, İttihat ve Terakki sınırları dışına maalesef çıkamamıştır. Örneğin İç Asya ve Orta Asya Türk tarihi ve hatta Selçuklularla ilgili tarih kitapları sayılabilecek kadar azdır. Ama Osmanlı tarihiyle ilgili eserleri bir iki devenin sırtına yüklesek ancak taşıyabiliriz. Yine örneğin bir Suriye tarihi, bir Irak tarihi, Mısır tarihi, İran tarihi, Yunanistan, Fransa, Almanya, İngiltere vs. tarihiyle ilgili kitaplar üç beş taneden fazla değildir. Bunun suçlusu herhalde ticari kaygılar taşıyan özel yayınevleri değil, devletin ilgili kurumlarıdır.

Her şeye rağmen dar imkanlarımız dahilinde sizlere sunduğumuz bu eser, tarihimiz boyunca on beş defa savaşıp, on üçünde ellerinden yenilginin acısını tattımız Rusların hiç bilmediğimiz yönlerini sizlere aktaracaktır. Ama bizlerin de, artık başımızı Osmanlı tarihinden biraz kaldırıp, dünyada yalnızca Türklerin yaşamadığı gerçeğini kabul ederek, başka halkların, hiç olmazsa tarih boyunca ilişkide bulunduğumuz halkların tarihleriyle birazcık olsun ilgilenmemiz gerekiyor.

D. Ahsen Batur

GİRİŞ

1. Rus kavmi ve yayılma sahası

Zaman zaman Rus tarihinin, fazlasıyla uzun ve karmaşık olduğu düşünülür. Esasında durum böyle değildir. Çoğu modern ulustan daha uzun bir tarihe sahip olmamakla beraber, karmaşık yönleri gerçeğe oranla daha anlaşılırdır. Coğrafi bakımdan Rusya'nın, belki de okuyucuların büyük bölümünün aşina olmadığı, çok geniş ve değişik bölgeleri içine aldığı bir hakikattir. Yine de ülkede yaşayan pek çok halkın kökeni, Amerikalılara orijini bilinmeyen halklar gibi görünebilir. Bunların isimlerinin neredeyse her zaman Rus olmayanların kulaklarına tuhaf geldiği de bir gerçektir. Ama bunlar genellikle yüzeysel zorluklardır: Haritaya sağlam bir bakış, birkaç ismin sesli bir şekilde tekrarı ve Rus tarihinin ana hatlarının özlü bir mülahazası göz önüne alınarak bu tür sıkıntılar giderilebilir. İlk iki öneriyi gerçekleştirmek okuyucuya bırakılmıştır; üçüncüsü yani Rus tarihiyle ilgili materyalin kısa ve genel bir incelemesi ise bu girişin görevidir.

Bugün, SSCB, dünyanın en geniş ülkesidir.* Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşık üç katıdır; dünya yüz ölçümünün kabaca altıda birini teşkil eder ve Kuzey Pasifik'ten Finlandiya Körfezi'ne kadar uzayıp giden 8.700.000 mil karelik devasa bir toprak genişliğine sahiptir. 1966'daki nüfus sayımında 234.000.000'u aşan bir

* Kitabın yazıldığı dönemde Rusya'da komünist sistem henüz çökmemişti (edit.)

nüfus vardı ve sayıları yaklaşık 182.000.000'a ulaşan veya diğer bir deyişle nüfusun 3/4'ünü oluşturan Doğu Slavlarının (Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar) yanı sıra 100'ün üstünde milletin temsilcileri de bu toplama katkıda bulunmaktaydılar. Rus halkının nüfusunun büyük rakamlara ulaşması ve çok geniş bir alanı işgal ediyor olmaları, bugün Rusya'nın dünyadaki başlıca güçlerden biri haline gelmesini sağlayan faktörler arasındadır.

Rusya'nın dünya sahnesindeki baş aktörlerden biri haline gelmesi, oldukça yeni bir gelişmedir. Ruslar, binlerce yıl önce yalnızca birkaç milyondu ve bu nüfusla bugünkü Sovyet Birliği sınırları içinde ancak azınlık konumundaki bir millet hüviyeti ile küçük bir toprak parçasında yaşam sürecek durumda olabilirlerdi. Tarihleri, kesin çizgilerle farklılaşmaya başladıktan sonra, 1550'den itibaren tutarlı ve dikkat çekici bir özellik göstermeye başladığı gibi, nüfus ve yerleşim alanı bakımından da sürekli bir büyüme ivmesi içindeydi.

Üstelik Ruslar, yalnızca doğurgan insanlar değillerdi. Dünya kültürüne edebiyat, musiki, güzel sanatlar, tiyatro, bale alanlarında yaptıkları katkıları, sanat tarihinde görülen geçici tanışıklıklardan öte tüm bu sanat dalları tarafından uzun soluklu bir minnet ile takdire şayan olan Rus halkı, Tanrı vergisi bir kabiliyete de sahipti. 1800'lerden itibaren Batı medeniyeti Rusya'da derin kökler salmaya başladı ve 1850'den sonra Rus bilimi dünya biliminin genel bünyesi içinde yaşayan bir parça haline geldi. XIX. Yüzyıl sonlarında ve XX. Yüzyılda Rusya süratle ilerleyen bir sanayileşme sürecine girdi. 1917'den sonra tesis edilen idarenin kendine özgü tarzından ve 1940'larda ve 1950'lerde bu yönetim ile Batılı güçler arasındaki gerilimden dolayı Rus teknolojisindeki gelişim süreci Batı dünyasında hayranlıktan ziyade şüphe ve korkuya dönüşen birtakım duygular uyandırdı. Her halükârda kesin olan tek şey, Rusya'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemesinin iç politikanın yan ürünü değil, fakat insan zihninin temel dürtüsünün bir ifadesi, insanoğlunun genel evriminin bir cereyanı olmasıydı.

2. Ruslar Slav kökenli bir halktır

Belki de Rusya'nın hikayesine halkı hakkında söylenecek birkaç sözle başlamak daha mantıklı olacaktır. Ruslar, Hint-Avrupa halklarına mensup bulunan büyük Slav Ailesi'nin bir parçasıdırlar. Bir diğer deyişle, etnik köken bakımından esas itibariyle Slavdırlar. Ailenin diğer üyeleri arasında Çekler, Lehler [Polonyalılar], Sırplar ve Bulgarlar* vardır. Lisanları, diğer tüm Slav lisanları gibi Litvanca, Almanca, Yunanca, Farsça ve diğer Aryan lisanları ile çok sayıda ortak özelliğe sahiptir.

Rusların dayandığı bu büyük Slav Ailesi kabaca üç kısıma ayrılabilir: Çekler ve Lehleri içeren batı bölümü, Balkan Slavları'ndan oluşan güney kısmı ve Rusların belkemiğini oluşturduğu geniş doğu bölümü. Bütün modern toplumlar gibi yüzyıllar içinde Ruslara da kesinlikle yabancı kanlar karışmıştır. M.S. VIII. ve IX. Yüzyıllar boyunca, onları İskandinavya'dan aşağıya doğru süren İskandinavların kontrolü altında kalmışlardır; fakat bu kuzeyli istilacılar – daha sonra adlandırıldıkları şekliyle Varegler – sayıca az oldukları için Slav nüfus tarafından kısa sürede asimile edildiler. İskandinav istilasının öncesinde ve sonrasında Doğu Slavları, Ural-Altay halkları ile – Moğol, Türk, Fin – serbest bir biçimde karıştılar. Gerçi Ural-Altaylılarla kaynaşmanın yol açtığı melezleşmenin boyutlarını tespit etmek mümkün değildir, ama bunun Slavların ırkî özelliklerini değiştirecek boyutta olmadığı açıktır.

Böylece Ruslar, temelde Slavik bir halk olarak kalmışlardır. Zaman içinde Doğu Slavları arasındaki kültür ve dil farklılıkları bariz bir şekilde arttı ve sonuç olarak üç ana kola ayrıldılar: Bugün toplamın %65'ini meydana getiren Velikiruslar (günümüzde yalnızca Ruslar olarak isimlendirilmekteler); %25'den biraz daha fazla olan Ukraynalılar (bir zamanlar Maloruslar olarak adlandırıldılar) ve %10'luk dilimi oluşturan Beyaz Ruslar (Belaruslar).

* Bulgar veya Bolgarları saf kan Slav saymak büyük bir hata olur. Çünkü tarihen sabittir ki, bir dönemler Türk hanedanı tarafından yönetilen bu ülke, zaman içinde Slavların baskın çıkmasıyla dinini, dilini ve milliyetini değiştirerek Slavlaşmıştır, ama bugünkü Bulgarlar büyük çapta Türk kanı şırınga edilerek ortaya çıkmış bir halktır (ed.)

Bu alt bölünmenin başlangıcı XII. Yüzyıla kadar götürülebilir, fakat onun devam etmesi politik olaylar yüzünden olmuştur. Ruslar, XIV. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar iki devlet arasında bölündüler: Doğuda Moskova Çarlığı'nın himayesindekiler ve Batı'da Leh ve Litvan hakimiyeti altındakiler. Malo ve Bela Rusya'nın bir kısmı XVII. Yüzyılın ortalarında Moskova Çarlığı tarafından ilhak edilmişse de, diğer kısımları ancak XVIII. Yüzyıl sonlarında Lehistan'ın parçalanması ile Moskova'ya dahil edilebildi. Dolayısıyla bu üç kol XIX. Yüzyıla kadar birleşerek tek bir devlet haline gelemediler. Ukraynalılar ve Belarusların birkaç yüzyıl Leh tesirine maruz kalmaları, doğal olarak hem kültürlerine hem de dillerine bu etkinin yansıması için yeterli idi.

3. Rus halkının üç ana kolu

Orta çağda, Doğu Slavlarının bütün kollarına bağlı halkların tamamı Rus olarak adlandırılırdı. Aslında aralarındaki dil farklılıklarının bir önemi yoktu. Halbuki zaman ilerledikçe farklılıklar daha da belirgin hale geldi. Bu çeşitlilik tartışmasında, edebiyat veya yazı dili ile konuşma dili yahut halk lehçelerini birbirinden ayrı tutmak önemlidir. Rusya'da, her yerde olduğu gibi lehçeler ulusal veya bölgesel açıdan sınırlandırılmamalıdır. Üç Rus grubunun her birinin bünyesindeki lehçeler bölgeden bölgeye oldukça büyük farklılıklar gösteriyordu – öyle ki lehçelerin herhangi birini Veliki Rus, Ukraynalı veya Belarus dilleri gibi konuşmak imkansızdı. Rus halkının kolları birbirlerinden derin çizgilerle ayrılmadığından, lisanları zaman içinde kaynaştı, ama gelenek ve görenekler konusundaki derin ayrılıklar muhafaza edildi.

Bununla birlikte edebî diller daha bariz çizgilerle birbirinden ayrılmaktaydı. Aslında, XIX. Yüzyıla kadar Rus İmparatorluğu'nun edebi dili Eski Kilise Slavcasına ve Büyük Rusların Moskova lehçesine dayanmaktaydı; ama XVII. Yüzyıl sonu ile XVIII. Yüzyıl başlarında Ukraynalıların kilise ve devlet işlerinde oynadığı önemli rol sebebiyle, onlara ait bir çok unsuru da içermektedir. Bu edebî dil, ilaveler ve ıslahlar sebebiyle Veliki Rusların lisanı olmaktan ziyade ortak Rusça haline gelmiştir.

Bütün bunlara rağmen, XIX. Yüzyılda, hem Ukraynalı hem de Belarus aydınları Ruslardan farklı olduklarını göstermek amacıyla öz dillerini ön plana çıkarmayı hedeflediler. Dillerinin Rusçadan farklı olduğunu göstermek amacıyla sürekli bir şekilde yeni kelime ve terimler türettikleri gibi, yabancı dillerden de birçok sözcük aldılar. Bu, bilhassa bilimsel terimler ve teknolojik tanımlamalar için doğruydu. Vakıa her iki dil de halk arasında destek bulmuştur ve bugün, bu ayrışma Ukrayna ve Belarusya Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri tarafından resmen benimsenmiştir.

4. Rus yayılımının coğrafi sınırları. Doğal alanı bakımından Avrasya

Alman ve Rus coğrafyacılar, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda tamamen keyfi bir şekilde, Rusya'nın güya iki parçaya ayrıldığını varsaydılar: Avrupa Rusyası ve Asya Rusyası. Konsept, yalnızca tarihî açıdan yanlış ve gerçek dışı değil, aynı zamanda coğrafi olarak da aldatıcı idi. Bu teoriye göre Ural dağlarının, Avrupa Rusyası'nın doğu sınırı olduğu farz edilmektedir; fakat kısa bir mülahaza ile dahi Uralların, hiçbir suretle doğal sınır olmadığı ve bu şekilde gösterilemeyeceği anlaşılacaktır. Hiçbir rasyonalist bakış, coğrafi açıdan Avrupa ve Asya Rusyası'nın tek parça olduğu ve her iki bölgeye doğru uzanan Ural dağlarının aynı tundura, orman ve bozkır kuşaklarıyla Rus kavminin gelişiminde ne denli önemli bir rol oynadığı gerçeğini değiştiremez. Ülkeyi ayırmaktan öte Urallar, topografik ve coğrafik hususiyeti ile aslında Rusya'nın doğu ve batı kısımlarını bağlayarak mümkün olan yegâne gerçek birliği, Avrasya'yı, meydana getirmektedir.

Biz, Rusya'nın tek bir coğrafi birim – Avrasya – olduğunu düşünmekteyiz ve çevresinde dallanıp budaklanan kavram kargaşalarından temizlemek için Avrasya teriminin anlamını kavramak durumdayız. Ben, Avrasya sözcüğünü, sosyo-tarihî açıdan muğlak kalmış bir Avrupa-Asya kombinasyonunu kast etmekten ziyade, büyük, merkezi bir kıtasal kütleye sahip özel bir coğrafik alanı belirtmek için kullanacağım. Avrasya, bir dizi geniş ve birbirine geçmiş düzlükten meydana gelir: Beyaz Deniz, Kafkasya, Batı

Sibirya ve Türkistan. Bu devâsâ arazi, büyük ölçüde bitki ve toprak örtüsü varyasyonları göz önüne alınarak enine uzun şeritlerle çeşitli bölgelere bölünür. Rus tarihinin dayanak noktası bu kuşaklar arası ilişkiler olduğu için, bunu en baştan açıkça anlamak en iyisidir. İlk sırada, tüm Kuzey Buz Denizi kıyısı boyunca uzanan kasvetli, çorak ve tarım yapılamayan tundra kuşağı; buranın hemen altında güney sınırı Güney Karpatlar'dan yayılarak takriben Kiyef-Kazan-Tümen hattı boyunca Altay dağlarına ulaşan, buradan da kuzey sınırı boyunca Moğolistan bozkırlarına ve çöllerine sokulan derin orman kuşağı. Ormanlık alanın güneyinde, kara toprak kuşağı boyunca geniş ovalara yayılmış olan bozkırlar vardır. Dördüncü ve en güneydeki şerit ise, doğuda çok geniş alana yayılır. Burası batıya doğru gittikçe daralan ve sonunda batıda tamamen kaybolan, kuzeydeki tundra sahasını anımsatan, Aral-Hazar ve Moğol çöl kuşaklarıdır.

Avrasya'nın bu geniş coğrafyası, uzun bir tarihsel süreç boyunca Rus hakimiyeti altındadır. Rus halkı, ilk tarih sahnesine çıktığı III. ve IX. Yüzyıl arasındaki dönemde, sadece Avrasya'nın batı köşesinde yer alan Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı elinde bulundurmaktaydı. Bu küçük köşeden doğuya, güneşe doğru yayıldılar. Ve bu yayılma 1650'de Rus göçmenleri önce Pasifik'e ve ardından iki yüzyıl sonra Orta Asya'da Tanrı Dağları'na ulaşıncaya kadar devam etti. Hem doğu yönündeki geniş yayılımı, hem de aynı esnada Karpat dağları boyunca uzanan batı sınırlarında, komşularının saldırılarına karşı olağanüstü bir direnç ile tutunmayı başarması, Rus halkının, metanet ve kararlılığının ispatıdır.

Rus halkını doğuya yönlendiren temel dürtü, tarihin derinliklerinde yatmaktadır ve bunu tek paragrafta anlatmak kolay değildir. Bu, ne "emperyalizm" idi, ne de Rus devlet adamlarının basit politik hırslarının bir ürünü; belki de en geniş bir tahlille basitçe tüm tarihin temelinde yatmakta olan coğrafyanın o kaçınılmaz mantığı idi.

5. Rus yayılımının etnolojik sınırları. Avrasya'nın göçebe kabileleri

Bütün uygarlıklar bir yere kadar coğrafyanın ürünüdürler; fakat tarih, Ruslar'ın tarihî gelişiminde, coğrafyanın kültür üzerindeki derin etkisini açıkça gösteren başka herhangi bir örnek ihtiva etmez. Gördüğümüz gibi Avrasya dört farklı kuşağa ayrılır, bunların merkezindeki ikisi – kuzeydeki ormanlar ve aşağısında güney istikametinde serpilen bozkır sahası – Rus uygarlığının temelinin dayandığı iki dominant kültür modelinin geliştiği bölgelerdir. Kadim zamanlarda keskin hatlarla ayrılan, fakat daha sonra yüzyıllar boyunca tek bir ana tarım arazisi şeklinde kullanılan bu iki kuşağı, bugün birbirinden ayırabilmek çok güçtür. Engebeli, çetin ve çoğu zaman neredeyse geçit vermez ormanlık araziler, geniş alanlara yayılmış ve küçük devletler halinde örgütlenmiş avcı bir kavim tarafından işgal edilmişti. Diğer tarafta ise atlı-çobanların nispeten huzur içinde dolaştığı ve zamanı geldiğinde göçebe yaşam biçimlerine dayalı devâsâ devletler tesis ettikleri geniş açık araziler olan bozkırlar vardı.

Göçebe kültürlerin tarih sahnesinde oynadıkları rolü özenle vurgulamak gerekmektedir. Genel kanı, değişmez bir biçimde göçebelerin kültür seviyelerinin düşük olduğu yönündedir ve sık sık modern toplumun gelişiminde negatif yönlü bir tesirin temsilcisi gibi sunulur. Bu tür genellemeler tabii ki yanıltıcıdır. Göçebelerin kültür seviyelerinin de tıpkı diğer gruplar gibi durağan ve mutlak sınırları yoktu. Kavimlere, zamanlara ve mekanlara göre çeşitlilik gösteriyordu. Bu duruma uygun bir örnek olarak, Moğol kabilelerinin XII. ve XIII. Yüzyıllarda politik ve sosyal formlarda ve teşkilatlanmada gerçekleştirdikleri çarpıcı ilerleme gösterilebilir. Tarih, iki veya daha fazla göçebe grubun yana yana yaşayıp da, farklı kültürel gelişim evrelerine sahip olduğu vakalar ile doludur. Kültürel algı bakımından "göçebe" teriminin kalitatif bir ölçüm olmadığını, ama tanımlayıcı bir terim olarak uygarlığın bir tarzını belirttiğini, gelişimin izafi bir ifadesini göstermediğini hatırda tutmalıyız.

Göçebe halkların, Avrasya'nın kültürel tarihinde – ve, hatta kadim dünyanın tamamında – büyük önemi vardır. O zamanlarda, dünyada üç ana tarım uygarlığı merkezi bulunuyordu; bunlardan biri Uzak Doğu'daki Çin, diğeri batıda Orta Asya'da Harezm ve üçüncüsü ise güneybatıdaki Akdeniz Havzası'dır.

Bu yaşam şeritleri arasında ve komşu alanlarda hayat süren yerleşik popülasyonlar, bozkırlara, göçebeler diyarına doğru yayıldılar. Güney sınırı boyunca fark ettirmeden çöl sahası ile iç içe geçen bu geniş bölge, göçebelere; denizin, denizci kavimlere yaptığı hizmeti yapmaktadır. Yakınında, bereketli ve cömert hayat kaynakları vardı, fakat ufkun ötesinde, zengin tacirlerin barışçı amaçlarla yola çıktığı ve atlı savaşçılardan müteşekkil çetelerin ansızın ortaya çıkarak yağma amaçlı akınlar düzenlediği tehlikeli bir yol uzanmaktaydı. İster savaş için gelsinler ister barış için, göçebeler yüzyıllar boyunca yerleşik ulusların dağınık ileri karakolları arasındaki kültürel bağların muhafazasını sağladılar. Atlı-çoban sürülerinin ürünleri olan at, sığır, deri ve yün, uzak yerlerdeki komşularının ekonomileri için gerekli maddelerdi. Göçebe tüccarlar, ticari takas yoluyla bu ürünlerin karşılığında tahıl ve diğer zirai ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Ticaretin bu ana öğelerine ek olarak, varlıklı atlı-çobanlar ve boy beyleri de genellikle sanat eserleri, pahalı giysiler, altın ve gümüş kaplar, mücevherler ve her nevi ziynet eşyası ile ilgileniyorlardı. Zaman zaman boy teşkilatlarında büyük atölyeler kurularak ustalar silah, çanak çömlek, koşum takımı ve şatafatlı ziynet eşyaları yapmak üzere işe alınırlardı. Kabileler, ticaret ve yağmalama yoluyla otağlarında büyük servet biriktirdiler; fakat, iktisadi durumları ne olursa olsun, bozkırları karış karış gezdiler ve bu yolculuklar sırasında temas kurdukları tüm medeniyetlerin kültürel unsurlarını da beraberlerinde götürdüler.

Bu örnek bağlamında gelişen sıradan ve durağan münasebetler ötesinde, bozkırlar zaman zaman da büyük göç dalgaları tarafından süpürüldüler. Milattan önce Karadeniz, Kafkasya ve Harezm arasında uzanan merkez bölgede İskitler, Harezm-Çin arasındaki doğuya uzanan bağlantı koridorunda ise Hunlar yaşıyorlardı. IV. ve V. Yüzyıllarda Hunlar, bozkırın tamamının kontrolünü ele ge-

çirmek ve doğu ile batı arasındaki ana vasıta olabilmek amacıyla batıya doğru hareketlendiler. Bundan yüzyıllar sonra, XIII. Yüzyılda, Cengiz Han ve onun soyundan inenler Pasifik Okyanusu'ndan Balkanlar'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmayı başardılar. Bu işgallerin herbiri yeni kültür modellerini de beraberinde getirdi ve müstevliler, yıllar veya yüzyıllar sonra geri çekildiklerinde silinmez izlerini arkalarında, geleceğin Rusya'sında bıraktılar.

6. Avraya'nın iktisadi gelişimi

Kuzey Rusya'nın orman bölgesi ile sığır ve at yetiştirciliğine dayalı ekonomiye sahip güney bozkır şeridi arasındaki sınır kuşağında çok kadim zamanlardan beri tarım yapılmakta idi. Orman kuşağının en kuzey ucundaki sert tabiat şartları tarımı verimsizleştirmesine rağmen, hem bozkır hem de orman şeridinde toprak yapısı ve iklim durumu gibi birtakım doğal koşulların uygunluğu, ekinlerin serpilip büyümesini mümkün kılmakta idi. İhtiva ettiği zengin çernezyum "kara toprak" sayesinde tüm bozkır kuşağı ekilip işlenebilir bir bölgedir ve karşılaşılan tek temel teknik problem, çiftçilerin bozkırla çorak çöller arasındaki sınır bölgelerinde sulama kanallarına ihtiyaç duymalarıdır. Yalnızca politik sebeplerden dolayı, Rus tarihinin erken dönemlerinde, bozkırın büyük kısmı tarıma kapatıldı ve buna yerine göçebeler tarafından sürüler için mera olarak kullanıldı. Çiftçilere, sadece bozkırın belli kısımlarında müsamaha gösterildi. Böylece onlar, "orman-bozkır şeridi" denilen bozkırlar ile ormanlar arasındaki dar şeritle, aslında tarıma elverişli olan veya ormandan tarım alanına çevrilen bölgede ellerinden gelenin en iyisini yapmakla yetinmek zorunda bırakıldılar. İlk aşama, ağaçları kesmek ve zemindeki sık çalılıkları yakmaktı. İlk iki veya üç yıl için bilhassa tamamen yanıp tükenmiş kısımlarda ağaç külü suni gübre görevi gördüğünden, ürün verimi yüksekti. Mamafih, üç veya dört yıl sonra verimli araziler tükendi ve çiftçiler yeni alanlara yöneldiler. Neticede, ilk tarım alanlarına geri dönüldüğünde, büyük ihtimalle tekrar yakılması gereken gür otlarla kaplanmış bulunuyordu. Bu durumdaki toprakların temizlenmesi ve muhafazası, sıradan

bir köylü ailesinin ortaya koyabileceği fiziksel gücün ötesinde çok sayıdaki rençberin zorlu bir çalışmasını gerektirir.

Ziraat, orman kuşağından yararlanılmakla birlikte, kuzeye doğru muntazaman yayıldı. Çiftçiler, ancak göçebelerin baskısı azaldığı zaman, sık sık kovuldukları bozkıra uyum sağlayıp yerleşmeye çalıştılar. Ancak, Rusların Moğol boyunduruğundan kurtuluşundan sonra güney ve güneydoğudaki Rus ilerlemesi daimi ve kalıcı bir hal alabilmişti. Bunun ardından orman ve bozkır kuşağı arasındaki tarımsal sıkışma her iki yöne doğru yayıldı, öyle ki 1800'e gelindiğinde hem orman hem de bozkır kuşağının önemli bir bölümü ya tarım yapılabilir ya da tarıma adapte edilmiş duruma getirilmişti. Tarih jargonuyla söylersek, Rus ziraatçılığındaki büyüme, Avrasya'nın ekonomik birleşmesinin temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda, Rus köylüsünün, Rus tarihinin baş kahramanı olduğu söylenebilir. Oynadığı rol, halk destanlarında bahsedilen dev yapılı saban sürücü rençber Mikula Selianinoviç (Köylünün Oğlu Nikolay) figürü ile sembolize edildi.

Saban süren çiftçinin, tüm Rusya genelinde yayılarak dominant hale gelmesinden sonra bile orjinal orman ve bozkır sahalarının ekonomileri arasındaki belirgin fark ısrarla varlığını sürdürdü. Güneyde, buğday ana mahsül durumunu alırken, kuzeyde çavdar ve keten tercih ediliyordu. XIX. Yüzyılda, şeker rafinajındaki ilerlemeden dolayı güney bölgelerinde pancar tarımı hızla yayıldı. Ekonomik önemi haiz ürünlerden bir diğeri ise, çok eski zamanlardan beri Türkistan'da - 1864-76'ya kadar Rusya tarafından ilhak edilememişti – yetişen ve bugün Güney Rusya'da da ekilen pamuk idi. Kuzey bölgesindeki bilhassa en kuzey uçtaki ormanların büyük çoğunluğuna dokunulmamıştı. Lâkin avcılığın azalması ve kürkü değerli hayvanların tükenmesi sonucunda ormanlar cazibesini kaybetti ve yavaş yavaş buralarda kereste, zift ve potaş endüstrileri kurulup geliştirilmeye başlandı. Güneyde, tarımın yanında at ve sığır yetiştiriciliği de ekonomik hayatta önemli bir rol oynamayı sürdürüyordu. Balıkçılığa dayalı endüstriler, hem kuzey hem de güney sahalarında gelişim içerisindeydi; bölgeler arasındaki doğal farklılıklar balık türlerindeki çeşitlilik ile kendisini göstermekteydi. Mersin balığı havyarı muhtemelen güneyin, balıkçılığa dayalı en tanınmış ürünüdür.

Tarihlerinin erken devirlerinde Ruslar, Ukrayna gibi derin demir yataklarına sahip bölgelerden yararlanabilecek ve demir cevherini kullanıma uygun hale getirecek madencilik tekniklerine yeterince hakim değillerdi. Ayrıca, sözkonusu güney sahasından göçebeler tarafından çıkartılmaları da çok sürmemişti. Diğer taraftan hâlâ Rusların tasarrufu altında bulunan batı ve kuzey Rusya'daki bölgelerde, bihassa yüzeye yakın demir cevherleriyle dolu engin arazileri – bilhassa göl kenarları ve bataklıklarda – vardı. Erken dönem Rus yerleşim bölgelerinin çoğunda IX. Yüzyıldan itibaren demirin özütlendiği ve eritildiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Kuzey Rusya'nın bazı bölgelerinde bataklık demiri yatakları XIX. Yüzyıl gibi geç bir döneme kadar komşu köylüler tarafından işletilmişti. XVI. Yüzyılda güçlü bir merkezi devletin – Moskova Çarlığı – oluşturulması ve buna bağlı olarak güçlü bir kara ordusu ve topçu sınıfının vücuda getirilmesiyle birlikte eski demir yatakları gereksinimleri karşılama hususunda yetersiz kaldı ve derinlerdeki maden yataklarına ulaşmak ve kullanıma uygun hale getirebilmek için yeni metodlar araştırılmaya başlandı. Başlangıçta yabancı tekniksyenlerin yardımları ve ardından Büyük Petro'dan itibaren Rus halkının Batı teknolojileriyle tanıştırılmasıyla birlikte halkın çabalarıyla önce Ural bölgesindeki ve daha sonra güney sahasının işgaliyle Donets havzası ve Ukrayna'daki zengin demir yatakları ortaya çıkartılarak kullanıma açıldı. Batı teknolojisinin ışığı altında yol alan Rus genişlemesi XVIII. ve XIX. Yüzyıllar boyunca Rus halkına, çok çeşitli maden cevherleri ve doğal kaynaklar ile kaplı devâsâ bir coğrafyada hakimiyet sağladı. Büyük Petro zamanından itibaren istikrarlı bir gelişim süreci içerisine giren Rus endüstrisi bilhassa 1880'lerdeki sanayi kalkınmasıyla büyük bir atılım yaparak ülkenin modernizasyonunda ve ekonomik yapısının değişiminde çok önemli bir rol oynamıştı.

Ticaretin, Rus tarihindeki rolünü anlamak için hem Rusya'nın uluslararası konumunu hem de ülke içindeki çeşitli bölgeler arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurmak durumundayız. Diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da iç ticaretin büyümesi için gerekli iki temel sebep, kentsel ve kırsal kesimler arasındaki kontrastta ve farklı bölgelerden elde edilen doğal kaynaklardaki

bolluk ve çeşitlilikte görülebilir. Şehir sakinleri, çiftçilerin ürettikleri tarımsal ürünlere bağımlı durumdadırlar; sonuncular da ihtiyaç duydukları birtakım âlet-edavat, araç-gereç ve malzemelerin imalatı için şehir zanaatkârlarına muhtaçtırlar. Bölgesel çeşitliliğe gelince; kuzey ve güney arasındaki temel tezatın – orman kuşağı ve bozkır kuşağı – Rus tarihi açısından fevkalede bir önemi vardır. Örneğin ziraat, kuzey bölgelerinde yayılmış olmasına rağmen, şehirlere yetecek kadar tahıl üretilemiyordu. Tahıl üretilen kara-toprak kuşağı bölgeleri ile ekmek tüketilen kuzey bölgeleri arasındaki ayırım, baştan sona Rus tarihinin tamamında geçmekte ve hatta günümüzde bile geçerliliğini korumaktadır.

Rusya'nın, Doğu ve Batı arasındaki elverişli konumu dış ticaretteki büyümesini kolaylaştırmıştı. Çok eski zamanlardan beri Avrasya göçebeleri bir yandan Uzak Asya ve Orta Asya, diğer yandan Azak Denizi ve Karadeniz bölgeleri arasındaki ticaret yollarını muhafaza etmekteydiler. Kırım'da, önce Yunan ve ardından Roma kolonileri Avrasya ve Akdeniz ticareti arasında uygun bir bağlantı sağlamışlardı. Harezm-Karadeniz arasındaki bağlantı bir taraftan, diğer yandan sonuncunun Baltık Denizi ile olan bağlantısı, Rusya yoluyla tesis edilebilmekteydi. Bu ticaret ağı içerisindeki zenginliklerin cazibesi VIII ve IX. Yüzyıllarda İskandinavları Rusya'ya çekmişti. Moğol devrinde, Kuzey Rusya'da bulunan Novgorod şehri Baltık – Orta-Doğu ticaret hattında önemli bir halkayı oluşturuyordu. XVI. Yüzyılda İngilizler, Rusya yoluyla İran ile ticaret imkânlarını araştırdılar. Her yıl düzenlediği geleneksel fuarıyla Yukarı Volga üzerindeki Nijni Novgorod şehri (bugünkü adıyla Gorki), XIX. Yüzyılda, Rusya'nın doğu ticareti açısından ana merkez konumunda hizmet vermeyi sürdürüyordu. Batıyla ticaret, XVIII. Yüzyıl sonlarında Karadeniz'in kuzey kıyılarının işgalinden sonra büyük ölçüde kolaylaşmış; yeni kurulan Odessa şehri, Güney Rusya buğdayının ihracatındaki ana çıkış noktası olmuştu.

Burada, Rus yaşamının ve ekonomisinin hassas noktalarına kısaca değineceğiz. Ticaretin, lâyıkıyla yapılabilmesi için düzgün ticaret yollarının bulunması gerekir. Muazzam mesafeler, sert iklim koşulları ve demiryolları yapılmadan evvel taş yolların azlığı, Rus

ticaret hayatında görülen zorluklardan bazılarıydı. Demiryollarından önceki dönemde, Rusya'nın kuzeyine kış mevsiminde kızak ile seyahat etmek, yazları çukurlar ve oyuklar ile dolu deforme olmuş bir yolda seyahet etmekten daha kolaydı. En az bir ay ilkbaharda ve bir ay da sonbaharda, Kuzey Rusya ve Ukrayna'ya kara yoluyla seyahat neredeyse imkansızdı. Kış mevsiminde Rusya'daki nehirlerin büyük bir kısmı donar; açık su döneminin nispeten daha kısa süreli olmasına rağmen yine de Rus iç ve dış ticareti demiryolları devrine kadar ağırlıklı olarak nehirlere dayanmaktaydı. Rusya, yakın zamanlarda inşa edilen muazzam barajlar ve kanallar ile epeyce geliştirilmiş bir nehir ulaşım ağına sahiptir.

Farklı periferik denizlere dökülen ana nehirlerin tamamı, Moskova'nın kuzeybatısındaki aynı merkezi bölgeden doğarlar – Dinyeper, Batı Dvina, Neva, Kuzey Dvina ve Volga. Bu ana nehirlerden herhangi birinin yukarı akımlarından bir diğerininkine seyahat etmek ya da gemilerle, ırmak kolları ve nakliye yoluyla malzeme sevketmek gayet kolaydır. Esasen Ural bölgesinde, Kama nehrinin yukarı akımları ve onun kolları ile Batı Sibirya'nın büyük nehirleri olan Ob ve İrtiş'in kollarının birbirlerine sokulmaları Sibirya'nın kolonizasyonunu kolaylaştıran önemli bir faktör olmuştur. Böylece, ticaret ve kolonizasyonun yanı sıra stratejik konumları bağlamında da nehirlerin, Rusya tarihinde ne denli mühim bir rol oynadığını belirtmiş olduk. Aynı zamanda muhtelif nehir kollarının döküldükleri denizlere ve okyanuslara çıkmak için tüm hat boyunca nehirlerin kontrolü de hayati bir meseleydi. Aslında bir kara gücü olan Rusya, hem uluslararası ticaret hem de Batı dünyasıyla kültürel münasebetlerin tesisi için komşu denizler yoluyla çıkış noktalarına ihtiyaç duymaktaydı. Ortaçağ Rusyası, Karadeniz yoluyla Bizans İmparatorluğu ile erken temaslar kurmuş ve Konstantinopol'den Hıristiyanlığı almıştı. Ortaçağın sonlarında Novgorod şehri Baltık Denizi yoluyla Alman Hansa'sı ile bağlantı oluşturdu. Rusya'nın hem Karadeniz hem de Baltık Denizi'yle bağlantılarının koparıldığı bir dönemde, XVI. Yüzyıl ortalarında, İngilizler, Arktik Okyanus ve Beyaz Deniz üzerinden Rusya'ya ulaşan yeni bir deniz rotası bulmuşlardı. XVIII. Yüzyılın başlarında Büyük Petro, Rusya'nın Baltık kıyıla-

rındaki pozisyonunu eski durumuna getirdi ve yeni inşa ettirdiği başkenti St. Petersburg, o zamandan beri Rusya'nın Avrupalılaşmasında ana kanal görevi görmektedir.

7. Rus halkının kültürel gelişimi; Bizans'ın rolü

Rus medeniyetinin kökleri çok derinlere, diğer tüm Avrupa uluslarında olduğu gibi, kadim Hint-Avrupa geçmişine gider. Hem Hıristiyanlık öncesi dönemdeki temel manevi nosyonları hem de maddi kültür bakiyeleri bakımından, kadim Slavlar, Almanlar ve Baltlar (Litvanyalılar) gibi Akdeniz sahası dışında kalan diğer Hint-Avrupalı kavimlerden çok da farklı değildir. Mamafih, Akdeniz'de, Yunanlılar ve daha sonra da Romalılar aynı Hint-Avrupa kültür esasları üzerinden başlatarak kuzeyli akrabalarından çok daha evvel muhteşem bir medeniyet geliştirmeyi başarmışlardı. Slavlar, daha çok Hint-Avrupa ailesinin başka bir kolu olan İranlılar ile bağlantılı olan İskit ve Sarmat* devirlerinden faydalanarak Güney Rusya bozkırlarına kesinkes yerleşmişlerdir. Slav mitolojisi İrani temalar ile iç içedir; Eski Rus folklöründe bir çok İranî motife rastlamak mümkündür. Diğer yandan İran ve Türk destanları ile bazı Rus *byliny*'leri (epik şiirler) arasında da dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Kadim Rus sanatı da büyük ölçüde İran medeniyetinin tesirinde kalmıştır. Ortaçağ ve hatta modern Rus halk sanatına ait çoğu desen, İskit ve Sarmat dönemlerindeki İrani örneklerinden türetilmiştir. Yani, kadim Rus medeniyeti, esas itibariyle orjinal Slav unsurlar ile temas içinde bulunduğu İrani unsurların bir kombinasyonudur.

IX ve X. Yüzyıllar boyunca, kendinden sonraki süreçte Rus entellektüel ve kültürel tarihinin gidişatını tümden değiştirecek, fevkalede öneme sahip yeni bir unsur daha ortaya çıktı: Bizans yo-

* İskit ve Sarmatların İran kökenli olduğu görüşü Batılıların ve Rus tarihçilerin şaşmaz takıntılarındandır. Çok tartışmalı olan bu varsayıma pek çok itirazlar yapılmasına rağmen, Batılılar sanki her sözleri bir kanunmuş gibi asla fikirlerini değiştirmiyorlar ve kendileri sağlam deliller ileri sürmedikleri gibi, önlerine konulan delilleri de ellerinin tersiyle itmektedirler.(ed.)

luyla gelecek olan Hristiyanlık. M. S. 1000 yılına gelindiğinde Rusya resmi olarak bu yeni inancı benimsemişti. O dönemde Konstantinopol dünyanın kültür başkentlerinden birisiydi, ayrıca Roma ve Yunan kiliseleri arasındaki farklılıklar henüz ikisi arasında resmi bir bölünmeye sebep olmamıştı. Binaenaleyh Rusya'nın Bizans üzerinden aldığı Hıristiyanlığı kabulü, başlangıçta onu Batı dünyasından ayırmaktan ziyade genel itibariyle Hıristiyan âlemi ile birleşmesine vesile olmuştu. Bizans medeniyetini meydana getiren temel öğelerin tamamı kilise vasıtasıyla Rusya'ya girmiş ve taşınmış bir kültür olmasına rağmen, Rus halkı pek çok yeni düzenlemeler ile Avrupa ve Avrasya kültürlerini harmanlayan ana zemini oluşturmayı başarmıştır. Mamafih, bu birleştirici etki kısa süreli olmuş; XI. Yüzyılda Roma ve Bizans kiliseleri arasındaki kesin kırılma, Grek-Ortodoksluğa bağlı olan Rusya'nın Batı halklarından kopuşuna sebep olmuştur. Bu ayrışma, daha sonra askeri bir tavra dönüşmüş ve Rusya sınırları, batı komşularının – Polonyalılar, Almanlar ve İsveçliler – saldırılarına ve tehditlerine maruz kalmıştır. Doğu ve Batı arasındaki bu çatışma hali XVII. Yüzyılın sonlarına kadar ısarla sürdürülmüş; fakat bu dönemde, Rusya'nın, Avrupalıların teknik üstünlüğünden yararlanma gereksinimi duyması beraberinde kültürel bir yakınlaşmayı da getirmiştir. Fakat o zamana kadar çatlak öylesine genişlemişti ki, devlet, Batı vasıtasıyla ilerleme sürecini tam hızla sürdürebilmek için baskı yoluna müracaat etmek zorunda kaldı. Üst tabakalar, Batı medeniyetini özümseme yoluna öncülük ederlerken, halkın büyük çoğunluğu da arkalarından onları usulca takip ettiler. Rusya'nın Batı ile bu son buluşmasının şartları belki de XVIII, XIX ve XX. Yüzyıllar boyunca toplumların dinî ve ulusal psikolojilerinde belirgin dualizmin ve krizlerin ana kaynaklarıdır.

8. Rus tarihinin dönemleri

Tarih, öğrencinin keyfine göre düzenli aralıklarla dondurmayacağımız, tabii ki şematik ve keyfi hiçbir bölümlendirme yapamayacağımız süreklilik arz eden bir süreçtir. Bununla beraber, tarihî sürecin sıradan olayları değil, dikkat çekici hadiseleri gözden geçi-

rilecekse, tarihin bölümlere ve belirli zaman dilimlerine ayrılarak incelenmesi faydalı olabilir. Önceki kısımlarda istenilen, en geniş dış hatlarıyla, bugünkü tarihin temel alınacağı bölümlendirmeler hususunda objektif ve subjektif olaylara işaret etmekti. O olayların, Rus halkının gelişimiyle bağlantılı referanslar ile bir tekrarı, okuyucu için kitabın takip edeceği bölümlerinde kendisine yararı olacak tarihsel bir perspektif sağlayabilir. Burada kabul edilen bölümlendirmelerin temel dayanak noktası, orman ve bozkır kuşakları arasındaki değişken ilişkidir. Bu öylesine bir bağlantıdır ki, büyük oranda sosyolojik etkileri ve uzantıları göz önünde bulundurularak kararlaştırılacaktır. Rus tarihinin arefesinde, söz konusu iki alanı birleştirme çabaları zaten vardı. Dolayısıyla her ikisi de doğal zenginliklerini değiş-tokuş yaparak durumdan faydalanbildiler. Bu ilk temel çabalar, Rusya'nın bağımsız bir tarihsel teşebbüs olarak ortaya çıkmasından çok daha önce, orman ve bozkır sakinleri tarafından ortaklaşa başlatılmış; Rus kavminin ortaya çıkışından sonra başta Hazarlar ve daha sonra Vareg prensleri tarafından devam ettirilmişti. Birleştirme hususundaki son gayret, Dinyeper, Aşağı Volga ve Aşağı Tuna'yı hükmü altında almaya çalışan Knaz Svyatoslav zamanında sergilenmişti. Bu dönem, 972'de Svyatoslav'ın öldürülmesinden sonra imparatorluğunun parçalanması ile kapandı. Söz konusu devre, Ruslar'ın kademeli olarak Hıristiyanlığa geçişi açısından da ayrı bir önemi haizdir.

972-1237 yılları arasındaki 250 yılı aşkın zaman dilimi, orman ve bozkır arasındaki amansız mücadeleyle geçmiştir. Bu dönem boyunca Ruslar ne yazık ki Karadeniz'e geçiş yollarının tamamını yitirdiler; güney bozkırları topyekun olarak Türk boylarının istilasına uğramıştı – önce Peçenekler ve daha sonra da Kumanlar. Ruslar orta kesimdeki orman-bozkır kuşağını muhafaza edebildiler; fakat kaynak bakımından artık büyük ölçüde orman bölgesine bağlanmışlardı. Sınır bölgelerine düzenlenen Türk akınları yeterince sıkıntı veriyor, büyük zararlara ve ağır kayıplara yol açıyordu. Ama bu dönemde henüz Türkler, Rus kaviminin varlığına ciddi bir tehdit oluştaracak güçte değillerdi. XII. Yüzyılda taraflar arasında bir çeşit denge tesisi edildi ve XIII. Yüzyılın başlarında Ruslar ve Kumanlar arasındaki ilişkiler daha dostane

bir havaya büründü. Genel olarak bozkır göçebelerinin baskıları, Ruslar'ın kendi siyasal kurumlarını tesis etmelerine ve kültürel medeniyetlerini geliştirmelerine engel değildi. Aslında Kiev Devri denilen bu dönem – Kiev, sözkonusu zamanda Rusya'nın hem siyasî hem de ruhani başkenti idi – Rus-Bizans kültürünün yükselişini görmüştür. Ruslar hem Bizans hem de Batılı halklarla yakın temaslarını sürdürürken, Roma ve Bizans kiliseleri arasındaki dinî ayrılığın netleşmesi, başta Rusların Batılı komşularıyla münasebetleri hususunda – Macarlar, Çekler, Lehler ve Almanlar – çok ciddi bir etki yaratmamıştı.

Rus tarihindeki üçüncü büyük dönem (1237-1452), orman ve bozkır kuşakları arasındaki mücadeleye en nihayetinde bir son verecek olan Moğol istilası ile başlar. İşgalci göçebeler bu sefer, Rus tarihinin kaderini etkileyecek olan nihai bir zafer kazanmışlardı; ve durum, muhtelif Rus Knazlıklarının, Altın Orda'nın hakimiyeti altında birleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Batı Rusya üzerindeki Moğol boyunduruğu yüzyıl içinde son bulmuştu; fakat onun yerini Polonya ve Litvanya hakimiyeti aldı. Bir yüzyıl daha Moğol boyunduruğu altında kalan Doğu Rusya ise yavaş yavaş Moskova çevresinde merkezlenmeye başlamıştı. Ruslar kuvvet ve kaynak toplarken, Altın Orda parçalanma sürecine girdi ve XV. Yüzyılın ortalarında çeşitli hanlıklara bölündü. Moskova knazları yeni koşullardan faydalanmasını bilecek kadar kurnazlardı. Altın Orda'nın varislerinden olan Kasım Han'a 1452'de kendine bağlı vasal bir Tatar Prensliği kurdurtan Moskova, böylece Altın Orda'ya önemli bir mesaj vermiştir.

Moğolların iki yüzyıllık sürecin önemli bir diliminde zorla tesis edebildiği iç barış, Rusların, istilanın korkunç şokunu atlatmalarına, yaralarını sarmalarına ve hanların vesayeti altında güçlü bir devlet kurmaya başlamalarına olanak vermiştir. İstila zamanında, çoğu Rus şehrinin topyekun bir şekilde imhasından dolayı Rus el sanatlarının ve endüstrisinin toparlanması birkaç on yıl almıştır. Mamafih, bu dönemde zirai faaliyetler genişletilmiş, ayrıca uluslararası ticaret de hanların özel koruması altında gerçekleşmek kaydıyla varlığını sürdürmüştü. Hanların tüm Rus knazlarına şart koştukları mutlak itaatin yanı sıra, Moğolların

vergi salma ve asker toplama konusunda uyguladıkları katı tutum, netice olarak Rusların geleneksel devlet idare sistemlerinde değişikliğe gitmelerine yol açtı. Kiev devrinin bağımsız politik kurumları, Moğol otonomisi altında kalmayı tercih eden Novgorod dışındaki hiçbir knazlıkta ayakta kalamamıştı. Hadiseler Moğolların aleyhine tezahür etmeye başlayınca, ulusal önderlik makamının olası ve doğal sahibi farz edilen Moskova Grandükü [Büyük Knazı], kendisinin ve halkının çıkarları için Tatar hanlarının uyguladığı devlet yönetimi ve vergilendirme sistemlerini kullandı. Dini meselelere gelince, Moğol hanının koruması altına giren ve knazlıklar döneminden bile daha bağımsız hale gelen Rus kilisesi büyük ölçüde güçlenmişti. Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nun tedrici olarak zayıflaması daha sonradan Rusları, Konstantinopol'e olan idari bağımlılıktan kurtaracaktı. 1439'da toplanan Floransa Konsili sonucunda Bizans kilisesinin Papa'nın geçici otoritesini tanımayı kabul etmesiyle tamamen bağımsız kalan Rus kilisesinin konumu daha da yükselmişti. Osmanlı Türklerinin 1453'de Konstantiniye'yi fethi ve Bizans İmparatorluğu'nun son bulması neticesinde, Rusya, halkının gözünde Ortodoks dünyasının lider ülkesi konumuna gelmişti.

Dördüncü dönem, güneydoğu yönündeki büyük Rus yayılması ve orman kuşağının bozkırın göçebe kültürü üzerindeki güç iddiasını yenilemesiyle karakterize edilebilir. 1452'yi izleyen 250 yıl, Ruslar'ın, yüzyıllar sonra Don nehri ağzını yeniden ele geçirmelerinin yanı sıra, Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nı yıkmalarına ve Sibirya'yı sömürgeleştirmelerine tanıklık edecektir. 1696'da Büyük Petro tarafından Azak kalesinin işgali bu döneme de bir son getirmiş ve yepyeni bir devrin kapılarını aralamıştır. Rusya'nın bir taraftan Moğollara ve Türklere, diğer taraftan Lehlere ve İsveçlilere karşı verdiği sert mücadele, tüm ulus için yoğun gayret ve enerji gerektiren bir işti. Bireysel ve politik özgürlük, ulusal kurtuluş uğruna feda edilebilirdi. Sonuç olarak toplumdaki her sosyal sınıf, devlete karşı hizmet ile yükümlendirilmişti. Köylüler ise serfliğe tabiydiler. Kilise genel olarak çarların politik fikirleriyle uyum içinde hareket ediyordu. Rus kilisesinin iki ayrı metropolitanlık bölgesine – Moskova ve Batı Rusya – ayrılma-

sı, Moskova'da patriklik kurumunun tesis edilmesi, Ortodoksluğun Batı'dan gelen Roma Katolik baskısına karşı direnişi ve Eski Ayinciler ayrışması, bu dönemdeki başlıca dinî gelişmelerdi.

1696'dan 1917 Devrimi'ne kadar uzanan beşinci dönem; yavaş yavaş genişlemekte olan Rus İmparatorluğu'nun Avrasya'daki doğal sınırlarına ulaşma sürecini içermektedir. Bu çağda, orman ve bozkır kuşaklarının nihai birleşmesi sağlanmış, bu iki geniş saha tek bir ekonomik birim oluşturacak biçimde leğimlenmişlerdir. Ziraat, tüm Avrasya boyunca dominant bir konuma ulaşmıştı ve tarım yapılabilir araziler Kıta Avrupası boyunca hızla genişliyor ve topraktan çıkartılan ya da yeni keşfedilmiş olan doğal zenginlikleri işleyecek yeni endüstriler türüyordu. Dönemin kültür tarihine yeniden alevlenen çatışmalar ve huzursuzluklar damgasını vururken, manevi hayatta kilisenin idari kollarının devlet otoritesine tâbi hale gelmesiyle toplumun dini hissiyatında meydana gelen sert bir kriz ile karışmıştı.

Rus tarihinin şu anki çağı, doğal olarak 1917 Devrimi ile başlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
RUS DEVLETİNİN KÖKENLERİ

1. Rus devletinin beşiği Batı Avrasya

Rus devleti, Avrasya coğrafyasında, Doğu Slav kabilelerince meskun Baltık Denizi, Don nehri, Karadeniz ve aşağı Tuna arasında uzanan bölgede, nereden bakılsa en geç III. Yüzyıldan itibaren vücut bulmaya başlamış bir oluşumdur. Bu kabileler, VIII. ve IX. Yüzyıllar sırasında, ana karaya Baltık yoluyla nüfuz eden İskandinavların himayesi altında bir araya getirildiler. Bu hadise, ana hatları itibariyle tarihte Rus devletinin kuruluş dönemi olarak kabul edilir. Mamafih, gerçekten de Doğu Slavlarının yaşadığı bölgelerde siyasî hayat, sosyo-politik yapıları itibariyle Batı Avrasya, Karadeniz ve doğudaki ormanlık alanlar ve bozkır arasındaki ticaret ekseninde yer alan Güney Rusya topraklarından çok daha evvel başlamıştır.

2. Batı Avrasya'daki siyasî oluşumlar. Göçebe imparatorluklar. İskitler ve Sarmatlar

Güney Rusya bozkırlarının ilk sakinleri, dil yönünden İranî fakat yaşam tarzları açısından Türk-Moğol kavimleri ile çok yakın ilişkisi olan İskitlerdir. Gerçekten de bu dönemde bile etnik gruplar arasında bir karışım olması muhtemeldi. Öyle ki, İskitler içinde en azından bir nebze de olsa Türk ve Moğol bulunmaktaydı.

Gözde uğraşları savaş ve en yakın refakatçileri at olan bu İskitler, Güney Rusya bozkırlarında M.Ö. VII. Yüzyıl dolaylarında bir tarihte belirdiler. İskitler, Avrasya bozkırlarında, kendilerini Altay ve Moğolistan'da yaşayan Türklerle komşu buldular* ve birlikte bu iki grup Çin ve Yunanistan arasındaki iletişim halkaları olmayı sürdürdüler. O dönemde Karadeniz'in kuzey kıyılarında Yunan kolonileri vardı: Bug nehri ağzındaki Olbia, bugünkü Sıvastopol şehrine çok yakın olan Kherson, Kerç şehri kıyısındaki Panticapaeum ve daha birçokları. İskitler, Yunan medeniyetinin bu ileri karakollarında canlı bir ticarî hayatla tanıştılar. Grek esnaf ve zanaatkârları, İskit kıralları ve varlıklı sınıflar için ev eşyaları yapıyorlardı. Bu şekilde oratava çıkan ve Güney Rusya'da araştırmacılar tarafından bulunan Yunan-İskit sanatına ait birçok örnek bugün Leningrad'taki Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.

Yunanlı müellifler, İskitlerin yaşamları ve gelenekleri hakkında bizlere ilginç bilgiler aktarmışlardır. M.Ö. V. Yüzyılda yaşamış olan Yunanlı tarihçi Heredot, İskitya'nın, Tuna (İster) ağzından kuzeye doğru Dinyeper (Borysthenes) ve Don (Tanais) nehirlerinin yukarı akımlarına ve Karadeniz'in doğusuna kadar uzandığından söz etmektedir. İskitler hakkında kullanılabilir bu veriler ve bilhassa güneyde Yunanlılar doğuda Türkler, Moğollar ve Çinliler ile yapmış oldukları ticaretin hacmine yönelik elde bulunan bilgiler ışığında, öyle gözüküyor ki, İskitler sadece bozkır kuşağını değil, aynı zamanda ormanlık kuzey sahasının bir bölümünü de kendi güçleri altında birleştirmede defalarca başarılı olmuşlardı. Hatta bu ormanlık alan sınırı boyunca bulunan ticarî yerleşimler de söz konusu durumun arkeolojik kanıtı niteliği taşımaktadır.

* Yazarın İskitlerle ilgili bilgileri oldukça zayıf görünüyor. Çünkü İskitler, Altay ve Moğolistan'da yaşayan Türklerin komşuları değil, aksine on büyük boydan müteşekkil (ki Hunlar ve Masagetler, Sarmatlar ve Alanlar da bunlar arasındaydı) Saha/Sakaların Masagetlerin itmesi sonucu Batıya geçen ve Yunanlılar tarafından İskit adı verilen (Herodot'un 'onlara Skōlōti (İskit) adını biz verdik; onlar Asya'nın doğusundan geldiler' sözünü hatırlayalım) bir koludur. Dolayısıyla Türklerin komşusu değil, bizzat kendileriydiler (ed.)

3. Alanlar ve Antlar

M.Ö. IV. Yüzyılın başlarında bir başka İranî kavim olan Sarmatlar, İskitler üzerinde baskı oluşturdular. M.Ö. II. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Sarmatlar Karadeniz kıyı şeridini işgal etmişlerdi.

Sarmatlar içindeki en kuvvetli boy, Hunların gelişine kadar bozkırın en iyi süvarileri oldukları düşünülen Alanlardı. Dönemin kayıtlarında sarışın, yakışıklı ve uzun boylu olarak tasvir edilmişlerdi. Yüzyıllar boyunca yaptıkları yüksek kaliteli zırhlar, kuyumculuktaki maharetleriyle, ayrıca uzun mızrak ve uzun demir kılıç gibi gözde silahları ile ün salmışlardı. Kuzey Kafkasya ve Güney Rusya'da ortaya çıkarılan kümbetlerde tüm bu materyeller gözler önüne serildi. Karakteristik açıdan dış yüzey için bol mine ve değerli taşların kullanıldığı İskit "*hayvan uslubu*"nun bir varyasyonu niteliğinde olan kendilerine özgü bir sanat stili geliştirmişlerdi. 1864'de keşfedilen Novoçerkassk'ın meşhur hazinesinin, tahminen M.S. I. Yüzyılda yaşamış bir Alan prensesine ait servetin bir kısmı olduğu düşünülüyor.

Alanlar, esasında tipik göçebeler olmalarına rağmen içlerinden bazı klanlar zamanla yerleşik hale geçtiler ve buralarda yerel çiftçi topluluklarla karıştıkları gibi birkaç Doğu Slav kabilesini de yavaş yavaş etkilemeye başladılar. Pek çok erken dönemde Slav prensleri, Alanca kökenli isimler almıştı ve hatta Doğu Slav kabilelerinin en güçlüsü olan Antların eski adı da İran menşeliydi. Kafkasya Alanlarına, As veya Os denilmekteydi - Os adı bugün hâlâ Kafkasya'da yaşayan torunları Osetler tarafından yaşatılmaktadır. Kendileri "dışındaki" klanlar "Ant" olarak biliniyordu. Ros, Rus (dolayısıyla Rusya, Ruslar) adı da tahminen yönetici bir Alan klanı olan "Ruk"lardan -"ışık saçan"- türemişti.

Bu Ruslar (Rhos varyasyonundan), VI. Yüzyılın ortalarına ait bir Süryani kroniğinde zikrediliyor; yine aynı dönemlerde Got tarihçi Jordanes, Latince yazdığı eserinde IV. Yüzyıla dair olaylarla bağlantılı olarak Antlardan - zaten bu dönemde Antlar teşkilatlı bir devlet geliştirmişlerdi - söz etmektedir. Arkeolojik ve lenguistik veriler, bize Antların - ki Güney Rusya'da, M.S. III. Yüzyıla ka-

dar Alan krallarının önderliğinde bir Slav kabilesi olarak varlıklarını sürdürmüş olmalıdırlar - erken dönemlerde tam anlamıyla yüksek mertebede bir medeniyete ulaştıkları kanaatine varma imkanı tanımaktadır. Hem tarım yapıyor, hem de büyük baş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşıyorlardı; meyve ve sebze bahçeleri vardı; seramik ve dokumacılık gibi el sanatlarında gelişmişlerdi; demir eşyalar ve silahlar yapıyorlardı. Zamanla küçük çaplı klanlar ve aileler bir araya gelerek daha büyük kabile birlikleri ve kurumlar altında teşkilanlandılar. Bunların sosyal düzen ve organizasyon hususunda iyi tanımlanmış fikirlere sahip oldukları kesinlikle söylenebilir. Bu bağlamda, "adalet" (*pravda*) ve "hukuk" (*zakon*) kelimelerinin Slavca sözcükteki en eski kelimeler arasında bulunduğu hatırlamak bir hayli ilginç olacaktır.

Eski zamanlarda, Slavlar, kendilerine özgü musiki ve şarkılarına düşkünlükleriyle bilinen sanatsever bir toplumdu. Dinleri, çeşitli kaynaklardan beslenen karışık inançlar manzumesiydi. Esas itibariyle klanın atalar kültünü, yani yıldırım, perilerin ve ruhların yaşadıkları abidevi mekanlar olarak düşünülen nehirler ve ağaçlar gibi doğa güçlerini içeren bir tapınma anlayışları vardı. Sonraki süreçte, bir taraftan İran kökenli dinî inançların diğer yandan İskandinav mitolojisinin tesirinde daha detaylı bir sistem gelişti. Slavların, gök gürültüsü ve yıldırım tanrısı olan Perun, Teutonların Thor'u ile özdeşti; erken Rus panteonunun diğer tanrıları ise daha çok İran tanrıları ve cinleri ile benzerlikler göstermekteydi. Sarmat dönemi boyunca, İskitlerin yüce tanrıçasına tapınma ibadeti sürdürüldü ve imgesi, Rus halk sanatında erken dönemlere ait nakışlarda göze çarpan bir motif olarak yerini aldı. Rus folklorundaki "Toprak Ana" kültünü de, İran çağına ait bir başka hatıranın varlığını gösteren diğer bir örnek olarak kabul edebiliriz.

VI. Yüzyıl Bizans tarihçisi Kayserili Procopius'un aktardığına göre, başlangıçta Antlar, tüm kamu meselelerinin klan veya kabile meclislerinde tartışıldığı bir siyasî demokrasi uygulamasını yaşıyorlardı. Ama başka kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, bazı Ant prensleri önemli ölçüde kişisel yetkilerle donatılmışlardı. Görünüşe göre savaş ganimetleri ve savaş tutsaklarıyla zenginleşmiş kabile şeflerinden meydana gelen bir aristokratik sınıf

da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu prenslerden birine ait hazinenin parçası olduğu düşünülen ve yüklü miktarda altın ve mücevherat içeren bir define, Poltava bölgesinde Pereşçepino'da bulunmuştur. Bu define, şu an Ermitaj Müzesi'ndedir. Kabilenin sıradan mensuplarına ait olduğu anlaşılan daha az göz alıcı nitelikteki - metal ferahiler, bronz, gümüş ve altın yüzükler - bir takım süs eşyaları da bulunmuş ve halk arasında sanat tutkusunun ve becerisinin ne denli gelişmiş olduğunun bir kanıtı olarak sunulmuşlardır.

4. Gotlar ve Hunlar

M.S. III. Yüzyılda, Sarmatların egemenliği altında bulunan Güney Rusya bozkırları, Dinyeper ve Don nehirleri boyunca, kuzeyden inen Cermen kabilesi Gotlar tarafından ele geçirildi. Avrasya bozkırlarının bu batı köşesinin fethinden kısa bir süre sonra Gotlar, yerlerinden ettikleri halkın göçebe geleneklerini ve maddî kültürünü özümsediler. Böylece zamanla atlı savaşçılar haline gelen Gotlar, IV. Yüzyılın ortalarında Ermenrich komutasında güçlü bir askerî organizasyon vücuda getirdiler. Bir süre için, doğu Slav kabilelerini bir biri ardınca itaat altına aldılar ve onları kendileri için çalışan köleler haline getirmekte başarılı oldular. Kanaatimizce Teutonlara kadar Slavlar üzerinde kalıcı bir boyunduruğun oluşturulması konusundaki başarılı sürecin ilk temeli bu şekilde atılmıştı.

Mamafih, IV. Yüzyılın sonlarına doğru, doğudan gelen yeni bir istila dalgası Gotların tüm gücünü yok etti. Bu işgalciler, Türk menşeli Hunlardı; çok daha sonraları, XIII. Yüzyıl boyunca, Rusya'yı istila eden Moğollar gibi Hunlar da benzer yapıda bir askerî aristokrasi tarafından yönetiliyorlardı.

Hun kağanı, ilk olarak Alanları vasalları haline getirdikten sonra, yüzünü Gotlara çevirdi. Kağan, Gotları çok kolay alt etmeyi başardı. Bu yenilginin utancı ile Got kralı Ermenrich intihar etti ve halkı, aşağı Tuna yönünde batıya doğru çekilmeye başladı. Ama Bug bölgesinde yaşayan bir Ant kabilesinin Gotların geçişi-

ne müsade etmemesi, kanlı bir çatışmayla sonuçlandı. Gotlar, Ant ordularından birini tamamen ezdi ve Ermenrich'in veliahtı, Kral Boz'un oğullarının tamamının ve ayrıca yetmiş kadar boyarın çarmıha gerilmesini emretti. Yine de Hun kağanı, yönetimi altındaki Alanların gidip soydaşları olan Antları kurtarmalarına izin verdi. Böylece Gotlar bir kez daha mağlup edilerek daha batıya sürüldüler. Fakat bu dahi Gotların Hun hakimiyetinden tamamıyla kurtulmalarını sağlamadı. Batı yönü boyunca devam eden takip, Hunların, en sonunda Attila* zamanında Merkezî Avrupa'nın büyük bir kısmını kontrolleri altına alması ile sonuçlandı.

Yaşamının son yıllarında, Attila'nın merkezî kuvvetleri Pannonya'daydı. Avrasya bozkırlarının batıdaki bu en ileri karakolu, bugün Macaristan olarak bilinmektedir. Stratejik açıdan Akdeniz kıyıları, Roma ve Bizans'ı yağma seferleri için uygun bir konumdaydı. Pannonya, uzun müddet göçebe istilalarının gözde merkez"iydi ve neticede IX. Yüzyılın sonlarında Macarlar tarafından işgal edilmişti. Her ne kadar, Attila'nın imparatorluğu kısa bir süre doğudan batıya uzanan muazzam bir alana yayılmış ise de, ölümünün ardından hızla parçalandı ve yeni politik organizasyonlara gidildi. Sonunda Hun bakiyeleri bundan böyle Bulgar olarak bilinecekleri Azak bölgesine çekildiler.

5. Litvanlar ve Finler

Güney Rusya bozkırlarında, göçebe İranlılar ve Türk boyları birbirlerini yerlerinden ederken, Ural dağlarının her iki yakasındaki ormanlara Fin-Ugor kabileleri yerleşmeye başlamışlardı. Finler, güney kolunda Türklerle kültürel açıdan yakın ilişki içindeki bir grup olan Macarların yer aldığı Fin-Ugor halklarının kuzey veya Ural kolunu oluşturmaktaydılar. Kuzey Fin kabileleri, bataklık orman bölgelerinde yaşayan ve dolayısıyla avcılık ve ba-

* Hun kağanının adının Attila şeklinde yazılışı doğru değildir: çünkü "atil" eski Türkçede "nehir" anlamındadır ve dolayısıyla "nehirli", "nehir kenarında yaşayan adam" anlamında doğru şekli "Atilla" olmalıdır. Bunu "Etilli" ve "Atilli" şeklinde yazanlar da vardır. (ed.)

lıkçılıkla geçinen bir halktı. Balık, en önemli yiyecek kaynaklarıydı; kürk ise hem giyecek olarak kullanılıyor, hem de komşularıyla yaptıkları ticaretin ana maddesini oluşturuyordu. Kendi aralarında, nehirler ve su yolları boyunca gerçekleşen sınırlı ve seyrek bir iletişim içinde bulunduklarından, güçlü bir askeri organizasyon meydana getirmekte başarılı olamadılar ve Slav kolonizasyon dalgası kuzeye doğru yayılmaya başladığında, bu baskıya dayanmakta yetersiz kaldılar. Slavlar, yaşam alanlarına ilerlediğinde Finliler ya bölgelerinden çekildiler ya da işgalcilerin sürekli artan sayısı karşısında yavaş yavaş emildiler. Kuzeybatı Rusya'da, Batı Divina ve Neiman havzalarında, Hint-Avrupa dil ailesine mensup bir grup Baltık veya Litvan kabilesi yaşamaktaydı. Bunların saçıldıkları ülke, büyük ölçüde ormanlık saha ile kaplıydı. Fakat Finlilerin aksine bu erken dönemde bile halkın önemli bir kısmı tarımla uğraşıyordu. Öyle anlaşılıyor ki bu erken Litvanlılar, o dönemler yaygın olan köy öbeklerinden oluşmuş yerleşim şeklinden farklı olarak, tıpkı çok daha sonraları torunlarının XVI ve XVII. Yüzyıllarda yaptıkları gibi, birbirinden izole çiftlikler halinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Temel sosyal birimleri aile idi. Aile üyeleri ve hizmetkârlar, aile reisine mutlak bir otorite ile bağlıydılar. Bir dış tehdit durumunun baş göstermesi halinde, bu aile klanlarından birkaçı ortak bir savunma ünitesi oluşturmakta ve nihayetinde söz konusu birimlerin bir araya gelmesinden daha büyük ölçekli Litvan boyları teşekkül etmekteydi. Litvanlar, zamanla cengaver bir toplum haline geldiler ki, bölgedeki arkeolojik bulgular arasında yer alan demir teberler, mızraklar, kılıçlar, ayrıca gemler, üzengiler ve diğer çeşitli koşum takımları gibi birçok örnek de buna işaret etmektedir.

6. Bizans, Antlar ve Avarlar

Hun hakimiyeti süresince Antlar, Donets ve Bug nehirleri civarındaki bölgede hüküm sürdüler. Ayrıca, aşağı Don, Kırım ve hatta Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanan bir sahada yerleşimler ve anklavlar oluşturdular. Hun İmparatorluğu'nun parçalanışını müteakiben güneybatı yönündeki bu yayılma döneminde, bazı

Ant grupları Besarabya sahasını ezip geçtiler ve VI. Yüzyıla doğru Tuna'nın güneyindeki Bizans topraklarına tahripkâr akınlarda bulunan diğer Slav kabilelerine katıldılar. Tipik siyasî anlayışlarının gereği olarak Bizans imparatorları, uygun bir manevra ile Ant-Slav belasını, askeri ve diplomatik yollarla bertaraf etme gayreti içindeydiler. İhtilaf tohumları, farklı etnik ve sosyal gruplar arasında bir çatışmaya sebep olması amacıyla özenle ekildi ve taktik çok iyi işledi. Antlar ve Slavlar, ortak düşmanları olan Bizans'ı unutarak birbirlerine düştüler. Yine de, ilginç bir bilgi olarak, Bizans, genel anlamda, silahlı kuvvetlerinin önemli kısmını bilhassa düşmanı olan bu kalabalık kitleye mensup "barbar" ücretli askerlere dayandırmak zorunda kalmıştı. Bu paralı askerlerden pek çoğu yüksek idarî ve askerî mevkilere geldiler ki, İmparator Justinian'ın Tuna sınır savunma hattını emanet ettiği eski kuşağa mensup Chilbudius bunlardandı. Chilbudius, Ant-Slav gruplarına karşı sadakatle ve kahramanca savaşmasına ve Tuna'nın kuzeyine düzenlediği bir seferde onlara şiddetli darbeler indirmiş olmasına rağmen, neticede 534 yılında vukû bulan bir savaşta öldürüldü. Ama bu olaydan birkaç yıl sonra, Chilbudius'un katledilmediği, bir akrabasının onu gizlice bir sığınağa terk ettiğine dair söylenti Antlar arasında kulaktan kulağa yayılmaya başladı. Zamanı geldiğinde, hakikaten kendine Chilbudius diyen bir adam peydah oldu ve tüm Ant kabileleri tarafından lider ilan edildi; ancak, Rus tarihindeki önderlik girişimlerinin ilk hatlarından birini oluşturan bu olay, talihsiz bir biçimde sonlandı. Müzakere bahanesi altında cezbedici Konstantinopol tuzağına çekildi, yolda hain bir biçimde tutuklandı ve adı tarih sahnesinden silindi. Mamafih, bu hadiseye rağmen, bilâhare Antlar kısa bir süreliğine imparatorlukla ittifak kuracaklardı.

560 dolaylarında, Karadeniz bozkırlarının politik dengesi batıya doğru sürülen iki göçebe boyla birkez daha altüst edildi. Lider grup, doğuda, esasen Altay bölgesindeki bir Türk kabilesi tarafından şiddetle takip edilen Avarların bir boyuydu. Besarabya'da yaşayan Antlar, hücum girişimlerine karşı cesurca direnince, Avarlar geçiş için görüşme teklifinde bulundular. Fakat bu teklifin bir oyun olduğu anlaşıldı; müzakerelerin ortasında Ant elçisi öldü-

rüldü ve Avarlar, Antları gafil avlamak maksadıyla ansızın yeni bir saldırıya geçtiler. Antlar, ilk şok sırasında Avarların umduğu gibi tamamiyle imha edilememiş, ama çok kötü bir şekilde dağıtılmışlardı. Sonunda saldırganlar Pannonya'ya doğru giden güzergah üzerinde yollarını kesmeyi başardılar (568) ve Pannonya ve Balkan Slavlarının önemli bir kısmını itaat altına aldılar. Bununla beraber, Güney Rusya bozkırlarında saldırılar ve karşı saldırılar sürerken, Slavlar, bir bütün olarak Tuna'nın güneyindeki Bizans topraklarını sürekli tazyik ettiler ve VII. Yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmından Ege ve Adriatik denizlerine kadar uzanan bir sahayı işgal etmeyi başardılar.

7. Türkler ve Hazarlar

Avarları Güney Rusya bozkırlarına süren Altay Türkleri, artık aşağı Volga [İdil] ve Don nehirleri arasındaki bozkırlara ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşmeye başladılar. Karışık Türk grupları dışında, Hun-Bulgar boylarını ve Kafkas yerlilerini itaat altına aldıkları bu yayılma sahasında, yeni bir halk vücuda geldi. Bunlar, 650'de müstakil bir devlet kurmaya başarmış olan Hazarlardı. Hazar yönetimine itaat etmeye isteksiz Bulgar boyları göçe zorlandılar ve bölünerek, bu yeni devletin batısına ve kuzeyine doğru dağıldılar. Bir Bulgar ordası orta Volga [İdil] yönü boyunca ve Kama nehri havzasına yerleşirken, bir diğeri, batı yönünde aşağı Tuna bölgesine doğru ileryeyerek Bizans'ı yenilgiye uğrattı ve daha sonra yavaş yavaş tüm doğu Balkan Yarımadası'nın kontrolünü ele geçirdi. Bunlar, bölgede yaşayan Ant ve Slav kabilelerini itaat altına almış olmalarına rağmen, Slav kültürünün etkisi altına girdiler ve zamanla, Slav dilini kendi dilleriymiş gibi benimsediler. Böylece, başlangıçta Bulgar ismi fatihlerin yönetici ordasına aitken, daha sonraları, karışık arka planda şekillenen heterojen Slav halkın - modern Bulgarların adı oldu.*

* Bulgarlar ikiye ayrıldıktan sonra bir kısmı Tuna boylarına geçerek Asparuh yönetiminde güçlü bir devlet kurdular ve yazarın da işaret ettiği gibi zamanla Slav halk içinde eriyerek bugünkü Bulgarların nüvesini oluşturdular; Yukarı Bulgarlar denilen İdil Bulgarları ise

Hemen hemen aynı dönemlerde, Ugor veya Macar denilen bir başka "barbar" topluluğu, Kafkasya'nın kuzeyinden itildi. Başta, Donets nehri boyunca uzanan sahaya yerleşen ve kısa bir müddet Hazar hakimiyetini gönüllü olarak kabul eden bu grup, karşılığında bölgede uzun zamandır yaşayan Antları yönetimleri altına girmeye zorladılar. Daha sonra, Bug'a doğru harekete geçtiler ve oradan da, IX. Yüzyılın sonlarında daimi kalacakları Pannonya'ya, bugünkü vatanları Macaristan'a girdiler.

Bu arada, aşağı Don ve Azak bölgesinde yaşayan Alanlar ve Slavlar - eski As ve Rus kabileleri - da Hazarlara tâbi idiler. Bir bakıma gerçekten de müttefiklerdi, çünkü makul ölçüler dahilinde yarı bağımsız yaşamayı kabul etmişlerdi. Tehlike zamanlarında Hazarlara yardımcı olacak yedek kuvvetler göndermekle yükümlüydüler; ama bu birlikler kimliklerini muhafaza etmekte ve kendi komutanlarının emri altında savaşmaktaydılar. Hazarlara bağlı Alan-Slav tugayı tamamiyle *As-tarkan* "Alan başbuğu" adlı bir komutana bağlıydı; Astrahan şehrinin adı da muhtemelen bu unvandan gelmiştir.

Hazarlar, gücünün doruğa ulaştıkları dönemde, Hazar Denizi ve Aşağı Volga'dan Dinyeper ve Karadeniz'e kadar yayılmış bir devletti. Otorite, legal olarak, *kağan* (ulu hakan) ve *beg* denilen iki yönetici arasında paylaşılmıştı. Kağan, devlet idaresinde ve dinî konularda gösterişlik bir yetkiye sahipti; *beg* ise ordu başkomutanlığı onaylandığından beri gerçek gücü elinde tutmaktaydı.

Hazarlar bu dönemde, ziraatte hatırı sayılır ölçüde bir gelişme kaydetmiş olsalar da - çarvacılık, tarım ve balıkçılık esas ilgi alanları olmuştu. Kuzeyin büyük ticaret yolu, Volga'nın yukarı akımlarından Bulgar bölgesi yoluyla Hazar Denizi'ne, buradan Kafkasya'yı aşarak, o dönemde (M.S. 700) Arap kontrolünde olan Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya kadar uzanıyordu. Bu yol boyunca Hazarlar, bir taraftan Uzak Doğu ve Karadeniz arasında diğer yandan

günümüzde Kazan Tatarları denilen Türklerin nüyesini teşkil ettiler. Bugünkü Kazan Tatarları, bu Bulgarların ve Kıpçakların torunlarıdır. (ed.)

Arap güney ve Slav kuzey arasında başarıyla işleyen bir ticarî sistem geliştirdiler.

Birbirlerinden çok uzakta yaşayan halklar arasındaki bu ticarî temasların neticelerinden biri, Hazarların da maruz bırakıldığı çeşitli dinî etkilerdi. Araplar İslamı, Grekler Hıristiyanlığı teklif etmiş iseler de, Hazar kağanı, harici inancın yabancı egemenliği getirmesinden korkarak, bu ilahi dinlerden herhangi birini kabul etmekte isteksiz davrandı. Buna rağmen kağan, bu muammayı hiç bir politik tehdit taşımayan tarafsız bir inancı, Mûsevîliği seçerek çözdü. VII. Yüzyıldan itabaren, Hazarlar ve müttefikleri Alanlar, güneyde Araplara karşı büyük ve küçük ölçekli bir dizi savaş verdiler. Trans-Kafkasya'nın hakimiyeti için defalarca güçlerini birleştirdiler; ama yine de Araplar 737'de Hazarları fena şekilde ezdiler ve onları Kuzey Kafkasya'ya doğru süpürüp, kuzeyde Don'a kadar takip ettiler. 20 000 kadar Slav, Araplar tarafından esir edilerek Suriye'ye götürüldü. İstilanın politik sonuçları, hem Alanlar hem de Slavlar - Alan ve Rus müttefikler ve vasallar - için çok tesirli olmuştu. Hazarların kendilerini koruma kabiliyetlerine olan inançlarını kaybettiler ve kendilerine yeni müttefikler aramaya koyuldular ki, bu boşluğu İskandinavlar dolduracaktı.

8. İskandinavlar ve ilk Rus Kağanlığı

İskandinavlar veya uzun bir zamandır Viking denilen insanlar, korkusuz denizci, korsan, tüccar ve kaşifler olarak ün yapmışlardı. VI. ve VII. Yüzyıl gibi erken bir dönemde, İsveçliler, bilhassa Baltık'ın doğu kıyılarını keşfettiler ve neticede Dvina su yolunu dolaşarak, Rus "Mezopotamya"sına, yani Yukarı Volga ve Oka nehirleri arasındaki bölgeye ulaştılar. 700 yılına kadar Yaroslavl, Rostov ve Suzdal çevresine yerleşerek mahalli Fin kabileleri üzerindeki hakimiyeti Novgorod ve Smolensk'den Slav göçmenlerle paylaştılar. Bu kolonizasyonun varlığı, kisinlikle İskandinavlara ait olan demir tokalar ve kılıçlar gibi sayısız yadigârın bulunduğu arkeolojik kazılarla doğrulanmaktadır.

İsveçliler, 750 civarlarında Güney Rusya'ya indiler ve burada daha sonra adlarını alacakları Ruslarla karıştılar [1]. Esas itibariyle, Antlar gibi İranî bir kavim olan Ruslar da tıpkı onlar gibi yavaş yavaş Slavlaştılar. Bu dönemde bildiğimiz en erken Rus faaliyeti, Surojlu Aziz Stephan'ın (biyografisine eklenen) mucizeler listesindeki kayda göre, Kırım'ın Sugdea (Suroj) şehrine yapılan saldırıdır. Bu kaynağa göre Kırım saldırısı, azizin ölümünden "birkaç yıl" sonra meydan gelmişti (Aziz Stephan, 786'da ölmüştü). Ruslar, Kırım'dan Kerç Boğazı'nı geçerek Taman Yarımadası'na nüfuz ettiler ve önceleri Hazar kağanının otoritesini kabul ettiler. Ama Hazar gücünün bir başka Arap hücumundan sonra zafiyete uğramasını fırsat bilen İsveç - Rus komutanı, Hazar otoritesini reddederek kendi bağımsızlığını ilan etti. Kendisine Rus kağanı ünvanı alarak, kumanda merkezini muhtemelen Taman Yarımadası'ndaki Tmutorakan'a kurdu.

İlk Rus Kağanlığı, uluslararası ticaretin bir kısmını aynı sosyolojik ve ekonomik işlevleri taahhüt eden, sürdüren ve ifa eden, Hazarlar ve İdil Bulgarlarının ellerinden almıştır. Rusların kontrolüne giren bu ticaretin ana maddesinin, Kuzey Rusya ormanlarından getirilen kıymetli kürkler olduğu görülür. İlmen Gölü'nün kuzey kıyılarında uzanan ve merkezinde, bugün hâlâ Eski Rusların verdiği adla (Staraya Rusya) anılan bir kasabanın bulunduğu bölge, Rus Kağanlığı için kuzeydeki önemli ticaret karakollarından biri haline gelmişti. Ticarî malların daimi geçiş güzargahlarından biri de Don-Donets su yolu idi. Yalnız Bizans'la değil, aynı zamanda Doğu ile de canlı bir ihracat ağı kurmuşlardı. Abbasî halifesinin o dönemdeki posta işleri sorumlusunun kayıtlarında belirttiğine göre, IX. Yüzyılda Rus tüccarlar Bağdat ve bu gibi birkaç önemli şehrin devamlı ziyaretçileri haline gelmişlerdi.

1 Rus adının menşei (Rus', hem ülke hem de halk ismi olarak), oldukça tartışmalı bir konudur. Seçkin filolog ve tarihçilerden oluşan bir ekol, güneyde Ros adının erken dönemdeki varlığını hiçe sayarken, aynı zamanda Rus' adı ile olan bağlantısını da reddetmektedirler. Bu grubun ortak kanısı ise Rus' adının Finlilerin İsveçlilere verdikleri *Ruotsi*'den türediği, dolayısıyla Rus' adının Güney Rusya'ya kuzeyden ithal edidiği şeklindedir.

Rusların, politik bağımsızlıkları ve ticarî rakip olmaları, Hazarlar tarafından yakın iki tehdit olarak kabul ediliyordu. Bu tehditlere karşı savunma hattı oluşturmak amacı ile Hazar kağanı, aşağı Don ve Donets nehirleri boyunca bir dizi sur inşaa etmeye karar verdi. Bunları dikecek mimar ve mühendisleri göndermesi için de Bizans imparatoruna müracat etti. İmparator bu ricayı geri çevirmedi ve 835'e gelindiğinde Bizanslılar, Don nehri üzerinde bugünkü Tsymlyanskaya şehri yakınlarında eski Rus kroniklerinde adı geçen, Sarkel (Ugorca'daki anlamı "Beyaz Ev") denilen güçlü bir istihkam vücuda getirdiler. Bu tahkimatların korumasında, artık Hazarlar, yanlız doğuya giden Rus ticaret yolunun konrolünü ele geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda Taman Rusları ile Kuzey Rusları arasındaki bağlantıyı koparan bir pozisyona da sahip oluyorlardı. Sarkel istihkamının sağladığı üstünlüğü büyük bir beceriyle kullanan Hazarlar, birkaç yıl içinde Oka bölgesindeki Slavları itaat altına aldılar ve Kiyef bölgesinin denetimini vasalları Macarlara havale ettiler. Neredeyse kendini dört koldan kuşatılmış bulan ve düşmanları Hazarların Bizans imparatoruyla yaptığı müzakerelerin sonuçlarını gören Rus kağanı, 838'de kendi temsilcilerini Konstantinopol'e göndermeye karar verdi. Mamafih, imparator, Rus kağanının bu girişimi karşısında soğuk bir tutum sergiledi ve Ruslarla bir barış anlaşması yapmayı reddettiği gibi, onları alıkoyarak evlerine dönmelerini de engelledi. Arkasından Aşağı Tuna'da meydana gelen kargaşalıkları bahane ederek elçilik heyetinin daha dolambaçlı bir yolla dönmesini istedi ve ayrıca Frank kralıyla müzakerelerde bulunmak üzere yola çıkan Bizans elçilik heyetiyle birlikte seyahat etmeleri tavsiyesinde bulundu. Bertinian Vakayinamesi'nde anlatıldığına göre Rus elçilik heyeti 17 Ocak 839 tarihinde Bizans elçisi ile Frankya'nın İngelheim şehrine vardı. Onca yaşadıklarından sonra bile karşılaştıkları güçlükler henüz bitmemişti. Köken olarak Rus'dan çok İsveçli olduklarını kanıtlamalarına rağmen İmprator Louis yine de onlardan şüphelendi ve haklarında bir soruşturma başlatarak, karar verilinceye kadar hapsedilmelerini emretti. Ne kadar süre tutuldukları bilinmemekle beraber, öyle görülüyor ki sonunda Rusya'ya dönmelerine müsade edilmişti. Bizans imparatorunun Rus

elçilik heyetine karşı sergilediği tavrın Rus kağanının öfkesini mucip olması beklenen bir şeydi ve gerçekten de Ruslar, zamanı geldiğinde uygun bir misilleme yapmayı tasarlamaya koyulmuşlardı. Rusların 840 civarlarında Karadeniz'in güney kıyısındaki Bizans şehri Amastris'e hücum ettiklerine dair belirtiler bulunmakla beraber, bu tarihten yirmi sene sonra bizzat Konstantinopol onların saldırısına maruz kalacaktı. Ancak, bu son saldırının sözü edilen tarihte kuzeyden yükselen bir başka Rus grubu ile müşterek gerçekleştirildiği görülüyor. Şimdi, dikkatimizi bu ikinci kolun menşei üzerine çevirmemiz gerekir.

9. Kiyef devletinin oluşumu

Hazarların saldırgan siyaseti, Taman Rusları ile kuzeydeki üretim bölgeleri arasındaki ticarî ilişkilerin kesilmesiyle sonuçlanmış ve bu durum, yalnız Rus Kağanlığı'nı değil, aynı zamanda Staraya Rusya [Eski Rusya] ve İlmen Gölü çevresindeki tüm bölgeyi etkilemişti. Ticaret güzergahlarını açmak için kuzeyden güçlü bir keşif kolu gönderilmesinin yalnızca bölge dışına taşan ve hızla gelişen ciddi ekonomik krizlere yol açmaktan başka bir işe yaramadığı kısa zamanda sarih bir şekilde görülecekti. Fakat anlaşıldığı kadarıyla böylesine önemli bir hamleyi gerçekleştirmek için Kuzey Rusya'daki İskandinav birliklerinin yeterli olmayışı sebebiyle "keşif kolu" yollama planı da doğrudan doğruya tatbik edilemedi. Birliklerin eksikliği, "denizin diğer tarafından Vareglerin çağrılmasının" sebebi olmuş gibi gözükmektedir. Yüzyıllarca "Rus tarihinin başlangıcı" olarak düşünülen bu olayın 862 senesinde vukû bulduğu genel kabul görüyorsa da, olay 856'da olmuştur.

İmparotor Lothar'ın vasalı olarak o sıralar Güney Jutland ve Friesland'daki toprakları denetim altında tutan meşhur İskandinav maceraperest ve korsan Rurik (Frank yıllığında Rorik) bu davete olumlu cevap verdi. Rurik, kısa zamanda Kuzey Rusya'da düzeni yeniden tesis etmesine ve önce Ladoga'ya daha sonra Novograd'a yerleşmesine rağmen, güneydeki dominyonları Ruslara bekledikleri ilgiyi gösteremedi. Onun ana hedefi, Batıdaki durumu kendi lehine sonuçlandırmaktı. Batı ile olan ilşkilerini devam

ettirerek, uygun fırsatlar yakaladığında derhal onları sıkıştırmak ve Friesland'daki topraklarını güvence altına almak istiyordu. Rurik, Eski Rusya'daki İsveç-Rus tüccarların gönlünü rahatlatacak hiçbir faaliyette bulunmazken, kendi hesaplarına bir keşif seferi düzenlemelerinde bir sakınca görmüyordu. Nitekim onlar 858 dolaylarında böyle bir sefer düzenlediler ve bir grup savaşçı ile Kiyef'e ulaşarak Macarların izniyle buraya yerleştiler. Kiyef'den Taman Rusları ile kuvvetlerini birleştirip, onlarla birlikte Haziran 860'da Konstantinopol'e bir saldırı gerçekleştirdiler.

Yine de bu iki Rus grubun birleşmesi amaçlanan hedefe ulaşmak için yeterli askeri bir güç çıkaramadı ve sonunda çaresiz geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat seferin dolaylı bir etkisi olmuş, Bizans patriği Photius geri çekilen Rusların ardından misyonerler yollama fırsatı yakalamıştı. Birkaç yıl sonra, Rusların önemli bir kısmı vaftiz edilmişti ve onlar 867'de kürsüsü muhtemelen Taman Yarımadası'ndaki Tmutorakan'da bulunan bir piskoposu kabul etmişlerdi.

873 civarlarında Rurik öldüğünde, Norveç doğumlu halefi Oleg, dikkatini güneye kaydırdı. Yaklaşık beş yıl sonra, güçlü bir orduyla Kiyef'e girdi ve buranın kontrolünü elinde bulunduran İsveç Ruslarının önderinin öldürülmesinden sonra, ilk hamlesi kendini bağımsız hükümdar ilan etmek oldu. Böylelikle, *Kiyef Rusya*'sı denilen yeni bir devlet ortaya çıkmış oluyordu.

Askeri ve ticarî bir özelliğe sahip olan Kiyef devletinin ekonomik gücü, Azak bölgesi yerine Dinyeper su yollarına bağlıydı. Kuzey ormanları, güney bozkırları ve Bizans arasında ticarî arabuluculuk yapmayı sürdüren Ruslar, aynı zamanda Halifeliğe uzanan eski ticaret yolunu da açık tutmaya çalıştılar. X. Yüzyılın ilk yarısında, Kafkasya ve Hazar Denizi'nin güneybatı kıyıları iki askeri sefere sahne oldu. Bunlar, çapul yoluyla ilave ticarî kazanç elde etmek amacıyla düzenlenmiş seferlerdi.

Yeni devlet, ticarette, daha ziyade Ortodoksluğun etkisiyle, bu sahada daha iyi teşkilatlanmış olan Bizans'ı örnek almıştı. Vareg ve Slav tüccarlar, her ilkbaharda düzenlenen yolculuklarda kütüklerden yapılan şalopalarla Kiyef'den hareket edip Dinyeper'in

aşağı akımından yola koyulurlar; Konstantinopol'e kürk, balmumu, bal ve köle getirip bunları kaliteli şaraplar, mücevherler ve değerli dokumalarla takas ederlerdi. Kıymetli yükler için askerî koruma şarttı ve bu ihtiyaç prens ve onun *drujina*ları tarafından sağlanıyordu. Bundan dolayı, prens bu ticarî faaliyetlerin en büyük hissedarı ve kâr ortağı idi.

Ruslar, Konstantinopol ile yakın ticarî ilişkiler kurmalarına rağmen, X. Yüzyılın ilk yarısı süresince, çeşitli defalar Bizans İmparatorluğu'na karşı askeri seferler düzenlediler. Her ne kadar bu akınlardan bazıları tamamen yağma amaçlı ise de, diğerleri Bizans ile ticaret yapan Rus tüccarların haklarını ve özgürlüklerini korumak maksadıyla gerçekleştirilmişti. Bu dönem boyunca Rusların sürekli olarak güneydeki ticarî ittifaklarını geliştirmek için çabaladıkları görülmektedir ve hatta bu amaçla Greklerle biri 911'de diğeri 944'de olmak üzere iki işbirliği anlaşması yapmışlardır.

Bizans, öncelikle zenginliği, muhteşem sarayları ve şehriyle Rus savaşçılarını ve tüccarlarını etkilediği gibi, onları genel olarak da etkilemekteydi. Güney ticareti ile meşgul olan Ruslar, çok geçmeden Bizans'ın manevî kültürünün tesiri altına girmiş ve yüzyılın ortalarına kadar büyük bir kısmı Hıristiyanlığa geçmişti. Bu din değiştirmeler, 944 anlaşmasında da işaret edilen nazik bir diplomatik durumun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Anlaşmaya göre Rus tacirlerinin bir kısmı ibadetlerini Hıristiyan geleneklerine, diğerleri ise eski pagan usullerine uygun olarak yapacaklardı. Bununla beraber, daha sonra 957'de bizzat Prenses Olga Hıristiyanlığı benimsemiş ve İmparator Konstantin Porphyrogenitus'un "Merasimler Kitabı"nda detaylı şekilde anlattığı gibi, prenses Bizans sarayında ağırlanmış ve Konstantinopol'de düzenlenen törende Rusların kraliçesi olarak ilan edilmiş, ama yüksek şeref payesi verilmemişti.

10. Kiyef Devletinin Genişlemesi: Prens Svyatoslav

Kiyef devletinin gerçek yayılma süreci, Olga'nın oğlu Svyatoslav'ın iktidarı zamanında başlamıştır. Svyatoslav, enerjik yapısı ve

becerisiyle gerçekten de erken Rus tarihinin en belirgin kişilerinden biriydi. Saltanat dizginlerini elinde tutmasına rağmen, annesi yaşadığı sürece, ülkenin iç işleriyle çok az ilgilendi ve devlet işlerini tamamen Olga'nın inisiyatifine bıraktı. 964'de başlayan ve 972'de son bulan iktidarı, başkentte kalmaktan ziyade uzak topraklara seferler düzenlemekle geçti.

Svyatoslav, hayatını baştan sona çetin savaşlarla geçirdi. Eski bir vakanüvisin ifadesiyle, o, bir panter kadar cesur ve çevikti. Orduları ağırlık taşımazdı. Svyatoslav, adamlarının sıkıntılarıyla bizzat ilgilenir; asla haşlanmış et yemez, kamp ateşinin közünde taze at eti veya av eti pişirirdi. Çadır taşımaz; açık alanda semer bezi üzerinde, eyerini yastık yaparak uyurdu. Saldırırken, düşmanını gizliden gizleye küçümser bir uslup ile önceden habercilerini yollar ve "sana doğru geliyorum" mesajını iletirdi.

Svyatoslav, ilk seferlerini Hazarlara karşı düzenledi. Hazarların Oka nehri boyunca yaşayan Slav kökenli tebaa boylarını itaat altına aldıktan sonra bizzat Hazarlara saldırdı. 965'de imparatorluklarını yağmaladı ve ana şehirlerini ele geçirdi (Don kıyısındaki Sarkel ve Volga üzerindeki İtil). Ruslar tarafından yüzyılın erken dönemleri boyunca öncelikle ganimet elde etmek için yürütülen yağma seferlerininin aksine, Svyatoslav'ın seferleri esasen siyasî amaçlıydı. Hazar İmparatorluğu'nu harap ettikten sonra kendini, Aşağı Volga bölgesine sağlam bir şekilde yerleştirerek, eskisinin yıkıntıları üzerinde yeni bir imparatorluk inşaa etmeye, eski imparatorluktan geride kalanları hoşnut etmek ve bağlamak içinse sanki Hazarların doğal varisiymiş gibi gözükmeye karar verdi.

Ama Svyatoslav, vesveseli bir tipti. Bizans imparatoru Tuna boyundaki Bulgarlara karşı onu yardıma çağırdığında, yeni işgal ettiği topraklarda muhtemelen güvenliği sağlamak amacıyla küçük bir kuvvet bırakarak İtil'i terk etti. 967 tarihinde Bulgarlar üzerine yaptığı seferde büyük başarı sağladı ve Tuna üzerindeki Pereyaslavets şehrini ele geçirdiğinde, sonunda tatmin olmuş ve ileride gerçekleştirmek istediği fetih rüyalarından vazgeçmiş bir ruh hali içine girdi. Svyatoslav, şunları söyledi: "Tuna boyundaki bu yerde yaşamak arzusundayım"; "Burası topraklarımın merkezi ve bütün güzel şeyleri barındırıyor: Grekler'den altın, kumaş, şarap

ve meyve, Çekler ve Macarlardan at ve gümüş, Rusya'dan kürkler, bal mumu, bal ve köleler gelir"

Hakikaten, Bulgarların itaat altına alınması ile Svyatoslav, geniş perspektifli politik bir planı tamamlamış oluyordu. Artık, göçebe imparatorların varisi olarak, eşsiz ve stratejik bir pozisyonu işgal ediyordu.

Zamanında, devâsâ genişlikte bir imparatorluğu kontrol etmekteydi. Volga ve Tuna nehirlerinin ağızlarına kadar ulaşan toprakları Avar ve Hazarlarınkinden genişti. Yüzölçüm olarak yalnızca IV. ve V. Yüzyıllarda hüküm süren Hun İmparatorluğu ile karşılaştırılabilirdi; fakat daha önce Hunların da hükmettiği Güney Rusya bozkırlarına, Svyatoslav, geniş topraklara sahip orman eyaletleri olan Kiyef ve Novgorod'u da eklemişti.

Hazarların fethinden ve Tmutorokan'ın işgalinden sonra Svyatoslav, ilk Rus Kağanlığı'nın geleneğini de izleyerek, kağan unvanını almak zorunda kaldı. Fakat bu unvandan sıkılan haleflerinin kendilerine yeni unvanlar aldıklarını biliyoruz. Başpiskopos Hilarion, XI. Yüzyıla ait bir kaydında, Aziz Vladimir ve Akıllı Yaroslav [Yaroslav Mudriy] olaylarından söz ederken bu duruma atıfta bulunmuştur.

Svyatoslav'ın imparatorluğu ilk olarak doğudan çatırdamaya başladı. Gerilemeye takip eden çözülme ile son bulan Hazar gücünün ardından, Güney Rusya bozkırlarında yeni bir kuvvet belirdi. Bu yeni misafirler, Peçenekler adında başka bir Türk boyu idi. Ana Rus kuvvetleriyle birlikte olan Svyatoslav'ın yokluğunu fırsat bilen Peçenekler, Kiyef'i kuşatma altına aldılar ve Svyatoslav'ı muhasara altındaki şehirden annesini ve yurttaşlarını kurtarması için Tuna bölgesinden telaş içinde dönmeye zorladılar. Svyatoslav Kiyef'i kurtardı, fakat 969'da Olga'nın ölümü üzerine başkentte daha fazla kalmadı ve kendisi Tuna bölgesine dönerken, oğullarını da belli başlı şehirlere yönetici olarak tayin etmeyi yeğledi. Ne var ki, o günden itibaren imparatorluğun tüm doğu sınırları isyanlarla tutuşacaktı. Tüm bu olanlara ilaveten, Grekler, Bulgarlara karşı Svyatoslav'ın gönüllü olarak yardıma gelmesine rağmen, bir düşmanın yerini yalnızca bir başka düşmanın aldığı fikrinden hare-

ketle, hiçbir zaman kendilerini Ruslar ile uzlaşı halinde hissetmiyebilirlerdi. Böyle de oldu ve neticede, Bizans tarihinin gelmiş geçmiş en kabiliyetli askeri liderlerinden biri olan İmparator John Tsimiskes, Svyatoslav'a karşı bizzat kendisinin yönettiği bir sefer düzenledi. Rus ordusunu bozguna uğratarak Svyatoslav'ı ormanlık bir alana sıkıştırdı. 971'de Svyatoslav, Bulgaristan'ı terk etmesini de şart koşan barış maddelerini kabul etmek zorunda kaldı. Ertesi yıl moralsiz Rus ordusu Kiyef'e dönerken, süpriz bir Peçenek saldırısına uğrayarak yenildi. Svyatoslav savaşta öldürüldü ve bir Peçenek prensi kafatasından şarap kâsesi yaptırdı.

İKİNCİ BÖLÜM
KİYEF RUSYASI

1. Rusların işgal ettiği bölge

1000 yılına gelindiğinde, Ruslar, kuzeyde Fin Körfezi ve Ladoga Gölü'nden, güneyde Aşağı Tuna, Azak Denizi, Hazar Denizi ve Karadeniz'e; doğudan batıya doğru ise Don nehrinden bugünkü Macaristan sınırlarına kadar uzanan devâsâ bir coğrafyada varlığını sürdürmekteydi. Fakat 1000-1200 yılları arasında, bu saha, sürekli tahribata maruz kaldı. Göçebe bozkır halkları kendilerine güney denizleri ile Rus bölgesi arasında bir yer açmışlardı. Güney bozkır kuşağı neredeyse tamamiyle kaybedilmiş ve Rusların güney denizleri ile olan ilişkisi böylelikle kesilmişti. Acı çarpışmalar tüm döneme darbesini vurmuştur. Rus prensleri, Türk müttefiklerinin de yardımı ile defalarca Türk boylarına karşı savaşmış ve ittifak halinde bulundukları bu Türk destek kuvvetlerine Rusya'ya yerleşmeleri için toprak teklif etmişlerdir. Aynı zamanda Ruslar, bozkırlılara karşı hendekler ve surlar inşaa ederek savunma hatlarını güçlendirmişledir ki, daha sonra XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla kadar aynı geleneği çarlar da tatbik ettirmişlerdir. Fakat tüm bu çabaları, kuzeye çekilmelerine engel olamamıştır.

1200 civarlarında Rusların yaşadıkları toprakların sınırları güneyde Moldovya'dan Oka'nın aşağı akımını ve Vyatka nehrinin kuzeydoğusunu izleyen bir hat boyunca uzanmaktaydı. Güneydeki toprak kaybı, Tmutorokan vakası ile izah edilebilir. XI. Yüz-

yılda Tmutorokan şehri, Kerç boğazı yakınlarında bulunan güçlü bir Rus merkeziydi. Avrasya'nın güneybatı köşesine, Karpat dağları ve Moldovya'ya düzenlenen amansız Peçenek ve Kuman saldırılarına rağmen Ruslar, kendilerini muhkem şekilde savunabilmişlerdi. XIV. Yüzyıla kadar Aşağı Tuna bölgesinde Rus yerleşim birimleri bulunmaktaydı. Ruslar, Kuzey Karpat civarında Macar ve Leh baskısı ile karşı karşıya kalmışlar, fakat bu güçlere karşı pek çok açıdan başarılı bir direniş sergilemişlerdi. Uzak kuzeydeki Rus topraklarında, XIII. Yüzyılın sonlarına kadar barış hüküm sürdü. Nieman'dan Peipus gölüne ve Narova nehri boyunca Finlandiya körfezine kadar uzanan eski hat hâlâ muhafaza edilmekteydi. XI. Yüzyılda, Peipus gölünün batısında, Yuriev şehri (bugünkü Tartu) kuruldu. Kuzey ve kuzeydoğuda, Rus ilerleyişi devam etti ve kendilerini Beyaz Deniz, Arktik Okyanusu ve Ural dağlarının kuzey kısımlarına ulaştıran yeni bölgeleri işgal ettiler. Doğudaki Rus yerleşimciler de benzer bir biçimde, XIII. Yüzyıl boyunca Oka nehrinin aşağı akımları ve Volga'nın orta kısımları boyunca sürekli hareket halindeydiler.

2. Rusya'nın Hıristiyanlığa geçişi; Prens Aziz Vladimir

Svyatoslav'ın ölümünü, orman kuşağı ile bozkırı birbirine bağlamayı ve hem Karadeniz hem de Hazar Denizi'ndeki ticareti kontrol altına almayı amaçlayan ihtiraslı planının son bulması takip etti. Rus prensleri, tüm dikkatlerini devletlerinin iç örgütlenmesine ve bozkırdan gelen işgalcilere karşı orman-bozkır şeridinin savunmasına yoğunlaştırmak zorunda kaldılar. Göçebe boy mensupları, daha erken dönemlerde tıpkı Hazarlar gibi orman ve bozkırı tek bir yönetim altında birleştirmeyi başarmışlar ve şimdi tekrar tehlikeli düşmanlar olmuşlardı. Bir dalga bir diğerine mirasını devrediyor gibiydi; örneğin, Peçenekler gidiyor ve yerlerini hemen bir başka Türk boyu olan Kumanlar alıyordu. Çok uzunca bir süre, ne orman şeridi halkları ne de bozkır halkları birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük elde edebildiler. Kiyef Rusyası'nın güçleriyle göçebe boyların güçleri, Güney Rusya bölgesinde hemen hemen denkti ve mücadeleleri uzun ve belirsiz olacaktı.

Svyatoslav'ın ölümünün ardından oğulları arasında anlaşmazlık baş gösterdi ve 978'de Vladimir bu kargaşadan zaferle ayrılan taraf oldu.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, Rus halkının bir bölümü IX. ve X. Yüzyıllarda Hıristiyanlığı benimsemiş ve paganist din anlayışı yenilgiye uğramıştı. Yeni bir inanç sistemi ihtiyaç haline gelmişti. Eski Rus kronikleri, Vladimir'in uzun ve karmaşık bir sürecin sonunda Hıristiyanlığı nasıl benimsediğine dair bir kaydı ihtiva etmektedir. Vakanüvisin aktardığına göre, 986'da Vladimir, dinî misyon amacıyla farklı inançlardan ve kiliselerden gelen bir takım din adamları tarafından ziyaret edilmişti. Bunlar arasında Muhammed'e inanan Volga Bulgarları, Almanya'dan gelen Roma Katolikleri, Hazar Yahudileri ve Ortodoks inancını anlatmaya gelen bir Grek düşünür vardı. Bu tablo, yalnız belagat sanatının bir şekli değil, aynı zamanda gerçeklerin katî bir refleksi gibiydi. Bu farklı din anlayışları kısmen komşular kısmen de Kiyef sakinleri tarafından benimsenmekteydi.

Bu inançlardan herhangi birinin kabulü, Rusya'nın gelecekteki kültürel ve politik gelişimini de ister istemez tayin edecekti. İslam'ın kabulü, Rusya'yı Yakın Doğu kültür dairesine içine çekecekti, Almanlardan Roma Katolikliğinin alınması ise Rusya'yı Latin veya Avrupa kültürünü benimsemiş bir ülke yapacaktı. Mûsevîlik ya da Ortodoks Hıristiyanlıktan herhangi birinin kabulü ile ise Rusya hem Doğu'da hem de Batı'da kültürel bağımsızlığını temin edebilecekti. Hem Hıristiyanlık hem de Mûsevîlik için politik parametreler bir araya getirilmişti. Bir yanda, Hazar kağanının Mûsevîliğe geçişi konusunda münakaşalar vardı ve bunda Doğu Akdeniz'in güçlü kiliselerine karşı siyasî ve dinî bağımsızlık güvencesini sağlama arzusu büyük rol oynamaktaydı. Diğer tarafta, Ortodoksuluğu benimsemenin getireceği ayrıcalık vardı - zaten yakın ticarî ilişkiler içinde bulundukları Bizans ile kültürel bir birliktelik kurmanın avantajlarına dair tartışmalar sürüp gitmekteydi. Politik hesaplar bir yana, inanç sorusu, eski paganizmin yetersizliğinden dolayı manevi ihtiyaçlar dikkate alınarak düşünülüp karar verilmiş bir husus olmuştu.

Vakanüvisin aktardığına göre, farklı dinî misyonların temsilcilerini dinledikten sonra, Vladimir en çok Grek düşünürden etkilenmiş gibi görünüyordu. Fakat son kararını vermeden önce, "Tanrı'ya kim tarafından nasıl ibadet edildiğine" dair gözlemler yapmaları için komşu ülkelere ajanlar yolladı. Konstantinopol'deki Ayasofya'da görevlendirilen casuslar yeryüzünde mi yoksa cennette mi olduklarını bilemediklerini nakletmektedirler. Sonuç olarak verdikleri raporlar ışığında Vladimir, Ortodoks Kilisesinde vaftiz olmakta karar kıldı (988).* Hanedanlığı esnasında gelişen bu önemli olayı, ülkede Hıristiyanlığın kurumsallaşması ve resmi din olarak kabul edilmesi izledi. Hıristiyanlık bundan böyle saray dini olmaktan çıkmış, tüm Rus halkının dini haline gelmişti. Prenses Olga'nın vaftiz oluşu böylesine bir sonuç ortaya çıkarmamıştı. Olga, Svyatoslav'a Hıristiyan olması için yalvardığında, ondan şöyle bir yanıt almıştı: "Bir başıma inancımı nasıl değiştirebilirim? Drujinalar bana gülecektir"

Rusya'nın resmi din olarak Hıristiyanlığa geçişinden evvel, Bizans'la aralarında birtakım politik anlaşmazlıklar vukû bulmuştu. Vladimir, Grek şehri Khersones üzerine askerî bir sefer tertip etmiş ve uzun süren bir kuşatmanın ardından, kent teslim olmuştu. Bi-

* Povesti vremennix let adlı vakayinamede Vladimir'le Hazar Yahudileri arasında şöyle bir diyaloğun geçtiği anlatılmaktadır. Metni aynen veriyorum: "... Hazar Yahudileri gelip dediler: "Duyduk ki, Bolgarlar ve Hıristiyanlar size gelmişler. Her biri kendi dinini öğretmek niyetindeymiş. Hıristiyanlar bizim çarmıha gerdiğimiz kişiye inanıyorlar. Biz İse Avraam'ın, İshak'ın ve Yakub'un tek Tanrısına inanıyoruz." Vladimir sordu: "Sizin şeriatınızda ne var?" Onlar cevap verdiler: "Sünnet olmak, domuz ve tavşan eti yememek, cumartesi gününü mübarek gün kabul etmek." O yine sordu: "Sizin ülkeniz nerededir?" Onlar cevap verdiler: "Kudüs'te" O tekrar sordu: "Onun orada olduğu kesin mi?" Ve cevap verdiler: "Tanrı bizim atalarımıza öfkelendi ve günahlarımızdan ötürü bizi çeşitli ülkelere dağıttı. Topraklarımızı ise Hıristiyanlara verdi." Bunun üzerine Validimir dedi: "Farklı bir dinden bahsediyorsunuz, ama kendiniz Tanrı tarafından tardedilmiş ve dört bir yana dağıtılmışsınız. Eğer Tanrı sizi ve şeriatınızı sevseydi, başkalarının ülkelerine dağıtılmazdınız. Bizim başımıza da aynı şey gelsin mi istiyorsunuz?" (ed.)

zans imparatoru, Prenses Anna'yı Vladimir'e eş olarak vermeyi kabul etmiştir. Khersones seferinin dönüşünde, Vladimir tebaasının tamamının vaftiz edilmesi yönünde bir organizasyon gerçekleştirdi (990 dolayları). Aynı zamanda Novgorod halkı da Hıristiyanlaştırıldı; fakat bu dönüştürme, Novgorodluların paganik inanç sistemine olan katı bağlılıkları nedeniyle kılıç zoruyla gerçekleştirildi. Eski pagan ibadethanelerinin bulunduğu yerlerin üzerine kiliseler inşaa edildi. Kilisenin yasal pozisyonu, Vladimir'in 996 dolaylarında öşür vergisinin Kiyef'deki Leydi'leri adına kilise yararı için toplanacağına dair çıkardığı emir ve 1010 yılında kilise mahkemeleri yasasının kabulü ile tam olarak belirlenmiş oldu.[1]

3. Knaz Akıllı Yaroslav ve politikası

Aziz Vladimir'in ölümü üzerine, oğulları arasında çekişme başladı. En büyük oğlu Svyatopolk tahtı ele geçirdi ve kardeşlerine karşı kendisini korumak amacıyla onları bir bir öldürme yoluna başvurdu. Emirleriyle, daha sonraları Rus kilisesi tarafından azizler olarak kabul edilerek büyük saygı gösterilecek olan Boris ve Glep'i öldürttü. Fakat Svyatopolk, en tehlikeli rakibi olan kardeşi ve Novgorod prensi Yaroslav'dan kendini kurtaramayınca, iki kardeş arasında uzun soluklu bir savaş başladı. Yaroslav, vasalları ve denizin diğer yakasından tüccarlar tarafından getirilerek sayıları arttırılan Varegler tarafından destek görüyordu, Svyatopolk ise kayınpederi Leh kralı Cesur Boleslav ile ittifak kurmuştu. Yaroslav, Ortodoks mezhebi doğrultusundan sapmazken, Svyatopolk Roma Katolikliğinden medet umdu. İki kardeş arasındaki mücadele, basit bir aile içi uyuşmazlığından çok daha öte bir anlam taşıyordu. Svyatopolk'un zaferi, Rusya'yı, Lehler'in tâbisi haline getirmekle kalmayıp, aynı zamanda Katolik mezhebinin tesiri altına sokacaktı.

Sonuç vermeyen uzun süreli bir mücadelenin ardından, nihayet Yaroslav, 1019 tarihinde kardeşi Svyatopolk'a kesin bir darbe

1 Ölümünden çok sonra, Vladimir, Rus kilisesi tarafından kutsandı ve ismi "Azizler" listesine eklendi.

indirdi. Svyatopolk, ricat ederken yok edildi. Bu zaferin ve Kiyef'in itaat altına alınışının ardından, Yaroslav geride kalan son kardeşi Mstislav ile ihtilafa düştü. Mstislav, Eski Rusya tarihinde yer alan ilginç figürlerden biriydi. Daha küçük çaplı olsa bile, büyük babası Svyatoslav'ın imparatorluğunu yeniden yaratma çabası içine girdi. Faaliyetlerine, kuzeyden değil güneyden başlamıştı. Karadeniz'in kuzey sahillerinden Tmutorokan şehrine kadarki sahayı hükmü altında tutuyordu ve gücünü kuzey yönünde yayma amacı taşımaktaydı. Bu noktada, politikası, bozkır imparatorluklarına Dinyeper'in ormanlık bölgelerini katan Hazar kağanlarının politikası ile uyuşmaktaydı. Kardeşler arasında iki yıl boyunca süren savaş, Mstislav'ın zaferi ile sonuçlandı. Yaroslav, Dinyeper hattı boyunca Rus devletinin ikiye bölünmesini kabul etmek zorunda kaldı. Birkaç yıl sonra Mstislav öldü ve 1036'da Yaroslav tüm Rus topraklarının tek hakimi haline geldi. Yaroslav aynı yıl, bakışlarını, bir kez daha Kiyef üzerine yürümeye kalkan fakat asla şehre saldıramayacak olan Peçenekler üzerine çevirdi.

Yaroslav'ın izlediği iç siyaset büyük önem arz ediyordu. İktidarı sırasında, ilk kanunlar yazıldı ve "Rus Yasası" olarak bilinen külliyat oluşturuldu. Yaroslav, bu hukuk kanunlarını, ilk olarak Svyatopolk ile olan mücadelesindeki yardımlarından dolayı Novgorodlı tebaalarına bahşetti. Yasa, daha sonra Kiyef'de de resmen geçerlilik kazandı. Yaroslav'ın kanunları, kan dâvâsı geleneğini kısıtlamaya yönelik bir teşebbüsdü. Bir cinayet işlendiğinde, yalnızca yetki verilen belirli hısımlar tarafından kurbanın intikamı alınabiliyor; yakınlarının bulunmaması durumunda, katil, prensin hazine dairesi tarafından cezaya çarptırılıyordu. Daha sonraları genişletilen ve yenilenen Rus Yasası, eski Slav geleneklerine dayanıyordu. Hukukçular, formülasyonunda Bizans hukukunun da yer aldığı hususunda bilgi vermektedirler.

Ayrıca, 1037'de Yaroslav, Vladimir'in prensliği sırasında Konstantinopol ile ilişkileri tam olarak tanımlanmamış olan Rus kilisesinin statüsü konusunda Bizans otoriteleriyle bir mutabakat yaptı. Bundan böyle kilise, başında Kiyef metropolitinin bulunduğu Konstantinopol patrikhanesinin bir piskoposluk bölgesi gibi teşkilatlandırıldı. Yaroslav zamanında 10 piskoposluk bulun-

maktaydı. Bilâhare, sayı yavaş yavaş artmıştı. Kiyefliler döneminde, XI. Yüzyılda görev alan Hilarion ve XII. Yüzyıldaki Clement dışında tüm Rus metropolitanları Grek kökenliydi. Piskoposlardan bazıları Grek olmakla beraber ekseriyeti Rus orjinliydi.

Bizans imparatorlarını örnek alan Yaroslav, Kiyef'i Konstantinopol gibi emperyal bir şehre dönüştürmek istiyordu. Onu, Grek üstadlar tarafından inşaa edilen ve bazıları Ayasofya kilisesine benzeyen muhteşem binalarla süsledi. Yaroslav, ayrıca drujinaların çocukları için okullar da yaptırdı. Grek vakanüvis George Hamartolos'un *Dünya Tarihi* adlı eserini ve kiliseye ilişkin durumları (*nomokanon*) düzenleyen kanunlar külliyatı o hayattayken veya halefi zamanında Slavca'ya tercüme ettirildi

Yaroslav zamanında Rus kökenli ilk metropolit Hilarion (1051), Rus kilisesinde göze çarpan bir lider olarak ortaya çıkmıştır. Hilarion, tamamen Grek kilise doktirinine göre eğitim almıştı; Rus halkının Hıristiyanlığa geçişinin ehemmiyeti konulu vaazlarından günümüze ulaşan bir tanesi, engin bilgeliğinin ve hitabet gücünün ispatı niteliğindedir. Hilarion, metropolit olmasının öncesinde de derin dini yaşamı ile bilinmekteydi. Erken yaşlarında, inzivaya çekilmek için Kiyef yakınlarındaki bir tepede kendine mağara kazmıştı. Bu yüzden Hilarion, Yaroslav'ın oğulları döneminde daha da zenginleştirilen ve Kiyef devleti döneminde, Rus dinî yaşamının önderliğini yapan bir enstitü durumundaki Peçora [Mağara] Manastırı'nın kurucusu olarak görülmektedir.

4. Rusya'nın prensliklere bölünmesi; iç ve dış çatışmalar

Rusya, 1054'de Yaroslav'ın ölümünün ardından oğulları tarafından yönetilen prensliklere ayrıldı. Kraliyet ailesi her yeni jenerasyonla beraber yükseldikçe, prenslikler de kendi içlerinde parçalara bölündüler. Prensler sık sık bir şehirden diğerine hareket ediyordu. Ailenin en büyüğü, daima en yüksek makam olarak telakki edilen Kiyef tahtına sahip olabilmek için uğraşıyordu. Bir Kiyef prensi öldüğünde, genel bir tedbir olarak prenses yerini

alırdı. "İktidar" yetkisi, tüm kraliyet klanına verilir ve devamlı olarak aile içinde yeniden tahsis edilirdi.

Tahmin edilebileceği üzere güç dağılımı, sık sık bireyci prenslerin kişisel ihtirasları sonucu karmaşık bir hal almaktaydı. Büyük kasabalarda yaşayan halkın istekleri de önemli bir faktördü. Halk konsülü veya diğer adıyla *Veçe*, çoğu kez yeni bir prensi kabul etmeyi reddeder ve bir başkasını davet ederdi. Ama prens [knaz] daima Vladimir'in sülalesinden seçilirdi.

Rusya tarihinin 1050'den 1250 yılına kadar prensler arasındaki iç çekişmelerle geçmesinin sebebi de aslında bu gelenektir. Kendilerini daha güçlü kılabilmek için bu prenslerden bazıları yabancılarla - Macarlar, Lehler veya Kumanlar - işbirliği içine girmişlerdir. 1100 yılının ilk on yılı içinde, yoğun çabalar ile prensler arasında bir ittifak oluşturuldu. Birkaç kez bir aile konseyi oluşturulması çağrısı yapıldı. Prensler arasında genel bir mütabakata varılması fikri, dönemin en büyük simalarından biri olan Yaroslav'ın torunu Vladimir Monomah tarafından desteklendi. Fakat onun 1125'de ölümü, ittifak oluşturma gayretlerine bir son verdi. Rusya yeniden parçalara bölünmeye başlamıştı. Tek bir kültürel ve ulusal merkez olarak görülen Kiyef'in yerini, XII. Yüzyılın ortalarında vücuda gelen birkaç mahalli merkez aldı: Batıda Galiçya Prensliği, kuzeyde Novgorod, kuzeydoğuda Vladimir-Suzdal Prensliği ve güneyde Kiyef. Kiyef'in konumu, 1169 yılında şehir Prens Andrew Bogolubsky'nin orduları tarafından Vladimir'den ele geçirilince sarsıldı. Aynı zamanda şehir, Konstantinopol'ün Haçlılar tarafından yağmalanmasından ötürü dolaylı yollarla da - ticaret ağının kesilmesi - acılar çekti. Konstantinopol'de kurulan Latin devleti 1261'de Grekler tarafından yıkılıncaya kadar varlığını sürdürdü. Fakat bu olaydan sonra Bizans İmparatorluğu bir daha asla eski gücüne ulaşamadı. Bu hadiseler oluncaya kadar Grekler, Rusların politik yaşamında çok önemli rol oynamaktaydılar. Bizans, Rus kilisesinin başına geçmeleri için Kiyef'e metropolitanlar yolluyor ve bu kişiler, sürekli olarak Bizans prenseslerini veya aristokratlarını Rus prensleriyle evlenmesi yoluyla ittifaklar kurma gayreti içinde bulunuyorlardı. Hatta, Vladimir Monomah'ın annesi de bir Bizans prensesiydi.

Bizans, Rus prenslerini kendi politikalarında kullanma gayreti içindeydi. Nitekim Bizans, XII. Yüzyılda Macarlarla girilen bir savaş sırasında kuzeydoğudan Macaristan'a saldırmaları için Galiçya prensleri ve Kiyef mıntıkasını kontrol altına almaları amacıyla Suzdal prensleriyle ittifak oluşturma çabasındaydı. Daha sonra, Galiçya prenslerinin Macarlarla işbirliği yapmaları üzerine, Bizans, bu defa Galiçya prenslerine karşı kışkırttığı Kiyef prensleriyle ittifak yapma gayreti içine girdi.

Rus prensleri, Kumanlara karşı uzun müddettir süregelen bir mücadele içindeydiler. Rus prensliklerine sık sık akınlar yapan bozkır şeridinin konar-göçer atlı toplulukları, Rus yerleşim birimlerini tahrip ediyor ve bölge halkını köleleştiriyordu. Prensler, bu konar-göçer boylara karşı zaman zaman seferler düzenliyor, fakat atlı göçerler bozguna uğratılsalar dahi mütemadiyen adeta uçar gibi gözden kayboluyorlardı. Konar-göçer düşman asla tam anlamıyla zapt-ı rapt altına alınamıyor ve bazen bozkıra düzenlenen Rus seferleri felaketle sonuçlanıyordu. Kumanlar, Rus ordularını tuzağa düşürüyor ve onları her yönden kuşatıyorlardı. Bu talihsiz hadiselerden biri 1185'de vukû bulmuş ve eski Rus epik "İgor Alayı Destanı"na konu olmuştur.

XIII. Yüzyıla gelindiğinde Kumanlar zayıflamış ve Rus prensleri ile Kuman hanları arasında yapılan müstakil anlaşmaların sıklığında artış olmuştur. Fakat bu defa da yeni düşmanlar ortaya çıkmıştı: Kuzeybatıda Almanlar, İsveçliler ve Litvanlar; güneydoğuda ise Moğollar.

Almanlar, XII. Yüzyılın ortalarında, Batı Dvina nehrinin ağzında görülmüşler ve yerel halkla ilk temasları gayet barışçıl bir biçimde gerçekleşmişti. Çoğunluğu tüccar ve misyonerdi. Piskopos Albert, 1200 yılında Dvina nehri ağzındaki Riga şehrini kurmuştu. Bölgenin yerel halkları olan Litvanlar ve Letonlara zor gelmesine rağmen Hıristiyanlık benimsetildi. Bu hadiseden sonra savaşçılar, misyonerlere destek amacıyla bölgeye gelmeye başladılar. Bir şövalye tarikatı tıpkı Kutsal Topraklar'da Müslümanlara karşı savaşan tarikatlar gibi bölgede organize oldu: Kılıç taşıyanlar adlı bu oluşumun kendilerine özgü ayırt edici özellikleri, beyaz pelerinleri üzerindeki kırmızı haç ve omuzlarında taşıdıkları

kılıçtı. Kılıç taşıyanlar, Livonya piskoposuna bağlı olarak hareket etmiyor, ondan emir almıyor, yalnız üstadlarına [*magister*] itaat ediyor ve ondan emir alıyorlardı. Nüfuz sahalarını, doğu yönünde Riga'dan başlayarak Pskov ve Polotsk civarında hızla genişlettiler. Livonya'nın güneybatı bölgesine Kılıç taşıyanlar tarikatı hakimken, Neiman ve Vistul arasındaki saha siyah pelerin üzerinde beyaz haç taşıyan Teuton Şövalyeleri Tarikatı tarafından yönetiliyordu. Teuton Tarikatı ilk olarak Müslümanlara karşı savaşmak için kurulmuş ve adını böyle duyurmuştu. Fakat Kutsal Topraklar'da vukû bulan beklenmedik mücadele sebebiyle emirlere binaen tarikat bölgeden ayrılmış ve Leh prensinin daveti üzerine 1230 yılında Baltık civarına gelmişti. Bu davet ise prensin kendisine saldıran Prusyalı bir Litvan kabilesine karşı korunma talebinden ileri gelmekteydi. Şövalyeler, Prusyalıları itaat altına aldılar ve bölgede, daha sonraları Prusya olarak bilinecek yeni bir Alman devleti kurdular.

Litvan ve Leton kabileleri, Alman şövalyelerine karşı durmak için güçlerini birleştirdiler. Fakat direnişleri başarısız oldu ve mağlup Litvan ve Letonlar doğuya doğru hareket ederek Rus topraklarına girdiler. Bunun sonucu olarak, kuzeydeki Rus prenslikleri için Litvan baskısı önemli bir tehdit halini aldı.

Tüm bu gelişmeler meydana gelirken, Rus prensleri arasındaki sürtüşmeler de devam etmekteydi. Cesur Mstislav, gözüpek bir savaşçı olmasına rağmen yürüttüğü politikalarda başarısız olmuştu. Mstislav, Smolensk ve Kiyef, Novgorod ve Suzdal arasında vukû bulan savaşlarda yer almış, Kumanlarla ittifak yaparak Macarlara karşı Galiçya Prensliğini müdafa etmiş, fakat hiçbir yerde kalıcı bir siyasî fetihler gerçekleştirememiştir. Tek arzuladığı şey, savaşta elde ettiği zaferdi; diğer hiçbir şeyin herhangi bir önemi yoktu. Karakter yapısı itibariyle döneminin diğer batılı şövalyelerine bilhassa da Aslan Yürekli Richard'a benzemekteydi.

Rus prensleri aralarındaki kan dâvâlarını sürdürürken, doğudan yeni bir tehlike belirdi. Konar-göçer halklardan oluşan bir dalga, batı yönünde eşi görülmemiş bir kuvvetle ilerliyordu. Bu dalga, Rusya'yı sel gibi basacak, prensleri ve çekişmelerini sular altında bırakacaktı.

1223 senesinde Moğollar veya Rusların deyişiyle Tatarlar, güneydoğu yönünde belirdiler. Moğollar gözden kaybolmadan önce Kumanlar, Rus prenslerine yardım ulaştırmaya çalıştılar. "Bugün bizim topraklarımızı alırlar; yarın sizinkileri" Cesur Mstislav'ın kayınpederi Kuman hanı Kotan, prenslere bunları söylemişti. Mstislav, Tatarlara karşı Rus prenslerini bir araya toplamaya çalıştı. Rus prenslerine gönderilen Moğol elçileri öldürüldü ve Kiyef'de toplanan bir konseyde, düşmanın beklenilmeyeceği ve derhal harekete geçilerek onun bizzat bozkırın ortasında karşılanması gerektiği kararı alındı. Karşılaşma, Azak Denizi yakınlarındaki Kalka nehri dolaylarında gerçekleşti. Rus birlikleri cesurca savaştı; ama hem kendi aralarında ve hem de Kumanlarla koordinasyon sağlayamadılar. Tecrübeli Moğol generalleri Cebe ve Sübudey, Kiyef kuvvetleri harp meydanına ulaşmadan evvel Kumanları ve Rus birliklerinin bir kısmını saf dışı bırakmıştı bile. Kiyef prensi, askerleriyle Kalka kıyısındaki müstahkem bir karargaha çekilerek, burada düşman hücumlarına karşı üç gün direndi. Sonunda ateşkes yapmayı kabul etti; ama Moğollar anlaşmaya uygun davranmadı ve hasımlarını oracıkta yok ettiler. Kiyef prensi kalaslar altında ezilerek can verdi.

Şimdi Moğollar için geri dönme vaktiydi. On dört yıl boyunca Rusya onlarla ilgili hiçbir şey duymadı. Vakanüvisler bu "günahkâr Tatarlar" için şunları yazdı: "Nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini yalnız Tanrı biliyor"

5. Ekonomik kalkınma

Tüm askeri ve siyasî problemlere rağmen Ruslar, Kiyef hanedanı dönemi boyunca kendi zanaatını, ticaretini ve ziraatini geliştirme yetisine sahip olabilmiş, siyasî ve bireysel özgürlüğe dayalı dikkate değer tarzda politik kurumlar inşaa etmeyi başarmışlardır. Kültürel ilerleme ise pek çok açıdan temel alınan Bizans modellerinden yararlanılarak gerçekleştirildi.

Ruslar, Güney bozkırlarının büyük bölümü ellerinde olmadığı halde, bu dönemde doğal kaynaklar açısından oldukça zengin

durumdaydılar. Bozkırın kuzey bölgelerinde ve orman-bozkır kuşağında tarım sektörü gelişim kaydetmişti. Bozkır şeridinin zengin içerikli kara örtüsü kendine has bir uygulama ile kullanılmaktaydı: herhangi bir özel müfredat gerekmeden ve uygun bir dönem beklenilmeden, ilk hasattan sonra toprağın birkaç yıl nadasa bırakılması toprağın ürün vermesine imkan sağlıyordu. Bozkırın el değmemiş bakir toprağı çok bereketlidir; toprak, bir kere sürüldükten sonra birkaç sezon, yeniden sürülmesine gerek kalmadan hasat verebilirdi. Yalnızca nüfus az olduğu zamanlar toprağın kullanımında müsriflik söz konusu olabilirdi. Nüfusun yoğun olduğu alanlarda ise, yeni toprağın bereketi kısa zamanda sona erer ve iki veya üç mahsul alımından sonra toprak mutad verimlilik dönemine geçer. Tarlalar, atlar veya öküzler yardımı ile sürülürdü. Kuzey Rusya'da ise bu işlem tek at tarafından çekilebilen hafif bir ağaç saban (*sokha*) ile kendine özgü bir biçimde yapılırdı. Daha sonraları demir sabanların ortaya çıkışı ile bu işlem çok daha etkin bir şekilde yapılmaya başlandı. Her sosyal tabakadan insan toprak sahibi olabilirdi. Ortalama bir tarla küçük ölçekliydi; ama kapladığı alan bakımından prensler ve boyarların at ve sığır çiftliklerinin büyüklüğü ile eşdeğer sayılırdı. Dahası, ziraat ve sığır yetiştiriciliğine ek olarak, avcılık, balıkçılık ve arıcılık da milli ekonomilerinde önemli bir yer teşkil etmekteydi.

Metalurji sanatı, oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. Dökümhaneleri ve demircileri ile buralarda çalışan işçilerin kabiliyetleri birçok kaynakta zikr olunmuştur. Yapı işlerinde de gayet iyiydiler. Kuzey Rusya evleri bölgede bol bulunan ağaçtan yapılmaktaydı. Bilhassa Novgorodlu yapı ustalarının ve marangozlarının bir hayli yetenekli oldukları düşünülürdü. Duvarcılık, X. ve XI. Yüzyıllarda Bizans'tan ithal edilmişti. XII. Yüzyılın sonlarında, Suzdal Prensliği içinde yer alan Vladimir şehri, Rus işleme taş ve tuğlacılığının en önemli merkezi haline gelmişti. Dokumacılık sanatı ise Slavlar arasında çok eski çağlardan beri bilinmekteydi. Kumaş dokumak için hem keten hem de kenevir yetiştirilmekteydi. El sanatları ve ticaretteki gelişimin yanı sıra, Kiyef Rusyası'nda nüfusun artmasıyla birlikte tekstil ürünlerine olan talep da hızla arttı. Üst tabaka arasında refah seviyesinin yükselişi, lükse

düşkünlüğü ve yaşam biçimlerinde zerafeti ön plana çıkardı ve şık keten kumaşlar tedarik ettirilmeye başlandı. Bu yeni talepler ithal edilen ürünlerle kısmen karşılanıyordu. Aynı zamanda bu ithal tekstil ürünleri yerel dokumacılığın gelişimine de ışık tutmuş olmalıydı. Bilhassa kış giysisi olarak kullanılan yünlü dokumalar ve kumaşlar da Kiyef Rusyası'nda üretilmekteydi. Kuzey Rusya'da, uzun ve zorlu kış şartları dolayısıyla kürk hayvanlarının avlanması veya kürkçü dükkanları yoluyla elde edilen kürk paltoların kullanımı bir zorunluluk teşkil etmekteydi. Söz konusu dönemde çömlekçilik ve dericiliği de Rus zanaatları arasında zikredebiliriz.

Bir tarafta ülkenin doğal kaynaklarının zenginliği ve üretilen malların çeşitliliği, diğer taraftan yüksek tabakanın refah seviyesindeki artış, Rusya'da ticaretin gelişimini tetiklemiştir. Gerçekten de o dönemde - hem iç hem dış - ticaret Rus ekonomik yaşamında çok önemli bir rol oynamaktaydı. Dinyeper [Özü] su yolu, bu dönemde Rus ticaret sisteminin ana damarı durumundaydı. Baltık'dan Karadeniz'e uzanan, eski tabirle "Vareglerden Greklere giden", ana yol vazifesini görmekteydi ve Konstantinopol onun güney çıkış noktasıydı. Novgorod ve Kiyef'in yükselişi, bu iki şehrin önemli nehir yollarına hakim kilit noktalarda bulunmalarından kaynaklanıyordu. Kiyef'den batıya doğru kollara ayrılarak Bohemya ve Almanya'ya uzanan bir karayolu da mevcuttur. Müslümanlar ile yapılan doğu ticaretine gelince, malların bir kısmı kervanlarla Hazar ve Azak bölgelerinden, Kuman bozkırı yoluyla Kiyef'e taşınmaktaydı. Tarafsız olan bu tüccarlar hem Kumanlar hem de Ruslar tarafından benimsenmişlerdi. Malların diğer kısmı ise doğu ticareti için bir başka önemli ana damar olan Volga [İdil] nehri üzerinden sevk edilmekteydi ve bu nehrin aşağıda Kama nehri ile kesiştiği kavşak noktasında bulunan Bulgar şehri İtil, Rus ve Müslüman tüccarların tek buluşma noktası haline gelmişti. Rusların temel ihraç maddeleri arasında kürk, bal ve balmumu zikredilebilir. Ayrıca, keten ve yün kumaşlar Doğu [İslam] dünyasına ve belirli dönemlerde gümüş ve gümüş eşyalar Batı dünyasına ihraç edilen mallar arasındaydı. Rusya, Bizans'dan şaraplar, ipekli dokumalar, mücevher ve cam mamülleri ithal et-

mekteydi. Doğudan baharatlar, değerli taşlar, ipekler ve Şam çeliğinden mamûl silahlar; Batı'dan ise kendi üretimlerinden kaliteli yünlü giysiler getiriliyordu.

Rusya'daki yurt içi ticaretin öneminin bir belirtisi olarak, bu dönemde her bir Rus şehrindeki yaşam döngüsü içerisinde pazar yerine verilen ehemmiyet gösterilebilir. Bu durum, ticaretle olduğu kadar siyasî-idari hayat ve oralarda çıkarılan resmi fermanlar ile de bağlantılıdır. Pazar yerinde her türlü mal alınır ve satılır ve haftada bir kere bu alan mahalli bir fuara dönüştürülür. Novgorodlu tüccarlar, hem yurtiçi hem de yurtdışı ticarette önemli bir rol oynamaktaydılar. Ayrıca Smolensk, Kiyef ve diğer bazı Rus şehirleri de etkin tüccar loçalarına sahiplerdi. Yenilenmiş Rus Yasası'nda (1164), ticarî mevzuat hususuna hatırı sayılır bir önem verilmiştir. Bu konuyla ilgili bir başka önemli dökûman ise, 1229'da Smolensk ile bazı Alman şehirleri arasında yapılan ticarî anlaşmalardır.

6. Siyasî organizasyon

Moğol öncesi dönemde, Rus prensliklerinde var olan siyasî örgütlenme biçimi, monarşik, aristokratik ve demokratik kurumların birleşimi şeklindedir. Bu sistemin monarşik öğesi, esasında Eski Rusya'da otokratik bir yönetici olarak tanınmayan prens idi. Prensin birinci görevi, şehri dış düşmanlara karşı korumaktır. Fonksiyonlarından bir diğeri ise yargı yetkisidir. Prens, halk arasında ortaya çıkan hukuki sorunları çözüme ulaştırmaları için yerel yargıçlar atıyor, büyük dâvâlarda ise prensin kendisi mahkemeye baş yargıçlık ediyordu.

Aristokratik unsur, prensin yüksek rütbeli drujinaları, Bulgarcadan alınarak "boyar" denilen asilzadelerden oluşan konsül tarafından temsil edilmekteydi. Prens ve konsül üyeleri günlük olarak sarayda bir araya gelir, çok önemli devlet işlerini görüşür ve yeni kanunları tanıtırlardı. Ayrıca her ne zaman olursa olsun, gerek duyulduğunda bütün üyelerin hazır bulunduğu bir oturum tertip edilebilirdi. Boyarların prense hizmetlerinde tamamiyle ba-

ğımsız oldukları akıllarda bulunmalıdır. Bir boyar dilediği zaman meclisten ayrılarak başka bir prensin hizmetine girebilirdi. Boyarlar kendi hakları olan taşınmaz mülklere bir kez konduktan sonra başka bir prensin hizmetine geçmeleri halinde dahi haklarını kaybetmezlerdi. Zaten zaman zaman bir prenslikte emlakı bulunan bir boyarın başka bir prensin hizmetine geçtiği de oluyordu. Mamafih, genel olarak taşınmaz mülklerin sayısındaki artış, boyarları daha yerleşik hale gelmeye ve çıkar alanlarını bazı prensliklere kaydırmaya sevk etmiştir.

İdari yapının demokratik unsurunu da Veçe denilen kent meclisi oluşturmaktaydı. Temsilciler heyeti şeklinde bir yapı olmamakla beraber, toplum içindeki her yetişkin erkeğin katılabildiği bir kuruldu. Her kararın oy birliği ile alınması şarttı. Bu durum bazen Veçe'deki karşıt gruplar arasında silahlı çatışmaya yol açmakta ve mağlup tarafı galiblerin görüşünü kabul etmek zorunda bırakmaktaydı. Prensliğin başkentindeki Veçe, diğer şehirlerdeki Veçe'lerin üstündeydi.

Kiyef Rusya'sı döneminde, bu üç güç unsuru, önemleri bölgeden bölgeye nispeten farklılıklar arz etmekle beraber, tüm Rus prensliklerinde görülmekteydi. Veçe, bilhassa Kuzey Rusya'nın büyük ticaret şehri Novgorod'da etkindi. Esasında, Novgorod bir prenslikten ziyade bir şehir-devlet durumundaydı. 1136'da Novgorod'un prenslik makamı seçimle elde edilebilir hale geldi ve egemenlik şehrin eline geçti. Seçilen kişiye de Büyük Novgorod Lordu denilmeye başlandı. Kent meclisi, ihtiraslı prenslerin Novgorod topraklarında kök salmalarına engel olabilmek için prens ve Novgorodlu olmayan tımar sahibi kişilerin Novgorod devleti sınırları dahilinde taşınmaz mülk edinme hakkından mahrum bırakılması konusunda bir kanun çıkardı. İktidara getirilen her yeni prens, Novgorod şehri ile özel bir sözleşme yapmak zorundaydı. Bu gibi sözleşmelerdeki genel maddeler uyarınca prense, kendisinin, Veçe yoluyla şehir memurlarının düzenlenlediği seçimlere engel olmayacağına ve herhangi bir şehir memurunu bir Veçe veya mahkeme kararı olmadan görevden almayacağına dair yemin ettirilmekteydi. Dahası, meclis yüksek mahkeme yetkisini de elinde bulundurmaktaydı. Belediye reisi (*posadnik*) ve şehir milis

gücünün komutanı (*tysiatsky*), şehrin en yetkin iki memuru idi. Her posadnik, "Lordlar" olarak bilinen boyar konsülü vasıtasıyla Novgorod Rusyası meselelerinin idaresinde etkin ve süreklilik arz eden bir konum içinde düşünülmüştür. Yasa gereği bu konsül bir üst konsey değildi, fakat düzenlenen genel kurulda meselelerin ön müzakerelerinin yapıldığı, Veçe'ye bağlı bir komite görevi görmekteydi. Gerçekte, "Lordlar" birçok açıdan politik sürece yön verebilmekte ve böyle bir konsülün varlığı ile politikalarının devamlılığını bir dereceye kadar sağlamaktaydılar. Bu bağlamda, Novgorod şehir-devlet yapısının, kesin ölçülerle yüksek tabaka tarafından sınırlandırılmış bir demokrasi olduğu söylenebilir.

Manevi açıdan bakıldığında ise Novgorod'da yaşam St. Sophia Katedrali çevresinde odaklanmıştır Veçe ile prens veya Veçe içindeki karşıt gruplar arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, Novgororod başpiskoposu politik etkisini kullanır ve adeta bir moderatör gibi hareket ederdi.

Novgorod eyaleti beş otonom komünden oluşuyordu. Her bir komün şehrin aralarında taksim edildiği beş semtten ibaretti ve her semt kendi belediye başkanını kendisi seçerdi.

Mamafih Novgorod yalnızca bir şehir değil, aynı zamanda Finlandiya Körfezi'nden Kuzey Urallara ve İlmen Gölü'nden Beyaz Deniz ve Arktik Okyanus'a kadar uzanan devâsâ bölgeye hükmeden bir devletin metropolüydü. Burası, dış ticaret açısından metropoliten tüccarlara çeşitli imkanlar sunabilen, hububat türleri hariç diğer doğal kaynaklar açısından oldukça zengin bir bölgeydi. Şunu da eklemek gerekir ki, her ne kadar bazı prenslikler gelişen farklı siyasî faktörlerin gölgesinde kalmışlarsa da, Novgorod'da tam anlamıyla inkişaf etmiş olan şehir-devlet unsurları bütün büyük Rus şehirlerinin yapısında fiilen mevcuttu.

Aristokratik unsur, esas itibariyle Güney Rusya'da, Galiçya ve Volinya prensliklerinde güçlü idi. Boyarlar Konsülü, bu prensliklerdeki siyasî hayata hakim konumdaydı. Batı Rusya'da görülen aristokratik tahakkümün yardımcı sebeplerinden birinin, etkisini Macaristan ve Polonya üzerinden yayan Batı feodalizmi olması muhtemeldir. İktidardaki prens ya boyarlara itaat etmeye mecbur

kalıyor ya da onlarla savaşıyordu. Güneybatı Rusya'nın enerjik prenslerinden biri olan Galiçyalı Roman, ağaç gövdelerindeki oyuklarda arı yetiştirerek, yapılan balı elde etmek için arıları öldürme geleneğine istinaden boyarlara şu şekilde hitap etmişti: "Arıları ezmeden bal yenmez!". Ama arıları yok etmek o kadar da kolay değildi. Roman'ın ölümünden yedi yıl sonra bir boyar Vladislav Galiçya prensi ilan edilmişti ve bu, Kiyef Rusyası (Kiyefliler) döneminde "prenslik" makamının Rus topraklarından birinde Rurik soyundan gelmeyen biri tarafından işgal edilmesinin tek örneğiydi (1212). Hanedanları uzun ömürlü olmamakla beraber Macarlar ve Lehler Galiçya'nın siyasî meselelerine burunlarını sokar hale gelmişlerdi. Boyar-prens Vladislav, Macaristan'a sürgün edilerek orada hapsedildi. Bu hadisenin ardından, bir Macar prensi sözde Galiçya kralı ünvanını alsa da, çok geçmeden eski hanedan tekrar tahta oturmayı başardı. Prens ve boyarlar arasındaki olası mücadeleler Rusya'nın diğer kısımlarında da vardı; ama genel olarak düşünüldüğünde, her prenslikdeki prens ve boyarlar menfaatlerinin aynı doğrultuda olması sebebiyle çok sıkı bir işbirliği içindeydiler.

İdari yapıdaki monarşik unsur, bilhassa Kuzeydoğu Rusya'daki Suzdal Prensliği'nde öne çıkmış durumdaydı. Burası, prensin sahip olduğu yetkileri artıran ve devlet otoritesinde tam bir tahakküm kurmasını sağlayan Prens Andrew Bogolubsky'in prensliğiydi. Ama küstahca davranışları maiyetindekilerin hoşuna gitmiyordu. 1175'de uşakları tarafından öldürüldü. Daha sonra, ailesinin geniş olduğu için "Büyük Yuva" lâkaplı kardeşi Vsevolod tahta oturdu ve Andrew'a göre daha kurnazca metodlar kullanarak, prensliğin itibarını Rusya'nın diğer hiçbir yerinde olmadığı kadar yükseltmeyi başardı. Mamafih, hem boyarlar konsülünün hem de şehir meclisinin fonksiyonlarını icra etmeleri sebebiyle, Suzdal monarşisi mutlak nitelikte değil, anayasal nitelikte bir forma sahipti. Suzdal prenslerinin birçoğu yeni şehirlerin, kiliselerin ve sarayların büyük kurucuları, mülklerin yöneticileri ve etkin kolonistlerdi. Suzdal hanedanı, ailenin çok geniş olması sebebiyle, Yukarı Volga ile Oka nehirleri arasındaki geniş bölgeyi kontrol altında tutuyordu. Suzdal prensleri, topraklarını kuzeyde

Beloozero (Onega Gölü'nün güneydoğusu) ve Kuzey Dvina'nın yukarı mecralarına, Novgorod Prensliği'ne bağlı bölgelerin iç kısımlarına sarkacak şekilde genişletmişlerdi. Üst düzey Suzdal prenslerinin başkenti Vladimir-Suzdal idi. Rostov ve Yaroslavl da önemli şehirler arasındaydı; daha sonraları Moğollar döneminde Moskova, Tver ve Nijni Novgorod şehirleri öne çıktı. Tarihî açıdan bakmak gerekirse, Suzdal Prensliği, gelecekte kurulacak olan Moskova Çarlığı'nın çekirdeğini oluşturmaktaydı.

7. Sosyal yapı

Kiyef Rusyası döneminde, Rus siyasî kurumları özgür toplum yapısına dayandırılmıştı. Hür insanlar arasında aşılmaz bariyerler, soydan miras yoluyla aktarılan kastlar ve sınıflar yoktu. Ayrıca bir grup veya meslekten bir diğerine geçmek de oldukça kolaydı. Şu halde, söz konusu dönem için birinin Rusya'da sosyal sınıfların varlığından bahsetmesi yalnızca kuşkulardan ibaret bir söylemden ileri gidemez. Boyarlar ve diğer büyük toprak sahipleri ile zengin tüccarların, bu dönemde Rus yüksek tabakasını oluşturduğu söylenebilir. Şehirlerdeki orta sınıf, vasat çaptaki tüccarlar ve usta sanatkârlardan, kırsal kesimlerde ise orta ve küçük ölçekli arazi sahiplerinden oluşmaktaydı. Şehirlerdeki alt sınıflar, fakir sanatkârlar ve vasıfsız işgücü ile temsil ediliyordu; kırsalda ise tarım işçileri ve eyalet topraklarında yerleşik olan *smerdy* denilen köylülerdi. Ama bu, resmin tamamı değildi. Dolayısıyla, Kiyef Rusyası'nda bu hür insanların yanı sıra yarı hürler ve köleler de vardı; fakat son iki grup, toplam nüfus içinde küçük bir fraksiyon oluşturmaktaydılar.

Boyarlar, heterojen kökenli bir gruptur. Grubun omurgası, Antların eski klan aristokrasisinden neşet etmiştir. Boyarların bazıları özellikle Novgorod'dakiler tüccar ailelerden gelmekteydiler. Kiyef'de prenslik makamının gücünün artması ile prensin maiyeti boyar sınıfının oluşumunda önemli bir faktör haline gelmişti. Drujinaya gelince, bu sınıf kendi içinde adeta bir eritme potası gibiydi; İskandinavlar ve Slavların yanı sıra Osetler (As), Çerkezler (Kasoglar), Macarlar (Ugorlar) ve Türkler gibi savaşçı halklara men-

sup, zafer kazanmaya ve zenginliğe aç şövalyeler ve maceraperestler bu özel askeri sınıfa katılıyor, Kiyef prenslerinin sancağı altında birleşiyorlardı. Eski Rusya'daki epik şarkılarda - Kiyef çemberi adı verilen bir tanesinde - drujina şövalyeleri, bozkır göçebelerinin akınlarına karşı Rus halkının tetikteki koruyucuları olarak takdim edilmektedirler. Halbuki Novgorod bylinyinde kahraman, profesyonel bir savaşçıdan çok zengin bir tüccar oluyor ve bozkır mücadelelerinin yerini denizlerde geçen ticarî keşif maceraları alıyordu. Novgorod'da, deniz aşırı ticaret yapan ihracatçılar ve ithâlâtçıların en varlıklıları, "Aziz John Loncası" denilen seçkin bir korporasyon oluşturdular. Daha düşük ölçekli tüccarlar ise kendi aralarında küçük çaplı esnaf birlikleri ve ticarî ortaklıklar meydana getirdiler. Her mesleğin zanaatkârları genellikle aynı sokağa yerleşmekte ve kendi birliklerini veya "sokak" localarını oluşturmaktaydılar. Diğer hallerde, zanaatkârlar, daha sonra *artel* adını alacak olan mesleki kooperatif örgütlerine katılmaktaydılar.

Kırsal kesimlerde, "büyük aile" manasına gelen geleneksel Slav komünleri *zadruga*'ların yerini yavaş yavaş daha küçük aileler ve müstakil arazi sahipleri alıyordu. Hatta, zadruga'nın bazı eski üyeleri veya yalnızca birkaç komşu işbirliği yaparak toprak sahibi olsalar bile, herbiri kendi arsasını bireysel olarak ekip-biçiyordu. Bu tarz çiftçilere ek olarak bir de eyalet topraklarına yerleşmiş *smerdy* denilen köylüler grubu vardı. Bunlar, hür insan statüsünde olmalarının yanı sıra aynı zamanda prensin özel koruması ve özel yargı yetkisi altındaydılar. Hür köylüler, ne kasaba halkının ne de orta sınıf çiftçilerin maruz bırakıldığı bir külfet olan ve "haraç" denilen eyalet vergisini ödemek zorundaydılar. Eğer *smerd** geride bir oğul bırakmamışsa, toprak prense geri dönerdi.

Kilisenin yetkilerinin artmasıyla birlikte, sözde "kilise halkı" denilen yeni bir sosyal grup vücuda geldi. Bu gruba yanlız ruhban sınıfı ve aileleri mensup değildi; aynı zamanda azadlı köleler gibi kilise tarafından destek gören muhtelif türlerdeki hayır kurumlarınca yardım yapılan kimseler de bu gruba dahillerdi. Bu

* Okuyucu smerdy ile smerd'i birbirine karıştırmamalıdır. Smerdy, köylünün orta sınıfını oluşturan gruba; smerd ise bu gruba dahil olan köylüye denirdi. (ed)

dönemde de daha önceden olduğu gibi Rus ruhban sınıfı iki gruba ayrılıyordu: "Kara ruhban" (yani keşişler) ve "ak ruhban" (papazlar ve diyakonlar). Bizans modeli takip edilerek, Rus kilisesinde yerleşik bir gelenek oluşmuştu. Buna göre, yalnızca keşişler piskopos olmaya hak kazanabilir ve Roma kilisesindeki uygulamanın aksine genellikle evli erkekler arasından papaz seçilirdi.

Şimdi köleler faslına dönelim. Bu grubun hür yurttaşlarla bir arada bulunması, Antik Yunan'ı anımsatan Kiyef Rusyası'daki ekonomik ve sosyal sistemin bir vasfı idi. Kiyef Rusyası'nda kölelik iki biçimdeydi: Geçici ve daimi kölelik. Sonuncusu "tam kölelik" olarak da bilinmekte ve kalıtsal nitelik taşımaktaydı. Geçici köleliğin beslendiği ana kaynak, savaş tutsakları idi. Savaş sonunda, esirler fidye karşılığı serbest bırakılırlardı. Ama fidyenin ödenmediği durumlarda tutsak esir edenin tasarrufunda kalır ve fidye bedeli yaptığı iş üzerinden kredite edilirdi. Bu tür tutsaklar, ödenmesi gereken meblağın tamamına erişildiğinde özgür bırakılırdı. Tam kölelere, sahibinin taşınır malı gözüyle bakılırdı ve dilendiği gibi alınıp satılabilirlerdi. İçlerinden bazıları, sahibinin hanesi içinde, diğerleri ise tarlalarda çalıştırılırdı. Ev köleleri içinde güvenilir olanlardan bazıları refah içinde yaşamaya muvaffak olur ve hatta özgürlüklerini bile satın alabilirlerdi. Diğer taraftan, bir hür adam, bozkır göçebelerinin düzenlediği akınlarda veya başka herhangi bir nedenden dolayı mal-mülkünü kaybetmiş ve kendini çaresiz bir halde bulmuş ise, kendini köle olarak satabilirdi. Mamafih, alternatif bir yol mevcuttu: Borç para alarak kendini finanse eden kişi için çalışmak, böylelikle borcunu ve borç faizini ödemek. Bu, onu yarı-özgür kılacaktır, çünkü sözleşmeli bir işçi alacaklısına karşı geçici olarak yükümlüdür. Eğer görevini başarı ile ifa etmiş ise vatandaşlık hakları geri verilir; eğer lordu ile yapmış olduğu kontratı yırtar ve kaçmaya teşebbüs ederse, lordun kölesi haline gelirdi.

8. Kültürel gelişim

Rus topraklarında Hıristiyanlığın benimsenmesinin ardından, kilise, yalnız din alanında değil, aynı zamanda edebiyat, güzel sa-

natlar ve musiki alanlarında da baş rolü oynayan konumu ile Bizans medeniyetinin Rusya'daki temel aracı haline geldi. Paganizm, şehirlerde çok fazla bir direniş olmadan ezildi. Bununla beraber, kırsal kesimlerde pagan inançları Hıristiyanlıkla harmanlanarak devam ettirildi ve hatta bazı pagan ritüelleri uzun ömürlü hale geldi. Dikkati çeker bir biçimde hemen hemen tüm rahip ve rahibe manastırları, Kiyefliler döneminde, şehirlerde ya da şehirlere yakın bölgelerde kuruldu. Bunlardan en meşhur olanı ve bu dönemde, Rus ruhani yaşantısının merkezi kabul edilen Kiyef Peçora Manastırı idi. Bu manastır hakkında Başkeşiş Theodosius şunları belirtmiştir (daha sonra kutsanarak, azizler listesine alınacaktır): "Manastır hayatının temel ilkeleri, dua etmek, alçak gönüllü olmak, çalışmak ve hayırsever olmaktır." Bu kuralları takip eden başkeşişin kendisi hırpani kıyafetler giyerdi ve kol gücü gerektiren hiçbir işten kaçmazdı. Belki de Hıristiyanlığın Eski Rusya'ya girişinin en önemli sonucu, yeni ahlak anlayışının getirdiği sorumluluk bilinci idi. Kişinin kendi amelleri ve hatta tasavvurlarının yeni dinin getirdiği ahlak kuralları dahilinde değişimini ve gelişimini sağlayan bir tür kontrol mekanizması niteliğindeki bu bilinç yapısını, kıyamet ve ahiret hayatı düşüncesi daha da güçlendirmekteydi. İlk başta sadece çok az bir kesim, kilise ritüelinin sembolizmine değer vererek bunu tatbik etti. İbadet esnasında, cemaatin çoğunluğunun daha büyük veya daha küçük ölçekde katıldığı Eski ve Yeni Ahid'in okunması, ilahiler söylemek ve dua etmek gibi birçok unsur bulunmaktaydı. Ayrıca, ikonografi ve kutsal metinlerde geçen sahnelerin temsili olarak resmedilmesi, okunan dini metinlerin içeriğinin illüstre edilerek anlamlandırılmasıydı ve tüm bunlara ilaveten vaazlar da din konusunda gerekli izahatın yapılmasına yönelik ihtiyacı karşılamaktaydı.

Şunu bilmek gerekir ki kilise ayinleri Latince veya Grekçe değil, sadece Kilise Slavcasıyla yapılıyordu. Slav dili ibadet sahasına girmişti. İncil, Makedonya'da doğan ve Slav Havarileri olarak bilinen Bizans misyonerleri Aziz Cyril ve Methodius tarafından Grekçe'den tercüme edildi. Bu ikisi, 863'de Moravya'ya geldiler. Vazifeleri, Bulgaristan'da talebeleri tarafından devam ettirildi. Erken çağda basit Slav dilleri arasındaki farklılık modern zamanlar-

daki kadar belirgin değildi. Dolayısıyla Makedon, Moravya ve Bulgar lehçeleri temelli Kilise Slavcası, Ruslar tarafından kolaylıkla anlaşılmaktaydı. Aslında, Kilise Slavcası, Rus edebi dilinin temelini atmıştı. Moravya ve Bulgaristan'dan, Rusya'ya birkaç Slavca kitap getirilirken, Kiyef'de diğer kitapların tercüme işlemleri üstlenildi. Bu yolla, XI. Yüzyılın sonlarına kadar Rus okuyucusu, büyük ölçüde din konulu yazma eserlerin bulunduğu oldukça donanımlı bir kütüphaneye sahip oldu. Dahası, bu döneme gelindiğinde, bazı mensuplarının Grekçe bildiği entellektüel bir elit de vücuda gelmişti.

Rusya'da, Bizans ve Bulgar modellerini temel alan yerel bir edebiyat yavaş yavaş belirmeye başladı. Rus piskoposlarının liderliğinde verilen vaazlar ve ilk Rus azizlerinin yaşamları, bu edebiyatın önemli bir parçasıydı. Aziz Theodosius'un Hayatı, XI. Yüzyılın sonlarında, Peçora Manastırı'nın bilge bir keşişi olan Nestor tarafından kaleme alındı. Kesin bir delil olmamasına rağmen Nestor'un, *Povest' vremennykh let* (Yıllıklar) olarak bilinen ilk Rus Tarihi'nin de baş yazarı olduğu hususunda genel bir kanı vardır. 1116'da tamamlanan *Povets'*, Kiyefli ve Novgorodlu keşişler tarafından derlenen erken dönemlere ait kayıtlardaki hadiselere dayanmaktadır. Eser, Rus boylarının tarihi ve Kiyef devletinin kuruluşuyla ilgili değerli bilgiler içerir. Müellifler, birtakım tarihi hikayeleri ve efsaneleri kullandıkları kadar, X. Yüzyılda yapılan Rus-Bizans muahedeleri gibi prenslik arşivlerindeki bazı önemli belgeleri de kullanmışlardır. Slavların kültürel bütünlüğü ve Hıristiyanlığa geçişlerinin ehemmiyeti üzerinde ısrarla durulmuştur. Bizans geleneğine, bu ilk Rusya Tarihi dini tasavvurlar ile nüfuz etmiştir; tarihî olaylar, insan ruhunda, Hıristiyanlık ile şeytani güçler arasındaki mücadele ışığında değerlendirilmiştir.

Kiyef döneminin Rus sanatı da kilise ile yakın ilişki içindedir. Enstrümantal müzik Ortodoks Grek Kilisesi'nde kullanılmıyordu; fakat ilahiler (daima bir ahenk içinde olduğu anlaşılıyor) ibadetlerinde çok önemli bir rol oynamaktaydı. Başlangıçta, Grek şarkıcılar ve orkestra şefleri müzik icra etmek ve Rus korolarını eğitmek için bir araya getirilirdi, ama çok geçmeden Ruslar bu sanatta ustalaştılar.

Bizans stilini model alan dini resim sanatının iki ana formu vardı: Kilise duvarlarındaki freskler ve ikonlar. Başlangıçta, Grek ustalar tarafından yapılan bu iki stil çok daha sonraları Ruslar tarafından uygulanmaya başlandı. Bazı ikonlar Konstantinopol'den getirilmişti. İkonlar, Ortodoks kilisesine ait geleneklerin karakteristik bir ifadesiydi. İsa'yı, Meryem Ana'yı, Azizler'i veya onların yaşamlarından birtakım sahneleri tasvir edebilirlerdi. Nitekim, ikon, bir portre olmamakla beraber ihtiramın bir işaretiydi. Bizans'da, IX. Yüzyılın ortalarında putkırıcıların bertaraf edilişinden sonra bu usûl tanınmaya başlanmıştır. Ortodoks mezhebinin mümini, ikonunu evinin göze çarpan bir noktasına yerleştirirdi ki, Rusya'da genellikle evin köşelerine konurdu. Huzurunda bir mum yakılır ve dualar ikona dönülerek okunurdu. Esasında ikon, mümin için manevi dünyaya ait bir sembol ya da onu anımsatan bir değer yerine geçmekteydi ve gayesi, müminin ruhundaki mütekabil duyguları harekete geçirmekti. Bu sebeple, eski Rus ikonlarının, olağan resmetme sanatı örneklerine oranla çok daha güçlü bir psikolojik tesiri bulunmaktaydı. Eski ikon ressamları, laik sanatçılardan çok daha farklı olarak, yaptıkları işe dini hissiyat ile yaklaşmaktaydılar.

Ayrıca, mozaikler de eski Rusya'da kullanılmaktaydı. Bu sanatın günümüze ulaşan bazı iyi örnekleri Kiyef'deki St. Sophia Katedrali'nde görülebilir.

Heykelcilik, Bizans sanatında ikinci plana atılmış bir alandı ve bilhassa Rusya'da, antik çağın klasik pagan sanatını anımsattığı gerekçesiyle kilise tarafından hiç de hoş karşılanmadı. İkonlar yaygınlaşıp popüler hale gelirken, azizlerin Rus kiliselerinde hiç bir statüsü bulunmamaktaydı. Eski Rusya'da, daha çok dekoratif amaçlı kullanılan - yarı kabartma - şeklindeki heykeller bulunmaktaydı. Bu stilin en güzel örnekleri, 1200 yılı civarlarında Suzdal kiliselerinde bulunan bir kısmı harçtan diğer kısmı taştan yapılma yarı kabartmalardır.

Görkemli taş katedraller, Kiyef, Novgorod ve diğer birkaç Rus şehrinde X. Yüzyıl sonları ve XI. Yüzyılda, Bizanslı veya Bizans'da eğitim almış yapı ustaları tarafından inşaa edildi. Bizans'da eğitilmiş ustalardan bazıları, Konstantinopol'den değil de Bizans müs-

temlekeleri veya Kafkasya'dan gelmişlerdi. Suzdal Prensliği'nde, XII. Yüzyılda ve XIII. Yüzyıl başlarında Rus ustalar tarafından inşaa edilen kiliselerin büyük kısmı Kiyef'deki St. Sophia'dan daha küçük fakat estetik açıdan en az onun kadar etkileyiciydi. Bu tür, göz alıcı biçimdeki harmonik tertip, hatlardaki ve dekorasyondaki zarafet ile karakterize edilmektedir. Suzdal stili, Amerikalı sanat tarihçisi K. J. Conant tarafından "otantik açıdan klasik" ve "Helenistik ruha uygun" olarak tanımlanmıştır. Bazı özellikler açısından, Roma ve Transkafkasya (Ermeni ve Gürcü) mimarilerinin etkileri görülür.

Kiyefliler döneminde kuyumculuk, minecilik ve savat gibi uygulamalı sanatlardaki gelişim de yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Hem kilise hem de prensler bu sanatları himaye etmişlerdir. Kilise onlara haçların, kapların süslenmesi ve İncil kopyalarının ciltlenmesi gibi mevzularda ihtiyaç duyarken, prensler ve boyarlar - veya kadınları - mücevher ve ziynet eşyalarına olan tutkuları sebebiyle ihtiyaç duymaktaydılar. Kiyef, bu tip imalatın önemli bir merkeziydi.

Böylece Rusya'da Bizans veya Bizans ilhamlı sanatın tüm işaretlerinin yanlız kilise sanatında mevcut olduğunu anlıyoruz. Prensler de, kiliseler kadar saraylar inşaa ettirmeye de özen göstermişlerdir. Bu dönemde Rusya'da, kilise kökenli olmayan laik sanatların tamamı Bizans orijinli değildi. Nakkaşlık ve oymacılık gibi Bizans öncesi dönemlerden itibaren içerikleri ve motifleri muhafaza edebilmiş çeşitli türlerde halk sanatları mevcuttu.

Aynı şey halk müzik ve folkloru için de geçerliydi. Rus halk şarkılarının melodik, harmonik ve ritmik açıdan kendine özgü bir tarzı vardı. Bu müziğin gelişimin, farklı kültürel unsurlar katkıda bulunmuştur. Nitekim, bazı Rus ezgileri antik Grek geleneğinden esintiler taşırken, diğer kısmı duraklamaların en kısa ölçekli yapıldığı pentatonik skalada bestelenmişlerdir. Bu skala, Doğu'da, Volga havzasında yaşayan Türk boylarının halk türkülerinde, Orta Asya'da, Siam, Burma ve Hind-Çini'nde kullanıldığı gibi, Kelt halk şarkılarında, İskoçlar, İrlandalılar ve Britanyalılar arasında da kullanılmaktadır. Birçok Rus halk şarkısı

polifonik yani çok seslidir. Ezgiye, ana konuyu aktaran sanatçı tarafından başlanır; bu arada diğer şarkıcılar çok sayıda melodinin birleşiminden oluşan bir efekt ile ses perdesini gereğine göre değiştirir ve şarkıyı süslerler. Prensin sarayında görev yapan şövalyeler arasında epik baladlar rağbet görmekteydi. Bunlar, çok daha individualis ve dramatik olan stilleri ile halk destanlarından farklı bir özellik taşımaktaydılar. Bunlar arasında en çok bilineni tamamı muhafaza edilerek XVI. Yüzyılda kopya edilen "İgor Alayı Destanı"dır. Bu balad, 1185'de Çernigov knazlarından birinin komutası altında Kumanlara karşı düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan bir Rus seferinin şiirsel bir dille anlatımıdır. Müellif, Knaz İgor'un drujinalarının bir mensubu ve bu sefere iştirak etmiş biridir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MOĞOL DÖNEMİNDE RUSYA

1. Rusların bölgesel olarak dağılımı

1223'deki Moğol akını keşif amaçlı bir saldırıydı. 14 yıl sonra Rus yurdunda tekrar göründüler; fakat bu defa tüm Rusya'yı işgal edecekler ve neredeyse Batı Rusya'yı yüz yıl, Doğu Rusya'yı ise iki yüz yıl kadar kontrolleri altında tutmayı başaracaklardı. Moğollar Batı Rusya'dan çekildiklerinde, Lehler ve Litvanlar derhal harekete geçtiler; Batı Rusya Moğol istipdatından kendini azad ettiğinde, Galiçya'da artık Leh egemenliği gerçek anlamda tesis edilmiş, Belarusya'nın tamamı ve Ukrayna'nın büyük kısmı ise Litvanya devletinin sınırları içine dahil olmuştu. Ve bu dönemde, Doğu ve Batı Rusya arasındaki - bir tarafta Büyük Ruslar, diğer tarafta Ukraynalılar ve Belaruslar - dinî ve kültürel farklılıklar, Ruslar arasındaki politik bölünmeyi yavaş yavaş daha da belirgin hale getirdi. Sebep olduğu politik değişimlerin yanı sıra, Moğol istilası, pek çok açıdan Rus halkının yaşam alanı dağılımını da etkiledi. İstila sırasında bazı büyük Rus şehirlerinin tahrip edilmesi şehir popülasyonunun toplam içindeki oranını aşağı çekti. Kiyef ve Pereyaslav eyaletleri gibi bozkır saçağındaki Rus toprakları tam anlamıyla tahrip edilmiş ve nüfuslarının büyük kısmı kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğudaki komşu bölgelere kaymıştı. Güney stepleri bir kez daha göçebelerin at ve sığır sürüleri için mera haline gelmişti. Doğu Rusya'da, Moğol hücumları se-

bebiyle, sınır bölgelerinde yaşayan halk, kuzeye, ülkenin daha güvenli kısımlarına çekildiler: Volga'nın ötesindeki Kostroma eyaletinden başka Moskova ve Tver bölgeleri. Moskova şehrinin gelişimini sağlayan faktörlerden biri olması gibi bu hareketin çok önemli politik yansımaları oldu. Diğer taraftan hiç azımsanmayacak miktarlara ulaşan bir Rus nüfus, Aşağı Volga kıyılarındaki Altın Orda başkenti Saray'a yerleşti. Tüccarlar ve sanatçılar bu yerleşim dalgasının çekirdeğini teşkil etmekteydiler. Bu göçmenlerin manevi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kentte Rus kilisesine bağlı bir piskoposluk kuruldu. Rus tüccarlar aynı zamanda Orta Asya'daki Urgenç şehrine, Kafkasya ve Kırım'a da uğramışlardı; ayrıca Moldovya'da birkaç Rus ticaret şehri bulunmaktaydı. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Litvan-Rus ordularının Karadeniz'in güneyine ilerlemesi, Aşağı Dinyeper ve Bug nehri bölgelerindeki Rus unsurunu geçici olarak güçlendirdi.

Moğolların bitmek tükenmek bilmeyen Rus insan gücünden yararlanmaya çalışması, Moğol döneminin bir başka karakteristik özelliğiydi. Rus zanaatkârlar kağanın atölyelerinde çalıştırılırken, vasıfsız işgücü de er olarak Moğol ordusuna alınmaktaydı. Kağan, her isyan girişimine cezalandırıcı seferler ile yanıt veriyor, bu da Rusların durumunun daha da kötüye gitmesine katkıda bulunuyordu; nitekim, bu seferler sonucu binlerce Rus ele geçirilerek köleleştirildi. Askere alınan Ruslar, yalnız Altın Orda kağanlarının değil, aynı zamanda Çin'deki büyük kağanın ordularını güçlendirmek için de kullanılıyorlardı. Rus tutsaklar ve köleler, Altın Orda Hanlığın'dan hem Mısır'a hem de Çin'e sevk ediliyorlardı. XIV. Yüzyılda Pekin'de bir Rus muhafız bölüğü oluşturuldu ve hatta bunlardan bir kısmı komşu eyaletlerden yerleşim için topraklar aldılar. Mısır'da ise bazıları sultanın özel muhafız birliklerine dahil edildiler.

2. Moğol istilası

Tarihsel deyişle, Moğol istilası Avrasya göçebelerinin batıya yaptıkları son büyük sürek avı idi. Bu, İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar ve Hazarlardan kalma bir geleneğinin devamı niteliğin-

deydi. Ateşli silahların icadından evvel süvari sınıfı bozkır harbinin en etkin gücünü oluşturmaktaydı ve süvarilere dayalı Moğol ordusu geçmişin tüm göçebe orduları içinde en organize ve en eğitimli olanıydı. Ganimet ve Pasifik Okyanusu ile Akdeniz arasındaki büyük ticaret yollarının hakimiyetini ele geçirmek, Moğol savaş lordlarının hedefleri içinde en acil olanlarıydı. Dünyanın kontrolünü sağlamak için giriştikleri bilinçli çaba da bu amaçlardan daha az önemli değildi. Ana gayeleri, husûle getirilmiş uluslararası bir barış konsepti altında, pax mongolica [moğol barışı], bir dünya imparatorluğu tesis etmekti. Moğol emperyal politikasının övgüye layık özelliklerinden biri 'dinî hoşgörü' ilkesiydi. Böylece, azametli fikirler vahşi açgözlülük ve fizikî gaddarlık ile karıştı ve tüm bina, emperyal ordunun ve idarenin merhametsiz etkinliği üzerine inşa edildi.

1167 tarihinde doğan, emsalsiz hayal gücüne ve vizyona sahip bir klan [*yasun*] lideri olan Temuçin, XII. Yüzyılın sonlarında dağınık halde yaşayan Moğol kabilelerini [*obok*] birleştirmeyi başardı. Kuzey Çin Krallığı'nın entrikacı ajanları ve rakip Moğol kabile şeflerinin çektirdikleri ızdırapların ardından, Temuçin, kendisini destekleyen ve ona candan bağlı bir grup ileri görüşlü şövalye [*bagatur*] ile birlikte adeta bir doğa kanunuymuş gibi süregelen kabile mücadelelerine ve bunun yarattığı kaosa son vermek, Moğolların ilkel feodal toplumsal yapısının üzerine emperyal kurumlar tesis etmek amacıyla harekete geçtiler. Hedef, kademe kademe başarıya ulaşmaktı. İlk olarak en yakın kabileler Temuçin'in otoritesini tanıdılar ve onu kağan olarak seçtiler. Daha sonra diğer Moğol kabilelerine boyun eğdirilerek, 1206'da Moğolistan'da yer alan Orhon nehrinin kaynağında, tüm Moğol ulusunun meclisi olan *kurultay* toplandı ve burada Temuçin Moğol ulusunun Ulu Kağan'ı olarak ilan edilerek kendisine "ebedi kudret" anlamına gelen Cengiz (İngilizce'de genellikle Genghis olarak telaffuz edilir) unvanı verildi. Bu vesileyle, emperyal ordunun ve yönetimin düzenlenmesi hedefi daha keskin hatlarla belirlendi ve ilk iş olarak yeni emperyal kanunnamenin taslağı sayılan *Yasa* hazırlandı. Cengiz-han, tamamiyle kendisinin organize ettiği Moğol ordusunu, sırasıyla 10, 100, 1000 ve 10000 kişilik aske-

ri birimlerden teşekkül eden onluk sistem prensibine dayandırmaktaydı. Barış zamanlarında bile görev başında bulunan hassa askerleri, her büyük askeri birimin içindeki en iyi savaşçılardan seçilirlerdi. Bu muhafızlar sayesinde, kağan, orduyu ve ulusu kontrol altında tutabiliyordu. Cengiz-han, tüm birliklerinde son derece katı bir disiplin uyguladı.

İmparatorluk, kurulmasından hemen sonra, büyük bir hızla genişlemeye başladı. Bu yayılışın ilk aşaması, Kuzey Çin'in fethiydi. Pekin, 1215 yılında Moğollar tarafından kuşatıldı. Kuzey Çin'in fethi, askeri öneminin yanı sıra Moğol yönetimi için ayrı bir ehemmiyet arz etmekteydi; o da muazzam bir malzeme ve insan gücü kaynağına sahip olması vasfı idi. Aynı zamanda, Kuzey Çin Krallığı'nın yüksek kademeli birkaç memuru ve subayı Moğol hizmetine girerek, Moğolların etkin bir idari teşkilat oluşturmasına katkıda bulundular. Bunlar arasında ençok tanınanı, bir devlet adamı, astrolog, şair ve bilim adamı olan Yeh-lü Chu-tsai idi. Moğol İmparatorluğu askeri örgütlenmesini Cengiz-han'a borçluyken, idari mekanizması ise başta Yeh-lü Chu-tsai ve kağana danışmanlık yapan diğer bazı yabancı kökenli uzmanların eseriydi. Askeri açıdan bakıldığında, Kuzey Çin'in fethi ile Moğollar binlerce Çinli askeri mühendis ve teknisyeni ordularının hizmetine katmayı başarmışlardı. Bu teknik uzmanların, daha sonraki seferler sırasında özellikle de surlar ile korunan şehirlerlere yapılan kuşatmalarda, istihkâmların düşürülmesi hususunda Moğol ordusuna büyük yardımları dokunmuştur.

Moğol yayılışının ikinci evresini, Orta Asya ve İran coğrafyalarında hüküm süren kudretli Harezmşahlar Devleti'ne karşı yapılan sefer oluşturmaktaydı. Harezmşah, 1218'de, bir ticaret kervanı ile birlikte gelen Moğol elçilerinin infazı emrini verince, savaş kaçınılmaz hale geldi. İki yıl içerisinde Harezmşahlar İmparatorluğu topraklarının büyük bir bölümü Moğolların eline geçmişti. Şah güneye kaçtı ve Hazar Denizi'nde bulunan bir adada öldü. Şöhretli generaller Cebe ve Subüdey komutasındaki seçkin iki Moğol tümeni, firari hükümdarı yakalamak için gönderilmişlerdi. Şaha ulaşamamış olsalar da, yaptıkları keşif seferleri ile "Batı Toprakları" hakkında önemli bilgiler getirmek istiyorlardı. Ön-

ce Kuzey İran ve Transkafkasya'ya uğradılar ve daha sonra kuzeye dönerek, 1223'de, yeni istikametleri olan Güney Rusya bozkırlarına doğru yol aldılar. İşte bunlar, Kalka nehrinde Rusları ve Kumanları bozguna uğratan Moğol kuvvetleriydi. Keşif, amacına ulaşmış ve birlikler doğudaki yurtlarına geri dönmüşlerdi.

1227'de Cengiz-han öldü. İki yıl sonra, kurultay, oğullarından biri olan Ögedey'i Ulu Kağan olarak seçti. Yeh-lü Chu-tsai danışmanlık görevini yeni kağanın hizmetinde devam ettirdi. Ögedey'in saltanatı döneminde Moğol emperyal kurumları son şekillerini aldılar ve Moğolistan'da yeni kurulan Karakurum, imparatorluğun başkenti yapıldı. 1235 tarihinde, bu yeni merkezde toplanan kurultayda gelecekteki yayılma stratejilerinin ne olacağına dair planlar tartışıldı. Çıkan sonuç şu idi: Çin'in ve İran'ın tamamı ele geçirilecek, aynı zamanda Batı topraklarının fethine başlanılacaktı. Bu sonuncu karar Rusya'yı tehdit altındakiler listesine koyuyordu. Ulu Kağan Ögedey, Rusya seferini komuta etmesi için yeğeni Batu'yu görevlendirdi. Batu'nun babası, Cengiz-han'ın en büyük oğlu olan Cuci idi. Cengiz-han ve Cuci aynı yıl vefaat etmişlerdi. Batu'ya sefer sırasında refakat etmeleri için Cengizîler soyunun tüm kollarından prensler çağrılmakla beraber, 1223 keşif seferinin gazisi Subûdey de Batu'nun baş danışmanlığını yapmak üzere görevlendirilmişti. Batu'nun komutası altında Moğol ordusu saflarına yeni katılan Orta Asya Türkleriyle birlikte 120.000 kişilik bir askeri kuvvet bulunmaktaydı.

Batu'nun ilk hamlesi, 1223 seferi dönüşünde Moğolları arkadan vuran İdil Bulgarları'na boyun eğdirmek oldu. Bu engelin muvaffakiyet ile bertaraf edilmesinin ardından Volga nehrini geçen Moğol ordusu, 1237'nin Aralık ayında Riyazan'a girdi. İdil Bulgar kuvvetlerinin bu kadar çabuk çözülebileceklerini hesaba katmamış olan Ruslar gafil avlandılar. On dört yıl önce Kalka'da alınması gereken dersleri belli ki Ruslar pek de iyi idrak edememişlerdi. Aralarındaki koordinasyon eksikliklerine rağmen Moğollar, Rus prensliklerini bir bir düşürmeyi başardılar. Önce Riyazan'dan vergi talep ettiler. Bu isteklerinin reddedilmesi üzerine şehrin üzerinde bir kasırga gibi eserek, onu harap ettiler. Riyazan'dan Moskova'ya - ki bu dönemde küçük bir prenslik idi - geç-

tiler ve şehri yaktılar. Daha sonra yüzlerini, Suzdal Prensliği'nin başkenti, zengin ve müreffeh Vladimir şehrine çevirdiler. Moğolların yaklaştığını haber alan Grandük II. Georg, şehrinin güçlü duvarları ardında ailesini ve iyi eğitimli bir garnizonunu bırakarak, Volga ötesinden kuvvet toplamak amacıyla kuzeye gitti. Ama şehir altı gün dayanabildi ve çaresiz bir direnişin ardından teslim oldu. Kurtulanlar katledildi, şehir ise tam anlamıyla harabeye çevrildi. Daha sonra Moğollar hızla kuzeye yönelerek Grandük'ü kıstırdılar. Birkaç kanattan saldırıya uğrayan Rus ordusu tarumar edildi ve Grandük savaş meydanında öldürüldü. Bunun ardından Novgorod'a doğru yürüyüşe geçtilerse de, hedeflerine 65 mil kala durdular. Çünkü Mart ayıydı ve baharın gelişiyle birlikte karlar eriyerek yollar geçilmez hale geliyordu. Nitekim, onlar da yönlerini güneye çevirerek, ordularının uzun bir istirahate çekileceği Deşt-i Kıpşak'a doğru yol aldılar. Bir sonraki yıla gelindiğinde Moğol otoritesi sebatla Kuzey Kafkasya gibi Aşağı Don havzasında da tesis edilmişti. 40.000 civarında Kuman, Batu'nun hakimiyetini tanımak yerine Macaristan'a göç etmeyi yeğlemişti.

1240 yılında kaldığı yerden devam ettirilen Moğol taarruzu, Çernigov ve Kiyef'de kendini hissettirdi. Her iki şehir de ele geçirilerek yakılıp yıkıldı. Bu hadisenin ardından Batı ulusları Moğol tehdidinin farkına daha iyi vardılar. Hem Polonya hem de Macaristan, Papa'ya, Alman imparatoruna ve Fransa kralına acil yardım mesajları yolladılar. Lakin, Avrupa ulusları arasında birlik yoktu ve özellikle de Alman imparatoru ile Papa arasındaki husumet işleri daha da zora sokmaktaydı. İsveçliler ve Teuton Şövalyeleri bu kargaşa zamanını Rusya'ya saldırı için uygun bir fırsat olarak değerlendirdiler. Temmuz 1240'da Çernigov Moğol kuşatması altındayken, İsveçliler, Neva nehri ağzında göründüler. Novgorod şehrini tehdit eden bu İsveç gücü, II. Georg'un yeğeni genç prens Alexander tarafından bertaraf edildi. Alexander bu zaferinden sonra Nevsky (Neva'lı) unvanını alacaktı. Livonya Şövalyeleri (Teuton Tarikatı'na bağlı), tüm güçlerini Pskov üzerine teksif ettilerse de, kesin bir sonuç elde edemediler. Bu arada Moğollar, Kiyef'den batıya doğru ilerleyerek Polonya ve Macaristan topraklarına girdiler. Teuton Şövalyelerinin yardımı bile

Lehler'in çok ağır bir yenilginin ızdırabını çekmesine engel olamadı. Macarlar da işgalcilerin merhametine kalmışlardı; kralları güneye kaçarak Adriyatik üzerindeki bir adaya sığınmak için çabaladı. Bir Moğol birliği, Dubrovnik (Ragusa) ve Cattaro'da üzerinden aşağıya sarkarak Dalmaçya kıyılarına indi; diğer bir Moğol grubu ise Viyana yakınlarındaki Klosterneuburg'da belirdiğinde henüz Macarlara Batı'dan herhangi bir yardım ulaşmamıştı. Baltık sahasında, Livonya ve Teuton Şövalyeleri Pskov ve Novgorod'a karşı başlattıkları taarruzu sürdürmekteydiler. 1241 yılında Pskov'u ele geçirdiler ve Mart 1242'de şövalyeler, Novgorod'ı işgal etmek üzere yola çıktılar. Şövalyeler, Peipus Gölü'nün buz tutmuş sathı üzerinde Alexander Nevsky komutasındaki Rus kuvvetleriyle karşılaştılar ve "buz üstünde savaş" denilen o destansı çarpışmanın sonunda bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar (5 Nisan 1242).

Bu dönemde, Macaristan'daki durum şiddetli bir biçimde değişti. 11 Aralık 1241 tarihinde Ulu Kağan Ögedey'in ölüm haberi Batu'ya ulaştı. Batu ve çevresindeki diğer Moğol prensleri geri dönme ve yeni Ulu Kağan'ın seçimi için toplanacak kurultaya katılma kararı aldılar. Kendisi de potansiyel bir aday olan Batu'nun seçilme şansı yüksekti ve diğerlerinin onun ayağını kaydırmaya yönelik bir komplo düzenlemelerine müsade etmek istemiyordu. Ulu Kağan seçimine odaklı dönemin Moğol politik süreci, dünya hakimiyeti odaklı Moğol stratejisine üstün geldi ve böylece Batu, Macaristan'dan hareket ile Bulgaristan ve Moldovya yoluyla tüm ordusunun Güney Rusya bozkırına geri çekilmesi emrini verdi.

Batu'nun büyük seferi, muazzam bir iskan alanının fethiyle sonuçlanmıştı. Hakimiyet erkini yalnız Güney Rusya bozkırlarına ve Kuzey Rusya ormanlarına değil, aynı zamanda Aşağı Tuna bölgesine kadar götürmüştü. Macaristan bir Moğol vilayeti olarak yalnız bir yıl gibi kısa bir süre kalırken, Bulgaristan ve Moldovya bir yüz yıl kadar Moğol İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulundular.

Yaklaşık aynı zamanlarda, doğu Moğol orduları Kuzey Çin ve Kore'nin fethini tamamlamış, güney Moğol ordusu da İran ve

Transkafkasya içlerine kadar ilerlemişti. Bu son işgaller ile beraber Moğol İmparatorluğu artık Pasifik Okyanusu'ndan Balkanlar'a kadar uzanan tüm Avrasya alt kıtasını sınırları dahilinde bulunduran bir konuma gelmişti.

3. Moğol hakimiyetinin ilk yılı

Moğol prenslerinin ve kabile beylerinin çoğunun Ögedey'in oğlu Güyük'ün adaylığını desteklemeleri üzerine Batu'nun Moğol İmparatorluğu'na liderlik etme ümitleri hüsrana uğratılmış oldu. İki taraf arasında uzlaşının olmaması sebebiyle seçim öncesi süreç dört yıl sürdü. Güyük, resmi yollar ile "Kağan" seçildi ve kanuna uygun biçimde 1246'da tahta çıkarıldı. Batu, her zaman sahip olmak istediği bir pozisyona getirilerek tatmin edildi - bölgesel kağanlıkların en güçlüsünün başına geçirildi. Başkentini, Aşağı Volga mecrasında, Astrahan'ın kuzeyinde yeni inşa edilen Saray şehrine kurdu. Otoritesi hem babası Cuçi'den miras kalan topraklarda (Kazakistan, Harezm ve Batı Sibirya) hem de kendi işgal ettiklerinde (Volga havzası, Kuzey Kafkasya, Deşt-i Kıpçak ve Rusya) tanındı. Zamanı gelince Batu'nun oğullarının babalarından miras aldıkları Cuçi Ulusu'nun* batı kısmı (Yayık nehrinin batısı) neticede emperyal gücün ve refahın çağrışımını yapan Altın Orda adını aldı. Bu isim ilk olarak XVI. Yüzyıla ait kaynaklarda görülmekle birlikte, amacına uygun olarak biz onu daha erken bir dönem için kullanmakta yarar görmekteyiz. Altın Orda, Yaratıcı tarafından bahşedilmiş olan çeşitli zengin doğal kaynaklara sahip topraklarından çok, Çin'den Karadeniz'e uzanan büyük kara ticaret yoluna hakim konumları sayesinde önemli gelirler elde etmekteydi. Harezm'den batıya doğru genişleyen güzergah Saray'a, Azak'a (Tana) ve daha sonra Kırım limanlarına ulaşmaktaydı. Kırım'da birkaç "işhanı" (ticaret acentaları) tesis eden İtalyan tüccarlar, Doğu'dan gemilere yükledikleri malları Akdeniz ve Batı kıyılarına ulaştırmaktaydılar. Ayrıca, Doğu-Batı ticare-

* Burada geçen "ulus" kelimesini "millet" anlamına gelen "ulus"la karıştırmamak gerekir. Buradaki ulus "ülüş" anlamında, bir prensin veya hanın idaresine bırakılan topraklar demektir (ed).

tine dair bir canlılık da Kuzey yolu üzerinde geliştirilmişti: Baltık Denizi- Novgorod ve ardından Aşağı Volga yoluyla Saray'a uzanan ticaret yolu. Altın Orda'daki ticarî ve endüstriyel ilerleme önemli şehirlerinin büyümesini sağlayarak, zenginlik ve refah seviyelerindeki artışı da beraberinde getirdi. Konar-göçer Moğol ve Türk halklarının ana kütlesi göçebe olarak kalırken, tebaalarının büyük kısmı tarım ve el sanatları ile meşgul olan yerleşik halklar idi. Yalnız şunu zikretmemiz gerekir ki, Moğollar toplam nüfus içinde bir azınlık olmakla beraber ordudaki ve idaredeki en önemli görevleri işgal etmiş durumdaydılar. Altın Orda'nın güney kısmında, Aşağı ve Orta Volga havzasında olduğu gibi Türkler, kuzeyde ve batıda ise Ruslar hakim unsur konumunda bulunuyorlardı. Bu Rusların büyük bölümü Rusya'da Tatarlar olarak bilinmekteydiler (Kazan Tatarları ve Kırım Tatarları gibi). Hatta Rus kroniklerinde gördüğümüz kadarıyla Moğollar da kendilerine Tatar demekteydiler. Moğol yönetiminin, erken dönemleri yani dezentegrasyonlarına kadarki dönem için "Moğollar" daha sonraki dönemleri için ise "Tatarlar" terimini kullanacağız.

Tüm zenginliği ve gücü, Altın Orda hanlarının bağımsız bir yönetici sıfatına sahip olması gerekliliğini zihinlerde doğurmasına rağmen o, Ulu Kağan'ın yalnızca bir vasalı konumunda idi. İlk dört Ulu Kağan Moğolistan'da ikamet etmiştir. Beşincisi, bilgeliği ve gücü Venedikli bir tüccar ve gezgin olan Marco Polo tarafından büyük bir hayranlık ile tasvir edilen Kubilay (1260-94) ise Çin'e hareket etti, başkenti yapacağı Pekin'e yerleşti ve orada Budizm'i benimsedi. Bütün Çin onu imparatoru olarak kabul etti ve hanedanlığı "Yuan" adıyla nam saldı. Çin'den Rusya'ya olan mesafeye rağmen, Ulu Kağanlar, pek çok vesile ile Rusya'nın iç ve dış ilişkilerine müdahalelerde bulundular. Moğol yönetiminin ilk döneminde, Ulu Kağan'ın emri ve Altın Orda hanının onayı ile Rusya'daki halk üzerine vergiler konuldu ve askere alma işlemi başlatıldı. Hem toplanan paradan hem de askere alınan savaşçılardan bir hisse Ulu Kağan'a gönderiliyordu. Güyük'ün iktidarı döneminde Rus knazlarının birkaçı tahta oturma imtiyazı verilmesi için Moğolistan'a davet edildiler. Daha sonraları, Saray'a yapılan ziyaret yeterli bulundu; Ulu Kağan'ın iktidarının ilk yılla-

rında Rus prenslerine imtiyaz dağıtma hakkı yasal olarak Altın Orda hanına verildi. Zamanla, Ulu Kağan ile yerel hanlar arasında baş gösteren anlaşmazlıklar arttı. Kubilay-han'ın saltanatı döneminde, halefi zamanında da görüldüğü gibi, Orta Asya'da hüküm süren bazı yerel hanlar, Ulu Kağan'ın otoritesini tanımayarak, meydan okumada bulundular. Nitekim, bu olayın akabinde Ulu Kağan'ın prestiji sarsıldı. Keza, yerel hanlar arasında da fikir uyuşmazlıkları baş gösterdi. Her iki ailenin üyelerinin de kendilerini Ulu Kağan'ın vasalları olarak görmeleri ve bu süreci devam ettirmelerine rağmen yaklaşık yüz yıldan beri belirli aralıklar ile süregelen Altın Orda ve İran Hanları arasındaki husumet de devam etmekteydi. Tüm bu olup bitenler gösteriyor ki, Moğol İmparatorluğu'nun idari mekanizması mükemmel değildi. Gene de Çin'deki Yuan hanedanının çöküşüne kadar idari mekanizmanın kısmen de olsa iyi işlediği söylenebilirdi. Bu hanedanın son hanı Çin'de meydana gelen bir milli ayaklanma ile devrildi ve 1368'de Pekin'de, Ming adında Çin kökenli yerel bir hanedan kuruldu. Böylece Moğol İmparatorluğu da son bulmuş oldu. Artık bağımsız ülkeler olan yerel hanlıkların bazıları daha uzun soluklu bir iktidar süreceklerdi.

Rusya'daki Moğol boyunduruğunun ilk yirmi beş yılının, Ruslar açısından bu isibdatın en zorlu dönemi olduğu su götürmez bir gerçektir. Talihsizlikleri ile serseme dönmüş olan Ruslar, başlangıçta, ne yapmaları gerektiği hususunda kararsız kaldılar. Tüm Rus knazları kendilerini Han'ın vasalı olarak tanınmaya muhtaç görüyorlardı ve hiçbiri Han'ın huzuruna çıkıp, rızasını almadan tahtına oturamıyordu. "Orda'ya" yapılan ziyaret - Han'ın kampına hem tehlikeli hem de küçük düşürücü bir eylemdi. Şüphesiz ki ilk olarak Doğu Rus ve ardından Batı Rus knazları imtiyazlarını almak için yolculuklarına çıkmaktaydılar. Ancak bu şekilde bazıları isyan için gizli hazırlıklar yapmak maksadıyla zaman kazanmış oluyorlardı. Yakın zamanda Moğol boyunduruğundan kurtulma yönünde hiçbir ümit beslemeyen knazlar, özellikle batıdaki Teuton baskısı devam ederken, yapılacak en makul işin Han'a olan sadaketi devam ettirmek olduğu kanaatindeydiler. Birinci grubun göze çarpan knazları arasında en başta geleni

Galiçyalı Daniel, ikinci grupta ise Alexander Nevsky idi. Daniel, yardım için yüzünü Batı'ya çevirmeye karar verdi ve Papa'yı, Roma-Katolik öğretisinin takipçilerinin Moğollara karşı bir haçlı seferi düzenlemesi için harekete geçirmeye çalıştı. Papa böylesine bir yardım için öncelikle tüm Rus ruhban sınıfının otoritesini tanımasını talep etti. Daniel'den bu güvenceyi alan Papa, ona hükümdarlık tacını gönderdi (1253). Daniel, Batı'nın bu sembolik sempatisini kazanmakla ilk kez bu derece cesaretlenirken, krallığına destek verecek olan söz konusu yardımcı birliklerden hiçbirinin bölgeye ulaşmaması tabii olarak onu hayal kırıklığına uğrattı. Diğer taraftan Papa, otoritesinin Rus ruhban sınıfı tarafından tanınmasına yönelik talebi hususunda tatmin edilememeişti. En nihayetinde Daniel, tek başına Moğollara karşı durma cüretinde bulundu. Başlangıçta bazı başarılar elde etmiş olsa da, çok geçmeden yeni han Berke tarafından daha fazla Moğol birliği Galiçya'ya gönderilerek, prensin direnişi kırıldı. Daniel, önce Polonya'ya, ardından Macaristan'a kaçtı ve neticede hem Galiçya hem de Volinya Moğollar tarafından viraneye çevrildi (1260). Çaresizlik içinde bir kez daha kağanın vasallığını kabul etmenin dışında hiçbir alternatifi bulunmayan Daniel, 1264'de, tüm hayalleri tamamiyle hüsrana uğramış bir şekilde öldü.

Alexander Nevsky, Kiyef tahtı için Ulu Kağan Güyük'den müsade aldı; fakat harap edilmiş bu şehre hiç gitmedi ve Novgorod'da kaldı. Birkaç yıl sonra Batu'nun oğlu ona Vladimir grandükü unvanıyla tahtını bahşetti. Ruslar, aynı anda hem Almanlara hem de Moğollara karşı koyamazlardı. Alexander'ın hanın suzerenliği altına girmesi, iktidarını sağlamlaştırmaya ve yukarıda bahsettiğimiz hususa yönelik politik bir hamle niteliği taşımakta idi. Ve o bu yoldan asla ayrılmadı. Halefleri de yaklaşık bir yüzyıl kadar bu politikayı takip etmeyi sürdürdüler. Alexander, hanın yalnızca soylu bir vasalı olmakla kalmayıp aynı zamanda tebaasına Moğollara karşı düşmanlık beslememeleri hususunda ısrarla imtina eden bir knazdı. Ona göre dönemin koşullarında vukû bulucak her türlü ayaklanma intihar demekti.

Alexander'ın siyaseti, 1257'de, han tarafından yapılması emredilen genel bir nüfus sayımının ardından acı bir teste tâbi tutul-

du. Birçok Moğol memuru vergi alınacak mıntıkaları belirlemek ve Moğol ordusu için yapılacak olan asker toplama işlemlerini denetlemek üzere Rusya'ya gönderildiler. Evvela, Suzdal ahalisi, Moğol memurların sayımlarını usûle uygun biçimde devam ettirmeleri için gönülsüz de olsa bir engel çıkarmadı; ama Novgorodlular bu duruma şiddetle karşı çıktılar ve Alexander'ın ancak güç kullanarak bastırabildiği bir isyan başlattılar. Mamafih, Alexander bu işyan ile eş zamanlı olarak sayım bitiminde memurlarının Novgorod'dan çekilmesi konusunda Moğollarla mütabakata vararak, onlardan söz almayı başardı. Bundan böyle vergi toplama işi de Novgorodlu memurların otoritesine bırakılacaktı.

1262 yılında, Suzdal kentlerinde, Müslüman tüccarlara uygulanan tarım dışı vergilendirme sistemi nedeniyle halka dayatılan zor koşullara protesto niteliği taşıyan bir isyan patlak verdi. Borçlarını ödememiş olan vergi mükelleflerini tespit ederek yakalamak, ödemedikleri vergi miktarı üzerinden ve faiz yükü de hesap edilerek kâr amaçlı çalıştırılmaları veya köle pazarlarına satılmaları konusunda *baskak*lara izin verilmişti. İsyanı bir türlü bastıramayan Alexander, "handan af dilemek üzere" telaşla Berke'nin otağına gitti; vakanüvisin aktardığı şekliyle "halkını mazur görmesini ve bağışlamasını" diledi. Alexander, Orda'da birkaç ay geçirdi ve misyonunda başarılı oldu: Berke, Suzdalya'ya karşı bir tenkil seferi düzenlenme fikrinden vazgeçti. Bununla beraber, isyancı şehirler verdikleri zararı ödeyeceklerdi. Bu, Alexander'ın Rus halkına son hizmetiydi. Orda'da kaldığı sürede kendini hasta hissetmeye başlamıştı ve gerçekten de geri dönerken yolda öldü (1263).

Alexander'ın ölümünden üç yıl sonra Berke de hayatla vedalaştı. Halefi Mengü-Temir Rusya'da yürürlükte olan tarım vergisi sistemini iptal etti ve bunun yerine, bölgeden muntazam biçimde vergi toplanması için memurlar görevlendirdi. Aynı zamanda Rus kilisesinin ve kilise hizmetkârlarının tüm vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutulacağına dair bir ferman yayınladı. Bu iki tedbir, bir önceki rejimin müsamahasız tutumunun ardından adeta coşkulu bir ferahlama gibi karşılandı. Bunlara ilaveten Mengü-Temir, Novgorod'a yasal otonomi ve bağımsız ticaret yapma hakları da sağladı. Bu hadise, Baltık ticaretine yeni bir ivme

kazandırdı. Mengü-Temir, Karadeniz ticaretine katkıda bulunmak maksadıyla Kırım limanlarında ticaret yapan Cenevizlilere özel imtiyazlar verdi.

Mengü-Temir'in izlediği siyaset, Moğol boyunduruğunu Ruslar için daha makul hale getirirken, Rus prenslerinin "çar"a (Ruslar, hana bu şekilde hitap ediyorlardı) olan sadakatlerini de kuvvetlendirmiş oldu. Mengü-Temir'in ölümünden sonra tahta geçen üç han, Altın Orda'nın batı bölgelerinin fiili birleşik yöneticisi ve aynı zamanda Mengü-Temir'in akrabası olan Prens Nogay'ın isyanıyla karşılaştılar ve itibar kaybettiler. Moskova ve Tver'dekiler gibi Rus knazlarının bazıları Saray'daki hana karşı Nogay'a sadakatlerini bildirdiler. Böylelikle, Prens Nogay'ın yandaşları ile Saray'a bağlılık yemini edenler arasında çatışmalar başladı. Her iki grub da saygıdeğer efendilerinin kendilerini koruyacakları ümidindeydi. Sonuç, kısa ve muğlak idi; tahribkâr bir iç savaşın ardından her iki Moğol ordugâhı da tam anlamıyla bölünmüştü. Nogay'ın vasalları durumundaki Rus prenslerin bu hadisenin ardından elde etmiş oldukları net kazanç, hanın vergi memurlarını söz konusu prensliklerden çekmesi oldu. Moğol istipdatının görüldüğü kadar sağlam temelleri olmadığına ve kurtuluşun çok uzak olmayan bir gelecekte mümkün olabileceğine dair bir duygunun Rus halkı arasında yayılmaya başlamasıyla ortaya çıkan psikoloji de yukarıda bahsettiğimiz durumdan daha az önemli değildi.

Mamafih, bu ümitler vaktinden evvel ortaya çıkmıştı. Toktahan döneminde, Altın Orda Hanlığı'ndaki idari birlik yeniden sağlandı (1300). O ve halefi Özbek-han (1313-1341) dirayet sahibi yöneticilerdi. Altın Orda, onlar döneminde gücünün ve azametinin zirvesine ulaşmıştı. Bu dönemde İslam Orda'nın resmi dini haline geldi. Moğolların asıl dini, Gök-Tanrıcılık ile şamanizmin bir tür karışımıydı. Ama imparatorluğa geçişin ve sınırların devâsâ boyutlarda genişlemeye başlamasının ardından Moğol yöneticiler, yavaş yavaş işgal ettikleri bölgelerdeki yerleşik medeniyetlerin sahip oldukları semavî dinlerin etkisi altına girdiler. Binaenaleyh, Çin'deki Moğol hükümdarlık ailesi Budizm'i kabul etti; Güney Rusya'da ise Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasında gidip geldiler. Batu'nun oğullarından biri Hıristiyandı; Batu'nun kardeşi Berke

ise Müslüman olmuştu. Berke'nin selefleri de birkez daha kadim dinleri olan Gök-Tanrıcılığı benimsemişlerdi. Diğer taraftan Özbek-han, kendisi yalnız İslamiyeti benimsemekle kalmamış, aynı zamanda İslamiyete devletin tüm desteğini de vermiştir.

İslamiyete geçiş, Özbek'in Yakın Doğu'daki prestijini önemli ölçüde arttırmış; Orta Asyalı Müslüman tüccarları tam anlamıyla rahata kavuşturulmuştu. Özbek, başkentini Batu'nun kurduğu Eski Saray şehrinden alıp Volga'nın doğu kıyılarında bugünkü Stalingrad'a yakın bir yerde bulunan Yeni Saray'a (Berke'nin kurdurduğu) taşımıştı. Bundan böyle Yeni Saray şehri Altın Orda Hanlığı'nın ana ticaret merkezi haline gelmiş, Volga ağzında bulunan Astrahan ise itibarı düşen Eski Saray'ın yerini almaya başlamıştı. Özbek-han, Rus prensleri arasında bir denge politikası izlemekte ve içlerinden hiçbirinin sivrilmesine müsade etmemekteydi. Prenslerin tüm hareketleri, hanın vekilleri tarafından yakından izlenmekteydi. Bu yöntem Özbek'in oğlu ve aynı zamanda halefi olan Canibek (1342-1357) tarafından da devam ettirildi. Sonuç olarak, Vladimir'in grandüklük makamına ek olarak Doğu Rusya'da üç yeni Grandüklük daha ihdas edildi; Tver, Nijni Novgorod ve Riyazan. Herbir grandük, kendi dükalıklarında han adına vergileri toplamak üzere vekil tayin edildiler. Bu politika da kısmen başarılı olabildi. Çünkü Vladimir grandükünün otoritesi, hem yukarıda sözü edilen üç prenslikten daha güçlü ve hem de muhalli prenslikler arasında en kuvvetlisi olan Moskova'ya sıkı sıkıya bağlıydı. Moskova, istikrarlı bir yükseliş içindeydi ve Moskova ile Tver prenslikleri arasındaki rekabet, dönemin Rus siyasetindeki en mühim mesele haline gelmişti. Moskova'nın büyümesi, Rus "Mezopotamyası" denilen merkezi konumundan kaynaklanmaktaydı - Yukarı Volga ve Oka nehirleri arasında yer alan mıntıkanın stratejik ve coğrafik önemi; daha çok Moğol saldırıları nedeniyle şehirlerden ve bölgelerden akan insan nüfusu; Moskova prenslerinin maharetli yönetimleri ve en nihayet kilisenin desteği gibi çeşitli faktörlerin de yardımıyla bu küçük prenslik hızla güçlendi ve büyüdü. 1240'da Kiyef'in harabeye çevrilmesi ve ardından, Galiçyalı Daniel'in Katolik yanlısı politikaları nedeniyle Rus Kilisesi metropolitleri Doğu Rusya'da kalmayı ter-

cih ettiler. 1326'de resmen tanınmamış olmakla birlikte başpiskoposluk kürsüsü Moskova'da kuruldu.

Moğollar, kararlı bir şekilde Doğu Rusya'nın dizginlerini ellerinde tutuyormuş gibi gözükürken, diğer taraftan Batı Rusya'da Polonya ve Litvanya'nın yükselen gücü, Moğol otoritesine meydan okumaya başlamıştı. Teuton Şovalyelerinin tazyiki altındaki Litvanyalılar, doğuya doğru harekete geçerek bazı Rus mülklerini ele geçirdiler. 1250 tarihine gelindiğinde, Nieman nehrinin yukarı havzasındaki Novgorodok bölgesine kadar ilerlemişlerdi. Ruslar ile yakın temasların kurulması Litvanyalılar için birçok açıdan yararlı olmuştur. Özellikle de askeri ve idari organizasyonlarını yeniden düzenlemeleri bu faktörler içerisinde en önemli olanlarıydı. Batı Rusya'da daha fazla toprak yavaş yavaş Moğollara karşı tercih edilen Litvanya grandüklerinin hakimiyeti altına geçmeye başladı. Böylelikle, Grandük Gedymin (1316-1341) iktidarı sırasında esasî şeklini alan bir Litvan-Rus devleti doğmaya başladı. Kaynaklarını ve insan gücünü birleştiren Litvanya ve Belarusya'nın meydana getirdiği grandükalık, Doğu Avrupa'da etkili bir güç haline geldi. Hakimiyet alanını Smolensk üzerine yaymaya çalışan bu dükalığın stratejisi Özbek'i endişelendiriyordu ve nihayetinde Doğulu vasallarını şehri Litvanyalılara karşı korumak üzere gönderdi. Diğer taraftan Gedymin, büyük bir tezat sergileyerek, Galiçya ve Volinya'daki Lehlere karşı Moğollarla işbirliği yapmaya karar verdi. Galiçya, 1240, 1260 ve 1287 tarihlerindeki Moğol akınları nedeniyle iyice zayıflatılmıştı ve Polonya, Macaristan ve Litvanya'nın yükselen baskısını bertaraf etme adına bir şansları varsa bile Moğol saldırıları nedeniyle bu da tamamiyle azaltılmıştı. Dahası, Galiçya prensleri ve boyarlar arasında süregelen bir çatışma vardı. 1340'da son prens de öldü. Büyük olasılıkla boyarlar tarafından zehirlenmişti. Bu hadisenin ardından Leh kralı Büyük Kazimir ansızın Galiç'e gitti. Ancak şehir, Lehler tarafından kuşatılmayı reddetti ve tahtı Gedymin'in oğlu Lubart'a teklif etti. Bunun üzerine Lubart, Lehlere karşı savaşmak üzere kendisine yardım için gönderilecek bir Moğol birliğine karşılık Özbek-han'a sadakat ve bağlılık taahhüdünde bulundu. Kazimir, taleplerinden hiçbir suretle vazgeçmemekle beraber, geri

çekilmek zorunda kalmıştı; ama dokuz yıl sonra Galiçya ve Volinya'ya karşı yeni bir sefer daha başlatınca, Lubart Moğolları tekrar daha yardıma çağırdı. Gerçi Lehler Volinya'dan atılmışlardı, ama Galiçya artık onlarındı.

4. Moğol idari sistemi

Moğollar, hem Çin'de hem de İran'daki hanedanları alaşağı ederek doğrudan hakimiyeti ele almışlardı; halbuki Rusya'nın büyük bir bölümünde vasalları olmak kaydıyla idareyi, Rurik ailesinden gelen knazlara bıraktılar. İzlenilen politikalardaki farklılık Moğolların Rusya coğrafyasında merkezi bir devlet teşekkülü bulamaması ve özellikle otoritelerini tanımak için can atan yerel prensliklerin hiçbirinin hanlık için ciddi bir tehdit oluşturamayacağı algısı ile açıklanabilir. Ayrıca, Moğollar işgal ettikleri Güney Rusya bozkırlarını yaşamak ve yerleşmek için tabii bir alan olarak görmüş ve kuzeydeki ormanlık bölgeye arz-ı endam etmek hususunda hiçbir arzuda bulunmazken, bu bölge ile sadece muazzam insan gücü potansiyeli ve maddi kaynakları sebebiyle ilgilenmişlerdir. Podolya'nın yanı sıra Pereyaslav ve Kiyef toprakları gibi bozkıra yakın Rus bölgelerinin sömürülmesinde hiçbir güçlükle karşılaşılmıyordu. Moğollar bu bölgelerde hüküm süren knazları tahtlarından ederek yerlerine Moğol kökenli valiler atadılar. Rusya'nın diğer kısımlarında ise knazlar hanın süzerenliği altında fakat yetkileri ciddi şekilde kısıtlanmış halde yönetimlerini devam ettirdiler.

Çar - Rusların Han'a verdikleri ad -, Rusların yalnız politik süzerenliğini üstlenmemişti; aynı zamanda askeri ve finansal konularda da en yetkin yargı organı konumundaydı. Bütün Rus knazları, Altın Orda Yüksek Mahkemesi'nin kararlarına bağlıydılar ve hatta içlerinden birkaçı hakiki veya sözde cinayetlerden dolayı yargılanarak infaz edilmişlerdir. Ruslar ve Moğollar arasındaki tüm dâvâlar Moğol mahkemelerinde görülmekteydi. Buna ilaveten Moğol ordularına alınan Rus askerlerinin tamamı Moğol Askeri Yasası'na tâbi idi. Mamafih, han, Ruslar arasındaki

hukuki meselelere ait dâvâları knazların otoritesine bırakmaktaydı. Haddi zatında Moğol yönetiminin ilk döneminde, iç işleri meselelerinde Rus knazlarının kendi otoritelerini uygulayabildikleri tek alan bu idi.

Moğollar, askere alma ve vergi toplama işlemlerinin düzenlenmesi maksadı ile 1245, 1257 ve 1274 tarihlerinde Rus halkı arasında üç genel nüfus sayımı yaptılar. Moğol idari sistemi, ordu ile çok yakın ilişkiliydi ve adeta onluk sistem prensibine göre işliyordu. Her mıntıkadan askere alınan kişi sayısı konteyjanı, yerin büyüklüğü ile doğru orantılıydı. Her mıntıkadan, on kişilik birimden on bin kişilik birimlere (*t'ma*) ulaşan sayılarda asker devşirme işi gerçekleşebiliyordu. Dolayısıyla, idari açıdan da bu metod tatbik edilerek Rusya "onluk", "yüzlük", "binlik" ve "onbinlik" (*t'mı [t'ma'nın çoğulu]*) birimlere bölünmüştü. Moğolların Rusya'da uyguladığı zorunlu askerlik hizmeti, her on Rus erkeğinden birinin işleme tâbi tutularak Moğol ordusuna alınmasıyla yürümekteydi. Bu da Moğolların, Rusya'daki toplam erkek nüfusunun %10'unu, toplam Rus nüfusunun ise %5'ini askere aldıklarının açık bir göstergesi sayılabilir. Dolayısıyla desiatok olarak bilinen bir mıntıkanın kadın ve erkek nüfusu 200 ve bir t'ma'nın veya tümeninki 200 000 olarak tahmin edilebilir.

Her mıntıkada asker devşirme ünitesinin yanı sıra bir de vergilendirme ünitesi bulunmaktaydı. Rus kırsalından toplanan haracın tamamı tümen sayılarına göre hesaplanmaktaydı. Binaenaleyh, bu yöntem ile Vladimir Grandükalığı'nda 15 tümen; Nijni Novgorod Grandükalığı'nda 5 tümen sayılarak vergilendirilmişlerdi. Bu maksat ile Doğu ve Batı Rusya'nın tamamında 43'ün üzerinde tümen kurulmuştu. Buradan hareketle tümen mıntıkaları dahindeki toplam Rus halkının 8,600,000 civarlarında olduğu tahmin edilebilir. Tümen ağına dahil edilmemiş olan büyük şehirlerdeki ve merkez bölgelerdeki nüfus da hesaba katılırsa bu dönemdeki toplam Rus popülasyonunun 10,000,000 gibi bir rakama ulaştığını söylemek mümkün olabilir. Rus halkının büyük çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam olmasından dolayıdır ki, vergilendirme toprağa bağlı her bir ziraai ünite ("tarla") üzerinden yapılmaktaydı. Şehirlerde yaşayan tüccarlar başlangıçta bir anapa-

ra ödemekle yükümlüydüler; daha sonra gümrük vergisi olarak toplanan ve ticarî emtia üzerinden alınan bir vergi biçimiyle yer değiştirmiştir. Sistemin işleyişini kolaylaştırmak için Moğol garnizonları stratejik noktalara konuşlandırılmıştı. Ciddi boyutlara ulaşan herhangi bir karışıklığın meydana gelmesi halinde, hanın emriyle isyanı bastırmak üzere tertiplenen te'dib seferleri düzenlenmekteydi. Bu yolla Rus vergi mükellefleri, kanunu katı bir bağlılık ile öğrenmekte ve bu sebeple Moğol memurları ve askeri birlikleri geri çekildiğinde, hanın adına vergi toplamakla vazifelendirilen Rus knazları, mesuliyetlerini icra etme hususunda herhangi bir güçlükle karşılaşmamaktaydılar. Bilakis Ruslar, sistemi oldukça uygun ve hatta kârlı bulmaktaydılar: Bazı bölgelerde hanın belirlediği miktardan çok daha fazla para toplanmakta ve knazlar bu fazlalığı ceplerine indirebilmekteydiler.

5. Moğol gücünün düşüşü ve Rusya'nın yeniden dirilişi

Canibek'in ölümünden birkaç yıl sonra Altın Orda Hanlığı'nda uzun süreli bir politik kriz baş gösterdi. Sorunun temelinde Cuçi soyundan gelen prenslerin sayısındaki artışa bağlı olarak miras kalan toprakların paylaşımı meselesi ile devletin birliğini ve gücünü tüketen Moğol-Türk aristokrasisinin yükselişi yatmaktaydı. Çatışmalar, Canibek'in oğulları arasında başgösterdi ve ardından Cuçi Ulusu'nun doğu kısmındaki hanların Altın Orda'nın siyasî işlerine müdahil olma dürtüsünü harekete geçirme vazifesi gören bir dizi saray isyanı vukû buldu. Yine aynı dönemlerde Çin'deki Yuan hanedanı, başlangıçta bir ayaklanma ile paralize oldu ve ardından tamamen alaşağı edildi. Böylelikle, geride kalan yerel hanlıklar kendi aralarındaki münakaşalarda arabuluculuk görevi üstlenecek bir yüksek otoriteden bütünüyle mahrum kalmış oldular. Daha 1370 yılı civarlarında, Altın Orda Hanlığı sınırlarındaki Volga nehrinin batı kısımlarında, bu usûl, Moğol ordusunun yüksek rütbeli bir subayı olan Mamay tarafından yeniden düzenlendi. Komutan Mamay, Cuçi soyundan gelmediği halde, resmi biçimde olmasa da kendisine bağlı kukla bir han aracılığı ile idareyi eline almıştı. Mamay'a bağlı bulunmayan

bir başka han ise Saray şehrini yönetiyordu. Moğolların aleyhine olarak gelişen bu olaylar, henüz kendi içlerinde birliklerini sağlayamamalarından kaynaklanan handikaplarına rağmen Ruslar ve Litvanyalılar için son derece elverişli bir fırsat oluşturmuştu. Durumdan ilk faydalanan kişi, Gedymin'in oğlu, Litvanya grandükü Olgerd olmuştu. 1362'de Kiyef'i işgal etti ve ertesi yıl birleşik Litvan-Rus ordusunun başında Karadeniz'in güneyine doğru yürüdü. Bug nehri ağzında, Moğollara karşı elde ettiği zaferin ardından Ukrayna topraklarının büyük bir bölümünün hakimi haline geldi. Genç yaştaki Moskova grundükü Dmitri ile ittifak kuran Olgerd, Rusya'nın hemen hemen tamamını Moğollardan temizlemişti. Buna karşılık Olgerd, Moskova yerine Tver'i destekledi, fakat Kremlin'e karşı düzenlediği iki sefer de başarısızlıkla sonuçlandı. Sonuçta 1375'de Tver grandükü, Dmitri'nin hakimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Dmitri, artık kendini yeterince güçlü hissediyordu ve Moğollara karşı daha bağımsız bir konuma sahip olduğunu var sayarak, hana ödemekte olduğu vergiyi durdurdu ve yalnızca zaman zaman yaptığı sembolik ödemelerle yetinme cüretkârlığını gösterdi. Bu sadık vasalının davranışlarındaki değişimi hisseden Mamay, Moskova'yı cezalandırmak üzere bir ordu tertip etme hazırlıklarına koyuldu. Mamafih, vaziyet böyleyken Mamay'ın otoritesi tahtta hak iddia eden yeni bir mirasçının, Cuçi Ulusu'nun doğu bölgesi hanı Toktamış'ın meydan okumasına maruz kalmıştı. Toktamış'ın ardından çok daha kudretli bir sîma, uzaklardan adeta bir hayal gibi belirdi. Bu kişi, tutku dolu planlarıyla her zaman Cengiz-han'ın yolunu takip ederek bir dünya imparatorluğu kurmayı başaran Semerkand emîri Timur'du. Mamay gibi Timur da Cengiz soyundan olmamanın ezikliğini yaşıyordu. Gerçi her ikisi de kukla hanlar vasıtasıyla bölgelerin idaresini ve kontrolünü ellerinde tutuyorlardı, ama mevzu bahis olan hususta Timur çok daha başarılı gözükmekteydi. Timur, aynı zamanda Cuçi Ulusu'nun doğu kısmında otoritesini genişletmesi için Toktamış'a büyük destek vermişti. Bu yardımdan sonra Toktamış da artık Altın Orda üzerinde otoritesine tesis etmeye hazırdı. Kiminle önce karşılaşacağı - Dmitri mi yoksa Toktamış mı - ikilemi ile karşı karşıya kalan Mamay, öncelikle Rusya'daki otoritesini yeniden tesis et-

tikten sonra kendi tasarrufu altında bulunacak olan Rusya'nın kaynakları ile Toktamış'ın üzerine gitme kararı verdi. 1380 yazında Mamay, hem Ceneviz piyadeleri hem de Oset ve Çerkez yardımcı birlikleri ile takviye edilmiş ordusunu Moskova'ya doğru yürüyüşe geçirdi. Çarpışmalar fiilen iştirak edecek askerinin nüfusu 30 000'den daha az olmamalıydı. Mamay, zaferi garanti altına almak maksadıyla Litvanya'nın yeni grandükü Yagaylo (1377'de ölen Olgerd'in oğlu) ile de bir ittifak oluşturma kararı verdi. Alınan karara göre 1 Eylüle kadar Moğol ve Litvanya orduları yukarı Don havzasında bir araya geleceklerdi.

Mamay ve Yagaylo'nun birleşik ordularına karşı Dmitri alelacela Vladimir Grandükalığı'nın birliklerini seferber etti. Moğol askeri sistemince yapılan sayımda 15 tümenden ibaret olduğuna göre Dmitri Grandükalığı'nın 150.000 askerinin olması gerekirdi. 1375 anlaşmasındaki şartlara göre yardım etmekle yükümlü olan Tver, herhangi bir birlik göndermeyi reddetti. Bu şartlar altında toplanabilecek ordunun ancak üçte biri toplanabilirdi ve onun de bir kısmı Moskova'yı ve diğer şehirleri korumakla görevlendirilecekti. Nijni Novgorod kıtaları, Moğolların doğudan gelecek olan Vladimir Grandükalığı'na ait birlikleri kuşatmasına engel olmak amacıyla tamamen bölgesel bir biçimde kullanıldı. Tüm kaynaklar, biraz süvari miktarı dışında Dmitri'nin cenk meydanına süreceği ordunun nüfusunun neredeyse Mamay'ınkine denk olduğu hususunda mütabıktırlar. Bu dezavantaja rağmen Trinity Manastırı'ndan birlikleri kutsamak üzere gönderilen saygıdeğer Başkeşiş Sergius ile cesaret ve şevkleri yükseltilen Moskovalılar, amansız bir kararlılıkla eşsiz bir gayret gösterdiler. Moğol ve Litvan kuvvetlerinin birleşmesine engel olabilmek için Ruslar çok hızlı davranmak zorundaydılar. Ruslar, Don'un yukarı kısmını geçtiklerinde, Yagaylo'nun Moğol kampına ulaşmasına yalnızca 25 mil kalmıştı. Galiba Mamay'ın Ruslarla savaşı kabul etmekten başka çaresi yoktu. Savaş Kulikovo ovasında yapıldı. Her iki tarafın da kaybı çok fazlaydı, ama günün galibi Ruslardı. Mamay ve ordusundan arta kalanlar, tam bir keşmekeş içerisinde güneye doğru kaçtılar. Yagaylo, yenilgi haberini alır almaz derhal ordusuna geri çekilme ve Litvanya'ya dönme emri verdi. Rusya, zaferden dolayı büyük bir bay-

ram sevincini, ama ağır kayıplardan ötürü de büyük bir kederi aynı anda yaşamaktaydı. Mamafih, herkes Don'da elde edilen muvaffakiyetin tarihî ehemmiyetini anlamıştı; artık Moğol yenilmezliğinin tılsımı bozulmuştu. Grandük Dmitri de bundan böyle Donskoy ("Donlu") lâkabını taşımaya başlacaktı.

Rusların Moğollara indirdikleri darbe ağırdı, ama ölümcül değildi. Mamay, hiç vakit kaybetmeden Moskova üzerine düzenliyeceği yeni bir seferin hazırlıklarına başladı. Ancak bunun yerine, Toktamış'ın hızla ilerleyen ordusu ile savaşmak zorunda kaldı. Mamay'ın ordusu mağlub oldu ve kendisi daha sonra Cenevizliler tarafından öldürüleceği Kırım'a kaçtı. Artık Toktamış, tüm Cuçi Ulusu'nun tartışılmaz efendisi haline gelmişti. Toktamış, birinci önceliğini, Mamay'ın başarısızlığa uğradığı Moskova'da Moğol otoritesinin yeniden tesis edilmesi meselesine verdi. 1380'de tüketilen kuvvetten sonra Rusya yeni bir savaşı kaldıracak güçte değildi. Rus knazları yeni çara tebriklerini ve bağlılıklarını ilettiler. Eski yükümlülüklerini gönülsüzce yerine getirirken, asıl amaçları zaman kazanmaktı. Toktamış, Rus gücünü hiçbir şekilde hafife almıyordu ve zaferi kendisine getirecek olan anahtarın, yegane şansının, gizlilik ve hızda yattığını çok iyi idrak etmişti. 1382'nin sonlarında, Moğolların Moskova üzerine yürüyeceği haberi Grandük Dmitri'ye ulaştığında, tasarrufu altında bulunan bir saha ordusuna sahip değildi ve derhal yeni bir ordu toplayabilmek için kuzeye yöneldi. Ama Moskova'dan ayrılırken ardında top ile donatılmış güçlü bir askeri garnizon bıraktı. Bu kayıt, Rusların ateşli silah kullanmaları konusunda kroniklerde geçen ilk bilgidir. Şehir duvarlarına yaptığı şiddetli hücum girişimi başarısızlığa uğrayan Toktamış, Ruslara bir mütareke teklifinde bulundu ve ardından anlaşmayı ihlal ederek hile yoluyla şehri ele geçirdi. Moskova, yağmalandı ve yakıldı; şehrin müdafileri ise ya katledildi ya da tutsak edildi. Moskova çevresindeki tüm yerleşim bölgelerini harabeye dönüştüren Toktamış, elde ettiği ganimetle Saray'a döndü. Böylelikle, tek bir darbede Rusların, Moğollara karşı 1362'den beri elde ettikleri kazanımların tamamı silinip yok olmuştu ve Moğolların birkez daha Rusya'ya semer vurdukları sarih şekilde anlaşılmıştı. İçlerinde Grandük Dmitri'nin de bulunduğu tüm Rus

knazları handan imtiyaz koparmak için sıraya girmiş ve haraçların muntazam biçimde ödenmesi hususunda hiç bir gerekçe mazeret gösterilmeksizin zamanında yapılacağına dair efendilerine teminat vermişlerdi. Mamafih, talih Rusya'nın yüzüne gülmüştü. Çünkü Toktamış'ın yönetimi altındaki Altın Orda'nın yeniden dirilişi kısa ömürlü bir yükseliş olacaktı. Çünkü Batı Avrasya'nın siyaset sahnesine üçüncü bir partner çıkmıştı: Timur'un genişleyen dünya imparatorluğu. Timur ve Toktamış arasındaki mücadele neredeyse sekiz yıl sürecek ve neticede Toktamış 1395'de kesinkes bertaraf edilecekti. Bu savaş sırasında Timur'un kuvvetleri içlerinde Saray'ın da bulunduğu belli başlı bütün Altın Orda şehirlerini tahrip etmiş, böylece Orda'nın hem ticareti hem de endüstrisi çökertilmişti. Bu kasırganın ardından hanlığın kendini toparlaması hiçbir zaman mümkün olamayacaktı. Timur, Toktamış'ın defterini dürdükten sonra Moskova üzerine bir sefer düzenledi. Bu dönemde Rusya hazırlıklı durumdaydı ve Dmitri'nin oğlu I. Vasili (1389-1425), her türlü olasılığa karşı güçlü ordusunu Oka nehrinin uzun hattı boyunca mevzilendirdi. Ama burada bir savaş olmadı. Timur, Riyazan Prensliği'nin güney kesiminde durdu ve ordusuyla birlikte Semerkand'a geri döndü. Rusları bertaraf etmeyi umuyorken, zaferin bir hayli maliyetli olacağı kanısına vardı; bunun yanı sıra, imparatorluğu uzak doğuya kadar uzanmıştı ve Rus ormanlarının kontrolünün onun için hiçbir cezbedici yanı yoktu. Ruslar, Timur'un beklenmedik geri çekilişini Kutsal Bakire'nin mucizevi şefaatine atfettiler.

Rusların, bağımsızlık ideallerini sekteye uğratmadan sürdürebilmeleri bu hadiseler ağının net sonucu idi. Vergi konusu bir kez daha usulsüz bir hal aldı ve Moskova, fiilen yarı otonom bir devlet haline geldi. Artık Altın Orda, Moskovalılar için Litvanya grandükünden daha az tehlikeli bir hasım gibi görünmekteydi. 1385'de Litvanya ve Polonya arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. Litvanya grandükü Yagaylo, Polonya kraliçesi ile evlendi ve kendisini Polonya kralı ilan etti. Roma Katolik Kilisesi, Litvanya'nın Resmi Devlet Kilisesi gibi tanınarak, Litvanya soyluları Polonya soylularının tüm haklarına ve imtiyazlarına sahip oldular. Litvanya ve Polonya'ın güçlerini birleştirmesi, Teuton Şövalyeleri

ile olan mücadelelerinde kendilerine büyük katkı sağlamıştı. 1385 muahedesi yalnızca kişisel bir birliktelik anlamına gelmiyordu, bu aynı zamanda Litvanya Grandükalığı'nın Polonya Krallığı içerisine dahil olması demekti. Mamafih, Litvanya Grandükalığı kimliğini bilfiil bir devlet olarak sürdürmeye başladı ve 1393 tarihinde Yagaylo'nun kuzeni Vitovt, Yagaylo'nun suzerenliği altında Litvanya grandükü olarak tanındı. Çok geçmeden, Vitovt, Doğu Avrupa'nın en kudretli hükümdarı haline geldi. Nüfuzunu tüm Rus knazları üzerine yaymak veya Tatarlar'ın Dinyeper bozkırlarının ötesine atılması biçimindeki tutkulu planlara kafa yordu. 1395'de Smolensk'i aldı ve Novgorod'a hücum etmek için hazırlıklara başladı. Üç yıl sonra Tatar politikasındaki beklenmedik dönüşüm, Altın Orda'nın iç işlerine müdahil olması için ona bir bahane verdi. Timur'un Rusya'dan çekilmesinin ardından, Toktamış, Altın Orda'daki otoritesini yeniden tesis edebilmek için bir teşebbüste bulundu, fakat bu girişim Timur'un tayin ettiği han tarafından akamete uğratıldı. Söz konusu dönemde, Orda'daki gerçek otorite, durumu Mamay'kini andıran Emir Edigey'e aitti. Toktamış uğradığı hayal kırıklığının ardından Litvanya'ya sığındı ve Vitovt'dan "korunma" talep etti. Bu iki lider arasında imzalanan anlaşma uyarınca Toktamış, Vitovt'un yardımı ile tahtına yeniden oturacak; ama bunun karşılığında Rusya üzerindeki hakimiyet haklarını Vitovt'a terk edecekti. 1399 senesinde Vitovt, toplarla takviye edilmiş güçlü ordusunu Dinyeper nehrinin ardındaki bozkıra doğru yönəltti. Litvan ve Batı Rus birliklerinin gerisinde, Toktamış'ın Tatarlarının yanı sıra Teuton Şövalyeleri ve Lehler tarafından gönderilmiş destek kuvvetleri de bulunmaktaydı. Bu güçlü ordunun komutası Vitovt'un elinde idi. Edigey onları Voskla nehri kıyılarında karşıladı (savaşın gerçekleştiği yer yaklaşık üç asır sonra Büyük Peter'in İsveçliler'i bozguna uğrattığı noktaya çok da uzak değildir). Gün, Emir Edigey'in kesin galibiyeti ile son buldu ve Vitovt ile Toktamış tekrar Litvanya'ya kaçtılar.

Vitovt, bu yenilgiden sonra prestjini yeniden kazanmak ve ordusunu tekrar toparlamak için birkaç yılını feda etmek zorunda kalacaktı. 1410'da Yagaylo'nun Teuton Şövalyeleri üzerine düzenlediği sefere katıldı. Lehler, Litvanlar ve Batı Rus birliklerinden

1396 Yıllarında Rusya

teşekkül eden muhtelit ordu, şövalyeleri, Doğu Prusya'da yer alan Tannenberg mıntıkasında tam anlamıyla bozguna uğrattı. Teuton Tarikatı bu mağlubiyetten sonra bir daha asla kendini toparlayamadı ve 1464'de Polonya kralının süzerenliğini tanımak zorunda kaldı. 1425'de Moskova grandükü I. Vasili öldü ve on yaşındaki oğlu II. Vasili'i halefi olarak bıraktı. Çocuğun annesi - Vitovt'un kız kardeşi Sophia - bir anda babasından, genç veliahtı, Vladimir Grandükalığı'nın rakip prenslerine karşı muhafaza etmesi için ricada bulundu. Koruma uygulandı fakat Vitovt, aynı zamanda bu durumu bir fırsat bilerek, hakimiyetini Rusya'nın tamamına yaymak için bir takım girişimlerde bulundu. Neticede, Riyazan ve Tver grandükalıkları onun vasalı olmayı kabul ettiler.

6. Moğol hegemonyasının sonu

Vitovt, 1430 yılında, seksen yaşındayken hayata veda etti. Ölümünün peşinden hem Litvanya'da hem de Moskova'da birtakım sorunlar patlak verdi. 1445'e kadar olmasa da, Yagaylo'nun oğlu genç Grandük Kazimir'in otoritesi nihayetinde, Litvanya'daki muhalif grupların çoğu tarafından kabul edildi. Çok kısa bir süre sonra ise, aynı zamanda Litvanya grandükü pozisyonunu muhafaza ederek; (IV. Kazimir unvanı ile) Polonya kralı olarak da seçildi. Yukarıda bahsi geçen vesileyle, grandükalığın kurumsal idari yapılanmasının temel taşı haline gelecek olan bir imtiyaz anlaşması yayınladı (1447).

Bu sırada Moskova'da, II. Vasili ve amcası, sonuncusunun ölümünün ardından ise mevtanın oğulları ile II. Vasili arasında uzunca bir zaman devam edecek anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Çatışmanın seyri, Tatarların müdahalesi ile daha da kötü bir hal aldı. Hadiselerin baş gösterdiği dönemde Altın Orda çeşitli gruplara bölünmüştü. Bunlardan bir tanesi, Oka nehri mecrasından Rus sınırına doğru yürüyen Uluğ-Mehmed Han'ın idaresi altında olanı idi. Han, Vasili'ye bu bölgede kendisine bir şehir bırakması talebini iletti ve karşılığında prensin sınırlarını diğer Tatar ordalarına karşı koruyacağı vaadinde bulundu. Vasili, şartları reddetti

ve böylece iki hükümdar arasında savaş başladı. Her iki taraf da yalnızca küçük kuvvetlere sahiptiler. Hanın oğulları tarafından yönetilen 3500 kişilik bir Tatar birliği Suzdal yakınlarına gelince, Vasili, emrindeki 1500 askerle müstevlilere müdahale etmek zorunda kaldı; ama esir düşmekten kurtulamadı. Her nedense bu tesadüfi çarpışma beklenmedik bir şekilde büyük bir tarihî olay olarak değerlendirilmiştir (1445).

Böylesine kesin bir başarıyı beklemeyen Tatarlar, başlangıçta tutsaklarına ne yapmaları gerektiğini bilmiyorlardı. Uluğ-Mehmed'in Ordası'nın gücü Rusya'yı doğrudan hakimiyet altına almak için yeterli değildi. Hanın planı, Kazan'a yerleşmek ve Rusya'yı bir gelir kaynağı olarak sömürmekti. Neticede Uluğ-Mehmed, Vasili'den kendisine yüksek meblağda bir fidye vereceğine dair teminat aldıktan sonra onu serbest bıraktı. Uluğ-Mehmed, fidyenin toplanma sürecini denetlemeleri için (Moğolların daha önce Ruslar üzerinde tatbik ettikleri vergi toplama sistemine benzer bir biçimde) oğullarından bazılarını ve birkaç Tatar prensini, iyi donanımlı güçlü birliklerle Rusya'ya gönderdi. Çeşitli Rus şehirlerinin uygun mahallerine memur olarak atadı. Mevcut durum karşısında Ruslar şaşkına dönmüştü. Sanki, Batu ve Berke'nin zamanına geri dönülmüş ve Tatarlar, yardakçıları konumundaki Vasili yoluyla Rusya'yı bir kez daha idare ediyormuş gibiydi. Vasili'in kuzeni ve aynı zamanda uzunca bir süre muhalifi olmuş olan Dmitri Şemyaka, bir komplo organize ederek kendisini grandük ilan etti; kendisinin emri ile Vasili tutuklandı ve kör edildi. Mamafih, çok geçmeden Vasili taraftarları ona yardım için asker topladılar. Bu grubun ana nüvesi alt tabaka mensuplarıydı ve saray avlusuna doluşmuşlardı. Daha önce Vasili'nin hizmetinde bulunan Rurik ailesine mensup gözden düşmüş prenslerin bazıları ona sadık kalırken, kilise yüksek konsili de Şemyaka'ya karşı tavır aldı. Son ve belki de en etkili muhalefet ise, iki Tatar mirzasının Uluğ-Mehmed'in oğullarının birliklerini alarak Vasilie yardıma gitmeleriydi. Tahtı gasp edişinden bir yıl sonra tahttan feragat etmek zorunda kalan Şemyaka, Volga ötesine çekilerek direnişini sürdürmeye çalıştı. Birkaç yenilginin ardından Novgorod'a kaçtı ve orada bir Moskof ajanı tarafından zehirlenerek öldürüldü.

İç savaş sona ermişti. Çatışmaların sonunda ise gülen taraf, otoritesi ciddi anlamda güçlenen Moskova grandükü oldu. İsyankâr prenslerin - ayrıca sadık prenslerden bazılarının - miras yoluyla gelen mülklerinin tamamına grandükalık tarafından el konuldu. Toktamış'ın gücünü yitirdiği dönemlerde I. Vasili tarafından Moskova'ya bağlanan, fakat daha sonra Şemyaka tarafından bağımsızlığı temin edilen Nijni Novgorod Grandükalığı, yeniden Moskova'nın bir parçası haline getirildi. Hatta II. Vasili, Büyük Novgorod'un otonomisini dahi, 1456'da Moskova birliklerinin Novgorodlulara karşı elde ettikleri bir galibiyetin ardından, belirli ölçülerde sekteye uğrattı. Rus-Tatar ilişkilerinde de hadiselerin gelişme seyri yine Moskova'nın lehine cereyan etmekteydi. Uluğ-Mehmed, en büyük oğlu Mahmudek tarafından öldürülmüştü. Yeni Kazan hanı Mahmudek'in otoritesini, kendi kardeşleri ve birkaç Tatar mirzası kabul etmedi; soylulardan bazıları, ordugahını Dinyeper'in orta akımında kuran başka bir Tatar hanına sığındılar. Aralarında Uluğ-Mehmed'in oğlu Mirza Kasım'ın da bulunduğu diğer bir grup ise Moskova grandükünün hizmetine girdi. Böylece bazı Tatarlar, Rusya'yı kontrol etmek yerine artık Moskova grandükünün hizmetkârları durumuna düşmüşlerdi. Hakikatte bu, Rusya üzerindeki Moğol hegemonyasının bitişi anlamını taşımaktaydı. "Sadık" Tatarlar ile Ruslar arasında meydana gelebilecek yanlış anlamalara mahal vermemek için bir mutabakat yapıldı. Mukavele gereğince bu Tatarlar, 1445'de istila ettikleri Rusya'nın merkezindeki arpalıkları boşaltacak, buna karşılık yerleşmek üzere Moskova'nın güney sınırlarından toprak alacaklardı. Bu planın parçası olarak 1452 senesinde Oka nehri kıyılarının orta kesimlerinde, Mirza Kasım idaresinde vasal bir Tatar Hanlığı vücuda getirildi. Başkenti Kasimov olan bu hanlık, Kasimov Hanlığı adını aldı.

Moskova süzerenliği altında kurulan bu yeni Tatar devleti, zaten birlikten mahrum olan Tatar dünyası içerisinde, Moskova grandükünün prestijini ziyadesiyle arttırdı. Altın Orda artık yalnızca Aşağı Volga deltasını yönetimi altında bulunduruyordu. Orta Volga'da, yeni tesis edilmiş olan Kazan Hanlığı hüküm sürmekteydi. Bağımsız hanlıklardan bir diğeri ise XVIII. Yüzyıla kadar

hüküm sürecek olan Giray hanedanının müessisi Hacı Giray tarafından 1449'da kurulan Kırım Hanlığı idi. Tatarlar arasındaki bölünme, büyük ölçüde kendi güçlerini baltamalarına sebep olurken, Rusların pozisyonunun giderek güçlenmesini sağladı. Yine de değişik Tatar grupları zaman zaman Rus sınırlarına taarruzlarda bulunmaya devam ediyor ve hatta bazen Moskova'nın dış mahallerine kadar indikleri görülmekle beraber, Ruslar için asla ciddi bir tehdit oluşturamıyorlardı. Moskova, bir gün bir hana başka bir gün diğer bir hana sembolik miktarlarda haraçlar ödeyerek hemen hemen tüm bağımsızlığını korumayı başarmıştı. II. Vasili'nin oğlu III. İvan'a şimdi yalnızca yasal bir bağımsızlık deklarasyonu hazırlamak kalmıştı ve bunu da 1480 yılında gerçekleştirdi.

7. Rusya üzerindeki Moğol tesiri

Moğol idaresi kalıcı olamamıştı, ama Rus siyasî ve iktisadi hayatının tamamını derinden etkilemişti. Moğol istipdatının ardından özgürlüklerine kavuşan Ruslar, sosyal yaşantılarında uzunca bir müddet bu müstevlilerin bıraktıkları bariz izleri silemediler. 1237-1241 tarihleri arasında vukû bulan Moğol istilasının sebep olduğu yıkım, Ruslar için milli bir felaketle eş değerdeydi. Bir dış güç olan Moğollar tarafından Rusya'nın insan gücü ve maddi kaynaklarının emilmesi yetmiyormuş gibi, bu değerleri kendi ulusunun kullanmasına da engel olunmaktaydı. Evvelki dönemlerde medeniyet anlamında zenginleştirilmiş belli başlı Rus şehirlerinin istila hareketi boyunca harabeye çevrilişi, şehirleşmenin gelişimi açısında ciddi bir darbe olmuştu. Kıymetli zanaatkârların belli aralıklarla hanlığın zorunlu hizmetine alınması da Rusya'nın sanayi üretimini tamamen altüst etmişti. Sengtraşlıktan başka kuyumculuk, telkâri, seramik ve nikel kaplamacılığı gibi birkaç Rus endüstri kolu varlığını sürdüremedi. 1350'ye gelinceye kadar endüstriyel dirilişe dair herhangi bir açık işaret yoktur. Şehirlerdeki zanaat kolları azalırken, ziraat işleri gelişimini sürdürdü ve Rus ekonomisinin temel üretim dalı haline geldi. Moğol döneminde Rusya, ağırlıklı olarak bir tarım ülkesiydi.

Şehirlerin düşüşü, politik açıdan şehir meclisi veya veçe'nin otoritesinin zayıflaması anlamını taşıyordu. Bunun yanında, Moğollar da veçe sistemini kasten engelleme girişimlerinde bulundular; nedeni ise şehir ahalisinin, her ne olursa olsun Rusya'daki Moğol gücüne karşı yapılan tüm hareketlerin sorumluları gibi düşünülmesiydi. Bizzat knazlar, pek çok açıdan veçe'nin bir numaralı zanlılarıydılar ve dolayısıyla şehir politikaları hususunda hanın talimatlarını izlemeye hazırdılar. Aynı zamanda şehir milis kuvvetleri de dağıtılmıştı. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak veçe, örneğin Toktamış'ın istila hareketinde görüldüğü gibi, kriz zamanlarındaki infirak hareketlerinin dışında Moskova'daki fonksiyonlarını hemen hemen durdurmuştu. Böylelikle, Novgorod ve Pskov dışında, eski Rus idari sistemindeki demokratik unsur parçalanmış oluyordu. İdaredeki aristokrat unsurları temsil eden Boyarlar Meclisi, Kiyef Rusya'sında knaza yardım etmeyi sürdürmekteydi; fakat yasal haklara sahip olma hususunda herhangi bir başarı elde edememişlerdi. Hanın vesayeti altındaki knazlar, sahip oldukları bu beratı şehir halkının veya boyarların siyasî taleplerine karşı bir koruyucu kalkan olarak görüyorlardı. Boyarlar, bir yandan atalarından tevarüs ettikleri arazileri ellerinde tutarken, bir yandan da bir knazın hizmetinden çıkıp bir başka knazın hizmetine girme hakkını mevcut durumda muhafaza ediyorlardı; ama yine de grandük, Moskova'nın büyümesiyle birlikte, bilhassa savaş zamanlarında veya zâdeganlar arasındaki çatışmalarda, hizmetinden çıkma cürretinde bulunan boyarlara kuşkuyla bakıyordu. Dmitri Donskoy'un hanedanı zamanında ve sonrasında, bir boyara ait taşınmaz mülklerin kamulaştırılması hususunda bazı dâvâlar ortaya çıkmıştı. Grandük, boyarı vatana ihanetle suçlamış ve görülen dâvâların birinde boyar suçlu bulunarak idama mahkum edilmişti.

Knazlık otoritesinin tartışılmaz durumu da bir değişim geçirdi. Moğol yönetiminin ilk yüzyılında "knaz otoritesi" sert bir biçimde sınırlanmıştı. Knaz, maiyetinde bir miktar savaşçı bulundurma hakkında sahipti; ama bunlar, kendi ordularına asker devşirme işini denetleyen Moğollardı. Bununla birlikte knaz, tebaasıyla ilgili dâvâlara ilişkin hukuki yetkiyi hâlâ elinde tutuyordu

(dâvâlara, ya şahsi olarak ya da vekilleri yoluyla bakıyordu). Bunların dışında hemen hemen başka hiçbir idari yetkisi yoktu ve sınırlı bir alan içinde kendi mülklerinin yönetimi ile tatmin ediliyordu. Böylece, knazın malikâne hakları ve mecburiyetleri en mühim iş olarak varsayıldı ve knaz mahkemesi, devletin çekirdeği haline geldi. Knazın mülklerinin yönetimiyle görevli idari bölümlerin başındakiler ise en nüfuzlu konsey üyeleri oldular. Prensin hizmetkârları - saray çevresine merkezlenmiş *lower genrty* - bir sosyal grup olarak otoritesinin temel direkleriydi. Han, Rus vasallarına kendisi için vergi toplamaları görevi verdiğinde, grandükün yetkileri genişletilirdi. Ve hatta Dmitri Donskoy zamanında bu haklar daha da genişletildi. Grandük neredeyse otonom bir statüye sahipti. Bahsolunan dönemde, grandük, Rusya'da Moğollar tarafından tesis edilen idari ve askeri mekanizmayı kendi menfaatleri için kullanabilmekteydi. O, böylelikle Moğol döneminde Kiyefliler çağındaki seleflerinden daha güçlü bir yönetici sıfatıyla ortaya çıktı. Şu hususun altını önemle çizmek gerekir: Halk, aldığı emri anında yerine getirmek, vergisini geciktirmeden ödemek ve asker temin etmek için Moğollar tarafından terbiye edilmişti. Ve aynı ödevleri, Moğollara karşı verilen milli mücadelenin lideri olan kendi grandükleri için de yapmayı sürdürmekteydiler. Tutumdaki bu değişim yavaş yavaş devlet ve sosyal yapıdaki yeni bir konsept ile sonuçlandı. Eski özgür politik kurumlar, grandükün otoritesi ile yer değiştirdi; özgür toplum gitgide devlete hizmetle yükümlü sosyal sınıflar ağına dönüştürüldü. Yeni düzen, Moğol sonrası dönemde kesin şeklini aldı, fakat Rusya'daki bu değişimin başlangıç sürecinin müsebbibi kesinlikle Moğollar veya Moğol yönetimi olmuştur.

8. Kilise ve din; edebiyat ve beşeri ilimler

Moğol istila dalgasının sebep olduğu ilk şok, Rus kültür hayatının diğer veçheleri için olduğu kadar kiliseye de ızdırap dolu bir dönem yaşattı. Pekçok seçkin rahip, viraneye çevrilen şehirlerde telef oldular; sayısız kilise, manastır ve katedral yağmalandı veya yakıldı; birçok kilise mensubu öldürüldü veya tutsak

edildi. Eski Rus Kilisesi'nin metropoliteni durumundaki Kiyef, öylesine bir yıkıma uğratıldı ki uzunca bir müddet, kilise idare merkezi konumuna münasip şekilde bir hizmet sunma gücüne muktedir olamadı. Mengü-Temir'in ruhban sınıfının korunacağına dair çıkardığı dokunulmazlık fermanı ile kilise yavaş yavaş yeniden organize olmaya başladı; ve yıllar geçtikçe toparlanmaya devam eden kilise, bazı açılardan eskisinden bile daha güçlü bir hale geldi. Filhakika, Grek veya Rus metropolitanlar tarafından yönetilen, Konstantinopol'den emir alan ve hanın fermanı ile korunan Rusya'daki kilise, bu dönemde, Rus tarihindeki diğer hiçbir dönemde olmadığından daha az bağımlıydı knazın gücüne.

Moğollar zamanında, kilisenin karşı karşıya geldiği yükümlülüklerin en başında, belki de prenslerden avama inen bir silsile dahilinde hayata küsmüş, öfkeli halka manevi nasihat ve ahlaki destek vermek geliyordu. Bununla bağlantılı olarak kilisenin daha genel bir misyonu da Rus toplumunun Hıristiyanlaşma sürecini tamamlayabilmesini sağlamaktı. Bundan da anlıyoruz ki, Kiyefliler çağında Hıristiyanlık, büyük ölçüde yüksek tabaka ve şehir halkı arasında yayılmış, fakat kırsal kesimlere derinden nüfuz edememişti. Moğol döneminde, bu kırsal bölgelerde yaşayanlar da Hıristiyanlaştırıldı. Bu muvaffakiyet, hem ruhban sınıfının yılmaz gayretinin hem de bizzat toplumun dinî duygulara olan gereksinimindeki artışın sonucu idi. Şehirlerde ve köylerdeki kilise ve manastır sayısı günden güne arttış gösterdi. Yeni monastik hareketin karakteristik bir özelliği de "vahşi doğaya" - ormanların derinliklerine - gönderilmek ve Hıristiyanlığı bu alanlara yaymak amacıyla manastır eğitimi verilmiş; dua etmek ve meditasyon yapmanın yanında iptidai şartlarda da gayretle çalışabilen dinî duyguları güçlü, tutkulu genç adamlara, ruhanilerin bahşettiği insiyatif idi. Moğol istilasının musibetlerinin ve prensler arası çekişmelerin yanında bir de genel anlamda hayat koşullarının çetrefilliği, bu mantalitenin gelişiminde iletken vazifesi görmüşlerdir. Başlangıçta bir inziva yeri olan mekanlar, zengin rençber köyleri, gerçek keşişler veya benzer tabiata sahip rahiplerle çevrilmiş geniş ve ferah manastırlara dönüştüğünde, yeni atmosfer boğucu bulunacak ve manastır terk edilecek, kendilerine ormanların de-

rinliklerinde ya da uzak kuzeyde başka bir inziva yeri kuracaklardır. Bu sebeple her bir manastır aynı zamanda bir çocuk yuvası gibi hizmet vermiştir. Bu hareketin öncüsü ve saygın ismi konumundaki Radonejli St. Sergius, Moskova'nın yaklaşık 40 mil kuzeydoğusundaki Trinity Manastırı'nın da kurucusuydu. Azizlere yakışır şahsiyeti, onunla tanışma şerefine erişememiş birçokları için ilham kaynağı idi.

Bizans kilisesinin bir kolu olarak, Rus kilisesi, 1350-1450 tarihleri arasında Yakın Doğu'da gelişen vahim siyasî ve dinî krizlerden derinlemesine etkilenmiştir. 1355'de Osmanlı Türkleri Çanakkale'yi geçmiş ve Gelibolu'ya sağlam bir biçimde kök salmışlardı. Hiç vakit kaybetmeksizin oradan da Bizans bakiyelerini bünyelerine alarak otoritelerini hızla Balkan Yarımadası üzerinde yaydılar. 1400 senesine gelindiğinde Bulgaristan ve Sırbistan Türkler tarafından istila edilmişti. Konstantinopol'deki Bizans imparatoru çaresiz bir vaziyetteydi ve tek ümidi, Batı'dan gelecek yardımdı. Papa, Grek kilisesinin kendi otoritesini kabul etmesi şartı ile Türklere karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi için çağrı yapmaya hazırdı. İtalya'da, Bizanslıların da davet edildiği bir ekümenik konsili toplandı ve burada, Roma ve Grek kiliselerinin birleştirilmesi olasılığı münazara edildi. Böylesi bir birliğin oluşturulabilineceğine dair bir deklarasyon konsil tarafından 1439'da Floransa kentinde onaylandı. Birlik için yapılan oylamada yalnızca Grek kilisesi mensubu piskoposlardan bir tanesi "red" oyu kullanmıştı. Mamafih, Konstantinopol'de, ruhban sınıfı mensubu hatırı sayılır bir grup ve halkın büyük bir bölümü birlik fikrinin kabulüne karşı çıktılar. Ayrılıklar ve konfüzyon, uluslararası politikalara adapte olmuş muhtelit dinin ürünüydü. Siyasî açıdan ise Papa'nın organize ettiği Haçlı Seferi sefil bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı (1444). Tam dokuz yıl sonra Konstantinopol, Türklerin gazabına uğrayacaktı. Bizans İmparatorluğu son bulmuş ve Ayasofya bir camiye dönüştürülmüştü. Mamafih, Türkler, bir kurum olarak Grek Kilisesini ortadan kaldırmadılar ve yeni bir patrik seçilmesine müsade ettiler. Artık, "Kilise Birliği" tanınmıyordu ve Grekler, Ortodoks mezhebine geri dönmüşlerdi.

Rus Kilisesi, Floransa Konsili'nde Metropolit İsidor tarafından temsil edilmişti. Bu şahıs, 1437'de Konstantinopol patrikanesinden yetki alan, bir Grek veya Helenleştirimiş bir Slav'dı. Ciddi endişelerle Rus otoriteleri İtalya'ya gitmesi için kendisine müsade vermişlerdi. Konsil'de Isidor, "birlik" fikrinin güçlü bir destekçisi olmuş ve bu yardımlarının karşılığında da kendisi kardinal yapılmıştı. 1441'de Moskova'ya geldi ve Moskova'nın ana katedralinde, vakur bir havada "birlik deklarasyonu"nu okudu. Bu durum, "birliği" reddeden Moskova ruhban sınıfı içerisinde bir kargaşanın müsebibi oldu. Grandük II. Vasili, Isidor'un geçici olarak tutuklanması emretti. Serbest bırakılışının ardından Roma'ya giden giden Isidor, Papa'nın elçisi olarak gönderildiği Konstantinopol'de Türkler tarafından tutuklandı (1453). Isidor belasını başlarından def eden Rusların kafaları karışmıştı ve bir sonraki hamle olarak ne yapmaları gerektiği hususunda şaşkınlardı. Konstantinopol'deki ana kiliselerinden kopma niyetinde değillerdi, fakat aynı zamanda da bu kilisenin artık hizipçi olduğu kararına varmışlardı. Bizans'daki Ortodoksluğun yeniden imarı için birkaç sene beyhude yere beklediler. Nihayet, II. Vasili, yeni bir metropolit seçilmesi amacıyla Rus piskoposlarına toplanma çağrısında bulundu. Yaşlı, bilge bir başrahip olan Piskopos Yona böylece otonom Rus Kilisesinin ilk başkanı olmuştu (1448). Mamafih, bu hadise, Konstantinopol'den kesin bir ayrılış anlamına gelmemekteydi ve bir nevi acil durum tedbiri olarak düşünülmüştü. Bizans'daki Ortodoksluk müessesesi toparlandığı anda, Patrik'in takdisleri bir kez daha Moskova Piskoposluğu'nun müstakbel adaylarını belirleyecekti. 1453'de Konstantinopol'deki Ortodoksluk yeniden eski şeklini aldı; ama kiliselerinin kâfirlerin ordasının içinde bulunan bir patrikane karşısında yeniden ikinci derecede bir konuma sahip olacağı fikri ve böylesine vahim politik şartlar altında Rusların bu durumu kabullenebilmesi psikolojik açıdan çok zordu. Dolayısıyla Rus Kilisesi, patrikhane ile herhangi bir kasıtlı zıtlaşma olmaksızın yalnızca olayların kendi seyri dahilinde hareket ederek özerk hale getirildi.

Kilisenin, Moğol çağında edebiyat ve beşeri ilimlerin gelişimi açısından Kiyefliler dönemindekinden bile etkin bir rol üstlendi-

ğini daha önce belirtmiştik. Kilise tini, piskoposların vaazları ve azizlerin yaşamlarının yanı sıra Alexander Nevsky gibi knazların biyografilerinde - aziz mertebesine yükseltilmeyi hakettikleri düşünülen ve yaşamları, bir "aziz biyografisi" ile benzer biçimde kaleme alınan ifade bulmaktadır. Bu çalışmaların altında yatan ideanın kaynağı, Moğol boyunduruğunun, Rus halkının günahlarına karşılık Tanrı tarafından biçilen bir cezanın yeryüzündeki tezahürü ve tek hakikat görülen Hıristiyanlığın, onları bu pislik çukurundan çıkarabilecek yegane kuvvet olduğuna duyulan inançtır. Kiyefliler döneminde olduğu gibi Moğol çağındaki ruhban sınıfı da Rus kroniklerinin derlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Moğol istilasının başlarında durdurulmak zorunda kalınan çalışmalar, ilk şokun ardından kalındığı yerden devam ettirildi ve XIV. - XV. Yüzyıllara kadar getirildi. Aynı zamanda edebiyat alanında da ruhban sınıfının önderliğine dair bir belirti Kulikova muharebesindeki zaferi konu alan ve bir rahip tarafından yazılan, dönemin en meşhur destanı "Zadonşçina"da (Don'un Ötesindeki İşler) bulunabilir. Eser, üslup açısından, XII. Yüzyılda knazlık özel muhafız alayı drujinalarından bir grup savaşçı tarafından meydana getirilen "İgor Alayı Destanı"nın bir imitasyonu biçimindedir. "Zadonşçina"ya ilaveten, Kulikova muharebesiyle ilgili diğer hikayeler de bu dönemde derlendi ve bazıları kroniklere geçirildi. Folklorün ana yapısı, sözlü destan geleneğinin temsilcisi olan meşhur ozanların, Kiyef çağının epik şiirlerini gözden geçirerek, yeni durumu bu çerçeve üzerinden şekillendirme prensibine dayanmaktadır. Ama yeni düşmanın adı, Kumanlar değil Tatarlar idi. Yeni Rus epik destanları ve tarihi efsaneleri, Rusya'nın bozkır göçebelerine karşı verdiği mücadelenin Moğol safhasıyla bağlantılı hesaplaşmasının eşzamanlı olarak vücuda getirilmesinin ürünleridir. Batu'nun Kiyef tahribatı ve Nogay'ın Rusya üzerine yaptığı akınlar, dönemin Rus folklorünün önemli başlıklarından bazılarını oluşturmaktaydılar.

Moğol çağında, Rusya'daki dinî uyanışın önemli veçhelerinden birisi de kilise sanatı idi. Mimari, Rusya'nın her yerinde ve özellikle Novgorod'da, Moğolların maharetli zanaatkârları toplama politikasının ürünü olarak Suzdallı yapı ustalarının mutlak

bir nizamsızlığa düşmesi nedeniyle yozlaşmanın bir ifadesi haline dönüşmüştü. Freskler ve ikonların formlarındaki dinî motiflere dayalı stil, hem Moskova hem de Novgorod'da yerini çiçek desenlerini baz alan yeni bir döneme bıraktı. Bu artistik rönesansın gelişiminde, yaşamının ve sanatsal kariyerinin son otuz yılını Rusya'da harcayan büyük Grek ressam Theophanes'in çok önemli rolü olmuştur. Hem kişiliği hem de şaheserleri, Rus halkı tarafından daima takdir görmüş ve ressamlar, Theophane'e özgü fırça darbesi tekniğini çalışarak kendilerine büyük katkı sağlamışlardır. Mamafih onun, individualistik ve dramatik stilini kopye etme teşebbüsünde bulunmamışlardı. Bu dönemin en ünlü Rus ressamı, gençliğini Trinity Manastırın'da geçiren ve ardından manastır için en ünlü ikonu olan "Eski Ahit Teslisi"ni resmeden Andew Rublev idi. Rublev'in yapıtlarının cazibesi, kompozisyonlarının duru berraklığına ve kullandığı zarif renklerin tatlı senfonisine dayanmaktadır. Onun çalışmaları ile çağdaşı olan İtalyan ressam Fra Angelico'nun çalışmaları arasında kesin bir benzerlik bulunmaktaydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
XVI. YÜZYILDA RUS ÇARLIĞI

1. XVI. Yüzyıldaki Rus yayılışı

Rusya'nın Moğol boyunduruğundan kurtuluşu, bozkırla olan mücadelesinde mühim bir dönüm noktasıydı. Aslında bu çatışma kısa zamanda bitecek gibi görünmüyordu. Politik bağımsızlığını elde ettiği dönemde bile Rusya, uzun yıllardan beri süregelen Tatar akınlarına maruz kalmaya devam ediyordu. Steplerdeki akışkan durum, Moskova yönetimi açısından daimi bir teyakkuz halini ve güçlü bir orduyu gerekli kılmaktaydı. Tek çözümün, askerî veya diplomatik yollardan herhangi biriyle, steplerin kontrol altına alınması olduğu görülmüştü. 1550 yılına gelindiğinde, Rusya, steplere bir karşı hücum başlatmak için artık yeterince güçlüydü. Çar IV. İvan, Kazan ve Astrahan hanlıklarını istila etmeyi başardı ve böylelikle Volga civarının tamamını hakimiyet altına aldı. Devletin genişlemesiyle eşzamanlı olarak, halk arasında da iptidai bir kolonizasyon hareketi başlamıştı. Yüzyıllardır güney ve güneydoğudaki verimli topraklardan mahrum bırakılmış olan Ruslar, artık değişen koşullardan faydalanmaya çalıştılar ve "vahşi bölgeler"e doğru göç etmeye başladılar. Yönetimler, bu yerleşimcileri korunaklı yapılar ile korumaya çalıştılar; Tatarların bu yeni iskan alanlarını tahrip etmelerine engel olmak amacıyla XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren muhtelif yerlerde istihkam hatları kurdular. Kolonizasyon yöntemi ile varolan hudutlar ge-

nişletildi ve kopuk hudutlardaki yeni bölgeler bunlara ilave edildi. Tatarlar, pek çok vesile ile bu hatları parçalayarak güçlerini kanıtlarken, neticede kendi gayelerine hizmet etmekteydiler. Kuzeydoğu bölgesinde ise tarım alanları yerine kürk hayvanları Rusları cezbeden unsurların başında geliyordu. En fazla 1300 yılı gibi erken bir zamanda, tuzakçılar ve avcılar Ural dağlarının kuzey eteklerini aşarak Kuzey Kutbu yakınlarındaki Aşağı Ob çanağına ulaştılar. 1500'lerin sonlarında ise Ruslar Orta Ural sahasındaki Perm bölgesinden Sibirya'ya girdiler. Yine aynı yüzyılda, IV. İvan'ın zulmünden kaçan bir grup Novgorodlu'nun gemi temin ederek Kuzey Buz Denizi yoluyla Alaska'ya ulaştıklarına dair bazı kanıtlar mevcuttur. Avrupa Rusyası'nın kuzeybatı ucunda Rus balıkçılar Kuzey Buz Denizi kıyılarını keşfetmeye devam ederlerken, birkaç Rus keşişi de Laponlara Hıristiyanlık vaazları vermekteydi. 1533 tarihinde, Norveç sınırları civarındaki Petsamo Körfezi'nde bir Rus manastırı inşaa edilmişti.

Bir miktar Rus ve Ukraynalı, müstahkem hatların ötesindeki bozkır kuşağına yer alan nehir vadilerine girdiler. Öncüller, hayatta kalabilmek için kendi kaynaklarına dayanmak ve askeri kamplar şeklinde organize olmak zorundaydılar. Bu kolonistlere Kosak adı verildi. Onlarla ilgili daha detaylı bilgi bu bölümün sonlarına doğru verilecektir.

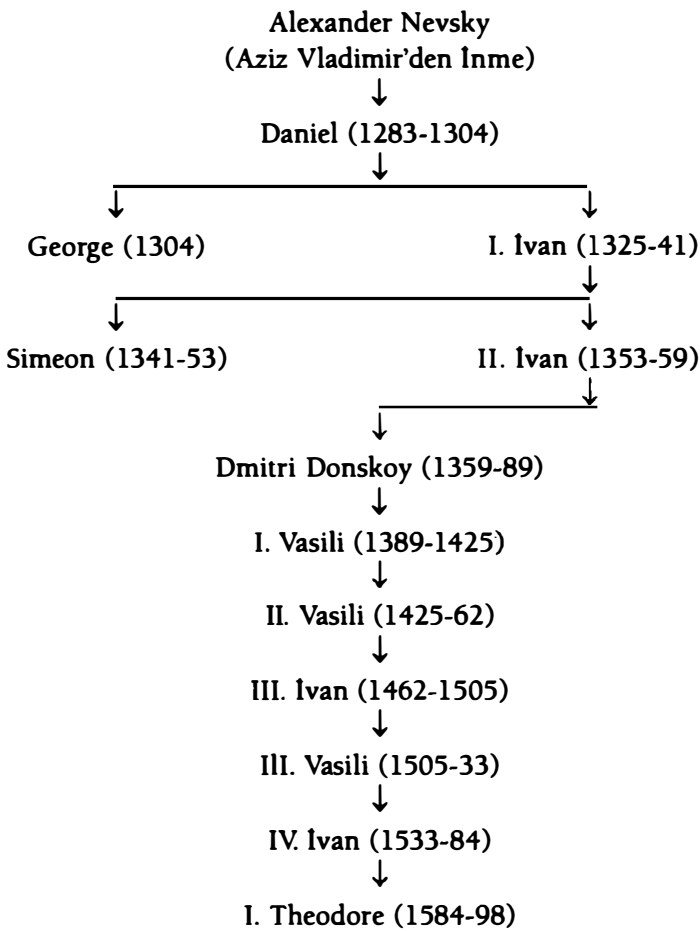
2. Moskova'nın büyümesi ve Novgorod'un düşmesi

Doğu Rusya'nın Moğol hakimiyetinden kurtuluş süreci uzun ve acılı oldu. Bilindiği üzere bu meşakatli dönemden çıkış, yönetim kadrolarındaki ve idari felsefedeki mühim değişiklikler sonucunda başarıya ulaşmıştır. Moskova, lider Rus devleti haline gelmiş, grandükün otoritesi son derece güçlenmişti. III. İvan hanedanı döneminde (1462-1505), Moskova'nın yeni çehresi kadar uluslarası saygınlığı da dünyaya yavaş yavaş tanıtılmaya başlandı. Uzak görüşlü ve ihtiyatlı bir yönetici olan III. İvan, konumunun getirdiği yüksek asaletin de bilinciyle Novgorod ve Tver'i hakimiyet altına aldı ve Aziz Vladimir'in soyundan türediği için bir ata mirası olarak gördüğü Batı Rusya'yı sahiplendi. İç siyasette, hem

Rus knazlarını hem de boyarları koşulsuz olarak hizmetine girmeye mecbur bıraktı. Oğlu IV. İvan, Moskova Grandükalığı'nda tam anlamıyla geliştirilecek olan askeri tımar sistemini (*pomesty*), büyük çapta uygulamaya koyan ilk yöneticiydi. İvan, hem Batılı hem de Doğulu idarecilerle geniş perspektifli diplomatik ilişkiler tesis etti. Bir Bizans prensesi ile yapmış olduğu evlilik, Doğu dünyasında olduğu kadar Batı dünyasında da prestijini yükseltmesini sağladı. Kremlin'i görkemli kiliseler, kuleler ve saraylarla süslemek ve ayrıca Rus topçusunu modernize etmek amacıyla İtalyan sanatçılar ve teknisyenler getirtti. Kısacası, varlığından yalnızca birkaç batılının haberdar olduğu bu karanlık ve ücra taşra kenti Moskova, artık genç imparatorluğun - yarı barbar bir imparatorluk olarak telakki edilse dahi, - başkenti olarak herkes tarafından bilinmekteydi.

İvan'ın Bizans evliliği, bu hadise ile çifte kazanç elde etmeyi planlayan Papa tarafından tertip edilmişti: Rusya'yı Roma Katolik Kilisesi'ne bağlamak ve Osmanlı Türklerine karşı Rusya'nın yardımını almak. Papanın her iki amacı da gerçekleşmedi ve bu işlemden en fazla yarar sağlayan İvan oldu. Gelini Sophia Paleologus (ikinci eşi), son Bizans imparatorunun yeğeni idi. Birleşik kilisenin fikri altyapısı dahilinde yetiştirilmesi ve Rusya'ya Papa sefirinin refakatinde gitmiş olmasına rağmen, Moskova'ya ulaşır ulaşmaz Grek Ortodoksluğu'nu kabul etmeye razı oldu (1472). Moskova yolculuğunda Sophia'ya refakat eden Grekler ve İtalyanlar; Rönesansa ait bazı sanat unsurlarıyla birleştirilmiş görkemli Bizans geleneklerini de beraberlerinde getirdiler. Sophia'nın gelişi, saray avlusunda yapılacak karşılama törenini çok daha önemli ve detaylı bir hale getirdi. Bizans'ın çift başlı kartalı, Moskova'nın resmi devlet mührü olarak kazındı.

BİRİNCİ MOSKOF HANEDANI
(*Rurik Ailesi*)

III. İvan, Sophia ile gerçekleştirdiği evlilikten bir yıl kadar önce Novgorod'u boyunduruk altına almak için bir teşebbüste bulunmuştu. XIII. Yüzyılın başlarından beri geleneksel olarak Vladimir'in her yeni grandükünü (büyük knazı) kendi prensi (knazı) olarak seçerdi. Her knaz, kendi adına, Novgorod tüzüğünün ihlal edilmeyeceğine dair bir mukavele imzalamak zorundaydı. Buna ek olarak, Moğol hanı Novgorod'un otonomisini garanti etmiş ve Moskova ile Tver arasındaki rekabet de dolaylı yoldan güçlenme-

sini sağlamıştı. Artık, han gücünü kaybetmişti ve Tver de Moskovalı yöneticilerin tutkulu isteklerine karşı duramayacak kadar müşkül durumdaydı. Novgorod'ın, Polonya kralı ve aynı zamanda Litvanya grandükü olan Kazimir'e sığınmaktan başka bir alternatifi kalmamış gibiydi. Eski Novgorod belediye başkanlarından birinin dul eşi ve aynı zamanda enerjik bir kadın siyasetçi olan Marta Boretsky önderliğindeki Novgorodlu boyarlar, Litvanya ile bir mutabakat yapma eğilimindeydiler. Mamafih, halk tabakasının sempatisi büyük ölçüde Moskova lehineydi. Ayrıca Kazimir'in Roma Katolik gücünün temsilcisi durumunda olması, onu pek çok Novgorodlunun nazarında şüpheli hale getirmiştir. Yine de boyarların tavsiyesi galip geldi ve Novgorod veçe'si Kazimir'le bir anlaşmaya vardı. Kral, Novgorod'un tüzüğünü ve bağımsızlığını güvence altına alarak, Moskova'ya karşı koruma garantisi verdi. Beklenildiği gibi III. İvan, Rusların kendi iç meselesi olarak gördüğü bu konuya Litvanyalıların müdahale etmesine hiçbir şekilde müsamaha göstermedi ve ordusunu Novgorod üzerine sevk etti. Çetin bir muharebeden yenilgi ile ayrılmaları ve Litvanya'ın yardım sözünde durmaması sebebiyle Novgorodlular sulh talebinde bulunmak zorunda kaldılar (1471). Anlaşma şartları gereğince Novgorod, yüklü miktarda bir savaş tazminatı ödedi ve grandükün hukuki otoritesini kabul etti; karşılığında ise eski özgürlükleri İvan tarafından onaylandı. Aynı zamanda Novgorodlular, Litvanya ile herhangi bir ittifak kurmayacaklarına dair söz verdiler.

1471 barışı geçici bir mütakere olduğunu gösterdi. Novgorod'da boyarlarla halk arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir vaziyetteydi ve 1475'de halk isyanları patlak verdi. Avam takımının büyük çoğunluğu yardım için İvan'a müracaat etti. O, Novgorod'a kabahatlileri yargılamaya gelen kişi olarak teşrif etti; birkaç boyar yargılanarak mahkum edildi. İvan, Moskova'ya döndüğünde bazı Novgorodlular onu ziyarete gelerek, kendisine şikayetlerini arz ettiler. Özel bir durumu fırsat bilen iki Novgorod bürokratı, İvan'ı "hükümdarları" olarak gösterdiler. İvan, bu şansı hızla değerlendirme yoluna giderek, Novgorod üzerinde mutlak hakimiyet tesis etmek istediğini duyurdu. Vatandaşlar, bu teklifin değerlendirilmesi ve İvan'ın talebinin kabulü hususunda yetki sa-

hibi olduğu halde, 1471 anlaşmasıyla yetinen ihtilaflı devlet adamlarını protesto ettiler. Bunun üzerine İvan, bir kez daha birliklerini Novgorod üzerine sevk etti. Kazimir, daha evvel de yaptığı gibi hiçbir yardım göndermedi. Tek başına Moskova ile boy ölçüşemeyecek haldeki şehir, kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kaldı. Anayasası yürürlükten kaldırıldı, veçe fesh edildi ve sembolü olan istiklal çanı gemi ile Moskova'ya getirildi (1478). Marta Boretsky de tutuklanarak Nijni Novgorod'daki bir rahibe manastırına gönderildi.

Bu olup bitenler, hikayenin son bulduğu anlamına gelmiyordu. İki yıl sonra Novgorod'da, Litvanya lehine Moskova hükümetine karşı bir komplo düzenlendi. Bunun üzerine III. İvan, kendisinin bizzat idare ettiği bir tenkil seferi düzenledi. Fakat bu defa kalıcı ve kesin bir itaat temini için zecri tedbirler aldı. 150 boyar idam cezasına çarptırıldı ve mülkleri müsadere edildi. 8000 seçkin aile Novgorod'dan çıkarıldı ve Moskova'nın çeşitli bölgelerinde kendilerine verilen arazilere iskan edildi; onların Novgorod'da bulunan topraklarına da aynı miktarda Moskovalı aile yerleştirildi. 1487 tarihinde, 50 zengin Novgorodlu tüccar aileleriyle birlikte Vladimir'e sürüldü. Bunu izleyen iki yıl içinde, orta sınıfa mensup yaklaşık 10000 kasaba sakini Novgorod'dan Moskova'ya ve özellikle Nijni Novgorod'a nakledildi. Aynı zamanda, 1500 yılına kadar Noovgorod'daki kilise topraklarının tamamına yakını kamulaştırıldı ve arazileri Moskovalı subaylara tahsis edildi.

Bu, Büyük Novgorod'un sonu demek oluyordu. Novgorod soylularının en üst tabakası hallaç pamuğu gibi atıldı ve keza orta sınıfın büyük bir kısmı dağıtıldı. Avam sınıfı, liderlerden ve siyasî haklardan mahrum, biçimsiz bir kütle gibi kalakalmıştı. Mamafih, İvan'ın Novgorod politikası, Moskova rejiminin kendi doğasını yaratması paralelinde daha da büyük bir önemi haizdi. Ne Moskova'ya sürülen Novgorodlular ne de Novgorod'a yerleştirilen Moskovalılar hakları olan toprakları alabilmişlerdi; araziler, şartlı mülkiyete bağlı, geçmişte ve gelecekte grandüke sunulan hizmetlerin mükâfatı olarak verilmişti. Bu taşınmazların kontrolü, büyük ölçüde dükün otoritesini arttırmaka ve ayrıca, Moskova'daki boyar sınıfına duyulan saygı ile beraber pozisyonunu güçlendirmekteydi.

Bu bağlamda, söz konusu dönemde, boyarların ve mahiyetlerinin statüsünün şiddetli bir değişime uğradığı bilhassa zikredilmelidir. Yerel prensliklerin hemen hemen tamamının Moskova'ya ilhakı (son olarak Riyazan, III. İvan'ın oğlunun iktidarı zamanında ilhak edildi) ile prensler ya Moskova grandükünün hizmetine girdiler ya da Litvanya'ya iltica etmek zorunda kaldılar. Bir çoğu Moskova'da kalarak boyarların üst tabakasını oluşturdular. Bağımsız prensliklerin yokluğu unvansız boyarların mevkilerini dahi etkilemişti. Doğu Rusya'da hizmeti altına girilebilecek tek prensin bulunması, boyar teşkilatının özgürlüğüne dair eski temel prensibin bundan böyle anlamını kaybetmiş olması demekti. Böylece, Doğu Rusya prens ve boyarları, artık temelli olarak Moskova'ya mecburdular. "Boyar" terimi, ilk etapta yeni bir çağrışımı akıllara getirmekteydi: Boyarlar konsülü (Duma)'nın mensubu olan kimse. Aynı zamanda boyarlar, Moskova ordusundaki ve yönetimindeki en yüksek makamları işgal ediyorlardı. Kişisel çatışmaları ve kargaşayı önlemek amacıyla içtihata binaen, boyar ailelerinin herbirinin işgal ettiği hizmet makamının derecesi soykütüğü önceliğine göre düzenlenerek, ayrıntılı bir koordinasyon sistemi geliştirilmişti. Moskova grandükü (daha sonra çar), böylece konsül üyelerini ve yüksek dereceli memurlarını seçerken resmi bir kanunla sınırlandırılmış oluyordu. Tarihçi Vasili Kluçevsky'ye göre "otokratik çar, aristokratik bir idari teşkilat vasıtasıyla yönetmek zorundaydı" Söz konusu düzenleme sonunda XVI. Yüzyılın ortalarında zirveye ulaşacak ciddi politik münakaşalara yol açacaktı.

III. İvan, Tatar dünyasıyla olan münasebetlerinde, Tatar ordalarının iç ihtilaflarından faydalanarak tüm avantajları eline geçirmiş idi. Vasalı olan Kasimov hanı, diğer Müslüman yöneticilerle olan hukuki konularda İvan'ın elçilerine her zaman yardımcı olduğu gibi, hem Kazan hem de Kırım'daki hanlarla da yakın ilişki içine girmişti. Dolayısıyla Moskova, Yakın Doğu ve Orta Doğu'daki gelişmeler konusunda gayet iyi bilgilendirilmişti. Moskova casusları Afganistan'ın Herat bölgesinde dahi görülmüşlerdi. İvan'ın ana gayesi, Altın Orda'yı diplomatik ve stratejik açıdan kuşatma altına almaktı. Bu amaçla 1475'de Osmanlı sultanının vasalı durumundaki Kırım hanı Mengli Giray'la bir ittifak anlaş-

ması yaptı. Kırım Hanlığı ile kurulan dostluk, politik olduğu kadar ekonomik açıdan da Rusya'ya getirisi olan bir hamleydi. Moskova ve Kırım limanları arasında canlı bir ticaret ağı geliştirilmişti. Dahası, İvan, Yayık nehri çanağındaki steplerde gezinen Nogay Ordası ve Sibirya'da hüküm süren Tümen hanı ile de dostâne ilişkiler tesis etmişti. Bu hamlelere karşı Altın Orda hanı Ahmed, Polonya ve Litvanya kralı Kazimir'le bir ittifak kurma kararı verdi. Ahmed, daha sonra, İvan'dan resmen suzerenliği altına girmesini talep etti. 1479 civarlarında Tatar elçilik heyeti Moskova önlerinde belirdi. Heyetin, tahtta oturması için handan berat alması gerektiğine dair İvan'a sunduğu teklif şiddetle reddedildi. Ahmed'in otoritesini temin etmek için güç kullanmaktan başka bir seçeneği kalmamıştı. Böylece birliklerini, Moskova ve Litvanya arasında sınır olan Ugra nehrine sevk etti. Kazimir'in ordusu bu bölgede kendisine katıldı. İvan, askerlerini Ugra'nın Moskova tarafına yığmıştı. Karşı karşıya gelen Tatar ve Moskova orduları, iki taraftan birinin hücuma geçmemesi üzerine uzunca bir süre hareketsiz kaldılar. İvan, zaman kazanmaya çalışıyordu. Ahmed ise Kazimir için beyhude yere bekliyordu. Bu sırada, İvan'ın müttefiki olan Kırım hanı Mengli Giray, Litvanya Grandükalığı'nın Ukrayna eyaletine saldırdı, böylelikle Kazimir'in dikkatini başka bir yöne çekmiş oldu. Aynı sıralarda İvan da, hizmetine giren Mengli-Giray'ın kardeşi ve onun Tatar askerlerini yanlarına bir de Moskova süvari müfrezesi vererek Ahmed'in eşlerinin de ikamet ettiği Saray yakınındaki Altın Orda merkez karargahına yolladı. Han, yapılan saldırıyı öğrenince ani bir çekilme emri vermek zorunda kaldı. Bu olay, geleneksel tarih anlayışında "Moğol boyunduruğunun sonu" olarak nitelendirilmektedir (1480).

Ertesi yıl, Altın Orda, İvan'ın dostu olan ve aynı zamanda Nogaylar'ın desteğeni alan Tümen hanının saldırısına maruz kaldı. Ahmed otağında öldürüldü. Oğulları Orda'dan arta kalanları yaklaşık on yıl kadar idare ettiler. Sonunda Altın Orda Mengli Giray tarafından ortadan kaldırıldı. Fakat bu defa da onun yerini zayıf ve Moskova için hiçbir tehdit arz etmeyen Astrahan Hanlığı aldı. İvan, Ahmed'in ölümünün ardından Kazan Hanlığı'nın iç meselelerine burnunu sokmaya başladı. Eski hanın iki oğlu arasındaki

anlaşmazlık sebebiyle tansiyon iyice yükselmişti. Taraflardan biri Mengli Giray'ın yakın ahbabıydı ve dolayısıyla İvan'la arkadaş olmuşlardı. Nitekim rakip grup tarafından Kazan'dan sürülünce korunma için İvan'a sığındı. Bir Rus ordusu Kazan'a gönderildi ve İvan'ın adayını tahta çıkardı (1487).

Batı'da ise III. İvan'ın Kazimir'le olan ilişkileri beklenildiği üzere yapmacık bir dostluk zemininde sürdürülmekteydi. Kazimir'in ölümünün ardından (1492), oğullarından biri Polonya kralı, Alexander adındaki diğeri ise Litvanya grandükü seçildiler. Aleksander, Moskova'nın dostluğunu kazanmak için İvan'ın kızkardeşi Helen'le evlendi. Ama önemli bir şart koşulmuştu: Helen'e Roma Katolikliğini benimsetme çabası içine girilmeyecek ve onun için saray avlusunda bir Grek Ortodoks şapeli tesis edilecekti. Gerçi Helen Grek Ortodoks olarak kaldı; ama kocası ve onun bürokratlarının, saray içinde büyük ihtilaflara vesile olan inancını değiştirmesi için yoğun baskı uygulamalarından yakınmaktaydı. Alexander ise vasalı olan birkaç Çernigov prensinin topraklarıyla beraber İvan'ın hizmetine girmesi sebebiyle çileden çıkmıştı. Neticede, Moskova ve Litvanya arasında karşılıklı tecavüzlerle büyüyerek 1500'den 1503'e kadar devam eden ve galibi belli olmayan bir savaş durumu yaşandı. İvan, tıpkı Altın Orda vakasında olduğu gibi Polonya'yı da diplomatik ve stratejik yönten kuşatmaya kalktı ve sırf bu amaçla Moldovya, Macaristan ve Germen İmparatorluğu ile sıcak ilişkiler tesis etmeye çalıştı. 1489 yılında Germen imparatoru III. Frederick, İvan'ın dostluk girişimine karşılık kendisini meşru kral olarak tanıması teklifinde bulundu. Şaşkına dönen İvan bu teklifi reddetti ve imparatorun elçisine şu malum cevabı verdi: "Tanrı'nın lütfu ile en eski zamanlardan beri biz ve ceddimiz bu toprakların hükümdarlarıdır; Tanrı'nın bahşettiği güç ile donatıldık ve şükür ki başka hiç kimsenin vekilliğine ihtiyacımız yoktur."

3. Batı Rusya

Moskova'nın tersine, Litvanya'da grandükün otoritesi yıllar geçtikçe zayıflamaktaydı ve ülkede meşru hükumetin aristokra-

tik bir şekli gelişmişti. "Litvanya ve Rusya" Grandükalığı (resmi olarak bilinen adıyla) merkezi bir devlet değildi; fakat geniş otonomiye sahip topraklardan ve prensliklerden meydana gelen bir federasyondu. Federasyonun çekirdeğini Litvanya oluşturuyordu ve idari açıdan iki ayrı eyalete bölünmüştü: Vilno ve Troki. Grandükün otoritesi altındaki Rus topraklarının - Polotsk, Vitebsk, Smolensk, Volinya, Kiyef, Çernigov - özerklik hakları, özel hükümlerle güvenceye alınmıştı. Asillik, hem bütün olarak grandükalığın bizzat dahilinde, hem de onu oluşturan otonom statülü toprakların herbirinde, imtiyazlı bir pozisyondu. Polonya örneğinden sonra her bölgede zadegân meclisleri oluşturulmuştu. XV. Yüzyılın sonlarına doğru ise tüm eyaletlerdeki zadegânların (*szlachta*) temsil edildiği ulusal bir Kurultay (*seim*) organize edildi. Magnatlar [büyük toprak sahipleri] Lordlar Meclisi adında özel bir organizasyon tesis ettiler. Meclisin görevi, önemli iç ve dış siyasî konularda, bilhassa vergilendirme ve askeri organizasyon hususunda grandüke tavsiyelerde bulunmaktı. Bu durum, Polonya tipi "szlachta demokrasisi"nin hiçbir zaman tekâmül etmediği Litvanya'da, magnatların, Polonya'dakilere oranla çok daha güçlü konumda oldukları gerçeğini akıllara getirmelidir.

Prensler ve magnatlar kendi gayri menkulleri üzerinde tam mülkiyete ve senyörel haklara sahiptiler. Herbirinin geniş bir maiyeti vardı ve savaş zamanlarında kendi topraklarında yaşayanlardan bir miktar süvari techiz etmek zorundaydı; bu şekilde oluşan askeri birlikler Litvanya ordusunun önemli bir kısmını teşkil etmekteydi. Bir sefere katılmak icab ettiğinde, zadegânlar kendi tımarlı sipahileriyle birlikte seferlere gelmek zorundaydılar. Savaşa katılmayanların mülkleri kamulaştırılırdı. Yani mülkleri üzerindeki hakları lordlar ve prenslerinki kadar güvence altında değildi. Zadegân sınıfına mensup olanlardan bazıları, grandükden hükümdarlık topraklarının dışında kalan araziler almışlardı. Bu gibi hibeler genellikle, hibe alan için yaşam süresi boyunca geçerlilik arz ederdi; şahsın ölümünden sonra taşınmaz, tekrar hükümdarlığın malı haline dönüştürülürdü. Ayrıca, "iki kuşak" veya "üç kuşak" (hibe alanlar, oğulları ve erkek torunları) için yapılan hibeler de vardı. Bu türden arazi sahipliği, Moskova'daki as-

keri tımarlarla benzeşmekteydi; ama Litvanya'da sistem, hiçbir zaman Moskova'da olduğu kadar ehemmiyet arz etmedi.

Granddükalık'daki politik iklim, şehir demokrasisi için kesinlikle elverişsizdi ve Batı Rusya şehirlerinde veçe'nin önemi hızla azalıyordu. Batı Rusya şehirlerine, Cermen Yerel Yönetimler Hukuku'nun girişi ile birlikte Eski Kiyef tipi demokrasiden arta kalan uygulamalara nihai bir darbe indirilmiş oldu. Birleşik konsiller ve Cermen hukuk cemiyetleri, halk meclislerini tamamen bertaraf etmişlerdi. Kırsal kesimde yaşayanlara gelince; çiftçilerin büyük bir bölümü toprak üzerindeki haklarını yavaş yavaş kaybetmekteydiler, ya hükümdarlık topraklarında ya da magnatların ve zadegânların arazilerinde icarcı durumuna düşmüşlerdi. 1447'de hükümdarlık topraklarına geçişleri yasaklanan köylüler, özel statülü arazilere yerleştirildiler. Tüm bu olup bitenler "serfliğin başlangıçı" anlamına geliyordu. Kölelerin ise Kiyef dönemindeki durumları değişmeden kalmıştı.

Yukarıda bahsedilenler ışığında görüyoruz ki, Batı Rusya'nın sosyal teşkilatlanma alanında yaptığı değişimler, Moskova'dakiler kadar köklü olsa da, bir bakıma farklı özelliklere sahipti. Lehlerin tesiriyle Kiyef tarzı özgür toplum yapısı Batı Rusya'da Batı tipi "sahip olduğu toprak kadar yükselme" şekline dönüştü. Litvanya Grandükalığı'nın sosyal ve politik yapısı, Batı Rusya hukukunun dikkate değer bir hukuki belgesi olan 1529 tarihli Litvanya Mevzuatı'nda (kanun külliyatı) (Rusya'da, dolayısıyla Eski Belarusya'da yazılmıştır) iyi bir şekilde yansıtılmıştır. Vitovt'un hükümdarlık günlerinde Litvanya Grandükalığı Moskova'ya karşı güç terazisinin ağır basan tarafı iken, daha sonra durum Moskova'nın lehine dönmüş ve XVI. Yüzyıla gelindiğinde Litvanya ve Batı Rusya için Moskova baskısını kaldırmak çok ama çok zor bir hal almıştı. 1514'de Moskovalılar, Smolensk'i işgal ettiler. IV. İvan, 1558'de Livonya'ya saldırdı. Olay, Moskova-Litvanya ilişkilerinde bir dizi krizin hızla gelişimine sebebiyet vermişti. Moskova ordularının karşı konulmaz baskısı karşısında tutunamayan Livonya Şövalyeleri, Polonya kralı ve Litvanya grandükü olan (çünkü her iki tahtın da sahibi idi) Sigismund August'un koruması altına girdiler. Nihayetinde, Moskova ve Litvanya arasında

bir savaş patlak verdi ve 1563'de Moskovalılar Polotsk'u ele geçirdiler. Litvanya ve Polonya arasındaki yakın işbirliği, Moskova ile olan mücadelelerinde güçlü durabilmek için zorunlu gözüküyordu. Bundan dolayı Lehler, iki devlet arasındaki kişisel birliği (ortak yöneticileri olan şahsın aracılığıyla) gerçek bir devlet birliğine dönüştürme önerisinde bulundular. Söz konusu teklife Litvanya'daki tepki farklı farklıydı. O dönemde tamamen Lehleşmelerine rağmen Litvanya'nın üst düzey seçkinleri, grandükalıkta sahip oldukları etkili ve imtiyazlı konumlarını kaybedebileceklerini düşünerek yalnızca yumuşak bir federasyon şekline taraftar idiler. Mamafih, Ukrayna soylularının bir kısmı Polonya ile birleşme yanlısıydılar; çünkü böylelikle daha fazla güç elde edeceklerini biliyorlardı. Aralık 1568'de, Polonya ve Litvanya danışma meclisleri, oluşturulacak birliğin biçiminin nasıl olacağı hususunu tartışmak üzere Lublin'de toplandılar. Litvanya'nın muhalefetiyle karşılaşan Sigismund August, kendi otoritesini kullanarak Litvanya hegemonyası altındaki Ukrayna eyaletlerinden Volinya, Kiyef ve Podolya'yı Polonya'ya kattı. Bu eylem, muhalif direnişi kırdı ve 1569 Haziranının sonunda Litvanya Lordlar Konsili kerhen de olsa birlik teklifini kabul ettiklerini duyurdu. Lordlar gelinen vaziyete çok üzüldüler ve söylenildiğine göre Lehli muadilleri de dostlarının bu acısını paylaşmışlardı. Her halükârda Lehler günün galibiydiler. Birlik anlaşmasıyla beraber Polonya ve Litvanya, iki halkın soylu temsilcileri olan szlachtalar ve lordların katıldığı müşterek oturumla seçilen bir hükümdarın idaresi altındaki tek bir ulus halini almışlardı. Ayrılıkçı bir kurum görülen Litvanya Danışma Meclisi lağvedildi. Yabancı güçler ile yapılan tüm anlaşmalar ortak devlet adına kararlaştırılmaktaydı. Yine de tüm değişime rağmen Litvanya Grandükalığı hâlâ kendi ordusunu, mali idaresini ve kanun külliyatını muhafaza etmekteydi. Litvanya Mevzuatı'nın revize edilmiş şekli 1588'de yayımlandı.

4. Kosaklar

Kiyefliler zamanında, Rus politik hayatını tesis eden üç temel yönetim unsurunun kombinasyonu - monarşi, aristokrasi ve de-

mokrasi Moğol ve Moğol sonrası dönemlerde parçalanarak, fonksiyonel niteliğini kaybetti. Görüldüğü üzere Moskova'da monarşik, Litvanya'da ise aristokratik unsur ön plana çıkartıldı. Her iki devlette de şehir meclisleri ortadan kaldırıldı. Ama eski demokratik gelenekler tamamen yok olmadı ve güney ve güneydoğu Rusya coğrafyasına yerleşen Kosak toplulukları tarafından yeni bir şekle sokularak tekrar uygulamaya konuldu.

Kendine has bir sosyal grup olan kosaklar, XV. Yüzyılda Altın Orda Hanlığı'nın parçalanma sürecinde ortaya çıktılar. "Kosak" isminin menşei tartışmalıdır ve konuyu burada detaylı bir şekilde ele almıyacağız[1]. Lakin, dönemin Tatar lisanında *kazak* sözcüğünün "özgür adam", "özgür maceraperest" ve dolayısıyla "sınır sakini" gibi anlamlara geldiğini söylemek yeterli olacaktır. Bazıları Tatar, diğerleri Rus kökenli birkaç Kosak grubu bir yandan Moskova ve Litvanya'nın diğer taraftan Tatarların devamı olan devletlerin sınır şeridlerine iskan edildiler. Kosaklar, kroniklerde ilk olarak 1444 yılında geçen hadiseler dolayısıyla zikredilmişlerdir. Bu hususi grup, Riyazan Knazlığı'nın güneyinde organize edilmişti. Moskova ve Litvanya yönetimleri, bu sınır sakinlerinin hudut bölgelerinin korunmasında düzenli ordulara verdikleri desteğin önemini anlamışlardı. XV. Yüzyılın sonları ve XVI. Yüzyılın başlarında bazı Kosak müfrezeleri ya Moskova ya da Litvanya grandükünün hizmetine girmişlerdi. Silah ve mühimmatları verilen ve en yakın düzenli ordu bölüğünün kumandanının emrinde bulunan Kosaklara aynı zamanda belirli ölçülerde idari özerklik hakkı da tanınmıştı. Mamafih, bu "buyruk Kosakları" değil fakat "özgür Kosaklar" askeri demokrasinin yeni bir sosyal biçimini tam anlamıyla geliştirmeyi başarmış olan Moskova veya Litvanya sınırlarının ötesine yerleşmişlerdi. Bunlar, kendi ana vatanlarında hiç hoşlarına gitmeyen katı disiplin ve ağır vergilerden muaf tutuldular. 1569 tarihli Lublin Ünionu ile Ukrayna eyaletlerinin Litvanya'dan Polonya'ya geçmesi ve ardından serflik siste-

1 Bkz. G. Vernadsky, The Mongols and Russia (Yale University Press), pp. 291-292. (Türkçesi Selenge Yayınları arasında Moğollar ve Ruslar adıyla yayınlanmıştır (ed).)

minin kuvvetlenmesi, Ukrayna Kosaklarının güçlenmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Moskava'daki köylü sınıfın özgür dolaşım hakkına sınırlandırma getiren ilk fermanın (1581) ardından Doğu Rusya Kosak topluluklarına katılan yeni kitlelerin sayısında artış oldu. 1600 senesine kadar özgür Kosaklar veya bilinen adları ile Kosak orduları dört ana grup oluşturuyorlardı. Biri, merkez kampları Dinyeper şelalelerinin altındaki bir ada olan Ukrayna veya Zaporoj Kosaklarıydı (Zaporojya kelimesinin anlamı "şelaleler ardında" demektir" Diğer üçü, Velikiruslardı. Bunların tamamı vadilerde, Aşağı Don, Yayık ve nisbeten Terek (Kuzey Kafkasya'nın doğu kesiminde) havzalarında yaşıyorlardı. Onların vadilere yerleşmelerinin sebeplerinden biri ekonomik, diğeri stratejikti. Maişetlerini genellikle balıkçılıkla temin ediyorlardı. Tarihlerinin ilk evresinde ziraatla ilgili herhangi bir tecrübeleri yoktu. Balıkçılık ve avcılığa ek olarak, savaş ganimetleriyle veya zaman zaman ticaret kervanlarını vurarak geçimlerini sağlamaktaydılar. İkinci sıradaki stratejik sebep ise, nehir adalarının veya tahkim edilmiş nehir kıyılarının, Tatar akınlarına karşı az çok korunaklı yerler olmasıydı - Tatar atlıları seferlerinde, nehir vadilerinden genellikle uzak durmaya çalışırlardı ve havzalar arasındaki setleri takip ederlerdi.

Zaporoj Kosakları bekarlardan oluşan bir topluluktu; hiç kimse ölüm cezasını göze almadan kampa kadın sokamazdı. Diğer Kosakların evlenmelerine ve aile kurmalarına müsade edilirdi. Fakat diğer konularda benzeri prensipler geçerliydi. Tüm Kosaklar eşit haklara sahipti. Her bir Kosakın, Zaporojlularda konsey, Don Kosaklarında *halka* denilen umumi meclislerde bir oy hakkı vardı. Meclis, ordunun başına geçireceği subayları seçerdi ve bu kumandanlara Ukrayna Kosaklarında "hetman", Don Kosaklarında "ataman" denilirdi. Savaş zamanlarında hetmanlar veya atamanlar mutlak otoriteydiler; ama barış dönemlerinde sadece mühim meselelerin görüşüldüğü meclise başkanlık ederlerdi. Meclis, aynı zamanda yüksek mahkemeydi. Kosak tarihinin erken dönemlerinde, orduya mensubiyet için Grek Ortodoks Kilisesine sadakatini taahhüt etmek ve Kosak yasalarına harfiyen uyacağına dair söz vermek yeterli idi.

Don Kosaklarından gerçek anlamda ilk defa 1549 tarihinde, bir Nogay mirzasının Tatar ticaret kervanını yağmalayan Kosaklar hakkında IV. İvan'a şikayet dilekçesi vermesi münasebetiyle söz edilmektedir. Bu olay, Kosaklar bağımsız bir topluluk olmasına rağmen, komşuları Türklerin ve Tatarların pratik sebeplere binaen onları Çar'ın tebaası olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Moskova, kendi açısınından, güney ve doğu yönündè genişlemek için sık sık Kosakların yardımına başvurmakta herhangi bir sakınca görmüyordu. Bununla birlikte Moskova yönetimi ile Kosaklar arasındaki çatışmalar hiç de seyrek değildi. Çatışmaların sebebi, özellikle firari mahkumların iadesini açıkça reddeden Kosakların, "Don'dan iade yok" sloganını temel prensip haline getirmiş olmalarıydı. Polonya yönetimi de Zaporoj Kosaklarıyla olan ilişkilerinde aynı zorluklarla karşı karşıya idi. Kral Stephen Batory, 1576 civarlarında, özgür Kosakları Leh komutanlara bağlı bir milis gücüne dönüştürme teklifinde bulunarak; bu "kayıtlı Kosaklar"a iyi ödeme yapılacağı ve bol erzak dağıtılacağı sözü verdi. Gerçi milis gücü meydana getirildi, ama özgür Kosaklar, Zaporojya'daki ana kamplarının dağıtılmasını veya ortadan kaldırılmasını kabul etmediler. 1594'de İmparator II. Rudolf'un elçisi, Cermen İmparatoru ile Türklere karşı gerçekleştirilmek istenen bir ittifak teklifi ile ortaya çıktı. Bu durum, Zaporoj Kosaklarının söz konusu dönemde askeri yönden ne denli önemli olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

5. Çarlık

Rusya'nın Moğol boyunduruğundan kurtuluşu ve Moskova grandükünün otoritesinin hızla yükselişi ile grandükalık unvanı artık Moskovalıları yeterince tatmin edememeye başladı. Eski Rusça'da en yüksek mertebeli bağımsız yöneticiye "çar" denilirdi ve bu unvan ilk defa Ruslar tarafından Bizans İmparatoru ve daha sonra ise Moğol Han'ı için kullanılmıştı[2]. Moskova yöneticisi,

2 "Çar" sözcüğünün genellikle "sezar"ın bir kısaltması olduğu düşünülür. Mamafih, sonuncunun Eski Slavca şekli "çar" değil "ke-

çar unvanını iki temel gelişmeye binaen alabilmişti. Öncelikle eski metbûsu Moğol çarının boyunduruğundan kurtularak tam bağımsız hale geldiğini ilan etmişti; ikinci sebep ise Bizans İmparatorluğu'nun Türkler tarafından ortadan kaldırılması sonucu Grek Ortodoks dünyasının çarsız kalmasıydı. Yine de Bizans'ın kilise ve devlet "senfonisi" nazariyesi uyarınca, Hıristiyan toplumunun iki lidere ihtiyacı vardı: Çar ve patrik. Nitekim, Moskova grandükünün tek bağımsız Grek Ortodoks yönetici olarak çar unvanını almasının yalnızca hakkı olmadığı, aynı zamanda bunu üstlenerek Ortodoks toplumunun koruyucusuz bırakılmadığı mesajının verildiği iddia edildi. Hem III. İvan hem de oğlu bu unvanı nadiren kullandılar. Fakat III. İvan'ın torunu Korkunç İvan lakaplı IV. İvan, "çar"ı resmi hükümdarlık unvanı haline getirdi. Tam on dört yıl sonra Konstantinopol patriği, İvan'ın unvanını onayladı ve kendisine hayır temennilerini iletti.

IV. İvan'ın hanedanı, yaklaşık yarım yüzyıl sürdü (1533-84) ve dönem, pek çok mühim hadiseye tanıklık etti. Çar, karmaşık bir kişiliğe sahipti. Tanrı vergisi birçok entellektüel yetenekle donatılmış, geniş vizyonlu bir yönetici olmakla birlikte, sabırsız, gaddar ve sinir hastasıydı. Bunlara ek olarak özellikle yaşamının son yirmi yılında had safhaya varan bir gaddarlık kompleksiyle acı çekmekteydi. Esasında sanatkâr ruhluydu; estetizm duygusu ahlak duygusundan ağır basıyordu. Dramatik hadiseler veya başka bir deyişle politik çatışmaların ve olayların teatral etkileri onu derinden cezbetmekteydi. Olay ne olursa olsun, - ister bir taç giyme töreni, ister siyasî muhaliflerin toplu katliamları - koşulların neşeli veya acı oluşu baz alınarak bir tören sahneye konurdu. Acımasız siyasî kolluk kuvvetleri opriçnina'yı* yarattığında, karargahları tüm çehresiyle bir manastırı andırmakta ve efendileri olan İvan'ın kendisi de adeta bir başrahip izlenimi vermekteydi.

---

sar"dır. Üstelik Bizans İmparatorluğu'nda "sezar" unvanı tali dereceli bir idari rütbe idi. Bizans imparatorları, birincil unvan olarak Grekçe kökenli *Vasilieus autocrator*'ı kullanırlardı. Ruslar bunu "çar ve otokrat" şeklinde tercüme etmişlerdi.

İvan'ın saray ve maiyetinin masraflarını karşılamak üzere ayrılan şehir ve kasabalar. (ed.)

İvan'ın karakterinde var olan çeşitli pisikopatik eğilimlerin kökeni, talihsizlikler ile geçen çocukluk evresinden kaynaklanıyordu. Babası öldüğünde, İvan (doğumu 1530), üç kardeşin en küçüğü idi. Annesi, idari otoriteyi boyar meclisi Duma ile paylaşarak tahtın naipliğini üstlenmişti. Ama boyarlarla annesi arasında ve boyarların kendi içlerinde, prens soyu menşeli iki güçlü boyar ailesinin sebebiyet verdiği bir takım sürtüşmeler devam etmekteydi. 1538'de İvan'ın annesi öldü ve kuvvetle muhtemeldir ki, muhalifleri tarafından zehirlenmişti. Duma, ülke yönetiminden elini çekti, fakat hizipler arası çekişme şiddetini kesmeden devam etti. Siyasî kaderin her yeni dönüşümünde görüldüğü gibi kaybeden fraksiyonun liderleri hapse atıldılar veya idam edildiler. Saraydaki atmosfer, genç İvan için sağlıklı olmaktan çok uzaktı ve sık sık kendi yaşamı için endişe etmekteydi. İvan, aynı zamanda yüksek mevki sahibi küstah boyarlar tarafından defalarca incitilmişti. Devlet işlerinde dışarıya yönelik olarak aynı boyarların İvan'a kulluk ediyorlarmış gibi gözükmeleri ise koca bir çelişkiden başka birşey değildi. Bu yapmacık davranışlar; mesela, yabancı elçiler için verilen resepsiyonlarda, İvan, tahta muhteşem kaftanı ile çıkarken maiyetinin ve boyarların sergilediği büyük saygı gösterisinde olduğu gibi, çok abartılı haller de alabiliyordu. Kısa bir süre sonra İvan, kendisinin müsadesini almadan, sahip oldukları güç yetkilerini kullanarak; herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın, istediklerinde saraydan sanat eserleri veya mücevherler alan boyarları uyardı. Bu karmaşık yıllarda İvan'ın güvendiği ve saygı duyduğu tek insan Rus Kilisesi'nin başı, Metropolitan Makari idi. Metropolitanın rehberliği altında İvan, Slavca'da mevcut olan birtakım teolojik ve tarihî içerikli eserler okudu. Makari, aynı zamanda İvan'ı yüksek asalet ve bir Hıristiyan yöneticinin sorumluluklarının neler olduğu fikirlerini aşılayan kişiydi.

Boyar yönetimi 1546'da bir sona geldi. O sene, İvan on altısındaydı ve anlaşılan Makari'nin tavsiyesine göre hareket ederek, boyarlara evlenmek ve "çar" unvanını üstlenmek istediğini bildirdi. Ertesi yıl hem evlilik hem de çarlık tacını giyme meseleleri çözüme kavuşturuldu. İvan'ın gelini, prens soyundan gelmeyen köklü bir boyar ailesine mensup Anastasia Romanoff'du. Çağdaş-

larının aktardıklarına göre Anastasia güzel, zeki, erdemliydi; ayrıca kocası üzerinde yatıştırıcı bir etkisi vardı. İvan için hiç de önemsiz sayılmayacak bir başka yapılanma da, esasen hanedanın erken dönemlerinde devlet işlerini doğrudan yöneten ve kendisine yüksek sadakat ile bağlı yetenekli danışmanlardan müteşekkil gayr-ı resmi bir konseyin oluşumuydu. İçlerinde en göze çarpanları ise bir papaz olan Sylvester; üst düzey bir saray memuru olan Alexis Adaşev ve prens Andrew Kurbsky idi.

Konseyin rehberliğindeki İvan, Moskova'nın yönetim ve idari yapısında önemli reformlar gerçekleştirdi. İlk defa 1550'de toplanan *zemsky sobor* (yurt mümessilleri meclisi) adında yeni bir kurum vücuda getirdi. *Sobor*, tüm üyelerinin eksiksiz biçimde oturum için hazır bulunduğu zamanlarda müştereken bir araya gelen iki gruptan oluşmaktaydı. Birincisi, daha yüksek mevkide olan boyarlar duması, piskoposlar konseyi ve üst düzey kraliyet memurlarından oluşmaktaydı. Diğer grup ise zadegân ve tüccarlardan meydana gelmekteydi. Politik açıdan bu grup, boyarların devlet işleri üzerindeki ayrıcalıklı tesirini dengeleyici unsur olarak görülüyordu. Sobor'un onayı ile İvan, yerel idare sistemini bütünüyle değiştirmişti (1555). O vakte kadar çar, vergileri toplaması ve suçlarla mücadele etmesi için her bir bölgeye valiler atardı; valiler maaş yerine, kendilerine idare ettikleri mıntıkalardaki sekene üzerinden yiyecek ve diğer erzak maddelerini tedarik etme yetkisi verilmişti. Ama valiler, ahaliden çoğu kez yönetim tarafından konulan kotaları aşan miktarlarda malzeme alıyorlardı. Sözüm ona "beslenme" sistemi denilen bu düzen, halk için tam anlamıyla bir külfet haline gelmişti. Yapılan reformlar ile birlikte bundan böyle idare tarafından vali atamaları iptal edildi; her bölgenin ahalisi vergilerini toplayacak, suçluları tutuklayacak ve yargılayacak olan idari memurlarını seçim yoluyla kendileri belirleyecekti. Sobor aynı zamanda Çar Kanunnamesi adı verilen yeni bir kanun külliyatını da kabul etti (1550). Ayrıca, askeri timar sistemi büyük ölçüde genişletildi. 1000 adet askeri memura, Moskova çevresinden timar arazileri (pomestie) verildi ve her biri ayrı bir muhafız taburu oluşturmakla görevlendirildi; aynı zamanda bölgesel soylulara da bu hibe edilen timarlar kesin norm-

lar ile bildiriliyordu. Pomestie reformu, zemsky sobor'un 1566 tarihli başka bir toplantısında tamamlandı. Yönetim, arazileri tam mülkiyete bağlı olarak elden çıkarmamıştı, şahsi ve koşullu mülkiyet esastı; burada, toprak mülkiyetinin tevarüs yoluyla intikali söz konusu değildi; her bir askeri memur hizmetleri süresince toprağın kullanım hakkını elde tutuyor, ama onu kendinden sonra gelen ve hizmeti devralan subaya devrediyordu. Yine bu dönemde, daimi piyade ordusunun çekirdeği olan *streltsy* ("silahşör"; asıl itibariyle "tüfekçi") birimleri oluşturuldu. Bunlardan 5.000 tanesi Moskova'da ve 7.000'i de çeşitli sınır kentlerinde konuşlandırıldı. XVII. Yüzyılın birinci yarısında 25.000'e ulaşan sayıları, aynı yüzyılın ikinci yarısında 50.000'e çıkartıldı.

Yeniden organize olan ordu, Kazan Hanlığı üzerine yapılan seferde teste tâbi tutuldu. Gerçek şu ki, III. İvan'ın ölümünün ardından, Moskova ile Tatar dünyası arasındaki ilişkiler iyiden iyiye gerilmişti. III. İvan tarafından Kırım hanlarıyla kurulan dostâne ilişkiler sone ermiş ve hanlar da desteklerini Litvanya yönünde değiştirmişlerdir. Kazan'da ise Rus karşıtı bir fırka iktidara gelmişti. Boyarlar Duması'nın iktidarı elinde bulundurduğu IV. İvan'ın çocukluk dönemlerinde, hem Kırım hem de Kazan Tatarları sık sık Moskova'ya akınlar düzenlemektelerdi. IV. İvan ve danışmanları, işe Kazan'dan başlayarak Tatar hanlıkları ile tek tek hesaplaşma kararı verdiler. 1551'de Moskovalılar, Kazan'ın yaklaşık 20 mil yukarısında Volga nehri üzerindeki Sviajsk'da bir kale inşaa ettiler. Burası, ertesi yıl Kazan'a karşı düzenlenecek olan büyük Rus taarruzu için üs hizmeti görecektir. Moskova ordusu, ağır toplarla ve şehir duvarlarına lağım açmak için barut ile gayet iyi bir şekilde donatılmış idi. Danimarkalı bir uzman, lağımlar konusunda vazifelendirilmişti. 2 Ekim 1552'de Kazan şiddetli bir Rus taarruzuna maruz kaldı. Şehir duvarları aşıldı, kısa bir süre içinde de Kazan düştü ve hanları tutsak alındı. Artık Kazan Hanlığı tam anlamıyla Rusların elindeydi. Rus garnizonları çeşitli stratejik noktalara konuşlandırıldı, hanlığın heterodoks yapısı, Rus yönetiminin idari otorite tesisini kolaylaştırmıştı. Hanlıkta, Tatarlar yönetici sınıfı oluşturmaktaydı; Fin, Türk veya yarı Türk kökenli Kazan ahalisi için ödedikleri verginin Tatar hanına veya Rus çarına gitmesinin

fazla bir önemi yoktu. Metropolitan Makari'nin rızası ile bir dini tolerans siyaseti uygulanacağı duyuruldu. Rus memurları ve yerleşimcileri için yeni işgal edilen bu topraklara Hıristiyan kiliseleri inşaa edildi; Müslümanlara karşı zorla din değiştirmeye yönelik hiçbir uygulama yapılmadı.* Ruslar, Orta Volga çanağındaki kontrollerini sağlamlaştırmalarının ardından artık Aşağı Volga çanağını da işgal etmeye hazırlardı. Astrahan Hanlığı zayıftı ve bunun yanında hanın sarayında Rus yanlısı bir grup bulunmaktaydı. Dolayısıyla Ruslar, Astrahan'ın ilhakını çok büyük zorluklarla karşı-

* Nitekim 1570'de Korkunç İvan, II. Selim'in cülusunu tebrik etmek bahanesiyle diyak Novosilsev'i İstanbul'a gönderdi. Rus elçisi sultana Rusların Kazan ve Astrahan'ı niçin zapt ettiklerini şu sözlerle anlatacaktı: ""Çar hazretleri haksız yere onlara saldırmadı. Zulümlerinden dolayı Tanrı onları cezalandırdı. Efendimiz hazretlerine sıdk-ı dil ile hizmet eden Kazanlılar şimdi yüce devletimizin himmeti sayesinde kendi topraklarında yaşıyorlar. Çar hazretleri onların dinine dokunmadı, kimse onların ibadetine engel olmuyor. Şu anda efendimiz hazretleri Kasımov'a Mirza Saip-Bulat'ı tayin etti. Büsürman [Müslüman] şeriauna uygun olarak mizgitler [mescitler] ve kişenler [mezarlıklar] kurulmasına izin verdi. Efendimiz hazretleri onun hiçbir isteğini geri çevirmiyor. Eğer efendimiz hazretleri büsürman şeriatını yıkmak isteseydi, Saip-Bulat'ın kendi topraklarında büsürman şeriatına göre yönetmesine izin vermezdi."
Rus elçilik heyeti çar hazretlerinin hediyelerini sultanın gözde veziri Mehmet Paşa'ya teslim etti. Rus diplomatlar Arstrahan'ın zapt ediliş sebebini izah etmeye ve bir barış anlaşması yapmaya muvaffak olamadılarsa da, Sultan Selim hem Astrahan'a ordu göndermeyi, hem de genel olarak Rusya üzerine yürüme fikrini reddetti.
Bu durumda Türk ordusunun baskısından kurtulan Devlet Girey, kendisini IV. İvan'dan Kazan ve Astrahan'ı isteyecek kadar güçlü görmeye başladı. 1571'de 120 bin kişilik bir ordu toplayarak Rusya topraklarına doğru yola koyuldu. Korkunç İvan, bir iş için alelacele Aleksandrov kasabasına, oradan da Rostov'a gitti ve hanın bu seferi konusunda Tatarları davet eden bazı "hain boyarları" suçladı. Kırım hanı, 14 Mayısta Moskova önlerine kadar geldi. Şehir civarında yapılan muharebeden sonra Tatarlar Moskova çevresini ateşe verdiler. Esen kuvvetli rüzgâr sebebiyle yangın kısa sürede çevredeki ahşap evleri yakıp kül etti." (ed) (Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları, Selenge Yayınları, s. 45).

laşmadan gerçekleştirmiş oldular (1556). Rusların Kazan'ı fethinden sonra, Kuzey Denizi üzerinden Hindistan'a varma gayreti içinde olan İngiliz denizciler, bunun yerine Beyaz Deniz yoluyla Rusya'ya ulaşan kuzey deniz yolunu keşfettiler. İngiliz tüccarlar bu keşfin ehemmiyetini çok çabuk kavradılar ve Moskova ile ticaret için derhal bir ortak şirket (Rusya Şirketi) kurdular. Astrahan'ın işgaliyle beraber İngilizler, Volga nehir yolu ile de ilgilenmeye başladılar. İngiliz tüccarlar Volga'yı kullanarak Orta Asya'ya ulaşmak ve Orta Asya yoluyla Çin ve İran ile transit ticaret yapmak amacındaydılar. 1558 tarihinde Rus Şirketi'nin bir ajanı olan Anthony Jenkinson, Volga yolundan aşağı inerek Hazar Denizi'ne ve buradan da Hiva ve Buhara'ya vardı. Fakat bu dönemde Türkistan'ın kargaşı içinde oluşu ve Orta Asya ile Çin arasında ticarî ilişkilerin bulunmaması nedeniyle Orta Asya ticaretini düşündüğünden çok daha az getirili buldu.

6. Livonya savaşı ve opriçnina

Hem Adaşev hem de Knaz Kurbsky'ye göre, Kazan ve Astrahan'ın işgalini takip eden süreç içerisinde Kırım Hanlığı'nın da ilhakı gerçekleştirilmeli, böylece Tatar tehdidi tek bir seferde ilânihâye ortadan kaldırılmalıydı. Ama Çar'ın danışmanlarıyla olan ilişkileri eskisi gibi değildi ve ipler iyice gerilmişti. Yıllar geçtikçe IV. İvan, danışmanlarının vasiliğine çok daha fazla kızmaya başlamıştı. Eski dostlarının politik planlarına yönelik şüpheleri artmaktaydı ve o, artık ülkesini kendi başına idare etmek istiyordu. İvan, 1560'da Çariçe Anastasya öldüğünde, anlamsız ve kötümser bir kaygı ile eşinin konsüllerinin emriyle zehirlendiği fikrine kapıldı. Çariçenin ölümünün ardından hiç kimse İvan'ın öfke krizlerini yatıştırmaya muvaffak olamadı. Söz konusu koşullar devam ederken, dış politika meseleleri konusunda İvan'ın danışmanlarıyla olan ihtilafı, aralarındaki dostâne ilişkiye nihayi darbeyi vurmuş ve İvan, onlardan kesinkes koparak, devlet işlerinin kontrolünü tamamen kendi üzerine almıştır. Bu bağlamda, dış siyasette gerçekleştirdiği ilk stratejik değ-

şiklik, Rusya'nın Karadeniz yerine öncelikle Baltık Denizi'ne ulaşmasını sağmak idi.

Bu kararı, sırf kişisel bir kaprisin ürünü değildi. Rusya, hem ticaret yapmak hem de kültürel ilişkilerini geliştirmek için Batı'ya açılan bir kapıya ihtiyaç duymaktaydı. İngilizler kendi keşfettikleri Kuzey Denizi yolu rotasını tekelleri altına almışlardı. III. İvan'ın zamanından itibaren Rusya, pek çok batılı uzman ve teknisyeni istihdam etmişti ve daha fazlasına ihtiyaç duymaktaydı. Fakat Batılı komşuları - Livonya Şövalyeleri, Lehler ve İsveçliler - türlü bahaneler uydurarak yabancı uzmanların Moskova'ya geçişlerine müsade etmemektelerdi. Bu sayede Rusya'nın ileri batı teknolojisini kullanarak büyümesine engel olma umudu taşıyorlardı ve nitekim, Rusya'nın batı sınırları boyunca bir tür "demir perde" yaratmışlardı. Dolayısıyla birçok Rus devlet adamı ve tüccarı İvan'ın Baltık politikalarına sempati beslemekteydi. İvan, Baltık vilayetleri için girişeceği mücadeledeki ilk açık hamlesini Livonya Şövalyeleri'nden Moskova'ya haraç vermelerini talep ederek gerçekleştirmiş oldu. İvan'ın isteğini prensipte kabul etmelerine rağmen ilk ödemeyi zamanında gerçekleştiremediler. Bahaneyi fırsat bilen çar, 1558'de ordularına hareket emri verdi ve uluslararası krize sebep olacak bir hamle yaparak, Livonya topraklarını işgal etti. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Livonya Şövalyeleri Litvanya'nın korumasına sığınmışlardı. Courland, Polonya'nın vasal bir devleti haline gelirken Estonya kendini İsveç'e bağlamış, Oesel adası da Danimarka'nın otoritesi altına girmeyi onaylamış idi. Neticede Rusya, bu hareketiyle artık birkaç güçlü devletin savaş tehdidiyle karşı karşıya kalmış bulunuyordu. IV. İvan, meydan okumayı kabul etti ve ilk iş olarak Danimarka'yı diğer üç hasmından koparmaya çalıştı. Oesel kralı olan Danimarka dükü Magnus, İvan'a vasal bağlılık vaadinde bulundu ve çarın yeğeniyle evlendi. İvan, Baltık bölgesinde kendi himayesi altında bir tampon devlet yaratmak amacıyla Magnus'un otoritesini Livonya ve Estonya üzerinde genişletmeyi teklif etti. Ama Rusya'nın savaştaki nihai yenilgisinden ötürü tüm plan suya düşmüştü.

Livonya savaşının ilk yıllarında, savaşın seyri genel anlamda Rusya'nın lehine gelişmekteydi. Moskof birlikleri zaferler gibi yenilgiler de tatmaktaydı. Ama Ivan her mağlubiyeti, sorumlu gördüğü boyar komutanların hainliğine hamlediyordu. Bunlardan bazıları tutuklandı veya idam edildi. 1564'de en kabiliyetli Rus generallerinden biri ve aynı zamanda Ivan'ın eski danışmanı olan Prens Kurbsky, Litvanyalılarla girdiği bir muharebeyi kaybetti. Çarın gazabına çarpılmayı beklemek istemeyen Kurbsky, Litvanya saflarına katıldı ve burada kendisine taşınmaz mülkler bahşeden ve Litvanya ordusunda önemli bir mevkii veren Kral Sigismund August tarafından çok sıcak karşılandı. Sigismund'un bakış açısına göre Kurbsky sadece özgür boyar hizmet geleneğine dayalı köklü Rus ilkesinden faydalanmıştı; Ivan'a göre ise Kurbsky bir vatan hainiydi. Her iki hükümdar arasında herbirinin pozisyonunu muhafaza ederek karşısındakine küfürler yağdırdığı mütecessis içerikli bir mektup alışverişi gerçekleşti.

Kurbsky'nin ihaneti, Ivan'ı ziyadesiyle üzmüş; tüm bu olup bitenler aklî dengesini yitirmesine neden olmuştu. Artık kuşkuları sınır tanımaz bir hal almıştı. Boyar muhalefetini nihai olarak ortadan kaldırmaya karar vermişti ve bu bağlamda hem kendi kişisel korunma biçiminde, hem de ordu ve idaredeki kontrolünün güçlenmesi hususunda bazı sıra dışı önlemler alacaktı. Aralık 1564 tarihinde Ivan gizlice Moskova'yı terk ederek kendi kumanda merkezini tesis edececeği, başkentin yaklaşık 45 mil doğusunda yer alan küçük bir kasaba hüviyetindeki Alaxandrov'a gitti. Buradan, Moskova halkına, boyarların kalleşliği sebebiyle tahttan çekildiğini bildiren bir mesaj yolladı. Beklemekte olduğu gibi şaşkına dönen Moskovalılar, Ivan'a bir heyet göndererek tahttan feragat etmemesini rica ettiler. Ivan, hiçbir geleneksel kurum tarafından kısıtlanmaksızın hainleri cezalandırabilmek için diktatörlük yetkisi ve yeni idari merkez olarak tecrit edilmiş bir konak tesis etmesine izin verilmesi şartıyla sözkonusu teklifi kabul etti. İşte bu vaka, opriçnina'nın başlangıcıydı. Opriçnina teriminin tam olarak anlamı "ayrı (özel) hane (konak)" demek idi. Ivan'ın yeni konağı bilfiil bir manastır hattı boyunca organize edilmişti; ibadetleri vahşi orgiler takip etmekte, opriçnina mensupları op-

riçnikler siyah elbise giymekte ve "biraderler" olarak çağrılmaktaydılar. Mensup olduğu sınıftan politik bakımdan kopmadan ve özel bir bağlılık yemini etmedikçe hiçbir boyarın oprinçnina'ya katılmasına izin verilmemekteydi. İvan aşağı tabakaya mensup soyluların sadakatlerine ve desteklerine güveniyordu. Soyluların yanı sıra bazı kentlilerin, birkaç Baltık-Cermen savaş suçlusu da dahil diğer Cermen maceraperestlerin opriçninaya katılmasına izin verilmişti. Böylelikle toplam sayıları 6.000'e kadar ulaşmıştı. Kamulaştırılan boyar arazileri tımar olarak kendilerine dağıtıldı. Giderek daha çok kasaba ve mıntıka opriçnina rejiminin idamesi için tahsis edildi. Öyle ki opriçninanın en yaygın olduğu zamanda Moskova neredeyse iki eşit parçaya bölünmüştü. Merkez bölge ve kuzey sahası opriçnina'nın kontrolünde iken, batıdaki ve güneydeki sınır eyaletleri ise *zemşçina* adı verilen geleneksel yöntem ile idare edilmekteydi. Boyarların opriçnina alanında kalan miras mülkleri kamulaştırıldı ve eski sahipleri eğer infaz edilmemişler ise zemşçina'dan tımar alabileceklerdi. Kamulaştırma daha çok gaddarlık ve yağmaya dönük intizamsız bir hal almaya başlamıştı. Mamafih, boyar sınıfının önemli bir bölümünü ortadan kaldırdıkları için İvan'ın amaçlarına hizmet ediyorlardı. Pek çok boyar maiyetindekilerle beraber, çarın şahsi hükmüyle ihanet suçlaması ile idam edildiler. 1570'de tüm Novgorod şehri, *opriçnik*ler [İvan'ın maiyetindeki kişiler] tarafından yağmalandı ve yasal hakları ellerinden alındı. Opriçnina rejiminin dehşeti başlangıçta daha çok boyarları etkilediğinden, avam sınıfı buna karşılık herhangi bir proteto girişiminde bulunmamaktaydı. 1566'da 300 boyar, yapmakta olduğu zulümlere son vermesi gerektiği hususunda çarı uyarmak maksadıyla resmi bir görüşme talebinde bulundular. Ama hapsedilerek işkenceye maruz kaldılar. İki yıl sonra Rus Kilisesi'nin ruhani lideri Metropolitan Philip (1567'de bu göreve atanmıştır), vaazlarında açık bir şekilde opriçnina aleyhinde söylemlere yer vermeye başladı. Bunun üzerine tutuklanarak, yerel bir manastıra sürgün edildi. Ve burada opriçniklerin lideri tarafından boğularak öldürüldü. Opriçnina'nın diğer bir açık muhalifi ise sahte peygamber "İsa'nın budalası" (bunun gibi adamlar Moskova'da böyle bilinirlerdi) Pskov'lu Nikolay Salos idi. Çar, Novgorod saldırısının ardından opriçniklerine Pskov'a

yürümeleri emrini verdi. Şehir yağmasının orta yerinde Nikolay alenen çarı öylesine hararetli tekdir etti ki, İvan seferini bitirip Alexandrov'a dönme kararı aldı. Böylelikle Pskov, Novgorod'a oranla çok daha az acı çekmiş oldu.

Ama neden oldukları terör dalgasının Moskova devletini sarmasını ve bunun kendi hükümeti için de tehlikeli bir hal aldığını İvan'ın net bir biçimde tespit etmesine kadar, Opriçniki teşkilatı, hemen hemen yedi yıldır taşkınlıklarını sürdürmekteydi. 1572'de opriçniki kıtaları dağıtıldı; fakat mensuplarının pek çoğu orduda veya çarın konağında hizmet etmeye devam etti. Daha evvel kamulaştırılan boyarlara ait mülkler, terörden kurtulabilen eski sahiplerine geri verildi. Konak ve zemşçina arasındaki idari bölünme lağvedilmedi, fakat meseleler genel anlamda tertipli bir akış içerisine sokuldu.

Bu esnada, Livonya savaşı hâlâ devam etmekteydi. Savaş ve terör az daha halkın tüm gücünü tüketecekti. Yeni Polonya kralı Stephen Batory (1576'da seçildi), iyi donanımlı ordusunu 1579 yılında Rusya üzerine sevk ettiğinde, sadece Pskov'da bir direnişle karşılaşmıştı. Şehirdeki garnizon teslim olmamış ve Lehler de hücum edememişti. Hem Lehler hem de İsveçliler tarafından şiddetli bir baskıya maruz bırakılan IV. İvan, barış için Papa'dan arabuluculuk yapmasını istedi. Papan'ın elçisi olan Cizvit Antonio Possevino, Kral Stephen'i on yıl süreli bir ateşkes için ikna etmeyi başarmıştı. İvan, Livonya'dan vazgeçmek zorunda kalmıştı, ama Litvanya sınır hattı boyunca uzanan eski müstemlekelerinin tamamını muhafaza etmeye muvaffak olmuştu. Ertesi yıl İsveç ile mütakere yapılmıştı, ama bu defa Rusya için daha aleyhte bir anlaşma gerçekleşmişti. İvan, Neva nehri ağzını da içerecek bir şekilde Ingerya'dan çekildi ve böylelikle Rusların Fin Körfezi ile bağlantısı bütünüyle koparılmış oldu.

Batı'yı yoklayan ve buradan atılan Ruslar, şimdi nihai hedef olarak Doğu'yu gözüne kestirmiş ve bu bağlamda yeni keşif hareketlerine girişmişlerdi. Söz konusu süreçte insiyatif Moskova idaresinden çok Stroganov ailesinin elinde bulunmaktaydı. Novgorod kökenli zengin tüccarlar ve sanayiciler olan Stroganovlar, XVI. Yüzyıl içerisinde Perm sahasında kazaçlı bir iş tesis ettiler.

Stroganovlar, kürk başta olmak üzere Batı Sibirya'daki birçok kaynağa ilişkin keşifler yapılması amacıyla himayeleri altına aldıkları bir Kosak birliğini Ural ötesine gönderdiler. Karanlık diyarlara gönderilen Kosak birliğinin başında Ataman Ermak bulunmaktaydı. Ermak'ın 540 kişilik deneyimli Kosaklarına, Straganov arazisi sakinlerinden oluşturulmuş 300 acemi askerli bir de takviye kolu ilave edilmişti. Düşmanlarına karşı kesin avantaj sağlıyacak olan ateşli silahlarla donatılmış bu küçük kuvvet, 1581 yılında seferine başlamıştı. İki yıl içinde Ermak, Batı Sibirya'daki Tatar Hanlığı'nı işgal etmiş ve Çar IV. İvan'dan yeni istila edilen toprakları himayesi altına alması talebinde bulunmuştu. Ermak'ın gönderdiği heyet çar tarafından çok sıcak karşılanmıştı. Ama yine aynı zamanlarda Ermak'ın Batı Sibirya'daki pozisyonu Tatarların gücü tekrar ele geçirmek üzere girişikleri şiddetli akınları sebebiyle zayıflamış ve nihayetinde 1584 Ağustos'unda pusuya düşürülerek öldürülmüştü. Aynı sıralarda IV. İvan da hayata gözlerini yumdu. Batı Sibirya'nın ellerinden kayıp gitmesine engel olmak ve bölgenin kontrolünü sağlamak için eline geçen fırsatı kaçırmak istemeyen Moskova idaresi, işgali tamamlamak üzere birkaç askeri bölük daha gönderdi. Neticede, 1585 tarihinde Batı Sibirya'daki ilk Rus istihkamı Tümen şehrinde inşaa edildi. Bu kale, Rusların bölgede daha sonra gerçekleştireceği işgaller için ana karargah vazifesi görecekti.

Livonya Savaşı bitmişti, ama savaşın tesirleri Rusya açısından acı bir şekilde devam etmekteydi. Rusya, sosyal, ekonomik ve politik merkezli derin krizlerin tam ortasındaydı. Hem şehir zanaatkârları hem de orta sınıf çiftçiler, devam etmekte olan zorunlu askere alma sebebiyle iş gücü temininde sıkıntı çekmekteydi. Pek çok köylü, opriçnina yağması sebebiyle güneye kaçmıştı. Kazanın fethiyle açılan ve tarımsal kolonizasyon için çok uygun olan orta Volga çanağının zengin bakir toprakları ne yazık ki merkez bölgeden kaçan göçmenlere bağışlanmıştı. Bu, dehşet verici bir hadise idi; çünkü, tüm pomestie sistemi ekonomik açıdan çiftçinin pomestie arazilerinden elde ettiği üretime dayanmaktaydı. Boyarların, miras yoluyla intikal eden arazileri için durum daha iç açıcıydı; çünkü toprağa bağlı rençberlerinin yanı sıra kendile-

rine ait köleleri de bulunmakta idi. Bu vakte kadar köylüler, ziraî yılın sonu olarak kabul edilen 26 Kasımdaki St. George Günü'nden sonra bir araziden diğerine geçiş yapabilir veya göç edebilirlerdi. Ama artık askeri tımarların sahipleri, tarım işçilerinin bu istikrarsız hareketlerinden dolayı zarar ettiklerini belirterek, durumdan şikayetçi olmaya başlamışlardı. Çar, köylülerin özgürlüklerini kısıtlamaktan başka bir yol kalmadığını görmüştü. Devlet, bir ön hazırlık tedbiri olarak, kendi adına tespit ettiği hakkı mahfuz tutup, belirlediği yıllarda "köylü hareketini" kanunen yasakladığını beyan etti. Böylece, tespit edilen bu yıllarda, hiçbir köylünün yerlerini terk etmesine müsade edilmeyecekti. İlk "yasaklı yıl" 1581 idi.

İvan'ın aile işlerine genel bir kargaşa hakimdi ve hanedanın varlığı tehlikeye düşmüştü. Anastasya, IV. İvan'dan iki oğul dünyaya getirmişti: Biri normal ve zeki görünümlü İvan, diğeri ise aziz yaradılışlı ama hastalıklı derecede ahmak olan Theodore idi. Anastasya'nın ölümünün ardından İvan, kilise yasasını hiçe sayarak birbiri ardınca altı kadınla daha evlenmişti. 1580'de evlendiği yedinci eşinden bir çocuğu daha vardı: 1582 doğumlu Dmitri. Aynı yıl bir kez daha evlenmeye karar verdi (Maria hâlâ yaşamasına ve karısı olmasına rağmen) ve Avrupa'daki prestijini yükseltmek amacıyla diplomasi ile izdivaçı bir araya getirdi. Kraliçe Elizabeth'in akrabaları arasında uygun bir aday belirlemeleri için sefirlerini İngiltere'ye yolladı. Rus ticaretinin faydalarını kaybetmek istemeyen kraliçe, öylesine bir red cevabı ile İvan'ın hatrını kırmak istemiyordu. Dolayısıyla Rus sefiri, Elizabeth'in yeğeni Mary Hastings'in makbul bulunduğunu; ama şu an için hasta olduğunu söylediler. Görüşmeler devam ettiyse de hiçbir şey çıkmadı. Aynı sıralarda IV. İvan, bir sinir krizi esnasında kazara en büyük oğlu İvan'ı öldürmüştü (1582). Böylece, 1584'de IV. İvan yaşama veda ettiğinde, zayıf Theodore halefiydi. Tahta geçti fakat kendisi hanedanınn son çarı olacaktı.

7. Politik ve dini düşünce

1450-1600 dönemi, Rusya için dinî ve entellektüel fermantasyon dönemlerinden biriydi. Moskofların Tatar boyunduruğundan kurtuluşu ve kilisenin Bizans İmparatorluğu'ndan kopuşu, Novgorod'un çöküşü, çarlık rejiminin tesisi, çar ve boyarlar arasındaki mücadele, Batı ile yoğunlaştırılmış temaslar; tamamen geleneklerin tekrardan değerlendirilmesi ve yeni koşullara uydurulması ile bağlantılıydı. Modern fikirler eskileriyle uyuşmuyordu ve onların tesiri altındaki bazı entellektüel akımlar beklenmedik bir dönüşüm yaptılar.

XV. Yüzyılda kilisenin toplum içindeki rolü konusunda Rus dini liderler arasında iki farklı tavır oluşmuştu. Bunun birinin düşünce yapısı ve mistisizm, diğerinin uygulama ve sosyal ilişkilerle ilgili olduğu söylenebilir. Eski ekol, XIV. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Rus manastır geleneğini sürdürmüş ve Bizans mistizminin yeni bir ceryanı ile gelenek daha da güçlendirilmişti. Bu grubun en göze çarpan temsilcilerinden biri, inziva yerini, Kuzey Rusya'da Volga ötesindeki Beloozero yakınlarında tesis eden keşiş Nil Sorsky idi. Trans-Volga münzevilerine göre ve bilindiği üzere o ve onun takipçileri için de dinin aracı, dua ve meditasyondu; ilahi mağfirete ancak insan maneviyatında yer alan ruhani kuvvetlerin rejenerasyonu yoluyla ulaşılabilirdi. Trans-Volga münzevileri kilise ve manastırların toprak ve servet sahibi olmalarını tasvip etmemekteydiler. Devletin hiçbir korumasını talep etmiyor ve kilisenin devlet müdahalesinden tamamen arınarak özgürleşmesini istiyorlardı. Buna mukabil karşıt görüşteki Josephist'ler (Volokolamsk Manastırı'nın başrahibi Joseph'in fikri liderliğini yaptığı ekol ve onun takipçilerine verilen isim) kilisenin icra ettiği sosyal hizmetlerin önemini vurgulamakta ve kilisenin, servetin yanı sıra devletin korumasına da ihtiyacı olduğunu savunmaktaydılar; Josephist'ler bu isteklerinin karşılanması halinde devlete şükranlarını ve desteklerini sunmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi.

Kısa bir süre sonra Judaizer rafızîleri denilen yeni bir dini hareket ortaya çıkmıştı. Hareketin kıvılcımı, hem felsefe hem de

astronomi öğrencisi olan Zechariah [Zekariya] isimli eğitimli bir Kiyef Yahudisinin, 1471 senesinde Novgorod'a yaptığı ziyaretle birlikte atılmıştı. Zechariah'ın almış olduğu eğitimin etkisiyle, içlerinde iki adet rahibin de bulunduğu birkaç Novgorodlu, astronomi ve astrolojinin yanı sıra Judaizm'e de ilgi göstermeye başladılar. 1478'de, III. İvan, Judaizmi benimseyen iki papazla tanıştı, onları sevdi ve Moskova'ya davet etti. Burada, içlerinde rahipler ve devlet memurlarının da bulunduğu pek çok yeni mensup kazandılar. Judaizer'lerin hepsi Judaizm'i tam olarak kabul etmemişlerdi. Takipçilerin büyük kısmı Judaik literatürü, Rus Kilisesi'nin organizasyon ve pratikteki belirli özellikleri ile çeşitli Hıristiyan dogmalarını kritize etmek için kullandılar. Diğer eleştirileri arasında ikonların kullanımı ve kilisenin taşınmaz mülklere sahip olabilme hakkına getirdikleri itirazlar da bulunmaktaydı. Genel olarak Judaizer'ler rasyonalist ve reformist bir ruh ile nüfuz etmekteydiler.

Mûsevîleşme dalgasının alarmını vererek, hareketin bastırılması için katı tedbirler alınması gerektiğini ilk söyleyenler Josephist'ler olmuştu ve bu iş için en iyi metod olarak İspanyol engizisyon sisteminin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdi. Buna karşın, Trans-Volga münzevileri, rafızilikle mücadelenin Hıristiyanlıktaki yegane yolunun "ikna" olduğunu savundular. III. İvan, birkaç yıl için Judaizer'lere karşı hamlede bulunma hususunda tereddütte kaldı. Pratik açıdan bakıldığında ise İvan, hem Trans-Volga münzevilerinin hem de Judaizer'lerin kilise mülklerine karşı izledikleri negatif tutuma taraftardı. Bildiğimiz kadarı ile 1500 senesi civarlarında İvan, Novgorod bölgesindeki kilise arazilerini kamulaştırdı ve benzer bir politikayı Moskova'da uygulamanın planlarını yaptı. Mamafih, 1503'de toplanan Kilise Konseyi'nde Josephist'ler çoğunlukta olduklarını kanıtladılar. Böylece, İvan, üzülerek planlarını iptal etmek zorunda kalmıştı; bunun karşılığında Josephistler, otokrasiye tam destek sözü verdiler. Ertesi yıl, Josephistlerin kontrolü bütünüyle elinde bulundurduğu yeni bir Kilise Konseyi buluşması daha gerçekleşti. Konsey, Judaizerlerin elebaşlarının kazığa bağlanarak yakılıp öldürmesi cezasına mahkum etti. Birkaç yıl içinde bu rafızî hareket

ezilerek ortadan kaldırılmıştı. Bahsettiğimiz dönemden itibaren Rus Kilisesi idaresinin tüm kontrolü Josephist'lerde idi. Bazı boyarların öğretilerine sempati duymalarına rağmen Trans-Volga münzevilerinin tesiri yavaş yavaş azalmaya başlamıştı.

Hem Moskova yönetimi hem de kilise başrahipleri - Josheppist'ler ya da başkaları - heretik düşüncelerin yayılmasının Rus ruhban sınıfının ilmi eksikliğinden kaynaklandığı kanaatine varmışlardı. Roma Katolik ya da Grek alimlerden herhangi biriyle yapılacak işbirliği ile daha fazla dini eserin tercümesi faaliyeti arzu edilir göründü. Ama doğal olan yapıldı ve Grek literatürü tercih edildi. 1516'da, mümtaz bir Grek humanist alimi Michael Triboles, daha iyi bilinen manastır adı ile Maxim, Moskova'ya davet edildi (kendisinin, Rusya'yı terk etmesine müsade edilmeyeceği için ömrünün geri kalanını da burada geçirecektir). Maxim, Bizans kaynaklı bir takım teolojik çalışmaları Slavca'ya çevirdi ve daha evvel Slavca'ya çevrilmiş olan bazı kilise kitaplarını da tashih etti. Aynı zamanda Moskova Kilisesi'ni yeniden Konstantinopol Patrikliği'nin bir ocağına dönüştürülmesini önerdi. Bu teklifi, Josephist'leri çok rahatsız etmiş ve kızdırmıştı. Diğer taraftan, Grek Maksim, onun öğretisine ve kişiliğine büyük saygı duyan Trans-Volga münzevilerinin yolundan giden bazı kimselerle dostluklar da kurmuştu.

Josephist'lerin zaferi, Moskof çarının ve kilisesinin Hıristiyan Dünyası'ndaki rolüne ilişkin yeni bir tanımlama getirmişti. Bundan sonra "Üçüncü Roma" olma ideası. Bu fikir, Bizans'ın "kilise-devlet uzlaşması" doktirininin yeni uluslararası konjonktürdeki bir uyarlaması şeklinde yükseldi. Bizanslı yazarların kanaatine göre Erken Orta Çağ'da Hıristiyanlığın merkezi Roma'dan Konstantinopol'e yani II. Roma'ya geçmişti. Bazı Rus yazarlarının düşüncesi ise Bizans İmparatorluğu'nun Türkler tarafından ortadan kaldırılmasıyla birlikte hem politik hem de dini manada Moskova artık III. Roma olmuştu. "Bu son Roma'dır - başka Roma olmayacaktır" ibaresi de bahsettiğimiz görüşe ilave edilmiştir. IV. İvan'ın 1547'de "çar" olarak taç giymesi, bu doktirin ile aynı çizgide bir eylem idi. III. Roma yolunda yapılması gereken son hamle, Moskova Metropolitanlığı'nın

patriklik unvanını üstlenmesiydi. 1. Theodor hanedanı sırasında, 1589 senesinde o da gerçekleşti ve Piskopos Job, Rusya'nın ilk patriği oldu.

III. Roma doktirini, Moskova'nın dini dünya kadar siyasî dünyada liderlik kurma arzusu doğrultusundaki agresif amacının yansıması şeklinde değerlendirilidi. Esasında doktirinin bunlarla hiçbir ilgisi yoktu. Doktirini ilk formule edenlerin çıkış noktası, dünyanın sonunun yaklaştığı ve Kıyamet Günü'nün geleceğine olan inançlarıydı. Onların yegane gayreti, nihai yıkım vukû bulduğunda Ortodoks Hıristiyanlığın son sığınak olarak kalmasını muhafaza edebilmekti. Takipçileri, daha az pesimist idiler ve bir Hıristiyan milenyumunu umud etmekteydiler; fakat yalnızca Ortodoks Hıristiyanlığı'nın kaderi için endişelenmekte ve dış dünyaya karşı Haçlı Seferi düzenlenmemesi hususunda vaaz etmekteydiler. Gayeleri, herşeyden evvel kendi evlerini temizlemek ve Rus Kilisesi'nin organizasyonunu iyileştirmek idi. 1551'de, münazaraları yüz kısma bölündüğü için Stoglav (Yüz Fasıl) denilen bir kilise konseyi toplandı. Bu konsey, kilise idari yönetimindeki çeşitli suistimallerin ortadan kaldırılması ve dini öğretinin düzeltilmesi kararı verdi. Kilise kitaplarından yalnızca doğru istinsah edilenlerinin kullanılması tavsiye edildi. Çoğaltmada daha sonraki hatalara mani olabilmek için de Metropolitan Makari, 1553'de Moskova'da bir matbaa kurdu. Slavca eserlerin basımı Polonya'da 1491, Bohemya'da 1515, Litvanya'da 1525 senesinde başlamıştır. Artık sıra Moskova'da idi. İlk Rus baskı uzmanı olan İvan Federov, 1565'e kadar Moskova'da çalışmış, ama bu tarihten sonra Batı Rusya'ya geçerek çalışmalarına orada devam etmiştir. Kilise ve devlet hakkındaki dinî polemikler ve yeni fikirler bol miktardaki risaleler, episteller (nameler) ve bilimsel incelemelerde yerini almaktaydı. Siyasî literatürdeki benzer bir gelişme sayesinde IV. İvan hanedanındaki politik çatışmanın üstesinden gelinmiş idi. Bunu doğrulayan çarpıcı misaller arasında, Briansk bölgesinin soylu bir ailesine mensup bulunan İvan Peresvetov'un yazıları gösterilebilir. Gençliğinde Polonya ve Macaristan ordularına hizmet eden Peresvetov, Moldovya'ya gitmiş ve Türk rejimini şahsen tanıma fırsatı bulmuştur. Bir bakı-

ma, Türk hayranı haline gelmiş; 1538'de Moskova'ya gelmiş ve devlet hizmetine girmiştir. IV. İvan tahta oturduğunda, Peresvetov onun için bazı risaleler yazmış, ayrıca çarın boyarların gücünü kırması gerektiğini ve iyi organize olmuş, iyi maaş ödenen bir orduya ve idareye dayalı güçlü bir yönetim kurmasını tavsiye eden kinayeli hikayeler kaleme almıştır. Bu programda, Peresvetov, idealize ettiği Türk idari sistemi örneğinin kısmen etkisi altında kalmıştır. Kendisi, aşağı tabakaya mensup Rus soylu sınıfının, çar gücünün payandası olma hususundaki fikirlerinin bir ifadesi olarak, onların sözcülüğünü yapmış olduğu da düşünülebilir. Bu dönemdeki politik eserlerin diğer bir önemli bölümü IV. İvan ile Knaz Kurbsky arasındaki münakaşalı karşılaştırmalar üzerineydi. Birincisi doğal olarak otokrasiyi savunuyordu; diğeri aristokratik modelde meşruti bir yönetimden yana idi. IV. İvan'ın çeşitli kimselere yazdığı özel mektuplar, canlı ve informal yazın stilindeki kabiliyetini gözler önüne sererken, politik yazılarında ise aksine kaba, çeşitli teolojik ve tarihî eserlerden yapılmış gereksiz ve uzun alıntılarla doldurulmuş bir uslup bulmaktayız. Kurbsky'nin çalışmaları daha düzenli ve genel anlamda daha okunabilir şeylerdir. Fikir değiş-tokuşu, söz konusu dönemde Rusya'daki entellektüel mayalanmanın bir özelliği idi; dahası, İvan, muhaliflerini tutumunun haklılığına ikna etmek istiyor ve onları basit bir şekilde ezmek istemiyordu.

8. Güzel sanatlar

Geç Moğol ve erken post-Moğol dönemi, Rus sanatında Rönesans çağı olarak nitelendirilebilir. 1500'lerde, Rus tablolarında çiçekle tezyin üslubunun başlaması, Bizans sanatının daha evvelki dönemlerinin dirilişinin, diğer bir deyişle Paleolog Rönesansı'nın bir yansımasıydı. XV. Yüzyılın sonlarında İtalyan mimarların önderliğinde mimaride Suzdal tarzının yeniden doğuşu gerçekleşirken aynı zamanda yine bu kişiler vasıtasıyla İtalyan Rönesansı, Moskova mimarisi üzerinde doğrudan bir tesirde bulunmuş oldu.

III. İvan tarafından getirilen İtalyan sanatçılar arasında en meşhuru, hem mimari hem de mühendislikte çok yetenekli olan

Bolognalı Aristotle Fieravanti[3] idi. 1475'de Moskova'ya geldi ve Moskova büyük kilisesinin yani Kremlin'deki Assumtion [Göğe Yükseliş] Katedrali'nin [Uspensky Sobor], inşaası ile görevlendirildi. Verilen kesin talimat, yeni katedralin, XII. Yüzyılda inşaa edilen Vladimir'deki Göğe Yükseliş Katedrali gibi Suzdal stilinde olmasıydı. Fieravanti, Vladimir'deki katedralin ve Suzdal'daki diğer kiliselerin mimari yapıları üzerinde çalışmış, onları kendi tarzına yakın bulmuştu. Kremlin'e yaptığı muhteşem katedral - ki Suzdal kiliselerine göre daha geniş ebatlara sahipti - diğerlerinin katıksız bir reprodüksyonu değildi; ama onlardaki manevi havanın yeniden yaradılışı gibiydi. Fieravanti'nin, aynı zamanda Kremlin duvarlarının ve kulelerinin yeniden yapımı planında da payı vardı. Kremlin'de bir başka katedral, mimar Aloisio Novi tarafından inşaa edilirken, Pietro Antonio Solari ve Marco Ruffo tarafından da bir saray vücuda getirilmiştir. Kremlin'de üçüncü katedral binası inşaası için Pskovlu mimarlar görevlendirilmişti. Böylece, yaklaşık otuz yıllık bir süreç içerisinde Kremlin'in eşsiz mimari yapıtları yaratılmış oldu.

1530 yılından sonra Bizans geleneğinden bütünüyle kopuşu ifade eden tamamen yeni bir mimari stil, Moskova'da popüler hale geldi. Bu tarzda inşaa edilen kiliselerin karakteristik özelliği, kule tipindeki ana gövdelerinin piramidal ya da daha kesin tabiriyle koni biçimindeki çatı ile örtülmüş olmasıydı. Çatılarının şekli nedeniyle bunlara "çadır" kiliseler denilmekteydi. Stilin en göze çarpan örneklerinden biri, Moskova'dan yaklaşık 12 mil uzaklıktaki Kolomensko yerleşiminde yapımı 1537'de tamamlanan ve Aloisio Novi'ye atfedilen kilisedir. Eğer eserin yaratıcısı hakikaten Aloisio ise tıpkı Fieravanti'ye 1475'de uygulandığı gibi o da izlemesi gereken yapı stilini belirten kati talimatlar almış olmalıydı. Birçok sanat tarihçisinin görüşü, stilin, Kuzey Rusya'daki ağaç bina tarzının taş uygulamasından meydana geldiğidir. Tartışmalı bir konudur ve bir başka muhtemel yanıtı da Orta Asya mimari tarzının ve onlar yoluyla da Hindistan mimarisinin Moskova mimarisini etkilediğidir. Her halükârda, XVI. Yüzyıldaki Moskova stili şüphesiz dikkat çekici özelliğe sa-

3 Fioravanti olarak okunur.

hiptir. Kendine has üslubuyla Leydimizin (Kutsal Bakirenin) Şefaati Katedrali = Cathedral of The Intercession of Our Lady (daha bilinen adıyla Aziz Vasili Katedrali = The Church of Vasili The Blessed), 1555-1560 arasında Kazan'ın fethi anısına Moskova'da Kızıl Meydan'a inşaa edilmişti. Katedral, Barma ve Postnik adında iki Rus mimar tarafından yapılmıştı ve sonuncusu Pskovlu idi. Katedral, soğan biçiminde kümbetler ile taçlandırılmış tuhaf kubbelerden oluşur, diğerlerinden daha yüksek olan merkez kule ise "çadır formunu" hatırlatmaktadır. Dekoratif öğeler olağanüstüdür; kilise, günümüzdeki bir gezgine ilk izlenim olarak adeta Rus peri masallarının fantastik dünyasına eklenen İtalyan Rönesansı'nın dokunuşunu vermektedir.

Novgorod'un bağımsızlığının son yirmi yılında, Novgorod okulu ikon sanatında en muhteşem devrini yaşamıştır. Novgorod stili, en iyi şekliyle, ritmik çizgileri ve parlak ama hassas renkleri ile karakterize edilir. Moskova'nın Novgorod'u ilhakından sonra Novgorodlu ressamların bir kısmı Moskova'ya gitti ve buradaki çekirdek sanatçı kadrosunu takviye ettiler. Bu dönemin en meşhur Rus ressamı, Beloozero'nun güneydoğu'sundaki St. Therapont Manastırı'na çizdiği duvar resimleriyle bilinen Moskovalı Dionysius idi (1500). Sanatı, Andrew Rublev okulunun tesiri altındaydı, ama kendi özünde yaratıcı bir sanatçı idi. Duvar resimlerindeki üslubu, nazik çizimleri ve ustaca yapılmış renklendirmeleri ile farklılık arzetmekteydi. Desendeki tercihi, ince uzun figürler ve çehreler idi. İki oğlu ve talebeleri geleneğini devam ettirmeye çalıştılarsa da, hiçbiri sanatında onun dengi olamadı.

BEŞİNCİ BÖLÜM
XVII. YÜZYILDA MOSKOVA ÇARLIĞI

1. Fetret Devri

IV. İvan'ın ölümünün ardından, Moskova idaresi daha düzenli bir şekil aldı. Yönetimdeki lider figür artık, çarın yeni kayınbiraderi, boyar Boris Godunov idi. Boris, I. Theodore adına Rusya'yı fiilen yönetiyordu. Devlet adamlığına büyük bir yeteneği vardı ve öyle görülüyordu ki, ilk defa Moskova, onun rehberliği altında dengeli bir yönetim şekline yeniden dönebilecekti. Mamafih, ekonomik krizler kadar politik ve sosyal rejimdeki iç çekişmeler, bir çırpıda çözülebilecek cinsten değildi. Opriçnina tarafından ezilen boyar sınıfı yeniden eski ayrıcalıklarını kazanmaya başlamıştı. Boyarlar, Boris'in yönetimini kabullenemiyor ve yüksek mevkiine haset ediyorlardı. Esasen Boris, IV. İvan politikasının ana hatlarını takip etmekte; bu gibi boyarlara karşı zadegân sınıfının ve tüccarların ilgi alanlarını destekleyici tedbirler almaktaydı. Bu durum, onu aynı zamanda İvan'ın köylüler arasında sürekli büyüyen bir hoşnutsuzluğun müsebbibi köylü özgürlüklerini kısıtlayıcı planını da takip etmek zorunda bırakmıştı.

Moskova Çarları ve Fetret Devrinin Taht Müddeileri

1598-1605	Boris Godunov
1605	Theodore II (Boris'in oğlu)
1605-06	Pseudo-Dmitri I (I. Düzmece Dmitri)

1606-10 Vasili IV (Şuyski)
1607-10 Pseudo-Dmitri II (rakip çar)
161013 Polonyalı Vladislav (çar seçilen)

Bu arada umumi istikrarsızlık çar ailesinin durumuna da yansımıştı. Babalarının isteğine binaen Theodore'un üvey kardeşi olan çocuk yaştaki Dmitri'ye Yukarı Volga boyundaki küçük Ugliç şehri verildi. Birkaç yıl için Ugliç'de, annesi ve akrabaları Nagoy ailesiyle birlikte hükümetin atadığı bir komiserin denetimi altında sessizce yaşadı. Daha sonra 1591 yılında, bir gün malikhane avlusunda boğazı kesilmiş halde ölü olarak bulundu. Nagoylar cinayetten komiseri sorumlu tuttular ve Ugliç'in gözü dönmüş şehir halkı komiser ve katiplerini öldürdü. Söz konusu olayların ardından, seçkin bir boyar olan Prens Vasili Şuyski başkanlığındaki bir inceleme komisyonu derhal Moskova'dan Ugliç'e gönderildi. Komisyon, sara hastası olan Dmitri'nin bıcağı ile oynarken bir kriz anında kazara boğazını kestiği yönünde bir rapor hazırladı. Ayrıca, Nagoy ailesi Ugliç halkını hükümet yetkililerine karşı kışkırtmakla itham edildi. Dmitri'nin annesi, Çariçe Mariya, bir rahibe manastırına hapsedilirken, Nagoy ailesi mesuplarından bazıları da uzak şehirlere nakledildiler. Böylece olay kapanmış gibi göründü. Dmitri'nin ölümünden hemeh sonra Çariçe Irene (Theodore'un eşi) bir kız çocuğu doğurmuştu; ama üç yıl sonra çocuk öldü ve çar halefsiz kaldı. Theodore'un sağlığı çok bozuk olduğundan, bir hanedan krizinin patlak vermesi artık an meselesi halini almıştı.

1598'de Theodore, ülkesini karısına miras bırakarak vefat etti. Mamafih, Irene, tahtı reddetti ve bir manastıra kapandı. Bunun ardından "zemsky sobor", yeni çarı seçmek için toplandı. I. Theodore hanedanı döneminde *defacto* yönetici durumundaki Boris, muhtemel adaylardan biriydi, ama başka isimler de geçmekteydi. Bu isimler arasında müteveffa çarın ikinci kuzeni, Theodore Romanoff da vardı. Cana yakın kişiliği ile tanınan ve Moskova sosyetesinin gözdesi olan Romanoff, hem boyarlar hem de şehir ahalisi arasında oldukça güçlü bir populeriteye sahipti. Ancak, Patrik Job'un tercihi Boris'den yanaydı. Neticede onun görüşü ağır basmış ve Boris çar seçilmişti.

Boris'in şahsiyeti ve trajik yazgısı, adını geniş kesimler tarafından bilinir hale getirmişti. Adaletin sesi, iyi gayelerin yöneticisi, örnek bir koca ve baba olan Boris, ilk bakışta yarattığı o efsanevi cani modeline pek de uygun biri gibi görünmüyordu. Taç giymesinin ardından sarayda verilen resepsiyonda, inci süslemeli kraliyet gömleğinin yakasına dokunarak, tüm zenginliklerini halkı ile paylaşacağına söz verdi. Gerçekte, burada kastettiği, tebaasının talihini iyileştirmekti. Batı eğitiminin ve tekniğinin üstünlüğünün farkında olan Boris, yabancılara karşı dostane bir tavır sergilemekteydi ve eğitim için yurt dışına Rus gençlerini gönderen ilk Moskof yöneticisi oldu. Hem oğluna hem de kızına iyi bir eğitim aldırdı ve sonuncusunu Danimarkalı bir prens ile nişanladı. Ama şanssızlık sanki hep onun düşmanıymış gibi aksilikler birbirini izlemekte gecikmedi ve planlarının hiçbirini gerçekleştiremedi. Halk kıtlıktan muzdarip oldu; damadı hastalandı ve öldü; yurt dışına gönderdiği Rus gençleri bir daha asla geri dönmedi. Ve hatırası, iftira ve nefretin esiri olarak anıldı. Bir dizi cinayetin planlayıcısı olmakla itham edildi: Çar IV. İvan'ın yanı sıra kendi üvey kardeşi Çar Theodore'u ve kızının eşi olan Danimarkalı damadını zehirletmek - ve hepsinin ötesinde Çareviç Dmitri'yi öldürtmek. Ünlü tarihçi Nicholas Karamzin, sonuncusu hariç diğer tüm iftiraların asılsız olduğunu iddia eder. Karamzin'in görüşü, daha sonraki tarihî çalışmalarda, birkaç muhalif ses dışında, galip gelen görüş olmuştur. Alexander Puşkin'in *Boris Godunov* isimli oyununda da Boris karakteri, bahsettiğimiz o tek bir cinayetten dolayı vicdan azabı çekmekte ve kefaretini ödeyebilmek için acı içinde kıvranan biri gibi vurgulanmaktadır. Bu hadiseyi, aynı zamanda kompozitör Musorgsky de bir operasında işlemiştir. Şimdiye kadar Çareviç Dmitri'nin intihar ettiği yönünde herhangi bir pozitif delile rastlanmamıştır. Konu hâlâ esrarengizliğini korumaktadır.

Gerçek ne olursa olsun, Boris tahta çıktığında, sobor'un müsadesini almış olmasına rağmen konumu güvence altında değildi. Boris, hanedan mensubu olmanın sağladığı prestijden yoksundu ve artık boyarlar yönetimde daha büyük rol oynamak istemekteydiler. Ama Boris'in onlara bu gücü bahşetmek hususunda herhan-

gi bir hazırlığı da yoktu, isteği de. Yeni çarın ve halkın sorunlarına bir de tabii âfet eklenmiş; 1601'in yaz mevsiminde başlayan ve onu takip eden üç yıl içinde topraktan mahsul alınamamıştı. Çar, daha fazla insana iş sağlayabilmek için Moskova'da bayındırlık ve inşaat işleri odaklı muazzam bir program başlattı. Mamafih, tüm bu yapılanlar toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. Nitekim, ölüm oranı yükselmiş ve eşkiyalık yayılmıştı.

Boyarlar, bu kargaşa ve huzursuzluk ortamında, amaçlarının gerçekleşmesi için daha ısrarcı davranmaya başlamışlardı. Boris, hareketin başındaki bazı boyarları komplo ve ihanetle suçlayarak hamleye karşılık verdi. Theodore Romanoff kendi isteği dışında keşiş yapıldı; Filaret adı altında manastır terbiyesinden geçirildi. Bu hadiseden sonra zaten Martha adı ile bir manastıra girmiş olan karısından boşanma kararı aldı. Romanoff ailesinin diğer üyeleri kuzeydeki uzak şehirlere sürgün edildiler (1601). Bunun üzerine bir kısım boyar, toplumun eski hanedana duyduğu geleneksel saygıyı istismar ederek halkı derhal çara karşı kışkırtma kararı aldı. Çareviç Dmitri'nin ölüm sebebine dair yazılan resmi raporların yanlış olduğu; Boris'in, ajanlarına Dmitri'yi öldürmeleri için emir verdiği, ama onların yanlış kişiyi boğazladığı; gerçek Dmitri'nin kaçarak kurtulduğu ve intikam vakti geldiğinde yeniden ortaya çıkacağına dair dedikodular kulaktan kulağa yayılıyordu. Sırası gelmişken söyleyelim, bu hareket, on yıl evvel vukû bulan Dmitri cinayetinin sorumlusunun Boris olduğunu iddia eden ilk vakadır. Ancak vaka, boyarları çok fazla heycanlandırmamıştı. Çünkü harekete geçirilmeyi bekleyen kusursuz bir planları vardı: Tahtta hak iddia eden sahte Dmitri'yi sahneye çıkarmak. Doğrudan bir delil olmamasına rağmen, müteakip olaylardan ve kaynalardaki bazı işaretlerden anlaşıldığı kadarıyla, Dmitri rolünü üstlenmesi için uygun bir genç tespit edilerek boyar ajanlar tarafından gizlice eğitilmiştir. Kökeni ve kim olduğu konusu müphemdir[1].

1 Sahte varisçinin ortaya çıkışının ardından Moskova yönetimi, bu şahsın geçmişte Moskova manastırına bağlı eski bir papaz adayı Gregory Otrepiev olduğunu duyurdu. Bu acıklama hiç de akla yatkın değildir.

1603 senesinde yeni haberler Moskova'ya ulaştı. Dmitri, bir Batı Rus prensinin saray avlusunda ortaya çıkmış, daha sonra mülteci olarak George Mniszek isimli Lehistanlı bir lorda verilmiş ve onun Galiçya'nın Sambor bölgesinde bulunan kalesine sığınması sağlanmıştı. Sambor'daki Dmitri her kim olursa olsun, faaliyetlerine ve davranışlarına bakıldığında açık bir şekilde görülecektir ki, galiba kendisi gerçekten hanedana mensup olduğuna ve dolayısıyla düzmece bir varisçi olmadığına kesinkes inandırılmıştı. Söz konusu krizde boyar entrikası uluslararası bir önemi haizdi. Polonya kralı III. Sigismund ve Cizvitler, "sahte varisçi" olayını Rusya'nın iç işlerine karışmak ve Rus halkına Roma Katolikliği'ni benimsetebilmek için bir araç olarak kullanmak niyetindelerdi. Dmitri'nin kendisi Roma Kilisesi mensubu olmayı kabul etti (mezhep dönüşümü gizli tutuldu) ve ev sahibinin güzel kızkardeşi Marina Mniszek ile evlenme sözü verdi.

Polonya yönetimi Dmitri'ye doğrudan bir askeri destek vermediyse de, Moskova'ya bir sefer düzenleyebilmesi için gönüllü toplamasına müsade etti. Bir miktar Moskof firari, Ukraynalılar ve Lehler bu çağrıya yanıt verdi. 1604 sonbaharında, Dmitri, düzensiz birlikleriyle Novgorod-in Severya'ya [Novgorod Seversk] yürüdü fakat mağlubiyete uğratıldı ve alelacele sınır şehri Putivl'e çekilmek zorunda kaldı. Bu defa da imdadına, "buyruk Kosakları" ve Moskova'ya kin besleyen küçük toprak sahipleri yetişti. Aynı zamanda Don Kosakları'ndan teşekkül eden bir müfreze de kendilerine katıldı. Birlikte, kuzeye, Orel'e doğru hücuma geçtiler ve Kromy istihkâmını kuşattılar; ama orada durduruldular ve Moskof birlikleri tarafından kuşatıldılar. Durum, Moskova açısından ciddi idi, ama aynı zamanda hiçbir şekilde umutsuz bir vaka değildi. Çünkü Boris hâlâ atının sırtında dimdik duruyordu. Süreç, ancak Boris'in 1605 Nisanında ölümünden sonra Dmitri'ye şans tanımıştı, artık Moskova'da gücünün boyutlarını sınayabilecekti. Haziran ayında Dmitri, büyük bir zafer kazanmış havasıyla şehre girdi. Bir ay sonra çarlık tacını giydi; Kasımda vekâlet yoluyla Marina ile nişanlandı. Marina, babası ve maiyetindeki 2000 Leh soylusu ve uşaklarıyla beraber 2 Mayıs 1606'da resmi tören alayı eşliğinde Moskova'ya girdi. Altı gün sonra Dmitri ve

Marina dünya evine girdiler; ziyafetler ve festivaller günlerce sürdü. Tüm bu ihtişam ve saadetten mest olan Dmitri, sağduyusunu kaybetti ve bir volkanın üzerinde oturduğunu unuttu. Lehlerin küstah tutumları Rusları tahrik etmekteydi ve boyarların toplumu onlara karşı kışkırtmakta hiç de zor değildi. 17 Mayısta şehirde ayaklanmalar patlak verdi ve boyar komplocular, bu genel karmaşadan yararlanmak suretiyle saraya sızdılar. Dmitri öldürüldü ve Marina Polonya'ya gönderildi. Böylelikle tahtta hak iddia eden sahtekârın kısa kariyeri noktalanmış oluyordu. Olağan dışı bir kalabalık Kızıl Meydan'da toplandı ve hep bir ağızdan boyar komplosunun başındaki adam Vasili Şuyski lehine bağırdılar. O da büyük bir zevkle tahta geçmeyi kabul etti.

Boyarlar, kendi kuklaları olmayı kabul etmedikçe bir sahte hükümdarın, Rusya'yı yönetmesine asla müsade etmezlerdi. Dmitri birilerinin oyuncağı olmayı reddetmiş ve tahtı tüm ciddiyeti ile üstlenmişti; bunun yanında hayli kabiliyetli ve zeki bir adam olduğunu da kanıtlamıştı. Bu sebeple boyarlar, neredeyse iktidarının ilk gününde ona karşı bir komplo kurmaya başlamışlardı. Şimdi, zafere ulaşmış gibi gözüküyorlardı. Ama bir ruh çağırmanın birinden kurtulmaktan daha kolay olacağını çok geçmeden keşfedeceklerdi. Avam tabakası arasındaki memnuniyetsizlik hızla tırmanışa geçmişti; birçok yerde köylüler ve köleler boyarlara karşı ayaklandı. Gerçi köylü ordusu mağlup edilip direnişin lider kadrosu idam edilmişti, ama hareket tamamen ezilememişti. Çok geçmeden Dmitri'nin hayatta olduğuna dair haberler ülkede yayılmaya başladı. Eski bir senaryo tekrar sahneye konmuştu. Şuyski'nin ajanlarının Moskova sarayında öldürdükleri kişinin Dmitri olmadığı, mucizevi bir şekilde suikastten kurtulduğu ve yeniden ortaya çıkacağı duyuruldu. Muhtemelen Ukraynalı bir papazın oğlu olan yeni düzenbaz, hoyrat ve sefih tabiatlıydı. Mamafih, karakteri hiç kimse için önem arz etmiyordu. Tüm bu olanlar çevresinde, yükselen boyar gücüne direnen Dmitri adı, hoşnutsuzluğun sembolü haline gelmişti.

Hatta, Çar Vasili'in düzeni iyileştirme kabiliyeti olduğuna dair inancını kaybetmiş, Prens Dmitri Trubetskoy gibi bazı boyarlar, ikinci sahtekâra katılmışlardı. Düzmece Dmitri imajı, Çariçe Ma-

rina'nın onu kocalığa kabulü ile düzeldi ve prestiji yükseldi. Bir defa daha çarlık makamının ihtişamını tadan Marina, tekrar eline geçen bu şansın kayıp gitmesini istemiyordu. İkinci sahtekâr, hiç vakit kaybetmeden büyük bir ordu kurma çalışmalarına başladı. Leh maceraperestler, Zaporoj Kosakları, Kasimov Tatarları, Don Kosakları ve Moskova'nın buyruk Kosakları bu görev için hazırdılar. Son iki grup koalisyondaki Rus unsuru temsil etmekteydi ve kati bir planları vardı: Kosak demokratik çizgileri doğrultusunda Rus devletini yeniden organize etmek. Diğerlerinin neredeyse tamamı, ganimet ve yağma ile ilgilenmekteydiler. 1608'de ikinci Dmitri, Vasili'nin ordusunu bozguna uğratmayı başardı ve Moskova yakınlarıdaki Tuşino köyüne karargahını kurdu. Bir tarafın diğerine üstün gelemediği sürüncemeli bir "pata" durumu sürdürüldü. Her iki çar da ajanlarını, halkın Dmitri adına mı yoksa Vasili adına mı itaat etme eğiliminde olduğu, kim tarafından temsil edilmek istediğine dair bilgi toplamaları için Rusya'nın her köşesine gönderdiler. Silahlı Leh, Ukraynalı ve Rus çeteleri ihtiyari olarak boyar mülkleri gibi kilise ve şehirleri de yağmalamak amacıyla başıboş şekilde dolaşıyorlardı. Leh ve Ukraynalılar, Moskova'nın kuzeydoğusundaki büyük ve mamur Trinity Manastırı'nı kuşattılar; ama ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Rusya hızla dezentegrasyon sürecine girmiş, halk, kargaşa ve ümitsizliğe düşmüştü.

Çar Vasili, İsveç'den yardım talep etme kararı aldı. İsveç, Polonya ile harp halindeydi ve İsveçliler Rusya'nın Polonya'ya karşı İsveç'in yanında savaşa katılması ve bunun yanında Karelya'yı İsveç'e bırakmasını öngören daimi bir ittifak anlaşmasının imzalanması koşulu ile Vasili'ye destek birlikleri göndermeyi kabul ettiler. Şartlar kabul edildi ve Vasili'nin generalleri İsveçlilerin de yardımı ile Tuşino'ya bir taarruz girişiminde bulundular. İsveçlilerin yaklaştığı haberini alan Dmitri, cesaretini kaybetti ve Kaluga'ya sığındı. Mamafih, iç savaş henüz bitmemişti ve artık, yeni bir unsur resme dahil olmuştu. Polonya Kralı Sigismund, Moskova'nın İsveç'le yaptığı ittifaka müsamaha gösteremiyordu ve Moskova'ya savaş ilan ettiğini duyurdu. 1610 yılında Vasili'nin ordusu Lehler tarafından bozguna uğratıldı. Hemen akabinde, kızgın Moskova-

lılar Vasili'yi tahttan indirdiler. Geriye iki alternatif kalıyordu: Lehler ile pazarlığa oturmak ya da Dmitri'yi tanımak. Karar verilmişti, ama Dmitri Lehlerden önce Moskova'ya yetiştirilmeliydi. Boyarların önderliğindeki muhafazakâr Rus grupları, Lehlerle masaya oturma taraftarıydılar ve nitekim, 1610 Ağustosunda yapılan görüşmelerde Kral Sigismund'un oğlu Vladislav'ın, Grek Ortodoksluğunu benimsemesi şartı ile Rusya çarı yapılması kararı alındı. Yönetimi, Boyar Duması ve Zemsky Sobor'un yardımı ile sürdürdü. Moskova halkından, Vladislav'a sadık kalacakları sözü alındı ve büyük bir elçilik heyeti, resmi anlaşmayı yapmak üzere Polonya'ya gönderildi. Heyette bulunan soylular arasında Filaret Romanoff da (1606 senesinde piskopos atandı) vardı. Boyarlar, Dmitri'nin ordusuna karşı bir korunma tedbiri olarak bir Leh komutanına bağlı Leh garnizonunun Kremlin'de konuşlanmasını talep ettiler. Polonya bu teklifi, büyük bir zevkle ve ivedilikle yanıtladı. Lehlerle yapılan sözleşmeye Rus ruhban sınıfının yanı sıra alt tabakalar da şüphe ile yaklaşıyordu. Sonuncular arasında Dmitri'nin itibarı oldukça yüksekti. Mamafih, artık günleri sayılıydı. 1610 Aralığında, ortağı olan Kasımov Tatar hanını, kendisine ihanet şüphesiyle öldürdü. Daha sonra hanın bir dostu da Dmitri'nin canını aldı. Dmitri'ye yakın isimlerden çok azı, onun ölümünün ardından yas tutmuştu. Çariçe Marina, hiç vakit kaybetmeden kendine yeni bir koruyucu bulmuştu. Bu kişi, Don Kosaklarından ataman İvan Zarutsky idi. Kuvvetle muhtemel ki Marina'yı bu iki evliliğe sevk eden şey, hem politika hem de aşktı.

Dmitri'nin sahneden çekilmesiyle beraber, Vladislav için kendi iktidarını tam anlamıyla tesis edebilme açısından önemli bir fırsat ortaya çıkmıştı. Ama hayaletin kaybolmasından sonra Sigismund düşüncesini değiştirdi ve oğlunu Moskova'ya göndermiş olmasına rağmen, Rus tahtı için kendisini önerdi. Bu teklif, tüm tabloyu değiştiriyordu. Moskof elçilik heyeti, ön anlaşma koşullarının gerekliliği üzerinde ısrarla durmaktaydı. Heyet tarafından söz konusu durum ile oynanılmasına itiraz edilince, içlerinde Piskopos Filaret'in de bulunduğu lider kadro Kral Sigismund'un emriyle tutuklandı. Rusya, artık, yabancı bir hükümdarın ve aynı zamanda farklı bir dinî mezhebin boyundurluğu altında yöne-

tilme tehdidiyle yüzyüze idi. Bu, halkın hazmedebileceği türden birşey değildi. Sigismund'un hareketine yanıt, Rusların çaresiz bir çıkışla evlerini kendilerinin düzenlemesi kararı oldu.

Ulusal birlik çağrısı, ilk olarak Rus Kilisesi liderleri - Patrik Hermogen (1606'da atandı) ve Trinity Manastarı'nın başrahibi Dionysius tarafından yapıldı. Her ikisi de muhtelif politik gruplara, şehir ve kırsal kesim kominlerine mektuplar yazarak, genel anlamda halkı, bir ordu kurmaları ve Lehleri Moskova'dan atmaları hususunda teşvik ediyorlardı. Lehler, Hermogen'in faaliyetlerini keşfettiklerinde kendisini derhal hapse tıkdılar (ve burada, yetersiz beslenmeden dolayı Şubat 1612'de öldü) fakat o içerdeyken başlattığı işler tamamlandı. 1611 yazında, yeni Rus ordusu Moskova önlerinde belirdi. Ordu, üç gruptan teşekkül etmişti: Buyruk Kosakları, Don Kosakları ve soylulara bağlı milis kuvvetleri. Haziran ayında bu gruplar arasında, Kosak âdetine binaen ordu umumi konseyindeki yüksek otoritenin kime ait olacağı hususunda fikir birliği sağlandı. "*Triumvir*" de idari erk şu üç kişi arasında paylaşıldı: Hizmet Kosaklarını temsilen Prens Dmitri Trubetskoy, Don Kosaklarını temsilen Ataman İvan Zarutsky ve soylu milis güçlerininin lideri Procopius Liapunov. Çok geçmeden, Don Kosakları ile soylular arasında bir husumet patlak verdi ve Liapunov, Kosaklar tarafından öldürüldü. Hadisenin akabinde, milis gücü dağıldı ve böylece Kosaklar Lehlere karşı yalnız kaldılar. Zarutsky'nin yanında yer alarak, politikalarını belirlemesinde aktif rol oynayan Marina, henüz bir yaşındaki oğlu İvan'ın, Rusya'nın çar adayı olarak ilan edilmesi hususunda Don Kosaklarını ikna etmekte başarılı olmuştu. Kosaklar, doğru dürüst ekipmana sahip değillerdi ve Kremlin'e hücum etmek için yeterli güçleri yoktu. Bu sebeple, uzun bir kuşatma için hazırlık yaptılar. Mamafih, Kral Sigismund'un durumdan haberdar olup Moskova'daki Leh garnizonunu rahatlatmak amacıyla yeni bir ordu göndermesiyle, başarı şansları iyice azalmıştı.

Kosaklara olan inançlarını kaybeden soylu kesim ve şehirler, artık meseleyi kendi elleriyle çözme kararı almışlardı. Bu bağlamda bilinen ilk eylemci, bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ile Nijni Novgorodlu bir tüccar ve yetenekli bir finansçı olan Kuzma

Minin idi. Kuzma'nın kendisi sûpûrme hareketinin yönetimini eline alırken, bir boyar olan Prens Dmitri Pojarsky de birliklerin idaresini üstlendi. 1612'nin ilkbaharında Yukarı Volga mecralarındaki Yaroslavl'da yeni ordu takviye edilirken, yine aynı yerde bir zemsky sobor oturumunun toplanması için çağrıda bulunuldu. Temmuz ayında haberler Yaroslav'a ulaşmıştı: Leh takviye ordusu, Moskova yolu üzerindeydi. Pojarsky de hızla şehre ulaşma gayreti içindeydi. Ordusu yaklaştığı gibi Don Kosakları güneye çekildi. Buyruk Kosakları yerlerini tutmakla beraber güçlerini Pojarsky ile birleştirme arzusundaydılar. Pojarsky de bu olanların karşısında artık Kosaklara şüphe ile bakıyordu. Ama son dakikada, Lehler Pojarsky'nin kampına saldırdığında Kosaklar hızla yardımına yetişmişlerdi. Leh takviye kuvvetleri 22 Ekimde geri döndü. Kremlin'deki Leh garnizonu ise çok zor durumdaydı; yiyecek ve ikmal malzemeleri tükenen Lehlerin, teslim olmaktan başka çaresi kalmamıştı. Artık Moskova yeniden Rusların elindeydi.

2. Romanoff hanedanı

Ocak 1613'de yeni çar seçimi için zemsky sobor Moskova'da resmi oturumla toplandı; serfler ve köleler hariç tüm grupların temsilcileri oradaydı. Muhtemel adayların durumları dikkatle incelendikten sonra, Piskopos Filaret'in oğlu genç Michael Romanoff aday gösterildi. Adaylığı bilhassa şehir halkı ve buyruk Kosakları tarafından desteklenmekteydi. Yapılacak itirazların değerlendirilmesi için iki haftalık bir süre ayrıldı, ama hiç kimse itiraz başvurusunda bulunmadı. Michael Romanoff, 21 Şubat 1613'de oybirliği ile çar seçildi. Henüz on altı yaşındaki Michael, cana yakın fakat pasif bir gençti. Babası hâlâ Polonya'da tutukluydu; ya Michael tahta oturmalıydı ya da karar Kostroma eyaletinde birlikte yaşadığı annesi rahibe Martha'ya bırakılmalıydı. Martha, genç çarın zor görevinde zemsky sobor'un ona destek olması şartı ile oğlunun yönetime geçmesine müsade edeceğini belirtti. Böylelikle, Rusya'yı üç yüzyıl idare edecek olan Romanoff hanedanı tesis edilmiş oldu.

Rusya'da düzeni yenileme işi kolay birşey değildi. Halk yokluk içindeydi; kaynakları tamamen tükenmiş, ekonomik bakımdan bitme noktasına gelmişti. Silahlı çeteler hâlâ ülkede cirit atıyorlardı; Lehler, Smolensk'i tutmuştu ve her an için Moskova'ya karşı yeni bir taarruz girişiminde bulunmaları bekleniyordu. İsveç, Novgorod'u almış ve Pskov'u muhasara etmişti; İngiltere, Beyaz Deniz bölgesini tamamen ele geçirmeyi planlıyordu; Zarutsky, Marina'yı da yanına alarak Astrahan'a kuruldu ve burada, Moskova'ya karşı Kosak orduları federasyonu oluşturmak üzere hummalı bir çalışmaya başladı. Zemsky sobor'un rehberliği altında tüm ulusun gücünü birleştirerek yoğunlaştırması zamanın en aciliyete mazhar problemlerinin bir bir çözümünü sağlayacak tek yol olacaktı. Hasar, bir çırpıda onarılamayacak kadar büyüktü. Yeni hükümetin paraya, hem de bol miktarlarda paraya ihtiyacı vardı. Eski vergiler tekrar düzenlendi ve idarenin yürürleğe sokulmasına izin verdiği bir takım yeni vergiler salındı. Dışişlerine gelince, önce Kosak tehlikesi bertaraf edildi; 1614 senesinde orduları bozguna uğratılan Zarutsky ve Marina, Astrahan'dan defedildi. Yayık nehri dolaylarına kaçan ikili, Moskova birlikleri peşlerinden yetiştiğinde Yayık Kosak ordusundan destek görmediler. Rus tüfekçi birlikleri tarafından ele geçirilen Zarutsky, Marina ve Marina'nın oğlu Çareviç İvan Moskova'ya getirildiler. İki İvan - Zarutsky ve çareviç - idam edildiler; akibetine meydan okuyan Marina ise hapishanede öldü. Tüm bu hadiselerin neticesinde Don Kosakları, ordularının çar tarafından himaye altına alınmasını istediler.

1617'de İsveç ile barış yapılmıştı. İsveçliler, Novgorod'u geri vermeyi kabul etmiş, ama Ingria [Rus. İjora veya İngermanlandiya] ve Karelya'dan çıkmayı reddetmişler ve böylece Rusya'nın Baltık Denizi'yle olan bağlantısı kesik kalmaya devam etmişti. 1618'de, Polonya ile on dört buçuk yıllık bir ateşkes anlaşması yapıldı. Vladislav, Moskova tahtına yönelik amaçlarından dönme niyetinde değildi (halbuki babası o zamana kadar bu yöndeki emellerinden vazgeçmişti). Lehler de Smolensk'i işgal altında tutuyorlardı. Esir değişimi şart koşulmuştu; Lehler özellikle Piskopos Filaret'in serbest bırakılması hususunda hemfikirdiler.

Filaret, geri döner dönmez, Patrik Hermogen'in ölümünden sonra kasten boş bırakılan patriklik makamına tayin edildi. Filaret'e, şimdiye kadar yalnızca çar için kullanılan yüce hükümdar unvanı verildi. Bu yalnızca patrik ve çar arasındaki aile bağının yansıtılması değil, aynı zamanda Filaret'in görevinin asaletinin vurgulanmasıydı. Filaret'in dönüşü ile herkes Rusya'nın en sonunda efendisini bulduğunu hissine kapılmıştı. Filaret artık altmışın üzerinde sarsılmaz azmi ve devlet adamlığı kabiliyeti ile tanınan hırslı ve asabi bir adamdı. Çar, Filaret'e, evladın babaya karşı duyduğu korkuyla karışık saygıyla yaklaşmakta ve saray mensupları da kendisinden hayli çekinmekteydiler. Hem kilise hem de devlet işlerinde insiyatifi almakta tereddüt etmemekle beraber, aynı zamanda zemsky sobor ile de yakın işbirliği halindeydi. Kültürel meselelerde, oldukça muhafazakârdı ve bilhassa Batı'ya ve Batı yoluyla gelen tesirlere şüphe ile yaklaşmaktaydı. Roma Katolizmi'ne açık bir şekilde düşmandı ve beklenileceği üzere bu nefretin kaynağı, kendisinden sonra Rusya'nın Fetret Devri süresince yüzleştiği acı deneyimler idi. Protestanlara karşı ise gayet hoşgörülü bir tutum içerisindeydi.

Bu dönemde, birçok yabancı tüccar ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren uzman, Moskova'da ikamet etmekte ve bu yabancılar koloni̇si muntazam olarak büyümekteydi. 1652'de bir emir ile tüm yabancılar şehirden çıkartılarak, daha sonraları Alman Mahallesi (çünkü o dönemde, Rusya'da Kuzey Avrupalılar'ın tümüne Alman denilmekteydi) adını alacak olan yakınlarındaki bir yerleşkeye iskân edildiler. Burası, kendine özgü yaşam biçimi ile adeta Moskova'nın içinde Avrupa'nın bir köşesi oldu ve çok geçmeden zengin bir kasaba haline geldi. Bazı Luteryan ve Kalvinist kiliseler inşaa edilirken, Mahalle'nin yerleşimcileri arasında Roma Katolik inancına mensup insanlar bulunmasına rağmen, hiçbir Roma Katolik kilisesi yoktu ve yapımına da müsade edilmemekteydi. Çar Michael'in iktidarı sırasında Rusya'da ikamet eden yabancılar arasında, 1632'de Tula'da Rusya'nın ilk modern demir atölyesini tesis eden, seçkin bir tüccar ve aynı zamanda sanayici olan Hollandalı Andrew Vinius da vardı. Aynı yıl, Polonya kralı Sigismund öldü, Leh ateşkesi denilen dönem

sona erdi ve sonunu görmeye Filaret'in ömrünün yetmeyeceği yeni bir Rusya - Polonya savaşı patlak verdi. Ruslar, Smolensk'i geri almaya çalıştılarsa da muvaffak olamadılar. 1634 senesinde, Rusya'nın Smolensk'deki haklarından feragat etmeye ve 20.000 Ruble savaş tazminatı ödemeye mecbur bırakıldığı bir barış anlaşması imzalandı. Diğer yandan, yeni Polonya kralı Vladislav Moskova tahtı üzerindeki hakkından vazgeçti ve Micheal'i çar olarak tanıdı. Ruslar, savaştaki hatalarını doğrudan doğruya eğitim ve teknik bakımından geri kalmışlıklarına bağladılar. Daha çok Batılı tekniksyen ve askeri memur derhal iş başı yaptırıldı ve Tula demir atölyeleri büyütüldü.

Michael 1645'de ölünce oğlu Alexis çar ilan edildi; tıpkı babası gibi o da tahta geçtiğinde 16 yaşındaydı. Doğanla avlanmada usta olan ve ömrünün son dönemlerinde tiyatro tutkunu haline gelen Alexis, Batı kültürüne karşı güçlü bir sempati duymasına karşın, bunu ulusu üzerinde etkin adımlar ile empoze etmeyi başaramamıştı. İktidarının ilk yıllarında, yönetimin dizginlerini akıl hocası ve aynı zamanda bacanağı olan boyar Boris Morozov'ın ellerine bırakması sebebiyle devlet işlerine çok az müdahil olmuştu. 1646'da tuz üzerinden vergi almaya başlamasının yanında idari sistemdeki sert ve nepotik [akraba kayırma] tavrı sebebiyle halk içindeki popülerliğini hızla kaybetmekteydi. Bu birikimlerin sonucunda 1648'de Moskova'da bir ayaklanma patlak verdi. Avamı sakinleştirmek için Çar Alexis, Morozov'u görevinden uzaklaştırmak ve onun iki yardımcısını idam ettirmek zorunda kaldı. Halkın şikayetlerinin görüşmek ve ıslah edilmiş yeni bir kanun külliyatı hazırlamak üzere zemsky sobor'a, yeni bir oturum için toplantı çağrısında bulunuldu. Külliyat, 1649'da sobor tarafından onaylandı ve 2000 nüsha basıldı. Eski külliyatlar el yazması olduğu için bu bir yenilikti. Yeni külliyat, vergilerin yerel komitelere dağılımını bile daha bir garanti altına almıştı ve firari serfleri geri çağıran toprak sahiplerinin hakları üzerindeki tüm kısıtlamaları ortadan kaldırarak seçkinler sınıfını memnun etmiş, böylece serflik nihai biçimde kurumlaşmıştı. Genel anlamda, bu yeni kanun külliyatının, boyar aristokrasisi ve köylülerden ziyade seçkinler ve tüccarların taleplerini karşıladığı ve menfaat-

lerini koruduğu söylenebilir. Bu hareket, IV. İvan tarafından başlatılan ve Michael'in başkanlığındaki zemsky sobor ile devam ettirilen politika ile aynı çizgideydi. Sosyal eğilimleri bir yana, yeni külliyat, Rus yasamasına yıllarca hizmet veren temel bir kaynak ve önemli bir hukuk dökümanıdır.

3. Kosaklar ve Sibirya

Rus tarihinin bu dönemdeki en dikkat çekici gelişmelerinden biri de şüphesiz ki doğu yayılmacılığıdır. Moskova'nın ekonomiyi düzeltme gayretleri ağır bir biçimde devam etmekte ve halk Batılı komşularının tehdidi altında iken, Ruslar yavaş yavaş Sibirya'da kendilerine yeni bir imparatorluk tesis etmişlerdi. Kosak orduları zamanlı olarak Don, Terek ve Yayık civarında yığılmayı sürdürüyor ve o dönemde tamamen bağımsız veya her halükârda otonom bir yapıya sahip olmalarına rağmen, gene de Rusya'nın doğudaki kolonizasyon amacına hizmet etmekteydiler. Aslında, Kosaklar ve Sibirya yayılması arasında dolaysız bir bağlantı söz konusuydu. Bunun sebebi, buyruk Kosaklarının Sibirya atılımında oynadıkları büyük rolden ve yeni toprakların muhteşem zenginliklerine dair hikayelerden etkilenen özgür Kosaklara bağlı müfrezelerin de zaman zaman onlara katılmalarıydı.

1614 senesinde, Çar Michael, Don Kosaklarına, onlar üzerindeki hamiliğinin sembolü olan yeni bir sancak verdi. Ama Kosaklar, çarın doğrudan tebaası haline gelmediler yahut ona herhangi bir sadakat yemini etmediler. Don ordusu müstakil bir devlet konumunda kaldı ve Moskof yönetimi, onlarla Dışişleri Departmanı (daha sonraları Büyükelçilikler Departmanı adını aldı) marifetiyle ilgilendi. Moskova, Osmanlı ile savaş gibi henüz kendisinin hazır olmadığı bir mücadelenin içine çekilmekten korktuğu için, Don Kosaklarının Kırım ve Türk topraklarına saldırılar düzenlemelerini her fırsatta dizginlemeye çalışıyordu. Hatta Patrik Filaret, çarın uyarılarına kulak asmadıkları için 1629'da Don Kosaklarını afarozla tehdit etmişti. Çar, ertesi yıl Don'a bir elçi göndererek itaat etmelerini istedi; fakat ellçi, Kosak Halkası'nın kararıyla

idam edildi. Bu yüzden Moskova, Don Ordusu ile olan tüm diplomatik ilişkilerini kesti, ama Polonya savaşı (1632-1634) nedeniyle yönetim tüm dikkatini bu yöne kaydırdığı için Kosaklar konusunda daha etkin tedbirler alamadı. 1637'de Kosaklar, Azak Denizi'ne açılmalarını engelleyen ve Türklerin elinde bulunan Azak Kalesi'ni kuşattılar. Kosak çaykaları Azak ve hatta Karadeniz kıyılarına seferler düzenlediler. Bir Türk ordusu kaleyi istirdat için bölgeye gönderildiyse de, Kosaklar bu saldırıyı püskürtmeyi başardılar (1641) ve Çar Michael'e Azak'ın zilyetliğini üzerine almasını ve Moskova birliklerini burayı tutmak için göndermesini istediler. Mamafih, zemsky sobor, Türkiye ile bir savaşa girecek durumda olmadıklarına karar vererek Kosakların bu teklifine karşı çıkmıştır; devlet hazinesi, Polonya savaşından dolayı zaten iflasın eşiğine gelmişti. Neticede Kosaklar, Azak'ı gönülsüzce terk etmek zorunda kaldılar.

Sibirya'da, geniş çapta organize olmuş tek devlet Batı Sibirya Hanlığı idi. Fethinden sonra Rus yayılmasına karşı artık bölgede hiçbir engel kalmamıştı. Heterojen yapıdaki muhtelif yerli kabileler, bu yeni müstevlilerin ilerleyişini durduracak güce sahip değillerdi. Batı Sibirya Hanlığı'ndaki yegane yönetici unsur Tatarlardı ve kendisine bağlı Fin ve Türk kökenli kabilelerden vergi toplamaktaydılar. O kabileler, yaklaşık aynı miktarlardaki vergiyi bundan böyle Ruslara ödemek zorunda kalmışlardı. Ruslar için Sibirya'nın ana cazibe nedeni kürktü. Küçük gruplar halindeki maceracılar - kapancılar, Kosaklar, kürk tüccarları - Sibirya nehirleri ve onlara dökülen kollar üzerinden doğuya doğru hızla hareket etmekteydiler. Kendi sistemlerini oluşturmalarının yanında yerli kabilelerden de kürk topluyorlardı. Bir alan keşfedildiğinde, Moskova yönetimi kendi casuslarını ve birliklerini derhal bölgeye göndermekte ve stratejik noktalara kaleler inşaa etmekteydi.

O dönemde, Moskofların Sibirya politikalarının ana gayesi kürk stoklarını tüketmekti. Özel tüccarlar, Sibirya'dan çıkarttıkları kürkler üzerinden yönetime nispi bir vergi ödemek zorundaydılar. Ve kürklerden alınan haraç düzenli olarak yerlilerden toplanmaktaydı. Haraç gelirleri çar yönetimi için oldukça önem-

li olduğundan, yerlileri, mahalli hükumet temsilcilerin zorbalıklarından başka, Rus tacirlerin ve simsarların sömürüsüne karşı korumak bir menfaat politikası olarak görülüyordu. Esasen merkezi yönetimin mahalli temsilcileri kontrol altında tutması oldukça güçtü ve yerli halk sık sık gayr-ı kanuni uygulamalara maruz kalıyordu. Asya kıtasını doğuya doğru boylu boyunca kateden Rus hamlesi, pek çok açıdan Anglo-Saksonların Amerika kıtasında yaptığı batı hamlesiyle benzeşmektedir. İki hareket de hemen hemen aynı zamanlarda başlamıştı. Ermak'ın, Sibirya teşebbüsü Roanoke Adası'na yapılan ilk İngiliz çıkarmasıyla neredeyse eşzamanlı olarak gerçekleşmişti ve keza Batı Sibirya'da Tomsk'un kurulmasından üç yıl sonra 1607'de Virginia'da Jamestown kurulmuştu; Doğu Sibirya'da Yakutsk 1632'de kurulurken, ondan altı yıl önce Connecticut'da New Haven'ın temelleri atılmıştı. Mamafih, Sibirya'daki Rus yayılması Pasifik'teki Amerikan sürecinden çok daha hızlı bir tempo içinde gerçekleşmişti. 1648 yılına gelindiğinde Semen Dejnev, şimdilerde Asya ile Amerika'yı birbirinden ayıran çizgiye yani daha sonra Bering adını alacak olan noktaya kadar ulaşmıştı. 1662'de yaklaşık 70.000, 1783'de 1.000.000 civarında Rus, Sibirya'da ikamet etmekteydi. Buna mukabil, yaklaşık aynı yıllarda beyaz nüfusun Amerika'daki durumu 200.000 (1690) ve 3.200.000 (1789) idi. Rus kolonizasyonunun Sibirya'daki seyrekliği belki istilanın erken safhalarında ziraatçilerin bölgeye akışının gerçekleşmemesi ile açıklanabilir. Orta Volga ve Yukarı Don bölgeleri gibi Merkezi Rusya'ya daha yakın sahalarda çok fazla bakir bölgenin bulunması sebebiyle köylüler uzaktaki doğu topraklarına gitmeye pek hevesli değillerdi. Batı Sibirya'da tarım yapılabildiğinden kesin emin olunmasının ardından, yönetim, sübvansyonlar ve belirli bir yıl boyunca vergiden muaf olmak gibi bazı özel imtiyazlar sağlayarak, yeni yerleşimcileri bölgeye çekti. Diğer bir metod ise zorla kolonizasyon idi; politik muhalifler ve suçlular, toprak işleme veya buna benzer çeşitli işleri yapmak üzere Sibirya'ya gönderilmekteydiler.

Ruslar, 1640'larda Amur vadisine nüfuz ettiler ve bazı küçük gruplar Amur'dan Okhotsk Denizi'ne indiler. 1650'ye gelindiğinde Amur nehri havzasının önemli bir bölümünü istila etmişlerdi.

Bu durumun uluslararası komplikasyonlara neden olacağı kesin gibiydi. Sibirya sürecinde, Batı Sibirya Hanlığı'nın işgalinden bu tarafa Ruslar ilk defa geniş sınırlara sahip, iyi teşkilatlanmış bir devletle temasa geçmiş oluyordu. Amur havzasının yerli halkı Mançulardı ve bunlar vergilerini Mançu İmparatorluğu'na ödüyorlardı. (Çin'in, Mançu hanedanı tarafından yönetildiği dönemde). Rus Kosakları ve Mançu birlikleri arasında bir dizi çarpışma oldu, ama 1680 öncesine kadar Çin kuvvetleri Yukarı Amur vadisinde nüfuz sağlayamadılar. Rus yayılması ise bundan sonraki süreçte böylelikle durdurulmuş oldu.

4. Ukranya devrimi ve Ukrayna-Moskova birliği

Moskove ile Don Kosakları arasındaki ilişkiler her zaman dostâne değildi, ama Polonya'ın da Zaporoj Kosakları ile arası sütlimandı. Mamafih, Polonya açısından, Zaporoj Kosaklarının Ukrayna probleminin bir tarafı olmasından itibaren durum çok daha ciddi bir hal almıştı. Eğer anımsayacak olursak, 1569 tarihli Polonya ve Litvanya arasında sağlanan Lublin Ünionu ile Ukrayna Polonya ile birleşmişti. Anlaşmanın ardından, Leh kodomanları, bölgede kendilerine geniş araziler tahsis ettiler ve serflik ciddi bir boyut kazandı. Bu olay, doğal olarak Ukrayna köylüsünde huzursuzluğu ve memnuniyetsizliği arttırdı. Ekonomik istismar, dinî baskı ile birleşerek daha da katlanılmaz hale geldi. 1596'da Batı Rus Kilisesi Birliği Roma Kilisesi ile birlikte Brest-Litovsk'da bir konvansiyon düzenleneceğini beyan ettiler. Aslında, geleneksel Grek Ortodoks mezhebine sadık olan delegelerin çoğunluğu buna karşıydılar. Fakat piskoposların büyük bölümü Papa'nın otoritesini tanıdı ve Leh yönetimi Uniat ruhban sınıfını yasal olarak onayladı. Aslında bu hamle, Belarusya ve Ukrayna'daki Grek Ortodoks kilisesini tamamıyla feshetmeye yönelik bir çabaydı. Kilise binalarına, Uniat ruhban sınıfı tarafından el konuldu. Kilise birliğine karşı Grek Ortodoks âlimlerinin yazdığı kitaplar ve risâleler yasaklanarak toplatıldı. Ayrıca şunu da ilave etmek gerekir ki XVI. Yüzyılın ortalarına kadar Grek Ortodoksluğu'nun yılmaz savunucuları olan Batı Rus knazlarının çoğu, bu dönemde,

Roma Katolikliği'ne geçmişlerdir. Grek Ortodosluğunun Ukrayna'daki kaderinin hamiliğine soyunacak tek güç artık Zaporoj Kosaklarıydı. 1620'de Kosakların da aktif rol aldığı bir Ortodoks kiliseler konvansiyonu Kiyef'de toplandı. Kudüslü patrik Theophanes, bazı yeni piskoposların atamalarını gerçekleştirdi ve böylece Batı Rus Ortodoks hiyerarşisi tekrar onarıldı. Polonya yönetimi, Ukrayna'daki Grek Ortodoks Kilisesinin varlığını isteksizce kabul etmek zorunda kalmış, ama bu onayı bahşetmiş olsa dahi kilisenin haklarını kısıtlama yoluna gitmiştir.

Kilise meseleleri bu sayede geçici olarak hallolurken, Leh lordları ile Ukrayna köylüsü arasındaki gerginlik devam ediyordu. Sonuncular, serfliği kabul etmekte isteksizdi ve neticede Zaporoj Kosaklarının önderlik ettiği bir takım ayaklanmalar kendini gösterdi. 1648'e kadar tüm bu ayaklanmalar bastırıldı. Ama hareket o yıl milli bir ihtilal havasına büründü.

Ailesi Ukrayna asillerine mensup olan Bogdan Hmelnitsky adında dinamik bir lider ortaya çıktı. Leh feodalleri tarafından incitildiği halde Leh mahkemelerinden himaye göremeyen Bogdan, soluğu Zaporoj Kosaklarının yanında aldı ve neticede "hetman" olarak seçildi. Açıkgöz bir siyasetçi, yetenekli bir diplomat ve iyi eğitimli bir adamdı. Askeri muvaffakiyetini garanti altına almak için Kırım hanı ile Lehlilere karşı ittifak kurdu. Seçkin Leh birliklerinin, birleşik Kosak-Tatar ordularına iki kez ardı ardına yenilmesinin ardından, köylüler de Ukrayna genelinde toprak ağalarına karşı ayaklandılar. Her iki taraf da birbirlerine dehşetengiz mezalim uyguladı. Ukrayna köylülerinin, Polonya rejiminin finansal casusları olarak nitelendirdikleri Yahudilerin durumu özellikle trajik boyutlara ulaşmıştı.* 1649'da bir

* O dönemde Litvanyalı zadeganlar (pan'lar) ve Leh szlachtaları çalışmayı kendilerine zül sayarlardı. Onların işi yemek, içmek, dans etmek, hovardalık yapmak ve bağırıp çağırmaktı. Dirlik sahibi olan panlar, kendi adlarına toprak işlemeyi sevmediklerinden onları Yahudilere icara verirlerdi ve hatta "Yankelsiz [Yahudisiz] pan olmaz" darb-ı meseli de buradan çıkmıştır. Yahudiler ayrıca Lehistan ve Litvanya'da ofisler açmışlardı ve zadegân olmak isteyenlere düzmece asalet şecereleri hazırlarlardı. (ed.)

barış anlaşması imzalandı. Lehler, 40.000 kişilik bir gücü geçmemelerine rağmen Kosakları otonom bir ordu olarak tanımayı kabul ettiler. Polonya birliklerinin Ukrayna'ya girişine müsade verilmeyecek, ama Leh toprak ağaları, taşınmaz mülklerini muhafaza edebileceklerdi. Serflik ise lağvedilmedi. Bu koşullar, köylüler için kabul edilemezdi ve pek çoğu Kosakları ihanetle suçladı. Binlerce köylü Moskova devleti hudutlarına göç etti ve Donets nehri kıyılarına yerleşti.

Lehler, kendi açılarından, avam takımının barış şartlarını onaylamanın küçük düşürücü olduğunu düşündüler ve akabinde yeni bir savaş daha patlak verdi. Bu defa Kosaklar, Tatarların ihanetine uğradılar ve korkunç bir mağlubiyetin acısına katlanmak zorunda kaldılar. Bu hadisenin ardından, Bogdan, Çar Alexis'den duruma müdahele etmesini ve Ukrayna Kosaklarını korumasına almasını talep etti. Moskof yöneticiler, bu hamlenin Moskova ile Polonya arasında yeni bir savaş anlamına geldiğini bildiklerinden harekete geçme hususunda başlangıçta gönülsüz davrandılar. Zemsky sobor'da, mesele tam iki yıl boyunca tartışıldı (1651-1653). Neticede, Ukrayna çarın himayesi altına alındı. 18 Ocak 1654'de, Pereyaslav'da toplanan genel Kosak konseyi, çarın ordu üzerindeki hakimiyetini oy birliği ile tanıdı. İki ay sonra Kosak elçileri, kapsamlı bir birlik anlaşmasını müzakere etmek üzere Moskova'ya geldiler. Muahedenin, ana hatları şu şekilde idi: Kosak Ordusu, 60.000 kişiye çıkartılacak; Polonya krallarının, Kosaklara, Ukrayna asillerine ve şehirlere verdikleri haklar ve imtiyazlar onaylanacak; hetman, Polonya ve Osmanlı dışındaki tüm yabancı güçlerle anlaşma yapabilme yetkisine sahip olacaktı. Bu ikisiyle herhangi bir müzakere yapabilmek, çarın özel iznine tabiydi. Anlaşmanın meşruluğu tartışmaya açık olmakla birlikte, her halükârda bu durum, Leh toprak ağalığının bittiğini ve çar otoritesi altındaki Ukrayna'nın da otonomiye kavuşmasının artık çok güç olduğunu ifade etmekteydi.

Beklenildiği üzere, Moskova ve Ukrayna'nın bir tarafta, Polonya'nın [Lehistan'ın] diğer tarafta olduğu bir savaş patlak verdi. Savaşın ilk yıllarında her şey Rus-Ukrayna ittifakının lehine gelişiyordu. Kosaklar tüm Ukrayna'yı Polonya'ın elinden kurtarırken,

Ruslar da Belarusya'nın büyük bir bölümünü istila ettiler. Alexis, artık "bütün Velikirus, Malorus ve Belarusların çarı" unvanını almıştı. Mamafih, Bogdan Hmelnitsky'nin ölümünün ardından (1657), Moskoflarla Kossakların pekçoğu soylular sınıfına mensup olan ve Leh anayasasını tercih eden yüksek rütbeli subayları arasında ihtilaf baş gösterdi. Hetman İvan Vygovsky, Polonya saflarına geçti. Tam bu sırada İsveçliler Lehistan'a saldırınca, Moskoflarla onlar arasında toprak paylaşımı yüzünden bir savaş patlak verdi, fakat taraflar birbirine karşı üstünlük sağlayamadı. Lehler, düşmanlarının bu ihtilafından nasıl yararlanılması gerektiğini biliyorlardı ve kaybettikleri toprakların büyük kısmını tekrar ele geçirdiler. Her iki tarafın yıkımına sebep olan mücadelenin on üçüncü yılında, bir ateşkes imzalandı (1667). Moskova Beyaz Rusya'yı verdi, ama istirdat ettiği Smolensk'i elinde tutmayı başardı. Ukrayna, Lehistan'da kalan Sağ Yaka (Dinyeper'in batısı) ve Moskova ile birleşen Sol Yaka (Dinyeper'in doğusu) olarak ikiye bölündü. Polonya, Sağ Yaka'da bulunan Kiyef şehrini iki yıllığına Moskova'ya devretmek zorunda kalmıştı ve 1686'da Kiyef'i temelli olarak Rusya'ya bırakmayı kabul edecekti.

5. Dinî kriz

Ukrayna meseleleriyle bağlantılı olarak Moskova'da ciddi bir dinî kriz patlak verdi. Uzun yıllar son kuluçka dönemini yaşayan bu kriz artık gün yüzüne çıkmış ve doruk noktasına ulaşmıştı.

Geriye dönüp anımsayacak olursak, 1550'ye kadar Moskova kilisesi hem ideoloji hem de teşkilatlanma cihetinden kendisini konsolide etmişti ve "Kutsal Rusya"nın temelini atmış görünüyordu. Mamafih, opriçninanın korkunç baskıları ve hatta Rusya'yı yıkımın eşiğine getiren Fetret Devri felaketi, Rus halkının kendine olan güvenini yitirmesine sebep olmuştu. Ekonomik düzen kısmen iyileştirilmişti, ama dinî mevzularda keşmekeş sürmekteydi. Yabancılarla temasın artması, Rusların Batı din düşüncesine merak salmalarına yol açmıştı. Bu dönemde Rusların çok az bir kısmı Roma Katolikliğine herhangi bir eğilim göstermezken, pek çokları Protestanlıktan etkilenmişti. Grek Ortodoks ki-

lisesinden ayrılan Ruslar, kendi yönetimleri tarafından cezalandırılmışlardı. Protestanlığa açık dönüşümle ilgili dâvâlara nadiren rastlanılmasına rağmen, kaynaklarda, tüccarların yanı sıra bir kısım hükümet yetkililerinin de Protestan doktirinine gizli sempati duyduklarına dair işaretler vardır.

Halkın ezici çoğunluğu hâlâ geleneksel kiliselerine bağlıydı. Yine de Ortodoksluk Rusya'da dini hayatın temel kurumu olmasına rağmen, birçok kilise babası, kilise içinde birtakım sert reformların yapılmasının yanı sıra kilise-devlet ilişkilerinin de yeni bir tanımının lüzumundan bahsetmekteydiler. Sonuncu nokta, bazı yüksek mevki sahibi din adamları tarafından, Rusya'nın maruz kaldığı talihsizliklerin kaynağında, kilisenin siyasî krizler esnasında oynadığı pasif rolün yattığı biçiminde yorumlanmaktaydı. Kilisenin toplum üzerindeki rehberliğinin güçlendirmesi gerektiğine yönelik teklifi görüşüldü. Patrik Filaret'in yüce hükümdar unvanını alması planlanan bir hareket gibiydi; ama sonraki iki patrik, bu talepten vazgeçmişlerdi. Reformlara gelince, Grek Maksim ile başlayan kilise ritüellerinin ve dua kitaplarının tashih ve redaksiyonuna yönelik çalışmalar devam ettirilecekti. Bu yüzden Maksim'in yazılarının bir hayranı olan Trinity Manastırı Başkeşişi Dionysius, konuyla ilgilenmesi için bizzat görevlendirildi. Mamafih, yardımcılarının irfandan yoksun oluşu sebebiyle zor durumda kaldı; o dönemde ruhban kesiminden çok az kişi Grekçe ve Latince bilmekteydi. Dionysius, Grek ve Ukraynalı alimlerin tavsiyelerine ihtiyaçları olduğuna açık bir şekilde kanaat getirdi. Ama birçok Moskovalı muhafazakâr, Ukraynalılar veya Greklerden herhangi birinin üstünlüğünü tanıma hususunda gönülsüzdü. Aslında, Dionysius'un durumu, Üçüncü Roma ideası girişiminin iflasına yol açmış; Moskova kusurlu bulunmuştu. Muhafazakâr muhalefetin üstesinden gelebilmek için zamana ihtiyaç vardı ve reform, yüzyılın ortalarına kadar ağır ağır ilerlerken, daha sonra, yeni patrik Nikon'un önderliği ile aniden devrimci bir kisveye büründü. Nikon, dinamik ve tezcanlı kişiliği, makamının yüceliğine ve görevinin kutsiyeti duygusuyla dolu ve aynı zamanda diktatörlük eğilimleri bulunan bir din adamı olarak tanınmaktaydı.

Nikon, Nijni Novgorod mıntıkasında köylü bir ailenin çocuğu olarak 1605 senesinde dünyaya gelmişti. Kilise kariyerine köy rahipliği ile başladı, fakat çocuklarının ölümünden sonra keşiş olunca karısını örtünmesi konusunda ikna etti. 1648'de Novgorod metropolitanlığına atandı. Dört yıl sonra patriklik makamı boşalınca, Nikon'a teklif götürüldü. Ancak, çar ve piskoposların "çobanları ve babalarıymış gibi kendisine her açıdan itaat edeceklerine" söz vermeleri halinde bu vazifeyi kabul edeceğini belirtti. Nitekim talebi onaylandı ve göreve getirildi. Patrik Photious'un IX. Yüzyılda ifade ettiği Bizans doktirinine uygun olarak, Nikon, patrik ve çarın Ortodoks toplumunu birlikte yönetmesi gerektiğine ve "Hz. Isa'nın, yaşayan imajı" olduğunu düşündüğü patriğin, çardan daha önemli bir konuma sahip olduğuna inanmaktaydı. Patrik Filaret gibi Nikon'a da yüce hükümdar unvanı bahşedildi. Bir Grek hayranı ve reform taraftarı olan Nikon, kilise kitaplarının düzeltilmesi, Rus kilisesi ritüelleri içerisinde her nerede Grek ve Ukrayna modellerinden farklılıklar varsa bunların değiştirilmesi konularında hiçbir gecikmeye müsamaha göstermeksizin işe koyuldu. Doğu patrikleri ile sürekli bir iletişim halindeydi ve birkaç Grek ve Ukrayna kökenli alimi kendisine yardımcı olmaları için Moskova'ya getirtmişti. Üyelerinden bazıları yeni getirilenlerin bilgeliğine şüphe ile bakıyor olsa da, Rus piskoposlar konsili, Nikon'un faaliyetlerini tasvip etmekteydi. Bir piskopos durumu açık olarak protesto etti ve hadisenin ardından derhal sürgün edilmesine karar verildi. Dört yıl içerisinde (1653-1656), Rusça dua kitaplarının ve liturgyaların [âyin şekilleri] birçok kısmı değiştirildi.

Nikon'un reformu esas itibariyle dinî olmakla birlikte, arka planda işin siyasî yönü de vardı. Reform, Ukrayna kriziyle aynı zamana rastlamıştı. Moskova, Rus liturgyasının Ukrayna liturgyasına uydurulmasının Ukraynalıların bütünüyle çar himayesine girmeyi kabul etmesini daha da kolaylaştıracağı ve bilhassa Kiyef ruhban sınıfının Konstantinopol'e olan bağlılığının Moskova lehine değişeceği kanaatindeydi.

Nikon'un yaptığı değişimlerin çoğu dinî meselelere yönelik şeylerdi. En çarpıcı değişim, günlük hayattaki dinî sembollerin

başında gelen istavroz çıkarmanın yeni bir yolunun geliştirilmesiydi. Nikon, inananların, Teslisi sembolize etmek için Rusya'da kadim bir gelenek olan iki parmağın bir araya getirmek (Hz. İsa'nın ikili doğasına atfen) yerine üç parmağı birleştirilmesini emretmiştir. Dua kitapları metinlerinde yapılan değişiklikler yalnızca ritüeli değil, aynı zamanda dogmanın yazım üslubunu da içermekteydi. Eski müstensihlerin Hıristiyanlığın temel akidelerinden olan Kutsal Ruh tanımlamasına eklenen fazladan bir kelime Nikon döneminde çıkartılmış idi. Nikon'dan önce kiliselerde, Kutsal Ruh karakterize edilirken okunan "doğru ve hayat veren" yerine sadece "hayat veren" ibaresi kullanılmaya başlandı. Günümüz okuyucusu için bunlar ufak ve önemsiz meseleler gibi görünebilir, ama eski zamanlarda Ortodoks mezhebindekiler için kilise ritüeli dini duyguların sembolü ve aracı idi. Sadakât duygusu, kilise hizmetinin her detayı ile ilişkilendirilmiş ve dua kitabının her kelimesi onun geleneksel anlamı olarak düşünülmüştü. Üstelik, Nikon tarafından yapılan değişiklikler, ani ve kesin nitelikliydi ve inanlardan çoğunun, kendi yollarıyla hem kilise hem de yürütmedeki otoriteye karşı ibadet haklarını korumaya hazır olduklarını kanıtlamaları sürpriz değildi. Dahası, Nikon'un muhaliflerinden bazıları, haklı olarak editörlerin ile musahhihlerin aceleci ve üstünkörü hareket ettiklerine, temel konularda gerçeği bulmak için ana kaynak olan tasdik edilmiş eski Grek yazmalarını değil, hatalar içermesi muhtemel bulunan İtalya'da basılmış yeni nüsha Grek din kitaplarını kullandıklarına dikkat çekmişlerdi.

Başlangıçta Ruslar, yeniliklerden şaşkına dönmüş görünüyorlardı ve bazı kilise babaları bu değişimlere karşı seslerini yükseltemeye başlamışlardı. Çok geçmeden Nikon aleyhtarı hareket ivme kazandı. Sindirmeye yönelik birtakım sert tedbirler, yalnızca ateşe benzin dökmekten başka bir işe yaramayacaktı. Rahipler, keşişler, aristokrat leydiler, tüccarlar, köylüler ayağa kalkmıştı ve pek çoğu, dâvâ için şehit düşmeye hazır olduklarını kanıtlayacaktı. Anti-Nikoncu Eski Ayinci liderler arasında en dikkat çekici isim, sonsuz enerjiye ve derin manevî güçlere malik, uzlaşmaz ve küstah bir yapısı olan başrahip Avvakum idi. Kendisi için saf kilise yaşamı dışındaki hayatın bir anlamı yoktu. Avvakum, 1653'de

tutuklanarak Sibirya'ya sürgün edildi. Muhalif hareketin diğer pek çok üyesi de çeşitli cezalara çarptırıldılar. Dışardan bakıldığında, Nikon galip gelmiş gibi görünüyordu. Fakat bu hadiselerden sonra Çar Alexis ile olan ilişkileri gerginleşmişti. Zaman geçtikçe çar, patriğe olan tüm saygısına rağmen, onun vasiliğinden iyice sıkılmaya başlamıştı. Alt tabakadan birinin, devletin en üst tabakasına yükselmesine taraftar olmayan boyarlar da artık Nikon'un devlet işlerine müdahale etmesine karşı çıkmaktaydılar. Nikon, çarın bu yeni bağımsız tutumunu, o ve boyarlar tarafından patriklik makamına getirilirken kendisine garanti edilip onaylanan meşrû şartların bir ihlali olarak değerlendirdi. Böylece 20 Temmuz 1658'de patriklik nişanını bırakarak, Moskova'nın 40 mil batısında kendisi için inşaa ettirdiği Yeni Kudüs isimli manastırı terketti. Patriklik görevlerini yerine getirmeyi bırakmakla beraber, henüz görevinden istifa etmemişti. Bu olayın arkasından kilise yönetiminde de bir kriz çıkınca, çar, kıdemli piskoposların da yardımıyla geçici olarak kilise idaresinin kontrolünü eline aldı.

Bu kırılma, çarın kilise reformu hususundaki temel tavrını etkilemedi. Nikon belki yoktu, ama kilise Nikoncu kalmıştı. Mamafih, Alexis, Nikon'a göre daha yumuşak bir usulle işleri yürütmekteydi. Çar, Nikon'un Eski Ayinci liderlere karşı verdiği cezai emirlerin bazılarını kaldırdı. 1664'de, Avvakum'un Moskova'ya dönmesine izin verildi. Sürgün nedeniyle küskün ve patriğin düşüşü nedeniyle de sevinçli olan Avvakum, resmi kiliseden gelen her türlü imtiyazı reddetti ve bunu takip eden süreçte, iki kilise grubu arasında barışma olmadı. Bu arada, 1666 senesinde, doğu dünyası patriklerinin de katıldıkları Büyük Kilise Konsili, Moskova'da toplandı. İskenderiye ve Antakya patrikleri müzakereye bizzat teşrif buyururlarken, Konstantinopol ve Kudüs patrikleri temsilcilerini yollamayı yeğlemişlerdi. Konsil, gündemine iki ana mevzuyu almıştı: Nikon'un Patriklik makamını terketmeye ikna etmek ve kilise reformu hakkında bir karara varmak. Sonunda oybirliği ile Nikon'un en alt dereceli bir keşişin rütbesine indirilmesine ve Kuzey Rusya'da ücra bir manastıra sürülmesine karar verildi. Böylece Patriklik makamı yeni birinin atanabilmesi için boşaltılmış oluyordu. 1681'den evvel olmasa da nihayetinde, Ni-

kon özgür bırakıldı ve Yeni Kudüs Manastırı'na dönmesine müsade edildi, ama Nikon yolda öldü. Konsil, Nikon'u cezaya çarptırmış olmakla birlikte, onun kilise reformunu desteklemişti. Ayrıca Eski Ayinciler'in aforoz edilmesi iki grup arasındaki bölünmeye son noktayı koymuştu.

Büyük Konsil'in kararları baz alınarak, Rusya'da hem kilise hem de kilise dışı otoriteler Eski Ayincileri baskı altına almaya yönelik sert bir politika başlatmışlardı. Liderlerinden bazıları ölüme mahkum edildi. Avvakum, 1681'de kazığa bağlanarak yakılmak suretiyle idam edildi. Hatta, Beyaz Deniz üzerindeki Solovki adasında bulunan Solovki Manastırı keşişleri yeni âyin şeklini kabul etmeyince, üzerlerine bir askeri birlik gönderilmiş ve ancak sekiz yıllık bir kuşatmanın ardından, hükümet güçleri keşişlerin direncini kırmaya muvaffak olabilmişlerdi (1668-1676). Eski Ayincilerin büyük kısmı, artık dünyanın sonunun yaklaştığını ve Deccal'ın yakın zamanda ortaya çıkacağını düşünmeye başlamışlardı. Zulümler dolayısıyla çileden çıkmış olan bu rahiplerden bazıları, histeriye tutulmuş ve son için hiçbir direniş göstermeksizin ölümün gelişini beklemeye koyulmuşlardı. Yüzlercesi, kendilerini dini liderleriyle birlikte ağaç barakalara hapsedecek ve buraları ateşe vereceklerdi. Kendini imha yoluyla can veren Eski Ayinciler'in sayısının 20.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. 1700'e gelindiğinde intihar histerisi dalgası dinmişti ve bu tarihten sonra sadece birkaç vaka kayıtlara geçmiştir.

6. Köylüler, Kosaklar ve tüfekçiler

Eski Ayinciler'le olan ayrılığın temel sebepleri doktirinsel ve psikolojik idi. Mamafih, kırılma kesinleştiğinde Eski Ayinciler kendilerini Moskova yönetimine karşı sert bir muhalefet içinde buldular ve hareket, bu andan itibaren kendilerine mahsus sebeplerden ötürü Moskova rejimiyle arası açık olan herkesin sempatisini çekti. Genel anlamda, 1650-1700 arasındaki dönemde Rusya'da gelişen politik ve sosyal huzursuzlukla karşı karşıya gelmiştir. 1662'de yönetimin para politikalarına karşı bir takım

ayaklanmalar vukû buldu ve hadiseler enflasyondaki artış ile sonuçlandı. Sekiz yıl sonra Don Kosaklarının önderliğinde bir köylü isyanı patlak verdi. İsyan bastırılmıştı, ama Moskof devletinin müsseseleri sarsılmıştı. 1682 senesinde, Moskova'da bu defa tüfekçiler başkaldırdı. 1649 tarihli Kanun Külliyatı'nda serfliğin yürürlüğe girmesinin onaylanması, bu yasanın mağduriyetine uğrayacak olan köylüler tarafından acı bir öfke ile karşılanmıştı. Git gide daha çok köylü, evlerini ve yurtlarını ve hatta bazı durumlarda ailelerini terkederek güneye, "vahşi bölgeye"* kaçmışlardı. Bir kısmı Don sahasına gitti. Bu yeni misafirlerin bölgeye nüfuz etmesi Don Kosak Ordusu için ciddi bir problem yarattı ve hadise, "eski" ve " yeni" Kosaklar arasında sosyal bir bölünme ile neticelendi. Eskileri, aynı zamanda "ev sahibi Kosaklar" adıyla da bilinenler, en verimli balık alanları üzerinde rüçhan hakkına sahiptiler. Pek çoğu müreffeh bir yaşam sürmekte idi; biriken servetleri doğal olarak yalnızca balıkçılığa dayanmamaktaydı ve aynı zamanda erken dönemlerde gerçekleştirdikleri keşif seferlerine bağlı olarak elde ettikleri savaş ganimetleri belki de bu zenginliğin en temel kaynağı idi. Artık bölgeye tam anlamıyla yerleşmişlerdi ve sahip olduklarını keyiflerince harcamanın tadını çıkarmaya çalışıyorlardı. "Yeni Kosaklar" veya "Çıplaklar" (yani fakirler), durumlarını tehlikeli görüyorlardı. Büyük bir bölümü çiftçiydi ve tarım yapmaya devam etmek istiyorlardı, ama asker Kosaklar tarafından toprağı işlemelerine izin verilmemekteydi. Çünkü, "Eski Kosaklar", Don sahasının ziraai bir yerleşim bölgesine dönüştürülmesinin derebeylik ve serfliğe yol açmasından korkmaktaydılar. "Çıplaklar", hayatlarını idame ettirmenin tek yolunun savaş ve akın olduğunu anlamış gibi görünüyorlardı. 1667'de atamanları olarak atadıkları Stephen Razin'in önderliği altındaki bir grup "Yeni Kosak", Hazar Denizi'ni aşarak İran üzerine başarılı bir deniz seferi düzenlediler ve evlerine bir sürü değerli ganimetle döndüler. Sonuç olarak Razin, eski ve yeni tüm Kosaklar içerisinde popüler bir lider haline geldi. Şimdi kazandığı zaferin verdiği cesaretle Moskova'ya karşı etkin bir savaş planı

* Rusların "vahşi bölge" dedikleri yer Kosak yerleşim birimlerinin bulunduğu Seç ve civarıdır (ed.)

tasarlamaya koyulmuştu. Haklı olarak, boyarların ve zadegân sınıfının mülklerinde ikamet eden köylülerin ellerinden gelebilen tüm desteği kendisine vereceklerini ummaktaydı. Razin'in stratejisi, Mayıs 1670'de başlayan operasyonlar Volga su yolunu kilit nokta olarak tutma hesabına dayanmaktaydı. Adeta gafil avlanan Moskova yönetiminin, başlangıçta, işgalcileri durdurabilecek güçte bir ordusu yoktu. Kosaklar, Çaritsin'den başlayarak Volga boyunca uzanan şehirlerdeki garnizonların bir bir üstesinden gelmeyi başarmışlardı. Çok geçmeden, Astrahan, Saratov ve Samara gibi önemli kentler de Kosakların eline geçti. Yakaladıkları her zengin tüccar ve boyar gibi, garnizonlardaki yüksek rütbeli subayları da derhal idam ettiler. Yakalanan tüfekçiler ve diğer rütbesiz erler "isyan ordusuna" katılmaya davet edildiler. İşgal edilen kentlerin belediye idareleri daha sonra Kosak kurallarına göre yeniden organize edildiler; kasabalarda toplanan genel halk meclisine, tüm belediye memurlarını seçme ve atama yetkisi verildi. Aynı yöntem, Kossak denetimine girmiş bulunan kırsal kesimlerin idaresinde de izlendi. Kısa bir süre sonra Orta Volga'nın batı sahillerinde yaşayan köylüler, toprak ağalarına karşı ayaklandılar; Volga'nın doğu ve batı yakalarında ikamet eden Türk ve Fin boyları da bu harekete katıldılar. Başıbozukların katılımıyla genişleyen ordusu ile Razin, Moskova'nın üzerine yürümeye hazır gibi gözükmekteydi. Ama Eylül 1670'de Moskova yönetimi, önemli bir bölümü Batılı uzmanlar tarafından eğitilmiş iyi donanımlı bir orduyu savaş alanına sürmeyi başarmıştı. Ekim ayında, zorlu bir mücadelenin ardından Çarlık ordusu, Razin'in düzensiz birliklerinin direnişini kırdı. Kosak istilasına maruz kalan bölgelere düzenlenen ve oldukça acımasızca gerçekleştirilen tenkil seferleri, Çarlık otoritesinin yeniden tesisini sağladı. Eğer Razin, bir mülteci olarak bölgede varlığını sürdürmenin güvenilir olacağına kanaat getirseydi, büyük bir yanılgıya düşecekti. Gerçi netice pek de farklı olmayacaktı. "Ev sahibi" Kosaklar, Razin'in destek talebini geri çevirmekle kalmadılar, bilhakis Don yasasının temel ilkesini çiğnediler ve onu yakalayarak Moskova hükumetine teslim ettiler. Razin, Temmuz 1671'de Kızıl Meydan'da idam edildi. Mamafih, söhreti, kendisiyle beraber ölmeyecekti; kırsal ke-

simlerde, Kosak folkloru ve şarkılarında ismi yaşatıldı. Yiğitliğinden esinlenilerek yeni bir isyan hareketinin doğmasından korkan Moskova, Don'un özgürlüklerini kısıtlama yoluna gitti. Tüm Don Kosakları, çara bağlı kalacakları konusunda ant içtiler ve böylelikle tebaası haline gelmiş oldular. Ama Don Ordusu'nun dahili otonomisi korundu ve lâğvedilmedi.

Rus Kilisesi'ndeki hizipleşmeyle beraber Razin isyanında zirveye ulaşan sert sosyal ayrışma, Moskova hükümetinin kurumsal temellerini zayıflatmıştı. Çeşitli sosyal ve dinî gruplar arasındaki eksik işbirliğinden dolayı çar idaresi, XVII. Yüzyılın ilk yarısına oranla daha otoriter bir hale gelmişti. Zemsky Sobor, Moskova liderlerine artık fuzuli bir kurum olarak görünmekteydi. Buna karşılık, gerek duyulduğunda uzmanlardan oluşan komiteler toplanmaktaydı. Boyar Duması fonksiyonunu sürdürdü, fakat asalet önceliği ilkesi ve yüksek dereceli askeri idari memurların bu zümreden tayini teamülü 1682'de feshedildi. Böylece üzerindeki kısıtlamadan kurtulan çar, yardımcılarını özgürce seçebilecekti.

Maalesef aynı sıralarda bir ara Romanoff ailesinin prestijini zedeleyen bir takım sorunların ortaya çıkması Moskova devletinin talihsizliğidir. Çar Alexis ikinci defa evlenmişti. İlk eşi Maria Miloslavsky, ikincisi Natalie Narişkin'di. İkinci evliliğini müteakiben saray iki ayrı gruba bölünmüş; biri, Miloslavsky'nin diğeri Narişkin'in çevresinde toplanmıştı. 1676 yılında, Çar Alexsis öldü, ama vefaatından önce ilk evliliğinden doğan on dört yaşındaki en büyük oğlu Theodore'u halefi ilan etmişti. Theodore iyi niyetli bir gençti ve oldukça iyi bir eğitim almıştı. Fakat hastalığı, yönetimde aktif rol oynamasına engel teşkil etmekteydi. Nisan 1682'de ardında evlat bırakmadan öldüğünde, iki saray hizibi arasındaki kavga da yeniden alevlendi. Yaş yetkinliği bakımından sıradaki isim, Theodore'un kardeşi İvan'dı. Onbeş yaşında, hastalıklı ve duygusuz bir genç olan İvan, yöneticilik vasfından yoksundu. Buna karşın, henüz on yaşında olan üvey kardeşi Petro (Natalie Narişkin'in oğlu) ise gürbüz, zinde ve zeki bir çocuktu. İdari ve askeri erkânın üst kesiminde yer alanların çoğu, hanedanın menfaatı ve Rusya'nın bekâsı için Petro'nun başa geçirilmesinden yanaydı. Patrik dahi Petro'nun tarafındaydı. Kızıl Mey-

dan'da toplanan halkın ve soyluların iştirak ettiği devâsâ bir kalabalık karşısında onun çar olarak seçilmesi hususunda telkinde bulundu. Ve neticede, Petro çar ilan edildi.

Ivan, bunun üzerinde durmadı; ama o zaman 25 yaşında olan ablası Sophia, kararı kabullenmekte isteksiz idi. Şimdi Miloslavsky grubunun da başına geçen ihtiraslı ve enerjik yapılı bu genç kadın, amaçlarına ulaşmak için tüfekçi kıtalarını bir maşa gibi kullanma kararı almıştı. Theodore'un iktidarı sırasında Tüfekçi kıtaları son derece disiplinsiz hale gelmişlerdi. Maaşları, yaşamlarını idame ettirmeye yetmediği için barış zamanlarında ticaret ve zanaatla uğraşmalarına müsade edilmişti. Tüfekçi kıtalarına mensup rütbeli subayların erlerin maaşlarının bir kısmına el koyarak onları dolandırmaları üzerine tüfekçiler şimdi de ödenme zamanı gelmiş olan paralarını düzenli biçimde alamamaktan yakınmaktaydılar. Üstelik subaylar, tüfekçileri kendileri için çalışmaya zorlamaktaydılar. Yönetim, taleplerin bazılarını yerini getirdi. Bu durum, onları daha da cesaretlendirmeye yetmişti. Ayrıca, tüfekçilerin önemli bir kısmı Eski Ayinciliğe sempati duymakta ve dolayısıyla dinî konuda hükumetle ters düşmekteydiler. Kısacası, Nisan 1682'ye gelindiğinde tüfekçiler bir isyanın eşiğindeydi ve onları harekete geçmeğe ikna etmek, Sophia ile partizanları için hiç de güç olmamıştı. Narişkin'lerin Çareviç İvan'ı öldürdüklerine yönelik ortaya atılan dedikodular üzerine tüfekçiler vakit kaybetmeden saraya hücuma ettiler. İvan'ı Petro'nun yanında ürkek bir halde dikilirken görünce önce şaşırdılar, fakat yine de vahşet içinde koşmaya başlayarak Narişkin fırkasını destekleyen bazı boyarları öldürdüler. Ardından, İvan'ın Petro ile birlikte çar ilan edilmesini ve Çarevna Sophia'nın da naibe yapılmasını talep ettiler. Böylelikle *coup de d'etat* tamamlanmış oluyordu. Sophia çok geçmeden, hükümetinin gerçekten de tüfekçilerin insafına kaldığının farkına vardı. Tüfekçiler, şimdi de Eski Ayinciler'in dâvâlarını hükümete arzedilmesine izin verilmesini talep etmekteydiler. İki çarın ve naibenin aynı zamanda en üst düzey kilise ve devlet otoritelerinin hazır bulunduğu Kremlin'deki Fasetalar Salonu'nda iki kilise grubu arasında bir münazara yapıldı. Hiçbir karara varılamadı, ama Eski Ayinciler, kendi argümanlarının ga-

lip geldiği hususunda övünmekteydiler. Sophia, tüfekçilerin "tüm iktidarı" ele geçirmeye hazırlandıklarına yönelik sıcak bir bilgi almıştı. Naibe, iki çarı da emin bir semte yerleştirdikten sonra soylulardan ve muhtelif askeri alaylardan teşkil edilen bir ordu topladı. Bu durum karşısında tüfekçiler geri adım attılar ve düzen yeniden sağlandı (Eylül 1682).

Sophia'nın yedi yıl devam eden naibeliği süresince en yakın yoldaşı Knaz Vasili Golitsyn olmuştu. İleri görüşlü bir aristokrat olan Golitsyn, Batı medeniyetine büyük hayranlık beslemekteydi. Serfliğin yürürlükten kaldırılmasını da içeren etkin reformlar yapmayı tasarlıyordu; ama dış politikası iç istikrarı bozmaktaydı. Polonya [Lehistan] ile yakın ilişkiler kurulması taraftarıydı ve 1686'da bu ülkeyle kalıcı bir anlaşma imzalandı. Buna göre Moskova, Osmanlı Türkleri'ne karşı Hıristiyan Koalisyonu'nun yanında yer alacaktı. Koalisyon'da kendi payına düşen kısım ise Kırım Hanlığı'na saldırmaktı. 1687 senesinde, Golitsyn'in şahsi komutası altındaki Moskova ordusu ile hetmanlarının önderliğinde onlara destek veren Ukraynalılar Kırım berzahında Tatarlar'dan acı bir mağlubiyet tattılar. Yaklaşık iki yıl sonra yeni bir sefer düzenlendi, ama sonuç pek de farklı değildi. Bu yenilgilerle eşzamanlı olarak Moskova, dış politika açısından güneyde de bir darbe aldı. Uzak Doğu'da 1689'da Moskova hükümeti ve Çin arasında Nerchinsk'de imzalanan mütakere ile Ruslar, Amur vadisi üzerindeki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Böylece Rusya, Okhotsk Denizi ile olan doğrudan temasını kaybetmişti.

7. Büyük Petro'nun ilk adımları

Dış politikadaki başarısızlıklar Çarevna [İmparatoriçe] Sophia hükümetinin prestijini zedelemişti. Bu arada Sophia, küçük çar Petro'nun artık rüşdüne yaklaştığını düşünmeye başlamıştı. O ve tüm saray mensupları, Tanrı tarafından Petro'ya sıradışı bir enerji, entellektüel tecessüs ve güçlü bir mizaç bahşedildiğini biliyorlardı. Çok geçmeden rüşdünü kanıtlayarak başa geçeceği ve iktidarı ele alacağı açık şekilde görünmekteydi.

Sophia'nın idaresi boyunca Petro, Moskova yakınlarında küçük bir köyde yaşadı. Saray baskısının dışında büyüdü ve kendi imkânlarını kullanarak Moskova'daki Alman Mahallesi'nde ikamet eden birkaç Hollandalı teknisyenle samimiyet kurdu. Onlardan, çok ilgi duyduğu gemicilik ve gemi inşaası konularında önemli bilgiler aldı. Petro, aynı zamanda aritmetik ve geometri üzerine çalışmalar yaptı. Oyun arkadaşları arasından belirlediği iki genç grubu organize ederek, onları düzenli biçimde eğitti. Petro, yaşamının bu döneminde, Çarevna Sophia'nın ajanları tarafından canına kast edileceğine yönelik haberler sebebiyle acı sona yaklaşmış gibi görünmekteydi. Daha henüz on yedisindeydi, fakat Narişkin fırkasının da yardımlarıyla bir *coup d'état* 'ı [hükümet darbesi] savuşturmakta başarılı olmuştu. Çarevna Sophia tutuklandı ve bir rahibe manastırına kapatıldı (1689). Prens Golitsyn de Kuzey Rusya'da gözden uzak bir kasabaya sürüldü.

Genç Çar Petro, kara ve deniz kuvvetlerinin yapılandırılmasına ilişkin meselelerle çok ciddi şekilde meşgul olmaya başladı. Beyaz Deniz'de Arhangel yakınlarında bazı gemi yolculukları düzenledi. Devlet işlerinin yönetimini Petro'nun annesi ve aralarında patriğin de bulunduğu fırka yandaşları üstlendi. Leh ittifakı, Rusya dış politikasının mihenk taşı olmayı sürdürmekteydi ve 1695'de Osmanlı'yla yeni bir savaşa girildi. Bu olay, Petro için askeri ve teknik bilgilerinin tatbiki açısından büyük bir fırsattı. Sophia idaresi zamanında düşülen askeri hatalara meydan vermeme arzusunda olan Petro, kendi nokta-i nazarından Don ağzındaki Türk kalesi Azak'a saldırmayı tercih etti. Petro, çocukluk dönemindeki oyun müfrezelerinden kurduğu ve ordunun göz bebeği olan iki muhafız alayını savaş alanına sürdü; bu arada, Don'a inebilmek için Voronej'de hızla gemi yapımına başladı. Azak üzerine yapılan ilk hücum başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen ertesi yıl 1696'da, Petro kaleyi ele geçirmeye muvaffak oldu. Azak'ın fethini, yeni ordusu ve yeni askeri metodlarının başarılı bir testi olarak telakki etti.

Artık Petro tüm dizginleri kendi ellerine almış ve Avrupa ile yakın siyasî ve kültürel temaslar kurmaya yönelik bir politikayı uygulamaya koymuştu.

8. Ekonomik gelişme

Rusya'nın ekonomik gelişimi, XVI. Yüzyılın sonlarında vukû bulan krizlerden ve ayrıca Fetret Devri'nin yıkımlarından ciddi bir şekilde etkilenmişti. 1630 civarlarına kadar yaralar iyileştirilemedi; daha sonrasında yeni yükselen bir trend ekonominin birçok alanında kendini hissettirdi. İç ve dış ticaret hızla büyürken, pazar üretimiyle ilgili alanlar da genişledi. Rusya'nın milli ekonomisi, bölgesel izolasyonu yavaş yavaş üstesinden gelebilecek ve organik bir birlik tesis edebilecek durumdaydı.

Merkezi Rusya'daki çavdar ve Novgorod'daki keten arazileri iki temel zirai ürün maddesi olmayı sürdürdüler. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği dikkate değer bir ilerleme kaydetti. Böylece pazarlara önemli miktarda tereyağı, domuz yağı ve deri sürüldü. Kuzey'de yaygın küçük köylü çiftlikleri, Merkezi Rusya'da ise serfler ve köle işçiler tarafından işlenen geniş araziler yaygınlaştı. Muhtelif türlerdeki endüstriler arasında ihracı değerli hale gelen potaş [kalya taşı], katran ve ormanlık alanlarda elde edilen karasakız önem kazandı. Küçük ölçekli köylü dükkanları, kurumsallaşmış büyük firmalarla rekabete girdi. Köy kadınları, evlerinde keten giysiler ve çuval bezleri dokumakta ve erkekler, bazı yörelerde çivi, çeşitli metal ve diğer bir takım araç gereçler imal etmekteydiler. Bu tip ev ya da atölye endüstrisi biçimine Rusya'da *kustarnaya* denilmektedir; terim, "sanat", "hüner" anlamlarına gelen Almanca kökenli *Kunst* kelimesinden türetilmiştir. Kulübe atölyeciliği ve el sanatlarının yanı sıra, herbiri daha küçük dükkânlar işleten geniş ölçekli endüstriyel şirketler de oluşmaya başlamıştı. Bu tür müesseseler içerisinde en büyük olanı Stroganov ailesine aitti. Fetret Devri buhranlarından kurtulmayı başarabilen şirket, uzak ve ıssız sahalara inerek faaliyet alanlarını genişletme yoluna gitmişti. Tuz ve demir işletmelerinin yanı sıra, potaş ve katran üretimi yapan kuruluş, bünyesinde 10.000 azad işçi ve 5.000 serf istihdam etmekte; diğer uğraşları arasında kürk, balık ve tahıl ticareti de yer almaktaydı.

Yalnızca orta sınıf sanayiciler değil, aynı zamanda çar ve çoğu boyar da mülklerinde el sanatları ve sanayii dallarının gelisimine

katkı sağlamaktaydılar. 1630'dan sonra Hollandalı sanayiciler, harp teçhizatı sağlayacak dökümhaneler inşaa etmek üzere hükümet tarafından çağrıldılar. Bunlar dönemin en modern teknolojileri kullanılarak vücuda getirilmiş, yeni teknikler ortaya koyan ve geniş çaplı bir üretim hacmine sahip tesislerdi. Orta Rusya'daki Tula ve kuzeydeki Olonets bölgesi, hükümetin ve uzman madencilerin dikkatlerini Ural bölgesine yönelttikleri 1680 civarlarına kadar iki ana demir üretim merkezi olarak görevlerini sürdürdüler. Yabancı iş adamları, kadife ve ipek fabrikalarının yanı sıra Moskova yakınlarına bir cam ve bir de kağıt fabrikası kurmuşlardı.

Batılılar, Rusya'da ticaret alanında da önemli bir rol oynamaktaydılar. Rusya'nın Batı ülkeleriyle olan dış ticareti yine büyük ölçüde yabancı tüccarların elindeydi. Beyaz Deniz yoluyla yapılan deniz ticareti önceleri İngilizlerin tekelindeyken, daha sonraları Hollandalılar bu monopolü kırmayı başardılar ve bölge ticaretinde etkin bir rol aldılar. 1584 yılında kurulan Arhangel şehri önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Kuzey deniz ticaretindeki büyüme en iyi biçimde Arhangel'e uğrayan yabancı ticaret gemilerinin sayısının tarihsel karşılaştırması ile gösterilebilir: 1600'de 21, 1708'de 154 gemi misafir edilmiştir. Rusya, Arhangel yoluyla kürk, deri, katran, botaş, tahıl, keten, kenevir, keten kumaş ve yelken bezi ihraç etmekteydi. Batı'dan ithal edilen ürünler arasında ise metal araç gereçler, silahlar, şaraplar, giysi, tütün, ilaçlar ve çeşitli tıbbi malzemeler yer almaktaydı.

Batı ile yapılan Rus dış ticaretinin neredeyse tamamını tekeline almakla yetinmeyen Batılı tüccarlar, var sayılanın aksine Rus iç ticaretinde de önemli bir paya sahiplerdi. Mesela Hollandalılar, bilhassa hububat ticaretiyle ilgilenmeye başlamışlardı. Rus tüccarlar, yabancıların iç ticarete bu şekilde hiçbir müdahaleye maruz kalmadan sokulmasına kızmışlardı. Yabancıların yalnız Arhangel'de ikamet etmelerinin veya perakende satış yapmaları durumunda cezalandırılmalarının istenmesinin pek çok sebebi vardı. Şikâyetleri, hükümet tarafından uzunca bir süre önemsenmedi. Ancak, 1650'de siyasî ve de ekonomik nedenlerden ötürü İngiliz tüccarların imtiyazları iptal edildi. Çar Alexis, Charles I'in bir yıl evvel gerçekleştirilen idamına çok öfkelenmişti. Bunun

üzerine İngilizlerin Arhangel'deki faaliyetlerinin sınırlandırılması emrini verdi; fakat talimata tam anlamıyla riayet edilmedi. 1667'de çar, yurt içi perakende işinde yer alan yabancıları cezalandırmaya yönelik yeni bir ticarî ferman çıkardı. Rus tüccarlar böylelikle programlarındaki önemli bir noktayı kazanmış oluyorlardı ve bu da büyüyen güçlerinin bir göstergesi idi. Filhakika, şikâyetlerine rağmen Rus tüccarlardan bazıları 1667 öncesinde bile daha kötüsüne maruz kalmamışlardı. Stroganovlar'ın dışında, tüccarlar ve sanayiciler arasında birkaç "milyoner" daha bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları Volga nehri ticaretinin önemli bir kısmını kontrol altında tutuyordu.

Moskova, ticaret ve el sanatlarının ana merkezi haline gelmişti. 1650'lerde nüfusu 200.000 civarlarındaydı. 1661-1662 seneleri arasında Moskova'yı ziyaret eden Avusturya elçisi Baron Augustin von Mayerberg'in gözlemleri, şehrin ne denli refah içinde olduğunun belki de en iyi göstergesidir: "İnsanın yaşaması için gerekli olan malların böylesine bol oluşu, konfor ve lükse makul bedeller karşılığında ulaşılabilmesi, dünya üzerindeki başka hiçbir ülkeyi yaşanmak için burası kadar cazip kılamaz."

9. Devlet ve toplum

Moskof toplumun sosyal yapısının en bariz özelliği, devletin ihtiyaçlarına adaptasyon sağlayabilme yetisidir. Sosyal sınıfların tamamı bir şekilde devlete hizmet sunmak zorundaydı. Devletin sistematik tasnifinden muaf tutulan tek grubun köleler olması da yeterince ironiktir. Tüm özgür yurttaşların devlet için çalışmasını mecbur kılan "Umumi Zorunlu Hizmet" kanunu Moğol ve Erken Post-Moğol dönemlerinde çıkarılmıştır; kaos ve Fetret Devri yıkımı sonrasında düzeni sağlayabilmek için kanun daha sıkı bir biçimde sağlamlaştırılarak uygulamaya konmuştur. Devlete hizmet iki ana şekilde gerçekleşmekteydi: Orduda subaylık veya sarayda ve idarede memurluk görevi üstlenmek, diğeri de devlete işgücü sağlamak ve doğrudan vergileri ödemek. Böylece, "hizmet" veren hürler ile "külfet" çeken hürler arasındaki ayrışma hızla yükselmeye başladı. Bu bağlamda, ordu ve bürokraside "hizmet" veren-

ler bir tür soylu hüviyetine bürünürken, "külfet" çekenler ise avam olarak görülmeye başlandı. Hizmet altındakiler arasında en üst tabakayı, çarlık idaresindeki en yüksek makamları işgal eden boyarlar oluşturmaktaydı. Onların altında, Moskova bölgesindeki "zadegânlar" ve ardından "mahalli zadegânlar" gelmekteydi. Daha aşağıda ise hâlâ bozkırların köşe noktalarını tutan düşük rütbeli sınır muhafaza subayları ile "buyruk Kosakları" yer alıyorlardı. Neticede bunlardan bazıları terfi etmiş ve seçkinler sınıfına girmişlerdir; ekseriyet ise hür çiftçilerden oluşuyordu. Opriçnina tarafından parçalanan ve Fetret Devri zamanında siyasî idare sanatındaki eksiklik sebebiyle itibarı sarsılan boyar sınıfı, ilk Romanoflar döneminde, eski prestijini kısmen de olsa geri kazanmıştı. Ama eski knazlık ailelerinin çoğunun soyları tükenmişti ve boyarların makamları, Moskova bölgesinden saraya yeni giren seçkinler tarafından doldurulmuştu. Kısacası orta sınıf mensubu seçkinler artık çar otoritesinin ana dayanak noktası haline gelmişlerdi. Bundan dolayı yurtluklar (*pomestie*) üzerindeki hakları giderek arttı. XVII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde boyarların atalarından miras kalan topraklar üzerinde sahip oldukları haklar ile zadegânların tımar arazileri üzerindeki hakları arasında hukuksal bakımından çok az bir fark kalmıştı.

Şehir halkı, kapalı kominler halinde teşkilatlanmıştı, ama toptancı tüccarları ve zengin sanayicileri yargılama yetkisine sahip değillerdi. Çarın mali idaredeki vekilleri olarak kullandığı bu insanlar, şahsi statü bakımından çar ile yakın ilişki içinde değerlendirildiklerinden kendi aralarında ayrı bir grup meydana getirmekteydiler. Bu istisnai durumla beraber şehir halkı, kalıcı bir şekilde her biri kendi kominine bağlı kalmak koşuluyla sınırlandırılmıştı. 1649 tarihli Kanunname uyarınca idarenin izni olmadan kominden ayrılan her üye, Sibirya'ya sürgünle cezalandırılacaktı. Bu kanun, vergilerin ve diğer yükümlülüklerin şehir halkı arasında eşit dağılımını garanti altına almak için yürürlüğe konmuştu.

Köylüler, kabaca iki eşit gruba bölünmüştü. Biri, devlet arazilerinde yaşayarak, hür kalmaya devam eden fakat şehir halkı gibi kendi kominleriyle sınırlandırılmış, vasıtasız vergilerini ödemek ve gerekli görüldüğünde yol düzenlemesi, köprü inşaası ve benze-

ri yapı işlerinde mecburi amelelik yapmakla yükümlü kılınmışlardı. Diğer kategoriyi ise artık toprak ağalarının mülklerine bağlanmış bulunan serfler oluşturmaktaydı. Yargılamalarda köle gibi değil, hâlâ birey statüsünde kabul ediliyorlardı; yani mahkemede dâvâ açma ve mal edinme haklarına sahiplerdi. Ama zamanla, efendilerinin yükselen otoritesine karşı kendilerini giderek daha çaresiz hissetmeye başlamışlardı. Boyar arazilerindeki kölelere gelince, Moskoflar döneminde, eski kategoriye yeni bir grup şartlı köle (*kabala köleleri* de denilirdi) ilave edilmişti. Bunlar, efendilerinden aldıkları borç para karşılığında emek değerlerini sunan bir tür sözleşmeli işçi durumundaydılar. Kabala kölesi, ana parayı her şartta geri ödemek gibi bir yükümlülükle alıkonulamazdı. Yapılan akit efendisinin veya kendisinin ölümüne kadar geçerliydi. Örneğin efendisi önce ölen bir kabala kölesi özgür bırakılırdı.

Sosyo politik piramidin en tepesinde "tüm Rusya'nın çar ve otokratı" oturmakta idi. Otoritesi, muazzam olmasına rağmen mutlak değildi. Dini meselelerde, otoritesi kilise tarafından sınırlandırılmıştı ve patrikler zaman zaman devlet işlerine bile müdahale etmekteydiler. İdari işlerde ise çar, boyarlar duması ile koordineli biçimde hareket etmek zorundaydı. Ayrıca, tekrar hatırlatılması gerekir ki, XVII. Yüzyıla kadar çara, *zemsky sobor* tarafından da yardım edilmekte ve fiili kararlar sıklıkla bu meclis tarafından alınmaktaydı. Güncel olaylarla ise idari daireler olan (*prikazy*)'ler ilgilenmekteydi. Her bir *prikazy* heyetinde bir ya da birkaç boyar üye de bulunuyordu. Kararlar oybirliğiyle alınmak zorundaydı. Daireler arasında daha çok yığılma ve üst üste binme söz konusuydu. Muhtelif zamanlarda, genel bir plan çerçevesinde değilse de, çarların bazı idari birimlere olan özel ilgileri veya meselelerin terakümünden dolayı dairelerin gelişigüzel şekilde vücuda getirilmeleri bu durumun gelişimine sebep olmuştur. İdari dairelerden bazıları tüm Rusya üzerinde otoriteye sahipken, diğerleri mahalli yetkilere sahipti. XVII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde 40'ın üzerinde daimi daire vardı. Yerel özerk idareler fonksiyonlarını sürdürmekteydiler, fakat bunların temsilcileri, Kuzey Rusya'dakiler hariç, 1650'den sonra çarlar tarafından atanan eyalet valilerine bağlı idiler.

Moğol dönemi ile başlayan ve ekili alanlar üzerinden alınan temel dolaysız vergiler, kadasto usulünce tahakkuk ettirilmişti. Ama XVII. Yüzyılın sonlarında, bu verginin ekili arazi miktarına bakılmaksızın hane başına toplanması kararlaştırıldı. Uygulama, üretimi teşvik amaçlıydı. Devlet gelirlerindeki diğer iki önemli kaynak ise gümrük vergileri ve likör tekeli idi. 1680 yılı itibariyle toplam yıllık gelir 1500 000 Ruble civarlarında, buna mukabil 1913 yılı itibariyle de yaklaşık olarak 26 000 000 Ruble'ydi.

10. Kültürel gelişme

XVII. Yüzyıl Rusyası'nda iki ana temayül açık bir şekilde görülmekteydi: Kilisenin, milli kültür üzerindeki etkisinin düşüşü ve Batı tesirinin yükselişi. Bu yeni gelişmeler, XVII. Yüzyılın başlarında örtülü biçimde sunuldu; fakat belirgin hale gelmeleri ancak yüzyılın ikinci yarısında olabildi. Bunlar, Rus yaşam tarzını din, güzel sanatlar, müzik ve eğitim gibi pek çok alanda etkilediler.

Dinî krizler zaten her zaman tartışma konusudur. Mimariye gelince; muhtelif varyasyonları ile "çadır" stili, yüzyılın ortalarına veya bir başka deyişle Patrik Nikon'un bu stilin Bizans'a ait mimari örneklerine uygun olmadığını güçlü bir şekilde meydana çıkardığı zamanlara kadar rağbet gördü. Sonuç (Nikon'un önceden kestiremediği), Rus mimarisinde Batı tarzları ve barok stilindeki yükseliş oldu. Barok tarzı özellikle Ukrayna'da çok popüler hale gelmekle beraber, hususiyet arz eden vasıflarının çoğu Moskova mimarisinde de kendisini gösterdi. İkon sanatında ise Stroganovlar'ın desteklediği yeni bir ekol 1580-1630 yılları arasında öne çıktı. Bu ekolün üstadları tarafından resmedilen ikonlar çoğunlukla küçük ebatlardaydı. Hatta, daha büyük ebatta olanlar bile minyatür tarzında yapılmışlardı. Kullandıkları karakteristik renkler siyah, koyu kahverengi ve kırmızıydı. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında en göze çarpan ressam, açıkça batılı tarzda boyama tekniğini uygulayan Simeon Ushakov idi. Yapıtları artık stil itibariyle ikondan çok, dinî temalar işleyen resimlerdi.

1500'lerden 1650 yıllarına uzanan süreç eski Rus kilise müziğinin yükseliş dönemine şahitlik etmiştir. Esasen Grek tesiri

ile ortaya çıkan Rus ilahileri, Moğol sonrası dönemde bilhassa Rus halk şarkılarıyla yakın ilişkisi olması sebebiyle Bizans menşeli modellerinden pek çok yönden farklı hale gelmişti. Polifonik unsurlar da XVI. Yüzyıldan sonra kiliseye girmişti; batıdan gelen örnekler ile Ukrayna Kilisesi'ne nüfuz eden polifoni, XVII. Yüzyılda kilise müziğine hakim oldu. Nikon reformundan sonra Kiyef ilahileri de Moskova'da tanınmaya başlandı ve notalama sistemi değiştirildi. Buna rağmen Eski Ayinciler ne yeni ilahileri ne de yeni notalamayı kabul ettiler. Kiyef polifonisinin kuralları, XVII. Yüzyıl sonu Rus bestekârları tarafından seküler parçalar için de kullanıldı. Bu, çağdaş Rus vokal lyrisizminin doğuşuydu.

Eskiden olduğu gibi hiçbir enstrümantal müziğin kiliseye girmesine müsade edilmiyordu, fakat 1660'larda Moskova sosyetesinin üst tabakası, seküler enstrümantal müzikle tanıştı; müzisyenler, yurtdışından getiriliyordu. Hem enstrümantal müzik hem de şarkıcılık tiyatrolarda kullanılmaktaydı. O vakte kadar henüz Rusya'da, batıdaki anlamıyla tiyatro yoktu. Çar ve patriğin de iştirâk ettikleri İsa'nın Kudüs'e girişinin canlandırılması gibi dinî içerikli temsili törenler, Rusların dramaya duydukları şiddetli arzuyu karşılamaktaydı. Festival zamanlarında şehir sokaklarında boy gösteren kukla gösterileri (*Petruşka*), halk arasında popüler durumdaydı. Ukrayna'da, dinî tiyatro ilâhiyat okullarında gelişti. Moskova'da yaşayan Ukraynalı seçkin alim Simeon Polotsky (Çar Theodore'un özel hocası), Rus drama edebiyatının ilk örnekleri sayılan dinî konulu çeşitli oyunlar kaleme aldı. Eş zamanlı olarak çar ve boyarlardan bazıları batı tiyatrosu ile ilgilenmeye başladılar; ara sıra çarın sarayında ve boyarların evlerinde piyesler sahnelendi. 1672'de çarın şehir dışındaki malikanesinde bir tiyatro inşaa edildi. Burada, Alman Mahallesi'nden papaz Johann Gottfried Greogory'nin ürünü olan bazı oyunlar Almanca'dan tercüme edildi. Bunların çoğu İncil veya klasik temalı eserlerdi - *Esther ve Judith* ve *Orpheus* balesi gibi.

Fetret Devri'nin trajik hadiseleri, tarihî içerikli sayısız bilim eserine ve romana temel veri tabanı oluşturmuş ve o dönemde

Rus halkının yaşadığı talihsizlikler, söz konusu eserlerin çoğunda idarecilerin ve halkın işledikleri günahlara karşılık Tanrı tarafından cezalandırılmaları şeklinde gösterilmiştir. Çar Boriş Godunov ve tabii ki iki düzmece Dmitri, kötü adamları temsil ediyorlardı. Çar Boris'in kendi ajanını kullanarak gerçek Dmitri'yi öldürttüğü varsayılmaktadır (hiçbir zaman kanıtlanamadı). Sonraki dönemde tarihi romanlar popüler olmaya başladı. Bu tarza ait dönemin eserleri arasında Don Kosaklarının Azak kalesini ele geçirmelerine dair hikayeler ile 1632'de Lehlere karşı düzenlenen sefere katıldığı iddia edilen maceraperest genç tüccar Savva Grudtsy'nin yarı fantastik öyküleri yer almaktadır. Her yönüyle farklı tarzda bir roman olan *Frol Skobeyev* de yine bu yüzyılın sonlarında kaleme alınmıştır. Başarılı bir serserinin, realistik ve hatta alaycı hikayesi olan eser, XIX. Yüzyılın realist mizah müjdecisi sayılmaktadır. XVII. Yüzyıl Rus edebiyatının eşsiz abidelerinden biri, Eski Ayincilerin önderi Başrahip Avvakum'un otobiyografisidir. Avvakkum'un öfkeli kişiliğinin ve dinî tehevvürünün güçlü biçimde ifade bulduğu, psikolojik ve tarihî öneme sahip, beşeri bir dokümandı. Kilise Slavcası'nın edebiyatın temel aracı olduğunun düşünüldüğü bir dönemde, eserin günlük konuşma Rusçası'nı çok iyi biçimde yansıtması bakımından ayrı bir önem arz ettiğini de belirtmemiz gerekir.

İlköğretim okulları, XVII. Yüzyıla kadar Moskova'da bulunan yegâne eğitim kurumları idi. Küçük öğrenci gruplarına diyakozlar, zangoçlar ve bir takım hususlarda ise mevki sahibi hocalar tarafından eğitim verilmekteydi. Eğitim, bilhassa okuma ve yazma konuları üzerinde yoğunlaştırılmakla beraber bazı matemak dersleri de zorunlu tutuluyordu. Bu okulların ana gayesi, geleceğin diyakozlarının ve rahiplerinin yanı sıra idari kâtiplerini de yetiştirmekti. Ukrayna'da ise durum farklıydı. Ortodoks ruhban sınıfı, burada Roma Katolikliği'nin daimi baskısı ile yüzyüze idi. Binaenaleyh, koşullar Ortodoksları entellektüel açıdan Roma Katolikleri ile aynı seviyeye ulaşmaya zorlamış ve bu da benzer eğitim kurumları inşaa etmelerine vesile olmuştu. Temel eğitim okulları, Ukrayna'da Moskova'ya nazaran daha iyi organize edilmişlerdi; 1631'de Kiyef'de bir İlahiyat Yüksek Okulu kurulmuş

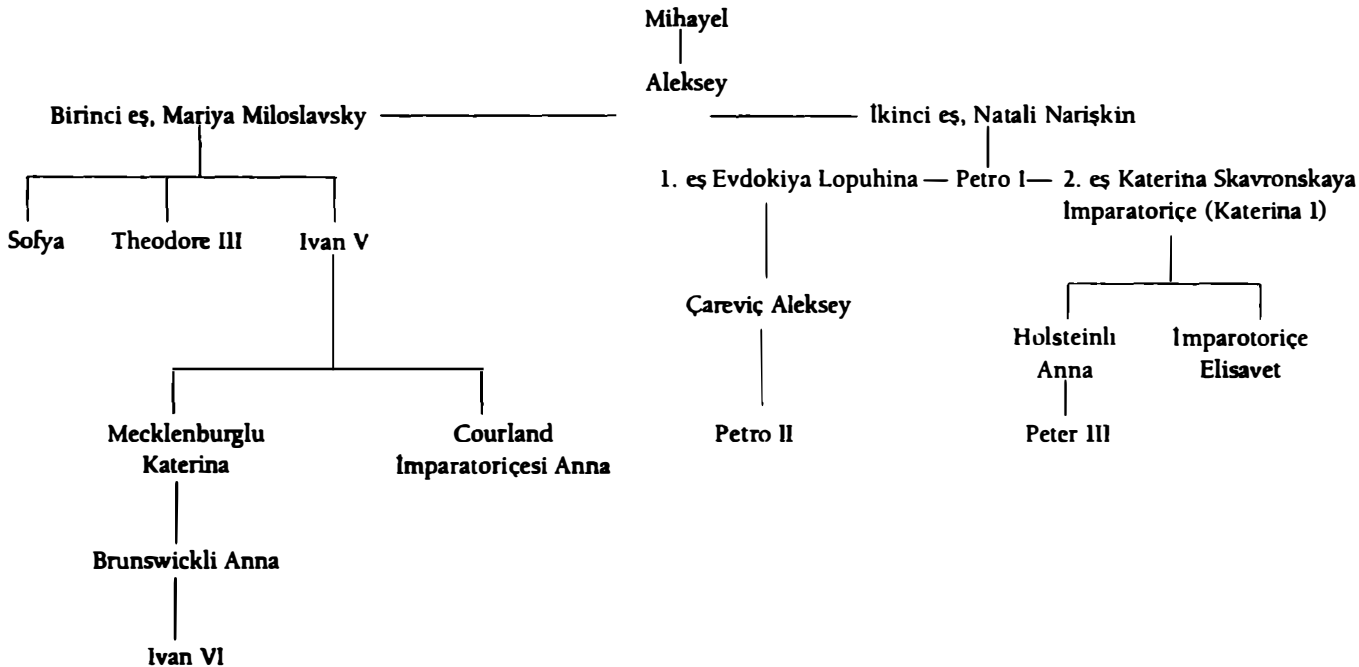
ve Ukrayna'nın temel bilim merkezi haline gelmişti. Ayrıca, XVII. Yüzyılın ikinci yarısında birçok Ukraynalı âlimin Moskova'ya çağırılmasıyla Kiyef bilim ekolü, Moskova kültürünün modernizasyonunda lider faktör olmuştur. Patrik, Ukraynalıların oluşturduğu tekeli kırmak amacıyla iki Grek âlimini Moskova'ya çağırdı. Grek Likhuda kardeşler, 1687 senesinde Kiyef Yüksek Okulu tarzında fakat Grekçenin daha ağırlıklı olduğu bir ilahiyat okulunu Moskova'da hizmete açtılar.

O dönemde ne Moskova ne de Ukrayna okullarında fen ve teknoloji eğitimi verilmezken, öğrencilerine Latin bilimini aşılayan Kiyef ve Moskova Akademileri, birçok Rus'a ve Ukraynalı'ya Batı biliminin kapılarını açtı. Konsolosluk Dairesi, büyükelçiliklerde görevlendirilecek memurlara hem Batı hem Doğu dillerinin öğretilmesini, ayrıca içlerinden bazılarına da coğrafya ve siyasî tarih eğitimi verilmesinin şart olduğuna dair hükümete bir talimatname sundular. Sırası gelmişken söylemekte faydalı gördüğümüz bir hususu belirtmek gerekirse, Sibirya'daki Rus keşfi, genel anlamda coğrafya bilimine önemli bir katkı sağlamıştır. XVII. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Rus ressamlar ve mimarlar, teknik açıdan batılı meslektaşlarına çok yaklaşmışlardı. Metaluriji ve diğer alanlarda yabancı mühendislere asistanlık yapan Rusların büyük kısmı artık yeterince bilgi almış, önceden ancak bu yabancılar tarafından yapılan işleri kendileri icra edecek seviyeye ulaşmışlardı.

Özet olarak, XVII. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde hem Rusya ile Batı arasında temas halkası işlevi gören hem de Rusya'nın kendi içinde yenilikçi fikirlerin merkezi haline gelen, batılılaşmış kültürel bir elitin ince tabakası oluşturulmuştu. Hükumetin eski geleneklere ve peşin hükümlere aldırmadan batılılaşma yolunda ilerlemek için bir işarete ihtiyacı vardı ve o işaret de Büyük Petro tarafından verilecekti.

ROMANOV HANEDANI

Bölüm I

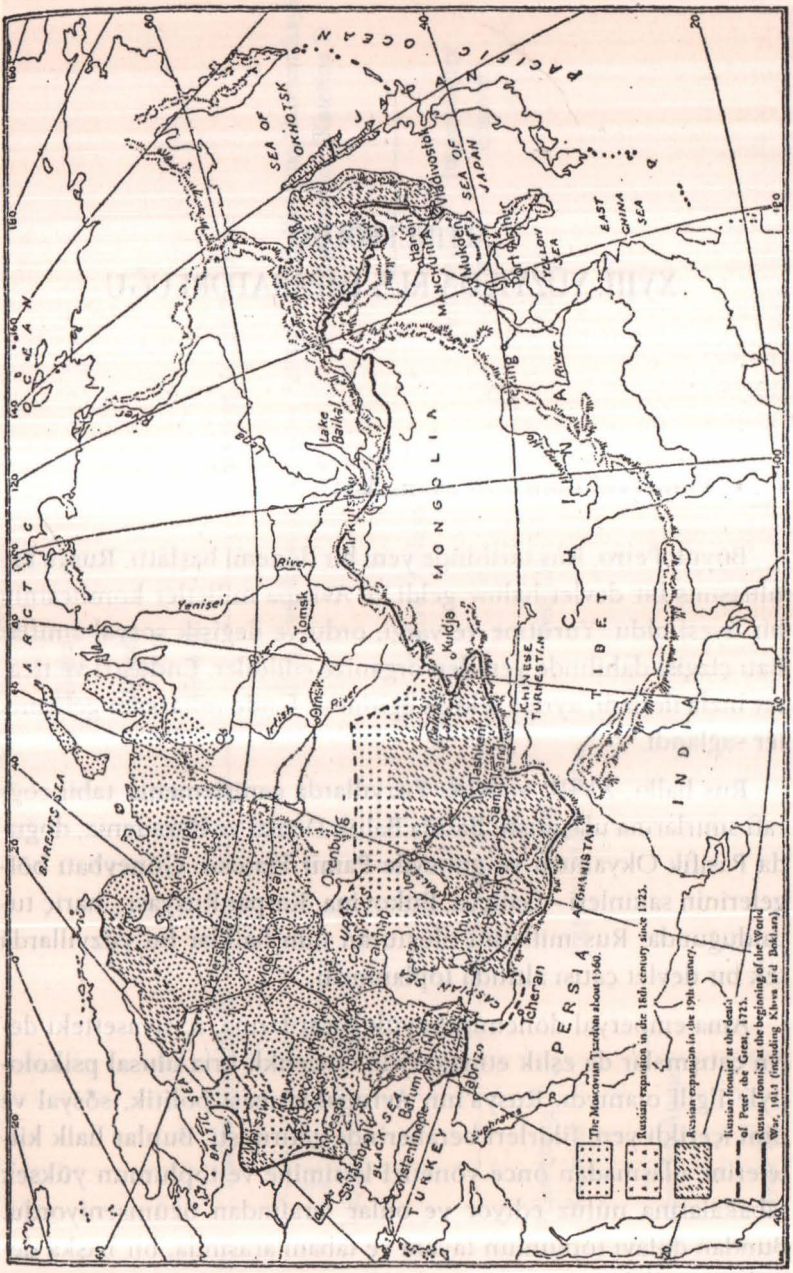
ALTINCI BÖLÜM
XVIII. YÜZYILDA RUS İMPARATORLUĞU

1. Emperyal dönemin aşamaları

Büyük Petro, Rus tarihinde yeni bir dönemi başlattı. Rusya batılılaşmış bir devlet haline geldi ve Avrupa milletler komitesinin bir üyesi oldu. Yürütme ve yargı, ordu ve değişik sosyal sınıflar Batı çizgisi dahilinde yeniden organize edildiler. Endüstri ve ticaret hızla ilerledi, ayrıca teknik eğitim ve fende muazzam gelişmeler sağlandı.

Rus halkı, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda genişlemenin tabii coğrafi sınırlarına ulaşmıştı: Batıda Baltık Denizi ve Karadeniz, doğuda Pasifik Okyanusu ve güneyde Pamir Platosu. Güneybatı bölgelerinin sakinleri - Galiçya, Bukovina, Karpat Rusyası - hariç tutulduğunda, Rus milletini oluşturan tüm halklar bu yüzyıllarda tek bir devlet çatısı altında toplanmıştı.

Ama emperyal dönemin büyük başarılarına, iç siyasetteki derin çatışmalar da eşlik etmekteydi. Öncelikli kriz ulusal psikolojiyle ilgili olanıydı. Rusya'nın Avrupalılaşması politik, sosyal ve dinî içerikli yeni fikirleri beraberinde getirmişti. Bunlar halk kitlelerine ulaşmadan önce yönetici kesimine ve toplumun yüksek tabakalarına nüfuz ediyor ve onlar tarafından özümseniyordu. Bundan dolayı toplumun tavanı ve tabanı arasında, bir başka deyişle "entellektüeller" ile "halk" arasında ciddi bir kırılma meydana geldi. Eski Rus devletinin en temel psikolojik dayanağı olan

Rusya İmparatrluğu'nun 1914 sınırları

Ortodoks Kilisesi, 1917 Devrimi'nde tamamen parçalanma tehdidi ile yüzleşene kadar, XVII. Yüzyıldan itibaren giderek önemini yitirmeye başladı. Aynı zamanda politik ve sosyal meseleler de akut duruma gelmişti. Siyasî buhran, halkın politik gücünün elinden alınması anlamına gelen *zemsky sobor*'un lağvedilmesi ve 1708'de yerel özerk yönetimlerin feshiyle ortaya çıkmıştı.

Petro'nun reformlarını izleyen süreçte, hükümet, halkla temasının şiddetle zayıfladığını hissetmişti. Çok geçmeden, çoğunluğun Avrupalılaşma programına sempati ile bakmadığı net bir şekilde anlaşıldı. Reformlarını gerçekleştirmek için hükümet, sert tedbirler almak zorundaydı ve gerçekten Büyük Petro'nun yaptığı da buydu. Bilâhare, mutlakiyet anlayışı mutat ve geleneksel bir hal aldı. Aynı esnada, politik ilerlemeyi destekleyen ve neredeyse mutlakiyete karşı savaşa hazır olan Batı siyasî düşüncesi, Rus toplumunun Avrupalılaşma eğilimli çevrelerine tesir ediyordu. Böylece Petro'nun reformları hükümetin daha sonradan kontrol altına alamayacağı politik kuvvetleri harekete geçirmiş oldu.

Politik kriz, sosyal istikrarsızlık sebebiyle daha da çetrefil hale geldi. Sınıflar arasındaki engeller zaman geçtikçe keskinleşti ve nihayetinde durum, sadece otokratik hükümetin toplumdaki muhtelif gruplar arasında arabuluculuk yapabildiği bir noktaya ulaştı.

2. Büyük Petro'nun şahsiyeti

Büyük Petro'nun karakteri, Azak seferlerini izleyen süreçte (1695-96) tam anlamıyla şekillenmişti. En önde gelen vasıfları, muazzam fizikî enerjisinin yanında entellektüel etkinlik ve kararlılıkla birleşmiş olan dayanma gücü idi. Petro, geleneğe ve otoriteye saygı duymuyordu. Ellerinin iş yapmaya sabitlendiği gibi zihni de bilime ve yeni bilgileri araştırmaya sabitlenmişti. Bir an için bile hareketsiz kalamıyor ve teorik bilgi ile tatmin olmadan herşeyi kendisi denemek istiyordu. Yeni Rus donanmasını yaratırken limanlarda marangoz olarak çalıştı ve tıp öğrenmeye karar verdiğinde diş çekti. Tüm bunların yanında Petro'nun, hiç bir itiraza tahammül edemeyen otoriter bir doğası vardı. Herkesin hiç-

bir sual arz etmeden kendisine kayıtsız itaatini talep etmekteydi. Ayrıca büyük vahşetler sergileyebilecek istidattaydı.

Başlıca tasası, Rus halkının refahından çok Rus devletinin bekasını sağlamaktı. Poltova Savaşı'ndan önce askerlerine verdiği meşhur emri, bu ilkesini daha iyi izah edecektir: "*Sakın ha, Petro hususunda endişelenmeyin; mühim olan Rusya'nın bekasıdır*" Hem kendinden hem de başkalarından titizlik isteyen zahmetli taleplerde bulunuyordu ve tıpkı tasarladığı gibi devlet menfaatlerinin peşinden gitmekten hiçbir şey onu alıkoyamıyordu. Avrupa bilimine ve teknolojisine duyduğu büyük saygıyı, emri altındakilerden de aynı şekilde beklemekteydi. Muazzam işler gerçekleştirmekte muvaffak olmuştu; birinci sınıf bir ordu ve bir donanmanın yanı sıra Moskova'nın o güne kadar görmüş olduğu en iyi devlet idari sistemini ve iyi donanımlı bir Bilimler Akademisi vücuda getirmişti. Aynı zamanda detaylara da dikkat eden bir kişiliğe sahipti; tebaasından Avrupalılar gibi giyinmelerini, sakallarını traş etmelerini istiyordu. Bu konuda ancak ilgilenen subaylar, memurlar ve zadegânlar nezdinde başarılı olmuştu. Meseleleri büyük küçük diye ayırmadan verdiği emirlerin uygulanıp uygulanmadığını bizzat denetliyor ve uygulanmamaları halinde muhtelif cezalar ile gözdağı veriyordu.

Reformlarını gerçekleştirirken, Petro, milliyetçi muhafazakâr kesimle zıt düştü. Bu sebeple hayranları da düşmanları da onu Rus ruhuna yabancı bir adam olarak değerlendirdiler. Ama Rus geleneğine ve âdetlerine tüm bu açık muhalefetine rağmen Petro, tıpkı milli tipin dinamik temsilcileri olan tüccar Kuzma Minin, Patrik Nikon ve Kosak Stephen Razin gibi, gerçek bir Rus'tu.

3. Dış politikası

Azak Kalesi'nin zaptı yeni "düzenli" ordunun ilk sınavı idi. Petro, Rusya'nın Osmanlı ile başa çıkabilecek güçte olduğuna ve Karadeniz sahilinde bir tutunma noktası elde edebileceklerine inanmaktaydı. Osmanlı ile savaşa daha geniş ölçekte devam etmek istiyordu ve bu amacına ulaşmak için Avrupa devletleriyle

ittifak akdetmenin zaruri olduğuna kanaat getirmişti. Böylece Avrupa'nın önemli sarayları arasında mekik dokuyacak bir *Fevkalade Yetkili Rus Sefiri* makamı ihdas edildi. Sefaret heyeti, 1697 ilkbaharında yola çıktı. Görevlilerin içinde, Petro Mihaylov takma adıyla seyahate katılan Petro da bulunmaktaydı. İzledikleri rotada ilk uğradıkları yer, o dönemde bir İsveç şehri olan Riga'ydı; daha sonra sırasıyla Courland, Brandenburg Prensliği [Elektorluğu] (Prusya), Hollanda, İngiltere ve geri dönerek Hollanda üzerinden Viyana. Petro, Viyana'dan Venedik'e devam etti, fakat yoldayken Moskova'dan, tüfekçi bölüklerinin ayaklandığına dair haberler geldi ve 1698 yazında Petro, apar-topar başkente döndü.

Sefaret heyeti, Rus diplomasisinin planladığı gibi tüm Batılı müttefikleri Türklere karşı bir ittifak kurmaya ikna etmekte başarılı olamamıştı. Zamanlama kötüydü. Avrupa, Hapsburglular ile Bourbonlar arasındaki savaş ile meşguldü. Türklere karşı mücadeleyle doğrudan ilgilenen tek devlet Venedik'ti, ama Petro ülkesine dönmek zorunda kaldığı için bu devleti ziyaret edememişti. Mamafih, sefaret heyeti önemli işler ortaya koymuştu; bilhassa Çar Petro'yu etkileyen, Avrupa ile doğrudan temas halindeki birkaç kabiliyetli Rus'u beraberinde getirdi. Avrupa tekniğini öğrenmeye duyduğu susuzluğunu gidermek için Petro'nun eline bir şans geçmişti. Hollanda ve İngiltere'de gemi yapım tekniklerini inceledi - Hollanda'da bir tersanede marangoz olarak çalıştı. Sefaret, Rusya'nın kültürel bakımdan Avrupalılaşması yönünde kararlı adımlar attı.

Gezinin aynı zamanda diplomatik sonuçları da olmuştu. Petro'nun dikkati Osmanlı'dan başka yönlere doğru kaydı. Birkaç Baltık ülkelesini inceleme fırsatı buldu; bunların arasında Brandenburg (Prusya), Polonya, Danimarka ve Baltık sahilinin büyük bölümünü elinde tutan İsveç vardı. Yakın zaman içinde İsveç'le savaş olasılığı artarak büyüyen bir kanı oluşturmuştu. İsveç'i gözlemleyen Petro, durumdan faydalanmaya ve mücadeleye girişme kararı aldı. Yani planlar değişmişti; Avrupa'ya, Osmanlı ile savaşa girme fikriyle giden Petro, döndüğünde İsveç'le savaşmaya karar verdi.

Ağustos 1698'de Moskova'ya vardığında ilk iş olarak, yokluğunda bastırılan *streltsy* [tüfekçi bölükleri] ayaklanmasını araş-

tırmaya koyuldu. İsyana elebaşlık edenlerin idamlarını bizzat idare etti; *streltsy* kıtalarını lağvetti. Ardından, İsveç'le yapacağı savaşın hazırlıklarına başladı. Polonya kralı II. Augustus ve Danimarka kralı Christian ile anlaşmalar imzalayan Petro, Osmanlı ile barış yapmadan yeni bir savaşa girmeye razı değildi. 1700 yazında, tam yetkili bir temsilci, Osmanlı ile bir barış anlaşmasını nihayete erdirmek üzere İstanbul'a gönderildi. Bu anlaşmanın imzalandığı haberini alan Petro hiç vakit kaybetmeden Finlandiya Körfezi'ndeki İsveç kasabası Narva'ya bir ordu sevketti. Bu hareket, Moskova'nın İsveç'le yapacağı savaşların geleneksel açılış hamlesi mahiyetindeydi.

Savaş, Petro ve müttefiklerinin aleyhine başlamıştı. Genç kral XII. Charles tek darbede Danimarka'nın hakkından geldi ve ardından yönünü Rusya'ya çevirdi. Rus ordusu Narva'da yenildi. Charles, Rusların işini bitirdiğini düşünerek Agustus'a yöneldi. Böylelikle Rusya'dan uzaklaştı ve Petro'nun sözleriyle "Polonya'ya saplandı" Bu durum Petro'nun kurtuluşu oldu. Narva yenilgisi, askeri hevesini kırsa da Petro için çok güçlü bir uyarıcı olmuştu. Rus ordusunu yeni çizgiler dahilinde hızla reorganize etti. Augustus'a yardım için Polonya [Lehistan] ve Litvanya'ya yardımcı birlikler sevketti, fakat dikkatini öncelikle Baltık sahiline yönelmişti.

1701-1704 arasında İngerya'yı işgal etti. Mayıs 1703'de St. Petersburg şehrini kurdu. Finlandiya Körfezi'nin bataklıklarına inşaa edilen şehirde, orduya asker toplanmasının yanı sıra, gıda maddelerinin tedarik ve sevkiyatı gibi hususlarda, halktan büyük fedakârlıklar talep edildi. Petro, sürekli olarak daha çok adama ve daha çok paraya ihtiyaç duymaktaydı. Genel hoşnutsuzluk bir dizi ayaklanma ile sonuçlandı. 1705'de Astrahan şehrinde boyarlara ve "Almanlar"a veya bir diğer deyişle yabancılara karşı bir isyan teşebbüsünde bulunuldu. Eşzamanlı olarak bir başka isyan da Başkurtlar arasında vukû buldu ve 1709 tarihine kadar bastırılamadı. 1707'de Petro, hırsızları ve kaçak serfleri yakalamaları için Don'a bir müfreze gönderdiğinde, bu sefer de Don Kosakları ayaklandı. Kondrat Bulavin önderliğindeki "yoksul" Kosaklar, ev sahibi Kosakların hakkından gelmeyi başarmıştı ve böylelikle is-

yan, daha tehlikeli bir boyut kazandı. Dolayısıyla, Petro, Don'a daha büyük çaplı birlikler göndermek zorunda kaldı. Bulavin, Çerkassk'da yakalandı, fakat 1708'de aynı şehirde intihar ederek öldü; suç ortakları ise Kuban bölgesine sığındılar. Tüm bu isyanlar büyük zorluklar ile bastırılmıştı. Bir keresinde, sanki tüm Güneydoğu Rusya ayaklanacakmış gibi oldu. Düzenin tekrar sağlanması için Kalmuk hanının 20 000 askerini yardıma göndermesiyle durum kontrol altına alınmıştı.

İsyanlarla eş zamanlı olarak İsveç tehdidi de giderek büyümüştü. Charles, Augustus'u Polonya'dan sürdü ve onu, Saksonya sınırlarına kadar takip ederek münferit bir sulh yapmaya mecbur bıraktı (1707). Böylece Polonya [Lehistan], Charles'ın desteklediği Stanislav Leszczynski'yi yeni kral ilan etti. Batı'daki işini halleden Charles, 1707'nin sonlarında tekrar Rusya'ya doğru harekete geçti. 1708 başlarında Charles, Grodno kentini aldı ve Rus ordusu tarumar olmaktan güç bela kurtuldu. Charles, Grodno'dan Mogilev'e hareket etti; Petro daha sonraki hücumun Smolensk ve Moskova'ya yapılacağı kanaatindeydi ve bu sebeple hızlı bir şekilde müstahkem mevzilerini takviyeye koyuldu. Fakat Charles, hiç umulmadık bir hamle yaparak, Letonya'dan, yanlarında önemli miktarda askeri mühimmat ve erzak ile gelecek olan yardımcı birlikleri beklemiyerek güneye, Ukrayna'ya yönelmişti. Charles, 1705 gibi erken bir tarihte Stanislav Leszczynski ile açık görüşmeler yaparak Petro'yu alt etme planları yapan Hetman İvan Mazepa'nın yardımına güveniyordu. Charles, Rusya üzerine yapacağı askeri saldırıyı, Ukraynalıların Rus hükümetine karşı yapacağı organize bir siyasî ayaklanma ile desteklemeyi tasarlıyordu. Bu bağlamda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya da Birinci Dünya Harbi'nde Rusya'ya karşı aynı taktiği denemişlerdi. Ama kendisine cılız bir güç ile katılan Mazepa'yı gereğinden fazla büyütmüştü. Rütbesiz Kosakların büyük bölümü hâlâ Rusya'ya sadıktı. Rusların denetiminde yeni bir hetman seçtirilmişti ve Ukrayna otonomisi sert biçimde frenlenmişti. Mogilev'de beklemekle Charles hayati bir hata yaptı. 1708 Eylülünde Petro, İsveç takviye kuvvetlerini Lesnia köyü yakınlarında yenilgiye uğrattı ve böylece ağırlıkların tamamını ele geçirmiş oldu.

1709 tarihi dönüm noktasıydı. Petro, Poltava'yı Charles ve Mazepa'dan kurtarmanın gereklili olduğuna kanaat getirdi. Burası, Petro'nun güney filosunun ana merkezi ve ayrıca büyük tahıl rezervlerine sahip olan Voronej'e giden yolun kilit şehri konumundaydı. Poltava Savaşı'nın kaderi, büyük ölçüde Petro'nun üstün topçu sınıfı tarafından çizilmiştir. İsveç ordusu tam bir bozguna uğramıştır. Birkaç gün sonra İsveçlilerden arta kalanlar, Dinyeper nehrini geçmekte iken Petro'nun baş yardımcısı General Alexander Menşikov tarafından çevrildiler. Yalnızca Charles, Mazepa ve yüksek rütbeli subaylarla muhafızlardan oluşan küçük bir grup karşıya geçmeyi başarabildiler. Sağ kalanlar Türkiye'ye kaçtı. Poltava zaferi çok büyük sonuçlar doğurmuştu. Stainslav Leszczynski Polonya'dan ayrılmak zorunda bırakıldı ve Augustus tekrar tahtına oturarak hiç vakit kaybetmeden İsveç'e savaş ilan etti.

Charles, İsveç'e dönmekte acele etmedi, fakat boş da durmamıştı. Var gücüyle Osmanlı'yı Rusya'ya karşı bir cephe açmaya ikna etmeye çalıştı. Entrikaları sonuçsuz kalmamıştı, 1710'nun sonlarına doğru Osmanlı Rusya'ya savaş ilan etti. Petro saldırgan bir tavır sergilemeye karar verdi. Petro, amacına ulaşmak için sultanın Ortodoks tebaalarının - Slavlar, Romenler ve Grekler - Moskova'ya olan sempatisinden istifade etmeyi denedi. Boğdan ve Eflak prenslerinden yardım için söz alan Petro, 40 000 askerden daha fazla olmayan bir ordu ile Tuna'ya doğru harekete geçti. Çok geçmeden, birlikleri erzak sıkıntısı çekmeye başladı. Eflak prensi söz verdiği gibi takviye destek vermemişti. Petro, Prut nehrine geldiğinde kendini 200 000 kişilik bir Türk ordusu tarafından kuşatılmış olarak buldu. Büyük güçlüklerle kazanılan Azak'ı geri vermesine rağmen, Osmanlı vezirinin barış masasına oturmayı kabul etmesini büyük bir talih olarak nitelendirmişti.

Prut seferi, Petro'nun Poltava'da kazandığı askeri prestijini baltaladı. Bu hadise aynı zamanda İsveç savaşının da uzamasına sebep olmuştu. Fakat Petro muazzam bir enerji ile kaldığı yerden devam etti. 1714'de Gangut'da Rus filosu İsveç filosunun üstesinden gelmekle kalmadı, aynı zamanda Aaland Adalar'ını da işgal ederek, Stockholm'ü tehdit altına aldı. Bu olay savaşın dönüm noktasıydı.

Aynı sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan dönen Charles ile Petro arasında barış müzakereleri başladı (1717-1718).

Charles'ın ölümü nedeniyle görüşmeler kesildi ve savaş üç yıl daha devam etti. Sonunda İsveç, barış yapmak zorunda kaldı. 30 Ağustos 1721'de imzalanan Nystadt Anlaşması uyarınca İsveç; İngerya, Letonya ve Estonya'yı Rusya'ya teslim etti. St. Petersburg - atasözü kabilinden "Avrupa penceresi" - resmen emniyete alındı ve Rusya, Baltık Denizi kıyılarına kolay erişim imkanı kazandı. Yüzyılların mücadelesi, en nihayetinde Rusya'ya Baltık'da tatmin olacağı bir pozisyonu sağlamış gibi görünüyordu. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Anlaşması'nda, Rusya, İngerya dışında Petro'nun Baltık'daki tüm kazanımlarını kaybedecekti.

Senato, Petro'ya ülkesinin babası, imparator ve büyük (*pater patriae, imperator, maximus*) ünvanlarını takdim etti. Çarın Bizans ideası, imparatorun Roma ideası ile değiştirilmişti. Petro, birkaç siyasî evlilik yoluyla Rusya'nın Baltık'daki konumunu hızla güvence altına almaya çalıştı. Yeğeni Anna'yı, Courland dükü ile diğer yeğeni Catherine'yi de Mecklenburg dükü ile evlendirdi. Ayrıca Petro, kız kardeşi Anna'nın Holstein Dükü'yle yapılacak olan evliliğini de ayarlamıştı. Rus emperyal ailesinin bu Baltık bağlantıları daha sonradan ulusa hayli tedirginlik verecek ve sık sık Rus politikaları üzerinde talihsiz bir etki uygulayacaktı.

4. Ailevi reformlar ve muhalefet

Aralıksız savaşlardan dolayı yükselen tansiyon, birbirini izleyen düzensizlikleri beraberinde getirmişti. Önce Moskova'da 1698'de *streltsy*'nin başkaldırması ve ardından eyaletlerde Bulavin, Mazepa ve diğer bazılarının çıkarttığı isyanlar bu kargaşanın göstergeleriydi. Petro, ordunun ve devletin yeni organizasyon yapısı sayesinde, isyanların tamamını bastırmakta muvaffak olmuştu. Petro, eski Moskova ordusu geleneğinin bazı temel prensipleri ile yeni Avrupa teknolojisini ve tekniğini sentezlemişti. Ordu disiplininin sırrı tamamiyle soylulardan oluşan Muhafız Alayları'nda yatmaktaydı.

Aynı zamanda idari sistem de Avrupa'ya özgü kurallarla koordineli biçimde reforme edilmişti. Rusya, 1708'de eyalet valiliklerine bölündü ve 1711'de idarenin başına senato yerleştirildi. Ardından, merkezi hükümetin ayrıştırılmış fonksiyonlarını yönetmek için departmanlar ("colleges") meydana getirildi. Söz konusu "departmanlar" bireysel başkanlık sistemiyle değil, komisyonlar vasıtasıyla yönetilmekteydiler.

İsveç ve Alman modelleri baz alınarak 1716'da bir Askeri Kanunname yayınlandı. Bu kanunnamenin çetin kurallarına, genelde suç oluşturan cürümlerde ve sivil kusurlarda başvurulacaktı. Bu reformlardan evvel yeni politik istikamet başkentin Moskova'dan St. Petersburg'a alınmasıyla sembolize edilmiş gibiydi. Petro tarafından vücuda getirilen "düzenli" devlet, tüm bireylerin ve sınıfların, menfaatletine kulluk etmesini ilke edinen Moskova Monarşisi'nden bile daha katı temellere dayandırılmıştı. Petro, bu devletin ilk hizmetkârı olarak kendini görüyordu. Soylulara sınırsız askeri hizmet; tüccar ve esnaf sınıflarına ekonomik destek; köylülere ise orduya asker sağlamaları ayrıca yeni inşaa edilen şehirlerin ve fabrikaların amele ve at ihtiyaçlarını tedarik için başvurulmaktaydı. Petro, devlet arazilerinde yaşayan serfleri ve köylüleri, "devlet hizmetçileri" olarak addediyordu. Zaten efendilerinin yükünü çekmek ile görevli olmalarından dolayı, soylulara bağlı bulunan serfler ve köylüler sadece daha küçük oranlarda devlet vergisi ödüyorlardı.

Devletin zorunlu hizmet yükünü arttırması, halk arasında geniş ölçüde tatminsizlik yarattı. Belki de bu reaksiyon, Petro için açık ayaklanmalardan bile daha tehlikeli bir durumdu. Zengin fakir herkes, huzursuz bir şekilde kaynamaktaydı. Moskova aristokrasisinin en tepedeki halkası - boyarlar -, Petro'nun kıdeme değer vermemesinden ve yalnızca bireysel kapasiteyi ödüllendirmesinden ötürü bilhassa rahatsızlık duymaktaydılar. Petro'nun bu tutumu daha sonraları 1722'de yayınlanacak olan Rütbeler Tablosu'nda formüle edilmişti. En düşük subay rütbesi olan teğmen, kalıtsal yolla soylulara aktarılmaya başlandı. Böylece hizmet asaleti, irsî asaletin yerini aldı ve eski aristokrasi, Petro'nun reformları ile güçendirilmiş oldu.

Petro tarafından konumu zayıflatılan kilise de olup bitenden rahatsızlık duymaktaydı. Petro bir ateist değildi, fakat inanç anlayışı geleneksel Rus itikadı ile örtüşmemekteydi. Çok güçlü biçimde Lutheryanizim'den etkilenen Petro, hükümdarın dini devletin dinidir - "*cujus regio, ejus religio*" - şeklindeki Merkezi Avrupa prensibini ilke edinerek, Avrupa'daki modeller üzerinden Rus Kilisesi'nin yeniden teşkilatlandırılması gerektiğine inanmaktaydı.

Lutheryanizm tesiri altında kalan ve yeni bir Nikon'un ortaya çıkmasına engel olma kaygısı taşıyan Petro, bağımsız bir kilisenin zararlı olacağı, kilisenin sivil otoriteye bağlı kalması gerektiği hükmüne vardı. 1700'de Patrik Adrian'ın ölümü üzerine, Petro yeni bir patriğin seçimine müsade etmedi. Patriklik makamı boş bırakıldı ve daha sonra da yürürlükten kaldırıldı.

Petro, hükümdarlığının ikinci yarımında yüksek idari mevkileri yeniden tanzim ederken, Rus Kilisesi'ni elinde tutabilmek için ruhban sınıfından müteşekkil bir "college" ihdas etti. Bu yapı daha sonraları "Kutsal Sinod" adını aldı. Böylece, kilise yönetiminin en yüksek organı, imparotora bağlı bürokratik bir organ haline gelmişti. Ruhbanların sayısı sınırlandırılmıştı ve Petro, manastır sistemini frenlemek için bazı kanunlar geçirmişti. Kilise ritüellerinin gülünç parodisinde Petro'yu eğlendiren bir "komedyenler ve sarhoşlar konsili" meydana getirildi; baş karakterler ise "Prens Papa" ve "Prens Patrik" idi.

Kilise, aristokratlar ve köylülerin muhalefeti Petro'ya karşı genel bir isyana önderlik edebilecek yeterince iyi organize edilmiş cinsten değildi. Fakat imparatora çok yakın bir lider bulmuştu: Petro'nun ilk evliliğinden dünyaya gelen oğlu Çareviç Aleksey. Petro, çok geçmeden ilk eşinden ayrılmış ve Latviyalı bir mahkum olan Skavronskaya ile aşk yaşamaya başlamıştı.* Daha son-

* Türkiye'de magazin türü tarih kitaplarına Prut Savaşı sırasında guya Baltacı Mehmet Paşa'nın çadırına gelip, dişiliğini devreye sokarak Rus ordusunu mahvolmaktan kurtaran kadın diye takdim edilen ve kocasının ölümünden sonra Çariçe Yekaterina adıyla Rusya'yı yöneten bu kadının asıl adı Marta Skavronskaya'dır. 1686'da Liflandia'da Çuhonskalı bir Hıristiyan ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. 16 yaşındayken İsveç ordusunda borazancılık yapan bir askerle ev-

ra bu kadınla evlenecek ve yeni Çariçe Katerina [doğrusu Yekaterina'dır] ismini alacaktı. Anna ve Elizabeth, Petro'nun işte bu ikinci evliliğinden doğan çocuklarıydı. Siyasî mücadele bir aile trajedisine yol açacaktı. Babası ile yaptığı bir münakaşanın ardından Alexey yurt dışına kaçtı. Bazı dış güçlerin Aleksey'i kullanarak Rusya'nın iç işlerine müdahale edebilecekleri korkusuyla Petro, casuslar yolladı. Casuslar, hileli sözler ile Aleksey'i Rusya'ya getirmeyi başardılar. İstenilen olmuştu; Aleksey tutuklandı, sorgulandı ve ölüm cezasına çarptırıldı (1718). İdam sehpasına gitmeden birkaç saat önce sinir krizlerinin ve işkencelerin etkisiyle öldü. Taraftarlarından bazıları işkenceye uğradıktan sonra idam edildiler. Bu hadisenin ardından muhalefet rüzgarı da dindi.

5. Petro'nun ölümünden sonraki siyasî mücadele

Petro, tahta kimin çıkacağı hususunda hiçbir düzenleme yapmadan, bir başka deyişle halefini belirlemeden ölmüştü (1725). Muhafız Alayları'nın ayak diretmesiyle dul eşi Katerina Petro'nun halefi ilan edildi; ama asıl güç Petro'nun yeni soylular sınıfının lider kişiliklerinden müteşekkil Yüksek Özel Konsey'e bırakılacaktı - General Aleksandr Menşikov, Kont Petro Tolstoy, Baron Andrew Osterman ve diğerleri. Yalnızca konseyin bir üyesi, Prens Golitsyn, eski aristokrasiye mensuptu. Yüksek Özel Konsey, 1727'de Katerina'nın ölümünden sonra idari işleri kontrol etmeyi sürdürdü, fakat çok geçmeden politik atmosfer değişecekti. Tahta geçen yeni imparator II. Petro, Aleksey'in oğlu, henüz on iki yaşında-

---

lenmişti ve bu yüzden daha sonraları ona çoğu kez Trubaçova (borazancının hanımı) diye hitap etmişlerdi. 1702'de Marta'nın yaşadığı Marienburg Rus ordusu tarafından işgal edilmişti. Marta Rus dragonlarından birinin kapatması olmuş, bir süre sonra ise General R. H. Bauer'in, onun arkasından da Feldmareşal V. P. Şeremetyev'in haremine geçmişti. Menşikov, felmareşaldan bu dilberi istemiş, fakat Marta 1803 yılı sonlarında onun da hareminden çıkıp Petro'nun haremine girmiş; 1705'de Luteran mezhebini terk ederek Ortodoks olmuş ve Yekaterina Alekseyevna adını almıştır. (Bkz.A. B. Şirokorad, Osmanlı-Rus Savaşları, s.84) (ed.)

dı. Petro'nun reformlarına karşı olan eski muhalefet bunu fırsat bilerek başını kaldırdı. Kilise ve eski aristokrasiden inme boyarlar, politik arenada belirmeye başlamışlardı. İmparatorluk sarayı Moskova'ya taşındı. Muhafazakâr grubun entrikaları ile Yüksek Özel Konsey'in eski üyeleri bir bir azledildiler. Konsey'in yeni üyeleri eski aristokrasiye mensup insanlardı. Çok geçmeden, Osterman dışındaki tüm üyeler Golitsyn ya da Dolgoruky ailelerinden oluşacaktı. 1730'da genç imparator taç giyme töreninden kısa bir süre önce çiçek hastalığından ölünce, konsey hükümdar naibi gibi hareket etti. Tahta, Petro'nun Baltık'daki yeğenlerinden biri olan Courlandlı Anna'nın geçmesine karar verildi.

İmparatorluk yönetim yetkisi verilmeden evvel müstakbel imparatoriçe Anna'nın, fiili yönetim erkini Yüksek Özel Konsey'e devredecek olan birtakım "şartları" onaylaması talep edilmişti. Böylece Rus İmparatorluğu artık bir oligarşi haline gelecekti. Konseyin lehine olan "şartlara" dair haberler II. Petro'nun taç giyme töreni için neredeyse tam tekmil Moskova'da toplanmış olan Muhafız Alayı subaylarını harekete geçirdi. Şehir, olağandışı bir politik faaliyet sahnesine dönüşmüştü; kulisler oluşturuldu; toplantılar düzenlendi; Yüksek Özel Konsey'e destek verecek bir soylular komitesi meydana getirmek için planlar yapıldı. Kısa bir süre sonra Muhafiz Alayı subaylarının çoğunluğunun, konseyin oligarşik imtiyazlarına muhalefeti açık bir şekilde ortaya çıktı. Konsey, büyük ölçüde askeri hizmeti sınırlama ile uğraşıyor ve soyluların adeta erler gibi Muhafız Alayları'nda hizmet vermelerini sona erdirmeyi arzuluyordu. Büyük Petro döneminde, soylular, zaman limiti olmadan orduya hizmet ile yükümlüydüler. Konsey üyeleri aynı zamanda soylulara ait mülklerin veraset yoluyla intikali üzerindeki sınırları da kaldırmayı amaçlıyorlardı. Yeni imparatoriçe, subayların memnuniyetsizliklerini nasıl avantaja dönüştüreceğini iyi biliyordu. Hiç vakit kaybetmeden, onlara, sivil ve ekonomik ayrıcalıklar verdi. Malum "şartlar", yırtılıp atıldı; Yüksek Özel Konsey feshedildi ve otokratik güç bir kez daha galip geldi.

6. Anna ve Elizabeth

İmparotoriçe Anna'nın döneminde, Rus sarayındaki Alman fırkasının nüfuzu belirginleşmişti. Liderleri Courland dükü Ernest Johann Biron, Osterman ve Feldmareşal Burkhard Christoph von Münnich idi. İmparotoriçe Anna'nın vefatından sonra başa geçen VI. Ivan'ın (Anna'nın kız kardeşi Mecklenburg düşesi Katerina'nın torunu) kısa hükümdarlığı esnasında yönetimdeki Alman grubunun mensupları birbirlerine karşı entrikalar çevirmeye başladılar. Bu bir *coup d'etat* [hükümet darbesi] olasılığı yarattı. Muhafız Alayları'ndan birine mensup subaylar, taht için II. Petro'nun kızkardeşi Elizabeth'i çağırdılar ve genç imparator VI. İvan 5 Ocak 1742'de tutuklandı.

Elizabeth'i destekleyen grubun liderleri - Vorontsovlar, Şuvalovlar, Çernyşevler ve diğerleri - Rus aristokrasisine mensuplardı. "Rus" fırkasının "Alman" fırkası karşısında kazandığı zafer, Büyük Petro zamanında hakim olan milli ülkülere dönüşü beraberinde getirmemişti. Sarayda hakim olan Alman kültürü yerini Fransız kültürüne bıraktı. Bundan böyle XIX. Yüzyıla kadar Fransız, İngiliz ve Alman tesirleri, Rus sarayında varlıklarını sürdüreceklerdir.

Rusya, Anna ve Elizabeth'in saltanatta kaldıkları süre içerisinde, dış siyasette herhangi bir başarı elde edememişti. Avusturya ve daha sonra Fransa baskı politikaları uygulamışlar ve kısmen Rus politikasını yönlendirmişlerdi. Anna'nın saltanatı sırasında Rusya, kendi menfaatlerine dokunmadığı halde Polonya tahtı için Fransızların adayının aleyhinde bir yönde Polonya iç işlerine karıştı. Ayrıca Feldmareşal Münnich'in zaferlerine rağmen Osmanlı ile yapılan savaş da hiçbir netice sağlamamıştı.

Elizabeth'in iktidarı sırasında Rusya, Prusya'ya karşı yapılan Yedi Yıl Savaşları'nda Avusturya ve Fransa'nın yanında yer aldı. Savaş, Rusya'nın lehine gidiyordu. Doğu Prusya, General Kont Petro Saltıkov'un komutasındaki Rus orduları tarafından işgal edilmişti. Gen. Kont Petro Saltıkov, 1759'da Avusturyalıların da desteğiyle II. Frederick'e Kunersdorf'da acı bir yenilgi tattırmıştı. Rus birlikleri Berlin'i zapt etti, fakat 1762'de Elizabeth'in ölü-

müyle Rus kazanımlarına da son verilmiş oldu. Elizabeth'in halefi III. Petro, Holstein hanedanı kökenli bir yeğendi ve Frederick'in de ateşli bir hayranıydı. Yeni imparator hiç vakit kaybetmeden Prusya ile müstakil bir barış imzaladı. Hatta III. Petro daha da ileri gitmek istedi ve son müttefiklerine karşı Prusyalılara yardım etmesi için bir Rus ordusu gönderdi. Ama bu olay orduda bir subay isyanına sebep olacak ve Rusya tahtı 1762'de Petro'nun aslen Anhalt Zerbst prensesi olan Alman kökenli karısı Katerina'ya devredilecekti.[1]

1725'den 1762'ye kadar ki 40 yıllık dönem içerisinde, yani Büyük Petro'nun ölümü ile II. Katerina'nın taç giyme töreni arasındaki zaman diliminde, Avrupa'ya kıyasla Rus dış politikası fazla dikkat çekici olmamıştır. Aynı zamanda iç değişimler de dikkat çekici düzeyde değildi. Bununla birlikte Rusya'nın doğu politikası daha dikkat çekicidir. Bu dönemde Rusya'nın doğu yayılımında yeni bir perde açılacaktı. Yeni doğu politikasının ana hatları, gerek Orta Doğu ve gerekse Uzak Doğu rotasını işaretleyen Büyük Petro tarafından belirlenmişti. O, Çin ile ilişkiler kurmaya çalışmış; 1720-1722'de bir Rus elçilik heyetini Pekin'e göndermiş ve aynı sıralarda Japonya ile de ilişkilerini geliştirmeyi denemişti. 1697'de Rus Kosakları Kamçatka'yı işgal ettiklerinde bir gemi kazasından kurtulmuş olan bir Japon kazazede ile tanışmış; daha sonra onu Moskova'ya çağırdı ve bazı Rus çocuklarına Japonca öğretmesi talimatı vermişti. Petro'nun ölümünün ardından Rusya, Çin'le kalıcı bir anlaşma yaptı. Rusya ile Çin arasındaki ticarî ilişkiler Sibirya-Moğolistan sınırındaki Kyahta-Maymaçin gümrük kapısıyla sınırlıydı. Rusya, Pekin'de aynı zamanda diplomatik yetkileri de bulunan bir dini heyet bulundurma hakkı almıştı. Petro ayrıca Asya ve Amerika'nın birbirleriyle birleşik olup olmadığını anlamak için Bering Keşif Seferini organize etmişti. Aslında bu mesele, 1648'de Dejnev tarafından zaten çözülmüştü. Kaptan Vitus Bering'in 1724-1730 arasındaki süreyi kapsayan ilk seferi birkaç pratik sonuç ile noktalansa da, 1732'de Kaptan Fe-

1 Baron Michael de Taube'nin henüz yayımlanmamış bir çalışmasına göre II. Katerina'nın gerçek babası Prusya kralı II. Frederick idi (Courtesy of Baron de Taube).

dorov ve jeodezi uzmanı Gvozdev bir tesadüf eseri Alaska'daki Amerikan "Anakara"sını keşfettiler. Sonraki on yıl boyunca (1733-1743), Rus devleti "Büyük Kuzey Seferi" olarak bilinen keşif yolculuğunu düzenledi. Bu, oldukça önemli bir seferdi ve aynı zamanda bilim tarihindeki en dikkat çekici girişimlerden biriydi. 1741'de Kaptan Bering, 58° 28′ Kuzey paralelinde Amerika kıyılarına ulaşırken, başka bir gemiden sorumlu Kaptan Çirikov da 56° Kuzey parelelinde Amerika kıyılarına varmış; fakat karaya çıkamamıştı. Çirikov'un mürettebatı Alaska'ya yakın adalardan çok değerli kürkler getirdiler ve bu da Sibiryalı tüccarları harekete geçirmeye yetti. İlk "ticarî deniz seferi" 1743 düzenlendi ve müteakip seferler birbirini takip etti.

Orta Doğu da en az Uzak Doğu kadar Petro'nun dikkatini celb ediyordu. Bu bölgedeki politikasının ana gayesi, Hindistan'la ticarî ilişkiler kurmaktı. Bunu başarmak görüldüğü kadar kolay değildi. Petro'nun ilk planı Orta Asya hanlıkları olan Hiva ve Buhara'yı işgal etmekti. Ama başarıya ulaşamadı. 1717'de Hiva üzerine gönderilen bir askeri tümen pusuya düşürülerek tamamen imha edildi. Aynı şekilde İrtiş nehrinin güneyinden Orta Doğu'ya doğru genişleme planı da suya düşmüştü. Her zamanki gibi yenilgiler yine Petro'nun umutlarını tüketmeye yetmemişti. 1721'de bir Rus sefiri Hiva ve Buhara'ya gönderildi.

Petro'nun izlediği politika İran'ın kaygılarını artırmış ve bu kaygı 1722'de bir savaşa dönüşmüştü. Petro, İran'ı Hindistan'a giden yolda bir basamak olarak görüyordu. Çağdaşlarından birinin söylediği gibi: "Haşmetmaablarının planları yalnız İran ile ilgili değildi; eğer İran'da şansı yaver gitseydi ve hâlâ yaşıyor olsaydı, pek tabii ki Hindistan veya hatta Çin'e ulaşmayı bile deneyecekti. Bunu bizzat Haşmetmaablarının kendi ağzından işittim."

Rus ordusu, Astrahan'dan harekete geçti ve Batı Hazar Denizi kıyılarının güney istikameti boyunca ilerleyerek, İran'ın elindeki Derbent ve Bakü'yü işgal etti. 1723'de imzalanan barış anlaşması ile Rusya, İran'dan Hazar Denizi'nin tüm batı ve güney kıyılarını aldı. Petro'nun ölümünden sonra Rus hükümeti, işgal ettiği toprakların korunmasının büyük masraflara yol açmasından dolayı bu edinimlerinden feragat ettiğini ve buraları İran'a geri vereceği-

ni açıkladı (1729-1735). İran savaşını takiben Petro, Hindistan'a bir deniz yolu açmayı düşündü. Aralık 1723'de, iki adet savaş gemisi Revel'den yola çıktı. Komutadaki amiral, iki mühim direktif almıştı; gemilerden bir tanesi Madagaskar'ı ele geçirecek, diğeri gemi ise Doğu Antiller ve Bengal'e yelken açacaktı. Savaş gemileri, ticaret gemisi kisvesiyle gizlice yol aldılar. Ama gemilerin böylesi uzun ve zorlu yolculuklara çıkmaya uygun olmamasından ötürü görev yerine getirilememişti.

Petro öldüğünde Rus İmparatorluğu'nun sınırları Orta Doğu'dan İrtış nehrinden Omsk'a inen Altay bölgesine, Omsk'dan Yayık nehrinin yukarı mecralarına ve buradan da Yayık nehri boyunca Hazar Denizi'ne doğru bir açı oluşturmaktaydı. Orta Doğu istikametindeki stepler en sınırdaydı. Yayık zayıf bir bariyerdi ve vahşi nomadlar farkında bile olmadan diledikleri zaman diledikleri gibi Rus İmparatorluğu sınırlarını ihlal edebiliyorlardı.

Üç etnik grup, o dönem ki Rus politikasında Başkurtlar, Kalmuklar ve Kırgızlar (şu an ki Kazaklar) yaklaşık Volga nehri ile Altay ve Tanrı Dağları arasındaki muazzam bir alan üzerinde hareketli konar-göçer yaşamlarını idame ettiriyorlardı. Kırgızlar, üç ordaya bölünmüşlerdi - Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz - Kalmuk baskısı sebebiyle Kırgızlar Ruslardan yardım istemeye mecbur kalmışlardı.

XVIII. Yüzyılın dikkat çekici Rus devlet adamlarından biri olan İvan Kirilov, bu durumdan yararlanmaya çalıştı. Kirilov, Kırgız Ordası'nı tüm Asya topraklarının anahtarıymış gibi görmekteydi ve Or nehrinin Güney Urallar tarafındaki ağzına bir istihkâm kurmakta ısrar ediyordu. Hedefi, Rus egemenliğini Aral Gölü'nün doğusuna doğru genişletmekti. Dahası, Semerkand ve Buhara bölgelerini de ele geçirerek Türkistan'ı işgal etmeyi hayal ediyordu.

İmparotoriçe Anna, Kirilov'un politikasına onay verdi ve Or'a düzenlenecek seferin başkomutanı yapıldı. Öncelikle, Güney Urallar'daki Rus yayılımına karşı bir isyan hareketine girişen Başkurtları ezdi ve Or ile Yayık nehirlerinin kesiştiği bölgeye Orenburg adında yeni bir şehir kurdu (1736).

Kirilov, 1737 ilkbaharında öldü fakat programının devamlılığına riayet edildi. 1742'de aynı zamanda Petro'nun da gözbebeği olan bir devlet casusu Orenburg'dan Samara nehri ağzı yakınlarındaki başka bir bölgeye hareket etti. Başkurt, Kalmuk ve Kırgızları itaat altına almak için Orenburg'dan Samara'ya ve oradan da Hazar Denizi boyunca oluşturumuş hatları tahkim ettirdi. Orenburg şehrinin bulunduğu bölgede daha önceden Orsk adında bir şehir bulunuyormuş. Rus Yönetiminin Muhammediler üzerindeki baskıcı tedbirleri, Baturşa önderliğinde yeni bir Başkurt isyanına sebep olmuştu. Baturşa, Kırgızları da ayaklandırmaya çalışmış, ama bu hususta başarılı olamamıştı.

7. Uzak Doğu'da yayılma ve Orta Doğu politikaları

II. Katerina'nın saltanatı sırasında (1762-1796), Rus dış politikasında yeni problemler baş gösterdi ve Rus diplomasisi Uzak Doğu ve Orta Doğu'dan Yakın Doğu ve Batı'ya odaklandı. Uzak Doğu, kişisel girişimci konumundaki tüccarlara bırakıldı. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Alaska ve bitişiğindeki adalara Rus yerleşim birimleri kurdular. Bu iş için Grigoriy Şelehov (Rus Colomb'u) adlı bir tüccar tarafından olağandışı bir çaba gösterilmiştir. 28 yaşındayken Sibirya'ya göç etmişti; 1777'de Kuril Adaları'na gittiği ilk gemisinin taslağını çıkarttı; ve daha sonrasında Aleut Adaları'na deniz yolculukları düzenledi. 1784'de Şelehov, Golikov kardeşlerle birlikte bir ticaret şirketi kurdu ve Alaska yakınlarındaki Kodiak Adası'nı işgal etti. Şelehov'un şirketi bu merkezden hareketle, kıta üzerindeki tasarruflarını hızla arttırdı. Şirketin ana faaliyet alanı, yerli kabilelerden temin edilen değerli fok ve kunduz kürklerini pazarlamaktı.

II. Katerina hükümetinin Orta Asya'daki amacı, öncelikle olarak Kraliçe Elizabeth döneminde uygulanan politikanın aksine İslam inancı ile barışarak Türk halkları arasındaki düzeni muhafaza etmekti. Katerina, 1785'de bir İslami eğitim hakkı fermanı yayınladı. Rus İdaresi, Kırgızlar'ın eğitimine büyük önem göstermeye başlayarak, onlar için hem Kırgızca hem de Rusça okul ki-

tapları bastırıldı. Eğitimli Rus ve Kırgız adayların olmaması sebebiyle Kazanlı mollalar Kırgızlara hocalık yapmaları için bölgeye gönderildiler. Bu olay Kırgızlar arasında İslamiyet'in ve Ortaçağ İslam anlayışının özendirilmesini teşvik etmişti.

8. Lehistan meselesi

Katerina'nın Batı dış politikası iki farklı dönemi ihtiva eder. İlki, 1780'e kadar olan süreçtir ki, Rusya, İngiltere, Prusya ve İsveç arasındaki Kuzey İttifakı'nın imzalanmış olmasıyla dikkat çekmektedir. İkinci dönem ise bir Rusya-Avusturya ittifakı ile önem kazanır. İki dönem arasındaki dönüm noktası 1780'de Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile bağlantılı olarak İngiltere'ye karşı ayaklanan devrimci kolonilere destek için imzalanan anlaşmadır. Taraf-sız gemilerin harp halindeki eyaletler ile ticaret yapma hakkına sahip olması ve ayrıca silah ve cephane dışındaki tüm malların bu eyaletlere ithal edilmesi konularını içeriyordu.

Katerina'nın Avrupa politikası, Osmanlı ve Lehistan meseleleri ile yakından ilintiliydi. Başlıca problemi, XVIII. Yüzyılın başlarında büyük bölümü Lehistan hakimiyetinde olan Batı Rusya topraklarının kaderini tayin etmekti. İkincisi ise, Rus hakimiyet alanını Karadeniz kıyılarına kadar genişletmekti.

Lehistan problemi ilk olarak Lehistan ve Litvanya'daki Ortodoks nüfusun haklarına riâyet hususu ile gündeme gelmişti. XVII. Yüzyılın sonları ile XVIII. Yüzyılın başlarında Rusya ile Lehistan arasındaki diplomatik uzlaşma dönemi esnasında bu ülkedeki Ortodoks ahalinin hakları Uniat Kilise'nin [Doğu Katolik Kilisesi] lehine sınırlanmıştı. Diğer taraftan Protestan kitlenin hakları Prusya kralı II. Frederick tarafından korunuyordu. Rus diplomasisi Prusya ile anlaşmanın bir yolunu aradı. Bu esnada Lehistan *seim*'i yani parlementosu "karşıt görüşlülerin" ya da nüfus içinde Katolik olmayan kesimin hak taleplerini reddetti. Bu olay, Leh soylularının oluşturdukları muhtelif fırkalar arasında münakaşalara ve karşılığında da dış güçlerin müdahalesi ile Lehistan'ın bölünme sürecini doğurdu: Prusya, çoğunluğunu Leh-

lerin oluşturduğu Batı Polonya'yı [Lehistan'ı]; Avusturya, Lehler ve Ukraynalıların yaşadığı Galiçya'yı; Rusya ise Belarusların oturduğu Polotsk, Vitebsk ve Mogilev'i ilhak etti. 19 yıl sonra, Fransa'dan ithal edilen devrimci fikirlerin tesiriyle Lehistan'da büyük değişimler yaşandı. 03 Mayıs1791 tarihinde *seim* yeni bir anayasa kabul etti. Bağımsız veto hakkı kaldırıldı ve merkezi otorite kuvvetlendirildi. 3 Mayıs Anayasası, gevşek ağlar ile örülü olan Lehistan'ı merkezi bir devlet haline dönüştürmüştü. Litvanya Grandükalığı tamamen Lehistan'a bağlandı. Lehistan'ın gelişiminde bu Anayasa çok önemli bir atlama taşı olmuştur, ama Litvanya ve Batı Rusya için Lehlileştirme politikasının doruk noktasıydı. Anayasa'nın ilanı, Lehistan'da iç savaşı provoke etti. Belgeden duydukları memnuniyetsizlik ile Leh soylularının muhafazakâr kesimi, Katerina'dan, duruma müdahil olmasını rica ettiler. Rus birlikleri Lehistan'a girdi ve Varşova'yı işgal etti. Böylece, 1793'de Lehistan'ın ikinci paylaşım süreci gerçekleşti. Rusya, Belarusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü - Minsk, Volinya ve Podolya - hakimiyeti altına aldı. 1921'den 1939'a kadar ki süreçte, Lehistan'la Sovyet Rusya arasındaki sınırlar "ikinci paylaşım"dan sonraki Rus-Leh sınırları ile yaklaşık aynıdır. Prusya ise Poznan'ı ele geçirmiştir. Lehistan Krallığı'nın 3 Mayıs anayasasını iptal etmek zorunda kalması sebebiyle Leh vatanseverleri 1794'de ülkelerindeki işgale karşı Varşova'da bir isyan çıkarttılar ve neticede şehirdeki Rus garnizonu geri çekilmek zorunda kaldı. Thaddeus Kostuşko başkanlığında kurulan devrim hükümeti, Rusya ve Prusya'ya savaş ilan ettiğini açıkladı. Katerina, General Aleksandr Suvorov komutasındaki en seçkin Rus birliklerini Lehistan üzerine yolladı. 1794'de Suvorov Prag'ı işgal ederken, bir Rus müfrezesi ise Kostuşko'yu esir aldı. Bu hadiseden sonra Lehistan parçalanmış devlet olarak varlığına son vermişti. 1795'deki üçüncü bölüşüm ile Prusya, Varşova şehri ile Mazovya'yı aldı; Avusturya, Krakov şehri ile Küçük Polonya'yı aldı; Rusya ise Litvanya, Courland ve Volinya'nın batı bölümünü ele geçirdi. Buralar Ukrayna, Litvanya ve Letonya asıllı insanların yaşadıkları topraklardı. Lehistan'ın paylaştırılmasının bir sonucu olarak Rusya Holm, Galiçya, Ukrayna Karpatları ve Bukovina dışındaki tüm güneybatı Rus topraklarının mülkiyetini geri almıştı.

9. Karadeniz meselesi

Hem politik hem de ekonomik nedenlerden dolayı Karadeniz meselesinin çözümü Rusya için hayati önem arz etmekteydi. Güney Rusya'nın ekonomik kalkınmasını baltalayan daimi tehditler yalnızca Karadeniz'e ulaşarak ve Kırım Hanlığı yok edilerek ortadan kaldırılmış olacaktı. 1750'lere gelindiğinde Kırım Tatarları hâlâ Ukrayna üzerine tahripkâr akınlar düzenlemeyi sürdürmekteydiler. Rus devletinin Karadeniz'deki tabii sınırlarına ulaşması yoğun bir çaba gerektiriyordu ve XVIII. Yüzyılın büyük kısmı bu amaca ulaşmakla geçmiştir. İmparotoriçe Anna hükümeti döneminde, eski bir Moskof geleneği tatbik edilerek, Dinyeper ile Kuzey Don nehirleri arasındaki alana bir istihkâm hattı yapıldı ve bu hat boyunca 20 alaylık bir mahalli milis gücü yerleştirildi. Aşağı Don bölgesinde St. Anna kalesi inşaa edildi. Daha sonra buranın adı Rostovlu St. Dmitri olarak değiştirilecekti, şu an ise Don üzerindeki Rostov [Rostov nadonsky] diye bilinir.

1736'da Osmanlı ile Rusya arasında yeni bir savaş patlak verdi. Rusya'nın, Kırım ve Moldovya ile arasındaki uzak mesafe, birliklerin ikmal ve koordinasyonun sağlanması açısından zorlu bir problem gibi gözükmekteydi, fakat Feldmareşal Von Münnich'in komutası altındaki Rus birlikleri bir dizi önemli zafere imza attılar - Perekop [Orkapı], Oçakov [Özü], Azov [Azak]'ın zapt edilişi, Stavuçanı ve Hotin muharebeleri. Mamafih, 1739'da imzalanan Belgrad Anlaşması ile kesilen hesap Rusya'nın savaştaki muazzam gayretini ve zaferlerini karşılar nitelikte değildi. Rusya'nın tüm kazanımı, Bug [Aksu] nehrinden Taganrog'a uzanan bir step parçasıydı. Üstelik Rusya Karadeniz'de bir donanma bulundurma hakkı da elde edememişti. Azak Kalesi'nin yerle bir edilmesine ve Rusya ile Osmanlı arasında tabii sınır olarak bırakılmasına mutabık kalındı. Bununla birlikte Elizabeth hükümeti, Rusya'nın güney sınırını, geniş ölçekli bir askeri kolonizasyon yöntemi uygulayarak güçlendirmekteydi. 1752'de Dinyeper'in sağ yakasına 16,000 Sırp yerleştirildi ve bunlar, iki alay halinde teşkilatlandırıldılar. 1759'da Lugansk'a ve Bahmut'a yeni Sırp yerleşimleri kuruldu ve göçmenlere serbest mülkiyet hakkı tanındı.

İmparotoriçe Katerina'nın Osmanlı'yla ilk savaşı 1760'da Lehistan meselesi yüzünden çıkmıştı. Leh direnişçileri, Rus güçlerini bozguna uğratarak ülkelerinden kovmayı başarınca, Osmanlı bu anın saldırı için iyi fırsat olduğuna kanaat getirdi ve 1768'de Rusya'ya savaş ilan etti. Tam anlamıyla şaşkına uğramasına rağmen Katerina, tebaasını savaş için şevke getirmekte bir hayli muvaffak olmuştu. Hem kara hem de deniz harekâtını ihtiva eden gözüpek bir sefer planı çizildi. Kont Rumantsov komutası altındaki ordu Tuna'ya [Danube] hareket ederken, Baltık Denizi'nden yola çıkan bir Rus filosu da tüm Avrupa'yı katederek Akdeniz'e ulaştı. 1770'e gelindiğinde her iki cephede de kesin zaferler kazanıldı. Kont Rumantsov, Osmanlı ordusunu iki defa bozguna uğratırken, Rus filosu da Ege Denizi takımadalarına ulaşarak Çeşme'de demirli olan Osmanlı donanmasını yaktı, ama Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başaramadı. Ayrıca Mora Adası'nda Osmanlı'ya karşı bir Grek isyanı provoke edildi, fakat bir netice alınamadı. Osmanlılar, isyanı çok sert biçimde bastırmıştı. Mora'ya çıkan Rus birlikleri Osmanlılarla boy ölçüşebilecek güçte değillerdi.

Rus ordusunun ve donanmasının zaferine rağmen Osmanlı'nın pes etmeye niyeti yoktu; barışa yanaşmıyordu ve savaşın devam etmesi gerektiğine inanıyordu. En nihayetinde, 1774 senesinde Tuna ötesinde bir köy olan Küçük Kaynarca'da Osmanlılar barış masasına oturdu.

Anlaşma'nın maddeleri Osmanlı-Rus ilişkileri açısından hayati önemi haizdi. Rusya, Kont Rumantsov tarafından işgal edilmiş olan Eflak ve Boğdan eyaletlerini geri verecek ve aynı zamanda Ege takımadalarını da terk edecekti. Bununla beraber, Rusya'nın kazanımları şunlardı: Rusya, Dinyeper [Özi] ve Bug [Aksu] nehirlerinin Kuzeybatı Karadeniz mansablarından başka Karadenizin Kuzeybatı kıyısındaki Don ağzını ve Kerç Boğazı'nı alacaktı. Osmanlı, Kırım ve Azak Tatarlarına da siyasî bağımsızlık tanıyacaktı. Rus tüccarlarına, kapitülasyonlar verilecek ve Ruslar, İstanbul'da konsolosluk açabileceklerdi. Özellikle bir madde vardı ki içeriği bakımından büyük önem taşımaktaydı; Rus sefirlerine Ortodoks Kilisesi'ni ilgilendiren meselelerde Osmanlı sultanı ile müzakere edebilme yetkisi verilirken, aynı za-

manda Bâb-ı Âli'ye de "Hıristiyanların ve kiliselerinin korunacağı" sözü verdirilmişti. Rusya, Küçük Kaynarca Anlaşması ile hem askeri hem de diplomatik açılardan Karadeniz'e kesinkes yerleşmişti. Gregory Potemkin (1774'de Katerina ile gizlice evlenmiştir) adındaki olağanüstü bir devlet adamı, "Yeni Rusya" projesinin başına getirilmiş ve iktisadi kaynak bölgelerinin organizasyonu ve geliştirilmesinde çok çaba sarfetmişti. Aynı sıralarda Ukrayna otonomisinden arta kalanlar tamamen fesh edildi ve Ukrayna zadegânları Rus soylular sınıfına kabul edildiler. Zaporoj Kosakları'nın kalesi ortadan kaldırıldı. Güney Rusya'nın güvenliği için atılan bir sonraki adım ise Kırım'ın işgali oldu (1783). Kırım Hanlığı'ndaki iç anlaşmazlıklardan dolayı hanın isteği ile Rusya, Kırım'a askeri birlikler gönderdi. 1787'de Bâb-ı Âli Rusya'ya yeni bir savaş daha açtı. Rus ordusunun güneydeki savaş için bölüneceğini ve böylece kuzeyde güç kaybına uğrayacağını düşünen İsveç de Rusya'ya savaş ilan etti (1788). Prusya ise zaten Rusya'ya karşı savaş hazırlıkları içindeydi. Kendisini düşmanlar tarafından sarılmış bulan İmparatoriçe Katerina, zihnin fevkalede yapısını ve karakterin ne denli bir dayanma gücüne sahip olduğunu ispatladı. İsveç donanmasının St. Petersburg üzerine yaptığı saldırıların tamamı geri püskürtüldü (1788-1789). Karadeniz kıyılarındaki bir ön çarpışmanın ardından General Suvorov komutasındaki Rus orduları Prut nehrinin öte tarafına geçtiler. Suvorov, 1789'da vukû bulan Fokşanı ve Rymnik savaşlarından zaferle ayrıldı ve 1790'da doğrudan Tuna üzerindeki İsmail'de bulunan ana Türk karargâhına hücum etti. İmparotoriçe Katerina, uluslarası konjonktürden yararlanarak Prusya'nın dikkatini, bir devrim hareketinin patlak verdiği Fransa üzerine celb etmeye çalıştı. İmparatoriçe'nin amacı aralarında sürtüşme bulunan Prusya ve Fransa'yı birbiriyle savaştırarak Rusya'yı rahatlatmaktı. Bu esnada Osmanlı ile Rusya arasında barış imzalandı (1792). Rusya, Karadeniz ve Azak Denizi kıyıları boyunca topraklarını Taman Yarımadası'nı da içine alacak biçimde genişletti. Kırım Rusya'da kaldı ve Kuban bölgesindeki yeni bölgelere Dinyeper'den getirilen Zaporoj Kosakları yerleştirildi.

10. II. Katerina'nın iç siyaseti

Daha önce belirttiğimiz gibi II. Katerina, Muhafız subaylarının gerçekleştirdiği bir darbe ile tahta çıkmıştı. Muhafızlar, kontol altında tuttukları Rusya tahtına uygun gördükleri kişiyi getiren ve koruyan Preatorian bir gruba dönüşmüştü. Tahtı elde etmesine rağmen Katerina, pozisyonunu, otokratik gücünü artırmak ve kendini tüm dış etkilerden arındırmakta kullandı. Bu hedefine ulaşmak için ilk başta, tüm gayretiyle hem iç hem de dış siyasette devlet insiyatifini kuvvetlendirmeye çalıştı. Katerina'nın politik bakış açısına göre devletin, Rus eğitim ve gelişim süreçlerindeki ana hareket gücü olması isteniyordu. Katerina'nın ikinci hedefi ise imparatorluğun gücünü, Rusya'daki muhtelif sınıflar arasında meydana gelen çıkar çatışmalarında arabulucu olarak kullanmaktı.

Katerina, tahta çıktığı günden itibaren, soyluların yoğun politik muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. III. Petro zamanında soylulara, vatana hizmet için orduya katılıp katılmama konusunda tercih hakkı veren bir ferman yayınlanmıştı. 1762 fermanı aynı zamanda bazı siyasî haklar konusunda vaatler de içermekteydi. Katerina, III. Petro'yu tahttan indirip başa geçtiğinde, bu vââtleri dikkate almayı unutmadı. Bu arada soylular da 1730'dakine benzer bir soylular konseyi oluşturmanın planlarını hazırlamaktaydılar. Ama Katerina söz konusu planların hayata geçirilmesini kabul etmeyince soylular arasında homurdanmalar başladı. Katerina, soyluların bazı komplolar hazırladıklarını öğrenince, onların bu siyasî hırslarını başka sınıfların siyasî hırslarıyla dengelemeye karar verdi. 1767 yılında yeni bir kanunname hazırlamak amacıyla milli kongre niteliğinde bir komisyon toplandı. Komisyonda soylular, şehirliler ve devlet arazilerinde çalışan köylü temsilcileri yer alıyordu. Fakat komisyon, soylularla şehirli temsilciler arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden bölündü. Katerina'nın ön ayak olması ile liberal görüşlü soylulardan biri, serflik kanunlarının yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulundu. Komisyon, herhangi bir uzlaşmaya varamadan 1768 yılında feshedildi. Zaten o sırada bütün dikkatler Osmanlı'yla yapılan savaşa odaklanmıştı. Daha sonra Rusya, çok kritik bir sürece girecekti. Rusya'nın

tüm güneydoğusu, Orta ve Aşağı Volga ile Ural bölgeleri, Kosak Emilyan Pugaçov'un elebaşılık ettiği köylü ayaklanması ile kaynamaktaydı. Don Kosaklarından olan bu eğitimsiz ve kara cahil, mucizevi bir şekilde ölümden kurtulan İmparator III. Petro olduğunu iddia etti. Petro'nun adına Pugaçov, serfliği kaldırdığını ve feodal beylerin mülklerinde çalışan tüm köylüleri özgür kıldığını duyurdu. Yayık Kosakları, Başkurtlar, Rus köylüleri ve Ural bölgesinde çalışan fabrika işçileri onu destekliyordu. Dönemin sosyal çalkantıları sebebiyle halk tarafından geniş ölçüde desteklenmesine rağmen Pugaçov'un liderlik yönünün zayıflığı yüzünden bu isyan başarısızlığa mahkumdu. Topladığı birlikler bozguna uğratıldı. Ordusunda neredeyse hiç subay yoktu. Çünkü subaylar genel olarak rejime sadık kalmışlardı. Sonuçta tecrit edilmiş bu köylü isyanları hükümet tarafından kolaylıkla bastırıldı. Pugaçov kaçarken yakalandı ve Moskova'ya getirilerek 1775'de idam edildi. Katerina, isyanın çıktığı bölgede geçmişin anılarını silmek için Yayık nehrinin adının Ural nehri, Yayık Kosakları'nın adının da Ural Kosakları olarak değiştirilmesini emretti.

Pugaçov isyanı beklenmedik politik sonuçlar doğurmuştu. Sosyal tehditlerin etkisiyle imparatoriçe ile soylular arasında bir mutabakata varıldı. Katerina kendisini Rusya'nın "baş toprak sahibi" ilan etti. Soylular, siyasî muhaliflikerinden vazgeçtiler ve karşılığında yerel hükümetteki birkaç seçkin memuriyette ve 1775 tarihli Eyalet İdaresi Yasası ile tesis edilmiş valiliklerde göreve getirildiler. Şahsi ve sınıfsal imtiyazları 1785'de düzenlenen özel bir berat ile onaylandı. Eş zamanlı olarak bir imtiyazlar beratı da şehirlere dağıtıldı.

Pugaçov isyanı, pek çok Rus devlet adamına köylü probleminin çözülmesinin zorunluluk arz ettiğini kanıtlamıştı. Katerina'nın politikasına karşı muhafazakâr cephe denilebilecek yeni bir muhalif grup ortaya çıktı. Liderleri, imparatorluk sultasının güçlendirilmesi ve bu arada serfliğin ve soylulara verilen imtiyazların sınırlandırılması gerektiğine inanmaktaydılar. Bu yeni kanat, III. Petro'nun Katerina'dan dünyaya gelen oğlu ve tahtın resmi varisi olarak itibar gören Çareviç Pavel'in etrafından toplanmıştı. Mamafih Katerina, hem evlenmeden evvel Potemkin'e yaz-

dığı "İtiraflarında" hem de "Hatıratında" Pavel'in gerçek babasının ilk aşkı Sergey Saltıkov olduğunu ima etmektedir. Gerçek ne olursa olsun her halûkârda Büyük Petro ile Çareviç Aleksey arasında yaşanan siyasî duruma benzer bir durum yaratılmıştı. Pavel, hayatından endişeliydi ve sonunun Çareviç Aleksey'inkine benzemesinden korkuyordu. İşin doğrusu, Katerina da Pavel'i haleflikten mahrum bırakmak için ölmeden evvel bir ferman yayınlayarak Pavel'in büyük oğlu olan torunu Aleksandr'ı halefi ilan etmeye hazırlanıyordu; ama bunu uygulamaya ömrü yetmedi ve 1796'de terk-i dünya eyledi.

YEDİNCİ BÖLÜM
SOSYAL ve EKONOMİK KALKINMA
(1700-1850)

1. Nüfus Artışı

Rusya'nın yakın geçmişteki sosyal tarihinde en göze çarpan olay, nüfusundaki hızlı artıştır. Bu bağlamda Rusya, ABD'den sonra ikinci sırada yer almakla beraber çoğu Avrupa ülkesinin nüfusunu fazlasıyla aşmıştır. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Rusya'nın nüfusu yaklaşık olarak 15 000 000 idi. Bu rakam savaşlara veya ihtilallere bağlı olarak zaman zaman değişiklikler göstermekle birlikte, genel toplam hemen hemen aynı kalmıştır. XVIII. Yüzyıl öncesine kadar Rusya'da gerçek anlamda bir genel nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde nüfus artmamıştı; hatta, I. Petro döneminde yaşanan meşakâtler ve ardı arkası kesilmeyen savaşlar nedeniyle muhtemelen azalmış olmalıydı. 1725'de I. Petro öldüğü zaman Rusya'nın nüfusu 14 000 000 civarlarındaydı. Nüfus, XIX. Yüzyılın başlarında 40 000 000'a yükselmiş, 1850'ye gelindiğinde ise 68 000 000'a ulaşmıştı.

Bu hızlı artışı, kısmen de olsa Rus İmparatorluğu'na yeni toprakların katılması ile açıklanabilir, ama buna parelel olarak istikrarlı bir doğal nüfus artışı da yaşanmıştır. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Rusya halkının büyük çoğunluğu tarımla uğraşıyordu ve yalnızca küçük bir bölümü şehirlerde yaşamaktaydı. Mamafih, kırsal nüfus hem mutlak rakamlar hem de toplam nüfusdaki oranı itibariy-

le giderek artıyordu. 1700'de şehirlerde yaşayan Rus nüfusu sadece 500 000 idi - toplam nüfusun %3.6'sı - ve bu rakamın 200 000'i Moskova'da yaşamaktaydı. XIX. Yüzyılın ortalarında şehirli nüfusu 3 400 000'e yükselmişti - dönemin toplam nüfusunun %5'i.

2. Tarım ve endüstri

XVII. Yüzyıl ve 1700'lerin ilk yarısını izleyen dönem boyunca Rusya'daki ekili alanlar hızla genişledi. Tarımla uğraşan kırsal nüfus yalnız sayısal bakımdan artış göstermemişti; aynı zamanda yeni topraklar da işgal etmişlerdi. Tarım için en verimli arazi, Karadeniz'in kuzey kıyılarının işgali ile ziraate açılan kara toprak [çernezyom] kuşağı ile örtülü Güney Rusya bozkırlarıydı.

Aynı sıralarda ülkede endüstrinin önemi de hızla artmıştı. 1725'de, Rusya'da fabrika sayısı 200'den daha azdı; XIX. Yüzyılın başlarında fabrika sayısı 2500'e yükseldi ve 2500 fabrikada yaklaşık 100,000 işçi istihdam edilmekteydi. XIX. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise rakamlar 10,000 fabrika ve 500,000 işçiye ulaşmıştı. Büyük Petro döneminde büyük önem verilen metal ve maden endüstrileri gün geçtikçe daha da değer kazandı. İşlenen ana metaller demir, bakır, kurşun ve daha sonraları bunlara ilave edilen altın idi. Büyük Petro'nun kurduğu Bilimler Akademisi'nin gayretleriyle doğa bilimlerinde yapılan çalışmalar, Rusya'da madenciliğin gelişimine çok büyük katkılarda bulunmuştur.

Endüstrinin bir diğer önemli kolu, keten ve yün dokuma ile XIX. Yüzyılda başlayan pamuklu dokuma imalatına dayalı tekstildi. Geniş ölçekli endüstrinin gelişimi ile eş zamanlı olarak, kısmen hava koşullarının tesiri ile köylü el sanatlarında da ilerleme ve üretim artışı gözlendi. Bilhassa Kuzey Rusya'daki uzun kış mevsimi, Rus köylüsüne boş zamanlarını ev endüstrisi ile uğraşma fırsatı verdi. Yaptıkları işin ilkel tabiatı gereği karmaşık makine sistemlerine ihtiyaç duymuyorlardı. Bu tip küçük endüstrinin gelişmesinde başka faktörler de rol oynamıştı. Zanaatkârlar, köylülerin ihtiyaçlarını iyi bilmekte ve bunları hızlı bir biçimde temin etmekteydiler. Pek çok türde eşya imal etmekteydiler - ağaç

kap kacaklar, çarıklar, tekstil ürünleri, koşum takımları, bıçaklar, büyük veya küçük metal eşyalar. Köylü el sanatları XIX. Yüzyıl boyunca gelişmeye devam etti.

Tarım ve endüstrideki ilerlemeyle birlikte ticaret alanında da yükselişe geçildi. XVIII. Yüzyılın başlarında Arhangel limanının yıllık iş hacmi 3,000,000 Rubleye ulaşmıştı. Ticaret merkezinin St. Petersburg'a nakledilmesinin ardından, Arhangel'in önemi azaldı ve doğal olarak ticaret hacmi düştü. Büyük Petro'nun saltanatının sonlarına doğru Arhangel'in yıllık ticaret hacmi 300,000 Rubleye gerilerken, bu rakam St. Petersburg'da 4,000,000 Rubleye yükselmişti. Aynı dönemde Riga'nın ticaret hacmi 2,000,000 Rubleydi. 1750'lerde Rusya'nın yıllık dış ticaret hacmi yaklaşık 15,000,000 Ruble, 1800'e gelindiğinde ise yaklaşık 120,000,000 Rubleydi. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1750'de Ruble'nin değeri 1800'deki değerinin iki katıydı.

Ayrıca Rusya'nın XVII. Yüzyılda dünyaya temin ettiği ürünlere XVIII. Yüzyılda iki yeni ihraç kalemi daha ilave edilmişti - her çeşit orman ürünü ve dökme demir. XIX. Yüzyılda, güneydeki çernezyom toprakların kazanılmasıyla birlikte Rusya buğday ihraç etmeye başlamıştır. 1760'da bu ihracatın hacmi 8000 tonun üzerindeydi ve Rusya'ya sağladığı gelir ise 822,000 Rubleydi; 1800'e gelindiğinde ihracat hacmi 260,000,000 tona, sağlanan gelir de 12,000,000 Rubleye çıkmıştı.

XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın başlarında ülke içindeki su yolları iyileştirildi. Ana nehirler kanallar ile birleştirildi, fakat stabilize yolların yapımına ancak 1817'de başlanabildi. 1813'de ilk Rus buharlı vapuru yapıldı, ama Volga boyunca nehir seferlerine 30 yıl sonra başlandı. Rusya'da demir yollarının inşaası ilk olarak 1835'de tasarlandı. İlk demiryolu seferi St. Petersburg ile Çarskoye Selo arasında düzenlendi. Yapımını özel bir şirketin üstlendiği demiryolu 1838'de hizmete açıldı. 1842'de devlet tarafından St. Petersburg ile Moskova'yı birleştiren yeni bir demir yolunun inşaasına başlandı. 1851'de ise St. Petersburg ile Moskova arasına telgraf hattı kuruldu.

3. Devlet ekonomisi

Hükumet, iktisadi politikasını belirlerken, zamanın Rus devletinin kendine özgü sosyal yapısını göz önünde bulundurmak zorundaydı. XVI. ve XVII. Yüzyılın Moskova devletinde kaydedilmiş sosyal ve ekonomik eğilimler artık nihayet berraklaşmıştı. Rusya'nın ekonomik sisteminde öncelikli olan şey devletin ihtayaçlarıydı - hatta bu düşünce geçmiştekine oranla daha da güçlenmişti. Devlet ihtiyaçlarının başında, Moskova devlet ordusuna nazaran çok daha büyük sermaye gerektiren daimi düzenli ordu yer almaktaydı. Büyük Petro döneminde düzenli ordudaki asker sayısı 200,000'e ulaşmıştı ki, toplam nüfusun %1.5 demekti; 1875'e gelindiğinde sayı 800,000'e yükseldi toplam nüfusun %1.75'i. Askerlerin silahları, giyecekleri ve yiyecekleri tedarik edilmekteydi. Dolayısıyla devlet hazinesi Rus iç pazarının en büyük alıcılarından biri ve Rus endüstrisinin hamisi durumundaydı. Devlet, orduya sağladığı silah ve cephane için demir, demir cevheri ve çeliğe ihtiyaç duyuyor; böylece metal endüstrinin en önde gelen müşterisi haline geliyordu. Askere üniforma temin etmek zorundaydı ve bu da kendisini tekstil endüstrisinin en büyük müşterisi yapıyordu. Keza askere yiyecek tedarik edebilmek için gereksinim duyduğu önemli miktarlardaki hububat, et ürünleri ve diğer yiyecekleri ise büyük oranda soylulara ait arazilerden karşılamaktaydı. 1758'de yürürlüğe giren askeri tedarik kanunu uyarınca toprak sahipleri bundan böyle devletin ziraaî ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlendirilmişlerdi. Petro'nun mali reformlarındaki temel sebep de ordunun ihtiyaçlarıydı. Öldüğü yıl olan 1725 verilerine göre Rusya bütçesinin %65'i ordu ve donanma masrafları için harcanmıştı. Bu maliyetleri kapatabilmek için I. Petro, ruus vergisine başvurdu. Ordunun finansal ihtiyacı 4,000,000 Ruble olarak hesaplanmıştı ve bu rakam, ülkede yaşayan 5,000,000'luk erkek nüfusa göre çıkarılmıştı ki, buna göre her bir erkek yılda 80 Kopek ruus vergisi ödeyecekti. 1725'de ruus vergisi devlet gelirlerinin yaklaşık %54'ünü oluşturmaktaydı. Sosyal açıdan bakıldığında ise bu vergi, alt tabakalara mensubiyetin temel işareti haline gelmişti.

İdari teşkilatlanmadaki yetersizlik sebebiyle devletin tebaasından ruus vergisini tek tek toplaması mümkün değildi. Dolayısıyla hükümet, köy komitelerinin oluşumunu teşvik etti ve mali işlemlerini doğrudan bu kurumlar üzerinden yürüttü. Özel toprak sahiplerinin mülklerine gelince, onlardan da sahip oldukları "kişi" sayısı üzerinden vergi alınıyordu. Böylelikle hükümetin hem finansal hem de ekonomik açıdan temsilcileri haline geldiler. Fakat tüm çabalara rağmen hükümet, gereksinim duyduğu tedarik maddelerinin tamamını pazar fiyatı üzerinden almayı başaramıyordu. Bu yüzden fabrikaları ve toprak sahiplerini, serflik kurumunda ucuz işgücü ile desteklemek zorunda kaldı. XVIII. Yüzyılda yaklaşık 1 300 000 köylü fabrikalara ve özel mülk arazilerine paylaştırıldılar. 1700-1850 arasında Rusya ekonomisinin neredeyse yarısı serf işgücüne dayalıydı.

4. Serflik

XVII. Yüzyılda tımar arazilerinin sahipleri hükümetin başlıca askeri temsilcileri durumundaydılar. Diğer taraftan XVIII. Yüzyılda, toprak sahibi soylular kendilerini hükümetin ekonomik ve finansal açıdan esas temsilcileri olarak görmekteydiler. Aynı zamanda idari sorumluluklardan da sıkılmışlardı. XIX. Yüzyılın başlarında yaşamış olan bir hükümet yetkilisinin deyişiyle, "her bir toprak sahibi bir 'bağımsız polis'dir" Toprak sahiplerinin esas ve öncelikli sorumluluğu mülkleri oranında orduya asker sağlamaktı. 1700'lerde hükümetin toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki otoritelerini güçlendirmelerini teşvik etmesi hususunda bahsettiğimiz bu fonksiyonların çok büyük önemi vardır. XVIII. Yüzyıldaki serflik müessesesi, köylüyü yalnızca toprağa bağlayan fakat onu toprak sahibinin malı yapmayan XVII. Yüzyıldaki anlayıştan tamamen farklı bir yapıdadır. Görüldüğü gibi köylülere karşı uygulanan politika, devletin gereksinimleri doğrultusunda motive edilmiştir. Büyük Petro, devlet açısından serflik müessesinin ehemmiyetini seleflerinden çok daha fazla anlamış, ama tahta geçmesinden sonra serflik hızlı bir şekilde köleliği dönüştürülmüştür. Köylüler, toprağa değil mülk sahibine

bağlanır hale gelmişler; bunun sonucunda serfler kölelerle birlikte tek bir sosyal kategoride birleştirilmişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Moskof devletinde hem serfler hem de köleler bulunmaktaydı; sonuncuların hukuken hüviyetleri yoktu ve birey olarak değil taşınır mal olarak görülmekteydiler. Mali politika söz konusu olduğunda ise Petro, ruus vergisi tanzim edilirken kölelerin serflerle birlikte listelenmesini emretmiştir. Duruma yasal noktadan bakıldığında kölelik artık yürürlükten kaldırılmış oluyordu. Mamafih gerçekte, pek çok yönden köleler gibi muamele gören serflerin durumu kötüleşmişti. Toprak sahipleri, her ikisi için de devlete vergi ödüyorlardı ve böylece başta pratikte daha sonra ise kanunlarla her iki grup üzerinde tam otorite sağladılar. XVIII. Yüzyılın ortalarında asilzadeler, kölelerini cezalandırma, Sibirya'ya sürgüne gönderme ve aynı zamanda "satma" haklarını elde ettiler. 1827'den evvela serfler için toprağın yeterli bir miktarının garanti edilmesini gerekli kılan bir kanun geçirildi; 1833'de ailelerin "satış" yoluyla bölünmesini yasaklayan birbaşka kanun daha yürürlüğe kondu. Kanunların soyluların cezalandırma yetkilerinin gereksiz yere kullanılamayacağına dair güvence vermesine rağmen, serfler yine de savunmasızlardı. Serfler iki gruba ayrılmışlardı - sahiplerinin evlerinde yaşayan ev serfleri ve rençberler. Bilhassa ev serflerinin durumu çok sıkıntılıydı ve tamamen korumasızlardı. En azından sahiplerinin yalnızca ekonomik sebepler için değer biçtiği rençberler ise çoğu hallerde diğerlerine oranla daha iyi durumdaydılar. Bir arazinin işlenebilir toprağı genelde iki kısma bölünürdü - sahibin şahsına ait tarlalar ve rençberlerin tarlaları. Geniş ölçekli arazilerde ise her köyün rençberleri seçilmiş bir ihtiyarın başına getirildiği ayrı bir komin (*obşçina* veya *mir*) oluştururdu. Seçimlerin, toprak sahibi tarafından onaylanması gerekirdi. Bireysel serflerin tüm yükümlülükleri *mir*'lerce belirlenmekteydi. Köylüler ise ya işlediği toprak için bir icar bedeli (obrok) edemek - ki Rusya'nın kuzey eyaletlerinde uygulanıyordu, - ya da haftanın muayyen günlerinde, genellikle de üç gün olmak üzere, toprak sahibine ırgatlık etmek zorundaydı ki, bu da daha ziyade çornozyum şeridinde tatbik ediliyordu.

Serflik, bilâhare hükümetin yapısını daha ılımlı hale getirmek için birtakım tedbirler almaya yöneldiği 1775-1800 arasındaki dönemde tam anlamıyla tekemmül etmiştir.

5. Birey hukukunun genişlemesi

Serfler kişisel haklarından arta kalanları da yitirirken, soylular ve tüccarlar XVII. Yüzyıl boyunca verdikleri mücadelenin meyvelerini aldılar ve imtiyazlarını genişletmeyi başardılar. Daha önce belirttiğimiz gibi, II. Katerina 1785'de yayınladığı fermanlarla her iki sınıfı da tatmin etmişti. Bu belgelerle soylular ve üst tabakaya mensup şehir halkı kesinkes ve tamamen devlete karşı geçmişte zorunlu tutuldukları yükümlülüklerinden kurtulmuşlardı. Bu fermanlar, Moskof hükumeti ve Petro zamanındaki karşılıklı ilişkilerde temel devlet-toplum modelinin feshi anlamına gelmekteydi. Sosyal piramidin en tepesinde yeni bir tür bağımsız sosyete şekillenmeye başlamıştı. Şimdiye kadar sadece yüksek tabakalara mensup olanlar yükümlülüklerden muaf tutulmuşlardı; ama bir kez başlamış olan süreç burada durmayabilirdi. Öyle de oldu. Aşağı orta sınıfa ve diğer ara gruplara mensup olanlar da yavaş yavaş genişletilmeye başlanmıştı. Halkın büyük bölümü - köylüler - her ne kadar hiç kimse bu gecikmenin sebeplerini onlara açıklayamasa da, kurtuluşları için birkaç onyıl daha beklemek zorundaydılar. Zaten bunun hiçbir mantıklı sebebi de yoktu.

Rusya'da üst tabakaların devlete karşı olan yükümlülüklerden muaf tutulmalarına ve orta sınıfın bireysel bağımsızlığının genişletilmesine önderlik eden temayüller arasında, toprak sahiplerinin araziler üzerindeki haklarının arttırılmasının büyük önemi vardı. Erken Moskof devletinde daha önce de bahsettiğimiz gibi iki tür toprak mülkiyeti vardı: Miras yoluyla atalardan intikal eden boyar arazileri ve devlete hizmet koşuluyla dağıtılan tımarlar veya *pomestie*'ler. XVII. Yüzyılda bu iki arazi türü, pratikte hem patrimonyal [miras yoluyla atalardan vârislere geçen] hususiyet taşıyan hem de devlet için tımar hizmeti gören tek modelde birleştirilirken, diğer taraftan geçici ve şartlı mülkiyet özelliği taşıyan *pomestie*'ler yavaş yavaş tevarüs yoluyla geçen arazilere dö-

nüşmeye başlamıştı. XVIII. Yüzyılın başlarında bu iki mülkiyet tipi yasalar tarafından kesinkes birleştirildiler. 1714 kanunu ile taşınmaz mülkiyetin basit bir şekli ihdas edilmişti.

Ne Büyük Petro'nun ne de onu takip eden haleflerinin idaresi sırasında arazi sahiplerinin mülkleri üzerinde tam tasarruf yetkisi yoktu. Petro ve Anna'nın yürürlüğe koyduğu yasalar, mülkiyet hakları üzerine maddi sınırlamalar getirmişti. Devletten edinilmiş müktesep haklardan biri de yeraltı kaynaklarının kullanım hakkıdır. Esas olarak arazi sahibi ufak bir bedel ödediği takdirde, toprağının altında yatan kaynaklardan yararlanmasına izin verilecekti. Ayrıca, gemi yapımı için gereken uygun kerestelerin devlet malı statüsünde değerlendirileceği de beyan edilmiştir. Toprak sahiplerinin kendi arazilerindeki meşe ağaçlarını kesme hakkı yoktu ve cezası ölümdü. Yukarıda verdiğimiz örnekler, XVIII. Yüzyılın ilk yarısında topraktan özel mülkiyet hakkı elde edebilmenin hangi şartlara bağlı olduğunu ve devletin özel durumlarda ne ölçüde müdahale edebileceğinin açık bir göstergesidir. Ancak, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında bu müdahalelere karşı protesto sesleri yükseldi ve 1782'de II. Katerina sınırlamaları yürürlükten kaldırdı. Modern Rusça'da kullanılan "mülkiyet" (*sobstvennost*) kelimesi de ilk defa Rus mevzuatında o tarihte yer aldı.

Bu mevzuatla ilgili mücadele sadece soylular sınıfı tarafından verilmiş, bu yüzden deXVIII. Yüzyılın ortalarında özel mülkiyet hakkı bir imtiyaz olarak yalnızca soylulara tanınmıştı. Kosakların ve devlet arazilerinde çalışan köylülerin yaşadıkları toprakların mülkiyeti ise kimseye verilmiyordu. Bir sonraki aşama, mülkiyet hakkını toplumdaki diğer sınıflara yaymaktı. 1801'de I. Aleksandr, serfler dışındaki diğer tüm sınıflara mensup bireylere kendi topraklarına sahip olabilme hakkını bahşeden bir ferman yayınladı. Söz konusu dönemde, soyluları diğerlerinden farklı kılan yegâne imtiyaz, "meskun" topraklarda özel mülkiyet veya bir başka deyişle, toprağa serfleriyle birlikte sahip olma hakkı idi.

1801 kanunnamesi, modern adli kavramların gelişiminde ve yeni bir tür orta sınıf yaratılmasında çok önemli bir atlama taşı olmuştur. Serfler dışındaki tüm sınıflara özel mülkiyet edinebil-

me hakkı tanınması, esasında Rus toplumunda yeni grupların da tam manâsıyla medeni statüler kazandığının kanıtıydı.

6. Devlet bütçesinin yansıması olarak sosyal değişimler

Rusya'da XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda meydana gelen sosyal değişimler Rus devlet bütçesi ile yakından ilintiliydi. Nüfus ve milli ekonomideki sürekli büyüme, toplam bütçede istikrarlı bir yükselişe müsade etmişti; ama bütçeye ait kalemlerin nispi yükü değişime uğramıştı. Ordu harcamaları büyümekte, fakat bunun toplam harcamalar içindeki payı istikrarlı bir biçimde düşmekteydi. 1725'de askeri harcamalar, o yıl 9 100 000 olan Rusya bütçesinin %65'ini kapsamaktaydı. Askeri harcamaların toplam harcamalardaki payı 1801'de %50'ye, 1850'de %42'ye gerilemiştir - 1850'de toplam harcamalar 284 500 000 Rubleyi bulmaktaydı. Buradan hareketle, Rusya devlet bütçesindeki askeri harcamaların yavaş yavaş kısıldığı söylenebilir.

Ruus vergisinden sağlanan toplam gelir, devletin gelir kaynakları arasında artık önemini yitirmişti. 1725'de toplam gelirin %54'ünü oluşturan ruus vergisi 1801'de %30'lara ve 1850'de ise %24'lere geriledi. Vergi, dolaysız vergilendirme yerine dolaylı vergilendirme sistemi ile toplanmaktaydı. Bütçedeki değişiklikler devletin izlediği eski ekonomik sisteme gereksinimi azalttı ve hükümetin II. Aleksandr'ın reformaları ile başlayan tüm sosyal sistemi tepeden tırnağa yeniden inşaası projesine zemin hazırladı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜREL GELİŞME
1700-1850

1. Ortodoks Kilise'sinin düşüşü ve muhaliflerin yükselişi

Rusya'nın Petro dönemi ile başlayan Avrupalılaşma süreci Rus kültürünün sekülerizasyonunu da içermekteydi. Petro'dan önce Rus toplumunda bariz bir ağırlığı olan kilise git gide önemini yitirmeye başlamıştı. Toplumun Avrupa tesiri altına giren üst tabakası artık kiliseye daha fazla ihtiyaç duymuyordu veya her halükârda kültür hayatının temel dayanağı gibi görülen kilisenin itibar kaybetmeye başladığı muhakkaktı. XVIII. Yüzyılda Rus toplumundaki aristokratik ve bürokratik sınıflar Fransız Aydınlanma ruhu ile eğitim görmekteydiler. Voltaire'e hayranlardı ve kiliseye hiçbir şekilde samimi bir saygı sözkonusu değildi.

Aynı zamanda aşağı sınıfların geniş bir kesimi için de kilise esas anlamını yitirmişti. XVII. Yüzyılda Eski Ayincilerin sebep olduğu hizipleşme hareketi, Rusya'nın kuzeyindeki bazı bölgelerde nüfusun yarısını kiliseden uzaklaştırdı. Böylelikle, Ortodoks Kilisesi XVIII. Yüzyılda soylu sınıfının çok büyük bölümünün, ayrıca tüccar ve köylü sınıflarının da hatırı sayılır bir kısmının desteğini kaybetti.

Daha önce işaret edildiği üzere kilise yönetimi, Petro'nun reformları ile devletin itaatkâr bir uşağı haline getirilmişti. Kilise ida-

resi özel devlet departmanına bağlıydı. Yeni kilise hiyerarşisindeki mühim görevler Başpiskopos Feofan Prokopoviç gibi Petro reformlarına taraftar olan kişilere verilmişti. Feofan, Kutsal Sinod'un [Kilise Meclisi] faaliyetlerini tanımlayan "Dinî Talimname"yi yazmıştır. Buna göre hükümet tarafından atanmış olan Kutsal Sinod müfettişi, kilise idaresinde neredeyse tam otoriteye sahipti. XVIII. Yüzyılda devlet, gerek kendi faaliyetleri itibariyle ve gerekse toplum nezdinde büyük bir güç olması hasebiyle kilisenin ahlakî bir otorite olarak değerlendirilmesine son verdi. Kilise asıl anlamda yalnızca alt sınıfların ahlaki eğitimi için düşünülüyordu.

XVIII. Yüzyılın sonlarında İmparator Pavel'in saltanatı sırasında devletin kiliseye karşı olan tutumunda bir değişiklik meydana geldi. Ama Pavel, kilisenin manevi ehemmiyetini onaylarken, aynı zamanda kendisine bağlı bir kurum olarak görüyordu. 1797 senesinde "Çar, kilisenin başıdır" sözünü söyleyen de o idi. Bu formül, I. Nikolay zamanında çarın en geniş anlamda kilisenin çıkarlarının hamisi olduğu şeklinde yorumlanabilecek tarzda, anayasanın bir maddesinin bir bendi olarak Rusya İmparatorluğu kanunnamesine girmiştir.

XVIII. Yüzyılda hükümet, kilisenin maddi haklarını sınırlamakta hiç tereddüt etmedi. 1764'de II. Katerina tarafından tüm arazileri kamulaştırıldı. Bu uygulamayı protesto eden Rostov başpiskoposu Arseni Matseviç görevinden alınarak bir kaleye hapsedildi ve bir süre sonra burada öldü. Yine aynı dönemlerde çok sayıda manastır kapatıldı. Hükümet, hem kiliseye yaptıkları hususunda hiçbir pişmanlık duymuyor, hem de halktan otoritesini sarstığı bu kuruma itaat etmesini istiyordu. Kiliseden ayrılmak isteyen Eski Ayinciler ve sektarlar, bu yüzyılın önemli bir diliminde devletin baskısına boyun eğmek zorunda kalmışlardı; ama yine de bu zorlayıcı tedbirler hizipleşmedeki artışı ve mezhepçiliğin yayılmasını durduramadı.

1800'e gelindiğinde Eski Ayinci hareket artık birlik olmaktan çıkmış ve muhtelif kollara bölünmüştü. Özü itibariyle hareket, başlangıçta, Nikon'un yeniliklerine karşı eski âyinleri savunanların bir protestosu idi; fakat eski kilise organizasyonunun tahribata uğratılması Eski Ayincileri farklı bir anlayışın ve karşı duruşun içine

girmeye zorlamıştı. Böylece, rahiplerin seçimi için yeni bir yolun bulunması gerekli hale gelmişti. Grek Ortodoks Kilisesi'nin dayandığı doktirine göre yalnızca piskopos, yeni rahipleri atayabilirdi ve atanmış rahip, görevini bir başkasına devredemezdi. Eski Ayincilerin piskoposları yoktu. Hizipleşmeden evvel rahip denilenler giderek yaşlandılar ve öldüler; onların yerine yenileri koymanın imkanı da yoktu. Böylece, Eski Ayinciler rahipsiz kalma olasılığı ile yüz yüze geldiler. Bu sorun, Eski Ayincilerin iki ana grubu arasındaki ayrılığın zeminini hazırlamıştı. Gruplardan biri temelde kendi iman esaslarına bağlı kalmanın yeterli olacağı ve rahiplere gerek olmadığı düşüncesindeydi. Bu yapı, nihayetinde az çok Protestan Kiliselerinin organizasyon biçimine benzemekteydi. Diğer gruba gelince, onlar da Rusya dışından bir piskopos getirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Sonunda, ikinci grup, XIX. Yüzyılda Rusya sınırlarının ötesinden ve o dönem Avusturya'nın parçası olan Bukovya'dan bir piskopos atamayı başarmıştı.

Eski Ayincilerin daha küçük gruplara ayrılması Rus Kilisesine olan muhalefetin zayıflığının kaynaklarından sadece biriydi. Diğeri ise muhtelif mezheplerin hızla büyümesi idi. Bu mezheplerin en eskilerinden biri, tam şeklini XVII. Yüzyılda alan *Hlıstı* (kendini kırbaçlayanlar) idi. *Hlıst*'lar, devamlı ve tekrarlanan biçimde Tanrı'nın insan bedeninde canlanabileceği olasılığına inanan mistiklerdi. Resmi Kilise ve onun organizasyonunu tanımıyorlar; aynı zamanda evliliği de reddediyorlardı. Gizli toplantılar tertip ediyorlar ve buralar da ekstazik danslar eşliğinde Kutsal Ruh'un varlığını ortaya çıkarmaya yelteniyorlardı. Bu buluşmalar zaman zaman *orgi*'ler [sefahat alemleri] ile bitiriliyordu. Rus İmparatorluk rejiminin çöküşünde trajik bir rol oynayan Gregori Rasputin de gençliğinde *Hlıstı*'ya katılmıştı. Diğer bir sapık mezhep de *Hlıstı*'nın karanlık yönlerinden kurtulmanın arayışı içinde XVIII. Yüzyılın ortalarında merkez ve Güney Rusya'da yükselmiş olan Duhobor'ların Spiritual Hıristiyanlığı idi. Yüzyılın son çeyreğinde Tambov bölgesi Spiritual Hıristiyanları arasında Evanjelik Hıristiyanlığın bir mezhebi ortaya çıktı. Mezhep, *Molokane* adını almıştı. Molokanlar Lent [Paskalya öncesindeki 40 gün boyunca yapılan perhiz] boyunca süt içmekteydiler ki, Ortodoks Kilisesi kurallarına göre yasaktı.

XIX. Yüzyıldan önce Eski Ayinciler ve mezhepçiler, köylü ve tüccar sınıflarına mensup kitlelerin büyük bir bölümünü dönüştürmüş ve devlet tekelindeki Ortodoks Kilisesi'den uzaklaştırmışlardı. 1800'lerin başlarında I. Aleksandr'ın iktidarı sırasında, mezhepçilik, bilhassa da *Hlıstı*, toplumun daha yüksek dairelerine nüfuz etmeye başlamıştı. I. Aleksandr döneminde *Hlıstı*'nın kolları St. Petersburg sosyetesinin üst tabakaları tarafından organize edilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, XVIII. Yüzyıl boyunca muhalif dini gruplar hükümetin daimi baskısı altındaydı. 1792'de, Güney Rusya'daki *Duhobor* liderleri yakılarak idam cezasına çarptırıldılar; fakat II. Katerina cezayı idamdan Sibirya'ya sürgüne çevirdi. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında hükümet Eski Ayinciler'e karşı daha toleranslı olmaya başlamıştı; mamafih, mezhepçilere yapılan baskılar ancak XIX. Yüzyılın başlarında Senatör Ivan Lopuhin'in tavsiyesi ile I. Aleksadr'ın zamanında son buldu. XIX. Yüzyılın ortalarında I. Nikolay zamanında gerici bir reaksiyona karşılık hükümet bir kez daha dini muhalifleri baskı altında tutma politikasını uygulamaya başladı. 1850'de Eski Ayinciler'in ve mezhepçilerin toplam sayısının 9 000 000'a yaklaştığı tahmin edilmekteydi.

2. Eğitim

XVIII. Yüzyıldaki Rus kültürünün sekülerleşme sürecinde en dikkat çekici yapılanma eğitimde görülmektedir. Moskof devletinde, eğitim dinî bir karakter taşımaktaydı. Pratikteki ihtiyaçlar dolayısıyla Büyük Petro'nun iktidarı sırasında ordu ve donanma için subaylar hazırlamak amacıyla geliştirilmiş yeni bir eğitim sistemi getirildi. Petro, 1700 senesinde Moskova'da bir Matematik ve Gemicilik Okulu kurarak, başına Henry Farwarson adlı bir İskoçyalıyı getirdi. 1715'de okul St. Petersburg'a taşındı ve Deniz Akademisi adını aldı. Akademinin başarılı öğrencileri Rusya'nın belli başlı şehirlerine tesis edilen ve çocuklara aritmatik ve geometri öğreten Matememetik Okullarına öğretmen olarak atandılar. Petro'nun saltanatının son günlerinde, Rusya'da böyle 40 okulda 2 000 kadar öğrenci eğitim görmekteydi; öğrencilerden

bir kısmı kendi özgür iradesi ile gelirken diğer kısmı asker ve memur ailelerinden toplanmıştı.

Mamafih, Petro'nun soyut bilimlerin değerinin farkında olmadığı asla söylenmemelidir. Petro, dönemin ünlü Alman filozofu Leibnitz'in tavsiyesi ile Rus Bilimler Akademisi'ni yaratmıştır. St. Petersburg'a kurulan Akademi, 1725'de Petro'nun ölümünden kısa bir süre sonra faaliyete geçti. İlk akademisyenler Almanya ve İsviçre'den çağrıldı ve bunların arasında ünlü matematikçiler Daniel Bernoulli ve Leonard Euler de vardı. Akademi aynı zamanda bir de gimnaziya (lise muadili okul) açmıştı. Burada bilhassa devlet memurlarının ve tüccarların erkek çocukları eğitim görmekteydi. Soylular ise oğullarını, 1730'da orduya subay yetiştirmek için kurulan Harp Akademilerine göndermeyi tercih ediyorlardı. Milli eğitim alanında atılan daha sonraki adımlar, XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. 1755 senesinde ilk Rus üniversitesi Moskova'da kuruldu. Üniversitenin ilk profesörleri büyük ölçüde Alman'dı. Moskova Üniversitesi'ne iki de gimnaziya ilave edilmişti - biri soyluların çocukları, ikincisi ise diğer sınıflara mensup çocuklar için faaliyet göstermekteydi. 1782'de Devlet Okulları Kurma projesi bağlamında bir komisyon oluşturuldu. Komisyonun başına Jankoviç de Mirevo adında Sırp kökenli bir Avusturyalı getirtildi. Bu şahıs, Rusya'da umumi eğitim ve öğretimin gelişimi için bir plan ortaya koydu. Başlıca şehirlere liseler ve küçük şehirlere de temel eğitim okulları [ilk okullar] açıldı; bunun sebebi, yetersiz fonlardı. Böylece, planın ancak bir kısmı gerçekleştirilebilmişti. 1800'e kadar Rusya'da 315 okul ve bu okullarda öğrenim gören 20 000 talebe vardı ve bunların büyük kısmı tüccar ve zanaatkâr ailelerden gelme çocuklardı. 1802'de Milli Eğitim Bakanlığı kuruldu ve Rusya her biri bir müdürün idaresi altında altı eğitim bölgesine ayrıldı. Bu memuriyetlere yapılan ilk atamalar oldukça iyi değerlendirmeler sonucu yapılmıştı ve reform, eğitimde büyük ilerlemelere vesile oldu. Plan uyarınca altı eğitim bölgesinin herbirine bir adet üniversite, her eyalet başkentine bir gimnaziya ve her kente bir okul yapıldı. Uygulamaya konan bu program I. Aleksandr'ın iktidarının son dönemlerine gelindiğinde hemen hemen tamamlanmış durumdaydı. Böylelikle

Rusya'da, sözünü ettiğimiz dönemde altı üniversite (Moskova, Derpt, Vilno, Kazan, Harkov ve St. Petersburg), 48 gimnaziya ve 337 okul bulunmaktaydı. Gimnaziyalarda 5,500, okullarda ise 30,000 öğrenci eğitim görmekteydi. Derpt Üniversitesi XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Almanca eğitim veriyordu. Vilno Üniversitesi, 1831'de vukû bulan Leh İhtilali'nin ardından kapatılana kadar Lehçe eğitim vermekteydi. Bunun yerine 1833'de Kiyef'de bir Rus Üniversitesi açıldı. XVIII. Yüzyıldaki eğitim ile karşılaştırıldığında temel ilerleme orta ve yüksek dereceli okullardaki gelişmeydi. Devletin eğitim politikasına destek amacıyla, örneğin Harkov Üniversitesi'nde olduğu gibi özel teşebbüs desteği ile açılan okullar da vardı. 1805'de Yaroslavl'da açılan Demidov Hukuk Okulu ve 1820'de Nejin'de açılan Prens Bezborodko Tarih Filoloji Enstitüsü, bu tarzda kurulmuş okullardı. Kraliyet Lisesi, Tsarskoe Selo'da 1811'de soyluların çocukları için açıldı; ilk mezunları arasında şair Aleksandr Puşkin ve geleceğin şansölyesi Prens Aleksandr Gorçakov gibi tanınmış isimler de vardı. I. Nikolay'ın iktidarı sırasında muhtelif teknik okullar açıldı. Bunların arasında St. Petersburg Teknoloji Enstitüsü (1828) ile Moskova Teknoloji Enstitüsü (1844) de vardı. 1835'de, St. Petersburg'da Kraliyet Hukuk Fakültesi kuruldu. 1864 adli reformunda işte bu güzide kurumun mezunlarından bir çoğunun emeği vardır.

3. Bilim

Bilimler Akademisi tesis etme fikri ilk bakışta üniversitelere ya da yüksek okullara göre daha kullanışsız bir düzenleme gibi görünmektedir; fakat Rusya'da ilmin gelişiminde, özellikle matematik ve fen bilimlerinde, eşsiz katkıları olmuştur. Batı'da fen bilimleri alanında yoğun çalışmaların başladığı dönemde, Rus bilim adamları için burası bir merkez haline gelmiştir. Akademi, XVIII. Yüzyılın bilim dünyası merkezleri içerisinde hızla önemli bir yer elde etmiştir. Akademinin ilk üyeleri yurtdışından getirilmekle beraber Rus kökenli bilim adamları da kısa bir süre sonra onlara katılmıştır. Bu Ruslar arasında dünya çapında bir deha olarak kabul edilen Mihail Lomonosov (17111765) da vardır. Kendisini

kimya, fizik, mineraloji, tarih, filoloji ve şiir alanlarında geliştirmiş ve uzmanlaştırmıştır. Bilim dünyasına adım atmadan önce bir tersane işçisi olarak çalışan Lomonosov, Kuzey Rusyalı bir köylünün çocuğudur.

Akademi, Sibirya'da yaptığı coğrafi araştırmalar ve 1733-1743 arasında düzenlenen Büyük Sibirya Seferi'ne verdiği destekle bilim dünyası için çok mühim bir hizmette bulunmuştur. Aynı zamanda Rusya'da teknik eğitimin gelişimine de katkı sağlamış ve böylece önemli buluşlar için zemin hazırlamıştır. Bir Rus teknisyeni olan Ivan Polzunov (17301766), James Watt ile eşzamanlı fakat ondan bağımsız sürdürdüğü deneyler sonucunda bir buhar makinesi yapmayı başarmıştı - bu motor, Altay bölgesindeki Barnaul Metalurji Tesisleri'nde kullanılmıştır (1766).

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış en büyük Rus bilim adamı Nikolay Lobaçevsky idi. Kendisi Bilim Akademisi mensupu değildi, fakat hocalığa 1811'de başlayan Kazan'lı bir üniversite profesörüydü. İsmi dünya kamuoyunda takdir görmeden evvel özgün fikirleri ile Rusya'daki ve yurtdışındaki çağdaşlarını etkilemişti. Lobaçevsky'nin zekasının en verimli olduğu alanlardan biri matematik idi. Euclid'in ortaya koyduğu alışılagelmiş geometrik sistemden farklı olarak uzay hipotezini ortaya koyarak, yeni bir geometri sistemi geliştirmişti.

XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl başlarında sosyal bilimler ve tarih alanındaki gelişmeler, fen bilimlerindeki gelişmelere nazaran daha az dikkat çekiciydi. Bilimler Akademisi, aslen bir Alman vatandaşı olan Gerhard Friedrich Müller isimli enerjik bir tarihî doküman kolleksiyoncusu ortaya çıkarmıştı. Ama o dönemin dikkat çeken Rus tarihçileri profesyonel öğretim görevlileri değillerdi. Bir tanesi bürokrat, diğeri siyasetçi ve üçüncüsü ise bir askerdi. XIX. Yüzyılın ilk yarısındaki en önde gelen Rus tarihçi, herhangi bir eğitim kurumuna bağlı olmayan Nikolay Karamzin'dir (1766-1826). "Rus Devleti'nin Tarihi" isimli teferruatlı eserinin yayımlanması (1816) Rusya'nın manevi hayatı açısından büyük bir olay olmuştu. Geniş bilgi birikimini ve derin kaynak malumatını ustaca kaleme dökülmüş eşsiz bir edebi dil ile taçlandırmış-

tı. Genel görüş, Kolomb'un Amerika'yı keşfettiği gibi Karamzin'in de Eski Rusya'yı keşfettiği yönündedir.

1800 civarlarında Rus toplumunda bilime duyulan ilgideki artışın kanıtı olarak 1765'de St. Petersburg'da kurulan Bağımsız Ekonomi Cemiyeti; 1782'de Moskova'da kurulan Eğitim Gönüllüleri Birliği; her ikisi de 1805'de tesis edilmiş olan Rus Tarihi ve Antik Çağ Cemiyeti ile Deneysel Bilim Cemiyeti gibi birtakım sosyal kuruluşların vücuda getirilmesi gösterilebilir. Bu dönemde dikkat çekici faaliyetlerden biri de özel şahıslar tarafından yürütülen bilimsel araştırmalardı. Coğrafya ve tarih alanlarının her ikisine de inanılmaz bir merak duyan Şansölye Kont Nikolay Rumantsov'un teşviki ve maddi desteği ile kadim Rus tarihine ait kaynak belgeler bir araya getirilerek yayınlandı. Rumantsov coğrafi keşifleri ve tarihî araştırmaları himaye etmiştir. Pek çok Rus bilim adamı ile kapsamlı bir iletişim kurmuş, çalışmalarının detayları hakkında bilgi almış ve gelecekte yeni faaliyetlerde bulunmaları için onları daima teşvik etmiştir. Kolleksiyonları, Moskova'daki Rumantsov Müzesi'ne, bugünkü bilinen ismiyle Lenin Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

4. Edebiyat ve tiyatro

Edebiyat (yazılı ve sözlü) ve sanat, Büyük Petro'nun reformlarından önce, tıpkı dini talim terbiyede olduğu gibi toplumun tüm sınıflarına eşit seviyede hitap etmekteydi. Mamafih, artık şartlar tamamen değişmişti. Yaratıcı güçleri aynı zamanda maddî zayıflıkları haline getirilmiş olan yüksek sosyete, kiliseden kopmuştu. Bunlar, sanat ve edebiyat alanlarında kendilerine hitap edecek yeni bir yapılanma meydana getirmeye başlamışlardı. Böylece alt sınıflar kültürel gelişimlerinde kendilerine önderlik edecek unsurları kaybetmişlerdi. XVIII. Yüzyılda yalnız üst tabakalara hitap eden bu yeni edebiyat ekolü, 1850'ye gelindiğinde toplum genelinde bir hayli popüler hale gelmiş, yani "entellektüeller" ile halk arasındaki çatlak yavaş yavaş kapanmaya başlamıştı. XVIII. Yüzyılın tipik "soylular sınıfı şairlerinden" birisi, beyitlerinden bazı-

ları gerçek birer sanat eseri vasfı taşıyan Gavriil [Gavrila] Derjavin idi. XIX. Yüzyılın ilk yarısı, okuyucularını adeta büyüleyen Puşkin, Lermontov ve Gogol gibi birkaç yazar ve şairin yükselişine tanıklık etmiştir.

Haklı olarak "Rus Şiirinin Güneşi" diye hitap edilen Aleksandr Puşkin (17991837), günümüzde de Rus edebiyatının en büyük dehası olarak bilinmektedir. Bilhassa nazım biçiminde yazması tercümede kavranmasını nesir biçiminde yazan Rus yazarlara göre daha da zorlaştırmaktadır. Bu da aslında, çalışmalarının Rusya dışındaki ülkelerde az bilinmesi gerçeğini kısmen açıklamaktadır. Puşkin, olağandışı uyumlu bir kişiliğe, keskin ve parlak bir zekâya sahipti. Toplum psikolojisinin göstergelerinin yanı sıra insan ruhunun en içten deneyimlerini hissedebiliyor ve aynı zamanda bunları nefis bir dille yansıtıyordu. Puşkin, tarihe ve aktüel siyasî sorunlara derin bir ilgi ve alâka beslemekteydi. Politik fikirleri, iki evreden geçmiştir. Gençlik zamanlarında, I. Aleksandr döneminin ikinci yarısına kadar, liberalizme sempati duyuyordu ve birçok "*Dekabrist*'ler" ile yakın ilişkileri vardı. Daha sonra, I. Nikolay zamanında, ılımlı muhafazakâr çizgiye doğru kaydı. Ama Puşkin tüm yaşamı boyunca Rus yüksek sosyetesinin siyasî ve kişisel dalaverelerinin ortasında mutsuz ve açık yürekli bir yardımsever olarak kaldı. En sonunda bir entrikanın kurbanı olmuş; 37 yaşında, karısının onurunu korumak için girdiği bir düelloda öldürülmüştü.

Bir muhafız subayı olan Mihail Lermontov (18141841), yetenekli ve parlak bir şairdi. Kendisi, 1600'lerin başında Rusya'nın hizmetine giren İskoçyalı maceraperest George Learmont'un soyundan gelmekteydi. İlhamlarının kaynağı, doğal güzelliği, dağlı halkların yaşattığı hiç bozulmamış eski gelenekleri ve sürekli savaş durumu ile Kafkasya idi. "Puşkin'in Ölümü Üzerine" adıyla kaleme aldığı ve Puşkin'in ölümünden saray çevresini sorumlu tuttuğu dizelerinin cezası olarak Kafkasya'ya sürüldü; bir subay olarak Kafkasya savaşında yer aldı. En meşhur şiiri "Demon"u, Kafkasya'da yazdı. Demon, Lermantov'u ilk gençlik dönemlerinden itibaren etkisine alan İnkâr ve Şüphenin Ruhunu temsil et-

mekteydi. Puşkin gibi o da bir düello sonucu öldürülmüştü. Öldüğünde henüz 27 yaşındaydı.

Nikolay Gogol (18091852), Ukrayna kökenli bir yazardı. Rus diline, Ukraynaca orijinli pek çok kelimeyi ve deyimi tanıtmışur. İlk hikayelerinin konusunu, Güney Rusya'da yerleşen halkın günlük yaşamlarına dair hadiseler oluşturmaktaydı. Daha sonra, "Hükümet Müfettişi" isimli komedisinde ve "Ölü Canlar" isimli romanında, toprak sahiplerinin ve devlet memurlarının dünyasını anlattı. Gogol'un çalışmalarının temel karakteristik tarafı hiciv ve mizah ögelerinin gerçekçi biçimde kullanımıdır. Fakat mizahın arkasında, insan topluluğunun kusurlarına dayanan şiddetli bir ıstırap yatmaktadır. Gogol'un dış dünyaya dair yapmış olduğu realistik tanımlamalarından hareket eden biri, onun manevi değerleri arayışı yaşamın temel dayanağı olarak gördüğünü algılayabilir.

Puşkin, Lermontov ve Gogol, daha sonraları üzerinde Rus edebiyatının yükseleceği yapının temelini ören mihenk taşlarıdır.

Drama, dönemin Rus edebiyatının önemli bir kolunu oluşturmaktaydı. Büyük Petro Rusya'daki ilk tiyatroyu kurdurmuş ve halka açık olan bu tiyatroyu kullanmak suretiyle tebaasını etki altına alarak reformlarını sevdirmeye çalışmıştı. Ama iyi oyunların ve iyi aktörlerin eksikliği kendisi için bir handikap yaratmıştı. Ancak Elizabet döneminde tiyatroya karşı Rusya'da dikkate değer bir ilgi ortaya çıkmıştı. Dönemin önde gelen yapımcısı ve aktörü Theodore Volkov'du. Bir tüccarın çocuğu olan Volkov, 1750'de Yaroslavl'da sahneye koyduğu prodüksiyonları ile hayli popüler hale gelmişti. İmparotoriçe Elizabet, Volkov ve ekibini St. Petersburg'a davet etti. İcra ettikleri sanattan büyük haz duyan kraliçe, onların da yardımı ile St.Petersburg'da kalıcı bir tiyatro kurmaya karar verdi. Böylece ilk Kraliyet Tiyatrosu 1756'de St. Petersburg'da kuruldu. Bunu St. Petersburg ve Moskova'da kurulan diğer tiyatrolar takip etti. Ayrıca XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar bazı korsan tiyatrolar da faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. XIX. Yüzyılın ilk yarısında, oyunculuk sanatında bilhassa Fransız ekolü örnek alındı. Hem trajedi hem de komedi alanlarında birkaç yetenekli Rus aktör ve aktris bulunmaktaydı. Bunların içinde en meşhuru, babası bir serf olan Mihail Şçepkin (17881863) idi. Çağda-

şı olan oyuncalar Şçepkin'i çağın en büyük komedyeni olarak görmekteydiler. Repertuarı Shakespeare, Racine, Corneille ve Molière içeren Batı dramaları ile başlangıçta Batılı örneklerinin sönük imitasyonları iken, zamanla kendi güçlü tarzını geliştiren Rus oyunlarından meydana gelmekteydi. Bu dönemin sonlarına doğru büyük yeteneğe ve özgünlüğe sahip, Aleksandr Ostrovsky (18231886) adında bir oyun yazarı ortaya çıktı. Ostrovsky'nin oyunlarının çoğunu komedi çeşitlemeleri oluştururken, bazı oyunlarında trajik unsurlar öne çıkmaktaydı - örneğin "*Fırtına*" isimli oyunu Rus dram edebiyatının başyapıtlarından biridir. Çalışmalarının büyük kısmı, düşük orta sınıf ve eski patriarkal gelenekten inme tüccarları konu edinmekteydi. Sahip olduğu yaratıcı dehanın bir başka ürünü de, Rus folklorunu esas alan büyüleyici fantastik oyunu "*Kar Bakiresi*" idi.

5. Güzel sanatlar

Eski Rusya'da sanat, edebiyattan bile daha sıkı bağlarla kiliseye düğümlenmişti. Mimari, resim ve müzik, herşeyden önce kilisenin ihtiyaçlarına hizmet etmekteydi. Bu sebeple, enstrümantal müzik ve heykelcilik eski Rusya'da çok az gelişebilmişti. Sanat XVIII. Yüzyılda da kiliseye hizmeti kesmemişti, fakat kilise için hususileşen bu dinî içerikli sanat, Rusya'da sanat alanındaki genel gelişim şablonu içerisinde ayrışan kollardan sadece biri haline gelmişti.

Sanatçıların göz bebeği ürünleri haline gelen kraliyet sarayları ve şehirlerde soylular için inşaa ettikleri evler, XVIII. Yüzyıl ve erken XIX. Yüzyıldaki Rus sanatının karakterini kısmen açıklamaktadır. Sosyetenin zevklerine hitap eden sanat tamamıyla Batı esintiliydi. 1757'de kurulan, Batı sanatına ait ideallerin ve tekniğin sponsorluğundaki Sanatlar Akademisi, Rusya'da güzel sanatların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Batılı mimarlar ve ressamlar, - ki bunların arasında birçok İtalyan ve Fransız bulunmaktaydı,- kraliyet saraylarının ve bir dereceye kadar kiliselerin inşaası veya dekorasyonu için hükümet tarafından çağrılıyorlardı. Rusya'da çalışan Batılı mimarlar içerisin-

de en iyi bilinenleri İtalyan Bartolomeo Rastrelli ve İskoç kökenli Charles Cameron'du. Carlo Rossi gibi bu yabancılardan pek çoğu vatandaşlığa geçirilmiştir. Yavaş yavaş yerel Rus sanatçılar ve mimarlar da belirlemeye başlamışlardı. Muhtemeldir ki bu dönemin en yetenekli Rus sanatçısı Vasili Bajenov idi. Yeni mimari, ilk örneklerini yeni başkent St. Petersburg'da verdi. Tercih, klasik stilden yanaydı. Kullanılan farklı tiplerdeki sütunlar hem kilise hem de kilise dışı mimarinin bir yansımasıydı. Kraliyet saraylarında kullanılan mimari tarzı, soylular tarafından da rağbet gördü. Bu dönem boyunca birçok soylu, arazilerini mimari açıdan şaheser niteliğindeki eserlerle süslediler. Malikâne evlerin stili, Birleşik Devletler'de kullanılan koloniyal stile benzese de, birinci stildeki evler ekseriyetle taştan yapılmaktaydı. Klasik mimari tarzı, çok geçmeden Ruslar arasında benimsendi ve "yabancı" havasından kurtuldu. XIX. Yüzyılın başlarında, Rusça "imparatorluk stili" denilen bu stilin bir varyantı geliştirildi.

Heykelcilikle ilgili zamanın en ünlü çalışması, Etienne Maurice Falconet ve Marie Anne Collot adlarında iki Fransız heykeltraş tarafından yapılan St. Petersburg'daki "Büyük Petro Anıtı" idi. Rus heykeltraşlarının elinden çıkma birkaç iyi parça bulunmakla beraber, bunlar daha az bilinmektedir - (Fedot Şubin'in portre-büstleri veya İvan Martos'un ellerinden çıkma abideler gibi.) Dönemin Rus heykeltraşçılığı da tıpkı mimarlık alanında olduğu gibi klasizm tesiri altındaydı. Mesela, Mihail Kozlovsky General Suvorov'u Eski Roma'da Savaş Tanrısı kabul edilen Mars'ın gençlik hali biçiminde betimlerken, Martos da 1612'nin kahramanları olan Minin ve Pojarsky'yi Antik Roma'da yaşayan iki vatandaş şeklinde göstermiştir.

Yine bu dönemde, yaptıkları işlerle dikkatleri çeken birkaç ressam da adlarından söz ettirmişlerdi. Bunların arasında Dmitri Levitsky, Vladimir Borovikovsky ve Orest Kiprensky vardı; ayrıca çok genç yaşlarında ölen, manzara resmi sahasında çok büyük bir yetenek kabul edilen Simeon Şçedrin bulunmaktaydı. XIX. Yüzyılın başlarındaki en meşhur ressam Karl Brullov idi. 1830 yılında resmettiği "Pompey'in Son Günü" isimli çalışması, soğuk ve teatral bir resim olmasına rağmen, yine de büyük bir tesir yarat-

mıştı. Daha esrarlı ve bilge bir karakter olan Aleksandr İvanov ise yoğun dinî duygulardan hareket etmekteydi. "*Halkın Karşısında İsa'nın Tezahürü*" isimli çalışması, duygu yoğunluğunun teknik ustalık ile birleşimidir. İvanov'un bu eserini tamamlaması yirmi yıldan uzun sürmüştür (1833-55).

6. Müzik

Kilise şarkıcılığı XVIII. Yüzyılda İtalyan tesiri altına girmişti. Bir İtalyan opera topluluğu St. Petersburg'da performans sergilemişti. Bu gösteri esnasında, opera korolarında Rus saray şarkıcılarına da yer verildi. İtalyan tesirinin dönemin dinî derlemelerinde de hissedildiği söylenebilir. Zamanın en ünlü ve aynı zamanda en yetenekli Rus bestecisi, St. Petersburg'da bir İtalyan üstaddan eğitim alan ve İtalya'da çalışma fırsatı bulan Dmitri Bortniansky (17511825) idi. 1796'da Kraliyet Korosu'nun başına getirildi. Koro, Bortniansky'nin atanmasından önce zaten yüksek derecede bir uzmanlığa ulaşmıştı. Böylece Bortniansky tüm dikkatini yalnızca seslerin seçimi ve koro topluluğunun uyumunda mükemmele ulaşması üzerine yoğunlaştırdı. Güzel sesli insanları ile nam salmış Güney Rusya ve Ukrayna'da şarkıcılar aramaya koyuldu. Çalışmalarının sonucunu aldı ve muazzam bir başarı sağladı. Kendisinden sonra koronun idaresine, Rus Milli Marşı'nın (1833) besteliyicisi Aleksey Lvov getirildi. Dönemin ünlü Fransız bestecisi Berlioz, Lvov yönetimindeki Rus Kraliyet Korosu'nun Papalık Korosu'ndan daha üst düzeyde olduğu düşüncesindeydi.

XVIII. Yüzyılda Rusya'da icra edilen seküler müzik, hem enstrümantal hem de vokal anlamda tamamen Batı'dan taşınmıştır. Müzik, balolara, ziyafetlere, akşam yemeklerine ve her çeşit performanslara eşlik eden bir eğlence aracı olarak kullanılmaktaydı. Toprak sahipleri, sarayı taklit ederek, emirlerinde çalışan serflerden orkestralar ve korolar oluşturuyorlardı. İmparotoriçe Anna döneminde, 1735 senesinde İtalyan Operası St. Petersburg'a davet edildi. Daha sonradan, içerisinde Rus nağmelerini de barındıran İtalyan usulü birkaç Rus operası yazıldı. Bu girişimler az çok

başarı sağlamıştı, fakat yeterli çizgide değildi. 1802'de Rus Flarmoni Topluluğu kuruldu. 1812 savaşının ardından milli içerikli pek çok opera kaleme alındı. Müzik içerikli ders kitapları piyasada bulunur hale geldi; ciddi anlamda birkaç profesyonel müzisyen yükseldi ve müzikal eğitim geliştirildi.

Oluşan bu yeni atmosfer Modern Rus müziğinin gerçek kurucusu Mihail Glinka'nın (180357), ortaya çıkışını olanaklı hale getirmişti. Puşkin'in Rus edebiyat tarihinde sahip olduğu merkezi konum ne ise, Glinka'nın Rus müzik tarihinde işgal ettiği yer de odur. Aynı dönemde yaşamışlardı; Puşkin'e büyük saygı besleyen Glinka, onun şiirlerinden bazılarını bestelemiştir. Besteci, Smolensk bölgesinden soylu bir aileye mensuptu. İlk müzikal ilhamları, amcasının serflerinden kurduğu orkestrayı dinleyerek oluşmuştu. Glinka'nın çocukluk döneminde duyduğu ve söylediği Rus halk şarkıları, daha sonra yapacağı işin niteliği üzerinde çok büyük etki bırakacaktır. Berlin'de çalıştı ve müzik tekniği açısından büyük bir kabiliyet kazandı; konsept olarak tamamiyle kendisine özgü senfonik ve operatik bir stil geliştirdi. İki opera besteledi: "*Çara Adanan Hayat*" (bugün bilinen adı ile *İvan Sısanin*; 1836) ve "Ruslan ve Ludmila" (1842); sonuncusunun librettosu [operaların güftesine verilen isim] görkemli doğu teması ile Puşkin'in bir şiirine dayandırılmıştır.

Glinka'dan on yıl kadar sonra ikinci büyük Rus bestecisi Aleksandr Dargomyjsky doğmuştu (18131869). Müzikte realizm ve hitabet stilinin temsilcisidir. Müzik ile konuşma arasında kusursuz birliğin ve uyumun arayışı içindeydi. Bunu şu şekilde açıklıyordu: "Dünyayı doğrudan açıklayacak sesi istiyorum. Hakikâti istiyorum." Bu yöndeki en yüksek başarısını Puşkin'in, *Taş Misafir* adlı oyununa dayanan operasında sergilemiştir.

DOKUZUNCU BÖLÜM
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA RUS İMPARATORLUĞU

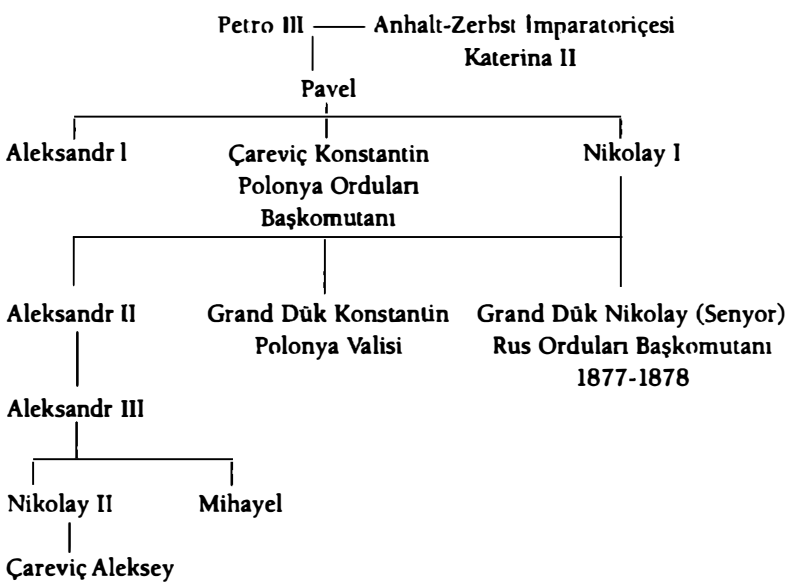
1. İmparator Pavel dönemi

1796 ile 1801 arasında beş yıl iktidarda bulunan İmparator Pavel, Rusya'nın iç ve dış politikasıyla ilgili birçok ilginç fikirle gelmişti. Ama despotik kaprisleri bu planları uygulamaya geçirecek tüm çabaları boşa çıkarttı. Pavel tahta çıkarıldığı zaman aklî dengesizlik içindeydi. Pavel'in tahta çıkışından önce onun etrafını kuşatmış olan ve öncelikle emperyal gücün otoritesini arttıracak köklü yasalar çıkartma gayesi güden muhafazâr kanadın programı, 5 Nisan 1797'deki hadiseler sebebiyle kısmen uygulamaya konulmuştu. Kraliyet ailesinin iç organizasyonu bağlamında tahta çıkışı yeniden düzenleyen bir verâset kanunu ilan edildi ve en nihayetinde toprak sahibine haftanın üç günü hizmet yükümlülüğü ile işleyen serf işçiliğine sınırlama getiren bir ferman çıkartıldı. Bu sonuncusu, Rus imparatorluk hukuk mevzuatında serfliğe sınırlama getiren ilk ciddi teşebbüstü. Hükümetin ülke genelinde yeterince temsilcisi olmadığı için ferman hükmü pratikte yeterince önem arz etmemiştir. Fakat devletin konuya yaklaşımındaki bir prensip meselesi olarak büyük önemi haizdir. Bunlarla eşzamanlı olarak II. Katerina zamanında soylulara tanınmış olan ayrıcalıklar ise askıya alındı. İmparator Pavel hükümeti idari departmanların organizasyonu alanında, kollektif sorumluluk yerine kişisel liderliği esas alan yeni reformlar başlattı.

İmparator Pavel dönemindeki dış politik gelişmeler, bilhassa Karadeniz ve Akdeniz'le ilgili kısmı, çok dikkat çekiciydi. II. Katerina döneminde uygulanan Osmanlı karşıtı politika, Rusya'ya Karadeniz'in kuzey kıyılarını kazandırmıştı. Söz konusu durum, Rus ticareti ve Rus ekonomisinin gelişimi açısından çok büyük bir önem arz etmekteydi. Bu arada Osmanlı ile tamamıyla yeni çizgelere oturtulmuş ilişkilerin gelişmesi olanağı doğmuştu. İmparator Pavel hükümeti Rus diplomasi tarihinde çok özel bir dış politika meselesinden yararlanarak, bu fırsatı değerlendirmeyi başarmıştı. Yol gösterici ilke, Rus nüfuzunu Akdeniz'in doğu kesimine taşımaktı, ama bu savaş yoluyla değil Osmanlı ile koordinasyonlu bir şekilde yapılacaktı. 1798'de Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya karşı İngiltere, Avusturya ve Napoli Krallığı tarafından oluşturulan koalisyona katıldılar. Koalisyonu meydana getiren ortak dürtü İsviçre, Kuzey İtalya ve İyon Adaları'nı egemenliği altına alan Fransa'nın yayılma politikasına karşı bir direnç merkezi yaratmaktı.

ROMANOFF HANEDANI

Bölüm II

Fransa, 1798'de General Napolyon Bonaparte'ı Mısır'a, Hindistan'a giden yolu ele geçirmesi için yolladı. Rusya da hadiseye müdahil olabilmek için Bâb-ı Âli ile özel bir görüşme gerçekleştirdi. Bâb-ı Âli, diğer ülkelerin savaş gemilerine kapalı tutmak kaydıyla Rus donanmasının İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçmesine müsade edecekti. Amiral Feodor Uşakov'un komutasıdaki Rus Karadeniz filosu, Osmanlı kadırgalarıyla birlikte Adriyatik Denizi'ne gönderildi. Uşakov, Fransızları İyon Adaları'ndan çıkarttı ve burada resmi olarak Osmanlıların fakat fiilen Rusların hakimiyeti altında bir cumhuriyet kurdu.

Uşakov, Adriyatik'de çok büyük bir etki yaratmıştı. 1799'da Karadağ Rusya'ya bağlılığını bildirdi. Böylece İmparator Pavel'in yürüttüğü politika sayesinde, Rusya, Balkanlar'daki Slav Ortodoks ahaliden gelmesi muhtemel desteği de hesaba katarak Adriyatik Denizi'nde bir üs tesis etmişti. Rusya'nın kabaran iştahı Akdeniz'de de büyümeye devam ediyordu; Pavel, Malta Adası'nın sahibi St. John Şövalyeleri Tarikatı'nın hâmisi durumuna geldi.

Akdeniz'de yapılan deniz seferlerine, bir de kara seferi ilave etti. 1799'da Pavel, Avusturya'nın yardım çağrısına cevaben General Suvorov komutasındaki Rus birliklerini Fransızlara karşı gönderdi. Suvorov, çok geçmeden İtalya'daki Fransız ordularını bozguna uğrattı ve geri çekilmeye zorladı. Suvorov Fransa'yı istila için hazırdı; fakat Pavel, Avusturya'nın tavsiyesine binaen Suvorov'a İsviçre'deki Fransız birliklerini çıkartma emri vermişti. Dolayısıyla Suvorov, oldukça zor bir yürüyüşle St. Gothard Geçidi üzerinden Alpler'i geçip İsviçre'ye girdi. Tam bu önemli noktada, Pavel, İngiltere ve Avusturya hükümdarlarının her ikisinin de bencilce tutumlar içerisinde bulunduklarına kanaat getirerek, Suvorov'a derhal Rusya'ya dönmesi emrini verdi. Rusya bu hadiseyi müteakip, çok yakın geçmişte düşman olduğu Fransa ile müzakerelere başladı.

Rusya'nın Fransa'ya yönelik politikasındaki değişim Bâb-ı Âli ile olan ilişkilerine zarar getirmemişti. Osmanlı ile ittifak devam ettirildi ve Adriyatik'deki üs daha ileride Balkanlar'da uygulanacak politika için elde tutuldu. Ama Napolyon ile anlaş-

mak otomatikman İngiltere'yle yolları ayırmak demekti. Pavel, Rusya'daki tüm İngiliz ürünleri üzerinde ambargo uygulaması başlattı ve Don Kosakları'na derhal Hindistan'ı işgal etmeleri emrini verdi. Sadece bu hadise bile Pavel'in aklî dengesizlik durumunun ne boyutta olduğunun kanıtlamaktadır. Kosaklara hiç bir hazırlık yapmadan hızla harekete geçmeleri emri verilmişti. Haritaları yoktu ve sınıra ulaşmadan önce atlarının yarısını çölde kaybetmişlerdi. Pavel'e düzenlenen suikastin ardından hiç vakit kaybedilmeden geri çağrılmışlardı.

Pavel'in yeni dış politikasına cevaben İngiltere, Baltık Denizi'ne bir Kraliyet Donanması sevk etti. Bununla eşzamanlı olarak St. Petersburg'daki Britanya temsilcisi, Pavel rejimine karşı saray çevreleri ve subaylar arasından yükselen memnuniyetsizlikten, "bir hükümet darbesini" [*a coup d'état*] destekleyerek faydalanmayı düşündü. Pavel'in akıl hastalığı kendisini sürekli tekrarlayan öfke atakları ile açığa vurmaktaydı ve bu esnada etrafındaki hiç kimse kendisini güvende hissedemiyordu. Planın uygulanması hiç de zor olmayacaktı. Pavel, askeri geçit törenindeki bir hata dolayısıyla birçok subayı sürgüne gönderdi; en üst düzey devlet memurları Pavel'in hoşnutsuz tavırlarından ve her an azledilme korkusuyla sürekli tedirginlik içinde yaşamaktaydılar. Pavel'in kullandığı şu cümle durumu yeterince gözler önüne sermektedir: "Rusya'da kiminle konuşuyorsam o büyüktür ve bu, yalnızca onunla konuştuğum süre zarfında geçerlidir" Sonuç, yüksek dereceli askeri ve sivil memurluklarda görevli kişilerin aralıksız olarak değiştirilmesiydi.

Bu koşullar altında, Pavel'e karşı yürütülen komploda yer alan subay ve bürokratlarının başını St. Petersburg valisi Kont Petro Pahlen'in çekmesi hiç de şaşırtıcı değildi. 24 Mart 1801 akşamı, Pavel, yatak odasına girmeyi başaran komplocuların düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü.

Yeni İmparator, Pavel'in o sıralar 24 yaşındaki oğlu Aleksandr idi. Babasını tahttan indirenlerle işbirliği yapmıştı, fakat böylesi bir suikast yoluyla bu planın icra edileceğini tahmin edememişti. Aleksandr'ın babasının ölüm haberini aldığında sinir krizi geçirdiğine dair kanıtlar vardır. Kont Pahlen'in kızgın ihtarı, Aleksandr'ın

bilincini tekrar yerine getirtmişti, "*C'est assez faire l'enfant, allez regner*" [Çocukluk yapmayı bırakınız, gidip hükmedin].

2. 1807'ye kadar I. Aleksandr'ın politikaları

Aleksandr, çok parlak bir politik zekâya sahipti ve döneminin diplomatları arasında bu açıdan kendisine denk çok az kişi bulunmaktaydı. Sık sık yaptığı politik manevralar sebebiyle çoğu defa zayıf bir insan olarak addedilmişti. Amaçlarını gerçekleştirme hususunda genellikle inatçı bir tutum sergilemekteydi; ama onlara Büyük Petro gibi doğrudan vasıtalar aracılığıyla değil, sinsi metodlarla ulaşmayı yeğliyordu. Önce fikirlerini çevresindekilerin zihinlerine yavaş yavaş işliyor ve ardından, sanki onların görüşlerini izliyormuş gibi davranıyordu. Aleksandr, murakıplarını cezbetme hususunda olağandışı bir kabiliyete sahipti. Bilhassa kadınlar üzerindeki etkisi çok güçlüydü ve amaçlarının birçoğuna onların yardımı sayesinde ulaşmıştı. Çağdaşı olan devlet adamlarından yalnızca birkaçı onun diplomatik metodlarını algılayabilmekteydi. Onun için "Aleksandr bir iğne kadar sivri, bir ustura kadar keskin ve bir deniz köpüğü kadar haindir" deniliyordu. Napolyon, bu yönlerinden dolayı onun için "*Grec de Bas Empire*" [Bizans İmparatoru] yakıştırmasını yapmaktaydı.

Mental bakımdan Aleksandr'ın dikkat çekici vasıflarından birisi de, genel anlamda dış dünyada olup bitenleri gözlemlemesi ve bunları çok iyi analiz etmesiydi. Beynelmilel bir akla sahipti ve temel sorumluluklarının, başında bulunduğu milli devletinden ziyade bir cemiyet olarak tüm Avrupa milletlerine karşı olduğunu düşünmekteydi. Bundan dolayıdır ki hükümdarlık süresinin başından sonuna kadar Rus milliyetçileri, Aleksandr'ı Rus milli çıkarlarına ihanet veya ihmal ile suçluyor ve Rus ordusunda ve diplomasisinde Batı menşelilerin oynadığı belirgin role karşı çıkıyorlardı. Doğuştan otokrat bir yapıya sahip olan Aleksandr, anayasal hükümet taraftarıydı ve bunu Finlandiya ve Polonya'da uyguladı; nihayetinde uygulamayı Rusya'ya da getirmeyi tasarladı fakat muvaffak olamadı. Yine Aleksandr'ın kar-

maşık kişiliğindeki bir başka yön, mistisizm tutkusuydu. Bu hassasiyeti, Napolyon savaşlarında verilen mücadelenin ardından daha belirgin bir hal almış ve 1815'deki Kutsal İttifak deklerasyonu ile tam anlamıyla ifade edilmişti.

Aleksandr'ın tahta çıkışı, tüm ulus tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. Saltanatının açılışını, Pavel döneminde geliştirilen "Gizli Arşiv Dairesi"nin (Siyasî Teftiş Departmanı) kaldırılması; siyasî tutuklular ve sürgünler için genel af çıkarılması; o döneme kadar suçluların sorgusu ve yargılanması sürecinde prosüdürün olağan bir parçası olan işkencenin kaldırılması; seçkinlerin ve şehirlilerin imtiyazlarının geri iadesi gibi bir dizi liberal önlem ile yapmıştı. Daha ileriki dönemlerde yaptığı reformlar, yeni çarın etrafındaki dört samimi "genç arkadaşı" Kont Viktor Koçubey, Nikolay Novosiltsov, Kont Pavel Stroganov ve Prens Adam Kazimir Çartoryskiy tarafından kurulan "Sırdaş Komite"de kısmen tartışıldı ve o şekilde hazırlandı. Bu kişilerin hepsi, dönemin liberal fikirlerine sempati besleyen aydın şahsiyetlerdi. Leh asıllı olan Çartoryskiy büyük ölçüde, Polonya'nın Aleksandr'ın himayesi altında bir ulus olarak yeniden yapılandırılması olasılığı üzerinde çalışıyordu. Bu komitenin tavsiyesi ile yayımlanan fermanlar arasında serfler dışındaki tüm tebaya toprak sahibi olabilme hakkının verilmesi de vardı. Dikkate değer bir başka tedbir ise Büyük Petro'nun yürürlüğe koyduğu merkezi yönetim idaresini ele alan modası geçmiş "heyetler" sistemi yerine Fransız modeli bakanlıklar sistemini getirmesiydi. Pavel, söz konusu sekiz idari departman için sekiz bakanlık kurdurdu: Savaş, Donanma, Dışişleri, Adalet, İçişleri, Maliye, Ticaret ve Eğitim. Ayrıca, her bakanın çara karşı şahsi sorumluluk ile yükümlü olduğu bir Bakanlar Kurulu oluşturuldu.

Aleksandr, babasının ve babaannesinin saltanatı döneminde yürütülen politikanın bir ürünü olarak devlet köylülerinin soylulara bağlı serfler haline getirilmesi geleneğine son verdi. Bundan böyle yüksek dereceli devlet memurlarına dair tüm ödüllendirmeler insan üzerinden değil, para üzerinden yapılmaya başlandı. Dahası, "köylü problemi" Aleksandr tarafından aristokrasiye karşı bir silah haline getirilmişti. Soyluların siyasî muhalefeti

1802'de Senato'da, soylulardan müteşekkil bir konsil oluşturulması ve hatta, soyluların lehinde Emperyal gücün yapılırımlarına sınırlandırma getirilmesine ilişkin taleplerinde kendisini gösterdi. Aleksandr, 1802'deki Senato'nun yeniden yapılandırılmasını içeren bir kararname yayımladı; kendisi, soylular tarafından savunulan planları izlemedi, fakat Senato'yu siyasî otoritenin bir gölgesi olarak bıraktı. Senatonun tutumu, yürürlükteki yasalar ile çelişki halindeki imparatorluk fermanlarına karşı protesto yetkisinin kullanımı niteliği taşımaktaydı - XVIII. Yüzyılın Fransası'nda kralın kararlarına karşı yapılabilen *droit de remontrance* [itiraz hakkı] tarzı birşeydi.

Senato çok geçmeden, hükümetin soylulara ait imtiyazları çiğnediğinin farkına varınca sahip olduğu yetkiden yararlanmayı arzu etmişti. Aralık 1802'de harbiye nazırının, 'subay rütbesine terfi edemeyen soyluların, tıpkı astsubaylar gibi 12 yıl orduya hizmet etmeden emekli edilmeyebilecekleri hususunda verdiği önerge, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi ve çar tarafından onayladı. Ferman, ilan edilip yayınlanmak üzere Senato'ya gönderildi. Senatörlerden biri, yeni düzenlemenin soyluların asli imtiyazlarına ters düşen bir kapsama sahip olduğunu ve Senato'nun da bu görüşü onayladığını ifade etmişti. Çar, huzuruna aldığı senatörlerden oluşan bir temsilciler heyetine sert bir şekilde hitap ederek, bu özel yasanın derhal yürürlüğe konmasını istedi. 1803 Nisanının başlarında Senato'nun protesto yetkisinin 1802'den önce yayınlanan kanunlar ve kararnameler ile sınırlandırılmış olduğunu duyuran bir kararname çıkartıldı.

Aleksandr, Senato'nun muhalefetini dengelemek ve soyluları uyarmak maksadıyla, köylü sorununu koz olarak ileri sürdü. 4 Mart 1803'de, "hür toprak sahipleri"yle ilgili bir ferman yayınlandı. Ferman, serflerin azat edilmesi ve onlara arazi sağlanmasına ilişkin kuralları ihtiva etmekteydi; mamafih, serflere bahşedilen özgürlük hakkı, mülk sahibinin kararına bırakılmıştı.

Fermanın pratikteki neticesi o kadar da büyük olmamıştı. Fermanın ilanının ardından özgür bırakılan toplam serf sayısı 50 000 civarındaydı. Fakat prensipte muazzam bir öneme sahipti. Soylu-

lar, sahip oldukları imtiyazlara denge oluşturmak amacıyla Aleksandr'ın serfleri özgürleştirebileceği olasılığını kabul etmişlerdi. Soylular geri adım atmıştı ve Aleksandr politik düellodan galip ayrılan taraf olmuştu. Gerçekçi bir politik program geliştirmek arzusunda olan soylular, artık bunun içeriğine köylü problemini de ilave etmek zorunda bırakılmışlardı. Bu, I. Aleksandr'ın saltanatının sonlarında "Dekabristler" tarafından yapıldı.

Hür toprak sahiplerini ilgilendiren hukuk, daha ilk aşamasındaydı. 1804 ve 1805 yıllarında Livonya ve Estonya'daki köylülerin statülerine dair yeni düzenlemeler getirildi. Bu iki ülke sınırlandırılmış kendi kendini yönetme hakkını almıştı ve söz konusu düzenlemelerin uygulaması kendi bünyelerinde deneyeceklerdi. Köylülerin, arazi sahiplerine karşı yükümlü bulundukları çalışma mecburiyetleri haftada iki güne indirilmişti.

Rusya'daki reform hareketi bir dizi uluslararası olay sebebiyle ciddi anlamda sekteye uğratılmıştı. Aleksandr, önceleri Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden uzak durmaya ve müdahil olmamaya çalıştıysa da, 1803'de Büyük Britanya ile Fransa arasındaki ilişkilerin bir kez daha kopması, ister istemez Rusya'yı da uluslararası bir krizin içine çekmişti. Rusya, Büyük Britanya'nın yanında Fransa'ya karşı yeni bir savaşa hazırlanırken, Aleksandr, uluslararası diplomasiye yeni ilkeler katan ve Avrupa birliği için de bir ideolojik temel yaratan mühim bir teşebbüse imza attı. 1804'de Sırdaş Komite üyelerinden biri olan Nikolay Novosiltsov'u özel temsilci sıfatıyla İngiltere'ye gönderdi. Novosiltsov'a verilen "talimatta", Aleksandr, Napolyon'un yayılmacı politikalarının Avrupa Federasyonu prensibine ters düştüğünü ifade etmekteydi. Planın bir bölümünde ise Orta Avrupa ve Balkanlar'daki Slavların bölgesel federasyonlar oluşturması gerektiği üzerinde duruluyordu. İngiltere, ütopik olduğu gerekçesiyle planı reddetti, fakat Rusya'yla ittifakı memnuniyetle karşıladı. 1805'de Avusturya da koalisyona dahil oldu; ama birleşik Avusturya-Rus ordusu Austrelitz Savaşı'nda Napolyon tarafından bozguna uğratıldı. Savaş, Lev Tolstoy'un *Savaş ve Barış* isimli romanında oldukça canlı bir biçimde tasvir edilmiştir. Avusturya, Napolyon ile bir barış anlaşması imzalama kararı aldı, ama bu sefer de Prusya koalisyona da-

hil olmuş, esasen sadece yenilme sırası kendisine gelmişti (1806). Rusya, Prusya ordusundan arta kalanlarla mücadeleyi bir süre daha devam ettirmeye çalıştıysa da, 1807'de Freiland'de Napolyan'a bir kez daha yenilmeye engel olamadılar. Bu çöküşün ardından Aleksandr barış talebinde bulundu.

Rusya ancak çok zorda durumda bırakıldığı takdirde mücadeleye devam edebileceğinden, Napolyon, beklenilenden çok daha uygun şartlar önermişti. İki imparator, Tilsit'de [bugün Kaliningrad Oblast'ında yer alan Sovetsk şehri] Neman nehrinin ortasında bir sal üzerinde buluşarak hiçbir aracı kullanmadan başbaşa görüştüler. Müzakere sonucunda, hem barış hem de ittifak kapsamı taşıyan bir anlaşma ortaya çıktı. Yenilginin faturası Prusya'ya kesilmişti; Batı'daki topraklarının bir kısmını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda idaresi altında bulunan Leh topraklarının önemli bir kısmından da vazgeçmek zorunda kalmıştı. Prusya'nın Leh bölgesinden ayrılan toprakları üzerinde, otonom devlet statüsüne sahip Varşova Dükalığı kurulmuş ve tahtı, Napolyon'un vasallarından bir olan Saksonya kralına verilmişti. Esasında Napolyon, Polonya'nın tekrar yerine konulan kırık parçasının efendisi haline gelmişti (iki yıl sonra Avusturya da elinde bulunan Leh topraklarından bir kısmını Varşova Dükalığı'na terk etmek zorunda kalmıştı). Belostok bölgesi Rusya'ya verildi. Bunun yanında Napolyon, Rusya'ya, İsveç ve Balkanlarda serbestçe at oynatma hakkı vermişti. Diğer taraftan Tilsit Anlaşması, Pavel zamanında başlayan ve I. Aleksandr döneminin ilk yıllarını kapsayan, Rus donanmasının Adriyatik'teki keşif seferleri macerasına son noktayı koymuştu. İyonya Adaları artık Fransızların elindeydi. Dahası Rusya bundan böyle Napolyon'un Britanya ticaret ağına zarar vermek amacıyla başlattığı "Kıta Ablukası" projesinde Fransa saflarında yer alacaktı.

Aleksandr döneminin ilk yarısı boyunca Rusya, Kuzey Pasifik bölgesinde aktiv durumdaydı. 1798'de Pavel zamanında, Şelekhov Ticaret Şirketi Rus-Amerikan Şirketi adıyla yeniden yapılandırılmış, bir ticarî monopol ve aynı zamanda Rusya'nın Pasifik'teki Rus kolonileri için adli-idari bir otorite haline gelmiştir. Pavel tarafından verilen imtiyaz beratı ile şirketin başındaki kişi ya Şe-

lekhov ailesine mensup ya da akraba olacaktı. Nikolay Rezanov idari direktörlüğe getirilmişti, fakat ipler Kuzey Rusyalı bir tüccar olan Aleksandr Baranov'un elindeydi.

1805'de Novoarhangel kalesi inşaa edildi ve Alaska'daki Rus mülklerinin merkezi haline getirildi. Baranov yanlız Alaska ile yetinmeyecekti ve çok daha kapsamlı planların hazırlığı içerisindeydi. 1812'de Kaliforniya'da bir Rus kolonisi kurdu. Hayali, Pasifik Okyanusu'nu Rus denizi haline getirmekti. 1815'de Hawai Adaları'na bir keşif seferi düzenledi, fakat başarısız oldu. 1818'de Rusya'ya dönüş yolu üzerinde Sunda Boğazı civarlarında istirahat için kamarasına çekilen Baranov, bir daha dışarı çıkmadı. Cesedi, geleneğe uygun olarak törenle denize bırakıldı.

3. Aleksandr ve Napolyon: Savaş ve Barış (1807-1815)

Aleksandr'ın dış siyasetteki bu ani dönüşü Rusları şaşkına çevirmiş ve hayal kırıklığına uğratmıştı. Ayrıca popülaritesi de bir hayli zedelenmişti. Hatta, kendisinin en yakın danışmanları ve aynı zamanda arkadaşları olan Sırdaş Komite üyeleri bile Tilsit Anlaşması'nın Aleksandr'ın daha önceki politik prensiplerinden vazgeçmek ve onlara ihanet etmek anlamı taşıdığı kanısındaydılar. Komite varlığını daha fazla sürdürmedi ve boşalan yerleri yenileriyle doldurdu; bu kişiler arasında Başvekil Kont Nikolay Rumantsov (17541826) ve İçişleri bakanı Mihail Speransky (17721839) gibi isimler vardı. Her ikisi de hemen "Fransız taraftarı" olarak nitelendirildiler. Fransa ile ittifak, soylularda da geniş ölçekli bir rahatsızlık yaratmıştı. Napolyon'un Rusya'ya gönderdiği elçilik heyeti ilk başta St. Petersburg yüksek sosyetesi tarafından hâkir görülmüş ve hiçe sayılmıştı. Rus soylularının sergilediği bu muhalif tavrın kaynağı, ekonomik sebeplere dayanmaktaydı. İngiltere ile sürdürülen ticarî ilişkilerin koparılması Rus toprak sahiplerinin ana ihraç pazarını kaybetmesi anlamı taşımaktaydı. Aynı zamanda "koloni malları" adıyla Rusya'ya ithal edilen kahve, şeker, pamuk ve diğer ürünlerin tamamının gelişi kesintiye uğradı ve değerleri fahiş fiyatlara ulaştı. Aslında devlet hazinesi, evvelki savaş masrafları dolayısıyla iyice suyunu çekmiş ve tü-

kenme noktasına gelmişti. Ayrıca bundan sonra gümrük vergilerine bağlı gelirinde de ciddi oranda bir düşüş meydana gelecek; bu da Rublenin değerini düşürmesine katkıda bulunarak, kaçınılmaz şekilde daha çok kağıt para çıkarılmasına sebep olacaktı.

Soyluların muhalif tavrından ve toplum genelindeki memnuniyetsiz havadan ötürü yılmayan Aleksandr, reformlarına devam etme ve hatta temel anayasal problemi de çözme kararı aldı. Daha önceden bu sorunun bazı yönleri Sırdaş Komite'de tartışılmış, fakat hiçbir netice alınamamıştı. 1806'da Aleksandr, Birleşik Devletler Başkanı Jefferson ile yazışmalar yapmış ve böylece, Amerikan devlet yönetimi ilkeleri hakkında ilk elden enformasyon temin etme fırsatı bulmuştur. Şimdi rahatlıkla, anayasal reformun geniş kapsamlı bir planının hazırlanması görevini yeni danışmanı Mihail Speransky'e emanet edebilirdi. Bir köy rahibinin oğlu olan Speransky, ilahiyat fakültesini bitirdikten sonra devlet hizmetine girdi. Olağanüstü yeteneklere sahip bu adam, devlet kademelerinde hızla yükseldi ve çok geçmeden soylu sınıfına terfi etti. Ama pek çok aristokrat Speransky'nin tepeden inme bir sonradan görme olduğunu düşünmeye devam etmekteydi. Aleksandr, daha çok onun mantıksal zekâsından ve kişiliğinden etkilenmişti, zaten çok geçmeden de çarın "sağ kolu" haline gelecekti.

Speransky, imparatorluğun idari mekanizmasını geliştirmeyi ve Rusya Anayasasını tekrar gözden geçirip düzenlemeyi amaçlamaktaydı. Bu değişiklikleri anayasal hükümet modeli için gerekli görmekteydi. Devlet idari teşkilatında çalışan personelin entellektüel seviyesini yükseltmek maksadıyla, yalnızca fahrî atama ile doldurulması kanıksanmış devlet katındaki yüksek mevkilerin, üniversite mezunlarına veya yapılacak özel bir sınavda başarıya ulaşan kişilere açık olması gerektiğine dair öneride bulundu (1809). Bu bağlamda hem aristokrasiyi hem de bürokrasiyi büyük ölçüde rahatsız eden ferman yayınlandı. Aynı yıl içinde Speransky, dengelerin iyi ayarlandığı bir genel reform paketini Aleksandr'ın onayına sundu. Müstakil yönetim kollarında ayrıştırmaya gidilecekti; Bakanlar Kurulu idari yürütme işlevini ele alırken, Senato'nun yetkisi yalnızca yargıya ait meselelerin kontrolü ile sınırlı kalacaktı. Bir temsilciler meclisi (*Duma*) oluşturularak yasama işlevini eline ala-

caktı. Temsil sistemi toprak sahiplerinin ve devlet arazilerinde çalışan köylülerin her nahiyede bir duma seçmesini ön görmekteydi. Daha sonra bu nahiye dumaları bölgesel dumalara, bölgesel dumalar eyalet dumalarına, eyalet dumaları da Devlet Dumasına delegeler gönderecekti (Speransky tarafından teklif edilen bu seçilmişler hiyerarşisi yöntemine, 1917'de tamamen farklı koşullar altındaki Sovyet hükümetince de başvurulmuştur). Çar tarafından atanmış bir Devlet Şurâsı da hükümetin üç departmanındaki tüm faaliyetleri koordine etmekle görevlendirilmişti.

Alexander, Speransky'nin planını prensipte onayladı fakat kademeli olarak yukarıyı buna alıştırana dek planı gizli tutmaya karar verdi. Planı gerçeğe dönüştürmeye yönelik ilk adım, Devlet Şurâsı'nın kurulması ve 1810'da resmen faaliyete geçirilmesi oldu. Ertesi yıl, her bir bakanlığın ve bakanlar kurulunun yetki alanlarını net bir biçimde belirleyen yeni bir yönetmelik çıkarıldı.

Yaklaşık aynı zamanlarda, Speransky'e başlıca amacın Ruble'nin değerinin eski haline getirilmesi olduğu belirtilerek, devlet hazinesinin yeniden yapılandırılması görevi de verilmişti. Önerdiği tedbirler arasında popüleritesine az da olsa katkı sağlayacak olan bir gelir vergisi modelinin getirilmesi işlemi de vardı. Tüm bu faaliyetlerinin sonucunda Speransky çok az dost, ama birçok düşman edinmişti ve ancak çar gerçek anlamda arkasında durduğu sürece otoritesini koruyabilirdi. Alexsandr'ın Speransky'ye güveninin tam olmasına rağmen, kamuoyunun baskısı nedeniyle yetkilerine sınır getirilmişti. Rusya'nın Fransa ile ilişkileri kötüye gidip savaş kaçınılmaz hale gelince, Speransky'nin düşmanları tünedikleri deliklerden çıkarak derhal ona karşı kulis oluşturmaya başladılar ve Speransky'nin en büyük destekçisi Çar Aleksandr'a kamuoyunu yatıştırmanın tek yolunun "Fransız hayranı" danışmanını görevinden almak olduğu hususunda telkinde bulundular. 1812 Mart'ında Alexsandr Speransky'i görevden aldı ve önce Nijni Novogrod'a daha sonra da Perm'e sürgün edilmesi emrini verdi. Böylelikle Speransky'nin anayasa reformu planı da kendisiyle birlikte tarihe gömülmüş oldu.

Fransa'yla Tilsit Barışı ile resmen başlatılan samimi ilişkiler sadece iki yıl devam edebilmişti. Daha sonra her iki taraf arasındaki

yanlış anlaşılmalar doruğa çıktı ve yeni bir kriz patlak verdi. Rus-Fransız ittifakının ilk ürünü, 1808-1809'da Rusya ile İsveç arasında çıkan savaş oldu. Savaş sonunda Finlandiya Rusya tarafından ilhak edilerek, bir otonom Grandükalık şekline getirilmişti. Çar Aleksandr, Finlandiya'ya, İsveç kontrolü altında sahip olduğu eski imtiyazlara dayanan bir anayasal sistem taahhüd etmişti.

Tilsit Anlaşması'nın maddeleri uyarınca Balkan bölgesi Rus nüfuz dairesi içerisinde kabul edilmişti. Rusların planı, Sırpların Osmanlı'ya karşı 1804 yılında başlattıkları isyana destek vermek ve Rus koruması altında bir Balkan Slavları Federasyonu oluşturmaktı. Bunu izleyen süreçte Rusya ile Osmanlı arasında uzatmalı bir savaş patlak vermişti (1806-1812). Savaş Bükreş Anlaşması ile sonlandı ve Bâb-ı Âli, Besarabya'yı Ruslara bırakmak zorunda kaldı.

Fransa'nın müphem - ve daha sonradan açıkça - düşmanca duruşu ve 1811'de Osmanlı'dan yana tavır koyuşu, Rusları kızdırmıştı. Napolyon'a gelince o da Rus gümrük memurlarının Britanya mallarının yasadışı yollardan ithaline göz yummalarından dolayı sinirliydi. Alexsandr'ın, kendi kız kardeşlerinden birinin Napolyon'la evlendirilmesi hususunda gönülsüz tavır sergilemesi gibi bazı önemsiz vakalar da ateşe benzin dökmüş oldu. 1812'nin başlarında Fransa ile Rusya arasındaki ilişkiler iyiden iyiye gerilmişti ve Haziranda Napolyon'un orduları Rusya'yı istila etti.

Savaş planı, askeri teknik açısından, Napolyon tarafından itinayla hazırlanmıştı. Napolyon'un Moskova'ya yürüyüşü stratejik bakımından muhteşemdi, fakat büyük Borodino Savaşı, taktik-beceri ve Rus birliklerin başındaki saygın komutan Feldmareşal Mihail Kutuzov'un sağlam muhakemesi sayesinde beraberlikle sonuçlanmıştı. Napolyon, Rus ordusunu bütünüyle imha etmeyi başaramamıştı. Bu ordunun nüvesi henüz bozguna uğratılamamıştı ve Rus toplumunun tüm sınıfları harekete geçmişti. Napolyon'un Rusya'yı işgalinin tek yolu ise ancak bir sosyal devrim getirmesi ile mümkündü. Böylesi bir devrim için gerekli unsurlar, bilhassa serflik sisteminin varlığı da göz önüne alındığında, 1917'dekinden bile daha geniş kapsamlı olarak mevcuttu. Pugaçov İsyanı'nın görgü tanıkları hâlâ hayattaydılar; isyanın izleri

tam anlamıyla silinmemişti. Artık bilinmektedir ki bazı Rus devlet adamları, kendisiyle beraber yeni bir ayaklanma getireceğinden ötürü Napolyon ile savaşmaktan korkmaktaydılar. Eğer bunda başarılı olsaydı, en azından bir kereliğine de olsa Rusya'yı baş parmağının altında ezebilecekti.

1812 Savaşı'nın başlarında Rus köylülerinin içerisinde kaypak ve dönek karaktere sahip olanlarına dair kanıtlar vardır. Askere alınanlar arasında birkaç küçük isyan vukû bulmuştu. Daha sonradan, Napolyon'un çok uluslu ordusunun saçtığı dehşet, yaptığı yağma ve çapul sebebiyle köylülerin tavırlarında değişim meydana geldi. Napolyon, köylülerin bu kararsız durumundan yararlanmayı ya istememişti ya da nasıl yapacağını bilememişti. Dahası, Rusya'da bir "beşinci kolu" yoktu. Düşmanlarının, Speransky'nin Napolyon ile işbirliği yapmaya veya Rusya'da bir devrim düzenlemeye hazır olduğu yönündeki şüpheleri de böylelikle tamamen asılsız çıkmıştı. Ana merkezinden yüzlerce mil uzakta olan Napolyon'un, bir devrim organize edilmeden Moskova'yı elinde tutması mümkün değildi. Geri çekilme kaçınılmazdı. Ama bu çekilme, Fransız askerinin açlık, soğuk ve Rus ordusu ile milis güçlerinin saldırılarına maruz kalması sonucunda bir bozguna dönüşmüştü.

İçlerinde Kutuzov'un da bulunduğu birçok Rus, Napolyon'un kovulmasıyla Rusya'nın savaşta kendi üstüne düşeni yaptığını düşünmekteydiler. Daha sonraki mücadele Aleksandr'ın kendi kişisel insiyatifine isnat edilmelidir. Aleksandr Napolyon'a karşı kurulan Avrupa Koalisyonu'nun ruhuydu ve koalisyon güçlerinin tüm askeri faaliyetlerinin koordinatörü haline gelmişti. Kutuzov'un ölümünü ardından (1813), Aleksandr, başdanışmanlığına İskoç kökenli bir aileye mensup Rus General Michael Barclay de Tolly'i getirdi. Napolyon'un direnişi azimli bir mücadelenin neticesinde kırıldı. Ruslar ve müttefik kuvvetler 1814 yazında Paris'e girdiler. Napolyon'a bağlı birlikler, onun Elbe'den dönüşünü müteakip, Rus ordusunun yardımı daha ulaşmadan İngilizler ve Prusyalılar tarafından 1815'de Waterloo'da bozguna uğratıldılar.

4. I. Aleksandr döneminin ikinci yarısında izlenen politikalar

1815'de Aleksandr ihtişamının doruğundaydı. Uluslararası barışı ve istikrarı sağlama rüyası, sözde Kutsal İttifak'ın mistik bünyesi içerisinde hemen hemen gerçekleşmiş gibi görünüyordu. Aleksandr, bu dönemde Avrupa'daki liberal akımların sıkı bir destekçisiydi. Fransa'nın sınırlı doğasına rağmen anayasal bir hükümet modeli bahşettiği hususunda yoğun bir diretmesi vardı. Aynı yıl Polonya'ya anayasal imtiyaz tanıdı. Rusya için de hâlâ bir anayasal reform tasarlamaktaydı.

Aleksandr'ın umutları ve beklentileri yüksekti - fakat yazgısı kendisi için birazcık hayal kırıklıkları içermekteydi. Saltanatının sonlarına doğru çok değer verdiği uluslararası organizasyonu paramparça olmuştu. Evinde ise reformlarının tamamını faaliyete geçirememişti ve tedbirlerinden bazıları tepkiyle karşılanmıştı; hem Rusya'da hem de Polonya'da Aleksandr'a karşı muhalefet hızla büyümekteydi.

Uluslararası platformada da örneğin daha 1815'de düzenlenen Viyana Kongresi'nde aksilikler ile karşı karşıya gelmişti. Hatta, bir keresinde Avusturya ve Büyük Britanya Çar'ı savaş ile tehdit etmişlerdi. Yalnızca Napolyon'un Elbe'den döndüğü dönemde müttefikler, gerçek bir birliktelik tesis edebilmişlerdi. Mamafih, Aleksandr, en nihayetinde kongreden istediği şeyi aldı: Polonya'ın nüvesi, 1807'den beri Varşova Dükalığı olarak bilinmekteydi. Aleksandr, Leh kralı unvanıyla, Polonya devletinin bu eldeğmemiş çekirdeğini muhafaza etme niyetindeydi. Diğer alternatif ise bölgenin birkez daha Prusya ve Avusturya arasında bölünmesiydi. Kongre, buranın Rusya'ya bırakılması kararı alınca, Aleksandr, Polonya Krallığı'na (Varşova Dükalığı sınırlarını da içeren) bir liberal anayasa bahşetmişti.

26 Eylül 1815'de, Aleksandr'ın insiyatifi ile Rus Çarı, Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı Kutsal İttifak Akti'ni imzaladılar. Kasım ayında Fransa Kralı pakta dahil oldu; Papa dışında yavaş yavaş bütün diğer Hıristiyan hükümdarları ve ayrıca Büyük Britanya Prens vekili de uygulamayı takip ettiler. Akit, şekli ve özü itibariy-

le müstesna bir diplomatik belge idi. Politik olmaktan öte dini bir içeriğe sahipti. İmza sahipleri kararlarını dinî temayül üzerinden deklare etmişlerdi: "Dinin kuralları yani adaletin temel ilkeleri, Hıristiyan himmet ve barışını tek rehber edinerek ... birbirlerini hemşehri gibi addetmeliler; her şartta ve her yerde birbirlerine yardım sağlamalıdırlar Onlar, kendilerini tek ve aynı Hıristiyan ulusunun mensupları olarak düşüneceklerdir" Kendilerine tâbi bulunan diğer milletlere ise " aynı kardeşlik ruhu ile, bir baba şefkati ve himmeti ile kanat gerileceği sözü verdiler.

Bu deklarasyon, Aleksandr ve ona kardeş hükümdarlar açısından iyi niyetlerinin bir kanıtı iken, diğer taraftan eski ekole mensup birçok diplomat bunu idealistik zirvası veya Rusya'nın yeni emperyalist dizaynlarının bir maskesi (kesinlikle böyle değildi) şeklinde yorumlamışlardır. Bazı liberaller, deklarasyonun özünde hükümdarların tebaaları olan halkların başlatabilecekleri herhangi bir devrim hareketini engelleyebilmek ve ezmek için tertipledikleri bir komplo potansiyelini gördüler. Hakikaten, Kutsal İttifak, pratikte çok önemli bir politik örgütlenme değildi. Bu dönemde uluslararası ilişkilerde yetkin olan birlik Avusturya, Büyük Britanya, Prusya ve Rusya'nın meydana getirdikleri "Dörtlü İttifak" idi. Oluşum daha sonra Fransa'nın da katılımı ile "Beşli İttifak" adını almıştı. Varlığının ilk yıllarında, İttifak, birkaç Pan-Avrupist kongre tertiplemiştir: 1818'de Aachen, 1820'de Tropau (Opava), 1821 Laibach (Lubyana) ve 1822'de Verona. 1821'e gelindiğinde, organizasyonun uluslararası politikalarının belirlenmesi hususunda Aleksandr'ın oynadığı dominant rol, Avusturya Başbakanı Prens Klemens Wenzel von Metternich tarafından etkisiz hale getirildi. Von Metternich hem Rusya'ya hem de liberalizme karşı duyduğu endişeden dolayı Aleksandr'ın karşısındaydı. 1821'de Osmanlı sultanına karşı Yunan ayaklanması başlayınca ve Rus kamuoyu da bu bağımsızlık hareketine arka çıkılmasını isteyince, Metternich devrimci bir faaliyeti desteklemenin Beşli İttifak'ın ruhuna aykırı olacağını ileri sürdü. Metternich'in fikri galip geldi ve Aleksandr, Avrupa milletler topluluğunun dağılmasına razı gelmemesi sebebiyle Yunanlılara herhangi bir yardımda bulunamadı. Aynı zamanda yukarıda bahsi geçen hadise

ile eşzamanlı olarak düzenlenen Verona Kongresi'nde, kralın otoritesinin yeniden tesisi maksadıyla İspanya içişlerine müdahele edilmesi kararı alındı.

Mamafih, o noktada, Britanya'nın politikasında keskin bir dönüş yaşandı. İngiliz hükümetinin yeni dışişleri bakanı George Canning, "Kutsal İttifak'ın", Orta ve Güney Amerika'daki eski İspanyol kolonilerinin İspanya'ya karşı başlattıkları ayaklanmaların bastırılması amacıyla Okyanus ötesine müdahalede bulunmaya devam etmesinden dolayı rahatsızlık duymaktaydı. Canning'in talebi üzerine Britanya İmparatorluğu Beşli İttifak'dan ayrıldı ve böylelikle organizasyon parçalanmış oldu. Başkan Monroe'nin Birleşik Devletler Kongresi'ne yolladığı ve her zaman ismi ile özdeşleşmiş doktrinini duyurduğu meşhur mesajı, bu hadiselerle ilintiliydi. Bu arada Canning, Yakın Doğu ilişkilerine, üzerinde uğraştığı İspanyol-Amerikan meselesiyle aynı bakışla yaklaşıyordu. 1823'de Britanya Yunanlıları saldırgan olarak tanıdı. Canning'in Yakın Doğu'daki yeni politikalarından birisi, öncelikle Rusya gözdağı vererek Balkanlar'daki etkisini bertaraf etmek ve yerine Britanya'yı getirmekti. Din ve mezhep kardeşleri olan Ortodoks Yunanlılara yardım etme hevesiyle yanıp tutuşan Ruslar, Yakın Doğu üzerindeki geleneksel Rus menfaatletlerini de göz önünde bulundurarak, bu meseleye müdahele etmesi hususunda Aleksandr'ı teşvik etmekteydiler. Aleksandr tüm dikkatini Güney Rusya'da güçlü bir ordu toplamaya vermişken, politik koordinasyon için Avusturya ile de birkaç görüşmede bulundu. Burada başarısız olan Aleksandr, eski politikasından tam bir geri dönüş yaparak yönünü Britanya'ya çevirdi. 1825'de, Londra'daki Rus büyükelçisinin karısı Prenses Dorothy Lieven vasıtasıyla Canning'le temasa geçerek, Yakın Doğu'da işbirliği yapmaları teklifinde bulundu.

İç siyasette Aleksandr, hükümdarlığının ikinci döneminde de geniş kapsamlı politik reform planlarını gerçeleştirebilmek için denemeler yapmaya devam ediyordu. İç reformlar konusunda Aleksandr'ın başdanışmanlığını, anayasa çizgiler doğrultusunda merkezi hükümet ile bölgesel hükümetleri reorganize edecek iyi dengelenmiş bir planı 1820 senesinde kendisine arz eden Nikolay Novosiltsov yapmaktaydı. Merkezileşmeden yana olan Spe-

ransky'nin aksine Novosiltsov, Rusya'yı, herbirinin kendine ait meclisleri (*seim*) ve idare konseyleri olan birkaç büyük eyalete taksim etmeyi önermişti. Eyalet meclisleri ulusal meclise delegeler gönderecekti. Novosiltsov'un Birleşik Devletler anaya modelinden etkilendiği gayet açıktı. Aleksandr plandan memnun kaldığının sinyalini verdi, fakat hemen onaylayıp fiiliyata geçirmek hususunda tereddütte kaldı. Nihayetinde hazırlanan programı, yerel konseylerden başlanarak parça parça yürürlüğe koymaya karar verdi. Ve deneme maksadıyla Riyazan eyaleti pilot bölge seçilerek burada konseyler meydana getirildi (1823).

Bu arada Aleksandr, "köylü problemine" çözüm bulabilmek için arayışlarını sürdürüyordu. 1816'dan 1819 kadar olan üç yıllık süre zarfında Estonya, Courland ve Livonya'da serflik yürürlükten kaldırılmıştı. Köylülere şahsi özgürlükleri verilmiş, fakat kendilerine toprak tahsis edilmemişti. Rusya'da ise Aleksandr çok güvendiği birkaç kişiden köylü reformu için projeler sunmalarını istedi. Biri, ordunun Levazım Daire Başkanı George Kankrin; diğeri de General Aleksis Arakçeyev (daha sonra Aleksandr, Arakçeyev'i iç işleri konusunda başyardımcısı yapacaktır) tarafından hazırlanan iki plan çara arz edildi. Arakçeyev iyi bir eğitim almamıştı, çok sert fakat aynı zamanda dürüst ve etkin bir idareciydi. Diğer hizmetleri arasında 1812 Savaşı'ndan önce Rus topçu sınıfının modernize edilmesi de vardı. Aleksandr, sonuna kadar babasına bağlı kalan birkaç adamdan biri olan Arakçeyev'e gönülden güveniyordu. Hem Arakçeyev hem de Kankrin köylülerin aşamalı olarak azat edilmesi taraftarıydılar. Arakçeyev, soylulara ait mülklerin satın alınması için hazinenin 5 000 000 Ruble tahsis etmesi gerektiğini belirtti. Aleksandr, serfliği ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir girişimin toprak sahibi soyluların öfkesine sebep olacağını çok iyi bilmekteydi. Soyluların, kendi babasının ve III. Petro'nun tahttan indirilmesinde oynadıkları rolü iyi bilmekteydi. Bundan dolayı, köylü problemini halletmeden önce herhangi bir darbeye karşı kendisini tam anlamıyla güvenlikte hissedecek biçimde otoritesini güçlendirmesi gerektiğine inanıyordu. Dikkatli bir mülâhazanın ardından orduyu ana destek unsuru yapmaya karar verdi. Ama ordunun kendisi büyük ölçüde

soylulara dayanmaktaydı. Askere alınan erlerin yarısı serflerden oluşurken, aynı zamanda ordunun yiyecek ihtiyacının neredeyse tamamı soylulara ait gayrimenkullerden karşılanmaktaydı. Binaenaleyh ilk adım olarak orduyu kendi kendine yetebilir duruma getirmek gerekiyordu. Aleksandr, "askeri yerleşimler" fikrinden esinlenerek, General Arakçeyev'i bu işin gerçekleştirilmesi ile görevlendirdi.

Bir miktar araziye askeri bir ünite yerleştirmesi veya devlet arazilerinde çalışan köylülerin kaldığı bölgenin askeri kampa dönüştürülmesi suretiyle bir askeri yerleşim alanı oluşturulmuştu. Askeri eğitim iş gücüyle birleştirilmişti. Planın bütünüyle bir askeri komünizm denemesi olduğu söylenebilir. Yeni sistemden beklenilenler şunlardı: 1) Ordu hem ekonomik hem de finansal açıdan kendi kendine yetebilir hale gelecekti; 2) Askere toprak temin edilecekti. Bunun anlamı askerlerin, yaşlılıklarının sonuna kadar yaşamlarını idame ettirebilecek düzeyde bir gelir ve kalacak yere kavuşmaları demekti; 3) Halkın büyük çoğunluğu, vergi vermek ya da orduya asker sağlamak şartlarından yalnız biri ile yükümlü kılınacaktı. Teoride önemi her ne olursa olsun, pratikte sisteme hem ordu hem de köylüler tarafından tepki gösterileceği kesindi. Her iki grup da başlangıçta bunu yönetim tarafından kendilerine yamanmış yeni bir külfet gibi addetmişlerdi. Bir açık ayaklanma için koşullar çok uygundu; nitekim çıktı da, fakat Arakçeyev ve yardımcıları tarafından insafsızca bastırıldı. Mamafih sistem uygulanmaya devam ettirildi. Aleksandr öldüğünde yaklaşık 250 000 asker (veya bir başka deyişle muvazzaf ordunun 1/3'ü) yeni oluşturulan bu merkezlere yerleştirilmişlerdi. Askeri yerleşimler I. Nikolay'ın saltanat süresi boyunca varlığını devam ettirdi. İçlerinden bazıları bir hayli büyük oranda başarı sağladı. Vasat bir köylü ve ailesi için bu askeri yerleşim alanlarının her birinde hastaneler ve okullar inşaa edildi. Söz konusu dönemde vasat bir köylü ailesinin bu tür imkanlardan yararlanması mümkün değildi.

Dış politikanın ağır problemleri ile zihni meşgul olan Aleksandr, ömrünün sonlarına doğru iç işlerindeki idari otorite yetkisini neredeyse tamamen Arakçeyev'e devretmişti. Bu arada Arakçeyev'in başında bulunduğu askeri yerleşimleri gibi kendisi

de de hızla popülaritesini yitirmekteydi. Rusya'da rağbet görmeyen diğer bir idari atama ise 1816'da Prens Aleksandr Golitsyn'ın Din İşleri ve Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmesiydi. Golitsyn, aşırı dindar ve mistik bir kişiydi. Faaliyetleri hem Ortodoks ruhban sınıfının muhafazakâr kanadını hem de liberalleri rahatsız etmekteydi. Muhafazakârlar, Britanyalı ve (1812'de Rusya'da açılan ve 1826'da kapatılan) Yabancı İncil Cemiyeti'nin Rusya kolunu himaye ettiği için tepkiliydiler. Liberallerin karşı çıktıkları ve üzerinde durdukları nokta ise, Golitsyn'ın okullarda ve üniversitelerde din eğitimine ağırlık verdirtmesi ve bunu zorunlu tutması idi. Aslında, Golitsyn'ın eğitim bölgelerine atadığı küratörlerden [idareci] bazıları, hararetli dindar eğilimlerinin etkisiyle kendi insiyatifleri dahilinde ipe sapa gelmez, saçma sapan uygulamalar getirmekte; din adına sosyal ve tabii bilimlerin öğretimini dar boğaza sokarak, birtakım engeller koymaktaydılar. St. Petersburg, Kazan ve Harkov üniversitelerinde çalışan profesörlerden bir kısmı ya kovuldu ya da istifalarını vererek görevlerinden ayrıldılar. Ortodoks ruhban sınıfının muhafazakâr kanadının baskısı altında kalan Aleksandr, Golitsyn'ı görevinden uzaklaştırarak yerine muhafazakâr bir Ortodoks olan Amiral Aleksandr Şişkov'u tayin etti. Sonuncusu "gerici" yaftası ile nam salmış olsa da liberallerden bazıları bu değişiklikten memnundu.

Aleksandr, anayasal devlet modeline geçişle ilgili planlarını kamuoyundan gizli tutmaktaydı ve hiç kimse dış politikada 1825'de gerçekleştireceği eli kulağındaki dönüşten haberdar değildi. Metternich'e boyun eğip Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna'yı Polonya'ya teslim etmeye hazır olmasından dolayı Rusya'nın ulusal menfaatlerine ihanet etmekle ve ayrıca içerde gerici bir politika izlemekle suçlandı. Bir grup liberal Muhafız Birlikleri subayına göre 1812-1815 zaferinin ardından şu anki umutsuzluk ortamı katlanılması zor bir durumdu. Reform taraftarı olan bu subaylar, mümkün mertebe kamuoyunu göz önünde bulundurarak, barışçı yolların boşa çıkması durumunda bir hükümet darbesi ile olayları kendi elleriyle yoluna koymaya karar vermişlerdi.

1815'den hemen sonra gizli cemiyetler, Rusyanın içişlerini tamamen yeniden düzenlemek amacıyla teşkilatlanmaya başladılar.

Bunlar, kısmen Mason Locaları'nın tesiri altında veya onlarla birtakım ilişkiler tesis edilerek kurulmuşlardı. Tarihten alınması gereken dersler, muhalefet oluşturan liberal soylular tarafından kaçırılmamıştı. Tüm gizli cemiyetlerin programında serfliğin feshi yer almaktaydı. Devrimci gruplar içerisinde iki tanesi ayrı bir öneme sahipti: Albay Paul Pestel'in liderliğinde güney ordusuna mensup subaylar tarafından kurulan Güney Cemiyeti, ve St. Petersburg'daki Kuzey Cemiyeti. *Russkaya Pravda* (Rus Hukuku) olarak bilinen bir anayasa taslağı, Pestel tarafından çizilmişti. Pestel, geleceğin Rusyası'nı demokratik politikalar ile bezenmiş merkezi bir cumhuriyet biçiminde tahayyül etmekteydi ve aynı zamanda devrim hükümetinde güçlü bir diktatorya tesis edilmesi taraftarıydı. Bu yönleriyle Pestel adeta Fransız Jakobenlerinin bir çırağı ve Lenin'in de öncüsü gibiydi. Kuzey Cemiyeti ise önderleri Albay Nikita Muravyev'in taslağını belirlediği, liberal bir monarşi içeren ve bireysel haklara özel önem veren bir anayasa modeli ortaya koymuştu. Birleşik Devletler Anayasası'nın doğrudan tesiri altında kaleme alınan bu taslağa göre Rusya federal çizgiler doğrultusunda organize edilecekti.

Aleksandr, 1812'de gizli cemiyetlerin faaliyetlerine dair bir rapor aldı. Ertesi yıl, Aleksandr Mason Locaları ve onlarla bağlantılı diğer tüm gizli ve yarı gizli cemiyetlerin kapatılması emrini verdi. Bu hadiseden sonra komplocular çok daha ihtiyatlı davranmaya başladılar ve gizliliklerini arttırdılar. Hiçbir tutuklama yapılmamakla beraber, daha sonraki devrimci hareketlerin gelişimini engelleyecek herhangi bir tedbir de alınmamıştı. Galiba Aleksandr, tehdidin yeterince mühim olduğu kanısında değildi. Öldüğü takdirde tahta kimin çıkacağı meselesi Aleksandr'ın dikkatine sunuldu. Aleksandr'ın bir oğlu bulunmadığı için Polonya ordusunun başkomutanı olan kardeşi Konstantin, tahtın vârisi gibi kabul ediliyordu. Ama Polonya Leydisi ile mutlu bir evliliği olan Konstantin, bu emperyal makamın getirdiği ağır sorumlulukların ve risklerin altına girme eğiliminde değildi ve bu konuyla ilgili olarak Aleksandr'ı 1819 gibi erken bir tarihte uyarmıştı. Dört yıllık bir beklemenin ardından Aleksandr, Konstantin'in tahta çıkmayı reddettiğini onaylayan bir manifestoyu imzaladı ve yasa

uyarınca, bir sonraki genç kardeşi Nikolay'ı halefi olarak tayin etti. Sebep veya sebeplerinin ne olduğu bilinmemekle beraber Aleksandr, manifestoyu yayınlamadı fakat üç adet kopya çıkararak mühürlü zarflar içinde farklı yerlerde muhafaza etti. Gizliliğin nedenlerinden biri, Aleksandr'ın, durumun subayları kızdırmasından ve bir ayaklanma çıkarmalarından korkmuş olması olabilir. Prusyalı bir prensesle evli bulunan Nikolay, muhafazakâr bakış açısının yanı sıra Prusya ile olan temaslarından ve duyduğu sempatiden ötürü subaylar arasında sevilmemekteydi.

Farklı görevlerin getirdiği sorumlulukların daha da ağırlaşmasının getirdiği gerilimli yıllar akıp gitti. Aleksandr hâlâ hem dış hem de iç politikadaki mühim problemlerin tatmin edici bir şekilde çözülebileceği ümidini taşımaktaydı; ama artık çok bitkindi ve samimi arkadaşlarından birkaçına şartlar müsade eder etmez tahttan feragat ederek müstakil bir yaşam sürme arzusundan bahsetmişti. 1823'de de baş başa bir sohbet sırasında Prusya prensi William'a da (geleceğin I. William'ı) her halükârda ellisine geldiğinde köşesine çekileceğini söylemişti. Zaten o kadar yaşamayacaktı da. 48 yaşına bastığında Kırım'da yakalandığı ateşli bir hastalık sonucu 1 Aralık 1825'de Taganrog'da öldü. Beklenmedik ölümü bir efsanenin de yükselişine vesile olmuştu; güya, Aleksandr ölmemiş, bir seyyah kılığına bürünmüş ve yıllar sonra Sibirya'da Fedor Kuzmiç adında yaşlı bir adam olarak ortaya çıkışmıştı.[1]

1. Fedor Kuzmiç'in gerçekten de eski Çar I. Aleksandr olduğunu kabul eden ve bu yönde destekleyici kanıtlar ortaya koyan iki kitap bulunmaktadır. Birisi İngilizcedir; L. I. Strakhovsky'nin kaleme aldığı "*Aleksandr I of Russia* (New York, W. W. Norton, 1947)" diğeri ise M. V. Zyzykin tarafından Rusça olarak kaleme alınan fakat daha sonra İngilizceye de çevrilen "The Mystery of Emperor Aleksandr I (Buenos Aires, 1952)" Prof. Strakhovsky "tezinin delili olarak İngiltere'de yaşayan Cathcart ailesinin hususi belgelerini göstermiştir, fakat söz konusu belgeler, içlerinde müteveffa Grandük Nikolay Mihayloviç'in de bulunduğu hiçbir araştırmacıya açılmamıştır"

5. Aralık ayaklanması

Aleksandr öldüğü zaman Konstantin Varşova'da Nikolay ise St. Petersburg'da idi. Her ikisi de Aleksandr'ın manifestosundan haberdardı, ama sadece Konstantin belgenin gerektirdiği şekilde davranmıştı. Varşova'daki askeri ve sivil memurlarına yeni imparatora sadakât sözü vermeleri yönünde emir verdi. Diğer yandan St. Petersburg askeri valisinin Muhafız subayları arasında pek sevilmediğini kendisine bildirmesi üzerine, onlardan St. Petersburg'da Konstantin'e sadakat sözü vermelerini isteme cesareti gösteremedi ve bağlılık yemini etmelerini istemek zorunda kaldı.

Hiçbir telgraf ya da demiryolu hizmeti olmadığı düşünülürse - ki o dönemde St. Petersburg ile Varşova arasındaki bağlantı atlı postacılar tarafından sağlanıyordu, kriz durumunun uzun bir zaman dilimine yayıldığı anlaşılabilir. Aleksandr'ın ölümüne dair haberler St. Petersburg'a 8 Aralık 1825'de ulaşmıştı. Nikolay ile Konstantin arasında sona erdirilmiş olan yazışmadan tam iki hafta öncesiydi. Konstantin, bu yazışma sonucunda kategorik olarak tahttan feragatını birkez daha yenilemişti. 26 Aralık günü İmparator I. Nikolay'a resmi bağlılık yemini beyanında bulunma tarihi olarak belirlenmişti. Ama aynı tarih entrikacıların da isyanı başlatmak için seçtikleri tarihti ve bu yüzden onlara Dekabristler adı verildi. Entrikacılar, birkaç alay askeri kandırmayı başarmış ve onları yapacakları yeminin legal olmayacağı, İmparator Konstantin'in haklarını gözetmeleri gerektiği ve bir anayasa talebinde bulunacakları konusunda inandırmışlardı. Cahil askerlerden bazılarının "Anayasa" (Konstitutsiya) sözcüğünü Konstantin'in karısının ismi sandıkları söylenir.

İsyancılar Senato Meydanını işgal ettiler, arabulucular gönderildiyse de bir sonuç alınamadı. 1812 Savaşı'nın kahramanlarından olan St. Petersburg askeri valisi de müzakere girişimleri sırasında öldürülmüştü. Mamafih isyancılar, eylem planları bulunduğuna dair hiçbir belirti göstermiyorlardı; kendilerini şehrin ortasında oluşturdukları bir kare içine hapsetmişlerdi. Nikolay kendine bağlı kalan birlikleri getirmeyi başardı ve başkentin stratejik noktalarına toplar yerleştirtti. İsyancıların ağır silahları yoktu.

Akşama doğru kuşatıldıkları söylenerek teslim olmaları istendiyse de teklif reddedildi. Bunun üzerine kalabalığa doğru uyarı amaçlı bir pare top atışı yapıldı; kare dağıtıldı ve isyancılar kaçışmaya başladılar. Ayaklanma hemen hemen bastırılmış gibiydi. Güney Rusya'da vukû bulan bir askeri isyan girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Soruşturmalar ve tutuklamalar derhal başlatıldı. 120 kişi yargılandı, birçoğu Rusya'nın önde gelen soylu ailelerine mensup asillerdi. Verilen hükümler Nikolay tarafından kısmen hafifletilmiş olsa bile, aralarında Albay Pestel'in de bulunduğu 5 elebaşı asıldı; 31'i de ağır iş cezasına mahkûm edilerek Sibirya'ya gönderildi. İhbarcıya gelince, o da ya Sibirya'ya sürgün edildi veya hapse atıldı.

6. I. Nikolay'ın iç politikası

I. Nikolay, agabeyi Aleksandr'ın aksine oldukça sakin biriydi. Mizacı Aleksandr'a göre çok daha ilkel ve ilgi alanlarının kapsamı daha dardı. Bunun yanında politik düşünceleri içerisinde gizli tuttuğu bir liberalizm anlayışı da yoktu. Toplumu nasıl elinde tutabileceğine dair tam anlamıyla bilgisiz olmasa bile, bu hususta ki kapasitesi çok sınırlıydı. Açık, dürüst bir idareci ve devletin hizmetkârı rolünü oynamayı seviyordu.

Onun nazarında siyaset demek askeri ve sivil konularda çok katı bir disiplin demekti. Ona da Büyük Petro'ya rehberlik eden aynı görüş, yani "düzenli" veya "denetimli" devlet modeli anlayışı rehberlik etmekteydi; ama ne yazık ki Nikolay, Petro kadar yetenekli ve bilgili değildi. Nikolay'ın çağdaşı büyük Rus şairi Puşkin onun için şunları söylemiştir: *"Il y a beaucoup d'enseigne en lui et un peu de Pierre le Grand"* (Çok eğitimli biri, ama onda Büyük Petro'dan çok az şey var). Hiç kuşku yok ki Nikolay, tarih mahkemesi nezdinde kendisini sorumlu hissediyor ve Rusya'ya hizmet etme arzusuyla yanıp tutuşuyordu, fakat askeri konular haricinde hiçbir eğitim almamıştı yani diğer bir deyişle idari konularda donanım sahibi değildi. Buna rağmen hâlâ devletin tüm kurumlarını denetlemeye kalkıyordu. Liberalleri rahatsız etmesi yetmiyor-

muş gibi, anayasa reform paketiyle ilgili hazırlıkların tamamını durdurdu ve bu bağlamda yerel idare teşkilatlanmalarına yönelik yeni denemeleri iptal ettirdi. Yine de Rusya'nın idari ve sosyal yapılanmasında başlattığı gelişmeler hususunda harcadığı çabaları inkâr etmek imkansızdı. Dekabristlerin, devlet işlerinde ne gibi değişiklikler yapılması gerektiğine dair görüşlerini içeren özet bir belge hazırlanmasını emretti ve dökümanı dikkatlice inceledi.

Dekabristlere göre Rus politik sisteminin temel eksiklerinden biri, herhangi bir yargı sisteminin bulunmayışı ve buna bağlı olarak muhakeme usullerinin karmaşıklığıydı. Söz konusu eksikliği gidermek amacıyla Nikolay, hukuku sistematize edilmesi ve *Svod Zakonov*'un (Kanun Külliyatı) derlenmesi için bir kurul toplattı. Büyük devlet adamı ve hukukçu Speransky de bu işin başına getirildi. Bildiğimiz gibi Speransky, 1812'de sürgüne gönderilmişti. Aleksandr döneminin ikinci yarısında eyaletlerde mülki hizmetlerde bulunmasına müsaade edildi; 1821-22'de Sibirya genel valiliği yapan Speransky'nin daha sonra St. Petersburg'a dönmesine de izin verildi. Artık eski siyasî gücü bulunmayan Speransky'nin sadakâtini test etmek isteyen Nikolay, onu, Dekabristler dâvâsının yargıçlarından biri olarak atadı. Birkaç yıllık yoğun bir çalışmanın ardından, Speransky, kronolojik sıraya göre 1649'da çıkarılan Çar Aleksey Külliyatı'ndan başlayarak İmparator Nikolay'ın taç giyme törenine kadar olan dönemi kapsayan 42 ciltlik "*Rus Yasaları Koleksiyonu*"nu yayınladı. Bu çalışma sayesinde 1832'de düzenli bir Rus Çarlığı Kanun Külliyatı derlendi. Külliyatın ikinci baskısı 1842'de, üçüncü baskısı ise 1857'de yapıldı. Böylece II. Katerina ve I. Aleksandr dönemlerinde sistematik bir biçimde derlenememiş olan kanunlar, nihayet I. Nikolay zamanında başarı ile tedvin edildi.

Rus sosyal hayatıyla ilgili olarak Dekabristlerin işaret ettikleri bir başka önemli eksik de, tabii olarak "serflik" idi. I. Aleksandr döneminde hükümetin serfliğin kaldırılması veya en azından belirli sınırlar getirilmesi hususunda ne denli ciddi planlar içinde olduğunu ve nasıl bir gayret sarf ettiğini görmüştük. I. Nikolay da aynı istikamette ilerlemeyi sürdürdü. Aleksandr gibi o da "köylü problemi"nin soylularla mücadelede çok büyük politik önemi bulunduğunu düşünmekteydi. Esas itibariyle bir soylu hareketi olan Dekabrist Ayaklanması'nı izleyen süreçte, Nikolay soylu ke-

simin güven vermeyen siyasî entrikalarını durdurmak için kesin bir hamle yapmamıştı.

I. Nikolay zamanında serfliği sınırlandırmaya yönelik birkaç tedbir alınmıştı. 1827'de ve 1833'de çıkarılan kanunlar - ki her ikisi de kayda değer şeyler değildi, - başka bir bağlamda ifade edilmişlerdi. Hükûmet, toprak sahipleri tarafından sömürülen köylü iş gücünü tanzim etmek düşüncesi ile hareket etmişti. Köylünün toprağa zorunlu bağlanmasıyla ilgili olarak 1842'de çıkarılan kanun da bu amaca yönelikti. Kanun, toprak sahiplerinin emirleri altındaki köylülerin görevlerinin neler olduğuna dair bir tanımlama getirmeleri gereğini şart koşuyordu; fakat bunu yine toprak sahiplerinin hüsn-ü niyetine bırakıyordu. Polonya Krallığı'nda sözkonusu "çizelgeler" 1846'da yürürlüğe konurken; Avusturya Galiçyası'ndaki köylü isyanından dolayı güneybatı eyaletlerinde "envanterler" 1853'den itibaren kullanıma girdi. Hem tablolar hem de envanterlerde köylülere ait borçların listeleri yer almaktaydı. Herşey genel bir köylü reformunun işareti gibiydi, fakat bir sonraki hükümete kadar bu hareket gerçekleşmeyecekti.

Dekabristlerin Rusya'nın idari yapısında gördükleri diğer bir aksaklık ise, mali sistemdeki karışıklık ve I. Aleksandr dönemindeki uzun süreli savaşların sonucu olarak kağıt para enflasyonu neticesinde Rublenin değerinin düşmesi idi. Nikolay'ın mali reformları, maliye bakanı olarak atadığı Kankrin'in öncülüğünde gerçekleştirilmişti. Kankrin ilk tedbir olarak banknotları 1/3.5 oranına sabitledi. Bunu takiben yeni para birimi bir altın rezervi ile desteklendi ve böylelikle parite korundu; eski banknotlar hazine tarafından manivela edilerek piyasadan çekildi.

Dekabristlerin devletin hukuki ve idari mekanizmalarındaki eksikleriyle ligili yaptıkları tespitlere binaen pek çok reform gerçekleştiren, onların sosyal ve ekonomik hayata dair tavsiyelerini de dikkate alan Nikolay, tüm bu gelişmelerin ardından otokrasi ilkesinin yeniden tesisi için çalışmaya başladı. Liberalizm lehine yapılan tüm gösteriler acımasızca bastırıldı. Basın özgürlüğü sınırlandırılmış; üniversiteler katı bir denetim altına alınmıştı; başvekillik bünyesinde gizli polis olarak görev yapacak bir "üçüncü" departman kurulmuş, yeni teşkil edilen Jandarma Birlikleri'yle de takviye edilmişti. Her kim olursa olsun hakkında en ufak bir siya-

sî itimatsızlık duyulan askeri veya sivil bir memurun görevine derhal son verilmekte ve tüm kariyeri sıfırlanmaktaydı. Sonuçta yetenekli subayların ve yüksek makam sahibi tecrübeli bürokratların sayısı büyük oranda azalmıştı. Tutuklamalar ve sürgünler bağımsız politik görüşleri olan herkesi korkutuyordu. "Slavofil" grubun aşırı muhafazakâr siyasî düşünürü George Samarin hapsedilmişti. Samarin daha kısa bir süre önce 1851 senesinde, Baltık eyaletlerinde Alman partisine karşı yürüttüğü muhalefetiyle tanınmaktaydı. Gerçek anlamda bir edebiyat dehası olan genç yazar Dostoyevsky de Fransız sosyalizmini kendilerine rehber edinen bir gruba üyelikten dolayı 1849'da Sibirya'ya sürgün edilmişti.

I. Nikolay'ın sistemi, kendisine zorla itaatı makul gören ve bunun için karşısındakine herhangi bir şekilde savunma hakkı tanımayan bir sistemdi. Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki askeri başarısızlığından doğan sefalet su yüzüne çıkmaya başladığında, çöküşün mimarı durumu tersine çevirmekten âciz kalmıştı. I. Nikolay, savaşın ortalarında, 2 Mart 1855'de soğuk algınlığı ve sinir yorgunluğu sebebiyle öldü. Kendisini zehirlediği yönünde bir söylenti de bulunmaktadır.

7. I. Nikolay'ın dış politikası

İmparator Nikolay'ın dış politikası, içeride izlediği politika ile aynı temel prensipler üzerinde şekillenmişti. Ana konsepti "legitimizma" ilkesiydi; I. Nikolay'ın tüm liberal ve devrimci hareketlere karşı duruşu da bundan dolayıdır. Ama dış politikadaki ilk hamlesi - 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı - yukarıda bahsettiğimiz ilkesiyle tam anlamıyla uyuşmamaktaydı. Yunan isyanını desteklemekle dış politikadaki genel prensiplerine ters düşmekle kalmıyor, aynı zamanda Rus diplomasisinin Balkanlardaki geleneksel amaçlarına da zarar vermiş oluyordu. Üstelik, savaş ortamı selefi I. Aleksandr döneminde hazırlanmıştı. Nikolay, kardeşini büyük bir dinginlikle takip ediyordu ve ayrıca muhtemelen istemeden de olsa Rus toplumunun dikkatini Dekabristler Ayaklanması'ndan bir yabancı savaşa çekmeyi başarmıştı. 1827'de İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Yunanistan'a yardım hususunda ortak bir mu-

tabakata varıldı. 1827 Sonbaharında birleşik İngiliz-Fransız-Rus deniz filosu, Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin önlerinde imha etti. Bu hadisenin hemen sonrasında ise Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yeni bir savaş patlak verdi (1828-1829).

Nikolay'ın planına göre Güney Slavlarını özgürlüklerine kavuşturmak maksadıyla Balkanlar'da vukû bulacak olan savaşta Polonya ordusu da yer alacaktı. Fakat işler umduğu gibi gitmedi ve Grandük Konstantin, Polonya ordusunun Balkanlar'a gönderilmesine karşı çıktı. Mamafih, Polonya, Rus ordusunda görev almaları için bazı subaylarını gönderdi ve böylece savaşa temsili boyutta da olsa katılmış oldu. 1828'e doğru savaş ortamı yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı; ertesi yıl Rus Başkomutan General İvan Debiç, Kulevçi'de* Türklere ağır bir darbe vurduktan sonra Balkanlar'ı geçerek Edirne önlerine kadar geldi. Aynı sıralarda General İvan Paskeviç de Erzurum'u ele geçirerek Kafkasya cephesinde önemli bir başarıya imza atmıştı. Bâb-ı Âli, Edirne'de bir sulh yapmaya mecbur bırakıldı. Barış anlaşması uyarınca Türkiye, Rusya'nın Tuna ağzına yerleşmesine ve topraklarını Kafkasya boyunca Karadeniz kıyısına kadar genişletmesine müsade edecekti. Yunanistan'ın bağımsızlığı güvence altına alındığı gibi Tuna Prenslikleri olan Sırbistan, Boğdan ve Eflak'a da otonomi verilecekti. Osmanlı'yı ciddi şekilde sıkıştırmış olan Rusya'nın Edirne Anlaşması şartlarını zaferine oranla yumuşak tutması Avrupalı diplomatları hayrete düşürmüştü. Bu, zayıflığın ya da kusurun değil, basiretsizliğin ve iktidarsızlığın sonucu; aynı zamanda İmparator Pavel'in *Türkofil* politikasının da bir devamı idi. Edirne Anlaşması'nın şartlarındaki hafifletme dört yıl sonra Osmanlı ile Rusya arasında yapılacak olan Hünkâr İskelesi Anlaşmas'nda meyvelerini verecekti.

1831 senesinde Türkiye kendisini bir iç savaşın ortasında buldu. Mısır hidivi Mehmet Ali Paşa, Sultan'a karşı ayaklandı. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim, Sultan'ın ordusunu mağlup etmeyi başardı.

* Savaş 30 Mayıs'ta Kulevçi köyü önlerinde vuku buldu. Osmanlı ordusunu Raşid Paşa komuta ediyordu. Osmanlı ordusu 40 bin asker ve 56 toptan; Rus ordusu ise piyade ve süvari olarak 29 bin kişi ve 152 toptan ibaretti. Rusların kaybı 2 general, 60 subay, 2248 asker; Osmanlıların kaybı ise 5 bin ölü, 2 bin esir, 6 sancak ve 50 toptu (ed.).

General Muravyev komutasındaki küçük bir kolordu, İstanbul'u korumak için Boğaz'a intikal ettirildi. Rusya'nın müdahalesi ile Osmanlı Devleti kurtarılmıştı. General Muravyev, Nikolay döneminin sıradışı askeri kişiliklerinden biriydi. Kendisini Doğu'da görev almak için yetiştirmişti. Doğu dillerinden birkaçını öğrenmişti ve bu sayede tercüman aracılığı olmadan muhataplarıyla anlaşabiliyordu. Rusya'nın Türkiye'nin koruyucusu sıfatıyla yer aldığı Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın (1833) zeminini hazırlayan da o idi. Anlaşma hükmüne göre Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Türk ve Rus savaş gemileri hariç tüm savaş gemilerine kapatılacaktı. Anlaşma Rus diplomasisinin büyük bir zaferi olmakla beraber Rusya, bu durumu kendi çıkarları için kullanmayı başaramadı. Nikolay aynı yıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Münchengraetz'de yaptığı mutabakat ile kendi ellerini bağlamış oldu. Ardından, 1840 ve 1841 tarihli Londra Konferansları'nda yer alan Rusya, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını uluslararası güvence altına alarak tüm askeri geçişlere kapatılması kararına onay vermek suretiyle Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın bütün kazanımlarını çöpe atmış oluyordu.

Fransa'da Temmuz 1830 Devrimi ile Bourbon'lardan X. Charles tahttan indirilerek, Orleans ailesine mensup ve liberal görüşleriyle tanınan Louis Philippe kral ilan edildi. Nikolay, başlangıçta Bourbon'lar lehinde duruma müdahale etmeye karar verdiyse de, Polonya'daki isyan sebebiyle buna fırsat bulamadı. Ayaklanmanın nedenini Nikolay'ın Polonya politikası ile açıklamak güç; çünkü bir dönem anayasal prensipler ile problemli olan Nikolay yine de Polonya'nın anayasal düzenini sürdürmesine izin veriyor ve süreci dikkatle takip ediyordu. Ama diğer taraftan milliyetçi tavrı, I. Aleksandr döneminden beri Litvanya ve Batı Rus eyaletlerinin Polonya'ya devredilmesini umud eden Lehlerin hayallerini imkansız kılıyor ve bir "isyanı" da kaçınılmaz hale getiriyordu. Polonya isyanı, bir yıl süren yoğun bir savaşın ardından bastırıldı (1831). Buna müteakip olarak Polonya anayasası yürürlükten kaldırıldı. 1832 Kurucu Yasası, Polonya'ya yalnızca idari otonomi hakkı bırakmıştı. Bu hamle ileride hem Ruslar hem de Lehler için "Polonya probleminin" daha da karmaşık bir hâl almasına sebep olacaktı. Nikolay'ın gerici dış politikası ikinci defa, 1848-49'da, tüm Avrupa kıtasını çalkalayan yeni bir devrim dalgası sürecinde

kendini gösterecekti. Macaristan, Avusturya'ya karşı ayaklanmıştı. Genç Avusturya imparatoru Francis Joseph'in şahsi ricası üzerine Nikolay, 1849'da General Paskeviç kumandasında 100.000 kişilik bir Rus ordusunu bölgeye sevketti. İki ateş arasında sıkışan Macar ordusu teslim oldu ve Avusturya kurtarıldı. Avusturya başbakanı Schwartzenberg Avusturya'nın sürecin devamında sergileyeceği politikası üzerinde oluşabilecek müfrit bir Rus tesirinin önüne geçebilmek için hiç vakit kaybetmeden bazı adımlar attı. Bu hususta meşhur bir de açıklaması vardı: "*Avusturya, nankörlüğü ile dünyayı şaşırtacak*" Avusturya, çok geçmeden eline geçen ilk fırsatta vefasızlığını kanıtlayacaktı.

1840'larda "Doğu Meselesi" yüzünden Rusya, İngiltere ve Fransa arasında büyük bir sürtüşmenin meydana geleceğini kestirmek hiç de zor değildi. 1848 Fransız İhtilali, Fransa ile Rusya arasındaki ilişkilerin tamamen bozulmasına sebep olmuştu. İkinci Fransız Cumhuriyeti, III. Napolyon İmparatorluğu halini aldığında Rusya için herhangi bir sorun yoktu. Fakat III. Napolyon, iç politikadaki gücünü ve prestijini arttırmak için dış politikada saldırgan bir tutum izlemeye başlayınca durum değişti. Fransız Katoliklerini kendi tarafına çekmek maksadıyla Bâb-ı Âli'den, Kutsal Topraklar'da yaşayan Katolikler için ayrıcalıklar bahşetmesini istedi. Sultan da Napolyon'u kırmadı ve Beytüllahim Kilisesi'nin anahtarlarını Ortodoks Yunanlılardan alarak Katolik Kilisesi'ne verdi. Bunun üzerine, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması uyarınca Türkiye'de yaşayan Ortodoksların hamisi sıfatındaki Nikolay da Ortodoks Kilisesi'ne ait haklarının yeniden tesisini istedi. Sultan'ın bu talebi geri çevirmesi üzerine Nikolay, Rus birliklerini, Türk süzerenliği altındaki otonom Eflak ve Boğdan Prenslikleri üzerine gönderdi.*

* Napolyon'un Bab-ı Âli'den böyle bir talepte bulunmasından önce Filistin'deki Ortodoks ve Katolik kiliseleri birbiriyle gırtlak gırtlağa boğuşmaya başlamışlardı. Bunlar dıştan bakınca dini cemaatler arasında dahili kült meseleleri yüzünden hiç eksik olmayan sıradan çekişmeler gibi görünüyordu. Örneğin Betlehem mağarasının anahtarlarını kim taşıyacak, Kutsal Mezar Kilisesi'nin kubbesini kim tamir edecek, İsa'nın doğduğu kiliseye Fransız armalı gümüş yıldız konulabilir mi, konulamaz mı vs. Ortodoksların arkasında Rusya, Kato-

1853 Sonbaharı'nda Bâb-ı Âli, Rusya'ya savaş ilan etti. Kasım ayında Rus Karadeniz donanması ani bir baskın ile Osmanlıların Karadeniz donanmasını Sinop'ta tamamen imha etti. Bu hadiseye binaen İngiliz ve Fransız donanmaları boğazlar yoluyla Karadeniz'e girdiler ve neticede Rusya ile Batı Avrupa devletleri arasında büyük bir savaş patlak vermiş oldu. Daha sonra İngiltere ve Fransa'ya Sardunya Krallığı da katılmıştı. Avusturya'nın Eflak ve Boğdan Prenslikleri'nin tahliyesini istemesi üzerine Rusya'nın vaziyeti iyice sarpa sardı. Schwartzenberg'in kehaneti doğrulanıyordu. Nikolay, bilhassa Prusya'nın "ne yapacağı kestirilemeyen" halini göz önünde bulundurarak, Rusya'nın Avusturya ile savaşa hazır olmadığı kanısına vardı ve taleplerini kabul etmek zorunda kaldı.

Rus ordusunun ana kuvvetleri, muhtemel bir Avusturya saldırısına karşı batı sınırlarına kaydırıldı. Avusturya tehdidi, Rusların temel stratejik askeri planı olan 'Tuna'da savaş' fikrini imkansız kılıyordu. Diğer yandan, yelkenli ahşap gemilerden oluşan Rus filosunun, modern Anglo-Frank filosu karşısında tam anlamıyla hezimete uğraması sebebiyle Rusların direnmesi mümkün görünmüyordu. 1854 Sonbaharına doğru müttefik kuvvetler Kırım'a Gözleve [Eupatoria] yakınlarına asker çıkardılar ve Sivastopol'a doğru harekete geçtiler. Şehir, General Edward Totleben tarafından hızla tahkim edilirken, liman girişi de birçok gemi batırılmak üzere yaklaşan Anglo-Frank filosuna kapatılmaya çalışıldı. Sivastopol kuşatması başlamıştı. Eğer Gen. Paskeviç, Avusturya sınırında teyakkuz halinde bekleyen ana Rus ordusundan destek birlikleri yollamayı kabul etseydi, belki de şehir kurtulabilirdi. Ama, Paskeviç bu riski göze alamamıştı.

---

liklerin arkasında Fransa'nın başını çektiği tüm Avrupa kıtası vardı. Osmanlı sultanının tebaaları arasında on milyon kadar Ortodoks, birkaç yüz bin de Katolik vardı. Dolayısıyla Filistin'deki ruhani ağırlığın Ortodoksların elinde olması son derece mantıklıydı.

22 Mart 1853'de Fransa dışişleri bakanı Türkiye'ye bir talimatla yeni bir elçi gönderdi. Talimatta şöyle deniliyordu: "Eğer Sivastopol'daki Rus filosu harekete geçer veya Rus ordusu Eflak ve Boğdan'a girer yahut Rus gemileri Osmanlı'nın Karadeniz sahillerine yaklaşırsa, bunlardan herhangi biri prensip olarak Rusya'ya savaş ilanı için yeterlidir." (Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 353-354) (ed.)

2 Mart 1855'de İmparator Nikolay öldü. Fakat yerine geçen oğlu II. Aleksandr da Nikolay'ın askeri planlarına hiçbir yenilik katmadan aynen devam ettirdi. Sıvastopol adeta kendi kaderiyle başbaşa bırakıldı. 8 Eylül 1855'de Fransızlar, Sıvastopol'un kilit kalesi olan Malakoff'u ele geçirmeyi başardılar.

Bu arada Gen. Muravyev'in başında bulunduğu Kafkasya cephesinden sevindirici bir haber gelmişti. Türklerin zapt edilemez dedikleri Kars Kalesi düşmüştü. Ruslar daha önce 1829'da, Kars'ı işgal etmiş, fakat Edirne Anlaşması ile Türklere geri vermişti.

1856'nın başlarında, Avusturya ve Prusya'nın aracılığı ile Rusya ve düşmanları arasında barış görüşmeleri başlatıldı. Neticede şartları Rusya'nın çok aleyhinde olan Paris Anlaşması imzalandı. Sıvastopol'u geri alarak karşılığında Kars'ı Türkiye'ye iade eden Rusya, Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını kaybetti. Çanakkale ve İstanbul Boğazları tüm ulusların savaş gemilerine kapatıldı. Besarabya'nın güneyi Boğdan Prensliğine verilerek, Rusya'nın Tuna'ya geçişi engellendi. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Ortodoks halkların hamisi konumundaki Rusya, bu hususi ayrıcalığından da feragat edecekti. Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde ikamet eden tüm Hıristiyanlar artık Batılı güçlerin ortak himayesi altına gireceklerdi.

Böylelikle I. Nikolay'ın dış politikası ağır bir hezimetle sonuçlanmıştı. Rusya'nın askeri prestiji ciddi anlamda yara almış ve Avrupa siyasetindeki ağırlığı sona ermişti. Bunlar, Rusya'nın uluslararası saygınlığına vurulmuş sert darbelerdi. Rusya'nın Kırım Savaşı'nda* aldığı yenilgi, II, Aleksandr'ın icra edeceği bir dizi önemli içreformun gerekçelerinden biri oldu.

* Amerikalı çağdaş savaş tarihçi Ch. Harvie, uzun süre İngiliz ve Fransız arşivlerinde çalıştıktan sonra Kırım savaşında tarafların kayıplarını şu şekilde tespit etmiştir:
Savaşa iştirak eden asker sayısı (1000) kişi olarak: İngiltere 97,8; Fransa 309,4; Türkiye 165, Rusya 888.
Ölü sayısı (1000 kişi olarak): İngiltere 2,7; Fransa 8,4; Türkiye 10,1; Rusya 30, 6.
Aldığı yaralar sebebiyle olanlerin sayısı (1000 kişi olarak): İngiltere 1,8; Fransa 11,7; Türkiye 10,8; Rusya 42,0.
Hastalıktan ölenler (1000 kişi olarak): İngiltere 17,6; Fransa 75,4, Türkiye 10,9; Rusya 37,4
Toplam kesin kayıp: İngiltere 22 200; Fransa 95 500; Türkiye 31 800; Rusya 110 000. (Şirokorad, age., s. 390) (ed).

ONUNCU BÖLÜM

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA RUS İMPARATORLUĞU

1. II. Aleksandr'ın reformları

II. Aleksandr'ın politik görüşlerinin babasınınkilerden çok da farklı olduğu söylenemez. Esasında I. Nikolay gibi salt aydınlıkçı idealleri vardı; fakat ondan çok daha nazik ve daha toleranslı bir mizaca sahipti. İnsancıl unsurların ağırlıkta olduğu iyi bir eğitim almıştı. Özel hocalığını, dönemin en ince ruhlu ve mükemmel karakterlerinden biri olan şair Vasiliy Jukovsky yapmıştı.

Aleksandr'ın vatansever hassasiyetleri, Kırım Savaşı'nın akıbetine binaen derin yaralar almıştı. Reformlar, Rusya için artık kaçınılmazdı. Eski rejim Rusya'yı savunmakta âciz kalmıştı ve Nikolay'ın ölümünden evvel oğlu Aleksandr'a yaptığı itiraf bunu teyid eder gibiydi: "*Sana, fakir bir ülkenin idaresini veriyorum*" Eski rejimin temel kusuru 'serflik müessesesi" idi. Bu nedenledir ki II. Aleksandr'ın reformlarına, bilhassa Nikolay'ın saltanat dönemi boyunca hazırlanmış olan zeminden de faydalanarak, 'serflikten' başlaması gayet doğaldı.

Ocak 1857'de Köylü Reformu Komitesi adı altında gizli bir konsey oluşturuldu. Komite, birkaç üst düzey devlet görevlisinden müteşekkildi, ama nihai hamleler yapmaktan korkmaları, işlerin yavaş ilerlemesi ile neticelenmekteydi. İlk kararlı adım, Aleksandr'ın insiyatifi ile 1857'in sonlarında atıldı. Vilno genel

valisinin, 2 Aralık 1857 tarihli 'reform paketinin' görüşülmesi amacıyla Litvanya eyaletlerindeki soylulara bölgesel komiteler kurmaları için yetki vermesiyle fitil ateşlenmiş oldu. Bu hareket ile artık geri çekilme olanaksız hale geliyordu; böylece reformların çıkarılması kaçınılmaz bir hal almıştı. Hükümetin talebi doğrultusunda başka bölgelerdeki soylular da buna benzer komiteler kurmaya zorlandılar. II. Aleksandr'ın Moskova'da soylulara hitaben yaptığı meşhur konuşmadaki şu cümlesi de onları cesaretlendirmişti: "*Tepeden inme bir reformla serfliği kaldırmak, bunun bir taban hareketiyle kaldırılmasını beklemekten daha iyidir*"

Genel bir reform planının başarıyla işlemesi ve bunun tatbiki için gerekli hükümlerin detaylandırılması, yaklaşık üç yıldan fazla bir zaman aldı. Mahalli komitelerin icraatları St. Petersburg'taki özel komisyonlar tarafından gözden geçirilmekteydi. "Düzenleyici komisyonlar" denilen bu özel oluşumlar, büyük oranda reform taraftarı kişilerden meydana getirilmişlerdi. Bunların bir kısmı, reform paketiyle doğrudan ilişkili bakanlıklarda görevli devlet memurları, diğer bir kısmı ise ileri görüşlü toprak sahipleriydiler. James Rostovtsev, ölüm tarihi olan 1860'a kadar komisyonun başkanlığını yürütmüştü. Komisyonun önde gelen isimlerinden bir diğeri de içişleri başkan vekili Nikolay Miliutin idi. Özellikle Prens Vladimir Çerkassky ve George Samarin gibi *Slavofil* hareketin bazı önemli üyeleri de komisyon üzerinde oldukça etkiliydiler. Komisyonların hazırladıkları plan, ana komite ve Devlet Meclisi [Duma] tarafından yeniden gözden geçirildi. Bu aşamalardan sonra plan II. Aleksandr'a sunuldu ve o da serfliğin artık yürürlükten kalktığını ilan eden bir manifestoyu 3 Mart 1861'de imzaladı.

Reformun ana başlıklarını şu şekilde sıralıyabiliriz: Evlerde kullanılan serfler, herhangi bir kefaret ödenmeden iki yıl içinde özgür bırakılacaklardı. Rençber olarak kullanılan serfler ise yalnızca özgürlüklerini değil, aynı zamanda küçük bir parça da toprak alacaklardı. Eskiden serfler, hem kendilerinin hem de sahiplerinin topraklarında çalışıyorlardı. Tahsis edilen araziler, yaklaşık olarak toprak sahibinin çalışması için serfi yükümlü kıldığı alanın yani serfin emeği ile üzerinden kazanç sağladığı toprağın ancak yarısı kadarına tekabül ediyordu.

Azat edilme koşulları uyarınca, serflere verilen toprağın mülkiyeti kendisine geçmeyecek ve çiftlik sahibinin malı olarak kalmaya devam edecekti. Köylüler artık özgür bireyler haline gelmelerine rağmen, toprağın kullanımı karşılığında çiftlik sahibi için bir takım hizmetler ifa etmek zorunda bırakılmıştı. Mamafih, eğer hem çiftlik sahibi hem de serf ortak bir kararla bu ilişkiyi yürürlükten kaldırmak isterlerse, hükümet gönüllü olarak yardıma hazırdı. Yardım, serfin kendisine tahsis edilen toprağın mülkiyet senedini çiftlik sahibinden alabilmesi için hükümetin bu kişiye uzun vadeli kredi garantisi vererek faiz getirili bir bono karşılığında, toprağı, serf adına mülk sahibinden satın alması biçiminde gerçekleşmekteydi. Köylü bu parayı 49 yıl içerisinde devlete ödemekle yükümlüydü. 1861'e müteakip 20 yıl içerisinde çiftlik sahiplerinin %85'i, yararlanılmak üzere eski serflerine pay ettikleri topraklarını hükümetin desteği ile onlara satmışlardı. Yine de hâlâ köylülerin tam anlamıyla kişisel mülkiyet hakkı yoktu; her köylü komünü veya beldesi, komünal sahiplik ilkesi ile toprağın mülkiyetini almıştı. Devlete olan borçlarının itfası hususunda komün üyelerinin tamamı ortak sorumluluk ilkesi ile birbirlerine bağlı kılınmışlardı. Reformun yerleşmesi ve gayesi uyarınca işleyişinin sağlanması için görevlendirilen "aracılar" denilen özel hükümet ajanları, toprak için tüm komün adına tapu senetleri düzenlemişlerdi. Komün, her bir aileyi oluşturan toplam üye sayısını baz alarak toprağı aileler arasında paylaştırmıştı. Bu toprak tahsisatı periyodik olarak her birkaç yılda bir yeniden yapılırdı.

Böylece, reformdan sonra bile köylüler kendi özel mülkiyetine ya da bir başka deyişle sivil haklara tam manasıyla sahip olamamış ve komün otoritesinin bir tâbisi olarak kalmayı sürdürmüşlerdi. Gerçekten de köylüler, kendi meseleleriyle ilgilenen bu bürokratik hükümet ajanlarına bağımlı hale gelmişlerdi. Şunu da eklemek gerekir ki, komünün dışında, her köylü mutlak mülkiyet kaydıyla toprak satın alabiliyordu. Tüm bu anlattıklarımız gelecekte vukû bulacak olayları kavramamız açısından çok önemlidir. Söz konusu süreç, reformdan sonra bile köylülere karşı devam ettirilmekte olan hukuki izolasyonu gayet net bir biçimde ortaya koyarken, aynı zamanda köylülerin belleklerinde yer eden

serflik anılarını silip atmalarına da engel olmuştur. Komünün kesin şartlı senetleri, toprak sahibi olma usulünde herhangi bir değişikliğe müsade etmemekteydi. 1861 reformunun bütünüyle icra edilemediği görünüyordu, ama köylüler, bunun bir gün olacağı hayali içinde kendilerini avutup durdular. Ve toprağın, kişilerin özel mülkü olamayacağı, yalnızca bireylerin kullanımı amacıyla hibe edilmiş alanlar olduğu anlayışı neticesinde köylü, toprağı ve tüm ülkeyi kullanım süresi dolana kadar yararlanılabilecek bir fon gibi düşünmeye başladı. Bunlar ileride vukû bulacak olan devrimin embriyo safhasındaki fikirlerinden başka birşey değildi. Eksikliklerine rağmen 1861 reformu, eski düzeni büyük ölçüde tahrif etmiştir. Köylü reformundan sonra Rus devletinin doğal yapısına uydurulan diğer reformlara girişmek daha da kolaylaşmış gibi görünüyordu. II. Aleksandr'ın diğer "büyük reformları", zemstvo reformu ile ilçeler, mahkemeler ve askeri hizmet alanlarında gerçekleştirdiği reformlardır.

1864'deki Zemstvo reformu, Petro'dan önceki dönemde Moskova Knazlığı'nda mevcut olan gerçek anlamdaki ilk yerel yönetim sistemini yaratmıştı. Reformun ana ilkesi, her bir kazanın (*uyezd*) seçilmiş delegelerine eğitim, kamu sağlığı ve ulaştırma kurumları üzerinde kontrol yetkisinin verilmesidir. Seçim kanunu uyarınca seçmenler üç ayrı *kuruldan* mürekkep idiler: 1. Özel mülk sahipleri (yani soylular ve tüccarlar) 2. Köylü kömünleri 3. Son olarak da kasaba halkı. Delegeler kendi aralarında üçer yıllık dönemler için *uprava* denilen bir konsey seçerlerdi. *Uyezd* delegeleri ait oldukları eyaletin zemstvo konseyini seçmek için bir eyalet meclisi oluşturmaktaydılar. Zemstvo reformlarının benzer temel prensipleri 1870'de kasaba idareleri için de uygulamaya konuldu. Seçmenler, yine üç ayrı gruba bölündüler; grupların nüfus sayıları ile oranlı olarak ödenilen vergilerin miktarı toplanarak üç eşit parçaya bölündü ve buradan hareketle çıkaracakları delege sayısı tespit edildi. Hem zemstvo hem de şehir otoriteleri, 1917 Devrimi'ne kadar Rusya açısından büyük bir kültürel ehemmiyet arz eden bu işi başarıyla uygulamayı sürdürmüşlerdi.

En az serf ve zemstvo reformları kadar önem arz eden bir başka reform da Sergey Zarudny'nin öncülüğünde 1864 yılında ger-

çekleştirilen hukuk reformudur. Temel noktalarını mahkeme prosüdüründeki değişiklikler, jüri sistemi uygulaması ve avukatların barolar aracılığıyla resmî örgütlenmesi oluşturmaktaydı. Yeni mahkemeler eşitlik ve adalet prensiplerinin uygulanmasında etkinlik sağladı ve bu bağlamda Rusya, çok gelişmiş Avrupa ülkeleri ile rahatlıkla kıyaslanabilir seviyeye gelmişti. Mamafih, köylülerin kendi aralarındaki dâvâların çok büyük bir kısmı bilhassa onlar için meydana getirilmiş olan müstakil *volost*'lar da (kasaba mahkemeleri) çözümlenmekteydi. Büyük reformların sonuncusu ise 1874'de evrensel nitelikteki bir askerlik hizmeti sisteminin Rusya'ya getirilmesi oldu. Bu kanun doğası bakımından son derece demokratikti. Askere alınan gençlerin ailelerinin durumuna göre birtakım ayrıcalıklar tanınabiliyordu. Askere alınmak üzere olan kişi, eğer ailesinin tek oğlu, tek erkek torunu veya aile ocağının tütmesini sağlayan tek desteği ise tam ayrıcalık hakkından yararlanabilmekte ve ikinci grup ihtiyatları arasına alınmaktaydılar. Bu kategoriye dahil olan kişiler, Birinci Dünya Savaşı'na kadar orduya çağrılmamışlardı. Toplumun aristokrat kesiminden seçilmekte olan Muhafız Subayları'nın tespitinde uygulanan geleneksel yöntem haricinde sınıf farklılıkları hiçbir şekilde askeri hizmet şartlarına tesir etmemekteydi.

II. Aleksandr'ın reformları, kendisinden sonraki dönemde Rus toplumunun ana çizgilerinin oluşumu açısından çok etkili olmakla beraber, bu reformların büyük bir kısmı 1905'e kadar geçerliliklerini koruyabilirken, geri kalan kısmı 1917 Devrimine kadar varlıklarını sürdürebildiler.

2. II. Aleksandr'ın dış politikası

İmparator II. Aleksandr'ın dış politikası iki temel dönemde incelenebilir. Birinci dönem boyunca Rus politikası öncelikli olarak 1856 tarihli Paris Anlaşması'nın açtığı yaraları sarma ve özellikle Rus donanmasının Karadeniz'de bulunmasını yasaklayan utanç verici hükmün yürürlükten kaldırılması üzerinde odaklanmıştır. 1870'de vukû bulan Fransa-Prusya harbini fırsat bilen Aleksandr,

Paris Barış Anlaşması sonucunda meydana çıkan bir takım kısıtlamaları bozmayı başarmıştı. Akabinde ise Rusya'nın Balkan Slavlarının kurtuluşu için çabaladığı dönem yani Aleksandr'ın dış politikasındaki ikinci dönem başlamıştır. Ama, Avrupa birliği 1878 Berlin Konferansı'nda Rusya'nın ve Balkan Slavlarının birlikte verdikleri mücadelenin meyvelerini toplamaları hususunda bir kez daha Rusya'nın karşısına dikilmişti. Söz konusu hadise ileride Rusya'nın politikasında yapacağı bir dönüşe de işaret etmektedir.

Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak kendisini Yakın Doğu'dan itilmiş bulan Rusya, böylece tüm dikkatini Kafkasya, Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya odaklayarak hayli etkin bir politika izlemeye koyuldu. Söz konusu bu coğrafyalara açılma hamleleri I. Nikolay zamanında zaten yapılmıştı. II. Aleksandr döneminde ise Kafkasya ve Orta Doğu'da çok büyük başarılara imza atılmıştı. General Aleksey Yermolov 1816'da Kafkasya genel valiliğine getirilmiş ve I. Aleksandr döneminin ikinci yarısından itibaren Kafkasya ve Mâverâ'nın işgaliyle görevlendirilmişti. Hem askeri hem de idari alanlardaki yetenekleri ile tanınan Yermolov, XIX. Yüzyılın önde gelen Rus devlet adamlarından biriydi. Mütevazi ve sade bir kişiliğe sahip olan Yermolov, Rusya'nın çıkarlarını gözetmenin gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda ise kaba ve acımasız bir kişiliğe bürünebilmekteydi.* Mamafih, ne Yermolov ne de kendisinden sonra gelen halefleri Kafkasya halklarını tam anlamıyla boyunduruk altına almayı başarabilmişlerdi. I. Nikolay döneminin başından sonuna kadar Rusya, Kafkasya'daki pozisyonlarını yerli dağlı halkların saldırılarına karşı koruyabilmek için sürekli olarak bölgeye askeri birlikler sevk etmek zorunda kalmıştır. Neticede yorucu ve yıpratıcı bir dağ savaşı yıllarca sürmüştür.

Kafkasya'nın gerçek anlamda zapt-u rapt altına alınışı ancak II. Aleksandr'ın saltanatı sırasında mümkün olabilmiştir. 1857 se-

* Nitekim A. B. Şirokorad, onun için şöyle demektedir: "Kafkaslar, hapşırmak için dahi çardan, "Avrupalı yaşlı teyzelerin" güdümündeki dışişleri bakanlığından izin alan generallerin bulunduğu Balkanlar değildi. Koca şeyhleri ve mollaları yalnızca boyunlarından değil, bacaklarından ve hatta başka yerlerinden gözünü kırpmadan asan kişi de Genaral A. P. Yermolov'du." (ed.)

nesinde yeni Kafkasya genel valisi Prens Aleksandr Baryatinsky, Şeyh Şamil komutasındaki dağlı milis güçlere karşı Dağıstan tepeleri içlerinden sistematik bir ileri harekâta başladı. Şamil kahramanca direndiyse de, Rus ordularının üstesinden gelemedi; "Kafkas Kartalı" lakâbıyla bilinen bu efsanevi lider 1859'da esir alındı. Gürcistan askeri yolundan Hazar Denizi kıyılarına kadar Doğu Kafkasya'nın işgalini nihayete erdirdikten sonra Ruslar, Kafkasya'nın batısına doğru yöneldiler. Çerkezlerden ya kontrol altında tutulabilecekleri vadilere yerleşmeleri ya da kendi topraklarından göç etmeleri hususunda bir seçim yapmaları istendi. Yaklaşık 200 000'i Türkiye'ye göç etmeyi tercih etti.

I. Nikolay dönemi boyunca Orta Doğu'da Rus etkisi yeniden canlandırılmaya başlandı. Orenburg'un enerjik genel valisi Kont Vasili Perovsky 1839-40 kışında, yaptıkları yağma akınlarından dolayı Hiva Hanlığı üzerine bir tedip seferi düzenledi. Ama sefer, şiddetli geçen kış yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. 1847'de ise bir Rus öncü müfrezesi, Sır-derya'nın Aral Gölü mansabına ulaşmış ve Aralsk İstihkâmını inşa etmişlerdi. Bu olay, Rusya'nın Orta Doğu siyasetindeki bir dönüm noktasına işaret etmekteydi.

Aralsk, Rusya'nın Aral Denizi hakimiyetindeki merkez üssü haline geldi. Orenburg'dan iki adet ahşap savaş gemisi getirildi ve Aral Denizi'nde bir Rus filotillası oluşturuldu. Böylelikle, Kirilov'un, bir gün Aral Denizi üzerinde dalgalanan Rus bayrağını görme arzusu yüz yıldan daha kısa bir zaman içerisinde gerçeğe dönüşüyordu. Ruslar, Kokandlıların hücumlarına rağmen Sır-derya'nın yukarı akımlarına doğru harekete geçtiler. Karşılarına çıkan Ak-Mescit Kalesini kuşatarak ele geçirmeyi başardılar ve 1853'de ismini Fort Perovsk olarak değiştirdiler. Aşağı Sır-derya'nın işgal edilmesi ve burada bir Rus filotillası meydana getirilmesinin ardından Rus sınırı Orenburg'dan Türkistan sınırlarına kadar genişlemekle beraber, tahkim edilmiş Orenburg hattı da kullanışsız hale gelmiş oldu. Öte yandan Balhaş Gölü havzasının işgaliyle de Doğu Kırgız hattı ileri çekilmiş ve sınır, İrtış'dan Yedisu'ya taşınmıştı. Böylelikle Kirilov'dan 120 seneden daha kısa bir süre sonra Buhara ve Semerkand bölgeleri Rusya'nın hakimiyet alanı dahiline girmişti. Ama artık bu bölgeler Kirilov döne-

mindeki gibi birlikten yoksun değillerdi. XIX. Yüzyılın başlarında Buhara'daki yeni han ailesi uyguladığı acımasız despotizm vasıtasıyla hakimiyetini güçlendirmeyi başarmıştı. Yeni hükümet merkezi, han ünvanı taşıyan yerel Özbek beylerinden birinin başkentini kurduğu Kokand'ın da yer aldığı Fergana vadisine taşınmıştı. Kokand Hanlığı başbelası bir komşuydu. Kokand, uzun zaman evvel Rus egemenliğini kabul etmiş olan Kırgızların topraklarını işgal teşebbüsünde bulunmuştu. Meydana gelecek mücadele Rusya için müdaheleyi ve Sır-derya-Yedisu hatlarını birleştirmeyi gerekli kılmaktaydı. 1865'de işgal edilmiş alanlar birleştirilerek Türkistan Eyaleti oluşturuldu ve yönetimi Orenburg Genel Valiliğine bırakıldı. General Mihail Çernayev yeni kurulan bölge idaresinin başına geçirildi. Çernayev, 27 Haziran 1865'de Kokand Hanlığı'nın en büyük şehri olan Taşkent'i ele geçirdi. Küçük bir kuvvetle yapılan bu işgal tüm Türkistan üzerinde korkunç bir tesir yarattı ve mücadelenin gelecekteki istikametini tayin etti. Buhara Emir'i Kokand'a yardım girişiminde bulunarak, Rusya'nın derhal işgal ettiği yerlerden çekilmesini istedi. Böylece Buhara ile Rusya arasında yeni bir savaşın fitili ateşlendi. 1867 senesinde Türkistan Genel Valiliği'ne atanan General Konstantin Kaufmann tarafından yürütülen mücadele sonunda Semerkand işgal edildi (1868) ve Buhara Emiri Rus Çarı'nın süzerenliği altına girmeyi kabul etti.

1840'da Rus hükümetinin ve Rus kamuoyunun dikkati Uzak Doğu'ya çevrilmişti. XVII. Yüzyılın sonlarında Çin'e bırakılan Amur nehri havzası, o dönemde kısmen mahalli kabilelerce meskundu. 1840'ların başlarında, Sibirya'da, zoolojist Aleksandr Middendorf başkanlığındaki bir heyet bilimsel araştırmalar için Sibirya'da bulunmaktaydı. Eve dönüş yolunda Middendorf, Amur bölgesinden geçerken hiçbir Çinli yetkiliye rastlamamıştı. Middendorf'un raporu St. Petersburg'da derin bir etki yarattı. I. Nikolay 1847'de N. Muravyev'i Doğu Sibirya genel valiliğine atarken Amur'dan "Rus" nehri olarak bahsetmişti. Diplomatik çevreler ve deniz kuvvetleri, Ohotsk Denizi'ne dökülmesinden dolayı Amur'un stratejik bakımından büyük bir önemi haiz olmadığı kanısındaydılar. Halbuki Sahalin'in anakara ile bağlantısının sağla-

nabileceğine inanılırken, Amur'un okyanusa doğrudan çıkışı olamayacağı düşünülüyordu. Kaptan Gennadi Nevelskoy, kendi sorumluğu altında Amur ağzını ve Sahalin kıyılarını inceleme kararı verdi. 11 Haziran 1849'da Petropavlovsk'dan (Kamçatka*) harekete geçerek Sahalin'in doğu kıyılarına doğru yol aldı. 15 Eylülde Tatar Boğazı üzerinden Aian Körfezi'ne geçti. Bu sırada Amur'un, Japon Denizi ile Ohotsk Denizi'ni birbirine bağlayan Tatar Boğazı üzerinde bir haliç yaptığını farketti ve Sahalin'in bir ada olduğu kanıtlandı. Bu bağlantı Amur'u artık çok değerli kılıyordu. 19 Ağustos 1851'de Nevelskoy, daha sonra Nevelskoy Boğazı adı verilecek olan bölgeye Rus bayrağını dikti. Devletlerarası krize sebep olabilecek bu "büyük münasebetsizliği" dolayısıyla cezalandırılacak ve rütbesi düşürülecekken, I. Nikolay'ın şahsi girişimi sayesinde kendini kurtardı. Nikolay hadiseyle ilgili olarak şunları söylemişti: "*Bir yerde bir kez Rus bayrağı dalgalandırıldıysa, asla aşağı indirilemez*" 1858 tarihli Aygun Anlaşması'yla Rusya, Amur bölgesini işgal etti. 1860'da ise Çin Usuri bölgesinden çekilerek yönetimini Rusya'ya bıraktı ve burada Vladivostok kenti kuruldu. Aygun Anlaşması'nın bir sonucu olarak Muravyev kont yapıldı ve Muravyev Amurskiy [Amurlu Muravyev] unvanını aldı. Sahalin uzunca süre Rusya ve Japonya'nın ortak idaresi altındaki bir dominyon olarak kaldı. 1875'de Japonya ada üzerindeki haklarından feragat ederek idaresini tamamen Rusya'ya bıraktı. Karşılığında ise Rusya da aynı uygulamayı Kuril Adaları için yapmış ve yönetimini tamamen Japonya'ya bırakmıştı. Orta ve Uzak Doğu'daki başarıları Rusya'nın uluslararası önemini arttırmış ve İngiltere başta olmak üzere büyük güçlerde endişe uyandırmıştı. 1869'dan itibaren Rusya'nın Türkistan coğrafyasındaki hamleleri İngilte-

* Kamçatka tamamıyla Türkçe bir kelimedir. Bilindiği gibi Şamanlara "kam" da denilir. Kam sözcüğü saygı duyulan veya duyulması gereken kişi anlamındadır. Hatta bugün Türkistan'da özellikle yaşlı kadınlara "Kampir" (Taşkent lehçesinde Kempir) denilir. Çat ve çatka ise eski Türkçe'de "sınır" demektir ki, Türkistan'da hâlâ kullanılan bir sözcüktür. Anadolu'da ise "çit" şeklinde kullanılır. Buna göre "Kamçatka" "Kutsal sınır" anlamındadır. Bu dahi buraların bir zamanlar Türk yurdu olduğunun bir göstergesidir. Çünkü Rusça "kam" ve "çat", "çatka" kelimeleri yoktur. (ed.)

re'yi kaygılandırmış ve bu hususta Rus hükümeti ile görüşmeler başlatmıştır. İngiltere, Afganistan'ı kendi nüfuz dairesi içerisine alacak biçimde Orta Doğu'daki Rus ve İngiliz müstemlekeleri arasında tarafsız bir şerit oluşturulmasını önerdi. Rus hükümeti uzunca bir müddet bu teklife yanıt vermedi. Gecikmenin nedeni muhtemelen Rusya'nın karşılık olarak Karadeniz üzerinden bir tazminat veya başka bir bedel koparmayı düşünmesiydi.

Birleşik Avrupa cephesine karşı kendine yandaş arama arzusundaki Rusya, diplomatlarının aracılığıyla Birleşik Devletleri uzlaşmaya ikna etmeyi başarmıştı. Esasında Rus-Amerikan yakınlaşmasının tohumları XVIII. Yüzyıla kadar gitmekteydi. Kırım Savaşı sırasında Birleşik Devletler Hükümeti sürekli olarak Rusya'ya moral vermişti. Britanya ile savaşa girmekten çekinen Rus yöneticiler, bir ön tedbir olarak Rus Pasifik Filosunu San Francisco'ya ve Baltık Filosu'nun bir kısmını da New York'a gönderme kararı aldılar. Bu hareket, aynı zamanda Federal Hükümet'e duyulan sempatinin de bir göstergesi anlamını taşımaktaydı. II. Aleksandr, 1866'da kendisine karşı düzenlenen suikast girişiminden güç bela da olsa kurtulunca, Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri müsteşarı G. V. Fox, tebrik için Rusya'ya gönderilmişti. Birleşik Devletler'de köleliğin kaldırılışı ve bunun Rusya'da serfliğin kaldırılışına tesiri, müşterek bir anlayış ve duygudaşlığa da vesile olmuştu. Birleşik Devletler'in iyi dileklerini kazanma arzusu, Rusya'nın Amerika Kıtası'nda bulunan mülklerini elinden çıkarmasının sebeplerinden biriydi. 1867'de Rusya 7 200 000 Dolar karşılığında Alaska'yı Birleşik Devletler'e sattı. Bölgenin doğal zenginlikleri düşünüldüğünde önemsiz bir rakamdı. İvan Kuskov'un Rus-Amerikan Şirketi tarafından kurulan Kaliforniya'daki Rus kolonisi Fort Ross -, zaten daha 1844'de J. A. Sutter'e satılmıştı.

Mamafih, yalnızca Birleşik Devletler ile yapılan dayanışma, Rusya'nın Yakın Doğu politikası açısından Büyük Britanya ve Fransa'ya karşı ciddi bir destek sağlayamayabilirdi. II. Aleksandr, Almanya ve Avusturya ile anlaşmayı deneyerek Avrupa'daki diplomatik pozisyonunu güçlendirmeye çalıştı (Üç İmparator Birliği, 1872). 1870'deki Fransa-Prusya Savaşı sırasında Fransa'nın düştüğü çaresiz durumdan faydalanmayı bilen Rusya, Fransa'ya,

Paris Anlaşması'nın Karadeniz'le ilgili hükümlerini iptal ettiği kararını ilan ettirdi. Rusya, Fransa'sız yalnız kalan Büyük Britanya'dan korkmuyordu.

Karadeniz meselesinde başarıya ulaşan Rusya, şimdi Orta Doğu için Büyük Britanya ile masaya oturup yüzleşmeye hazırdı. Prens Aleksandr Gorçakov, Rusya'nın Hiva'yı işgal etmekte gönülsüz olduğunu bildirmişti. Ama hadiseler bunun aksini göstermekteydi. Hivalıların artan akınlarından dolayı Hiva Hanlığı ile savaşa girişmek hemen hemen kaçınılmaz bir hal almıştı. 1873 senesinde, Kaufmann komutasındaki 13 000 askerden oluşan Rus birlikleri Türkistan ve Hazar Denizi bölgelerinden Hiva Hanlığı'na saldırarak ülkeyi işgal ettiler. Hiva opraklarının bir kısmı Rusya tarafından ilhak edilirken geriye kalan bölümünde vasal bir devlet oluşturuldu. Çin Hükümeti'nin, Çin Türkistanı'nda çıkan Dungan (Çinli Müslümanlar) ayaklanmalarını bastırmakta âciz kalmasını Kırgız barışı için bir tehdit ortamı oluşturabileceğini varsayan Rusya, sınırdaki Kulca bölgesini 1871'de işgal etti ve 1882'ye kadar Çin'e geri vermedi. 1870'lerin ortalarında Kokand hanı bir kez daha Rusya'ya karşı ayaklandı; isyan bastırıldı ve hanlık Rus sınırları içine katıldı.

1870'lerin sonlarında Rusya'nın dikkati yeniden Yakın Doğu'ya odaklanmıştı. Balkanlar'da meydana gelen ciddi komplikasyonlar neticesinde 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi patlak vermişti. Slavlar üzerindeki Türk boyunduruğu, Bulgaristan'da olduğu gibi Bosna-Hersek'de de isyan hareketlerine vesile oldu. Türkler sert bir biçimde isyanları bastırmaya çalıştı. Dönemin süper güçleri duruma müdahale etmeyince Sırbistan ve Karadağ 1876'da Türkiye'ye savaş ilan ettiler. Sırp hükümeti, Türkistan seferleriyle ün yapmış olan Rus General Çernayev'i Sırp ordusuna kumandanlık etmesi için ülkeye çağırdı. General, gelirken birkaç gönüllüyü de yanında getirmişti. Sırp güçleri Türklere oranla daha zayıftı ve nitekim Aleksina'da sergilediği cesur bir direnişin ardından Çernayev geri çekilmek zorunda kalmıştı. Rusya'nın yerinde müdahalesi ile Sırbistan, vahim bir hezimetten kurtulmuş oldu. 1876 senesinde İstanbul'da toplanan konferansta, Avrupalı diplomatların Slav toprakları için yapılmasını istedikleri reformların Bâb-ı Âli tarafından

reddedilmesi üzerine II. Aleksandr 24 Nisan 1877'de Türkiye'ye savaş ilan etti. 1859'da Eflak ve Boğdan'ın birleştirilmesi ile ortaya çıkan Romanya Prensliği de Rusya'ya katılmıştı. Savaş, özellikle Rus ordusundaki organizasyon bozukluğu sebebiyle zor geçmekteydi. Ama sorunlar aşıldı ve 1877 Sonbaharına gelindiğinde Rusya hem Balkan hem de Kafkasya cephelerinde mühim başarılara imza attı. Kasım ayının sonlarında Kars bir kez daha Rus birlikleri tarafından ele geçirilmişti. Böylece Kars, XIX. Yüzyıl boyunca üçüncü defa Ruslarca işgal edilmiş oluyordu. Aralıkda, muhasara altındaki Osman Paşa'nın kahramanca direnişine rağmen Plevne düştü. Kış mevsiminde Rus birlikleri Balkanları aştı ve Şubat 1878'de İstanbul yakınlarına geldi. Rus ordularının bu beklenmedik başarısı Büyük Britanya'yı harekete geçmek zorunda bıraktı. İngiliz filosu Marmara'ya girdi. 3 Mart 1878 tarihinde İstanbul yakınlardaki küçük bir kasaba olan Ayastefanos'da [San Stefano] masaya oturan Türk ve Rus yetkililer barış şartlarını belirleyip bir anlaşma imzadılar. Buna göre Türkiye, Tuna nehri ile Ege Denizi arasında kalan müstemlekeleri dışarda kalmak kaydıyla Vardar nehri ve tüm Makedonya'yı içine alacak yeni bir Bulgar Prensliği oluşumunu kabul edecek, ayrıca Sırbistan, Karadağ ve Romanya Prenslikleri'nin bağımsızlıklarını tanıyacak; Rusya Kars, Batum ve 1856'da ilhak ettiği Güney Besarabya'yı alacaktı. (Kars, 1918 Brest-Litovsk Anlaşmasıyla tekrar Türkiye'ye iade edilmiştir). Ayastefanos Anlaşması'nın şartları Büyük Britanya ve Avusturya hükümetlerinin tepkilerini yükseltmelerine sebep olmuştur. Büyük Bulgaristan'ın yaratılması, 1876 ve 1877 tarihlerinde Avusturya ve Rusya arasında akdedilmiş olan gizli konvansiyonların hükümlerine ters düşen bir hadise idi. Rusya yeni bir savaş tehdidi altındaydı ve bunu bertaraf etmeyi arzulayan II. Aleksandr, Alman Şansölyesi Bismark'ın arabuluculuk teklifini kabul ederek Berlin'de yapılacak olan bir Avrupa kongresinde Ayastefanos'un şartlarında revizyon yapılmasını onayladı. Berlin Kongresi, Rus diplomasisi için tam bir hezimetti. Makedonya Türkiye'ye geri verildi; Büyük Bulgaristan'ın sınırları yarı yarıya küçültüldü. Bu bölünme sonucunda Bulgar Prensliği ve özerk statülü Doğu Rumeli Eyaleti meydana getirilerek her ikisi de Türkiye'nin himayesine bırakıldı. Bosna-Hersek ise "geçici olarak" Avusturya tarafından işgal edildi.

3. Devrim hareketi ve II. Aleksandr'a suikast girişimi

Aleksandr, iç politikada Rusya'ya barışı getirememişti. İlerici sosyal ve idari reformlarına rağmen şiddetli bir muhalefetle karşılaşmış, ayrıca devrimci hareketlerin de önünü açmıştır. Siyasî muhalefet, esas itibariyle soylulardan gelmekteydi. Soyluların, sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları ellerinden alınarak bunların yerlerinin devletin idari mekanizmaları içerisinde verilen siyasî ayrıcalıklar ile doldurulduğu düşüncesi mevcuttu. Bu görüşün kökeni, köylü reformu hususunda düzenleme komisyonlarındaki radikalizmden şikayetçi olan eyalet komiteleri üyeleri arasında vükü bulan tartışmalara dayanmaktaydı. Soyluların siyasî programlarına ek olarak Rusya'nın anayasal ve demokratik çizgiler dahilinde yeniden yapılandırılmasına dair diğer planların gelişimi de Dekabrist geleneğin bir devamı şeklindeydi.

Devrimci görüş, büyük ölçüde *raznoçintsi* denilen karmaşık yapılı bir toplumsal sınıfın içerisinde yaygındı; bunlar, orta veya yüksek tahsil görmüş köylü ve tüccar ailelerin, kiliseye girmek istemeyen ruhban sınıfına mensup kişilerin, babalarının mesleğini yapmak istemeyen alt dereceli bürokratların ve artık eski güçlerinden yoksun soyluların çocuklarıydı. *Raznoçintsi*, hızla gelişerek daha çok soylulardan müteşekkil yeni bir entelijansiya [aydınlar sınıfı] oluşturdu. II. Aleksandr'ın reformlarıyla parelel olarak eğitimdeki ilerleme, öğretmen sayısındaki artış, gazete ve dergi basımındaki büyüme ve diğer başka modernite ölçütü değerlerdeki yükselişle beraber *raznoçintsi* sınıfı da genişlemeye devam etti. Bu sınıf genel anlamda entellektüel bir yapıya sahip olmakla beraber, asıl nüveyi bilhassa gazeteler, dergiler ve üniversitelerle temas halindeki insanlar meydana getiriyordu. Radikallerin ve devrimci liderlerin büyük bir kısmı üniversite öğrencilerinden oluşuyordu. Öğrencilerin çoğu yokluk içindeydi. Ortalama bir öğrenci yarı açlık sınırında yaşıyordu ve hayatını ya üniversitede ders vererek ya da kitap çoğaltma işleriyle uğraşarak kazanıyordu. Büyük bölümü herhangi bir spor dalıyla ilgilenmiyor ve spora hiçbir ilgi beslemiyordu. Yetersiz beslenme ve fizikî egzersiz yokluğunun sonucu oluşan sağlıksız bedenleri psikolojile-

rini de zararlı yönde etkiliyordu. Entelijansiyanın siyasî liderleri, yalnızca radikal politik değişimleri değil, az gelişmiş Rus endüstrisinin sosyalizmin alt yapısını güçlendirecek düzeyde olmadığını düşünmelerine rağmen, sosyal bir devrimi de arzuluyorlardı. Ayrıca bu devrimci liderler, hükümeti yeterince sert olmamakla suçlamaktaydılar. Yerli basın hükümete yönelik daha makûl eleştiriler getirirken, yurtdışı kaynaklı devrimci basın organları çok şiddetli biçimde sistemi tenkit etmekteydi ve özellikle Aleksandr Herzen tarafından Londra'da çıkarılan *Kolokol* (Çan) Gazetesi bunların en meşhuruydu. Hükümete karşı yapılan devrimci propoganda nahoş bir tona bürünmüştü. 1862 bildirisi ile Rus gençliği terörizme çağırılarak, hükümet üyelerinin ve onun politikalarının destekçilerinin öldürülmesini teşvik ediyordu. Bununla eşzamanlı olarak St. Petersburg'da birkaç kundaklama olayı meydana geldi. Hükümet de kararlı adımlar atarak bazı radikal liderleri tutukladı veya sürgüne gönderdi.

Rus devrimcilerin aktivitesi, Polonya'da da bir ayaklanmaya sebep olmuştu. 1863'de Polonya devrimi patlak verdi. Bu olayın hemen öncesinde Rus hükümeti Polonya'da daha liberal bir politika yürütmeye başlamış ve reform paketini zamanın önde gelen Leh devlet adamlarından biri olan Markis Aleksandr Wielopolski'nin vasıtasıyla halka takdim etmişti. Ama Polonya'daki radikal devrimci unsurlar reform hareketini sabote etmeyi kararlaştırmışlardı. İsyan, askeri güç kullanılarak bastırıldı. Eski Polonya Krallığı'nın adı Visla eyaletleri haline gelmişti. 1864'de, Rus reform hareketinin baş aktörlerinden olan Dimitri Çerkassky'nin denetiminde bir toprak reformu başlatıldı. Rusya'daki uygulamadan çok daha başarılı sonuçlar elde edildi ve önemli ölçüde yeni sistemden memnun kalmış olan Polonya köylüsü de hemen hemen I. Dünya Savaşı'na kadar Rus yönetimine bağlı kalmayı sürdürdü.

Polonya isyanı, Rusya'daki muhalif ve devrimci fraksiyonların gelişmesinde müthiş bir etki yarattı ve halkın büyük bölümünde vatanseverlik duygularını yükselterek hükümetin durumunu da güçlendirdi. Polonya isyanıyla bağlantısı bulunan Rus devrimci liderleri hızla prestij kaybetmeye başladılar. Herzen'in Kolokol gazetesinin tirajı 3000'den 500'e düştü. Birkaç sene içerisinde

Rusya'daki devrimci ve muhalif güçler, ülke içinde hiç bir önemli gruptan destek alamamaya başladı. Dimitri Karakozov'un İmparator II. Aleksandr'a suikast girişimi ise sadece münferit bir durumdu ve küçük bir komplocu ekibinin işiydi.

1870'ler de hükümet karşıtı yeni bir dalga ortaya çıkmıştı. Liberal çevreler de temsili seçim sisteminin sadece *zemstvo*'lar ve kasabalar gibi yerel yönetimlerde değil, aynı zamanda devletin merkezi organlarında da uygulamaya koymak istiyorlardı. Bitirilmemiş reformları tamamlamak için bir parlementoya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu hareket, bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını izleyen süreçte kuvvetle gündeme getirilmiş; devrimci organizasyonların faaliyetlerinde artış başgöstermişti. 1870'den 1875'e kadar radikal entellektüeller hükümetle doğrudan mücadeleden kaçınırken, aynı zamanda kitleler arasında hazırlık propogandaları yapmayı da sürdürmekteydiler. Dönemin çoğu entellektüeli, halkın içine girerek dertlerini paylaşıyor, sistemdeki sorunları bulmaya çalışıyor; köylülerin ve işçilerin arasında yaşıyor, okullarda eğitim veriyor, tarım veya endüstri kollarında işçilik yapıyorlardı.

Hükümet, kendisine karşı yürütülen propogandanın doğurabileceği sonuçların korkusuyla, bu faaliyetlerle ilişkili devrimcileri tutuklayarak hareketi kontrol altına almayı denedi. Polis tarafından çeşitli sebepler gösterilerek çoğu tutuklandı veya sürgün edildi. Hükümetin bu kısıtlayıcı tedbirleri, radikal entellektüeller arasında şiddetli tepkilere yol açtı. 1875 civarlarında devrimciler terör eylemlerine özellikle de suikast girişimlerine başvurmaya başladılar. 1879'da devrimci hareketin lider kadroları Lipetsk'de düzenlenen gizli bir toplantıda bir araya geldiler. Toplantı sonunda görevi hükümeti devirmek olan bir yürütme komitesi seçildi. Komite, hükümet mensuplarını bertaraf etmeye yönelik her türlü teşebbüsün mübah görüleceği ve hükümetin başındaki kişi olan Aleksandr'ın öldürülmesi için de tüm yöntemlerin kullanılması kararı aldı. O zamandan itibaren II. Aleksandr, bir insan avının ana hedefi haline gelmişti. Başarısız denemelerin ardından nihayet, St. Petersburg'da düzenlenen bir suikast sonucunda 13 Mart 1881'de İmparator II. Aleksandr öldürüldü.

Aleksandr suikastı, Temsilciler Komitesi'nin bir devlet meclisi oluşturulması önerisiyle ilgili teklif kararına imzayı attığı aynı gün gerçekleştirildi. Bu, dönemin içişleri bakanı Mihail Loris Melikov'un hazıladığı sözde "anayasa" idi. Loris Melikov'un düşüncesine göre entellektüellerin devrimci faaliyeti, yanlız polisiye tedbirlerle durdurulamazdı. Ona göre devrimciler, toplum içinde hükümetin otokratik yönetiminden memnun olmayan ılımlı sınıfların moral desteğini elde etmişlerdi ve eğer hükümet, topluma "meşruti bir düzen" bahşederse ılımlıların gönlünü kazanabilir, dolayısıyla da ılımlıların devrimcilere karşı besledikleri sempatisinin önüne geçilebilirdi. Fakat suikast, planın uygulamaya konulmasını engelledi. İmparatorun oğlu ve aynı zamanda halefi olan III. Aleksandr, anayasa planını geri çekti ve babasının imzaladığı beyanname hiçbir zaman yürürlüğe giremedi.

4. III. Aleksandr ve II. Nikolay

III. Aleksandr, babasının uğradığı suikastın kendisinde yarattığı etkiyi hayatının sonuna kadar atamadı. Tüm liberal hareketlere karşı her zaman için kuşkucu bir yaklaşım sergiledi. Kutsal Sinod'un aşırı muhafazakâr başvekili Konstantin Pobedonostev'in tesiri altındaki yeni imparator, otokrasi anlayışına olan sonsuz inancını ifade etmişti. III. Aleksandr'ın siyasî programı gayet basitti: Rusya'daki tüm liberal ve devrimci hareketlerin karşısında durmak ve belli bir noktaya kadar Rus halkının zorunlu ekonomik taleplerini karşılamaktı. III. Aleksandr, 1894 senesinde öldü. Ama, aynı politik prensipler onun ölümünden sonra tahta çıkan oğlu II. Nikolay'a da aktarılmıştı. 1905 Devrimi'nin yarattığı baskının etkisinde kalan Nikolay, bir anayasal rejim oluşumuna razı geldi; fakat büyük ihtimalle 1918'de infaz edilmesine kadar babasının aşıladığı prensiplere bağlı kalmaya devam etti.

1881-1905 arasındaki 25 yıllık süre boyunca Rus devletinin siyasî programı hiç değişmedi; ama olayların tabii seyri göz önüne alındığında III. Aleksandr ve II. Nikolay'ın dönemleri birbirinden çok farklıydı. Baba ve oğul ortak vasıflara sahiplerdi; evlerine ve ailelerine düşkün, sıradan özel yaşamları vardı. Hem

Aleksandr hem de Nikolay örnek birer koca ve örnek birer babaydılar. Ayrıca her ikisi de aşırı ihtiyatlı ve dikbaşlıydı. Mamafih tüm bu benzerliklere rağmen oğul, babasının birtakım mühim özelliklerini almamıştı. III. Aleksandr, mütehakkim bir karaktere sahipti ve hem bakanlarının hem de imparatorluk ailesi mensuplarının yani grandüklerin sadakatlerini nasıl kazanacağını iyi biliyordu. Çok iyi bir eğitim almamıştı, ama bir devlet adamının içgüdülerine ve idare yeteneğine sahipti. Aynı zamanda kendisine sunulan soruların can alıcı noktalarını kolaylıkla tespit edip kavrayabiliyordu. Aleksandr, karmaşık olmayan bir mizaca sahipti, fakat doğuştan bir imparatordu. Halbuki II. Nikolay daha karmaşık bir kişiliğe sahipti. Çok mükemmel bir eğitim almamasına rağmen gerçek bir okuma tutkunuydu. Özel yaşamında ise gerekli hallerde sahip olduğu kabiliyetleri rahatlıkla devreye sokabiliyordu. Yine de bir devlet adamı ve liderde olması gereken vasıflardan yoksundu. Tahta çıkışının hemen ardından, bakanlar ve grandükler arasında kendisine karşı entrikalar çevrilmeye başlandı. Nikolay, bu takımı yönetmekte ve layık oldukları mevkilere getirilmelerinde daima basiretsiz davranmıştı. Zayıf bir iradesi vardı ve birçok zayıf adam gibi hakikati inatçılık kisvesi ile saklamaya çalışıyordu. Politik meselelere pek de ilgi duymuyordu; kafasını yalnızca sathî meselelere yoruyordu ve bu yüzden hiçbir zaman kendisine arz edilen meselelerin özüne girmeye ve konuya nüfuz etmeye çalışmıyordu.

Nikolay, herhangi bir şekilde bir kimsenin kendisini etkilemeye kalkışmasından hoşlanmıyordu. Ama aslında birinin devamlı olarak etkisi altındaydı: Eşi İmparotoriçe Aleksandra. Nikolay'ın karakterini izah edebilecek bir epizod, Moskova'da tahta çıkışı esnasında sergilenmişti. Bu özel anın şerefine, halka hediye dağıtımı sırasında polisin liyakatsizliği dolayısıyla çıkan izdiham sonucunda 1000'in üzerinde insan ezilerek öldü. Bu tip olaylar tahta çıkış festivalleri sırasında yaşanırdı; fakat bu, içlerinde en feci olanıydı. Eğer böylesi bir durumu babası III. Aleksandr yaşamış olsaydı, derhal eğlenceleri durdurur ve kutlamaları başka bir festivale ertelerdi. Mamafih Nikolay, güya metanetini ve sertliğini göstermek maksadıyla, festival planında hiçbir değişiklik yapma-

dı. Hatta, aynı gece Fransız sefirinin kendisi için verdiği baloyu bile iptal etmemişti.

II. Nikolay'ın ülke içinde uyguladığı siyaset, babasının durağan politikasının bir devamı idi. III. Aleksandr, iç siyasette herşeyden önce devletin idari mekanizmalarının tüm yönleriyle güçlendirilmesi için çabalamış; yerel yönetimlere ilişkin kanunlar yeniden gözden geçirilmiş; eyalet valilerinin yetkileri *zemstvo*lara karşı daha da güçlendirilmişti. 1890 tarihli yeni kanuna göre, köylüler zemstvolar için yalnızca adaylarını belirleyebilir, valiler ise bunların arasından temsilcileri seçerlerdi. 1906'da bu kanun yürürlükten kaldırıldı. Köylüler üzerindeki hükümet denetimini genişletmek amacıyla 1889'da *zemsky naçalnik* yani arazi komiserliği denilen yeni bir memuriyet ihdas edildi. Hükümetin soylular arasından atadığı toprak komiserleri, köylüler ilgilendiren mahalli meselelerde olduğu kadar adli konularda da karar verme yetkisine sahiptiler.

Aynı zamanda entellektüelleri baskı altında tutmak ve eylemlerini denetlemek maksadıyla birçok tedbir alındı. 1884'de üniversiteler yeniden düzenlendi. Eğitim, hükümet kontrolü altına alındı. Basında sansür arttırıldı ve gazeteler ve dergilerin büyük kısmı hükümet ajanlarının "ihtiyati sansür" ilkesi kapsamında yayın yapmak zorunda bırakıldılar. Entellektüellerin politik eğilimleri ve faaliyetleri polisin yoğun takibi altındaydı. Şüphe duyulan kişiler polis nezaretinde tutulmaktaydı. Siyasî komplo teşebbüsleri derhal acımasızca eziliyordu. 1887'de polis, III. Aleksandr'e yönelik bir suikast planını ortaya çıkardı. Bu dâvâyla ilgili olarak yakalanıp idam edilenler arasında Lenin'in en büyük ağabeyi Aleksandr Ulyanov da vardı. Polise daha geniş yetkiler tanınması için Rusya'nın birçok eyaletinde "özel güvenlik" uygulaması başlatıldı. Siyasî saldırılar göz önüne alınarak normal hukuk prosedürü askıya alınmış ve katı devlet idaresi devreye sokulmuştu. Gayr-ı Rusların yaşadıkları bazi eyaletler de şüpheli bölgeler kabul edilmişti. Hükümet, bilhassa Polonya'da zorla "Ruslaştırma" politikası başlatmıştı. Aynı zamanda Baltık bölgesinde, kültürel anlamda hakim olan Alman tesirini kırmak için de birtakım önlemlere başvuruldu. Aslında, Baltık bölgesinde yaşa-

yan Almanlar toplam nüfus içerisinde azınlık durumundaydılar. Dinî hayatta da sınırlamalara gidilmişti. Eski Ayinciler ve Evanjelist tarikatlar bu durumdan eşit oranda etkilenmişlerdi. Yahudilere karşı da belirli derecede bir kuşku hissi oluşmuştu.

Yahudi problemi, Rusya'da XVIII. Yüzyılda ortaya çıkmıştı. Polonya'nın bölünmesinden ve ahalisinin çoğunu Yahudilerin oluşturduğu güneybatıdaki Rus topraklarının ilhakından sonra, pek çok Yahudi Rusya'nın tebaası haline gelmişti. 1804 tarihli hukukî düzenlemeler gereğince Yahudilerin Merkezi Rusya eyaletlerine yerleşmeleri yasaklanmıştı. "Kendilerine tahsis edilen yerleşim alanlarında" yaşamak zorunda bırakılmak suretiyle durumları kesinliğe kavuşturuldu. Buralar, Batı ve Güney Rusya eyaletleriydi. III. Aleksandr döneminde, Yahudiler üzerindeki baskılar arttırıldı. Köylerin ve kasabaların dışına yerleşmeleri, hatta daha önce yerleşebilme izni aldıkları bölgeler bile yasak kapsamına alınmıştı. İskan alanı sınırlaması giderek daha da arttırıldı. 1887'de, "Yahudi yerleşim bölgesi" içinde sayılan Rostovna-Donu kenti de bu statüsünden çıkartılarak Yahudi yerleşimine kapatıldı. 1891'de 17 000 Yahudi Moskova'dan sınırdışı edildi. Yaşadıkları bölgelerdeki toplam nüfus oranına göre eğitim kurumlarında öğrenim alabilecek Yahudi sayısının tespiti için bir kota uygulaması başlatıldı. Birkaç istisna dışında Yahudilerin devlet hizmetinde bulunmalarına da müsade edilmemekteydi. Toplumdaki çeşitli sınıfları yakın takip altında tutma arayışı içindeki hükümet, içlerinden bir grubu seçerek kendine bağlamayı ve onun vasıtasıyla diğerlerini denetim altında tutmayı düşünüyordu. Galiba bu grup soylular arasından seçilecekti. III. Aleksandr ve II. Nikolay'ın saltanatları sırasında hükümet, soyluların desteğini alabilmek için bazı mali imtiyazın yanı sıra bilhassa mahalli yönetimler ve mahkemelerde görevler vermek suretiyle onlara bir takım özel idari imtiyazlar da tanıdı. Bu bağlılık ölümcül bir siyasî hataydı. Rus soylusu, II. Aleksandr'ın reformları ve Rus sosyal hayatındaki demokratikleşme sürecinin başlamasından sonra politik açıdan ölü duruma gelmişti ve dolayısıyla onları politikaya yeniden çekme teşebbüsü bir cesedi canlandırmaya çalışmakla aynı şeydi. Hatta soyluların Rusya'da çok önemli bir güç

oldukları XVIII. ve XIX. Yüzyılın başlarında bile imparatorluk çıkarlarıyla onların çıkarları nadiren örtüşmekteydi. Soylularla bir birlik oluşturma ve ortak hareket etme fikri, dar ufuklu bir bakıştı ve gelecekte, diğer sınıflarla yönetim arasındaki hoşnutsuzluğu arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktı.

Bununla birlikte XIX. Yüzyılın son çeyreği için Rus politikasının yalnızca olumsuz yönlerini vurgulamak insafsızlık olur. Yönetim, halkın büyük bölümünün sosyal ve ekonomik koşullarının geliştirilmesine yönelik reformlar uygulamış ve uygulamada başarı sağlamıştır. Getirilen birçok önlem doğrudan köylü sınıfının hayat şartlarını iyileştirmeye yöneliktir. İlk defa, 1882'de azad edildikleri arazilerde kendilerine yapılması gereken toprak satışları yapılmamış olan köylülere zorunlu toprak satışını emreden bir kararname yayınlandı. Köylülerin, devlete borçlanarak satın aldıkları topraklar için ödedikleri taksitler düşürüldü ve ayrıca 1886'da da ruus vergisi yürülükten kaldırıldı. Yeni düzenlemeler, köylülerin, hükümet arazilerini kiralamalarını kolaylaştırıyor ve aynı zamanda imparatorluğun doğu bölgelerindeki boş topraklara göç etmelerine ve buralara yerleşmelerine imkan tanıyordu. Göçü kolaylaştırmak için 1892'de Sibirya demir yolunun yapımına başlandı. Ayrıca, III. Aleksandr döneminde Rusya'da iş mevzuatının başlatılması hususundaki ilk adımlar atılmıştı. 1882'de fabrikalar üzerinde devlet denetimi tesis edildi ve hükümet, işçilerin çalışma şartlarını düzenleme görevini üstlendi. Aynı zamanda çocukların ve kadınların çalışma günleri de yasa ile sınırlandırıldı. İş mevzuatıyla ilgili çalışmalar II. Nikolay döneminde de sürdürüldü.

Bu arada mali reformlara da girişilmişti. Halkın mali durumunun I. Nikolay döneminde büyük ölçüde iyileştirildiği bilinmektedir. Ama o dönemden beri iki büyük savaş geride bırakılmış ve ayrıca reformlar için de büyük miktarlarda paralar harcanmıştı. Dolayısıyla tedavüldeki para biriminin değeri düşmüş, ekonomi yeniden sallantıya girmişti. Sıra dışı bir devlet adamı olan Serge Witte, ülke ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde ve 1897'de maliyede altın standartı uygulamasının getirilmesinde başarılı olmuştur.

Mamafih, doğrudan doğruya ülke ekonomisini iyileştirmeye yönelik alınan tüm bu tedbirler ve düzenlemeler, hükümet tarafından tesis edilen polis denetiminin toplumda yarattığı kırgınlığı gideremiyordu. III. Aleksandr'ın izlediği iç politika, sosyal memnuniyetsizlikleri ve siyasî muhalefeti yalnızca kısa bir süreliğine bastırmaya yetmişti. Doğrusu, kendi saltanat süresi boyunca ve oğlu II. Nikolay'ın saltanatının ilk döneminde herşey yolunda gibiydi, fakat daha sonra toplumun uzun yıllardır birikmiş olan hoşnutsuzlukları şiddetli bir sosyal patlama ile kendini gösterecekti. Çöküşün doğrudan sebebi, II. Nikolay'ın başarısız dış politikasıydı.

5. 1899'a kadarki dış politika

1878 Berlin Kongresi sonrasında, Rus dış politikasına tükenmişlik ve hayal kırıklığı hakim oldu. Berlin, Rus diplomasisi açısından ciddi bir yenilgiydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi boyunca yapılan fedakârlıklar boşa gitmiş gibi görünüyordu. Balkan Slavlarının tamamı özgürleştirilememiş yani başlanılan iş yarım kalmıştı. Bulgaristan'da bir takım yanlış anlaşılmalar ortaya çıkmıştı ve bu durum, ileride Rusya diplomasisinin Yakın Doğu'daki etkisinin de azalmasına sebep olacaktı. Problemin doğuşunda kısmen etkili olan husus, 1879'da Bulgar Prensliği tahtına geçen II. Aleksandr'ın Alman kökenli kuzeni Prens Aleksandr Battenberg ile emredici bir tonda konuşan münasebetsiz Rus danışmanlardan kaynaklanmaktaydı. Aynı yıl, Avusturya ve Almanya arasında Rusya'nın Balkanlar'daki tesirini azaltmaya yönelik bir ittifak anlaşması imzalandı. Bu gelişmeye rağmen Bismarck, ilk kez 1872'de organize edilen Üç İmparator Birliği'ni (ki Almanya, Avusturya ve Rusya'dan oluşuyordu) 1881'de yeniden canlandırmayı başarmıştı. Mamafih, birlik anlaşması üç yıllık bir sürenin sonunda tekrar yenilenmek kaydı ile yapılmıştı. 1884'de ittifak yenilendi, fakat 1887'de Avusturya ile Rusya'nın arası bozulunca geçerliliğini yitirdi. Almanya ve Rusya arasındaki ittifak ise üç yıl daha sürdü. Bismarck'ın bu başarısının sebebi, belki de o dönemde Rusya'nın Büyük Britanya'ya karşı güçlü bir müttefik arayışı

içinde olmasıyla açıklanabilirdi. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler, Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişine mukabil olarak her geçen yıl daha da kötüye gidiyordu. 1880'lerin başlarında Rusya, Türkmenler üzerine bir cezalandırma seferi tertip etti; ve 1881'de General Mihail Skobelev komutusandaki Rus güçleri Gök-Tepe Kalesi'ni ele geçirdiler. 1884'de Murgab nehrinin aşağı mecraları Merv kentiyle birlikte Rusya'ya ilhak edildi. 1885'de Kuşk nehri civarlarında Afgan birlikleriyle karşılaşan Ruslar, Afganlılar'a da ağır bir yenilgi tattırdılar. 1885-1888 yılları arasında Trans-Hazar demiryolu Aşkabad'dan Semerkand'a kadar uzatıldı. Demiryolunun yapımı ile görevlendirilmiş olan General Mihail Annenkov, tüm kötü koşullara rağmen (geniş çöller ve yoğun kum fırtınaları gibi doğal engeller) büyük bir gayret sarf ederek zorlukların üstesinden gelmeyi ve işini layıkı ile yapmayı başarmıştı. Orta Asya'daki Rus yükselişi, İngiltere'de ciddi bir kaygı ile izleniyordu. Kuşk muharebesi, bu iki süper güç arasında neredeyse bir savaşa sebebiyet verecekti. Rusya, kazanımlarının elinde kalmasını, III. Aleksandr ve Gladstone'nun karşılıklı olarak izledikleri uzlaşmacı politikaların yanında Almanya ile yürüttüğü dostluğuna da borçluydu. Eğer, Balkanlar'da Almanya'nın Avusturya'ya destek vermemesi gibi bir durum söz konusu olsaydı, Rus-Alman dostluğunun devam etmesi mümkündü. Fakat, böylesi bir düşün imkansızlığı III. Aleksandr'ı başka müttefikler bulma arayışına girmek zorunda bırakmıştı. Bu da bir Fransız-Rus mutabakatı için zemin hazırladı. Rusya ile Fransa arasındaki yeniden yakınlaşma finansal alanda başlamıştı. Rusya, endüstrisini ve silahlı kuvvetlerini geliştirmek amacıyla ödünç paraya gereksinim duyuyordu. 1880 öncesine kadar ise Rusya, dış borç ihtiyacını Alman bankerler üzerinden temin etmekteydi. Hızla sanayileşmekte olan Almanya 1880'den sonra, donanmasını güçlendirmek ve kurduğu yeni kolonileri ve diğer başka bir takım siyasî ve ekonomik nedenlerden ötürü fona ihtiyaç duymakta ve dolayısıyla da Rusya'ya kredi vermekte gönülsüz davranmaktaydı. 1888'de bir grup Fransız banker, Rusya'ya dış kredi sağlamayı önerdi. Teklif kabul edildi ve 1890'da üç adet kredi sözleşmesi imzalandı. Bunun ardından Fransa 1893, 1894, 1896, 1901, 1904 ve 1906 yıllarında Rusya'ya defalarca dışborç vermeye devam etti. Finansal uzlaşma-

lar beraberinde siyasî ve askeri yakınlaşmaları da getirdi. 25 Temmuz 1891'de bir Fransız deniz filosu Kronstadt'a uğradı ve denizciler, çok candan karşılanarak en iyi biçimde konuk edilmeye çalışıldı. Ziyaret, Rus sosyetesi üzerinde derin bir etki yaratmıştı. Bir ay sonra Rusya ile Fransa arasında askeri bir anlaşma imzalandı. Otokratik bir anlayışa sahip çarın, devrimci bir hassasiyet ile kaleme alınmış ve devrimci öğeler ile donatılmış olan Fransız Milli Marşı "La Marseillaise"nin çalınmasını emretmesi gerçekten de ironik bir durumdu. "La Marseillaise", Rus devrimcileri için de adeta kendi milli marşları gibiydi, fakat onların metninde Rusya'da bir devrim için çağrı yapılıyordu.

Rus hükümetinin gözünde, Fransa ile bir anlaşma yapmak, Büyük Britanya veya Almanya'ya karşı doğrudan bir tehdit anlamı taşımıyordu. Daha çok bir Avrupalı gücün bir diğerine saldırmasına engel teşkil edebilecek caydırıcı bir önlem olarak kabul ediyordu. Bu sebepten ötürü Fransa ile imzalanan ittifaktan birkaç yıl sonra Rusya, Avrupalı güçler arasında genel bir uzlaşı önerdi ve insiyatifi dahilinde 1899'da Lahey'de bir konferans toplandı. Görüşmeler iki ay sürmesine rağmen pratikte hiçbir neticeye varılamadı. Burada önemli olan nokta, Kutsal İttifak'tan bu tarafa uluslararası barışı temin için yapılan ilk girişim olmasıydı ve 1815'de olduğu gibi ilk adım yine Rus imparatorundan gelmişti.

6. Uzak Doğu'da kriz

Lahey Konferansı'ndaki başarısızlık büyük güçlerin birbirlerine karşı duydukları genel itimatsızlığı iyice gözler önüne sermişti. İlk olarak Fransa-Büyük Britanya ve Almanya-Büyük Britanya arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Dış politikadaki bu karışıklık uluslararası düzenin tesisi için çok az bir ihtimal bırakıyordu. Barışı garanti etmenin yegane yolu, muhtemelen anakara ülkeleri olan Rusya, Fransa ve Almanya'nın aralarında uzlaşmalarına bağlıydı. Bu proje, Rusya'da, Witte tarafından destekleniyordu. Ama Rusya ve Almanya arasında işleyecek olası bir uzlaşı, Balkanlar mevzu bahis olduğunda Almanya'nın can dostu Avustur-

ya ile Rusya arasındaki çekişme sebebiyle zor bir duruma girebilirdi, zaten bir Fransız-Alman yakınlaşmasının ne denli zor olacağından söz etmeye bile gerek yoktu. Alman diplomasisi tüm gücüyle bir yandan Avusturya'yı biraz frenleyerek Balkanlar konusunda Avusturya ile Rusya arasında bir *modus vivendi* yaratmanın peşindeyken, diğer yandan da Rusya'nın dikkatini Yakın Doğu'dan Orta Doğu'ya ve Uzak Doğu'ya çekmeye çalışıyordu.

Alman diplomasisi kesinlikle başarılı oldu. Balkanlar konusunda 1897'de Avusturya ve Rusya arasında on yıllık bir işbirliği tesis edildi. Bu arada Almanya'nın teşviki bile olmadan kendi ekonomik çıkarları Rusya'yı Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya yönlendirdi. Burada da baş aktör yine Witte idi. Rusya'nın ekonomik açıdan cesur bir hamleyle Uzak Doğu'ya açılımını sağlayan yeni dış politikasının yaratıcısı ve en büyük destekçisiydi. 1890'ların başlarında Witte, ilk olarak Rusya'nın ekonomik menfaatlerini İran üzerine yöneltmişti. İran'daki Rus konsesyonlarını finanse etmek ve İran ile yapılan ticarete destek olması amacıyla Rus devleti tarafından desteklenen bir Rus-İran bankası kuruldu. Kısa bir süre sonra Witte, dikkatini Uzak Doğu'ya yöneltti. 1894'de Çin ve Japonya arasında vukû bulan savaştan Çin mağlup çıkmış ve Liao-tung Yarımadası'nı Japonya'ya bırakmak zorunda kalmıştı. Witte'nin çizdiği stratejiyle Rusya, uluslararası çevrede Çin'in yanında yer aldı ve Çin lehine diplomatik girişimlerde bulundu. Neticede Almanya ve Fransa'yı da arkasına alan Rusya, Japonya'nın Liao-tung Yarımadası'ndan çekilmesini sağladı. Fransa, Almanya ve Rusya'nın omuz omuza vererek aynı gaye için hareket etmesi Witte'nin hep savunduğu ve hayalini kurduğu bir şeydi. Ayrıca Rusya Fransa'nın da yardımı ile Çin'e 400,000,000 Franklık bir dış borç sağladı. Aynı zamanda hem Almanya hem de Büyük Britanya Çin'e on altışar milyon Pound'luk hibede bulundular. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Çin başbakanı Li Hung-chang'ın Rusya'ya yapmış olduğu özel ziyaret sonunda Çin'le Rusya arasında bir dostluk anlaşması imzalandı (1896). Çin ve Rusya, üçüncü bir gücün herhangi birine saldırısı karşısında birbirlerine yardım sağlayacaklardı. Öyle anlaşılıyor ki anlaşma Japonya'ya karşı yapılmıştı. Aynı zamanda Çin, Rusya'nın Chita ile

Vladivostok'u Kuzey Mançurya üzerinden birbirine bağlayan bir demiryolu yapmasına onay vermiş ve Çin ve Rusya, bu amaçla, aslında Rus devletinin kontrolü altında bulunan Çin Doğu Trenyolu Şirketi adında ortak bir iktisadi teşekkül oluşturmuştu.

Mamafih, Rusya, Uzak Doğu'da Witte'nin düşündüğü biçimde bir ekonomik tesir yaratamamıştı. Rusya, Almanya'nın da kışkırtması ile agressif bir tutum içine girdi. Almanya, Avrupalı güçlerin finansal çıkarlarını gözeterek birkaç Çin limanını işgal edebileceği fikrini ortaya attı. Yapılan paylaşıma göre Liao-tung Yarımadası Rusya'ya, Kiao-chao Almanya'ya ve Wei-hai-wei ise Büyük Britanya'ya bırakılacaktı. Yani Batılı devletler, Çin'e yaptıkları yardımların bedelini ağır bir biçimde telafi edeceklerdi. 27 Mart 1898'de Liao-tung, Rus birlikleri tarafından güçlükle işgal edildi ve anlaşma şartları uyarınca en az 25 yıllığına Çin'den alındı. Bu hareket, beklenileceği üzere Çin'de büyük bir üzüntü ve matem havası yaratmıştı. 1896'da imza edilen Rus-Çin Anlaşmasının tüm olumlu etkileri bir anda silinip gitmişti.

Rusya'nın Uzak Doğu'daki bir sonraki hamlesi, 1900 senesinde Rus güçlerinin Boksör İsyanı'nı bastırmak için Avrupa ordularına katıldığı sırada gerçekleşti. Çünkü Mançurya bu sırada Ruslar tarafından işgal edilmişti. Bu hadiseler Rus-Çin münasebetlerini iyiden iyiye çıkmaza sokmuştu. Dahası, Mançurya'nın işgali Rus-Japon ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Zaten Japonya, Rusya'nın Liao-tung Yarımadası'nı işgal etmesi sebebiyle derin bir öfke besliyordu. Aynı zamanda Kore için Rusya ile olan ekonomik çekişmeden ötürü de tedirgindi. Rus İmparatorluğu'nun Uzak Doğu valisi Amiral Yevgeni Aleksiyev'in yürüttüğü agressif politikanın yanı sıra sorumsuz bir grup imtiyaz sahibinin Yalu nehri civarlarında yaptıkları bir takım faaliyetlerden dolayı Japonya'nın korkuları uyarılmıştı. Rusya, Japonya ile mevcut olan meselelerini barışçıl yollarla çözmeyi beceremedi. 9 Şubat 1904'de savaş ilanı yapılmadan ve hiçbir gerekçe gösterilmeksizin, Japon filosu Port Arthur Limanı açıklarındaki Rus skadronuna sürpriz bir saldırı düzenledi.

7. Birinci Rus-Japon harbi

Japonya ile yapılan savaş, 1904-1905 yılları arasında Rusya'nın ardı ardına yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı. Japon donanması, Rus donanmasından çok daha güçlü olduğunu kesin bir şekilde kanıtlamıştı. Rus gemileri, yapı ve zırh açısından Japonlarınkine oranla zayıftı. Japonlar, hızla Port Arthur'u abluka altına aldıktan sonra anakaraya asker çıkardılar.

Her iki ülkenin kara orduları donanım bakımından birbirlerine yakın düzeydeydi ve üstelik Rus ordusu Japonya ordusundan sayıca daha üstündü. Ama tüm bunlara rağmen karadaki savaşın kaderi de denizdeki ile aynı oldu. İlk yenilgilerin nedeni, savaş alanının uzak oluşundan dolayı takviye için bölgeye sevk edilen Rus birliklerinin ulaştırılmasında yaşanan zorluklarla açıklanabilir. Tüm ordunun askeri-lojistik sevkiyatı, tek yönlü ve henüz tamamlanmamış olan Sibirya demiryoluna bağlı idi. Baykal Gölü çevresinde hiç hat yoktu. Fakat, ilk dalgada oluşan bu yetersizlikler giderilip, savaş için gereken tüm maddi koşullar sağlandıktan sonra gelen müteakip yenilgilerin sebebini ancak psikolojik zemin üzerinden açıklamak gerekir. Rus askeri, savaş meydanına şevk ve hevesle gitmiyordu. Rus halkının hükümete hissettiği derin hoşnutsuzluğun orduya yansımamasının imkanı yoktu. En başından beri Rusya'da bu savaş istenmiyordu. Rus halkı, bu savaşın amacını ve nedenlerini anlamakta güçlük çekiyordu. Herbir Japon askeri, Japonya için bu savaşın hayati önem taşıdığını düşünürken, Rus askeri için böylesi bir durum sözkonusu bile değildi.

Rus ordusu düşük rütbeli subayların komutası altındaydı. Ordunun başındaki kişi, III. Aleksandr döneminin ünlü generali Skobelev'in kurmaybaşkanlığını yapmış olan General Aleksey Kuropatkin idi. Ne var ki kurmaybaşkanlığı görevinin hakkını vermiş ve büyük başarılara imza atmış olan Gen. Kuropatkin, bir başkomutanın taşıması gereken vasıflardan yoksundu. İnsiyatif almakta yetersiz kalan Kuropatkin görevini layıkıyla yerine getiremedi. Alınan birkaç yenilginin ardından Kuropatkin görevinden alınarak yerine, yaşlı general Lineviç getirildi. Lineviç, daha iyi bir stratejisti; ama Rus hükümeti alınan yenilgilerin ardından artık masaya oturmayı düşünüyordu.

Savaşın daha henüz başlarında, Japonlar Port Arthur'u yolup almış ve Rus ordusunu kuzeye doğru çekilmeye zorlamıştı. 1904 Sonbaharında Liao-yang'da, Kuropatkin'in kötü idaresi sebebiyle Rusların hezimetiyle sonuçlanan büyük bir muharebe meydana geldi. 1905 başlarında Port Arthur tamamen Japonlara bırakılmış ve birkaç ay sonra Rusya iki yeni yenilginin ızdırabını çekmişti. Kara ordusu Mukden'de ağır bir yenilgi almış, bunun yanı sıra Afrika üzerinden Uzak Doğuya gelen Amiral Zinovy Rojestvensky komutasındaki Baltık Donanması da Tsushima Deniz Savaşı'nda Japonlar tarafından tamamen imha edilmişti.

Savaşta alınan yenilgiler, Rusya'nın iç işlerinde karışıklıklara neden oldu. Ülke, finansal bakımdan oldukça sıkıntılı bir döneme girmişti. Tüm bu olumsuz koşullar Rus hükümetinin, Başkan Theodore Roosevelt'in arabuluculuğunu onaylayarak Portsmouth'da Japonya ile barış masasına oturmayı kabul etmek zorunda bıraktı. Rus barış delegasyonunun başında Witte bulunuyordu. Witte, beklenilenden çok daha iyi şartları olan bir barış anlaşmasını imza ettirmeyi başarmıştı. Akabinde, Witte'ye yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak kont ünvanı bahşedildi. Anlaşma hükümleri uyarınca, Japonya doğal hakkı olarak Rusya'dan alması gereken "savaş tazminatından" vaz geçecek, fakat karşılığında Sahalin Adası'nın güney yarısı Japonya'ya bırakılacaktı; ayrıca Rusya, Kuzey Mançurya'dan geçen demiryollarının konrtolünü elinde bulundurmak şartıyla Liao-tung Yarımadasını da Japonya'ya terk edecekti. 5 Eylül 1905'de imzalanan Porstmouth Barışı, zaten devrim sürecinin içine girmiş olan Rusya'da, hükümeti felaketin eşiğinden tam zamanında kurtarmıştı.

ONBİRİNCİ BÖLÜM
XIX. YÜZYIL ORTASINDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR İÇ GELİŞMELER

1. Sosyal değişimler

İki Nikolay arasındaki dönemde, Rusya'da büyük bir değişim meydana gelmişti. Yarım yüzyıllık bir süre zarfında, toplum, tam anlamıyla bir sosyal reorganizasyona maruz kaldı. İmparator I. Nikolay'ın Rusyası, serflik ve onun kendine mahsus devlet sosyalizmine dayanıyordu. II. Aleksandr'ın reformlarının bir sonucu olarak, daha evvelki rejimin kalıntıları üzerinden kapitalist bir ekonomi yükseltilmişti. Değişimin tipik bir örneği olarak 1886'da kaldırılan "ruus vergisi" gösterilebilir. Bildiğimiz gibi, XIX. Yüzyılın ortalarında "ruus vergisinin" mali önemi iyice azalmış ve toplam Milli Gelir içindeki payı % 24'lere kadar gerilemişti. Seksenlerin başlarında etkisi daha da azalmakla beraber hâlâ bir mali destek aracı olarak duruyordu. Nitekim, yürürlükten tamamen kaldırılması gerçekten de dikkat çekici bir eylem olmuştu. Bu vergi, eski rejim ile bağlantılıydı; ilgası, halkın "ruus vergisi" ödemek zorunda olanlar (*podatnoye sostoyaniye*) ve muaf olanlar şeklinde ikiye bölünmesini ortadan kaldırmıştı. Ama bu verginin kaldırılmasına rağmen şimdi de azat edilmelerinin ardından köylülerin, kendilerine tahsis edilen topraklar için devlete yaptıkları ödemeler vardı. Köylü sınıfının elde ettiği yeni özel yasal konumunu sürdürmesinde gerekli görülen başlıca finansal

sebep işte bu ödemelerdi. Böylece II. Aleksandr'ın reformlarına rağmen yine de Rus halkının büyük bir bölümü yeni vatandaşlık hakkı kapsamından mahrum bırakılıyor ve özel bir kategoriye tâbi tutuluyordu. Bu durum, 1905 Devrimi'ne kadar Rusya'daki temel sosyal anakronizm idi.

Devrimin bir sonucu olarak, Duma denilen Temsilciler Meclisi tesis edilmiş ve dar kapsamlı da olsa Rusya'da bir tür meşruti rejime geçilmişti. Bunu, sosyal alanda yapılan önemli reformlar takip etti. Köylülerin borç ödemeleri durduruldu ve Başbakan Stolypin'in girişimi ile köylülerin komünlerini terk etmeleri ve kendi mülkiyetlerine ait özel çiftliklere sahip olmaları teşvik edildi. Komünlerin dağılması ve borçların feshi, köylü sınıfının hukuki izolasyonuna da son vermiş ve köylüler toplumun üst tabakaları ile aynı vatandaşlık haklarını almışlardı. 1906'da köylülerin *zemstvo* meclisleri için kendi delegelerini seçme hakkı geri iade edildi (1890'da bu hak ellerinden alınmıştı). 1912'de sulh hâkimliği kurumu yeniden tesis edildi ve arazi komiserleri yargılama yetkilerini yitirdiler. Böylelikle 1861 tarihli Köylü Reformu'ndaki [*Krestyanskaya Reforma*] aksaklıklara ek olarak 1889 ve 1890 yıllarındaki karşı reformların yarattığı sancılar artık bertaraf edilmiş oluyordu. Öyle ki I. Dünya Savaşı arefesinde, Rusya, toplumun tüm kesimlerinin vatandaşlık haklarına sahip olduğu bir ülke haline gelmişti.

2. Ekonomik kalkınma: Tarım

Yeni kapitalist yapının oluşumu, hızlı ekonomik gelişimin eşliğinde gerçekleşti. Buradaki temel faktör ise nüfusun hızlı artışı idi. 1850 ile 1900 arasındaki yarım yüzyıllık zaman dilimi içerisinde ülke nüfusu ikiye katlanmıştı. 20. Yüzyılın ilk 15 senesi boyunca nüfus, % 30 daha arttı. 1914'de Finlandiya hariç Rus İmparatorluğu'nun toplam nüfusu 170 000 000'dı.

Şehirlerdeki büyümeden ve modernleşmeden de bilhassa bahsetmek gerekir. 1851'de kentli nüfusu 3 500 000'nin altındaydı yani diğer bir deyişle toplam nüfus içerisindeki oranı yaklaşık %

5'di. 1897'ye kadar kentli nüfus 16 500 000'e (toplam nüfus içindeki oranı % 13) ve 1914'e gelindiğinde ise 25 000 000 (toplam nüfus içindeki oranı % 15) civarında bir rakama ulaşmıştı. Bu veriler, endüstriyel nüfusun tarımsal nüfusa oranla nasıl bir büyüme içinde olduğunun da bir göstergesidir. Mamafih, şehirlerdeki ve endüstrideki gelişime rağmen, I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya nüfusunun yaklaşık % 85'i hâlâ kırsal kesimde yaşamakta ve tarımla uğraşmaktaydı.

Ziraat, Rus ekonomisinin temel dinamiği olarak kalmayı sürdürdü. Tarım yapılan araziler her geçen gün çoğalıyordu: 1905'de, yaklaşık 100,000,000 hektara; 1914'de ise yaklaşık olarak 120,000,000 hektara ulaşmıştı. Ama Rusya'da tahıldan elde edilen hasat miktarı diğer ülkelere oranla ciddi ölçüde düşüktü. Mamafih, tarımda modern metotların uygulanmaya başlamasıyla birlikte hasat miktarlarında kademeli bir artış sağlanmıştır. 1861-1870 arasındaki on yıllık döneme bakıldığında Avrupa Rusyası'nda yıllık ortalama hasat miktarı, hektar başına yarım tondur. 1901-1910 arasındaki dönemde hektar başına bir tonun 5/6'sı oranında hasat elde edilmiştir.

1913'de Rusya'daki toplam tahıl üretimi 92,000,000 tonun üzerine çıkmıştır. Olası kuraklıklar göz önüne alındığında, Rusya'daki tahıl hasadı, büyük değişimlere tâbi kalmıştı. Fakir geçen hasat yıllarında, yiyecek yokluğu çekilmiş ve hatta 1891 ve 1906'da olduğu gibi toplumun bir bölümü kıtlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Mesela 1921-1922'de yaşanan trajik boyutlardaki kıtlık yalnızca doğal nedenlere bağlı birşey değildi; aynı zamanda siyasî ve sosyal koşullara bağlı bir alt yapının da ürünüydü. Son zamanlarında bile Rus ekonomik hayatı, Maliye Bakanı Vladimir Kokovtsov'un 1911 senesinde Duma'da dile getirdiği gibi doğrudan doğruya "Ekselansları Hasad'a" bağlı idi.

1861'de yapılan köylü reformunu izleyen süreçte, Rusya'daki toprak mülkiyeti kavramı büyük değişimlere gebe oldu. Toprak, hızla köylülere geçti. Köylüler, yalnızca 1861'de kendilerine dağıtılan toprakların mülkiyetlerine değil ayrıca satın alma yoluyla da yeni arazilere sahip oldular. Böylece, Rusya'da I. Dünya Sava-

şı öncesindeki 50 yıl boyunca tarım yapılan arazilerdeki artışla eş zamanlı olarak tarımla uğraşan nüfusun sosyal yapısında radikal bir değişim meydana geldi. Stolypin'in reformlarının bir sonucu olarak köylü komünleri parçalanmaya başladı ve 1913'e gelindiğinde 5,000,000 hane komünlerini terk etmiş ve hisselerinin birleştirilmesi için başvuruda bulunmuşlardı. 1,500,000'unun konsolidasyonu yapıldı. Rusya artık uzun adımlarla küçük ebatlı bireysel toprak mülkiyetine doğru gidiyordu.

3. Sanayileşme

Rusya'da XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren başlayan sanayileşme hareketi 1914'e (hatta bazı sanayi kollarında 1917'ye kadar) kadar hiç hız kesmeden devam etti. Bu süreci, Rus endüstrisinin üç ana sektörü üzerinden izleyeceğiz: Tekstil, metalürji ve gıda.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Rusya pamuk üretimi bakımından dünya genelinde dördüncü sıradaydı. Pamuk sanayiinde, Rusya'nın önündeki ülkeler Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Almanya idi. Bu sektörde 7,350,000 iğ ve 178,506 tezgâh kullanılmaktaydı ve 1911'e gelindiğinde sektördeki üretim güçlerinin miktarları artmıştı iğ sayısı; 8,448,818'e ve tezgâh sayısı da 220,000'e çıkmıştı. Artan üretim, kısmen yurtiçi pazarlardan kısmen de yurtdışı ticaret ile absorve edilmişti. 1890'da kişi başına düşen pamuk giysi tüketimi 2,31 pound ve 1910'da 4,56 pound idi. Rus pamuk endüstrisinin İngiliz malları ile başarıyla rekabet ettiği en mühim dış pazar İran'dı. 1906-1907 arasında İran'a, Rusya'nın 10,189,000 Ruble, buna karşılık İngiltere'nin ise 13,999,000 Ruble tutarında pamuk ihracatı vardı. Halbuki 1912-1913 arasında rakamlarına bakıldığında bayrağın el değiştirdiğini görüyoruz: Rusya'nın İran'a pamuk ihracatı 16,180,000 Rubleye çıkarken İngiltere'ninki 14,238,000 Rublede kalmıştı. Rusya'da pamuklu ürün imalatı, Türkistan ve Transkafkasya'daki verimli pamuk arazileri - Büyük Savaş öncesinde bu iki bölgedeki toplam pamuk ekili arazi 600,000 hektarın üzerindeydi - sayesinde çok hızlı bir biçimde yükseliyordu.

Metalürji sanayii de benzer bir gelişim göstermiştir. 1900 senedinde, Rusya'daki pik demiri üretimi yaklaşık 1,500,000 tondu. 1914'e gelindiğinde ise bu rakam 3,500,000'un üzerine çıkmıştı.

Rus gıda imalatçılarının temel üretim mamulleri şeker, alkol ve un idi. Şeker, hem yurtiçi hem de yurtdışı tüketimi bakımından önemli bir ticarî maldı. 1909-1910 yılları arasındaki dönemde 80,000 ton olan şeker ihracatı, 1911-1912'de 500,000 tona ulaşmıştı.

Endüstriyel üretim artışı aynı zamanda madencilik sektöründe de kendini göstermiştir. Rusya'da kullanılan taşkömürün % 85'i yurtiçi kaynaklardan temin edilmekteydi. Ülke ihtiyacının % 55'ini karşılayan Donets havzası taşkömürü yataklarından karşılanıyordu. 1900'de Donets havzasından yılda 11,000,000 ton taşkömür çıkarılırken, 1913'de ise çıkarılan taşkömürü miktarı 25,000,000 tona yükselmişti.

Ormanlar, ülke içi ihtiyacı temini etmekle kalmıyor, aynı zamanda dışarıya da ihraç ediliyordu. 1904'de Rusya, dışarıya 13,200,000 Rublelik tomruk ihracatı yaparken 1913'de ise bu rakam 164,900,000 Rubleye ulaşmıştı. Rusya, çok büyük bir önemi olan petrol üretimini ise Bakü'den karşılamaktaydı. 1860'da bu bölgedeki petrol üretimi güçbelâ 160,000 tonu buluyordu. Nitekim, 1905'de bu rakam 7,000,000 tonun üzerine çıkmıştı. 1913'de ise bölgedeki petrol üretimi 9,000,000 ton civarındaydı. Gerçi, 1905'de Rusya'da üretilen petrol, dünya genel toplamının % 27'sini oluştururken 1913'de bu oran % 16,5'e gerilemişti.

Rusya'nın demir yollarındaki gelişimi en az endüstriyel kalkınması kadar hızlı bir ivmeye sahipti. 1850'lerde Rusya'daki örülü demir yollarının uzunluğu 660 mili geçmiyordu. 1912'ye gelindiğinde ise Rus demir yolu sistemi 40,194 millik bir ağdan oluşmaktaydı ve dünya geneline bakıldığında yalnız Birleşik Devletler'in gerisindeydi. Bu alandaki en büyük başarı, 1892-1905 yılları arasında inşaası tamamlanan Trans-Sibirya demir yolu idi. Zamanının en sıradışı demiryolu projelerinden biriydi. Moskova'dan Vladivostok'a uzanan hattın uzunluğu 5,542 mildi. Teknik zorlukların yanında doğaya mahsus büyük güçlüklerin - donmuş

alttoprak ve yabani bölgeler de üstesinden gelindi. Maliyeti 200,000,000 Amerikan dolarını aşmıştı. İlk yapıldığında tek hatlıydı, fakat daha sonra ikinci bir hat döşendi.

4. İşgücü

Rus endüstrisindeki hızlı büyüme beraberinde daha önceki sosyal skalada bulunmayan yeni bir sınıfın da ortaya çıkışına vesile olmuştu - İşçi Sınıfı. Emekçi sınıfın sosyal karakteri yavaş yavaş değişti. Yüzyılın başlarında Rus işçilerinin büyük bölümü hâlâ çiftçilikle temas halindeki köylü sınıfına mensup insanlardı; yani bir başka deyişle onlar, aslında geçici olarak fabrika işçiliği yapan köylülerdi. Bu da mesleğiyle veya çalıştığı fabrikası ile çok az bir çıkar alışverişi bulunan Rus işçsinin kısmen de olsa içinde bulunduğu psikolojiyi açıklayabilir; dilediği zaman köyüne dönebilir ve tarım yapabileceği küçük bir arazi sağlayabilirdi. Fakat her geçen yıl koşullar değişmekteydi. Stolypin'in reformları sonucunda yeni bir küçük toprak sahipleri sınıfı yaratılmış ve sıradan köylüler fabrika işçileri haline getirilerek bunlardan koparılmıştı. Böylece şehir proletaryasının gelişim süreci başlamış oldu.

Hükümetin her türlü organizasyona karşı duyduğu korku sebebiyle işçi sendikalarının örgütlenme süreçleri çok yavaş oldu. Nihayet, 1902'de hükümet, bazı sendikaların yasal hale gelmelerine müsaade etti ve 1905 Devrimi'nden sonra 3 Mart 1906'da çıkarılan yasa ile geniş bir skala dahilindeki tüm işçi sendikaları yasallaştı.

Sendikalaşma sürecindeki bu suni geciktirme ile hükümet, farkına varmadan işçi sınıfı içerisinde yasa dışı devrimci organizasyonların oluşumuna katkıda bulunmuş oldu. Yasal mevzuat açısından işçilerin temel gereksinimlerinin tatmini meselesi büyük çaba gerektiriyordu. Rusya'da, iş mevzuatı hususu 1880'lere III. Aleksandr dönemine dayanmaktaydı. 1897'de günlük çalışma süresi 11,5 saat, gece çalışma süresi de 10 saat ile sınırlandırılmıştı. 17 yaş altındaki çocukların gece çalıştırılmaları ve 12 yaş altı çocukların ise herhangi bir endüstriyel işte çalıştırılmaları yasaklandı. 20. Yüzyılda ise mevzuatta önemli yenilikler yapılmış;

1903'de işçiler için kaza tazminatı, 1912'de ise sağlık sigortası ve kaza sigortası güvenceleri getirilmişti. St. Petersburg ve Moskova'da artık işçi sınıfının çalışma koşulları yavaş yavaş iyileşiyor ve maaşları da artıyordu. 1900'de bir Rus işçisinin ortalama maaşı 187 Ruble idi. 1912'ye gelindiğinde ortalama maaş miktarı 300 Rubleye çıkmıştı, hatta St. Petersburg ve Moskova'daki bazı endüstri kollarında çalışan işçişer bu tutarın 5 mislini almaktaydılar. Çoğu fabrikada düşük maaşlar, lojman, hastane hizmetleri ve fabrika okulları gibi birtakım yardımlar ile telafi edilmeye çalışılıyordu.

5. Devlet ekonomisi ve özel teşebbüs

Hükümet, II. Aleksandr döneminde ekonomik meselelere müdahaleden açık bir şekilde uzak durmayı yeğliyor ve azami derecede özel teşebbüslere müsade ediyordu. Demir yollarının inşası, devletten alınacak imtiyaz temelinde özel şirketlere bırakılıyordu ve hükümetin bu konuda izlediği politika, ekonomik alandaki prensiplerini ifade etmesi bakımından aydınlatıcıydı. Urallar'da bulunan birkaç devlet fabrikası özel şahıslara satıldı, ayrıca güneydoğudaki tuz madenleri de özel sermayeye kiralandı. Bu gelişmelere parelel olarak bir serbest ticaret politikası uygulandı. Ama hükümetin uyguladığı ekonomi siyaseti, Rus endüstrisindeki birçok kolda kargaşaya sebep oldu. Demir yolu idaresinde kaos hüküm sürmekteydi. 1871'de özel demir yolu şirketlerinin hazineye olan ödenmemiş borçları yaklaşık 174,000,000 Ruble tutarındaydı. Bu rakam birkaç yıl içerisinde 500,000,000 Rubleye yükselmişti. Neticede hükümet, ekonomi politikasını değiştirmek zorunda kaldı. 1876'da ithal mallar üzerindeki gümrük tarifesi yükseltildi ve I. Dünya Savaşı'na kadar düzenli olarak bu politika sürdürüldü. Aynı zamanda hükümet, özel demir yolu hatlarını satın aldı ve yeni demir yollarının yapımı için insiyatifi ellerine alarak işe koyuldu. 1889'da demir yollarının %23'ü, 1900'e gelindiğinde ise %60'ı devlet kontrolü altına girdi. Trans-Sibirya demir yolu ve Türkistan'daki Orenburg-Taşkent demir yolu devlet tarafından inşa edilmişti.

18921903 arasındaki dönemde Maliye Bakanı Sergey Witte'nin tatbik ettiği politikaların büyük önemi vardır. Witte'nin önerisi üzerine hükümet, alkol tekelini eline aldı. 1894'de başlatılan bu reform, kademeli olarak tüm ülkeye yayıldı. 1905 verilerine göre Rusya'daki toplam alkol tüketimi 200,000,000 galonu ve 1913 verilerine göre de 280,000,000 galonu bulmaktaydı. Söz konusu yıllarda alkol tekeli üzerinden devletin elde ettiği gelir sırasıyla 443,200,000 ve 675,100,000 Rubleydi. Bir "Merkez Bankası" yapmaya çalıştığı Devlet Bankası'nın faaliyet alanlarını iyice genişletti. 1909'da bankanın yıllık iş hacmi 162,324,000,000 Ruble, 1913'de ise 234,000,000 Ruble civarındaydı.

Bütçedeki istikrarlı büyüme, uygulanan bu ekonomik politikanın bir yansımasıydı. 1900 yılındaki verilere göre devletin yıllık harcamalar toplamı 1,889,000,000 Ruble, 1913'de ise 3,382,000,000 Ruble idi. 20. Yüzyılda, devlet bütçesinin yaklaşık 1/3'ü devlet tarafından işletilen tren yolları ve diğer endüstriler için, 1/4'ünden daha az bir meblağı ise kara ve deniz kuvvetlerine tahsis edilmişti. İmparatorluğun I. Petro döneminde hazırlanan bütçelerini "askeri bütçeler" diye adlandırabilirsek, Witte tarafından hazırlanan bu bütçeleri de "endüstriyel bütçeler" olarak adlandırabiliriz. Bununla birlikte Rusya'nın yükselen refahının temelde devlet himayesine dayandığını düşünmek yanlış olur. Hem Rus hem de yabancı iş adamlarının girişimleri, 1880'lerden itibaren hızla gelişen Rus sanayisinde fevkalade önemli bir rol oynamıştır. Witte, yabancı sermayeyi Rusya'ya çekme taraftarıydı ve 1913'e gelindiğinde Rusya'daki sanayi kuruluşlarının ve atölyelerin neredeyse 1/4'i yabancı yatırımcıların - İngiliz, Fransız, Belçikalı, Alman, İsveçli ve Amerikalı - sermayeleri ile tesis edilmişlerdi. Yabancı sermaye, bilhassa kâr yüzdesinin en yüksek olduğu alan olan kimya sektöründe odaklanmış ve yatırımlarını bu yöne kanalize etmişti; mamafih, büyük ölçüde yerli sermayenin kontrolünde bulunan tekstil sektörüne ise en az rağbeti göstermiştir. Moskova'nın önde gelen tekstil patronlarının çoğu - Kludov'lar, Konovalov'lar, Morozov'lar ve diğerleri - küçük dükkanların işletmecileriyken daha sonra pamuklu tekstil endüstrisinin devleri haline gelmişlerdi. Aynı zamanda büyük toptancı firmaları da

Rus tüccarlara aitti - örneğin, faaliyetlerine Sibirya'da başlayan Vtorov'lar bunlardan biriydi. XX. Yüzyılla beraber bazı Rus sanayicileri ve tüccarları dikkatlerini bankacılık sektörüne yönelttiler. Guçkov'lar ve Riabuşisky'ler bu grubun içindeki ünlü isimlerdendi. 1900'de Moskova'nın en büyük 50 sanayi ve ticarî işletmesinin sahiplerinin 29'u köylü, 8'i küçük esnaf, 5'i soylu ve 5'i yabancı kökenliydi. Üçünün kökenlerinin ne olduğu ise kesin olarak bilinmemektedir. Zenginleşen bu köylü ve küçük esnaflıktan gelme aileler büyük bir kültürel değişimin içine girmişlerdi. Ataları cahil insanlardı ve sonraki jenerasyonda eskilerin yolunu takip etti; fakat daha genç kuşaklar mümkün olabilecek en iyi eğitimi aldılar ve böylelikle yalnızca para ve refaha kavuşmakla kalmayıp kültürlü bir nesil haline gelmişlerdi. Birçok sanayi lideri, sanatı ve tiyatroyu desteklemiş ve himayeleri altına almışlardı.

6. Zemstvo'ların kültürel işlevi; eğitim ve kamu sağlığı

1700-1850 yılları arasında Rus kültür hayatı, önemli ölçüde büyük şehirlerde ve soylulara ait mülklerin çevresinde gelişmişti. 1850'den sonra eğitim ve tıbbi bakım gibi modern medeniyetin temel unsurları, şehirlerde yaşayan en alt sınıflardan köy klubelerine kadar kademeli olarak tüm ülke geneline yayıldı. Bu haretketteki önemli bir rol de, II. Aleksandr'ın reformları ile sahneye çıkan *zemstvo*'lar ve bunların şehir versiyonları olan teşkilatlar tarafından oynandı. Seçim kanunundaki eksikliklere rağmen, I. Dünya Savaşı öncesindeki yarım yüzyılda Rusya'daki yerel yönetimler, önemli bir kültürel vazife yerine getirmişlerdi. *Zemstvo*'lar, başlangıçta 34 yerel yönetimde faaliyete geçirildi. Reform Türkistan, Sibirya, Kafkasya, Polonya, Baltık eyaletleri, Batı Rusya eyaletleri ve Kosak bölgelerinde uygulamaya konmadı. 1864 yılındaki yasayla beraber *zemstvo*'lara yerel bölgeleri dahilindeki kamu eğitim ve sağlık kurumlarını, hayır kurumlarını, yolları, yangın sigortalarını ve aslında yerel yaşama ve ekonomiye ilişkin tüm sorunları denetleme görevi verildi. Bütçeleri de bilhassa gayr-ı menkul vergilerine dayanan bir tür özdeğerlendirme usulüyle vergilendirme yöntemi ile yükseltildi.

Zemstvo'lar, başlangıçta tüm dikkatlerini eğitim ve sağlık meseleleri üzerine yönlendirmişlerdi. Rusya'da, II. Aleksandr reformlarından önceki dönemlerde neredeyse tamamen cahil bırakılmış ve hiçbir sağlık hizmeti verilmemiş olan kırsal nüfusa yavaş yavaş okullar, hastaneler ve dispanserler götürülmeye başlandı. 1895'de *zemstvo*'ların faaliyet gösterdikleri bölgelerde her 6,500 yerleşimci için 1 adet hasta yatağı tahsis ediliyorken zemstvo'ların bulunmadığı bölgelerde 41,000 kişiye 1 hasta yatağı düşmekteydi. *Zemstvo*'ların kamu sağlığı alanındaki harcamaları her geçen yıl artış göstermekteydi. 1892'de her 100 yerleşimci için yapılan ortalama tıbbi yardım harcaması 34 Ruble iken 1904'de 56 Rubleye çıkmıştı.

Aynı eğilimi milli eğitim alanında da gözlemlemek mümkündü. *Zemstvo*'ların bulunduğu eyaletlerdeki *zemstvo* okullarında her 1000 yerleşimciden ortalama 46 ilkokul öğrencisi çıkarken zemstvo'ların bulunmadığı eyaletlerden örneğin Avrupa Rusyası'nda her 1000 kişiden 34'ü, Sibirya'da ise her 1000 kişiden sadece 18'i ilköğretim eğitimi alabilmekteydi. 1911-1912 yasalarıyla beraber 9 eyalette daha *zemstvo*'ların tesis edilmesine karar verildi.

Zemstvo'ların toplam bütçeleri muntazaman büyüyordu. 1875'de 34 eyalette bulunan *zemstvo*'ların harcamaları toplamı 28,370,000 Ruble; 1905'de ise 124,185,000 Ruble idi. 1914'de 43 eyaletin *zemstvo*'larının toplam bütçeleri 347,512,000'a ulaşmıştı; eğer, bunlara *zemstvo*'ların ticarî girişimlere ve sigortalara bağlı harcamaları da dahil edilirse, 1914 bütçeleri yaklaşık 400,000,000 Rubleye yani diğer bir deyişle toplam devlet bütçesinin 1/9'una tekabül etmekteydi.

Zemstvo sarfiyatlarının 2/3'ünden fazlası sağlık ve eğitim masraflarına gitmekteydi. 1914'de, *zemstvo*'lar tarafından kamu sağlığı hizmetleri için 82,000,000 Ruble harcanmıştı. *Zemstvo* sisteminin uygulamaya geçirildiği 1864 öncesine kadar kırsal nüfusun neredeyse tamamı tıbbi bakımdan yoksun bırakılmıştı. 50 yıl sonra Dünya Savaşı'nın arefesinde zemstvolar, faaliyet alanları dahilindeki kırsal bölgeleri hastaneler ve dispanserlerle donatmışlardı. Sağlık komplekslerinin ortalama yarıçapı 10 mil-

di. 1914'de, 43 zemstvo içerisinde 3,300 sağlık kompleksi bulunmaktaydı. Sağlık ekipmanlarının dağıtım ve stok işlemleri için - eczaneler, ilaç depoları - ya da çiçek veya kuduz gibi hastalıklara karşı aşılamaların yapılabilmesi için çoğu *zemstvo*'da hususi bölümler oluşturulmuştur. Rusya'da, sayısı 29'u bulan Pastör Laboratuarı'nın 16'sının yönetimi *zemstvo*'lar veya şehir teşkilatlarının elindeydi.

1914'de *Zemstvo*'ların milli eğitim alanında yapmış oldukları harcamaların toplamı 106,000,000 Rubleydi. Bu masrafların büyük bölümü ilköğretim okullarına gitmişti. 1914'de mevcut 50,000 zemstvo okulunda 80,000 öğretmen ve 3,000,000 öğrenci bulunmaktaydı. *Zemstvo*'lar, çağdaş pedagolojik fikirler ve hijyenik ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak, bu çerçevelere uygun yeni okullar yapılmasına özel bir itina göstermeteydiler. *Zemstvo*'lar, aynı zamanda kendi öğretmenlerini yetiştirmek üzere öğretmen okulları açıyor ve eğitim metodlarını geliştirmek için de özel kurslar düzenliyorlardı. Yetişkinler içinse ileri kurslar düzenliyor ve kütüphaneler kuruyorlardı. 1914'de 43 *zemstvo* bölgesinin 35'inde bulunan halk kütüphanelerinin toplam sayısı 12,627'ye ulaşıyordu.*

Bunlara ilaveten, zemstvo, kırsal kesimde yaşayan nüfusa tarım, sigorta sisteminin yerleştirilmesi, yolların ve telefon hatlarının tesisi ve geliştirilmesi gibi daha birçok alanda yardım etmeye çalışıyordu. 1914'de 219 yeni mahalli telefon sistemi kurmalarına müsade edildi. Bu tarihe kadar zaten 42,900 millik bir hatta 100,000 mil kablo ile 163 sistem devredeydi.

Köylülerin yararını gözetmek amacıyla tesis edilmiş olan zemstvo'ların faaliyetleri, başlangıçta köylü nüfus tarafından çok az takdir görmüştü. Kısmen de olsa bu durum, *zemstvo* teşkilatını ister istemez devletin yeni vergileri ile ilişkilendiren Rus

* Bu rakam yalnızca 35 zemstvo için olduğuna göre, şu anda 70 milyonu aşan Türkiye'de ve üstelik XXI. Yüzyılda halk kütüphanelerinin sayısının 2000 civarında olması, ülkemizi yöneten insanların kültüre ve bilime ne kadar önem verdiklerinin ibret verici ve düşündürücü bir göstergesidir. (ed).

köylüsünün içinde bulunduğu çaresizlikle açıklanabilir. Dahası, 1890-1906 arasındaki dönemde *zemstvo* temsilcilerinin belirlenmesinde köylülere küçük bir aktif sorumluluk tanıyan seçim kanununun da *zemstvo*'lara karşı duyulan güvensizlikte büyük payı vardır. *Zemstvo*'lar, halk yararına faaliyet göstermelerine rağmen ne yazık ki toplumsal değil aristokratik teşkilatlar olarak kabul edilmişlerdi.

Kooperatif dernekleri, zemstvolara oranla halk kitlelerine daha yakın gelmişti. Mamafih, hızlı gelişimleri ancak Dünya Savaşı öncesindeki on yılda gerçekleşebilmişti. 1 Ocak 1915'de Rusya'da 32,300 kooperatif ve kooperatiflere bağlı bulunan çoğunu köylülerin oluşturduğu 12,000,000 üye bulunmaktaydı.

Duma, eğitimin yaygınlaşması için teşviklerde bulunmuş ve bu konuya özel bir hassasiyet göstermiştir. Duma, 1908'de öğretmenlerin talim-terbiyesini sağlayan ve birçok yeni okulun inşaasını başlatmaya yönelik kapsamlı ve bütünleştirici bir planı uygulamaya geçirme kararı aldı. Büyük oranda bu programın başarısından dolayıdır ki, XX. Yüzyılın ilk yıllarında Rusya'daki okur-yazar oranı ciddi bir biçimde artmış, cehalet azaltılmıştı. 1897 tarihli nüfus sayımı sonucunda elde edilen verilere göre imparatorluğun 10 yaş üstü nüfusunun yalnızca %24'ü okuma ve yazma biliyordu; 1914'de ise bu oran %45'e çıkmıştı. 1897 sayımı sonucu ortaya çıkan rakamlar Rusya'daki eğitim durumuyla ilgili başka kesin gerçekleri de su yüzüne çıkarmıştır. Örneğin, okur-yazarlık seviyesi köylere oranla kentlerde, kadınlara oranla erkeklerde ve eski kuşaklara oranla 10-30 yaş arasındaki genç jenerasyonda daha yüksekti. Bu analiz, 1914'de ortaya çıkan gerçeği daha anlaşılır kılmaktadır. O yıl, orduya alınan askerlerin neredeyse %73'ünün okuma-yazma bildikleri tespit edilmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında bu kanıt, Rusya'daki okur-yazarlık oranının 1890'dan iç savaşın yıkıcı etkilerinin hissedilmeye başladığı sürece kadarki zaman dilimi içerisinde ara vermeksizin ne kadar hızlı arttığının kesin bir belirtisidir - bu durum, Rus tarihi öğrencileri tarafından genellikle olarak göz ardı edilen bir gerçektir.

7. Üniversiteler ve bilimsel süreç

1917 Devrimi öncesindeki yarım yüzyıl boyunca Rusya'daki yüksek öğretim sürecinde ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Herşeyden önce öğrenci sayısında önemli bir artış olmuştu. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, 1865'de Odessa'da, 1869'da Varşova'da ve 1888'de Tomsk'da olmak üzere üç yeni üniversite kuruldu. XX. Yüzyılda ise biri Dünya Savaşı öncesinde, diğer savaş sırasında iki üniversite daha kurulmuştu (Saratov 1909, Perm 1916). Devrim esnasında ise Kırım'da Simferopol Üniversitesi açıldı. Savaş esnasında Varşova Üniversitesi Rostov'a, Yuriyev Üniversitesi de Voronej'e taşındı.

1917'ye gelindiğinde Rusya'da 11 üniversite ve bunlara ek olarak birkaç teknik okul bulunmaktaydı: Teknoloji enstitüleri, madencilik akademileri, birer adet haritacılık, ulaşım-komünikasyon ve ormancılık enstitüsü, birkaç hukuk ve filoloji okulu ve yine birkaç tane kadın koleji ve dört adet ilahiyat akademisi bulunmaktaydı.

XX. Yüzyılda Rus üniversitelerindeki eğitim-öğretim anlayışı çok ileri bir seviyeye ulaşmıştı ve bu yönde, Avrupa ve Amerika'daki üniversitelerden daha geri olduğunu düşünmek yanlış olurdu. Yukarıda bahsettiğimiz enstitülerin bazıları özel fonlardan destek alsa da, hemen hepsi devlet kontrolü altındaydı. Moskova'daki Şaniavsky Üniversitesi, Tomsk'daki Makuşin Koleji ve diğer birkaç tanesi belediye üniversitesi veya özel üniversiteydi. 1912'de toplam 137,000 öğrenci Rus üniversitelerinde öğrenim görmekteydi. 1905'den önce üniversiteler, ülkenin siyasî gelişiminde önemli bir rol oynadılar. Bu dönemde, profesörlerin çoğu liberal hareketin içinde yer aldılar ve öğrencilerin ise büyük bölümü sosyalist idi. 1905'de öğrenciler tarafından bazı liberal gruplar oluşturuldu, ama 1905-1917 arasındaki dönemde üniversiteler, Rus siyasî hayatında pek de etkin bir rol oynamamışlardı.

III. Aleksandr döneminde, üniversite yaşamı büyük ölçüde 1884 hukukuna göre düzenlenmişti. Mamafih 1905'de üniversitelerin idareleri profesörlere bırakıldı. 1905'den sonra getirilen birtakım kısıtlamalar 1911'de hükümet ile Moskova Üniversitesi

arasında ihtilaflara sebep olmuş ve neticede çok sayıda profesörün görevine son verilmiştir.

XIX. Yüzyılın sonlarında kurulan Bilimler Akademisi de Rus kültürünün gelişim sürecinde aktif ve belirgin bir rol sergilemiştir. 1914'e gelindiğinde, bünyesinde bulunan muhtelif enstitülerin artık bilimsel araştırmalar konusunda yüksek derecede özerkliğe sahip büyük kuruluşlara dönüşmüş olduklarını görürüz. Yalnızca fen bilimleri ve matematik sahalarında değil, aynı zamanda tarih ve filoloji alanlarında da faaliyet gösteren birçok bilim kuruluşu vücuda gelmişti. Rusya, adeta bir bilimsel cemiyetler ağı ile örülmüş hale gelmiş ve Rus ilmi, uluslararası arenada çok önemli bir konuma sahip olmuştu. Örneğin, bu merkezlerde yetişen kimyacı Dimitri Mendelev ve fizyolojist İvan Pavlov gibi bilim adamları dünya çapında bir üne kavuşmuşlardı.

Rus bilim adamları, modern çağın teknolojik buluşları hususunda kendi paylarına düşen katkıyı layıkıyla yaptılar. 1874'de, o dönem St. Petersburg Üniversitesi'nde öğrenci olan A. Ladygin, aydınlatma amaçlı elektirik kullanımı üzerine çalıştı ve başka iki Rus fizikçinin de yardımlarıyla daha da mükemmelleştirilen bir ampul yaptı. 1875'de Paris'de sergilenen buluş, daha sonra Berlin'deki Siemens-Halske tesislerinde de test edildi. Bununla eşzamanlı olarak Pavel Yabloçkov (1847-1894) da karbon arklı "mumunu" yaptı ve 1876'da ticarî üretimine geçildi. 1878'de Amerikan basını Thomas Edison'un elektirik ampulune dair çıkan haberlerle çalkalanıyordu. 1890'larda Aleksandr Popov (1859-1905) telsiz-telgraf muhaberesi alanında tamamen yeni bir dönem başlattı. Elektromanyetik dalgaları toplayan yeni bir cihaz - anten - yapan Popov, kablosuz transfer için geliştirdiği bu aparatını 1895'de St. Petersburg'daki Rus Fizik Cemiyeti'nde düzenlenen bir toplantıda meslektaşlarına tanıttı. Araştırmalarını genişletmesi amacıyla Donanma Bakanlığı'nın kendisi için talep ettiği fonu kabul etti, fakat bağışlanan miktar yalnızca 300 Ruble ($150) idi. Her şeye rağmen deneylerini bitirmeyi tamamladı ve 1897'de transmisyon istasyonlarını faaliyete geçirmeyi başardı. Mamafih, o zamana kadar, Popov'un çalışmalarından haberdar

olan Guglielmo Marconi kendi üretimi olan telsiz-telgrafını bilim dünyasına tanıtarak buluşun patentini alınıştı bile.

8. Edebiyat, drama ve güzel sanatlar

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında çiçek açan Rus edebiyatı, hem Avrupa hem de Amerika'da büyük yankı uyandırmış ve dünya edebiyat tarihine damgasını vurmuştu. Seçkin Rus yazarlarının ortaya koydukları eserler pek çok dile tercüme edilerek onbinlerce yabancı okuyucunun edebiyat mirasları içinde yerlerini almıştır.

Dönemin üç dev ismi Kont Lev Tolstoy (1828-1910), Fyodor Dostoyesky (18211881) ve İvan Turgenev (18181883). Tolstoy ve Turgenev, soylu ailelere mensup kişilerdi. Dostoyevsky de köklü bir ailenin üyesiydi, ama aile sonradan gücünü yitirmiş ve soylu sınıf ile bağını koparmak zorunda kalmıştı; aslında, nesnel bir yaklaşımla bakıldığında Dostoyevsky'nin sınıfsız entelijansiya mensubu bir yazar olduğu söylenebilir.

Bu üç yazar da mükemmel bir eğitim almışlardı ve aynı zamanda Batı kültür ve edebiyatına da hakimlerdi; yanlız Turgenev Batı sempatizanı biriydi. Turgenev uzun yıllar boyunca yurt dışında kalmış, özellikle Paris yakınlarındaki bir kasabada yaşamış; Fransız yazarlarla yakın dostluklar kurma fırsatı bulmuştur. Henry James'in Fransız romancılar adlı çalışmanın bir cildinde Turgenev hakkında yazdığı bir makalesi vardır. Turgenev'in aksine ne Tolstoy ne de Dostoyevsky birer "Slavofil" değillerdi; her iki yazar, duyguları kadar yaşamdaki reaksiyonlarıyla da Rus toprağına - ve Rus "ruhuna" - gönülden bağlılardı ve bu yönleri tüm edebi yapıtlarını etkilemişti.

Edebi yapıtlarının karakteristik hususiyetleri bakımından Dostoyevsky, diğer ikisinden ayrı bir yerde durmaktaydı. Hem Tolstoy hem de Turgenev'in edebi gerçekçilik (naturalizm) ekolüne bağlı yazarlar oldukları söylenebilir. Dostoyevsky ise bir mistik ve bir dini düşünür idi; özellikle insan psikolojisinin karmaşık yapısı ve sapkınlıkları ile ilgilenmekteydi. Yaşamı acımasız bir biçimde iki parçaya bölünmüştü: 1849'da, sosyalist çevrelere

mensubiyet ve devlet aleyhtarı olmakla suçlanan Dostoyevsky 4 yıl kürek mahkumiyeti cezasına çarptırıldı. Kendisinin ve mahkum dostlarının çektikleri çileleri *Ölüler Evinden Hatıralar* (1862) isimli eserinde anlatmıştır. Diğer en meşhur eserleri arasında *Suç ve Ceza* ile *Karamazov Kardeşler* vardı. Sonuncusunda, ideal Rus papazı tipininin portresini çizmeye çalışmıştı. En az bilinen ve en az okunan romanlarından biri olan *Ecinniler*, erken dönem Rus devrimcilerin, kafa yapılarının ciddi bir analizi olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Turgenev, 1852'de basılan ve feodal soylular ile köylülerin - ki o dönemde hâlâ serf idiler, - sade yaşamlarını oldukça canlı biçimde anlatan *Bir Avcının Notları [Zapiski Ohodnika]* isimli bir kısa hikayeler derlemesiyle ilk defa tanınmaya başlandı. Bu kitap, edebi önemi kadar politik bir öneme de sahipti. Ne de olsa eser, serflerin özgürleştirilmesinde yana bir tavır sergiliyordu. Kitaptan etkilenen okuyucular arasında geleceğin çarı II. Aleksandr de bulunmaktaydı. Turgenev, romanları arasında muhtemelen en tanınmışları olan *Asilzadeler Yuvası* ile *Babalar ve Oğullar*'da Rusya'da eski rejimden modern dönemlere geçiş sırasında Rus soylularının ve entellektüellerinin portrelerine dair bir galeri sunmuştur. Çizdiği erkek karakterlerin çoğu zayıf ve kararsız tipler olmasına rağmen, kadınlar son derece dinamik ve büyüleyicidir.

Lev Tolstoy'un baş yapıtı, Napolyon Savaşları dönemindeki Rusya'yı anlatan büyük tarihi romanı *Savaş ve Barış*'dır (kitap, 1869'da tamamlanmıştır). Genel kanı itibariyle eser, bir romandan öte adeta yaşamın, aşkın ve ölümün muazzam bir panoraması gibiydi. Gençliğinde orduya subay olarak katılan Tolstoy, Sıvastopol'un savunmasında da yer almıştı. Bu tecrübelerinden dolayı, dingin cesaretten zalimlik ve kibirliliğe değin insan duygularında baştan sona yol açtığı tüm psikolojik haller kadar savaşın kirli gerçekliğine de yabancı değildi. İkinci büyük romanı, *Anna Karenina*, biraz daha dar kapsamlı bir eserdir. Biri trajik iki aşk hikâyesi anlatılır ve bir bakıma Tolstoy'un kendisini, ahlâki ve dinî açıdan eleştirisine işaret eder. O eleştirisi, 1882'de yayınladığı *İtiraflarım* adlı kitabını bitirdiğinde tam manasıyla açığa çıkacaktır. Tolstoy'un yeni öğretisi, teslimiyete ya da bir başka deyişle kötü-

lüğe kötülükle cevap vermemeye dayalı bir tür rasyonelleştirilmiş Hıristiyanlık idi. Bu, onu, şiddet temelli olan askeri hizmet, devlet, mahkemeler ve özel mülkiyet gibi kavramların yanı sıra güzel sanatlar ve bilimin tüm yüksek dereceli formlarına da karşı çıkarıyordu. El emeğinin yaşamı idamedeki yegane saygın yol olduğunu düşünüyordu. Sağlığını kaybetmesine sebep olan davranışları ve vaaz ettiklerini uygulamaya geçirme çabaları sonucunda ailesiyle ilişkileri bozuldu. 82 yaşındayken gizlice evi terketti ve yaşamını gezgin bir derbeder olarak sürdürdü - küçük bir tren istasyonunda zatürreden öldü. Tolstoy, bir hükümet baskısı sonucunda palazlanan devrimci terörizme eleştiri getirirken, diğer yandan devlete, mahkemelere ve yerleşik kiliseye karşıtlığı Rusya'daki devrimci ruhun yükselişine büyük katkı sağlamıştır.

Daha genç jenerasyonlardaki dikkat çekici yazarlar arasında Anton Çehov (1860-1904) ve Maksim Gorki (1869-1939) gösterilebilir. Maksim Gorki, Aleksis Peşkov'un mahlası idi ("Gorki" Rusça'da "acı" anlamına gelmektedir). Hem Çehov hem de Gorki avamdan gelmekteydiler. Anton Çehov'un büyükbabası özgürlüğünü kazanmayı başarmış bir serfdi; bu olay gerçekleştiğinde Çehov'un babası henüz dokuz yaşındaydı. Gorki'nin babası ise bir gemi kâtibiydi ve babası öldüğünde Aleksis henüz beş yaşında idi. Çehov iyi bir eğitim alırken, yalnızca birkaç ay okula gidebilen Gorki ise çocukluk çağına has yöntemlerle kendini yetiştirmeye çabalamış, yaptığı rasgele fakat kesintisiz okumalarla bilgilenmeye çalışmıştı. Yazar olarak Çehov da Gorki de "gerçekçilik" akımının mensubu olmalarına rağmen, yine de birbirlerinden çok farklı düşünmekteydiler. Çehov, bir dereceye kadar Turgenev geleneğini devam ettiriyordu. Nadiren soyluların çoğunlukla da entellektüeller ve küçük devlet memurlarının ahvalini anlatırdı. Köylü yaşamına dair çarpıcı resimler bırakmıştır ve hepsi de dehşet vericidir. Retorikten dikkatle kaçınan, özlü ve açık bir tarzı vardır. Çok uzun romanlar yazmayı asla başaramamıştı; çalışmalarının çoğu kısa hikayelerden oluşmaktaydı. Aynı zamanda birkaç piyes de yazmıştır; bunlar arasında *Üç Kız Kardeş* ve *Vişne Bahçesi* Amerikan tiyatro izleyicileri tarafından en çok bilinenleridir. Oyunlarında çok az aksiyon vardır; onları bü-

yüleyici kılan duygu farklılıklarının ve ruh halinin etkileyici betimlemeleridir. Oyunları başlangıçta, büyük bölümünün ilk defa sahnelendiği yer olan Moskova Sanat Tiyatrosu'nda daha popülerdi. Bir bütün olarak ele alındığında Çehov'un çalışmaları, 1890'ların Rus toplumundan ve sosyetesinden bazı melankolik ve aynı zamanda sempatik portreler vermektedir. Turgenev'in eserlerindeki erkek karakterler gibi Çehov'unkiler de çoğunlukla kibar ve sevimli fakat güçlü bir iradeden yoksun kişilerdi. Kadınları ise Turgenev'inkilere oranla daha stabil bir yapıya sahiptiler, bazıları inanılmaz bir cazibeye sahipken bütüne bakıldığında eğer kadınlara yönelik takındığı bir aşağılama tutumunun ürünü değilse bile, bir nefretin yarattığı gerginlik rahatlıkla hissedilebilir. Çehov da Turgenev gibi Batı Medeniyetine büyük bir hayranlık besliyordu, ayrıca terörizm ve şiddete yönelik devrimci harekete karşı tedrici politika ve kültürel ilerlemeden yanaydı.

Nazik Çehov'un aksine Gorki genellikle kahramanlar ve dramatik durumlar üzerinde yoğunlaşıyordu. Aylak tipler ilk gözdeleri olmuş, fakat daha sonradan ilham kaynağı olarak fabrika işçilerine bel bağlamıştır. Gorki'nin ilk ürünlerinde daha çok ucuz bir romantizm, sonraki çalışmalarında ise daha çok politik eylemine yönelik esintiler vardır. Volga nehri üzerindeki sevkiyat ticaretini kontrolleri altında tutan tüccarları anlattığı ilk romanı *Foma Gordiyev,* kuşkusuz en iyi romanıdır. Genel olarak Gorki'nin yazdığı oyunlar romanlarına oranla çok daha yüksek bir edebi kaliteye sahiptiler; ilk olarak Moskova Sanat Tiyatrosu'nda gösterilen birinci oyunu *Diptekiler* aynı zamanda en tanınmış olanıdır. Çehov'un aksine Gorki, siyasette aktif bir biçimde yer almış ve nihayetinde Bolşevik Parti'ye katılmıştır; Lenin ve bazı diğer Bolşevik liderler ile bizatihi yakın arkadaşlıklarda bulunmuştu. Sovyet döneminde Rus edebiyatının başrahibi olarak kabul ediliyordu.

Dönemin Rus şairlerine gelince, onlar, yurtdışında daha az tanınmaktaydılar. 1900'lerde Rus şiiri, diğer birçok ülkede olduğu gibi sembolist akımın etkisi altındaydı. Bu ekolün düşünce sistemine göre tüm dünya bir semboller kombinasyonundan ibaretti. Ekolün şairleri, dizeler ile musikiyi birleştirmeye çalışıyorlardı ve bunları birbirlerinin tamamlayıcıları olarak görüyorlardı. Bu akı-

mın, Rus şiirindeki öncüleri Konstantin Balmont (1867-1942) ve Valeri Bryusov (1873-1924) idi. Daha genç sembolist şairler içinde en önemli isim hiç şüphe yok ki Aleksandr Blok'dur (1880-1921). Sonraki kuşak Rus şairleri sembolizmden uzaklaşmışlardır: "Biz bir güle âşık olmak istiyoruz; çünkü çok güzel, mistik saflığın bir sembolü olmasından dolayı değil". Bu akımın başında Nikolay Gumilev (18861921) ve karısı Anna Ahmedova (doğumu:1889) bulunmaktaydı. Gumilev, karşı devrim hareketinin içinde bulunmakla suçlanarak Bolşevikler tarafından tutuklandı ve ardından idam edildi.

1900'lere kadar realistik tiyatro Rusya'da hakim durumdaydı. İmparatorluk tiyatroları olan St. Petersburg'daki Aleksandra Tiyatrosu ve Moskova'daki Küçük Tiyatro, hem trajedi hem de komedi alanlarındaki performansları ile ün yapmış birçok büyük aktörü ve aktrisi yetiştirmeleriyle bilinirler. Bu her iki tiyatronun repertuarlarında Ostrovsky'nin piyesleri mühim bir yer tutmaktadır. İmparatorluk tiyatrolarının dışında Rusya'da daha pek çok tiyatro bulunmaktaydı. Tüm çağdaş Rus aktrisleri içinde en büyüklerinden biri olan Vera Komisarjevsky, Aleksandra Tiyatrosu'ndan ayrıldıktan sonra ancak şöhrete kavuşabilmişti.

Konstantin Stanislavsky (18631838) ve Vladimir Nemiroviç Dançenko (1858-1943) tarafından kurulan Moskova Sanat Tiyatrosu, Rusya'ya realistik tiyatronun en iyi ifadesini getirmiştir. Başarısının temelindeki ana etken Stanislavsky'nin piyesleri, kişisel yeteneklerine güvenilen birkaç büyük aktör veya aktrisin performanslarına bırakmaktan ziyade piyeste yer alacak tüm oyuncuların çok iyi hazırlanarak, uyum içinde sergileyecekleri büyüleyici bir performansın - herbirinin bir yıldız gibi oynayacağı - önemine duyduğu ısrarcı inançtan kaynaklanmaktaydı. Kendisi de büyük bir aktör olan Stanislavsky'nin tiyatrosu olağan dışı yeteneklerle doluydu, fakat oyunun hatasız ve parlak bir yorumunun gereği için rol alan oyuncuların hiç birinin herhangi bir şekilde kendisini göstermek amacıyla öne çıkmaya çalışmamasını istemekteydi. Daha önce de belirttiğimiz üzere hem Çehov'un hem de Gorki'nin oyunları Moskova Sanat Tiyatrosu'nda başarı ile sergilenmişlerdi.

Moskova Sanat Tiyatrosu, kurulduğu tarih olan 1898 ve bu zamandan birkaç yıl sonrasına kadarki süreçte sahne dekorunun artistik vasıflarına veya prodüksiyonlarda, resim sanatçısının yerine çok az dikkat göstermiştir. Ama bu eksiklik bilâhare düzeltildi. 1909'dan sonra içlerinde Mstislav Dobujinsky, Nikolay Roerich ve Aleksandr Benois gibi isimlerin bulunduğu birkaç ünlü ressam Stanislavsky ile Nemiroviç'e katıldılar ve tiyatro prodüksiyonlarına yeni bir güzellik kattılar.

Dönemin Rus heykeltraşları kalıcı herhangi bir akım ortaya koyamamışlardı. Heykeltraşlar arasındaki en şöhretli isimlerden biri Prens Pavel Trubetskoy'du. Rus mimarisi dönüm noktasındaydı; XVI. ve XVII. Yüzyılların mimarisi imitasyon ile meşguldü. Mamafih, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yeni konstrüktif cereyanlar görülmeye başladı. Resim ve modern edebiyatın gelişimi arasında kesin bir benzerlik bulunabilir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında yeni bir sanatçı grubunun ortaya çıktığı görüldü. Bunlar, 1870'de Sanat Akademisi'nin klasik geleneğinden koptular. Bu yeni akımın ideali, tarihî konuları ve gündelik yaşama dair manzaraları gerçekçi bir biçimde tasvir etmekti. Bazıları, sosyal kötülükleri gözler önüne sermeyi arzulamışlardı. Bu sanatçılar arasında, en tanınmış Rus ressamlardan biri olan Elias Repin de bulunmaktaydı. Ayrıca modern resim tekniğiyle Eski Rus ve Bizans dinî resim tekniğini harmanlamaya çalışan Viktor Vasnetsov da bu akım içerisinde özel bir yere sahipti. Kiyef'de bulunan Aziz Vladimir Katedrali'nde 1885-1895 yılları arasında çizdiği duvar resimleri en bilinen çalışmalarıdır.

Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rus resmi, kendisini yalnızca "salt" sanata adamış yeni bir akımla tanışmıştır. Bu ekolün mensuplarına göre sanat, hiç bir sosyal ya da politik amaca hizmet etmemeli; yalnızca güzelliğe hizmet etmelidir. *Mir İskutsva (Sanat Dünyası)* dergisi grubun yayın organıydı ve içlerinde yukarıda bahsettiğimiz Benois, Dobujinsky ve Roerich gibi isimlerin yanı sıra Rusya'nın gelmiş geçmiş en büyük portre ressamı sayılan Valentin Serov ve ünlü başyapıtı "*Şeytan*" ile büyük sükse yapmış olan Mihail Vrubel de bu grubun içinde yer almaktalardı. 1906'da Paris'te başlattığı faaliyetleri ile Rus resim sanatının ve balesinin

yurtdışında tanıtımı hususunda çok önemli hizmetlerde bulunmuş olan Sergey Dyagilev de hareketin lider isimlerden birisiydi.

Resim sanatı alanında yukarıda sözünü ettiğimiz "entellektüel" gruplardan ayrı olarak popüler sanat yapan gruplar vardı. 1917'ye kadar bilhassa Vladimir bölgesinde köylü ressamlar, geleneksel tarzda ikon resmetme sanatını sürdürdüler. Arkeolog Nikodim Kondakov, bu sanat alanına büyük ilgi göstermiştir. Kondakov'un şahsi girişimleri sonucunda ikonografi sanatını teşvik etmek amacıyla II. Nikolay'ın himayesi altında özel bir komite tertip edilmiştir (1901). Komite, köylü ikonografiara ulaşarak onlara yardım sağlamayı başarmış, aynı zamanda bu sanatçılara bir takım özel eğitim imkanları da sunmuştu.

9. Müzik

1850-1900 yılları arasındaki dönem, Rus müziğinde muazzam bir yaratıcı aktivite söz konusudur. 1860'ların başlarında, St. Petersburg'da, amacı Rus müziğinde ulusal bir tarz yaratmak olan bir grup teşkil edildi. Oluşumun lider ruhu Mili Balakirev idi ve grubun diğer üyeleri arasında Nikolay Rimski Korsakov, Modest Musorgsky, Aleksandr Borodin ve César Cui gibi şöhretli isimler vardı. Hayranları tarafından verilen "Rus Beşlisi" ya da "Güçlü Grup" ismi, sonunda yıllarca onlarla dalga geçen düşmanlarınca da benimsenmişti. Gerçekten de zaman ismin doğruluğunu haklı çıkarmıştı. Grubun temel düşüncesi en başta halk müziği motiflerinden, ikinci olarak ise müzikteki gerçekçilikten yararlanmaktı. "Grup" Glinka'nın görüşlerini takip etse de, gerçekçilik anlayışları Dargomyjsky çizgisindeydi. Bestelerinin temalarını, halk şarkıları ve halk hikayelerinden çıkarmaktaydılar. Operalarında, tarihi ve mitolojik konuları işliyorlardı.

Grubun lokomotifi Mili Balakirev (1836-1910) idi. Besteleri azdı, fakat oldukça kaliteliydi. Az sayıda orkestra uvertürü ve senfonik şiiri, birkaç şarkı koleksiyonu - aralarında en iyi olanı kuşkusuz Rus vokal müziğiydi - ve bazı piyano müzikleri bulunmaktaydı. Dikkate şayan bir piyanist olan Balakirev, uzun yıllar boyunca İmparatorluk Korosu'nun da direktörlüğünü yapmıştı.

Modest Musorgsky (1839-1881), grup üyeleri içinde belki de en meşhur olanıydı. Müzikte yeni tarzlar geliştirdi ve dönemin çağdaş Fransız müziği üzerinde hatırı sayılır bir etki yarattı. *Boris Godunov* ve *Hovanşçina,* operalarında içlerinde komploların bulunduğu tarihi olguları işledi. İlkinde Fetret Devrini [Kargaşa Dönemini], ikincisinde XVII. Yüzyıl sonlarında *Streltsy'nin* [Rus tüfekçi alayları] ve Eski Ayincilerin durumunu konu aldı. Musorgsky, dram dolu müziğine büyük toplumsal hareketlerin dokunaklı niteliğini vermeyi başarmıştı.

Rimsky-Korsakov ve Borodin'in besteleri Musorgsky'lere oranla daha armonik ve anlaşılırdı. Borodin (1833-1887), olağanüstü bir besteci olmasının dışında aynı zamanda bir bilimadamıydı da. *Knaz Igor* operasını, eski bir Rus epik şiiri olan *Igor Alayı Destanı* üzerinden öykülendirilmişti. Borodin'in üç de senfonisi bulunmaktadır; oryantal kültürle Rus kültürünün buluşmasını konu aldığı senfonik bir resim niteliğindeki *"Orta Asya'da"* başlıklı sonuncusunu tamamlayamamıştır.

Rimsky-Korsakov (1844-1909), "Güçlü Grup"un en genç üyesiydi, ama teknik açıdan en yeteneklisiydi; Borodin ve Musorgsky'nin bitirilmemiş çalışmalarını tamamlamakla kalmadı aynı zamanda bu bestelerin orkestra uyarlamalarını da yapmıştı. Kendi müziği, enstrümantasyonundaki deha ile karakterize edilebilir. 15 operasının çoğunda mistik ya da şark kökenli unsurları işlemiştir. *Sadko,* eski bir Novgorod şarkısına, *Altın Horoz* ise Puşkin'in bir şiirine dayanır. Bir başka operası olan *Kitej'in Görünmez Şehri*'nde Rusya'nın Moğol işgali altında bulunduğu devirden bahsetmektedir.

Peter Çaykovsky (18401893), "Grup"un bir üyesi değildi. Müziği tamamen farklı bir tarzdaydı; bir XIX. Yüzyıl erkeğinin ruhsal deneyimlerini içermekle beraber, aynı zamanda milli karakter ve toplumsal hareketlerin tanımlanması bağlamında azcık da olsa milli izler taşımaktaydı. Dostoyevsky gibi Çaykovsky de insan ruhuna eğilmiş ve oradaki mücadeleleri ve çileleri anlatmaya çalışmıştır. Altıncı Senfonisi'nde verdiği kör ve çaresiz ruh halinde belki de yaklaşan felaketlerin kâhince ve ızdırap dolu bir ifadesi olabilir. Aynı zamanda duygu derinliğini çarpıcı bir biçim-

de gözler önüne seren şarkılar da bestelemiştir. *Yevgeni Onegin* ve *Maça Kızı* isimli operaları Rusya'da geniş yankı uyandırmıştı. Yumuşak lirizmi, evrensel düzeyde duyumsanmış ve takdir edilmiştir. "Güçlü Grup"un faaliyet sahası St. Petersburg idi. Diğer taraftan Çaykovsky ise XX. Yüzyıl kavşağında Rus bestecilerin büyük bir kısmının temas içinde bulunduğu Moskova'da etkindi. Moskova'yı mesken tutan sıra dışı besteciler arasında Aleksandr Skriabin ve Sergey Rahmaninov da vardı. Skriabin (1871-1915), bir mistik ve teozofist idi. Çok materyalist bulduğundan hiçbir zaman vokal müzik bestelemedi. En meşhur senfonik parçaları *Esrimenin Şiiri* ve *Prometheus*'dur. Skriabin, sesler ve renkler arasındaki ilişkiyi bulmaya ve müziksel senfonlyi renklerle tamamlamaya çalışmıştır. Ayrıca, kendisinin dünyayı ses ile reforme etmek gibi bir hayali vardı.

Rahmaninov (18731942), tüm Rusya'da hem besteciler hem de piyanistler tarafından çok iyi bilinen bir isimdi. İlk operası, 1892'de Puşkin'in Çingeneler şiiri üzerine bestelediği *Aleko* idi. 1900'lerin başlarında birkaç orkestral beste de yapmıştı.

Skriabin ve Rahmaninov'dan 10 yıl daha genç olan İgor Stravinsky, Rimsky-Korsakov'un öğrencisi idi. Mamafih, Rimsky-Korsakov'un takipçisi olmamıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Paris'e gitti ve 1911'de *Petruşka* balesini ilk kez burada sahneledi. Şu an Birleşik Devletler de yaşamaktadır.*

10. Dini Hayat

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Rusya'daki dini yaşantıda görülen en karakteristik durum, karmaşık dogma ve Ortodoks Kilisesi ritüelini reddeden Evanjelist öğretinin yaygınlaşmasıydı. Rus entellektüelleri arasındaki rasyonalizm hareketi, Lev Tolstoy'un dinî öğretilerini takip eden Tolstoyizm şeklini aldı. Bilhassa Güney Rusya'daki kitleler arasında bu akım Stundo-Babtist hareketin içerisinde anlam buldu. "*Stunda*" terimi Al-

* Vernadsky'nin bu çalışması 1968'de yazılmıştır. Stravinsky, 6 Nisan 1971'de New York'da ölmüştür (çev.).

mancadaki *Stunde* (saat) kelimesinden türemedir ve XVIII. Yüzyılın katı Alman Evanjelik ve reformcu grupları tarafından dinî toplantı saati anlamında kullanılır. Stundistler, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Güney Rusya'da ortaya çıktılar ve yüzyılın ikinci yarısında hızla yayıldılar. 1870'lerde Besarabya ve Transkafkasya'dan gelen Babtist öğretilerin tesiri altında girdiler. XIX. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rusya'da, Babtistler otuzu aşkın eyalette faaliyet göstermekteydiler.

Devlet, bu harekete artık bir dur deme vaktinin geldiğini düşünüyordu. Böylece polisiye tedbirler uygulamaya kondu. 1894'de mezhep "ciddi derecede zararlı" kabul edildi ve yasal toplantı hakkı yasaklandı. Kısıtlamaların doğal sonucu olarak hareket güçlendi ve yayılma alanı daha da genişledi. 1905 Devrimi'nin hemen ardından muhalifler üzerindeki baskıcı politika değiştirildi. 1905'de dinî özgürlüklere müsade veren bir manifesto yayınlandı. O tarihe kadar Rusya'da neredeyse 20,000,000'un üzerinde muhalif vardı.

Manifesto, yanlız muhalifler için değil aynı zamanda Ortodoks Kilisesi için de liberasyonun başlangıcıydı. I. Dünya Savaşı öncesinde Ortodoks Kilisesi'nde büyük bir iç karışıklık başgösterdi. Bu bir tür yaşam işaretiydi. Her ne kadar XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın başlarında ahlaki otoritede bir çöküş dönemi yaşadıysa da, kilise ayaktaydı ve hâlâ mensuplarına dinî rehberlik yapabileceği var sayılıyordu. En cansız dönemi olan XVIII. Yüzyılda bile serfliğe karşı sesini yükseltebilen ilk Ruslardan Piskopos Tihon Zadonsky gibi mümtaz bir karakteri çıkarması, yaşam gücünün devam ettiğinin kanıtıdır.

XIX. Yüzyılda Rus kilisesi, hem aşağı hem de yukarı tabakalara mensup insanlar üzerinde büyük etkiler yaratan birtakım sıra dışı ihtiyarlar çıkarmıştı. İnananlarının yaşamakta bulundukları maddi ve manevi güçlüklere karşı tavsiye almaya ve teselli bulmaya geldikleri bu ihtiyarlar, sert tabiatları ve sıkı kuralları olan rahiplerdi. İhtiyar, herkese açıktı; bireyin, toplumun hangi sınıfından olduğunun onlar için bir önemi yoktu. Gogol, Dostoyevsky ve Tolstoy gibi isimlerin ziyaret ettiği Optina Pustyn Manastırı'nın ihtiyarları bilhassa büyük saygınlığa sa-

hiplerdi. Dostoyevsky'nin *Karamozov Kardeşler* romanındaki rahip Zosima karakterini, İhtiyar Amrovsy'den esinlenerek ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

1900 civarlarında Ortodoks Kilisesi'nin bazı üyeleri, kiliseyi devletin vesayetinden kurtararak serbestliğini sağlayacak ve böylece iç reformlarını kendi bünyesi dahilinde gerçekleştirecek bir kilise konseyinin (*sobor*) toplanması konusunu gündeme getirdiler. İstenilen temel iç reformlardan biri, Büyük Petro öncesi dönemde olduğu gibi yerel yönetimlere toplantı hakkının verilmesiydi. Petro'nun yeniden şekillendirdiği Kilise'ye uygulattırdığı politikanın neticesinde toplantılar, yerel yönetimlere hiçbir şekilde kilise işlerine karışma hakkı vermeyen belli bir kilisenin çevresinden seçilmiş bir kısım insanın bir araya gelmesinden ibaret kalmıştı. Ayrıca Petro tarafından yürürlükten kaldırılan "patriklik kürsüsünün" yeniden tesis edilmesi de gündeme getirilmişti. 1917 Devrimi'nden önce hiçbir konsil toplantıya çağrılmadı ve o zamana kadar Kilise, Kutsal Synod yoluyla devletin resmi vesayeti altında kalmayı sürdürdü.

ON İKİNCİ BÖLÜM
1905 DEVRİMİ ve ANAYASAL REJİM DENEMESİ

1. XX.Yüzyıl başlarında Rusya'daki siyasî partiler

Japon savaşı, birinci Rus devriminin görünürdeki sebebiydi. İhtilalin gerçek nedenleri ise sosyal şartların içinde saklıydı. 1905 dönemi öncesinde Rus toplumunun farklı sosyal tabakaları arasında yaşanan genel hoşnutsuzluktan daha evvel bahsetmiştik. Bu dönemde birçok siyasî parti kurulmuş, ancak politik özgürlüklere getirilen uzun süreli kısıtlamalar büyük siyasî grupların kurulmalarını imkansız hale getirmişti. Dolayısıyla Rusya'da, dönemin siyasî örgütleri ya gayr-ı meşruydular ya da "yeraltı" teşkilatları biçiminde varlıklarını sürdürüyorlardı. Bu örgütlerin planları ve etkinlikleri farazî beyannamelerdi ve halkın ihtiyaçlarını yansıtmıyordu. Siyasî platformlar, genellikle devlete karşı tutumları yüzünden sürgüne gönderilmiş ve halkın yaşantısından uzaklaştırılmış entellektüellerden oluşuyordu. Rus Yahudileri, yurt dışındaki siyasî göçmenler arasında önemli bir yer teşkil ediyorlardı - çünkü bunların çok az bir kısmının Rus üniversitelerinde eğitim görmesine izin veriliyordu. Yurt dışında öğrenim görmeye zorlanan Rus Yahudileri, bilhassa Almanya, İsviçre ve Fransa'daki üniversitelerde eğitim hayatlarına devam ediyorlardı.

Kısıtlamaların ürünü olan gizlilik nedeniyle "yeraltı" örgütlenmeleri pratik sorunlarla ilgilenmek yerine daha çok teorik tartışmalar ile zaman harcıyorlar ve halkın isteklerini anlamak yerine kendi örgütlerinin başarısı için çalışıyorlardı.

Devrim hareketinin ilk dönemlerinde (1860'lar ve 1870'ler) lider sosyalist grup, "halkçılar" (*narodniki*) hareketiydi Bu grubun doktrinleri Fransız "ütopik" sosyalizmi ile edebiyat eleştirmeni Nikolay Mihailovsky ve gazeteci Peter Lavrov gibi radikal Rus düşünürlerin fikirlerinin bir harmanıydı. *Narodniki*, idealize edilmiş köylü komünlerine dayandırılan bir çeşit tarımsal sosyalizm modeli sunuyor, aynı zamanda Çar yönetimini parçalamanın ve kitleleri harekete geçirmenin en iyi yolu olarak da üst düzey devlet memurlarına karşı terörist aktiviteler yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Bu grubun radikal aydınlar üzerindeki tekelleşmiş etkisi 1895 senesi civarlarında Marksizm'in Rusya da yükselişe geçmesiyle beraber kırıldı. İlk Rus Marksist grup, eski bir *Narodniki* üyesi ve muhacir bir gazeteci olan Georgi Plehanov tarafından 1883'de İsviçre'de örgütlendi. Bu zâtın, Avrupa'da 1889'da kurulan İkinci (Sosyalist) Enternasyonal ile yakın bağları bulunmaktaydı[1]. 1895'de fabrika işçilerine propaganda yapmak amacıyla St. Petersburg'da aktif bir Marksist örgüt kuruldu. Bu "çemberin" başında Vladimir Ulyanov yani herkes tarafından bilinen takma adıyla Lenin vardı. Lenin'in babası alt-orta sınıftan gelme bir memurdu. Hizmetlerinin karşılığı olarak soylu sınıfa yükselmeyi başarmıştı. Vladimir Ulyanov ve kardeşi Aleksandr, devrim hareketinin içinde erken yaşlarından itibaren yer almaya başlamışlardı. Lenin'in kardeşi, Çar III. Aleksandr'a suikast planları yaptığı gerekçesiyle 1887'de idam edildi. Lenin ise St. Petersburg'daki işçilere yönelik yaptığı propaganda çalışmaları sebebiyle 1895'de tutuklandı ve üç yıllığına Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Sürgünü sırasında, mektuplaşmalar yoluyla halen Rusya'da bulunan Marksist dostlarıyla yakın ilişkilerini sürdürdü. 1898'de çeşitli Marksist çevrelerin temsilcileri Minsk'de buluştu ve Alman Marksist Partisi modelinden esinlenerek organize ettikleri Rus Sosyal-Demoktrat İşçi Partisi'nin kurulduğunu beyan ettiler.

1900'de Lenin sürgünden döndükten sonra Rusya'dan ayrıldı ve 1905'e kadar yurt dışında kaldı. Bu dönemde önceleri Plehanov'la yakın çalışıyordu; ancak, daha sonra Marksist doktrinin

1 Birinci Enternasyonal, Karl Marx ve Michael Bakunin tarafından 1864'de kurulmuş ve 1872 yılında dağılmıştı.

yorumlanmasındaki farklılıklar yüzünden birbirlerinden uzaklaştılar. Yurt dışında uzun yıllar geçirmiş olan Plehanov Rusya'da ilk önce demokratik bir sistemin kurulması ve yumuşatılmış bir siyasetin uygulanmasından yanaydı; çünkü bunun işçileri organize etmekte daha etkin olacağını düşünüyordu. Diğer taraftan Lenin ise proloteryanın, sosyal devrim için verdiği mücadeleye öncülük edecek güçlü ve aktif bir Marksist grubun kurulması gerektiğini düşünüyordu. 1903'de gerçekleşen Rus Sosyal-Demokrat İşçi Partisi II. Kongresi'nde Lenin taraftarları ve karşıtları arasında ihtilaf çıktı ve parti iki gruba ayrıldı. Artık, çoğunluktaki Lenin ve yandaşları Bolşevikler, azınlıktaki karşıtları ise Menşevikler olarak anılacaklardı.

Bu arada Rusya'da gücünü yitirmeye başladığını anlayan *Narodnikler*, organizasyonlarını güçlendirme kararı aldılar ve 1900'de köylü haklarını gözetmeyi ve köylüler arasında "hücreler" oluşturulmasını hedefleyen Sosyalist Devrimci Parti'yi kurdular. Partinin içinde kamu kurumlarını hedef alacak terorist aktiviteleri organize edecek özel bir "Eylem Örgütü" de vardı.

Hem Sosyal Demokratlar ve hem de Sosyalist Devrimciler kadın-erkek birçok üniversite öğrencisinden kendilerine yoldaşlar buldular. Aynı zamanda avukatlar, doktorlar ve öğretmenleri de etki alanlarına almayı başarmışlardı.

1903'de çoğunluğunu profesörler ve özgürlükçü mülk sahiplerinin oluşturduğu ılımlı liberal gruplar yarı-gizli bir yapılanma olan Kurtuluş Birliği'ni kurdular. Asıl burjuva sınıfını meydana getiren imalatçılar ve tüccarlar bu dönemde herhangi bir siyasî gruba katılım göstermediler. 1905'de Liberal Birlik, Anayasal Demokratik Parti'yi kurdu. Parti programı, Batı Avrupa ve Amerika'daki anayasal demokratik grupların politik öğretilerine dayanıyordu. Orta sınıf için tasarlanmış olan bu partinin hedef kitlesi devlet memurları ve şehirlerde yaşayan burjuva kesimiydi.

Bütün bu bahsettiğimiz partiler, ortak gayeleri olan otokrasinin sona erdirilmesi ve evrensel, doğrudan ve gizli oylamayla seçilecek bir temsili hükümet modelinin siyaset sahnesine çıkarılması hususlarında güç birliği yapmışlardı. Ancak partilerin prog-

ramlarıyla halkın istekleri ve ihtiyaçları arasında farklılıklar vardı. Örneğin kendisini işçilerin temsilcisi olarak addeden Sosyal Demokrat Parti sadece işçiler arasında propaganda çalışmalarını sürdürmüştü. Kendilerini köylülerin temsilcisi kabul eden Sosyalist Devrimciler ise köylülerin toprakları da dahil olmak üzere tüm toprakların devletleştirilmesini istiyorlardı. Tabii ki bu fikir, geniş toprak parçalarının kendi aralarında paylaştırılmasını isteyen köylülerin talepleriyle ters düşüyordu. Anayasal Demokratlar ise Rus politikalarının kendine mahsus tarihî alt yapısını göz ardı ederek, İngiliz ve Fransız modeli meclis hükümeti sistemini savunuyorlardı.

Bütün bu teorik faaliyetleri takip eden mevcut hükümet, büyük bir hız ve dinamizmle yeni siyasî reformlar sunarak gücünü kolaylıkla tekrardan hissettirebilirdi, ancak soyluların verdiği tepkilerin etkisinde kalarak böylesi bir vazifeyi üstlenmekte istidatsız kaldı. Hükümet bütün bu sert eleştiriler karşısında hiçbir zaman ciddi önlemler alamadı. Aslında hükümetin bu kararsızlığı ihtilal hareketinin başarısındaki en önemli etkendi.

2. 1905 devrimi ve Ekim manifestosu

1904-1905 yılları arasında Rus halkının devrimci fikirleri birçok farklı şekilde kendini gösterdi. Siyaset üzerine dersler vermek, yarı-politik dernekler kurmak ve hatta öğrenci yürüyüşleri düzenlemek, dönemin entellektüllerinin başlıca siyasî faaliyetleri arasındaydı. *Zemstvo* üyeleri olan liberal toprak ağaları, reformları tartışmak maksadıyla konferanslar tertip ediyorlardı. Söz konusu konferansların birinde bir temsilciler heyeti seçilerek çara gönderildi (19 Haziran 1905). Sürekli olarak işçiler, ekonomik içerikten ziyade siyasî nitelikli reformlar yapılması yönündeki taleplerini vurguladıkları grevler düzenliyorlardı. Köylüler ise mevcut hükümetten hoşnutsuzluklarını çeşitli ayaklanmalarla gösteriyorlardı. Bu ayaklanmaların çoğu toprak ağalarının evlerinin yakılması ve hatta katledilmesi ile sonuçlanıyordu. Japon savaşı sonrasında bu karmaşa orduya da yansımıştı. Bazı askerler sosyalist propagandanın etkisinde kalıp subaylarına başkaldırmaya

başladılar. Sosyalist tahrikçilerin askerlerden oluşturdukları konseyler 1917'de Rus ordusuna ölümcül bir darbe indireceklerdi. İsyanlar, deniz kuvvetlerine de sıçramıştı; Haziran 1905'de bahriyeliler kısa bir süreliğine de olsa *Potemkin* zırhlısının kontrolünü ellerine geçirmeyi başardılar. Bu dönem, devletin birçok üst düzey yetkilisinin teroristler tarafından suikaste uğradığı bir dönem olarak da anılacaktır.

İlk başlarda hükümet, bu devrim hareketlerini askeri güç kullanarak veya devrimci organizasyonların önüne geçerek bastırmaya çalıştı. Polis departmanı, devrimci gruplar arasına sızdırdıkları ajanlardan aldıkları istihbaratlarla liderleri tespit etmeye çalıştılar. İlginçdir ki zaman zaman bu ajanlardan bazıları devrimci partilerin liderleri oldular ve devrim hareketinde oldukça aktif roller aldılar. Böyle olunca da provokasyonun nerde bittiği ve devrimin nerde başladığı meselesinin tahlili hükümet için imkansız bir hal almaya başladı. Herşey daha da karışıyordu; mesela, İçişleri Bakanı Viaçeslav Plehve'nin Temmuz 1904'de gerçekleşen suikastinin planını, aslında bir ajan provokatör olan E. Azef yapmıştı. Azef daha sonra yaptığı açıklamada, teröristlerin dikkatinin çarın suikast planı üzerinde yoğunlaşmasını engellemek amacıyla bu işe girişiğini belirtmiştir. Polis güçleri aynı zamanda işçilerin ekonomik taleplerinin tatmin edilmesi yoluyla onları politik faaliyetlerden uzak tutarak işçi hareketini kontrol altına almaya da çalışıyordu. Gizli servis ajanı olan Sergey Zubatov, 1902 baharında, tamamen ekonomik hatlar dahilinde Moskova ve diğer bazı şehirlerdeki işçileri organize etmeyi başardı. Polis, Zubatov'un örgütlediği sendikaların düzenledikleri grevlere müdahalede bulunmadı. Ne var ki paniğe kapılan sanayiciler durumu hükümete şikayet ettiler ve Zubatov, görevden uzaklaştırıldı. Mamafih organizasyon kendi devinimi içerisinde gelişimini sürdürdü. Yeni lider, papaz Georgi Gapon işçilerin talep ettikleri reformları etkin bir biçimde dile getirebilmek için çara birinci elden dilekçe vermek istedi. 22 Ocak 1905'de büyük bir işçi topluluğu II. Nikolay'a şikayetlerini iletmek için St. Petersburg'daki Kış Sarayı'nın yolunu tuttu. Bu tarihi gün çok trajik bir biçimde bitecekti; barışçıl niyetli ve silahsız göstericilerin üzerine asker tarafından ateş açıldı. Bilanço ağırdı, yüzlerce insan ölmüş ya da

yaralanmıştı. "Kanlı Pazar", işçi sınıflarının direniş tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Bu hadiseden hemen sonra işçi örgütleri sosyalist partilerin saflarına geçtiler. Ortamı yatıştırmaya çalışan hükümet, isteksiz bir şekilde yeni bir siyasî reform paketi sundu. 19 Ağustos 1905'de yasama yetkisi olmayan istişari işleve sahip bir Duma'nın toplanması kararı alındı. Ancak bu hiç kimseyi tatmin etmeyen yarım-yamalak bir adımdı. Sonbahar durum daha da kritik bir hal aldı. Tüm Rusya genelinde grev çağrısı yapıldı. Şehirlerin su ve elektriği kesilirken Finlandiya Demiryolu haricindeki diğer trenyollarının tamamı işlemez duruma geldi. İşçi temsilcileri ve Sosyalist Parti başkanlarından müteşekkil devrimci lider kadroları, St. Petersburg'da özel bir kurul meydana getirdiler. Sovyet İşçi Temsilcileri denilen bu oluşum 1917 hadiselerinde belirgin bir rol oynayacaktı. Sovyet'in ilk toplantısına sadece 40 işçi temsilcisi katılırken, daha sonra bu sayı 500'e ulaşmıştı. Sovyet'in görünürdeki başkanı avukat Georgi Hrustalev-Nosar idi. Asıl lider ise başkan-yardımcısı Leo Bronstein veya herkes tarafından bilinen adıyla Troçki idi. Takma adlar kullanmak, dönemin devrimci liderlerinin polis güçlerinden asıl kimliklerini gizlemek için kullandıkları bir yöntemdi. Devrimle ilişkili tüm direktifler bu sahte isimlerle imzalanıyordu.

O dönem Troçki'nin de üyesi olduğu Menşevikler, Sovyet'de çoğunluğu oluşturuyorlardı. Birinci Sovyet de çoğunluğu yakalayamayan Bolşevikler bu birliğe kuşkuyla bakıyorlardı. Sovyet yapılanması - Moskova ve Odessa başta olmak üzere - diğer bazı şehirlerde de organize edildi. Mamafih bu birlik harekete geçmeden önce hükümet birçok siyasî imtiyazı halka sunmuştu. Kont Witte'nin insiyatifinde hazırlanan bu kapitülasyon paketi 30 Ekim 1905 tarihinde hükümet tarafından yayınlandı.

Bu manifesto ile çar, Rus halkına şu sözleri vermişti: 1) Temel kişi hak ve özgürlükleri - kişi dokunulmazlığı, düşünce, konuşma ve örgütlenme özgürlüğü - güvence altına alınacak; 2) Demokratik oy verme hakkı getirilecek; 3) Duma'nın onayı alınmadan hiçbir kanun çıkarılamıyacak. Muhalif çevrelerden de kendisine yardımcı seçebilme serbestliği tanınan yeni Başbakan Kont Witte, paketi yürürlüğe koydu.

Liberal muhalefetin başlıca isteklerine yanıt veren bu manifestonun esas amacı devrimci hareketi durdurabilmekti. Bu bağlamda manifesto, yakın zamanda olmasından korkulan sosyal devrime karşı liberal partileri hükümetin yanına çekme teşebbüsüydü. Dolayısıyla da sosyal hareket liderleri manifestoya şiddetle karşı çıkmışlardı. Bu kişiler hükümeti samimi olmamakla suçlayıp, manifestonun tek hedefinin devrim hareketlerini durdurmak olduğunu ve gayesine ulaştığı anda hükümetin manifestoyu yürürlükten kaldıracağını iddia ediyorlardı. Hükümetin gerçekten de manifesto ile ihtilali durdurma hayalleri vardı; ancak, imtiyazları daha sonradan kaldırma gibi bir düşüncesi yoktu. Kont Witte reformların gerekliliğine inanıyordu ve bu reformları geri çekme gibi bir niyeti kesinlikle yoktu. Kont Witte'nin Rus liberal hareketi liderlerine sunduğu bakanlık teklifleri ancak tecrübesizlikle açıklanabilir. Sonuç olarak 30 Ekim manifestosu devrimci hareketi bir çırpıda engellemeye yetmemişti.

Sosyalist partiler sadece ve sadece kendi devrim doktrinlerinin zaferi peşinde koşuyorlardı. 30 Ekim manifestosu sonrası Rusya'ya dönen Bolşeviklerin lideri Lenin, hükümet politikalarının en şiddetli karşıtı oldu. Grevler devam etti; ikinci bir demir yolu grevi Kasım sonundan Aralık ortalarına kadar sürdü ve 1905'in Aralık ayı sonlarında Moskova'da silahlı bir ayaklanma vukû buldu. Devrimcilerin uzlaşıya yanaşmaz tutumları, manifesto ile uygulamaya konulan paketten memnun kalan halkın çoğunluğu tarafından desteklenmiyordu. Devlet tekrar dizginleri eline aldı. Sovyet teşkilatları dağıtıldı ve ayaklanmalar güç kullanılarak bastırıldı. Birçok şehirde Yahudiler, devrim karşıtı bir grup olan ve ideolojisi Alman Nazizmiyle benzerlik gösterem Rus Halkı Birliği'nin organize ettiği toplu katliamlara [*pogroms*] maruz kaldılar.

Aralık 24'de, hükümet seçim prosedürleri hakkında bir kararname çıkarttı. Mart ayının başında iki meclisten, Duma ve Hükümet Meclisi, oluşturulması kararlaştırılan yeni parlementoda bir manifesto sunuldu; Duma üyelerinin halk tarafından seçilmesine, Hükümet Meclisi'ndekilerin ise yarısının çar tarafından atanmasına, diğer yarısının da soylular, akademisyenler ve *Zemstvo*'lar ta-

rafından belirlenmesine karar verildi. Yeni seçim kanunları vatandaşlara oy kullanma hakkı temin etmişti. Bu durumda köylüler büyük bir oy potansiyeline sahip oluyorlardı. Böyle bir kararın alınmasındaki en önemli etken, köylüleri devrim hareketinden uzaklaştırma arzusuydu. Kont Witte'nin köylüleri yatıştırma amaçlı bir diğer politikası ise büyük tarım alanlarını kamulaştırmak ve köylüler arasında paylaştırmaktı. Bu proje Kont Witte'nin bakanlarından ve aynı zamanda daha sonraları Sovyet hükümetinin finansal yapılanmasında da önemli bir rol üstlenecek olan Nikolay Kutler tarafından geliştirilmişti. Tarım alanlarının kamulaştırılması fikri arazi sahiplerini hiç de mutlu etmemişti. Yeterli desteği bulamayan Witte, Kutler'in projesini iptal etmek zorunda kaldı. Bu başarısızlık, yeni seçim kanunu uyarınca çok değerli bir oy potansiyeline sahip olan köylüleri hükümet saflarına katma operasyonuna da yansımıştı. Hükümetin daha önce Zubatov projesiyle işçileri kendi yanına çekme planında olduğu gibi bu da sosyal huzursuzluğu biraz daha arttırmanın dışında bir işe yaramamıştı.

3. İlk iki Duma

İlk Duma'nın seçimi Mart 1906'da gerçekleşti. 10 Mayıs'ta Hükümet Meclisi ve Duma II. Nikolay tarafından açıldı. Duma'nın çoğunluğunu muhalif milletvekilleri oluşturuyordu. Toplam 490 vekilin 190'ı Anayasal Demokrat Parti, 94 vekil ise ılımlı köylü gruplarından geliyordu. Ivan Petrunkeviç'in önderliğini ettiği Anayasal Demokratlar mecliste temsil edilen en güçlü partiydi. Diğer liderleri Paul Miliukov'un ismi seçmen listesinden sudan sebeplerle çıkarılmıştı. Bu yüzden Sosyalist Partiler seçimi boykot ettiler; ancak, tüm bu olanlara rağmen birçok sosyalist vekil meclise seçildi. Köylüler, Emek Grubu adında kendi oluşturdukları bir fraksiyon altında toplandılar. Ulusçu ve muhafazakâr partiler seçimlerden yenilgiyle ayrıldılar ve mecliste çok az sayıda koltuk kazanabildiler. Seçim sonuçları hükümet için adeta bir hezimetti.

Duma'nın kontrolünü düşman bir gruba kaptıran II. Nikolay, Kont Witte ile yollarını ayırdı ve onun yerine Ivan Goremykin'i

getirdi. Yeni başbakan eski sistemden yetişme tipik bir bürokrattı. Başbakanlık görevine girişimciliği ya da siyasî içtihatçılığı dolayısıyla değil, tam tersine bu vasıfları barındırmayan muhafazakâr yapısı nedeniyle getirilmişti. Çarın emirlerini sorgulamadan yerine getirmek için biçilmiş kaftandı. Bu atama büyük bir hataydı ve hükümetin Duma'yla ilişkileri kısa sürede düşmanca bir şekle dönüştü.

Hükümet karşıtı gruplar tarafından desteklenen Anayasal Demokratlar, kabinenin istifa etmesi talebinde bulundular ve yeni kabinenin de Duma'nın fikri sorularak seçilmesi gerektiğini belirttiler. Dönemin önemli mebuslarından biri Duma üyelerinin duygularını şu cümleyle ifade etmişti: "Yürütme organlarını, yasama organlarına tâbi kılalım." Sonuç olarak, Duma, Alman sisteminden özgünlenmiş, olgunlaşmamış Rus anayasal sistemini Batıcı parlementer hükümet sistemine çevirmeye çalıştı. Kabine ve Duma içindeki bir diğer görüş ayrılığı ise tarım politikası üzerineydi. Bu konunun Duma'da görüşülmesi sırasında tüm gruplardan sert çıkışlar geldi. Anayasal Demokratlar tarafından hazırlanan bir yasa taslağı geniş tarım alanlarının kamulaştırılmasını ve köylülerin de toprak sahibi olabilmelerini öneriyordu. Bu tip talepler kimi hükümet yanlılarının Duma'ya karşı tahrik siyaseti izlemesine yol açtı. II. Nikolay, Duma'nın isteklerini yerine getirme ve soyluları hayal kırıklığına uğratma ya da Duma'dan gelen önerileri hiçe sayarak liberalleri karşısına alma ikilemi arasında saplanıp kalmıştı. 21 Temmuzda Duma dağıtıldı. Liberallere imtiyaz verilerek Goremykin'in yerine Peter Stolypin başbakanlığa getirildi. Hükümdarlığa olan hizmetine batı eyaletlerinden birinin valiliği göreviyle başlayan Stolypin, bir önceki hükümette İçişleri Bakanlığı yapmıştı. Rus bürokrasisine girmeden önce ise kendi mülklerini yöneten bir toprak sahibiydi. Stolypin, Rusya'daki zirai problemlerin farkında olan çok iyi bir devlet adamıydı. Kendinden emin ve vatansever bir karakterdi. Muhalefet partileri Stolypin'i ve programını desteklemediler. Duma'nın dağıtılmasının ardından muhalefet partileri ne yapacaklarını bilmez haldeydiler ve psikolojileri, barışçı parlementer muhalefet yerine büyük bir devrim anlayaşına doğru kayıyordu. Tasfiyeden sonra Duma

üyeleri, halkı devlete vergi vermemeye ve zorunlu askerlik vazifesine katılmamaları yönünde çağrılar yapıyorlardı. Bu propaganda halkın üzerinde pek bir etki göstermedi ve sadece Duma yanlısı yazarların oy kullanma haklarını kaybetmelerine sebep oldu.

Stolypin, ilk iş olarak ılımlı liberal grupların liderlerini kendi kabinesine çekmeye çalıştı. Ancak, bu liderler Stolypin ile ortak hareket etmeyi reddedince o da eski bürokratlarla çalışmaya mecbur kaldı. 22 Kasımda köylü komünlerini fesh eden kararnamesini yayınladı. Böylelikle artık her köylü kendi payına düşen toprak parçasının sahibi olma hakkına kavuşuyordu ve aynı zamanda köylülerin devlet arazilerini satın almasını finanse edecek tedbirler alınıyordu. Stolypin'in 1861 reformlarındaki eksik kalan yönleri onarma girişiminin ve Rusya'da yeni bir küçük toprak sahibi sınıf yaratma hayalinin gerçekleşmesi için biraz zaman gerekiyordu.

İkinci Duma'nın 5 Mart 1907'de gerçekleşen ilk toplantısı ikinci Duma'nın ilk Duma'dan bile daha fazla hükümet karşıtı olacağını göstermişti. 180 sosyalisten oluşan ilkinden daha güçlü bir sol kanat barındırıyordu. Lenin, ani bir strateji değişikliğine gitti ve sosyalistler Duma'yı boykot etmediler. Hükümet ve Duma arasındaki sorun 1907'de, 1906'dakine oranla çok daha şiddetliydi. Hükümet, Duma tarafından onaylanmamış bir reform programını yürürlüğe koymuştu. 55 sosyalist milletvekilin, çara düzenlenecek bir suikast girişimiyle bağlantılarının bulunması üzerine ikinci Duma Haziran 1907'de dağıtıldı. Karşıt grupların bir daha güç sahibi olmasını önlemek amacıyla anayasa çiğnenerek seçim kanunları değiştirildi. Köylülerin seçim hakları hiçe sayılarak büyük toprak ağalarına seçimlerde oy verilecek delegelerini kendilerinin seçmeleri hakkı tanındı. Kasım 1907'de kurulan üçüncü Duma'nın üyeleri öncekilerden çok farklı bir profildeydi. Milletvekillerinin çoğu sağ partilere mensuptular ve sosyalist milletvekili sayısı oldukça azdı. Bu iki senelik politik karmaşa, Stolypin ve ılımlı muhafazakârların zaferiyle sonuçlanmıştı.

4. 1907'e kadarki dış politika ve Üçlü Antant'ın kuruluşu

İç işlerinde yaşanan büyük çalkantılarla eş zamanlı olarak gelişen birtakım hadiseler Rusya'nın dış politikasını şekillendirmekteydi. Yüzyılın dönümünde, antagonist devletler arasında meydana getirilecek olan ittifaklar daha henüz somutlaştırılmamıştı. Almanya, Avusturya ve İtalya'nın; Rusya ise Fransa'nın yanındaydı. Büyük Britanya'nın ise henüz Rusya ile müttefiklik ilişkileri yoktu. Bu arada Almanya, Rusya'yı yanına çekmenin planlarını yapıyordu. Japon Savaşı sırasında Rusya, 1902'de Japonlarla ittifak yapan Büyük Britanya'ya karşı denkleştirici güç ihtiyacından kaynaklanan müttefik bulma arayışına girmişti. Neticede, Temmuz 1904'de Almanya ile ticarî bir anlaşma imzalandı. Ancak anlaşma koşulları, büyük ölçüde Alınanlara fayda sağlarken Ruslar açısından kazançsızdı. Rusların Büyük Britanya korkusu Almanların güçlenmesine yarıyordu. 1905 yılı baharında, Alman hükümeti, Fransa'nın özel imtiyazlara sahip olduğu Fas'a serbest giriş-çıkış için açık koridor istedi. Temmuzda İmpator II. William, II. Nikolay ile Björkö'de bir araya gelerek gizli bir ittifak kurdular. Nikolay bunu, Fransa'yı değil yalnızca Büyük Britanya'ya karşı yapılmış bir hamle olarak değerlendiriyordu. Björkö Anlaşması, Japon Savaşı'nı takiben yürürlüğe girecekti. Ancak Portsmouth barışından sonra Björkö anlaşmasının devam ettirilmesi halinde Fransa ile olan dostluğun kaybedileceği aşikâr hale gelmişti. Rusya'nın Fransa hususunda bu kadar hassas davranmasının sebebi tamamen finansal meselelerden kaynaklanmaktaydı. Savaş harcamaları ve devrimin beraberinde getirdiği ekonomik kriz dış borç alınmasını zorunlu kılmıştı. Kont Witte'nin Birleşik Devletler'den fon sağlama çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Britanya ile olan gergin ilişkiler ise zaten Londra piyasasını kapatmıştı. Yalnızca Fransa ihtiyaç duyulan krediyi verebilirdi. Fransa, ekonomik yardım karşılığında Fas ihtilafında Almanlara karşı Rusya'nın desteğini istedi. Bu uluslararası kör düğümün sonucunda da Rusya Fransa'yı desteklemek zorunda kaldı. Algeciras konferansında Rusya ve Büyük Britanya Fransa'yı destekledi ve Almanya geri adım atmak zorunda kaldı. Konferanstan 9 gün

sonra Fransa, Rusya'ya yaptığı ekonomik yardımların kapsamını genişletme kararı aldı.

Fransa'dan alınan borçlar 1906 itibariyle 2 milyar Frankı geçmişti. Gelinen bu nokta, Rus Hükümeti'nin içerdeki siyasî muhalefetle mücadelesinin şiddetlenmesi ve Rus-Fransız ilişkilerinin pekişmesi açısından kritik bir dönemeçti. Aynı zamanda Rus-İngiliz ilişkilerinde de yumuşama sözkonusuydu. Rusların Uzak Doğu üzerine kurdukları hayallerin Japon Savaşıyla beraber suya düşmesi, Orta Doğu politikasında daha dikkatli davranmaya sevk etti. Ağustos 1907'de Büyük Britanya ve Rusya, İran, Afganistan ve Tibet'in durumunu belirleyecek bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre Britanya, Afganistan'ın tek hakimi olacaktı; İran, Rusya ve Britanya arasında bölünecek; Tibet ise tarafsız bölge kabul edilecekti. Rusya'nın bu anlaşmada sergilediği uzlaşmacı tavır iki ülke arasında daha sonra gerçekleşecek olan diğer birçok anlaşmanın da yolunu açmıştı.

Başkan Roosevelt'in tavsiyesi üzerine Lahey'de ikinci bir Dünya Barış Konferansı'nın toplanması kararı alındı. Teklife sıcak bakan II. Nikolay da tüm büyük devletleri silahsızlanma hususunun görüşülmesi için konferansa davet etti. Lahey Konferansı başarısızlıkla sonuçlandı ve sadece geride Avrupa'da yeni kutuplaşmalar oluştuğu izlenimini bıraktı. Artık bir tarafta Almanya, Avusturya ve İtalya'dan oluşan üçlü ittifak diğer tarafta ise Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'dan kurulu üçlü itilaf vardı. Bu iki taraf arasında çıkacak harp ise artık kaçınılmazdı.

5. Üçüncü ve dördüncü Duma

Hükümet ile Duma arasında hararetli kavgaların yaşandığı devrim dönemini sessiz ve sakin bir dönem takip etti. 1907-1912 yılları arasında faaliyet gösteren üçüncü Duma yasal varlığı hiçbir sekteye uğramadan işlevini tamamladı ve 1912 seçimleri muhafazakâr milliyetçilerin başarısıyla sonuçlandı.

Duma ve hükümet arasındaki politik kavga 1907'de seçim kanunundaki değişiklik ile geçici de olsa çözülürken 1905'in dev-

rimci ruhunun ürünü olan çok daha ciddi problemler hâlâ yerliyerinde duruyordu. O dönemdeki huzursuzluk, üst düzey birkaç devlet yetkilisinin suikasti ve "kamulaştırma" adı altında zenginleri ve bankaları soygun şeklinde kendini gösterdi. Başbakan Stolypin ise bu terorist hareketleri çok sert biçimde bastırma yolunu seçmişti. Yakalananlar askeri mahkeme tarafından yargılanıyor, suçlu bulunanlar ise ölüm cezasına çarptırılıyordu. Stolypin'in bu politikası muhalif partiler tarafından şiddetle kınanıyor; ancak, çoğunluğunu muhafazakârların oluşturduğu Duma tarafından destekleniyordu.

Siyasî dengenin tam da sağlandığı düşünülürken Stolypin Eylül 1911'de suikaste kurban gitti. Yerine, Stolypin gibi ılımlı bir muhafazakâr olan maliye bakanı Vladimir Kokovtsov getirildi. Stolypin'in katı karakterine sahip olmayan Kokovtsov muhaliflerden ve çar yanlısı kesimlerden gelen baskılarla başa çıkamadı. Hatta kendi kabinesindeki delegeler bile başbakanın fikrini sormadan çarın emirlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bu tip sinir bozucu vakalara rağmen Duma, ülke yararına birçok yeni düzenleme getirmişti. Bu kanunlardan en önemlisi hiç şüphe yok ki köylülere diğer vatandaşların sahip olduğu medeni hakların verilmesi oldu.

Bu bağlamda yerel adalet sisteminde yapılan önemli değişikliklere değinmek gerekir. 28 Haziran 1912'de yayınlanan bir kanuna göre genel yargı sistemi köylü ahaliyi de kapsayacak şekilde genişletildi. Toprak komiserleri yargıçlar tarafından görevlerinden alındılar. Duma eğitim sisteminde gerekli reformları gerçekleştirme çabasına girişti ve eğitime harcanacak bütçenin yıllık tutarı 20 milyon Ruble artırıldı. Dolayısıyla eğitime ayrılan bütçe 1906'daki 44 milyon Rubleden muntazaman artırılarak 1917'ye kadar 214 milyon Rubleye kadar yükseltildi. 1894'de 3 275 362 olan ilkokul öğrencisi sayısı 1914'e kadar 8 milyona yükselmişti. Savaşın arefesinde okul çağındaki Rus gençlerinin yarısından çoğu eğitim görüyorlardı. Duma'nın eğitim komitesi, 1922'ye kadar Rusya'da evrensel eğitim standartlarına ulaşılacağını öngörmekteydi. Ne var ki harp ve devrimin getirdiği kaos, projesinin zaman çizelgesini alt-üst edecekti.

6. Uluslararası gerilim

Rusya'nın Uzak Doğu'da yaşadığı bozgun ve Orta Asya'daki çıkarlarıyla ilintili olarak Büyük Britanya ile yaptığı anlaşma, Rus diplomasisinin dikkatini Yakın Doğu'ya yöneltmesine sebebiyet verdi. Artık İngiltere, Rusların İstanbul'u ele geçirme ihtimali üzerine barındırdığı geleneksel korkusunu bir köşeye bırakmıştı. Çünkü şimdi İngiltere'nin, Ruslardan çok daha büyük bir korkusu vardı - Almanya. Bu korku, 1908'de vukû bulan Türk devriminin ardından Alman yanlısı bir grubun Türkiye'de iktidara yükselmesiyle daha da pekişmişti. 1908 sonbaharında Merkezi Güçler [İtilaf Devletleri] Balkanlar'da agressif bir diplomasi izlemeye başladı. 6 Ekimde Almanya'nın desteğini alan Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etti. Avusturya dış politikasının lideri Kont Aehrenthal, Rus dışişleri sekreteri Izvolsky ile yaptığı ön-müzakerelerde çok akıllı manevralar yapmıştı. Büyük Britanya ve Fransa bu olaya çok hazırlıksız yakalanmışlardı; Üçlü Antant üyelerinin hiçbiri ne bir savaş istiyor ne de çıkabilecek bir savaş için hazır bulunuyorlardı. Ne var ki Avusturya'nın karşısına çıkmaları halinde büyük bir savaşın kopabileceğinin farkındaydılar. Bu olup-bittiyi [*fait accompli*] kabul etmekten başka bir çareleri yoktu.

Söz konusu hadise, iki karşıt grup arasındaki silahlanma yarışını hızlandırdı. 1911'de Almanya bir kez daha Fas üzerinde hak talep etti ve Alman çıkarlarını koruma bahanesiyle *Panter* isimli bir hücum botunu Agadir'e gönderdi. Bu defa Üçlü Antant [İtilaf Devletleri] 1908'e göre daha başarılı bir diplomasi izledi ve Alman Hükümeti'ni Fas'ın Fransız himayesinde bulunduğunu resmi olarak tanımaya zorladı.

Son olaydan sonra Avrupa'da tansiyon iyiden iyiye yükselmişti. Özellikle Avrupa'nın "barut fıçısı" olarak tabir edilen Balkanlar'da durum oldukça ciddiydi.

Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesine karşı çıkan Sırplar bilhassa Sırp nufusun yoğun yaşadığı bölgelerin Avusturya egemenliği altında bulunmasından bir hayli hoşnutsuzdular. Bosna, Avusturya himayesine girene kadar Sırplar gizliden gizliye hâlâ Batı Balkan Slavlarının birleşmesi hayalinin pe-

şinde koşuyorlardı. Ama 1908 ilhakı onları bu ümitlerinden alı koymakla kalmıyor, aynı zamanda Sırpların Avusturyalılara karşı gösterdikleri milliyetçi muhalefeti de iyici sivriltiyordu.

1908'den sonra meydana gelen gelişmeler ışığında şekillenen Rus diplomasinin Balkanlar'daki siyasî hedefi, bölgeyi, Avusturya ve Türk tesirinden kurtarmaya yönelik olmuştur. 1912'ye gelindiğinde bu hedefin gerçekleştirilmesine ne denli yaklaşıldığı görüldü. Dört Balkan devleti olan Sırbistan, Karabağ, Bulgaristan ve Yunanistan, Osmanlı'ya karşı birleştiler ve bu güçler arasında çıkan Balkan Harbi, Balkan ittifakının zaferiyle sonuçlandı; savaş sonunda Türkler, Slavların ve Yunanlıların yaşadıkları Avrupa topraklarının neredeyse tamamını kaybetmişlerdi. Savaşın hemen akabinde Balkan ittifakına üye devletler arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Yunanistan ve Sırbistan'ın Bulgaristan'a karşı cephe alması sonucunda İkinci Balkan Harbi başladı. Savaşa daha sonra Romanya da dahil olmuştu. Yenilgiye uğrayan Bulgaristan yalnızlık duygusu içinde kendine yeni dostlar aramaya koyuldu. Sırbistan'ın Üçlü Antant [İtilaf Devletleri] ile olan yakınlığının farkında olan Bulgaristan Merkezi Güçler'in saflarına katıldı.

1914'de Balkanlar'daki durum yüzyılın başlarına oranla çok daha karmaşıktı. Bulgaristan artık Avusturya'nın yanındaydı. Sırplar ve Romenler ise Rusların tarafına geçmişlerdi. Son derece istikrarsız bir durum söz konusuydu. Bulgarlar, Sırplar ve Romenlerden intikam almak istiyordu; Sırplar tek arzusu ise Avusturya himayesi altında yaşayan soydaş kardeşlerini esaretten kurtarmaktı. Sırbistan'daki milliyetçi hava, Avusturya kontrolündeki Sırpları yönetime karşı her an isyana provoke edebilecek bir tehdit unsuruydu. Tüm bu atmosferi bir de Sırpların Avusturya hükümetinin önde gelen isimlerine karşı gerçekleştirdikleri suikast girişimleri takip edince gerginlik had safhaya ulaştı.

28 Haziran 1914'te Arşidük Ferdinand, Bosna'nın Sarayevo kentine düzenlediği bir gezi sırasında öldürüldü. Suikastin Sırp hükümeti tarafından organize edildiğini düşünen Avusturya Sırbistan'a ultimatom verdi (23 Temmuz 1914).

Sırbistan'nın Avusturya'nın taleplerine tam bir teslimiyetçi tavır ile yaklaşmasına rağmen, Belgrad'da bulunan Avusturya baka-

nı Sırbistan'ın yanıtını yetersiz bulduğunu deklare ederek derhal ülkeyi terketti.

Sırbistan'ın Avusturya tarafından ilhak edilmesine Rusya'nın seyirci kalması beklenemezdi ve eğer bir savaş başlarsa İttifak güçlerine karşı Fransa'nın Rusya'nın yanında yer alacağı da aşikârdı. Büyük Britanya'nın hangi tarafı seçeceği ise henüz belli değildi. Almanya pek de savaşa girme yanlısı gibi durmuyordu. İngiliz diplomasisi ve özellikle Sir Edward Grey çıkacak savaşı durdurmak için elinden geleni yaptı, fakat şu gayet açıktı ki Büyük Britanya'nın savaş karşıtı tavrı onları sadece çıkması kesinleşen bir savaşta Fransa ve Rusya'yı yalnız bırakmaya itecekti. Bu ihtimal de zaten gerçekleşmedi.

Rus diplomasisi de savaşı durdurmak için elinden gelen çabayı sarfetti. Ancak Sırp-Avusturya anlaşmazlığı tüm diplomatik girişimlere rağmen çözülemedi. Temmuz 28'de Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya, ya hiçbir şey yapmayıp Sırbistan'ın işgalini izleyecekti ya da buna karşı harekete geçecekti. Sonuç olarak Rusya, Sırbistan'ı destekleme kararı aldı. II. Nikolay, 29 Temmuzda kısmi seferberlik ve 30 Temmuzda ise genel seferberlik ilan etti. Mamafih, II. William'a çektiği telgrafta bu hareketin savaş anlamına gelmediğini belirtti. Ne var ki, 1 Ağustos'da Almanya Rusya'ya savaş ilan edecekti.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE 1917 DEVRİMİ

1. Rus halkının savaşa karşı tutumu

Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesi, 10 yıl önceki Japon Savaşı'na nazaran halkda çok daha farklı bir tepki uyandırmıştı. Durumun ciddiyeti hemen herkes tarafından kavranmıştı. Büyük şehirlerde vatansever gösteriler düzenlendi. St. Petersburg'daki bir grev hemen sonlandırıldı.

Duma özel bir oturum düzenleyerek hükümet politikasına tam destek verdiğini açıkladı. 12 Ağustos'da Rusya genelindeki *zemstvo*'ların temsilcileri yaralılara yardım etmek amacıyla Tüm-Rusya Zemstvo Birliği'ni kurdular. Bir bakıma savaş, siyasî çekişmeleri bir tarafa bırakmak suretiyle tüm Rusya'yı birleştirmişti. Yükselen milliyetçi duygular hükümetin Slavların özgürlüğü politikasını açıklamasıyla daha da güçlendi. Savaşa, Sırpların özgürlüğünü sağlamak amacıyla girilmiş olsa bile, sonraları Rus orduları başkomutanı Grandük Nikolay aynı zamanda diğer tüm Slav halklarına da bağımsızlık getiriliceği beyanında bulunmuştu Polonya'ya ise Rusya'nın himayesi altında Rusya, Avusturya ve Almanya arasında üç parçaya bölünmek kaydıyla yeniden yapılandırılma sözü veriliyordu. Bir süre sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na tâbi baskı altındaki tüm halklara ışık yakıldı. Pan-Slavist duyguları biraz da olsa tatmin etmek amacıyla kulağa Almanca gelen St. Petersburg şehrinin adı Slav versiyonu olan Petrograd'a çevrildi.

Almanlar Rusya'nın organize olmakta güçlük çekeceğini zannediyordu; ancak, General Aleksandr Lukomsky'nin hazırladığı plan uyarınca Ruslar başarılı bir seferberlik gerçekleştirdiler. Tüm alkollü içeceklerin yasaklanması ve alkol satan dükkanların kapatılması maddi bir destek yarattı. Henüz savaşın ilk ayları gösterdi ki, Rusya, Rus-Japon savaşından gerekli dersleri çıkarmıştı. Bu gibi hazırlıklar yapılmasaydı, Rus ordusunun Alman güçleri karşısında durması çok zor olurdu.

2. Savaşın ilk yılı

3 Ağustosda Almanya Fransa'ya; bunu müteakip iki gün içerisinde Avusturya, Rusya'ya ve Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmesi üzerine Büyük Britanya Almanya'ya savaş ilan etti. Ekimde, Türkler, İttifak güçlerinin safında savaşa katıldı. Üçlü Antant ilk bakışta Merkezi Güçler'e oranla çok daha güçlü gözüküyordu. Ancak zenginlik ve insan gücündeki fark, Almanların ittifak kuvvetleri üzerindeki yönetici gücü ile dengeleniyordu. Müttefik orduları tek bir komuta genel merkezinden sevk ve idare edilmediği için, askeri harekâtların koordinasyonu sağlanamıyordu. Savaşın başında İtilaf kuvvetleri 3 eşit olmayan parçaya bölündüler; Fransa ve Büyük Britanya batı cephesinde, Rusya şark cephesinde ve Sırbistan ise Güneydoğu Avrupa'da mücadele edecekti. Ne var ki Sırp güçleri düşmanlarına oranla çok zayıftılar ve savaşta tutunabilmelerinin tek yolu Merkezi Güçler'in dikkatlerini ana cepheler üzerinde yoğunlaştırmasıyla mümkündü. Yani diğer bir deyişle savaşın kaderi karşıt güçlerin ana cephelerdeki başarı ya da başarısızlıklarına bağlıydı.

Alman savaş planının temel prensibi, başta güçlerinin büyük kısmını üzerine sevk edeceği Fransa ve Rusya ile eş zamanlı mücadeleye dayanıyordu. Binaenaleyh Almanya'nın doğuda Rusya ile mücadelesinin çetin geçmesi ve birliklerini bu cepheye kaydırması Fransa'nın Batı Cephesi'nde tutunması açısından çok önemliydi. Rusya, 1913'de Fransa ile yaptığı askeri bir paktta, savaşın çıkması halinde seferberliğinin 16'ıncı gününde Almanya'ya saldırma sözü vermişti. Rusya verdiği sözü tam tarihinde

tuttu. Savaş 1 Ağustos'ta başladı. 17 Ağustos'ta General Paul Rennenkampf komutasındaki bir Rus ordusu Doğu Prusya'ya girdi. Birkaç gün içinde General Aleksandr Samsonov komutasındaki ikinci bir Rus ordusu da güney istikametinden Doğu Prusya'ya doğru ilerleyişe geçti. Bu ordular saldırı için hazır değillerdi ve özellikle ikinci saldırı ikmâl maddelerinin tedariki açısından iyi tasarlanmamıştı. Almanlar planlarını uygulayarak Vistül'ün gerisine çekilip Doğu Prusya'yı Ruslara bıraktılar. Ancak Rusların Doğu Prusya'yı işgal etmesi Alman kamuoyunda büyük yankı uyandırdı ve negatif havayı dağıtmak için Alman ordusu planını değiştirip karşı atağa geçmek zorunda kaldı. Ludendorff'un komutanlığı altında yeni bir kumandan, General Hindenburg, kuzeydoğu cephesine atandı ve Fransa'da bulunan birliklerden bir kısmı Rus saldırısını durdurmak üzere bölgeye gönderildi. 31 Ağustos 1914 tarihinde gerçekleşen Tannenberg muharebesinde Ludendorff, Samsonov'un komutasındaki 5 Rus tümenini kuşatıp imha etti. Bu zafer bir bakıma 1410'da yine Tannenberg'de Leh, Litvan ve Rus ordularının Alman şövalyelerini yendiği savaşın bir rövanşı olmuştu. Birkaç hafta içinde Ludendorff Rus ordularını Doğu Prusya'dan attı.

Batıdaki birliklerin doğuya kaydırılmasıyla Rus hücumu geri püskürtüldüyse de, bu hamle Almanların Batı Cephesindeki planlarını ve savaşın genel seyrini olumsuz yönde etkiledi. Fransızlar, zayıflayan Alman ordusunu Marne yakınlarında durdurmayı başarmıştı.

Almanya ve Rusya arasındaki ilk karşılaşma Almanların zaferiyle sonuçlanmış olmakla birlikte, Ruslar güneydoğuda Avusturya ordusunu dize getirdiler ve Galiçya'yı ele geçirdiler. General Mihail Aleksiyev komutasındaki Rus ordusu Avusturya'daki çok önemli stratejik noktaları ele geçirdi ve 200 bin kadar askeri esir aldı. Doğu Prusya'daki başarının ardından Alman ordusu doğu cephesinde Avusturya'yı destekleme amaçlı yeni operasyonlara girişti. 1914 Eylülünde Ludendroff, Alman ve Avusturya birliklerinden oluşan 52 tümeni Varşova'ya doğru harekete geçirdi. Yaklaşık 1 ay süren şiddetli çatışmaların sonucunda Rus birlikleri savaşı kazandı. 27 Ekimde Ludendroff geri çekilme emrini verdi.

Savaşın ilk üç ayında büyük kayıplar veren Rus ordusunun dinlemeye ihtiyacı vardı. Saldırı yapabilmek için hazırlık gerekiyordu. Ancak Britanya'dan ve Fransa'dan gelen emirler Rusların taarruza devam etmesi yönündeydi; böylece Almanlar, batıdaki yedek kuvvetlerini doğuya kaydırmak zorunda kalacaktı. 14 Kasım 1914'de Rus birliklerine Silezya ve Poznan'a saldırılması emri verildi. Almanya önce davrandı. Batı'daki 14 tümen bölgeye nakledildi ve büyük kayıplar verdirilen Rus ordusu durduruldu. Almanya'nın, Fransa'daki başarısızlığı, savaş planlarını değiştirmesine yol açtı. Yeni stratejiye göre önce Rusya'ya saldırılacaktı. 1915 baharında Doğu Cephesi'ne, daha önce batıda kullanılması planlanan 13 yeni bölük gönderildi. Ağır topların büyük bölümü Rus cephesine kaydırıldı ve harekâtın başına General Mackensen getirildi. Erzak ve mühimmat eksikliği bulunan Rus ordusunun General Mackensen'in şiddetli taarruzları karşısında durmasının imkansızlığı kısa sürede anlaşıldı. Bütün yaz süren geri çekilme sırasında yalnızca düşmandan alınan topraklar kaybedilmedi, aynı zamanda Polonya, Litvanya, Courland ile Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın büyük bir kısmı Almanların kontrolüne geçmiş oldu.

İkmâl maddelerinin yetersizliği 1915 yılının tamamı boyunca yoğun bir biçimde hissedildi. Ağustos'da Rus ordusundaki silahsız asker oranı %30'u geçmişti; askerler, savaşabilmek için yaralıların veya ölülerin silahlarını alıyorlardı. Almanların ilerlemesi bir süre sonra durdu; çünkü artık merkezden iyice uzaklaşmış olan Almanlar da uzak mesafelere ikmâl malzemelerinin tedarikinde zorluklar çekiyorlardı. İlerleme sonbaharda Riga-Dvinsk-Tarnopol hattı üzerinde durdu.

Bundan sonra Rus ordusu, savaşın izafi sükûneti içerisinde artan üretim ile savaş mühimmatı miktarlarını yavaş yavaş iyileştirmeye başladı. Müttefiklerinin yolladıkları ikmâl malzemeleri ise ancak 1916'da ellerine ulaşmıştı. Ne 1915 yazında Rus ordusunun geri çekilişi ne de sonbaharda gerçekleşen Sırbistan'ın işgali sırasında İngiltere ve Fransa Batı Cephesi'nde itilaf devletlerine bağlı kuvvetleri meşgul etmeye yönelik hiçbir geniş çaplı operasyona girişmememişlerdi. Rusya'ya ve Sırbistan'a, Çanakkale Boğazı'na saldırarak yardım etmeye çalışmışlarsa da, alınan yenilgi-

ler sonucunda bu planlarını uygulamada başarısız oldular. Mayıs 1915'de İtalya'nın harbe girmesinin bile Rusya'ya bir yardımı dokunmadı. Dolayısıyla 1915 senesi boyunca Almanya, Rusya'nın askeri gücüne çok ağır darbeler indirmişti. Harbin başlangıcında itilaf kuvvetlerinin doğuda 63 bölüğü batıda ise 93 bölüğü bulunuyordu. 1915 Eylülü'nde ise Rusların karşısında tam 161 bölük, batıda ise 84 bölük vardı. Rus orduları geri çekilmek zorunda kalmış olsa da Almanya, doğudaki Rus ordusunun tamamen yok edilmesi hedefini gerçekleştiremedi. Doğu Cephesi'ndeki kavga aynı zamanda İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Batı'daki mücadelelerine daha da güçlü bir biçimde yoğunlaşarak devam etmelerine fırsat veriyordu.

3. Siyasî krizler

Harbe giren tüm ülkelerde savaş muhimmatı eksikliği giderek hissedilmeye başlandı. Hiçbir ülke savaşın ne kadar süreceğini ve ne kadar silah ve çehpanenin gerekeceğini doğru tahmin edememişti. Eğer harp daha da uzuyacaksa yeterli mühimmatın tedariğine yönelik tedbirlerin alınması gerektiği gayet açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. Neticede Almanya, Büyük Britanya ve Fransa savaş endüstrisine geçiş yaparlarken Ruslar bunu gerçekleştirememişti. Bunun başlıca sebebi, savaş öncesinde diğer ülkelerin sanayileri büyük gelişmeler gösterirken Rusya'nın yerinde saymasıydı. Ne var ki bu ülkeler arasında savaş mühimmatı ve erzak maddelerine en çok ihtiyacı olan ülke, kalabalık ordusuyla Rusya idi. Harbin ilk yılında Ruslar hiç ara vermeden sürekli savaşmış, dostları ise Marne savaşının ardından kalıcı pozisyonlara geçerek adeta çivilenip kalmışlardı. Üstüne üstlük Rusya'nın durumu, içerideki siyasî bir çatışma nedeniyle daha da karmaşık bir hal alacaktı.

1915'deki askeri başarısızlıklar hükümet ile Duma'nın arasını açtı. İkmal malzemeleri ve savaş mühimmatlarının yetersizliği ve tedariklerinde yaşanan problemlerden dolayı hükümet ve genelkurmay ileri görüşlü olmamakla suçlanıyordu ki, kısmen doğruydu. Ayrıca ordunun topraklardan geri çekilmesi sırasında büyük

bir nüfus yaşadıkları bölgeleri terk etmek zorunda kalmış ve bu hata da kamuoyu nezdinde hükümetin sırtına yüklenmişti.

Hükümetin bu zor zamanlarında ona destek olabilmek için *Zemstvo*'lar ve Kasabalar Birliği ile diğer sivil toplum örgütleri harekete geçtiler; bir yandan mültecilere barınak ve yiyecek sağlamak için uğraşırlarken, diğer yandan da ordunun erzak sıkıntısını ellerinden geldiği ölçüde gidermeye çalıştılar. Endüstri, Savaş Sanayisi Komitesi tarafından seferber edildi ve Duma, amacı devlete yardım etmek olan geniş kapsamlı bir sistemin merkezine geçti. Muhtelif kurum ve kuruluşun ortaklaşa destekleriyle ordu toparlanmaya başladı, ama bu yardım faaliyetleri genişledikçe hükümetin popülaritesi azaldı. En ilginç gelişme ise İttifak ülkelerinin Duma'ya yakınlaşması oldu. İtilaf devletleri Duma'nın çalışmalarının Rusya'nın harbi sürdürmesi açısından çok önemli olduğunu düşünürken, Rus sanayisinin savaşı kaldıramadığını gören Duma, harbin devamı için müttefiklerin silah ve cephane desteğinin gerekli olduğunu düşünüyordu. Böylelikle Duma hem sivil toplum örgütleriyle hem de müttefiklerle yakın ilişkiler kurdu. Söz konusu durum politik çevrelerde huzursuzluklar uyandırarak kıskançlığa yol açtı. Siyasî çatlak kişisel anlaşmazlıklarla büyüdü. Hükümetin başındaki Goremykin ilk Duma'nın dağıtılmasında rol alması hasebiyle Duma çevrelerince pek sevilmiyordu. Hükümet, 15 Ağustos'daki kısa bir oturumun sonunda Duma'nın orduda süregelen aksiliklerden sorumlu tuttuğu Savaş Bakanı Vladimir Sukhomlinov'un görevden alınmasını kabul etti. Ancak kısa bir süre sonra Çar Nikolay, Duma'nın, ordu ve ülke işlerine haddinden fazla karıştığı ve yönlendirdiği hususundaki rahatsızlığını dile getirdi. İşte o noktada, hükümet ve Duma arasında, tıpkı 1906-1907'de faaliyet göteren ilk iki Duma döneminde yaşananları anımsatan büyük bir ayrılık ortaya çıktı. Liberal lider Miliukov'un önderliğinde, ılımlı sağcılar ve liberallerden müteşekkil ve Duma'nın çoğunluğunu oluşturan ilerici bir grup kuruldu. Duma, kendisinin yalnızca halk oylamasıyla devrilebileceği yeni bir sisteme geçilmesini istedi. Çarın artık iki seçeneği vardı; ya Duma'nın isteklerini kabul edecek ya da Müttefikleri'ne ihanet edip savaştan çekilecekti. Kendisiyle bir ihaneti bağdaştıramayan

Çar, Duma'nın isteklerini yerine getirmek yerine Rus ordularının başkomutanlığına geçti - böylesi bir hamle ile ülkesindeki, ordudaki ve İtilaf devletleri arasındaki popularitesini arttırmayı amaçlıyordu; ama bu, kötü sonuçlanması halinde çarı çok zor durumlara sokabilecek riskli bir hareketti. 5 Eylül 1915'de Grandük Nikolay, Kafkasya cephesine gönderildi ve Çar II. Nikolay da başkomutanlığı aldı. Rusya'daki siyasî atmosfer giderek geriliyordu. Çar, Duma'nın kararlarını sormamak ve Duma'nın yardımı olmadan işleri yoluna koyabilecek yeteneğe sahip liderler bulabilmek için muazzam bir gayret sarfetmekteydi. Liyakatli bir yardımcı bulamadığından hiç bir makul gerekçe göstermeksizin bakanlıkları birbirlerinin yerini geçiriyor veya bakanlarını değiştiriyordu. Rusya'daki karmaşık durumun farkında olan müttefikler, bilhassa Alman yanlısı olarak bilinen Boris Sturmer'in Sazonov'un yerine dışişleri bakanlığına getirilmesi karşısında iyiden iyiye şüphe içine girmişlerdi.

Çar, yavaş yavaş hem sol partilerin hem sağ partilerin hem de müttefiklerin gözünden düşüyordu. Duma, çarın savaşı yönetebilecek enerjiye sahip olduğunu düşünmüyordu. Aşırı sağcı gruplara göre ise kötü gidişatın sebebi, çar üzerindeki etkisi artık açığa çıkan Çariçe Aleksandra'nın iktidarın gerçek sahibi olması idi. Diğer yandan çariçe de çarın bir aziz olarak gördüğü eğitimsiz köylü "peygamber" Gregori Rasputin'in etkisi altındaydı. Rasputin'in bu kadar güçlü olmasında karizmatik kişiliği ve çariçenin nevrotik durumu etkiliydi. Çariçe, Rasputin'in tedavisi olmayan hemofili hastası oğlunu iyileştirici gücü olduğunu düşünüyordu.

Duma ve çar arasındaki gerginlik her iki tarafı da kötü yönde etkiliyordu. Taraflar arasındaki anlaşmazlık genel anlamda bir otorite boşluğu yaratıyor ve bu da 1906'dan beri kabuğuna çekilmiş olan sosyal devrimci yıkıcı unsurların güçlenmelerine ve yeniden ortaya çıkmalarına yol açıyordu. Bu atmosfer, aşırı sosyalist grupların "savaş yenilgisini kabullenme" propagandaları için çok uygun bir zamandı. Savaş sırasında tüm ülkelerdeki sosyalistler enternasyonalizmi terk edip ulusalcı olmuşlardı. Elbette Rus sosyalistleri arasında da birçok vatansever vardı; ancak, güçlü bir Sosyalist Enternasyonalist grup da bulunuyordu.

Rusya'nın savaşı kaybetmesine sebep olan en aktif provakatörler Bolşeviklerdi. Lenin, 1907'den beri yurt dışında olmakla birlikte Rus siyasetini çok yakından takip ediyordu. Duma'daki Bolşevik delegeler de ilk olarak Kasım 1914'de liderlerinin savaştaki "yenilgici" politikasını açıklamışlardı. 1915 İlkbaharında tutuklanan bu siyasetçiler, fitne ve hizip çıkartmak suçundan yargılanarak ya hapse tıkıldılar ya da yurt dışına sürgün edildiler. Ancak fikirleri, Rus işçi sınıfı kitlesinin zihnine usulca yerleşiyordu. Lenin, İsviçre'de ön çalışmalarını tamamlayarak 1915'de Üçüncü Enternasyonal'ın kurulmasını teklif etti. 1915 ve 1916'da düzenlenen iki enternasyonal sosyalist konferans da bu "yenilgici" politikasını tekraren beyan etmişti. Ayrıca, halklar arasındaki "emperyalist" savaşın sonlanması için alt sınıfların üst sınıflara karşı bir iç savaş başlatması gerektiğini de savunmuştu.

4. Ekonomik sorunlar

Hükümet ve Duma arasındaki gerginlik, devrim propagandasına yardım eden tek durum değildi. Ülkenin ekonomik durumu da içler acısıydı. Savaş birçok ülkeden büyük bir insan sayısının seferberliğine sebep oldu. Müttefiklerin etkisinde kalan Rus hükümeti, silah taşıyabilecek hemen her kişiyi göreve çağırdı. 1917'nin başına kadar 15 milyon erkek orduya katıldı. Sayıca bu kadar büyük bir orduya aslında ihtiyaç yoktu ve zaten bütün bu askerler için yeterli mühimmat da mevcut değildi. Savaştan uzak hiçbir şey yapmadan bekleyen milyonlarca asker olması siyasî propaganda için iyi bir malzemeydi. Bu kadar fazla kişinin mobilizasyonu da ekonomik sıkıntıları beraberinde getiriyordu: Bu devâsâ ordunun bakımı için büyük harcamalar, ulaşımda düzensizlikler ve üretimde insan gücü eksikliği. Bütün gıdasını diğer şehirlerden temin eden şehirler, savaşta yaşanan ekonomik sıkıntıları ilk hissedenler olmuşlardı. 1916 sonbaharında Petrograd'da yeterli yiyecek bulunmuyordu. Asker ailelerinin bakımını üzerine almak zorunda kalan hükümet ise sadece omuzlarındaki mali yükü artıyordu. Son olarak ta ülkenin batısında savaş esnasında sürgüne uğrayan iki milyon mültecinin sorumluluğu yine hükü-

metin üzerindeydi. Erzak tedariki için hükümet sanayiye maddi yardımda bulundu. 1916 sonunda sanayi işçilerinin 73% ü askeri malzeme üretiminde çalışıyordu. Devlet harcamaları artmış ve gelirler düşmüştü.

Hazine kağıt paranın altın karşısındaki oranını değiştirmek zorunda kaldı. Bu, her gün artan hayat pahalılığına ve işçi ve memur maaşlarında sürekli değişikliğe gidilmesine neden oldu. Ekonomik güvensizlik ülkenin her yerinde hissedilir hale gelmişti.

5. 1915 sonbaharından 1917 ilkbaharına kadar harbin genel seyri

1915'de yaşanan tersliklerin ardından ordunun durumu gün geçtikçe düzeliyordu. 1916 Martında Almanlara bir saldırı düzenlendiyse de başarısızlıkla sonuçlandı.

1916 yazında Avusturya ordusuna karşı düzenlenen harekât daha başarılı olmuştu. İtalya'nın ısrarları üzerine 4 Haziranda Ruslar Güneydoğu Cephesi'nde saldırıya geçti. General Aleksey Brusilov'un komutasındaki Rus ordusu Avusturya ordusunu param parça ederek 400 binin üzerinde savaş esiri aldı. İttifak güçleri, Rus ilerlemesini durdurabilmek için diğer cephelerden asker sevkiyatı yaparak Rusların karşısına sürdü. 1916 sonbaharında Romanya, itilaf devletlerinin yanında savaşa katıldı; ama kısa sürede bozguna uğratıldı. Velhasıl, Ruslar Romanya'ya yardım edebilmek için cephelerini Karadeniz'e doğru güney yönünde genişletmek zorunda kaldılar.

Brusilov ve Romen ordusunun saldırılarına Almanlar olağanüstü bir gayretle düzenledikleri bir karşı hücumla yanıt verdiler. Doğudaki Pyrrhic zaferlerine rağmen İttifak Devletleri, batı cephesinde nihai bir başarı elde edemediler. 1917'de Almanya'nın durumu oldukça kritik bir hal almıştı; bir yandan İtilaf devletleri kazandıkları yeni müttefiklerle büyümeye devam ederken, diğer yandan da yurtdışından gelen bol miktarda cephane ve endüstrisinin reorganizasyonunun ardından Rusya, 1917 ilkbaharında artık tam tedarikli bir orduya sahip olmuştu. Müttefik kuv-

vetlerin geçmişteki bütün sorunlara rağmen 1917'de düzenlediği yeni seferin, Merkezi Güçleri yok edebilecek bir kudrette olmasını beklemek mümkündü.

6. Mart devrimi

Bilhassa 1916-1917 kışında II. Nikolay ve Duma arasındaki anlaşmazlık akut bir hal almıştı. Bazı sert çözümler artık kaçınılmazdı. Her iki taraf da zor durumdaydı. Duma, Rasputin ve gerici çevrelerin aralarında anlaşarak hükümeti Almanya ile barış masasına oturtması ihtimalinden korkuyordu. Kasım 1916'da, Duma'da çariçeyi hedef alan bazı konuşmalar yapıldı. Bu esnada toplumun üst düzey çevrelerinde, imparatorluğun kötü dehası olarak nitelendirilen Rasputin'in ortadan kaldırılması hususu tartışılıyordu. 30 Aralık'da imparatorluk ailesinin bir mensubu ve muhafazakâr bir Duma vekilinin yardımlarıyla tanınmış bir aristokrat [Prens Feliks Yusupov] tarafından öldürüldü. Çarın politikaları bu olay üzerine değişmedi. Çeşitli çevrelerde çarın görevinden alınıp ailesinden başka birisinin yerine geçirilmesi konuşuluyordu. Ancak böyle bir çaba için iş işten geçmişti; çünkü genel bir halk ayaklanması başlamıştı.

İmparatorluk hükümetinin dağılması ve yerine yeni bir gücün kurulması çabalarının tarihi kronolojik olarak incelenebilir.

Çar, Rasputin'in Petrograd'da öldürüldüğünü bildiren telgrafı aldığı sırada, Rus ordusunun karargâh merkezi olan Mogilev'deydi. Aynı gün, 31 Aralık 1916, Tsarkoe Selo'da çariçe ile buluşmak üzere Mogilev'den ayrıldı ve bu tarihten itibaren siyasete hiç girmedi.

Genel Kurmay başkanı General Alekseyev ise ciddi hastalığı yüzünden ana karagâhtan ayrılarak tedavi görmek üzere Kırım'a gitmiş ve yerine geçici olarak General Basil Gurko getirilmişti. Alekseyev daha tam olarak iyileşmeden 3 Mart 1917'de karargâha geri geldi. Nikolay ise 9 Mart'da döndü. Ertesi gün, Petrograd'da gıda kıtlığından dolayı isyan çıktığını bildiren bir telgraf ulaştı. İlerleyen günlerde de çeşitli isyan haberleri geldi. Du-

ma'nın başkanı Mihail Rodzianko olayları oldukça karamsar bir biçimde anlattı ve halkın seçeceği yeni bir kabinenin kurulması gerektiğini belirtti. 12 Mart'da çarın kardeşi Grandük Mihail ise General Alekseyev'e yeni bir kabinenin kurulmasının problemleri çözeceğine inandığını söyledi.

Birkaç saat sonra başbakan Prens Nikolay Golitsyn'den gelen telgraf da benzer ifadeler barındırıyordu. Çara önündeki alternatifler ise bu tasarıyı kabul etmek veya enerjik bir biçimde tedbirler alarak isyanları bastırmaktı. Biraz mesafe alındı, ancak durumu çözecek kadar ileri gidilemedi. Duma'nın 27 Şubattaki yeni oturumu 11 Mart'da gelen imparatorluğun bir *ukaz*'ı (ferman, buyruk) ile durduruldu ve General Nikolay Ivanov'un Petrograd'daki isyanı bastırmak için bir tabur askerle şehre yürüdüğü öğrenildi. Bu çabalar isyanı bastırmak için yeterli olmamış, ancak Duma'nın şimdi harekete geçen güçleri kontrol etme faraziyesini engellemişti.

Petrograd'daki isyanın ana sebebi kıtlıktı. Mamafih, kıtlık, erzağını muntazaman alan askerleri etkilememişti. 12 Martta şehir devrimci bir kalabalığın kontrolüne geçti. Polisler sokaklarda öldürüldü, Kresty hapishanesindeki tutuklular salındı ve adliye sarayı yakıldı. Petrograd'da bulunan yedek taburlar da kalabalığa katıldılar. Birçok devlet memuru öldürüldü. Hükümet, askeri idare ve polis güçleri çaresizce olanları izliyorlardı. Anarşi başlamıştı.

Duma üyeleri, dağılma emrini dinlemek yerine 12 Mart sabahı Taurida Sarayı'nda toplandılar. Duma'nın durumu kontrol altına alabilecek tek otorite olarak gözükmesinden dolayı askerler ve sivillerden müteşekkil kitleler de telaş içinde saraya doğru yol aldılar. Öğlen saatlerine doğru Duma harekete geçme kararı aldı ve başkanlığına Rodzianko'nun seçildiği 12 üyeden oluşan geçici bir komite kuruldu. Çoğunluğunu liberallerin ve ılımlı muhafazakârların oluşturduğu komitede iki tane de sosyalist parti üyesi bulunuyordu. Bunlar Aleksandr Kerensky ve Nikolay Çheidze idi. Çheidze, kendisini tamamen sosyalist emellere adamak için orduya katılmayı reddetmiş biriydi. Sosyalist liderler saraya Duma üyeleriyle aynı anda ulaştılar; ancak, Duma'ya katılmak yerine 1905'te belirlenen sovyet modeli karakterini taşıyan kendi

devletlerini kurmak istediklerini belirttiler. Duma liderleri, eski rejimin yıkılması hususunda süren tartışmalarda ne diyeceklerini bilemez halde tereddüt içinde kalmışlardı. Bakanları tutuklayan ve onları Duma'ya teslim eden güruhu sadece izlemekle yetindiler. Ama akşama doğru Geçici Komite ani bir hareketle insiyatifi eline aldı ve tüm hükümet binalarına komiser gönderme kararı verdi. Bu hamlesiyle, bir an için Duma'nın sanki devrimin lider gücü olmayı başaracağı izlenimi uyandı.

Fakat aynı sıralarda Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyet'i organize olmaktaydı. Her 1000 işçiden 1 işçi temsilcisi ve her bölükten 1 asker temsilcisi akşam 7'deki toplantı için Taurida Sarayı'na davet edildiler. Sosyalist liderler Duma'nın iznini almadan toplantı salonunu sahiplendiler. Çheidze ilk oturumda Sovyet'in lideri seçildi.

13 Mart sabahının erken saatlerinde, çar, bu sıkıntılı günlerde çariçeyi yalnız bırakmamak için Mogilev'den Tsarkoe Selo'ya doğru yola çıktı. Treni demir yolu görevlileri tarafından Dno'da durduruldu ve ihtilalin gerçekleştiğini belirten telgraftan kendisi haberdar edildi. 14 Mart akşamında Pskov'a ulaşan çar, tahtan çekilme kararı aldı.

Duma devrim için ikinci adımı da atmıştı. Prens Lvov'un başkanlığına getirildiği, Aleksandr Guçkov'un savaş bakanı ve Pavel Miliukov'un da dışişleri bakanı tayin edildiği geçici bir hükümet kurdu. Geçici Hükümet'in bakanları arasında bir de sosyalist vekil vardı: Kerensky. Kerensky'ye adalet bakanılığı verilmişti. Çalışma bakanlığı Çheidze'ye önerilmiş ancak kendisi bu teklifi reddetmişti.

Yeni hükümetin ilk görevi çarı düşürmekti. 15 Mart'da yeni Savaş Bakanı Guçkov ve Duma komitesinin bir üyesi olan Basil Şulgin, çarın tahtan feragatını kesinleştirmek üzere Pskov'a doğru yola koyuldular. Çar, oğlundan ayrılmak istememesi hasebiyle tahtı Aleksey'in yerine kardeşi Grandük Mihail'e bıraktı. İlk başta Grandük Nikolay başkomutan, Prens Lvov ise başbakan olarak atandı. Ancak Grandük Mihail bu yüksek görevi kabul etmedi ve onu Geçici Hükümetin üzerine attı. Rusya'nın hakimi ar-

tık Romanoffiar değildi. Kısa süre sonra çar, çariçe ve çocukları ile birlikte tutuklandı ve Sibirya'ya sürgüne gönderildiler.

7. Geçici hükûmet ve Sovyetler

Petrograd'daki ihtilal sadece ordu komutanları tarafından değil tüm ülke tarafından kabul görmüştü. Eski rejimin destekçileri hiçbir direnç göstermiyorlardı. Ancak yeni kurulan hükûmeti otorite sahibi olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Aktivitelerinin ilk saatlerinden itibaren Geçici Hükûmet'in çalışmalarına İşçi ve Asker Sovyeti köstek oluyordu. 14 Mart'ta yayınlanan birinci kararname de bunların baskısı altında yazılmıştı.

Kararname şu temel ilkeler üzerine dayanıyordu: 1) Siyasî, dinî ve askerî suçlular için genel af çıkarılacak; 2) Basın ve ifade özgürlüğü ile grev hakkı özgürlüğü ve sendikal özgürlükler tanınacak; 3) Tüm sosyal, dinî ve millî farklılıklar terk edilecek; 4) Kurucu bir meclis toplanacak; 5) Polis gücünün yerine halk milis gücü kurulacak; 6) Herkesin oy kullanma hakkının bulunduğu bir seçim yapılacak; 7) Petrograd'daki ihtilalde yer alan askerler şehirde kalacak ve tekrar cepheye gönderilmeyecek; 8) Askerler görevde değilken diğer sivillerle aynı haklara sahip olacaklar.

Bunun ortak bir deklarasyon olmasına rağmen Sovyet, Geçici Hükûmet'in iznini almadan ikinci bir deklarasyon daha yayınladı. Bu, ana hedefi Rus ordusunu parçalamak olan kötü şöhretiyle nam salmış 14 Mart tarihli 1 Nolu Emir idi. Emirin ana hatları şunlardı: 1) Her askeri birlikte asker komiteleri kurulacaktı; 2) Her asker Sovyet'in siyasî kararlarını uygulamak zorundaydı; 3) Devlet Duması askeri komisyonunun emirleri ancak Sovyet kararlarına ters düşmediği takdirde uygulanabilinecekti; 4) Tüm silahlar subayların değil, asker komitelerinin kontrolünde olacaktı.

Bu emir, ordunun kontrolü hususunda karışıklıklara yol açtı. Şu gayet açıktı ki, emri yazanlar ordunun savaşa devam edebilmesini imkansız hale getirmeye çalışıyorlardı. Geçici Hükûmet emri iptal etmeye gayret ettiyse de bunda başarısız oldu. Artık gerçek idari erk, Geçici Hükûmet'in değil Sovyet'in elindeydi.

Sovyet, toplumdaki muhafazakâr kesimlerin tepkisini üzerine çekebileceği korkusuyla henüz tamamen açık bir şekilde "gücü" ele geçirmek istemiyordu. Halen ülkenin ve ordunun otoritesi olarak görülen Geçici Hükümet, Sovyet'in planlarını yerine getirebilmesi için çok önemliydi. Sovyetler bir yandan anti-sosyalist grupları harekete geçirmemek için Geçici Hükümet'in sözde otoritesinin arkasında duruyor, diğer yandan da kendisiyle çeliştiği zaman hükümet kararlarını değiştirebiliyordu.

Netice itibariyle hareketin ilk gününden itibaren Petrograd'da iki hükümet vardı: Biri siyasî devrimi temsil eden Geçici Hükümet, diğeri de sosyal devrimi temsil eden İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti idi.

Geçici Hükümet'in çaresizliğinin sebepleri çeşitliydi. Hükümet üyeleri oldukça deneyimsizlerdi ve bu deneyimsiz kadro başa çıkılması çok güç problemlerle karşı karşıyaydı. Kabine üyelerinin büyük çoğunluğu Anayasal Demokrat Parti mensubuydu. Avrupa'daki anayasal rejimleri model alıyorlar ve dönemin devrim havasını tam kavramadan bu sistemleri Rusya'da uygulamaya çalışıyorlardı. Ancak, dönem, zahmetli anayasal prosedürler zamanı değil, hızlı karar alma ve harekete geçme zamanıydı.

Geçici Hükümet, hem yerel *zemstvo* seçimleri, hem de genel seçimler için herkese seçme hakkının tanındığı, eşit ve gizli oy kullanabilecekleri evrensel nitelikli düzenlemeler yaptı. Bilhassa yeniden organize olan yerel kurumlar ya da *zemstvo*'lar Kurucu Meclis üyelerinin belirlenmesi için oylanacak listelerin denetimini ele aldılar ve bu da temsilciler seçiminin 1917 sonbaharına kadar ertelenmesine sebebiyet verdi.

Rusya'nın bu dönemdeki ikinci hükümeti olan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti, herhangi bir teknik veya askeri vasıf gözetilmeksizin Petrograd'daki fabrikalardan ve askerî birliklerden seçilmiş yaklaşık 2,500 işçi ve askerden meydana geliyordu. Bu grup aynı zamanda 1905'den bu yana kendilerini hak savunuculuğunun esas temsilcileri ilan eden sosyalist liderleri de içinde barındırıyordu. Sosyalist olmayan tüm partiler burjuva veya "kapitalist" yaftası ile damgalanmış ve Sovyet'e katılmaları engellen-

mişti. Sovyet'in içindeki en büyük grup kendilerini köylü haklarının savunucusu olarak gören Sosyalist Devrimciler idi. Bir diğer önemli grup ise kendilerini işçi haklarının savunucusu ilan eden Sosyal Demokrat Parti'ydi. Bu parti, daha önce de belirttiğimiz üzere, Bolşevikler ve Menşevikler olmak üzere iki gruba bölünmüştü. Lenin'in 16 Nisan 1917'de sürgünden dönmesinden sonra Bolşevikler Menşeviklerle olan ilişkilerini kestiler ve daha sonra Komünist Parti adını alacak yeni bir parti kurdular. Lenin'in partizanları devrimin ilk birkaç ayında Petrograd Sovyeti'nin küçük bir kısmını oluşturuyordu; ancak, Sovyet içindeki organizasyon eksikliği ve tükenmek bilmez çalışmaları sayesinde sayılarına nispeten çok daha tatmin edici yönetsel bir konumda rol aldılar. Ilımlı sosyalistler idarenin bir süre daha Geçici Hükümet'de kalması taraftarı iken Bolşevikler gücün artık bir an önce Sovyet'e bırakılmasını istiyorlardı.

Sovyet'in hantal hacmi veya heterojen yapısına rağmen sahip olduğu bu kendine özgü tuhaf gücün kaynağı, kitlelerle, Geçici Hükümet'e oranla daha iyi ilişkiler kurabilmesinde yatıyordu. Çok yakında Rusya'daki her şehir kendi sovyetini kuracaktı. Ve bunlara orduda çoğu köyde vücuda gelen benzer yapılanmalarla beslenip tamamlanacaklardı.

Ardından Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi toplandı.

Kongre 16 Haziranda başladı. Temsil edilen en kuvvetli parti 285 vekiliyle Sosyalist Devrimciler'di. Menşeviklerin 248, Bolşeviklerin ise 105 vekili vardı. Sovyetler Merkez İcra Kurulu daimi olmak üzere seçildi. Mevcut sorunlar bu kurulun kararları ile çözülecekti.

Dönemin en önde gelen politik sorunu elbette ki savaştı. Bu hususta iki görüş hakimdi. Ilımlı unsurlar savaşa devam edip zaferle ayrılma yanlısıydılar. Bu görüşü Dışişleri Bakanı Miliukov hem Petrograd'da İtilaf kuvvetlerinin elçileriyle bir araya geldiğinde, hem de halk karşısında sık sık dile getiriyordu. Bolşevikler ve birkaç Sosyalist Enternasyonalist ise hemen barış imzalanması gerektiğini ve ülkelerinin savaşı kaybetmeyi kabullenmesini istiyorlardı. Sovyet içinde bu iki uç görüş arasında kalan bir de

büyük sosyalist grup vardı. Savaşın artık halk tarafından da desteklenmediğinin farkında olan bu grup aynı zamanda Rus askeri gücünün gereksiz yere aşağılanmasına da karşı çıkıyordu.

Rus savaş politikası üzerinde kilitlenen bu iki zıt görüş için bir orta yol bulunamadı. 18 Mart'da Miliukov, Petrograd'daki İtilaf kuvvetleri elçilerine Rusya'nın "savaşın sonuna kadar müttefikleinin yanında olacağı" teminatını verdi. 27 Mart'da Petrograd Sovyet'i tüm dünya insanlarına savaşın çift taraflı ve kesin olarak sonlandırılması çağrısında bulundu ve o andan itibaren sosyalist liderler Miliukov'un emperyalist politikalarına karşı savaş açtılar. Sovyet'in baskısına dayanamayan Geçici Hükümet, Miliukov ve Guçkov'un istifalarını istedi ve 17 Mayıs'da yeni bir kabine kurdu. 18 Mayıs'da yeni kabine Miliukov'un savaş politikasını tanımadığını belirterek Sovyet'in barış prensipini kabul etti: "İlhakın ve tazminatın olmadığı ulusların kararına bırakılacak bir barış"

Yeni hükümetde Prens Lvov başbakan olarak yerini korudu; ancak gerçek lider Savaş ve Deniz Kuvvetleri'nden Sorumlu Bakan Kerensky'deydi.

8. Kerensky taarruzu ve 1917 temmuzundaki Bolşevik ayaklanması

Kerensky'nin askerî programı iki temel ilke üzerine kuruluydu: Genel bir Rus taarruzu hazırlıkları ve orduda yönetimin demokratik bir şekilde yeniden düzenlenmesi. Kerensky, bir taarruz fikrinin, emperyalist politikaların karşısında ve savunmacı savaş yaklaşımını destekleyen açıklamalarıyla ters düşmediğine inanıyordu; çünkü bu taarruzun ana hedefi İttifak kuvvetlerini işgal ettikleri Rus topraklarından çıkarıp atmak olacaktı. Ne var ki devrimden sonra askerin içinde bulunduğu halet-i ruhiyeye bakılmaksızın böyle bir saldırıya geçilmesi pek de mantıklı gözükmüyordu.

Ordunun yeniden reorganizasyonu çalışması orduda kalan son disiplin zerrelerini de alıp götürmüştü. 22 Mayıs'da Kerensky kara ve deniz kuvvetlerine Asker Hakları Deklarasyonu olarak bi-

linen bir emir gönderdi. Bu talimat, meşhur 1 No.lu Emir'in hemen her noktasını tastik ediyordu ve hatta bazı hususlarda daha da ileriye gidiyordu.

Bu düzenlemeyle birlikte ordu yeni bir rütbeyle tanıştırıldı: "Askerî Komiser". Bunlar, orduda hükümeti temsil edecek siyasî liderlik yetkisine sahiptiler. Yüksek komuta birden kendisini yukardan bu hükümet temsilcileri aşağıdan ise asker komiteleri tarafından denetlenir halde buldu.

Artık ordu çözülmeye başlamıştı. Subayların otoritesi yeni düzenlemelerle birlikte yok edilmiş oldu. Asker komiteleri yüksek rütbeli askerlerin kararlarının tam zıttı emirler veriyor ve askerlerin beyinleri "yenilgiyi kabullenme" edebiyatı ile yıkanıyordu. Çok geçmeden askerler, cephede düşmanlarıyla yakınlaşmaya başladılar. Alman ordusu dağılmayı daha da hızlandırmak için Ruslara karşı askeri operasyonlarını durdurma kararı aldı.

Bütün bu olanlara rağmen Kerensky taarruz hazırlıklarına devam ediyordu. Cepheye yaptığı ziyaretin ardından kendine "iknacı kumandan" lâkabı takılmıştı; saldırının başlama tarihi 1917 Temmuzu olarak belirlendi. Taarruzun ilk günleri başarılı geçti ve düşman cephesi yarıldı. Ancak kısa süre sonra bu "yeni organize olmuş" Rus ordusunun ilerlemeye devam edemeyeceği açık bir biçimde belli olmuştu. Alaylar emirleri yerine getirmeyi reddediyorlardı ve hatta savaşmaktan yoruldukları zaman cepheyi terk ediyorlardı. Erken başarı üst rütbeli subayların ve az sayıda askerin yoğun çabasıyla geldi ve doğal olarak da kısa zaman içerisinde kendilerini haddinden fazla yormuş oldular. Bunlar olurken, Almanlar, savaştan kaçan alayların birinin bölgesinden Rus cephesini yardı. Bozgun artık bir an meselesiydi. Alman ordusu kolaylıkla Güney Rusya'nın tamamını istila edebilecekken Zbruch nehrinde durdu. Bozgun, General Laurus Kornilov'un hükümete öfkeli bir mesaj çekmesine neden oldu. Bu mesajda Kornilov asker kaçaklarının en ağır şekilde cezalandırılmasını ve orduda disiplinin derhal sağlanmasını istiyordu, aynı zamanda hükümet komiserleri de bu talepleri destekliyorlardı.

Mesaj tüm ülke genelinde büyük yankı uyandırdı. Devrimin başından itibaren ilk defa hükümete karşı bu kadar sert bir dil

kullanılıyordu. Kornilov, bir anda vatansever duyguların merkezi haline geldi ve 30 Temmuzda başkomutanlığa atandı.

Ordudaki ve idaredeki dağınıklığı ekonomik kriz takip etti. Tarımsal ve endüstriyel üretim düşüşe geçmişti; ulaştırma hatları çalışmaz duruma geldi ve hükümetin gelirleri hızla azaldı.

Rus taarruz harekâtının başarısızlığa ulaşmasıyla eş zamanlı olarak 16-18 Temmuzda Bolşeviklerin önderliğindeki Petrograd garnizonundan birkaç alay ve bir grup bahriyeli hükümeti devirmek için silahlı bir isyan çıkarttılar. Fakat cepheden çağrılan bir süvari tümeni isyanı bastırmayı başardı.

Bolşeviklerin gücü, sloganlarının dayanılmaz cazibesi ve organizasyonlarının etkinliğinden kaynaklanıyordu. Programları 3 ana noktayı ihtiva etmekteydi: 1- Derhal barış yapılması ve savaşın sonlandırılması; 2- Toprakların köylülere dağıtılması ve fabrikaların işçilerin kontrolüne bırakılması; 3- Tüm gücün Sovyetlere bırakılması. Bolşevikler, Petrograd Sovyeti'nde ve Sovyet Kongresi'nde sayısal bakımdan küçük bir azınlık olmalarına rağmen bulundukları organların hepsinde oldukça baskın bir karakter sergilediler. Lenin ve Troçki'nin yurtdışından dönüşünün ardından grubun aktiveleri daha da hız kazanmıştı. Her iki isim de savaşta "yenilgici" politikayı destekliyordu. Troçki bir süre Amerika'da yaşamıştı. Eve dönüş yolunda tehlikeli bir propagandacı olduğu gerekçesiyle İngilizler tarafından tutuklandı. Daha sonra Geçici Hükümet'in ısrarları üzerine Rusya'ya geçmesine izin verildi. Lenin, İsviçre'de yaşarken İsviçreli bir sosyalist olan Platten yoluyla Alman hükümetiyle görüşmeler yapmış ve Rusya'ya dönüş izni almıştı. Alman hükümeti Rus ordusunu parçalayacak bir silah olduğunu bildikleri Lenin'i, mühürlenmiş bir tren vagonunda İsviçre üzerinden İsveç'e geçirdiler.

Lenin Rusya'ya varır varmaz fikirlerini işçilere ve askerlere aktarmaya başladı. Sosyalistlerden geçmişten kalma parlamenter muhalefet siyasetini bırakmalarını ve komünizmin sınıf farklılıklarına açtığı çatışmayı desteklemelerini istedi.

İlk Bolşevik isyanının başarısızlıkla sonuçlanması, Rus devriminde çok önemli bir dönüm noktasıydı. Petrograd'daki otorite-

yi sarsmak için zamanlama ne kadar iyi olursa olsun, bu fırsat doğru kullanılamadı. Troçki'nin de aralarında bulunduğu bazı Bolşevik liderler tutuklandı, Lenin ise Finlandiya'ya kaçtı; ancak, tüm bu yaşananlara rağmen Bolşevikler Sovyetler'den çıkarılmadı. Tüm bunlar olurken hükümet de yeniden şekillendirildi; Prens Lvov görevinden istifa etti, Kerensky önceki bakanlıklarını koruyarak aynı zamanda başbakan oldu. Kabinenin büyük bir kısmı artık sosyalistti.

9. Kornilov isyanı

Devrimin ilk aylarında başkomutanlık Geçici Hükümet'in hemen hemen tüm isteklerini karşılıksız yerine getirdi. Fakat 1917 taarruzunun bozgunla sonuçlanması ve Kornilov'un başkomutanlığa getirilmesinin ardından bazı değişiklikler yaşandı. Ordu komutanları siyaset sahnesinde çıkmaya başladılar. Kornilov yeni görevini ancak hükümetin kendi şartlarını yerine getirmesi halinde kabul edeceğini belirtti. Bu şartlar şunlardı: 1- Başkomutanın tam otorite sahibi olması; 2- Hükümetin askerî işlere karışmaması; 3- Askerî disiplinin yeniden sağlanması. Kerensky, şartları kabul etti. Kerensky'nin bu şartları kabul etmesi Sovyet'e ters düşmesi anlamına da geliyordu. 1917 Temmuzundaki Bolşevik isyanının bastırılması bile Kerensky'nin böyle bir çatışmayı göze almasına yetmiyordu. Siyasî durum bir kez daha arapsaçına döndü. Bolşevik isyanı öncesinde Rusya'da iki güç vardı: Geçici Hükümet ve Sovyet. Geçici Hükümetin gücü kendisine sadık üst düzey ordu komuta kademelerinden geliyordu. Sovyet'in aktif gücü ise, birliğin sol kanadını oluşturan Komünist Parti'ye dayanıyordu. Artık bu iki kamp da ılımlı gruplardan kendilerini ayırmışlardı. Başarısız isyan girişiminin ardından yılmayan Bolşevikler, Sovyetler adı altında kendi politikalarını izlemeye devam ettiler, keza ordu da kendi eylem planını uygulamaya koymuştu.

Artan şöhretine rağmen General Kornilov daha henüz kendine tam anlamıyla güvenecek pozisyonda değildi. Nasıl Bolşevikler hareketlerini Sovyet otoritesine danışmak zorundaysa, Korni-

lov da Geçici Hükümet'e bağlı çalışıyordu. Kornilov'un orduda disiplini yeniden sağlama çabası hükümetin desteğine bağlıydı; fakat kısa zaman sonra ordu-hükümet ilişkisinde çatlaklar baş göstermeye başladı.

27 Ağustos'da Geçici Hükümet'in himayesi altında Moskova'da Ulusal Siyaset Konferansı toplandı. Belli başlı siyasî ve ekonomik grupların temsilcileri konferansa çağrıldı. Kornilov, muhafazakâr üyeler tarafından coşkuyla alkışlandı. Sosyalistler ise Kerensky için tezahüratlar yaptılar. Bölünme açıktı ve kırılma artık kaçınılmazdı.

9 Eylülde Kerensky, Kornilov'a bir telgraf çekerek kendisinin görevinden alındığını ve derhal Petrograd'a dönmesi gerektiğini bildirdi. Bu emir hiç beklenmeyen bir anda gelmişti ve Kornilov'un ilk şartının çiğnenmesi anlamına geliyordu. Kornilov, harekete geçme zamanının geldiğinin farkındaydı. 10 Eylülde tüm Rus vatandaşlarına hitaben çektiği telgrafta başkomutanlıktan çekilmeyeceğini bildirdi ve Geçici Hükümet'e karşı verdiği bu mücadelede halktan kendisine destek istedi. Aynı zamanda General Krymov'a 3. Süvari Kolordusu'nu Petrograd'a sevk etmesi emrini vermişti.

Bu sırada Kerensky de Petrograd Sovyeti'ndeki sol unsurlarla güçlerini birleştirip Petrograd garnizonuna General Krymov'un saldırısına karşı hazır olmaları emrini verdi. Rusya'daki tüm sosyalist gruplar Kerensky'nin desteğini arkalarına alarak hemen işe koyuldular. Demir yolu işçilerinin yönetici kadrosu Kornilov'un emirlerini dinlemeyerek Krymov'a demir yolları aracılığıyla ek kuvvet gönderilmesine engel oldular. Krymov'un birlikleri telaşa düşmüş ve sosyalist propagandanın etkisi altına kalmıştı. Sonunda Krymov, Kerensky'in Petrograd davetini kabul etti ve varışından kısa süre sonra da intihar etti.

General Krymov'un görevinde başarısız olmasının ardından Kornilov ve yardımcıları General Anton Denikin ve Aleksandr Lukomsky Geçici Hükümet birlikleri tarafından tutuklandılar.

10. Kasım devrimi

Kornilov hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla birlikte devrim yeni bir ivme kazandı. Dışardan bakıldığında Kerensky iki düşmanını da alt etmişti Kornilov tutuklanmış, Lenin ise Rusya dışına kaçmıştı. Mamafih, zafer yalnızca bir illüzyondan ibaretti. Kerensky, artık gerçek bir otorite olmaktan çok uzaktı. Ülkeyi yiyip bitiren ekonomik ve politik anarşiyi kontrol altına alamayan bir hayaletti sadece. Aslında ordu ile hükümet arasındaki mücadele hükümet-ordu ittifakını yaralamış ve Sovyet-Bolşevik ittifakını ise güçlendirmişti.

Kerensky hükümetinin artık tek umudu kalmıştı; en azından Kurucu Meclis toplanana kadar gücü elinde tutmak. Seçim tarihi 25 Kasım olarak belirlendi ve Meclis'in ilk toplantısının 12 Aralık 1917'de yapılmasına karar verildi. Bu tarihlerin yaklaştığının farkında olan Bolşevikler, acilen 7 Kasımda İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ni topladılar. Planları hükümeti darbe ile indirmek ve kongreyi arkasına alarak yeni bir hükümet kurmaktı. 7 Kasım gecesinde Petrograd'daki hükümet binası Bolşevik birlikleri tarafından ele geçirildi. Bolşevikler üzerinde programlarını ilan ettikleri yeni basılmış posterleri hükümet binası duvarlarına astılar: 1- Barış görüşmelerine derhal başlansın; 2- Büyük araziler parçalansın; 3- Tüm fabrikalar işçilerin yönetimine bırakılsın; 4- Sovyet hükümeti kurulsun.

Kerensky sonunda asıl tehlikenin farkına varmıştı. Geçici olarak hükümetin liderliğini bir meslektaşına bırakıp derhal Petrograd'dan ayrılarak orduyu Bolşeviklerin üzerine sürmeyi planladı. Petrograd garnizonunun Bolşeviklere katılmasının ardından artık hükümetin kontrolü altında hiçbir silahlı güç bulunmuyordu. Bundan dolayı da Bolşevikler kabinenin toplantıda olduğu Kış Sarayı'na saldırdıklarında birkaç harp okulu öğrencisi ve kadın askerlerden müteşekkil bir tabur dışında kimse direniş göstermemişti. Direniş hızla ezildi ve kabine üyeleri tutuklandı. Bundan böyle hükümet Lenin'in ellerindeydi.

Geçici Hükümet'in devrilmesinin ardından İkinci Sovyet Kongresi açıldı ve darbe Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler ta-

rafından protesto edildi. Ama bunlar konuşmalardan öteye gidememişti; ne kongrenin devam etmesine ne de 8 Kasımda Kongre'nin Bolşevik programını onaylamasına engel olabilmişlerdi. Halk Komiserleri Konseyi adı verilen ve Lenin'in başkanlığına seçildiği bir kabine kuruldu. Troçki Dışişleri Halk Komiserliği'ne, Rykov İçişleri Halk Komiserliği'ne ve Stalin de Milliyetler Halk Komiserliği'ne getirildi.

Konseyin ilk icraatı, Barış Kararnamesi ve Toprak Kararnamesi'ni oybirliğiyle geçirmek oldu. İlki, tüm savaşan ülke halklarının ve hükümetlerinin ilhakların ve tazminatların olmadığı demokratik nitelikli barış anlaşmaları yapmaları için hiç vakit kaybetmeden görüşmelere başlamaları gerektiğini belirtirken; ikinci kararname, toprakların bireyler tarafından kontrol edilmesinin önüne geçiyor ve toprağın, üzerinde emeği olan herkes tarafından paylaşılması gerektiğini savunuyordu. Böylelikle Bolşevikler bir gecede hem hükümetin kontrolünü ellerine geçirdiler, hem de dönemin en önemli iki sorununu da kendi düşüncelerine göre çözümlediler.

Kerensky'nin iktidara yeniden gelme çabaları başarısız oldu. Ülke dışına kaçtı ve Bolşevikler ile beyhude rakipleri arasındaki mücadelede yer almadı. Bolşevikler, Rusya'nın hiçbir yerinde yönetimlerini alaşağı edecek temele sahip bir organizasyonun bulunmadığının gayet iyi farkındaydılar ve iktidarlarını daha da güçlendirmenin hesaplarını yapıyorlardı. Sadece bir hafta gibi çok kısa bir zamanda Bolşevikler dünyanın en büyük ülkesini idare etmeye başlamışlardı.

Şimdi yapmaları gereken, beyan ettikleri politik fikirleri ciddi hükümet programlarına dönüştürmekti. Derhal savaşa son verip Güney Rusya'da çıkan devrim karşıtı gösterileri büyümeden bastırmaları gerekiyordu. Aynı zamanda ülkeyi büyük yoksulluğa götüren ekonomik krize de bir çare bulmaları lazımdı. Bugüne kadar muhalefette bulundukları için sürekli hükümet politikalarını eleştirmekten ve halka etkileyici vaadlerde bulunmaktan başka birşey yapmayan Bolşevikler, artık bundan böyle teorilerini gerçeğe dökmek ve amaçlarını gerçekleştirmek adına Ke-

rensky'den miras kalan muazzam devlet mekanizması içinde çalkalanıp durmak zorundaydılar.

İlk devrimin ardından 1917 Martında Rusya genelinde bütün devlet kurumları ve yerel otoriteler yeni hükümetin liderliğini kabul etmişlerdi. Mamafih, Bolşevik hükümeti ise tam anlamıyla dışlanmış ve direniş ile karşılanmıştı. Devlet memurları ülke genelinde Sovyet hükümeti ile birlikte çalışmayı reddetmiş ve hatta Petrograd'da devlet memurları greve gitmişti. Askerler ve işçilerin aksine Bolşeviklerin orta sınıf ve entellektüeller arasında çok kötü bir imajı vardı. Birçok kişi, Bolşevikleri Merkezi Güçlerin ajanları olmakla suçlayıp onların asıl amacının Rusya'ya ve İtilaf Devletleri'ne zarar vermek olduğuna inanıyordu. Hemen herkes yeni hükümetin politika sarkaçının aykırı bir ucu olduğunu ve iktidarlarının çok kısa ömürlü olacağını düşünüyordu. Bundan ötürü de devlet memurları en fazla 2 veya 3 hafta ömür biçilen Bolşevik hükümetine yakınlaşmak istemiyorlardı.

Ama aslında yanılıyorlardı. Bir yandan Sovyet hükümeti gücünü artırırken diğer yandan da Halk Komiserleri Konseyi etkisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Bolşevik Parti üyesi kişiler devlet kademelerindeki önemli makam ve mevkileri ellerine geçirirken, bazı şüpheci devlet memurları da işlerinden oldular. Geri kalan memurlar da hükümetin dümeninde dönmeye başladılar. Birkaç hafta içinde Moskova ve Petrograd'daki devlet mekanizmaları tamamen Bolşeviklerin kontrolüne geçti.

Daha sonra Bolşevikler, şiddete başvurmadan Rusya'nın farklı şehirlerinde nüfuzlarını yaymaya başladılar. Sovyet hükümetinin Komünist Parti kontrolündeki bir diktatörlük olduğu gerçeği sadece büyük şehirlerde iyi biliniyordu. Bolşevik devrimi, gücün, Geçici Hükümet'den sovyetlere geçişiydi; ancak, bu durum eyaletlerde yalnızca yönetimin Geçici Hükümet komiserlerinden yerel sovyetlere geçişi anlamına geliyordu. Fakat şu nokta unutulmamalıdır ki, Bolşevikler otoritelerini ancak şehirlerde yayabiliyorlardı; köylerde ise durum çok farklıydı. Geçici Hükümet'e bile karşı direniş gösteren köy komüniteleri, Bolşevik devriminden sonra merkezi hükümetten tamamen koptular ve geleneksel köy

meclisi sistemine döndüler. Dolayısıyla eyaletten eyalete değişen yerel hükümet şekilleri sebebiyle Bolşevikler her bir yerel sovyetin kontrolünü ellerine geçirinceye kadar yerel sovyetlerin ulusal hükümete bağlılıkları tamamiyle sembolik boyutdaydı. Bolşevikler, bu kontrolü, ikna edilmesi gereken yerlere silahlı kuvvetler ve tahrikçiler göndererek sağladı.

Yeni hükümetin düzeni sağlamada kullandığı yegane silahı siyasî polisti. Lenin, 20 Aralık 1917'de yayınladığı bir kararname ile *Tüm Rusya Karşı-Devrim ve Sabotaj ile Mücadele Olağanüstü Komisyonu* yani (ÇEKA)'yı kurdu. Başkanlığına Feliks Dzerjinsky'in getirildiği ÇEKA, yeni hükümetin tüm düşmanlarını hedef alan Kızıl Terör çalışmalarına başladı. 1917-1918 kışında ÇEKA sayısız insanın ölümünün müsebbibi olmuştu; 1918 sonbaharı Kızıl Terör'ün en korku saçtığı dönemdi - ülkenin güneyindeki devrim karşıtları kendi manifestolarını yayınlamış, Bolşevik liderlere suikast girişimlerinde bulunulmuş ve İtilaf kuvvetleri Rusya'ya askerî müdahalede bulunmuşlardı. Kızıl Terör mezalimi otoritenin farkında olmadığı bir suistimal hali değildi, bilakis halkın Bolşevizme itaatini sağlamak amacıyla hükümet tarafından desteklenen ve finanse edilen bir korkuydu. Hatta Lenin'in kendisi bile hiçbir proletarya diktatörlüğünün terör ve şiddet olmadan düşünülemeyeceğini ifade etmişti. ÇEKA liderlerinden biri olan Martin Latsis'in de dediği gibi, ÇEKA'nın hedefi insanlar arası farklılıklara sebep olan burjuva sınıfını ortadan kaldırmaktı. Buna rağmen Kızıl Terör'den tüm hükümet karşıtları nasiplerini aldılar. Terör kurbanları sadece üst veya orta sınıflardan değillerdi; köylüler ve hatta işçiler de bu acımasız ve gözü kara örgütün kurbanı olmuşlardı. Komünist olmayan gruplardan adam kaçırmak en bilinen metodlardı. Hükümete karşı bir ayaklanma durumunda - ve bilhassa Komünist Parti liderlerine düzenlenen süikast girişimlerinde - saldırıyla alâkası olmayan apolitik rehineler bile tereddüt edilmeksizin derhal infaz edilirdi. ÇEKA'nın en sık başvurduğu yöntemlerden bir diğeri de işkenceydi. Ayrıca bazı bölgelerde inisiyatifi ellerine alan muhtelif Bolşevik gruplar kendi yasalarını kendileri koyuyorlardı - 1918 ilkbaharında Sıvastopol'daki devlet memurlarının toplu infazı olayında görüldü-

ğü gibi. Kızıl Terör'ün aktif olduğu dönem, doğal adalet sürecinin rafa kaldırıldığı, şüpheye ve jürisiz yargılamaya dayalı bir sistemin hakim olduğu kanlı bir zamandı. Tarihin kara sayfalarında diktatörlüğe karşı çıkan binlerce kişinin infaz edildiği ve hatta hayatında siyasete hiç karışmamış onbinlerce insanın katledildiği bir dönem olarak yerini almıştır.

Muhalif gruplara karşı kullanılan bu gizli polis teşkilatının yanı sıra Sovyet hükümeti, 23 Şubat 1918'de kurulan Kızıl Ordu'nun (Köylülerin ve İşçilerin Ordusu) da aktif desteğini arkasına almıştı. Başlangıçta ordunun büyük bölümü eski askerler ve genç işçilerden oluşturulmuş ücretli birliklerden meydana getirilmişti; hükümet emirlerini eksiksiz uygulamaya çalışacaklarına inanılan bu sadık gözü kara askerlere iyi ödeme yapılıyor ve iyi bakılıyordu. Ordudaki disiplin, dağılan eski orduya nazaran çok daha katıydı. Böylelikle ÇEKA, Kızıl Ordu ve ellerinde başka ne güç varsa kullanan Bolşevikler 1917-1918 kışında hükümet mekanizmasını tamamiyle kontrolleri altına almayı başardılar.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, Bolşeviklerin önündeki aşılması daha güç bir engeldi ve ne kadar önemli olduğu her geçen gün biraz daha belirginleşiyordu. Rublenin değeri düştü ve fiyatlarda inanılmaz artışlar yaşandı. Demir yollarının durumu içler acısıydı ve endüstriyel üretim İşçi Komiteleri'nin kontrolü ellerine geçirmelerinin ardından düşüşe geçmişti. Bolşevikler, Komünist Parti üyesi yandaşlarına yiyecek yardımı yapmışlardı. Bu düpedüz ayrımcılıktı; Bolşevikler ülke genelinde kontrolleri altında bulunan yerleşimlerdeki kullanılabilir gıda maddelerini ve mevcut yiyecek stoklarını yiyecek karnesi sistemi ile belli bir kitleye dağıtmaktaydı. Komünist Parti üyeleri ve işçiler besin zincirinin en başındaydı; devlet memurları zincirin ikinci sırasını; esnaf, zanaatkârlar ve işsizler ise zincirin son sırasını oluşturuyorlardı. Geri kalan herkese "üretim-dışı unsurlar" yaftası vurulmuş ve bu kişilerin devlet yardımlarından faydalanması yasaklanmıştı. Kişi başına düşen günlük besin miktarı yarım libre [1 Libre = 453,6 gr'dır] ekmekti. Bu yasal miktarın dışında yiyecek satın almak çok güçtü ve karnesi olmayanlar için açlıktan gelecek ölümler kaçınılmazdı. Hayatta kalabilmek için gerekli olan "yiyecek karneleri" Bolşevikler tarafından dağıtılıyordu.

Yiyeceklerin dağıtılması sırasında yaşanan adaletsizlik, sorunun sadece ufak bir kısmıydı. Öncelikli problem yiyeceklerin köylerden temini hususuydu. Geçici Hükümet'in tarımı desteklemedeki yetersiz politikaları sebebiyle köylüler zaten Kerensky rejimiyle bağları koparmıştı. Sovyet hükümeti köylülerle ilişkilerinde selefinden daha da başarısız oldu. 8 Kasımdaki Toprak Kararnamesi mutsuz köylülere bir mesaj gibi görünse de, bir süredir toprak parçalarına sahip olmaya ve mülk edinmeye başlamış olan köylüleri tatmin etmeye yetmemişti. Köylülerin gönüllü işbirliği ilkesine razı olmayacaklarını anlayan hükümet, hiç tereddüt etmeden ellerindeki tahılı zorla aldı. Kızıl Ordu ve ÇEKA'nın "yiyecek taburları" köy köy gezerek köylülerin saklamaya veya hatta imha etmeye çalıştıkları tahıllarını zorla alarak şehirlere gönderdiler. Gıda sorununu çözmek için çizilen yol yeni bir sorun doğurmuştu. Köylüler, Sovyet hükümetine karşı silahlanmaya başlayınca Bolşevikler, ülkede en zayıf oldukları yerler olan kırsal kesimde güçlü bir düşmanı karşılarına almış oldular.

11. Brest-Litovsk barışı

İkinci Sovyet Kongresi'nde kabul edilen Barış Kararnamesi teorik içerikli bir deklarasyondu. Rusya'yı savaştan çıkarabilmek için daha somut adımlar atılmalıydı. 20 Kasım 1917'de Sovyet hükümeti, ordu komuta kademesine, düşmanla barış anlaşması zemininin hazırlanması için girişimlere başlamaları emri verdi. Dönemin başkomutanı General Nikolay Duhonin, bunun ordunun değil, hükümetin görevi olduğunu belirtip emri uygulamadı. Ertesi gün görevinden alındı ve daha sonra öldürüldü. 22 Kasımda Troçki İtilaf Devletleri büyükelçileriyle Petrograd'da bir araya geldi ve barış görüşmelerine başlanılması gerektiğini belirtti. Bu mesaj aynı zamanda Petrograd'a görüşme için gelen tarafsız ülkelerin temsilcileri tarafından da tekrarlandı. İtilaf Kuvvetleri'nin askeri ateşeleri Rusya'nın Almanya ile ayrı bir barış anlaşması imzalaması fikrini reddettiler; ama Rusya'daki siyasî ve askeri durumun ciddiyetinin farkında olmadıkları net bir biçimde görülüyordu.

Daha önce Geçici Hükümet tarafından kararlaştırılan ve Sovyet hükümetinin iptal etmediği 25 Kasım tarihli Kurucu Meclis seçimlerinde Bolşeviklerin ülkede ne denli azınlıkta oldukları bir kez daha belgelenmiş oldu. Bolşevikler 703 koltuğun sadece 168'ini kazanabilmişlerdi. Parlementonun çoğunluğunu ise Sosyalist Devrimciler oluşturuyordu. Seçimlerin ardından Bolşeviklerin zayıf pozisyonunun farkında olan Almanlar barış görüşmeleri için derhal harekete geçtiler. 3 Kasımda İttifak Devletleri ve Sovyet Rusya ateşkes görüşmelerine resmen başladı.

18 Ocak 1918'de barış görüşmeleri halen devam ederken Kurucu Meclis Petrograd'da toplandı. Siyasî rakiplerini ortadan kaldırmaya kararlı Bolşevikler, meclisteki sosyalist olmayan tüm vekilleri tutuklattırdı. Hatta hasta iki vekil hastanede gaddarca öldürüldü. Bolşevik olmayan vekillerin Halk Komiserleri Konseyi'ni Rusya'nın yasal hükümeti olarak kabul etmemelerinin ardından Bolşevik delegeler konferanstan çekildi. Sokaklarda düzenlenen hükümet karşıtı gösteriler kısa sürede bastırıldı. 20 Ocak'ın gece 01.30'unda Sovyet Merkez Yürütme Komitesi meclisi dağıtma kararı aldı. Vekillerin bundan böyle meclis binasına girmesi ve bir araya gelmeleri önlendi.

Gerçi meclisi dağıtma fikri Bolşevikleri iç işlerinde daha da güçlü bir pozisyona getirmişti, ama Brest-Litovsk'daki ateşkeş görüşmeleri sekteye uğramıştı. Bolşeviklerin içinde bulunduğu vaziyeti çok iyi analiz eden Almanlar Rusya'dan Polonya, Ukrayna ve Litvanya'dan feragat etmesini istediler. Bu talebi hiç beklemeyen Bolşevikler, 23 Ocak'ta bir bildiri yayınlayarak Almanların öne sürdüğü şartları protesto ettiler. Ne var ki bütün ordusunu dağıtmış olan Rusya bu koşulları kabul etmek zorunda kaldı.

Sovyet hükümeti üzerindeki baskıyı artırmak ve Rus silahlı kuvvetlerini tamamen bitirmek isteyen Almanlar, Ukrayna'daki ayrılıkçı grupları desteklemeye başladılar. 28 Ocak 1918'de Ukrayna bağımsızlığını ilan etti. Bu yeni ülkenin ömrü çok kısa oldu; çünkü 8 Şubat'da başkent Kiyef Bolşevik birlikler tarafından işgal edildi.

Bunlar olurken Brest-Litovsk'daki barış görüşmeleri de kilitlendi. Almanların koşullarını çok ağır bulan Troçki, buna rağmen

barışın çok yakın olduğunu duyurdu ve seferberliği kaldırdı. Buna karşılık Almanlar Rusya'ya hücum kararı aldılar. Almanların barış şartlarını kabul etmek zorunda kalan Sovyet hükümeti 3 Mart'ta Brest-Litovsk anlaşmasını imzaladı.

Anlaşmanın şartları Rusya için adeta bir felaketti. Ukrayna, Litvanya, Estonya ve Letonya Almanlara verilmişti. Bu ülkeler, İttifak Güçleri'nin savaşı kaybetmesinin ardından bağımsızlıklarına kavuştular. Aralık 1917'de Sovyet hükümetinin kendisi Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı. Güneyde Transkafkasya'nın [Mâverâ] bir kısmı Türklere bırakıldı. Neticede, Rusya yaklaşık 2.5 milyon askerinin öldüğü veya yaralandığı bir savaştan böylesi ağır bir anlaşmayla çıkıyordu.

Buna rağmen Bolşevikler gündemin değişmesinden memnundular. Biraz nefes aldıkları bu dönemde ılımlı sosyalistlerle bağlarının tamamen kopartıp kendilerini güçlendirmeye baktılar. Brest-Litovsk Anlaşması'nın onaylandığı Yedinci Bolşevik Konvansiyonu'nda küçük ama çok önemli bir adım atılarak partiye yeni bir isim verildi. Rus Sosyal Demokrat Parti (Bolşevikler) olarak bilinen partinin adı Rus Komünist Partisi (Bolşevikler) olarak değiştirildi. Bu değişiklikle birlikte açık bir şekilde gün yüzüne çıktı ki, daha önceleri burjuva ve sosyalist partiler arasında çizilen siyasî çizgi şimdilerde daha da sola kaymış ve komünistlerle sosyalistler arasında çizilir hale gelmişti. Yeni rejim artık yerini daha da sağlamlaştırmış ve son noktayı da koyarak başkenti Petrograd'dan Moskova'ya taşımıştır.

12. İç savaş ve dış müdahale

Sovyet hükümeti kısa zamanda birçok şok geçirmiş ve demoralize olmuştu; Rusya'nın kontrolünü eline geçirmeyi başarsa da içerdeki düşmanların tamamını ortadan kaldıramamıştı. Bolşeviklerin acımasız yöntemleri ülkenin bazı bölgelerinde büyük memnuniyetsizlikler ve nefrete sebep olmuştu. Halk arasındaki hoşnutsuzluk yayıldıkça bu kitleler örgütlenmeye ve birbirleriyle iletişime geçmeye başladılar. Güçlerini birleştirerek ayaklanma

çıkaracak duruma geldiler. Böylece Bolşeviklerin önüne bir başka sorun daha çıkmış oldu - İç savaş.

İç savaşın sebepleri oldukça fazla ve karmaşıktı. Siyasî açıdan Bolşevikler demokrasinin temel kurallarını çiğneyerek Kurucu Meclis'i dağıtmışlardı. Dağıtılmış bu meclisin halk tarafından seçilmiş olan vekillerinin - çoğunluğu Sosyalist Devrimcilerdi - bu durumu protesto etmeleri ve kendi hükümetlerini kurmaya çalışmaları gayet doğaldı. Askeri açıdan ise eski ordu mensubu bazı subaylar Almanlarla yapılan barış anlaşmasının Rus çıkarlarına ve itilaf kuvvetlerine bir ihanet olduğunu düşünüyor ve anlaşmaya karşı çıkıyorlardı. İçlerinde üniversite öğrencilerinin de bulunduğu birçok entellektüel de bu görüşü paylaşıyordu. Bu subaylar ülkenin güneyinde Gönüllüler Ordusu'nu kurdular ve geleneksel olarak Rus İmparatorluğu'nun içinde kendine has ayrıcalıklı ve özel bir grup kabul edilen Don ve Kuban Kosakları ile temasa geçtiler. Uzun süredir otonom yönetimlerinin ve diğer Ruslara göre daha iyi olan ekonomik durumlarının tadını çıkaran Kosakların komünist rejimle mücadele etmeden teslim olmaları düşünülemezdi. Kosaklar, zaten devrimin başından beri güneyde devrim karşıtı bir duruş sergilemekteydiler. Bunun yanı sıra devrim sırasındaki büyük kaosu gören Ukraynalılar, Gürcüler, Kalmuklar ve diğer bazı milli unsurların kendi otonom devletlerini kurma hayaliyle merkezi hükümete karşı yapılan bir mücadeleye büyük hevesle katılacakları belliydi.

Savaşmak için ordunun erzağa ihtiyacı vardı; köylünün inatçı direnişinden kaynaklanan yiyecek krizinin çözümü bir an önce gerçekleşmeliydi. Sovyet hükümeti köylü direnişini kırmak zorundaydı ve bu amaçla yeni bir mücadele metodu geliştirildi. Stratejiye göre köylüler aralarında bölünecek ve bu gruplar birbirleriyle karşı karşıya getirilecekti. Bu bölünme "fakir komiteleri" kurularak başarıldı. Köylüler iki gruba ayrılmıştı: Bir grup zengin ve orta halli köylüleri (*kulaki* ve *seredniaki*) diğer grup ise hiçbir hayvanı veya tahılı olmayan fakir köylülerdi (*bedniaki*). Bolşevikler köy işlerinin idaresini fakir komitelerine bırakarak zengin köylülerin devletten tahıl saklayıp saklamadıklarını kontrol etmelerini istediler. Kanuna göre fakir köylüler herhangi bir

yanlışlık görürlerse hayvana veya tahıla anında el koyabiliyorlardı. Bu sayede Bolşevikler komünizmin "sınıf savaşı" felsefesini köylere yaymayı başarmışlardı.

"*Yağmacıları yağmalayın!*" sloganıyla zengin, fakir tüm köylülerin toprak sahiplerinden yağmaladıkları mal ve mülk kendilerine karşı dönmüştü. Şimdi fakir köylüler, sadece birkaç hayvanı ve biraz tahılı olan göreceli zengin köylülere karşı birleşmişti. Kısa sürede fakir köylü komiteleri köylerde büyük bir düzensizlik yaratıp tarımda üretimi sekteye uğrattılar. Bolşevikler içinse bu durum bir başarıydı. Köylü toplumunun damarlarına giren bu karmaşa tohumu, köylü sınıfının nüfuzunu yitirmesine sebep oldu. Artık hükümet başka sorunlarla uğraşabilirdi, çünkü köylerde bundan böyle büyük miktarda yandaşları vardı.

Hükümetin karşılaşdığı güçlüklerin ve en son olarak da köylü politikasında izledikleri çizginin farkında olan Beyazlar [Menşevikler], zengin ve orta halli köylüleri yanlarına çekmeye çalıştılar. Her nedense bu avantajlarını çok kötü kullandılar. Kızılları bir bölgeden çıkarttıktan sonra Beyaz Hükümet Kasım öncesi kanunlarını tekrar getiriyordu. Bu da demek oluyordu ki, aynı Kasım öncesinde olduğu gibi büyük toprak ağaları topraklarının tekrar sahibi olacak ve köylüler daha önce kendi üzerlerine geçirdikleri toprakları geri vermek zorunda kalacaklardı. Böylece köylüler sevmedikleri iki grup arasında kalakaldılar. Kırsal bölgelerde ne Kızıl ne Beyaz olan kendi hükümetlerini (Yeşiller) [Ziloniler] kurmak istediler. Mamafih genel itibariyle bakıldığında, köylüler, taleplerin durumuna göre renklerini değiştirip vaziyeti idare etmeye çalışarak - önce Kızıllara karşı Beyazları daha sonra Beyazlara karşı Kızılları desteklediler - ne kadar güvenilmez bir sınıf olduklarını kanıtladılar.

Bu dönemi dikkatle incelersek, çok ilginç bir siyasî olayla karşı karşıya kalırız. Beyaz hükümetlerin çoğunun tamamen muhafazakâr bir yapıya sahip olmasına, destekçilerinin Rusya'nın hemen her bölgesinde bulunmasına, muhtelif politik çizgilerde örgütlenmiş ve farklı grupların temsilcileri tarafından yönetilmelerine rağmen, hiçbiri Çarlığı yeniden kurmaya çalışmamıştı. 1917'de son Çar II. Nikolay'ın tahttan feragat ederek yerini kar-

deşi Mihail'e bırakmak istemesi, Çarlık için sonun başlangıcı olmuştu. Mihail bunu kabul etmedi ve sonradan devrimciler tarafından kaçırılıp öldürüldü. 16 Temmuz 1918'de II. Nikolay, karısı ve çocukları Ekaterinburg'da (şimdiki adıyla Sverdlovsk) Bolşevikler tarafından barbarca katledildiler. İmparatorluk ailesinin diğer mensupları da ya öldürüldüler ya da sürgüne gönderildiler. Rus ordularının eski başkomutanı Grandük Nikolay hayatta kalan son grandüklerden biriydi; ancak, o da tacı kabul etmeyi düşünmezdi. Grandük Kril ise - daha sonraları sürgündekiler arasında emperyal ünvanı üstüne alan - iç savaşın ortasında böyle bir risk almayı gözüne kestiremedi. Diğer grandükler arasında tacı memnuniyetle kabul edecek bazı isimler vardı, ama hiç kimse onları bu mevkiye layık görüp böyle bir talepte bulunmamıştı. Beyaz ordu liderlerinin büyük kısmının monarşiye sempatisi yoktu ve sempatisi olanlar da bunu açık bir şekilde beyan etmekten korkuyorlardı.

Özellikle Amerika'da yaygın olan genel kanının aksine Beyazlar [Menşevikler], çar yanlısı değillerdi. Volga üzerindeki Samara'da (bugünkü Kuybişev) çoğunluğunu Sosyalist Devrimciler'in oluşturduğu Kurucu Meclis'in bir komitesi tarafından cumhuriyetçi bir hükümet kuruldu. Zafer kazanıldığı takdirde Beyaz orduların en güçlü iki lideri, güneydeki General Denikin ve Sibirya'daki Amiral Kolçak, geçiş dönemi için güçlü bir askeri hükümet kuracaklar ve ardından da Ulusal Meclis toplanacaktı. İç savaş boyunca Beyazlar'ın temel hedefi hükümetin anayasal veya cumhuriyetçi yapısından ziyade komünist yönüydü.

İç savaş, dış güçlerin müdahaleriyle daha da karmaşık bir hal almıştı. Rusya'nın Almanya ile yaptığı ayrı anlaşmadan dolayı kızgın olan itilaf devletleri, Şubat 1918'de Sovyet hükümetinin, Rusya'nın tüm dış borçlarını ve uluslararası yükümlülüklerini tek taraflı olarak kaldırdığını beyan eden açıklaması ile daha da öfkelenmişlerdi. Müttefik Güçler'in devlet adamları Bretsk-Litovsk Anlaşması'ndan sonra bile barışı kabul etmediler ve doğu sınırının şeklini Sovyet hükümetinin onaylayıp onaylamayacağını dikkate almadan tekrar planlanmaya başladılar. Bu kararlılık öyle bir aşamaya gelmişti ki, Fransızlar Almanlarla savaşmaları

için Japon birliklerini Sibirya'ya göndermeyi bile düşünmüşlerdi. Ancak bu fikirler Amerika'nın şiddetle karşı çıkması üzerine hayata geçirilemedi.

Sovyetler'in tutumuna dair bu genel problemlerin yanında müttefiklerin doğrudan doğruya dikkatini celb eden ciddi spesifik meseleler de vardı. Çarlık Rusyası, devrime kadar Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Japonya'dan aldığı cephaneyi iki kuzey limanı Arhangelsk [Archangel] ve Murmansk ile Pasifik'deki Vladivostok'a yığmaktaydı. Müttefikler, bu muazzam miktarlardaki mühimmatın Bolşeviklere geçmesini istemiyorlardı. Devrimcilerin tüm silah ve cephaneyi devralma tehlikesinin yanı sıra şimdi de Almanların Murmansk'daki depoları ele geçirmesi olasılığı doğmuştu. 1918'in başlarında Finlandiyalı Kızıllar ile Beyazlar arasında bir iç-savaş patlak verdi ve Fin Senatosu Almanlardan yardım istedi. Bu yardım ile çok geçmeden Kızıllar ezildi ve böylece Alman birlikleri kuzey istikameti boyunca ilerleyerek Murmansk'a doğru taarruza geçme fırsatı buldular.

Müttefikler'in derhal harekete geçmesi bir gereklilik halini almıştı; Nisan 1918'de itilaf devletleri önce Murmansk'a ardından da Arhangelsk'e çıkarma yaptılar.

Artık Almanlar, Vladivostok'a kadar girecekse de bir tehlike arz etmiyorlardı; yine de müttefik kuvvetler bu limandaki depolara el koyabilmek için sabırsızlanıyorlardı. Sonuçta Vladivostok'un ilhakı için uygun bir mazeret sunuldu; güya, Sovyet hükümetinin, Sibirya'daki kamplarda esir tutulan Alman ve Macar mahkumları serbest bırakıp silahlandırarak müttefiklere karşı savaştıracağı yönünde bir istihbarat alınmıştı. Daha sonra yapılan detaylı takibatlar sonucunda bu söylentilerin uydurma olduğu ortaya çıktı; meğerse hadise, komünizm ideolojisini benimseyen ve Kızıl Ordu'ya katılmayı kabul eden bazı savaş esirlerinin serbest bırakılmasından ibaretmiş. Dolayısıyla bu var olmayan tehdidi bertaraf etme gayreti içindeki müttefik destek birlikleri, Nisan 1918'de Vladivostok'a çıkmaya başladılar.

İtilaf devletleri arasında müdahalenin amaçları hususunda tam bir fikir birliği yoktu. Başlangıçta, muhtemel bir Alman işga-

line karşı askeri mühimmat depolarının güvence altına alınması güdüsüyle motive edilmiş olan harekât, daha sonraki günlerde hem İngilizlerin hem de Fransızların Rusya'daki anti-Bolşevik güçler ile yakın temaslar kurmasıyla beraber zamanla komünizme karşı bir Haçlı Seferi haline dönüşmeye başlamıştı. Birleşik Devletler'in duruma yaklaşımı biraz daha farklıydı. Sibirya'daki Amerikan birliklerinin varlığının öncelikle bölgedeki Japon emellerini denetleyici bir unsur olacağı düşüncesiyle Başkan Wilson, burada bir Amerikan üssü tesis edilmesini kararlaştırdı ve komutanlarına Rus iç savaşı boyunca tarafsız bir tavır sergilemeleri ve yalnızca Çekoslavaklara doğrudan destek vermeleri hususunda talimat verdi. Mamafih, 1918 Kasımına kadar Çeklerin bizzat kendileri Bolşeviklere karşı aktif direniş yürütmekteydiler. Bu durumda Birleşik Devletler açısından iç savaşta fiili tarafsızlık uyguluyormuş gibi görünmek oldukça zordu.

Çek yürüyüşü [*anabasis*], tüm iç savaşın en olağanüstü epizodlardan biriydi. Devrim öncesinde Ruslar tarafından ele geçerilen Avusturyalı askerler arasında azımsanmayacak miktarda Çek de bulunmaktaydı. O dönem Avusturya-Macaristan imparatorunun tebaası durumundaki Çekler, Dünya Harbi sırasında silah altına alınarak cepheye gönderilmişlerdi. Bağımsız bir Çek Devleti kurma arzusuyla Ruslar'la anlaşan esir Çek askerlerinden özel bir tugay meydana getirilmiş ve hatta bu tugay, 1917 yazında İttifak kuvvetlerine karşı yapılan Kerensky savunmasında yer almıştı. Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından Müttefik kuvvetler komutanlığı, sayıları 40,000'e ulaşan bu Çek birliklerinden, Batı cephesine transfer edilerek Almanya ve yandaşlarına karşı verdikleri mücadeleye kaldıkları yerden devam etmelerini istemiştir. Sibirya boyunca nakilleri, dünya çevresinde yapacakları yolculuğun birinci ayağı gibiydi. Mayıs 1918'de Çek birliklerine bağlı ilk birimler Vladivostok'a ulaştı; kuvvet dengesi, Avrupa Kıtası'nın karşısından Volga'nın diğer yakasına doğru dizilmişti. Anlaşılan Moskova'daki Alman büyükelçisi Kont Mirbach'ın etkisi altında giren Troçki, Çeklere derhal silah bırakmaları talimatı verdi. Çekler başlangıçta bunu kabul ettilerse de, kendilerinin savaş tutsağı muamelesi göreceklerine dair verilen

ikinci bir emirden sonra Bolşeviklere karşı tekrar cephe aldılar. Haziran ayının başlarında Samara ve Vladivostok arasındaki tüm önemli şehirleri ilhak ettiler. Çok geçmeden bunu, tüm doğu Rusya ve Sibirya genelinde Bolşeviklere karşı başlatılan siyasî bir isyan darbesi izleyecekti.

Müttefikler, hem kuzeye hem de Uzak Doğu'ya müdahale ederken - ve Çekler vasıtasıyla da Trans-Sibirya demir yolunun tamamına - Almanlar da güney bölgelerini işgal etmekte hiç vakit kaybetmemişlerdi. Şundan emin olmak gerekir ki, bu işgal teknik olarak Rusya'ya bir müdahale değildi; çünkü, Brest-Litovsk Anlaşması ile Sovyet hükümeti Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımıştı. Mamafih, bu yeni Alman hücumu karşısında geri çekilmek zorunda kalan Ukraynalı Kızıllar, aslında Tüm Rusya Komünist hareketinin bir parçasıydılar. Sürgünde kurulan Ukrayna Hükümeti'nin resmi daveti üzerine bölgeye gelen Alman birlikleri organizasyon bakımından zayıf olan Kızıl Ordu direnişini hızla alt ederek Kiyef'i işgal ederken, Avusturyalılar da Nisan 1918'de Odessa'yı ele geçirdiler. Alman ilerleyişi istikametini Don bölgesine çevirmişti ve 8 Mayıs 1918'de Rostov şehri düştü. Bunun üzerine Ataman Peter Krasnov, işgalcilerle görüşmelere başladı. Güney Rusya'nın ekonomik bakımdan sömürüsüne imkan sağlamak ve endişelerini gidermek amacıyla Almanlar, Bolşeviklere karşı yürüteceği savaşta Ataman Krasnov'a silah ve cephane yardımı yapmayı büyük bir zevkle kabul ettiler. Şu ilginç noktayı da belirtmekte yarar var: Güneyde tüm bu süreç işlerken Almanya, Sovyet Moskova'sına gönderdiği ilk büyük elçisi Kont Mirbach aracılığıyla Rusya'daki yeni rejimi tanıdığını ve dostluk ilişkileri kurmak istediğini açıklamıştı. 23 Nisan'da Alman işgal kuvvetleri ile Ukrayna hükümeti, Almanya'ya bölgedeki zengin doğal kaynakları işletebilme olanağı tanıyan bir ekonomik anlaşma yaptılar. Toprak sahiplerine mülkleri iade edildi ve çok geçmeden yarı sosyalist Ukrayna hükümeti devrilerek, hiç vakit kaybedilmeden yerine General Pavel Skoropadsky başkanlığında bir kukla hükümet kuruldu. Almanya'nın, Ukrayna'yı işgali için görünüşte her ne kadar bazı yasal gerekçeleri varsa da, Don bölgesindeki Rostov'u ve Kırım'ı zaptı ayrıca Trans-Kafkasya seferi,

resmi olarak tanıdığı Sovyet hükümetinin sınırlarını açıkça ilhak etmesi anlamına geliyordu.

13. Ocak 1920'ye kadar iç savaşın seyri

Güneyde, güneydoğuda ve doğuda vukû bulan karşı devrim hareketleri nedeniyle Sovyet hükümetinin kontrolündeki yerleşim birimlerinin toplam miktarında bir azalma yaşanmış olmasına rağmen, çevreleri düşmanlar tarafından kuşatılan Bolşevikler, 1918'in ortalarına gelindiğinde otoritelerini yalnızca şehirlere değil, aynı zamanda kırsal bölgelere de yaymayı başarmışlardı. Komünistler, isyan altındaki bölgeleri tekrar ele geçirmek amacıyla henüz gerçek anlamda etkin bir savaş gücü haline gelmemiş olan Kızıl Ordu'nun reorganizasyonuna başladılar. Birkaç ay içinde tüm yapı, en ince ayrıntısına kadar revizyondan geçirildi. Troçki, Askeri Devrimci Komite'nin - Savaş Dairesi - başına getirildi ve Haziranda hükümet, mecburi hizmet kapsamında askerlik çağrısı yaparak yeni bir orduyu silah altına almayı kararlaştırdı. 1917'de meydana getirilen "Asker Komiteleri" feshedildi. Yerlerine siyasî komiserler tarafından yönetilen ve katı disiplin ilkesi ile eğitilen Komünist Parti üyelerinden müteşekkil "Komünist Hücreler" tesis edildi.

Geleneksel modele uygun olarak Kızıl Ordu'nun yeniden düzenlenmesi görevi çarlık ordusunun eski generallerine ve subaylarına verildi. Bolşevikler tarafından bazı komünistlere rütbeler dağıtılmış olmakla birlikte, yeni Kızıl Ordu'daki komisyonların çoğu eski ordunun muharip subayları tarafından tutulmuştu. Hatta, iç savaş sırasında Kızıl Ordu'nun yüksek komuta kademesi büyük ölçüde bu eğitimli askerlerin elindeydi - gerçi aralarından Teğmen Mihael Tuhaçevsky, Çavuş Simeon Budenny ve Kumandan Frunze gibi yeni liderler de yükselmişti. Profesyonel askerlik hizmeti geleneği ve ÇEKA'dan duyulan korku, belki de terhis edilmiş eski orduya mensup subayları Kızıl Ordu'da görev almaya yönelten başlıca sebeplerdi. İyi niyetle hizmet vereceklerinin tipik bir göstergesi olarak orduya gönüllü kayıtlarını yaptıran

eski subaylar, Bolşevik karşıtı güçler tarafından yakalandılarında misliyle mukabeleye maruz kalmışlardır. Gerçekten de Beyazlar'ın eline düşen birçok Kızıl Ordu subayı derhal idam edilmişlerdi. Üstelik bu adamlar, Sovyet hükümetine ihanetin bedelini, sadakatlerinin teminatı olarak ÇEKA tarafından gözetim altında tutulduklarını düşündükleri aileleri üzerinden alınacak hızlı bir intikam ile ödeyeceklerini çok iyi bilmekteydiler.

İç savaşın, Kızıl Ordu'yu bir savaş makinesine ve Sovyet hükümetini de merkezîleşmiş güçlü bir otoriteye dönüştürdüğünü söylemek yeterince paradoksal gibi görünse de, doğru bir tespit olacaktır. 1918'deki zorunlu askere alma çağrısına vatandaşların yalnızca yarısının cevap vermesine rağmen, aynı yılın Kasım ayına gelindiğinde Kızıl ordu yetenekli bir komuta ağı altındaki 400,000 kişiden müteşekkil bir askeri organizasyon halini almıştı. Bolşevik rejimin stabilitesine tehdit teşkil edecek biçimde Sovyet hükümetinin iradesine tâbi olan bu güçlü askeri yapıyı dolaylı yollarla provoke etmeye çalışan Bolşevik karşıtı unsurların çabaları, beklediklerinin tam aksi bir sonuç vermişti.

Askerî açıdan, Bolşeviklere karşı en güçlü direniş merkezi Güney Rusya bölgesiydi. General Alekseyev ve General Kornilov (ve daha sonra Gen. Anton Denikin) komutasındaki Gönüllüler Ordusu Şubat 1918'de eski ordu bakiyesi küçük bir grup subay, askerî okul öğrencileri, üniversite öğrencileri ve hatta liseli gençlerden oluşturulmuştu; yapılanma, silah ve mühimmat bakımından yetersiz olmasına rağmen inanç ve maneviyat açısından sağlamdı. Akıl almaz badirelerin üstesinden gelen Gönüllüler Ordusu sonunda Don ve Kuban Kosaklarının da desteğini alabilmişlerdi. Bir araya gelen bu üç güç, 1918 yazı boyunca Bolşevikleri tüm Kuzey Kafkasya ve Don bölgelerinden silmeyi başardı. Samara hükümeti bir başka direniş merkezi haline gelmişti; ayrıca, Omsk ve Sibirya bölgelerinde de yeni bir Bolşevik karşıtı hükümet daha meydana getirildi. Hem Samara hem de Omsk hükümetleri Çeklerle yakın temas içindeydiler. 1918 Sonbaharına gelindiğinde Bolşevikler, daha önce Rus İmparatorluğu bünyesinde bulunan topraklar içinde yalnızca Avrupa Rusyası'nın merkez kısmında kontrolü sağlayabilmişlerdi. Eski Rusya'nın bakiyesi olan top-

raklar ana devletten kopmuş ve kendi içlerinde ayrışmış küçük segmentlere bölünmüştü. Güneyde kalan Ukrayna, Alman-Avusturya işgali altındaydı; Don vadisi Bolşeviklerden bağımsız ve Alman yanlısıydı; Kuban bölgesi Bolşevik kuvvetleri bünyesinden temizlemişti ve Almanlara karşı muhalif bir tavır sergiliyordu; Güney Ural bölgesi ve Sibirya ise Çekler ve yerel hükümetlerin kontrolü altındaydı - bu güçler Almanya için potansiyel tehdit oluşturuyorlardı; en kuzey ve en doğudaki noktalar itilaf devletleri tarafından işgal edilmişti. Sovyet idaresindeki Rusya'nın sınırları, XVI. Yüzyıl öncesi Moskova Knazlığı'nın sınırlarına kadar gerilemişti. Yine de Sovyet talihinin bu en zeval döneminde, Almanya'nın teslim olmasıyla Dünya Savaşı son buldu (11 Kasım 1918).

Ateşkes anlaşması Rusya açısından beklenenin aksi sonuçlar doğurmuştu. Görünüşte, hadiselerin gidişatındaki bu ani dönüş komünizme karşı Haçlı Seferi yaptıklarını düşünen itilaf güçleri liderlerince, izledikleri politikanın lehine bir durummuş gibi algılandı. Galip itilaf devletlerinin gözünde, Mart 1918'de ortak amaca ihanet ederek Almanya ile ayrı bir barış anlaşması imzalayan Bolşeviklere kesin darbeyi vurmak için tüm askerî şartlar uygun görünüyordu. Fakat darbe yine de indirilemedi ve bunun yerine Bolşevikler, Merkezi Güçleri [İttifak devletleri] imha etmekte fazlasıyla başarı sağladılar. Ukrayna'yı işgal ederek kısa ömürlü bir kukla hükümet kuran Almanlar, tıpkı Rus ordusunun önceki yıl yaptığı gibi, tam bir manevî çöküntü halinde bölgeden çekilmek zorunda kaldılar. Almanların Güney Rusya'yı tahliye etmesinin ardından buranın Bolşevik ordularından ziyade itilaf devletleri orduları tarafından zapt edilmesini umud eden Bolşevik karşıtı unsurların beklentilerinin aksine itilaf devletlerine bağlı herhangi bir askerî güç bölgede belirmedi bile. Almanlar, Skoropadsky idaresindeki Ukrayna hükümetinin, (işgalci Alman ordusunun çekilişinden sonraki birkaç hafta içerisinde otoriteyi ele geçiren sosyalist Ukraynalı lider Petlura'dan evvel başta olan hükümet) kendi tasarrufu altında herhangi bir silahlı birlik bulundurmasına müsade etmemişti. 18 Aralık 1918'de Fransız birlikleri Odessa'yı işgal ettiğinde, zaten o za-

man kadar Ukrayna'da Alman kontrolü altında sahip olunan elverişli durum ve nüfuz alanı kaybedilmişti. Güney Rusya'nın önemli bir güç tarafından tekrar zapt-u rapt altına alınması gerekiyordu; ama müttefikler, yeni bir askeri seferin sorumluluğu altına girme durumunda değillerdi.

Birtakım şartlar, itilaf devletlerinin geniş çaplı bir müdahalesini imkansız kılıyordu. Yeni bir savaşa hevesli olmayan müttefik ordularına mensup askerler, artık iyice bitap düşmüşlerdi ve bir an önce evlerine dönmek için sabırsızlanıyorlardı. Britanya ve Fransa, Güney Rusya'da askeri birlikler bulundurmanın kendilerine yararı olup olmayacağı hususunda görüş ayrılığına düştüler ve yalnızca güvensizlik besledikleri Bolşevik karşıtı hareketle işbirliği yapma kararı aldılar. Müttefikler arasındaki bu bölünme dağınık ve koordinasyonsuz bir eylem haliyle sonuçlandı.

Güney Rusya, müttefikler tarafından kabaca Don bölgesi ile İngiliz ve Fransız tesir sahaları biçiminde ayrılan iki farklı yapay kuşağa bölündü. Kendisini Trans-Kafkasya bölgesinin işgaliyle sınırlayan Britanya, ciddi askeri operasyonlardan yana değildi. 1918 Kasımının sonlarında Hazar Denizi üzerindeki petrol endüstrisi merkezi Bakü ve bir ay sonra da Trans-Kafkasya hattının sınır ucu Batum, İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi. Britanya Hükümeti, savaş malzemeleri ve silah tedariğini sağladığı bir Gönüllüler Ordusu meydana getirdi. Mamafih, Fransızlar, kontrol bölgelerinde çok daha agresif bir tutum içindeydiler; 13 Mart 1919'da kendilerini Odessa bölgesinin en yüksek otoritesi ilan ettiler ve yerel Rus güçlerinin de desteğiyle Bolşeviklere karşı operasyonlara başladılar. Sovyet ordularına doğrudan saldırı niteliğindeki bu politika, tam bir hezimetle neticelenecekti. Çok geçmeden Fransız askerleri Bolşevik propogandasına kapılarak Kızıl Ordu'ya karşı savaşmayı reddettiler ve sonunda Fransız komutanlığı, ister istemez kendi birliklerine olan inancını kaybetme noktasına geldi. Böylece nispeten zayıf olan Bolşevik ordusu Fransız ordusunu Güney Rusya'dan tamamen çıkarmayı başarmıştı.

Güney sınırındaki mütareke aynı zamanda Sibirya'da da müteakip gelişmelere sebep oldu. İtilaf devletleri, Dünya Savaşı'nın

bitişiyle beraber Volga boyunca uzanan bir sınır ortaya çıkarmaya yönelik ilgilerini kaybettiler ve bölgedeki Çek birlikleri de Bolşeviklere karşı yürüttükleri savaşa duydukları inancı yitirdiler. Çekler için artık bu mesele, Merkez Güçlere karşı verdikleri mücadeledeki bir epizoddan başka bir şey değildi. Çekleri, Trans-Sibirya demir yolunun muhafazası için zorla da olsa Sibirya'da kalmaya ikna eden müttefikler, aynı zamanda Ruslarla olan problemlerini de diplomatik yollarla çözmeye çalışıyorlardı. Rusya meselesi, 1918-1919 kışı boyunca Paris Barış Konferansı'nda tartışıldı. 22 Ocak 1919'da Başkan Wilson, "Rusya'da siyasî otoriteyi veya askeri kontrolü tesis etmeye çalışan ya da buna teşebbüs eden her örgütlü gruba" Marmara Denizi'ndeki Büyük Ada'da toplanacak konferansa temsilcilerini göndermeleri için resmi davette bulundu. Bu arada elbette ki bir ateşkes sürecinin de uygulamaya konmasını talep etmişti.

Böylece, Sovyet hükümetinin karşı karşıya kaldığı çaresiz durum da birkaç ay içerisinde bütünüyle değişmiş oldu. Şimdi, Bolşevikler ve Bolşevik karşıtları Rusya'nın geleceğinin ne olacağı hususunun müzakere edileceği bir konferansa davet edilmişlerdi. Bolşevikler, bir yandan işgal ettikleri bölgelerde karşılaştıkları mukavemetler, diğer yandan çevrelerinin düşmanlar tarafından kuşatılmış olması nedeniyle içine düştükleri korkunç baskıyı hafifletme sözü veren böylesi bir konferansa teşrif buyurmalarını isteyen Başkan Wilson'un teklifini hemen kabul ettiler. Mamafih, Bolşevik karşıtı unsurların tamamı, bu daveti onur kırıcı buldular. Ülkedeki siyasî iktidarı gaspeden, ittifak kuvvetleriyle anlaşarak Rusya'yı içerden vuran ve kontrolü altındaki bölgelerde despotik bir politika tatbik eden bir grupla uzlaşmayı kesinkes reddetmekteydiler. Karşı devrimcilerin bakış açısına göre önerilen konferans, Sovyet hükümetinin itilaf devletlerince dolaylı olarak tanınması anlamına gelecek ve bu da Bolşeviklere çok mühim bir moral verecekti.

İç savaş şiddetini yitirmeksizin devam ediyordu. 1918-1919 kışı boyunca ve 1919'un ilk yarısında, Bolşevik karşıtı kuvvetler etkileyici zaferlere imza attılar. General Denikin'in artık neredeyse 150,000 kişiye ulaşan ordusu, Kiyef, Harkov ve Tsaritsyn (bu-

günkü Stalingrad/Volgograd) gibi çok önemli şehirleri işgal etmiş ve hakimiyetini tüm Güney Rusya bölgesine yaymıştı. Şu anki hedefinde ise Moskova vardı. Sibirya'da kendisini bölgenin en yüksek otoritesi olarak ilan eden Amiral Aleksandr Kolçak, diktatörce bir güç havası yaratmayı başarmıştı. 125,000 kişilik ordusuyla Perm, Orenburg ve Ufa'yı ele geçiren Kolçak da Moskova'ya doğru yürüyüşe geçmeye hazır görünüyordu.

İki Beyaz lider arasında siyasî bir mutabakata varıldı; Denikin, Kolçak'ın yüksek otoritesini tanıyordu. Başlangıçta Beyaz orduların muvaffakiyeti harikuladeymiş gibi gözükse de, elde edilen başarılar kısa ömürlü olacaktı. Denikin'in konumu, köylülerin ve Ukraynalıların muhalefeti sebebiyle yavaş yavaş zayıflatıldı; Kolçak'ın iktidarı ise liderliğini Viktor Çernov'un yaptığı ve "ne Kolçak, ne Lenin!" sloganıyla yola çıkan "Sosyalist Devrimciler" tarafından sarsılmıştı. Aslında Çernov'un faaliyetleri Lenin'in fazlasıyla işine gelmişti. Öncelikle Kolçak'ın durdurulması kararını alan Kızıl Ordu liderleri, bu işin ardından dikkatlerini Denikin'in üzerine yoğunlaştıracaklardı. 1919 yazında Kolçak'ın orduları peş peşe birkaç ağır yenilgi alarak Sibirya'ya geri püskürtüldüler. Sovyet ordusu, Denikin'e karşı gerçekleştirdiği ilk karşı saldırıda hüsrana uğramasına rağmen, Aralık ayında gerçekleştirdiği diğer hücumda yalnızca Denikin'in Orel'e ilerleyen birliklerini durdurmakla kalmadı, aynı zamanda tüm ordusunu geri dönmeye mecbur bıraktı. Ayrıca birliklerinin en gerisinde meydana gelen köylü isyanları, Denikin'in çekilme emri vermesine yol açmış ve bu durum, çok geçmeden bir bozgun halini almıştı. Ordusundan arta kalanlar, aileleriyle birlikte tahliyeleri için Denikin'in İngilizlerden yardım isteyeceği Karadeniz'in kuzeydoğu kıyılarındaki Novorossiysk'e doğru yol aldılar. 27 Mart 1920'de Novorossiysk boşaltıldı; Gönüllü Ordusu'nun bakiyeleri gibi Don Kosaklarının büyük bölümü ve Kuban Kosaklarının bir kısmı da deniz yoluyla Kırım Yarımadası'na nakledildiler. Denikin, başkomutanlık görevinden istifa ederek yerine General Wrangel'i atadı.

Bu arada Kolçak'ın yazgısı çoktan belli olmuştu. Komutası altındaki kuvvetlerin çözülüp dağılması adeta an meselesiydi. Müttefiklerin 1919 Haziranı için verdikleri destek sözü hiçbir zaman

fiiliyata geçmeyecekti. Bu durum, söz konusu müttefik yardımına bel bağlamış olan Kolçak için büyük bir darbe sayılırdı. Hükümeti, Sibirya'nın her tarafında çıkan köylü isyanlarıyla uğraşmaktan artık yorgun düşmüştü. Bu devâsâ bölgedeki tek iletişim kaynağı ise Çek kontrolü altındaki Trans-Sibirya demir yolu idi. Çeklerle işbirliği yapan ve Fransız General Janin'den de müsade alan devrimci komite, en sonunda birlikleriyle olan bağlantısını kestiği Kolçak'ı yakalamayı başardı. Kolçak, birkaç gün sonra kurşuna dizilerek öldürüldü.

Kızıl Ordu birliklerinin İrkutsk'a varışından iki hafta sonra Sovyet hükümeti Baykal Gölü'nün batısındaki tüm meskun bölgelerde hakimiyet tesis etmeyi başarmıştı - Uzak-Doğu parçası ise Japon ordusunun denetimi altında kalmayı sürdürdü. Yalnızca iki yıl daha devam edecek ardı arkası kesilmeyen savaşların ve diplomatik görüşmelerin neticesinde Sovyet hükümeti, tüm Sibirya'nın işgalini tamamladı.

Nihayet tüm cephe boyunca Bolşevik karşıtı güçlerin imha edilmesi, müttefiklerin Sovyet hükümetine karşı sergiledikleri duruşu değiştirmelerine sebep oldu. 8 Kasım 1919 gibi erken bir tarihte Lloyd George, Bolşeviklerin silah yoluyla alt edilemiyeceğini açıklamış ve 16 Ocak 1920'de Müttefikler Yüksek Konseyi Rusya'ya uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması önerisini oylamaya sunmuştu. Kısa bir süre sonra Arhangelsk limanını boşaltan müttefik kuvvetler, hemen akabinde de Rus topraklarının tamamından çekildiler.

14. İç savaş boyunca Sovyet iç politikası

Sovyet hükümeti, iç savaş süresince muhaliflerine karşı sahip olduğu kati avantajların tadını çıkarmıştı. Belki de bunlar arasında en mühim olanı Rusya'nın merkez bölgelerinin kontrolünü elinde bulundurmasıydı. Bu da Kızıl Orduya daha kısa mesafeli bir iç hat haberleşme ağını kullanma imkanı sağlamaktaydı. Söz konusu bölge, aynı zamanda çarlık ordusunun 1917 için planladığı büyük bir saldırı amacıyla yığdığı çok büyük miktardaki silah

ve cephanenin - ki Kerensky'nin Temmuz ayındaki başarısız ilerleyişinde bu mühimmatın çok az bir kısmı kullanılabilmişti, - bulunduğu yerdi ve bu mühimmat artık Sovyet ordularının tasarrufu altındaydı. Politik açıdan da avantaj Sovyet hükümetinin elindeydi; kendi içlerinde hiziplere ayrılmış ve merkezden uzak Beyaz'lara karşın Kızıllar, açık biçimde belirlenmiş bir amaç ve program birliği içerisinde merkezileşmiş bir güçtüler. Burjuva sınıfı ve entelijansiyanın bir bölümünün Komünist Diktatörlüğe cephe almasına ve köylülerin de aşağı yukarı tarafsız bir tavır sergilemelerine rağmen, programlarını tam anlamıyla fabrika işçileri üzerinden gerçekleştirmeyi hedefleyen Bolşevikler, küçük fireler dışında emekçi sınıfın gönülden desteğini almayı başarmışlardı.

Bu dönemde Sovyet hükümetinin uyguladığı siyaset "savaş komünizmi" olarak bilinir. Kısmen teorik Marksist kavramlar, kısmen de gaddarlıkla motive olmuş Sovyet hükümeti, tüm ülkeyi dev bir askeri kampa dönüştürmeye koyulmuştu. Bahsettiğimiz üzere toprak, 1917-18'de köylüler arasında paylaştırılmıştı. Bu çözüm Lenin tarafından onaylandı ve diğer komünist liderler de pratikteki çıkarlarının gereği olarak bunu kabul ettiler. Esasında Bolşevikler, teorik açıdan köylüyü mülk sahibi olarak değil, devlete ait toprakları işleyen işçi olarak görme eğilimindeydiler. Köylünün tüm üretimi devlet malı olarak düşünülmüştü ve bu da bir nevi devletin ihtiyaç duyduğu şeye nispi olarak el koyması anlamına geliyordu. Tabii ki bu şartlarda savaş müddetince zaruri olan gıda gereksinimi de devam etmişti.

Sovyet hükümeti, sanayi alanında başlangıçta işçi temsilcileri ile fabrikaların eski sahiplerinin idaresini ortaklaşa yürüttükleri sözde "emek kontrolü" denilen bir sistemi uygulamaya geçirdi. Ama iki grup arasındaki ardı arkası kesilmeyen kavgalar ve ayrıca çalışma planının giderek daha fazla kızıl renge bürünmesi gibi nedenlerden ötürü "emek kontrol sistemi" istenilen sonucu vermekte yetersiz kaldı. 1918 yazında büyük ölçekli fabrikaların tamamına hükümet tarafından el konuldu ve bu andan itibaren kademeli olarak en küçük makine atölyesine kadar sanayinin millileştirilmesi sürecine girildi. 1920'de çıkarılan bir kararnameyle mekanik güç kullanan ve 5 kişinin üzerinde işçi istihdam eden

tesislerle mekanik güç kullanmayan ve on kişinin üzerinde işçi istihdam eden tesislerin tümü devletleştirildi.

Böylelikle milli üretim tamamen devlet tekeline alınıyordu. Halkın sanayi malı ihtiyacının temini hususunda ise yeni düzenlemelere gidilmişti. Başlangıçta yalnızca benzin ve makine gibi gelişmiş imalat yöntemleri ile üretilen malların değil, aynı zamanda halkın gündelik ihtiyacı için gerekli olan sıradan mamullerin de ücretsiz olarak dağıtılması tasarlanıyordu. Sonuncusu için önceden araştırılarak hazırlanmış bir skalaya dayandırılan yiyecek karneleri çıkartılması yoluna başvuruldu. Bu komünist ekonomik sistemin bir sonucu olarak, elimine edilen ticaret ve alış-veriş sonunda 1918'de tamamen yürürlükten kaldırıldı. Aynı zamanda bankacılık sistemi de artık gereksiz bir fonksiyon haline gelmişti; bütün bankalar kapatılarak 1918'de bir Halk Bankası kuruldu. Adında "banka" kelimesi bulunan bu kurum gerçekte Finans İşleri Komiserliği'nin bir departmanıydı ve 19 Ocak 1920'de çıkartılan bir kanunname ile aynı büronun başka bir koluyla birleştirilmiş ve Bütçe Denetleme Komisyonu olmuştu.

Para tedavülden kaldırılmadı; fakat sürekli piyasaya sürülen kağıt para akışı nedeniyle çok geçmeden değersiz bir hale geldi. 1 Mart 1917 tarihinde dolaşımdaki kağıt para miktarı 11 786 000 000 Ruble idi. Kasım ayına gelindiğinde toplam miktar nerdeyse ikiye katına çıkmıştı. İki yıl sonra 225 014 000 000 Rubleye ve 1 Ocak 1921'de ise bu toplam 1 168 596 000 000 gibi astronomik bir rakama ulaştı. 1918'in başlarında bir dolar yaklaşık 9 Ruble değerindeydi; 1919 başlarında ise 80 Rubleye yükselmişti. Emisyondaki para tabii olarak bu enflasyon sarmalında çok yüksek rakamlara tırmandı ve paranın her değer kaybedişi fiyat artışlarını da beraberinde getirdi. 1917'de genel fiyat endeksi, 1913'dekinin neredeyse üç katı oranında yükselmiş, 1918'in başlarında ise 23,5 katı olmuştu. 1920'de 2,420'ye yükselmişti ve 1921'e gelindiğinde 1913'deki rakamın tam 16 680 misliydi.

Ticaret ve döviz piyasalarındaki hassas ve duyarlı dengelerin tahrip edilmesi, savaş komünizmi ekonomisini, hantal ve bürokratik işleyişin yerini artık malların hem üretim hem de dağıtım faaliyetlerini ayarlayabilen sistemler ile değiştirmeye mecbur bı-

raktı. Tüm bu düzenlemelerin başındaki kurum Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi idi. Meseledeki esas güçlük, yalnızca yeni bir iktisadi organizasyon geliştirmekte değil, aynı zamanda tüm ekonomi mekanizması için gerekli olan psikolojik teşviklerin sağlanması hususunda yatmaktaydı. Komünist sistem eski rejimi yıkarken aynı zamanda o ana kadar sosyal projelerin temeli olan özel teşebbüsü özendirme tedbirlerini de ortadan kaldırmıştı. Talep artık arz ile olan bağlantısını kaybetmişti. Pazar malları bundan böyle yapılan işin değerine değil, tüketicilerin ait bulundukları kategorilere tâbi olacaktı. Toplumu çalışmaya yönelten alışılagelmiş teşviklere daha fazla bağlı kalamayan Sovyet hükümeti, "zorunlu çalışma" uygulamasına başvurmak zorunda kaldı. İlk kez 1918'de açıklanan bu politika, nihayet 1920'nin Şubat ayında sadece fabrikaları değil aynı zamanda tarım alanlarını da kapsayacak biçimde hazırlanan "Zorunlu Çalışma Kararnamesi" ile resmen onaylanarak yürürlüğe kondu. Bu yöndeki bir sonraki adım, aynı yıl içerisinde, sistem bakımından I. Aleksandr döneminde tesis edilmiş olan "askeri yerleşimler"le ilginç derecede paralellik gösteren "askeri işçi komünleri" oluşturmaya yönelik çalışmalara başlanmasıyla atılacaktı.

Söz konusu dönemde karşılaşılan esas güçlük, hükümetin hatalı planlarından ziyade onları işleve sokmanın anlamsızlığıydı. Rus endüstrisi ve ziraatının, I. Dünya Savaşı nedeniyle zaten ciddi boyutlarda zarar görmesinden dolayı mesele çok çetrefil bir hal almıştı. Tüm bu faktörler, endüstriyel ve zirai üretimde yıldan yıla devam edecek olan istikrarlı bir düşüşü de beraberinde getirmişti. İşçiler üzerindeki denetimini sıkılaştırmak amacıyla hükümet, Rusya'da daha 1906'da yasal hale getirilen sendika serbestliğine yeniden sınırlama getirdi. Bolşevikler, işçi örgütlenmesinin başka bir şeklinden - fabrika komiteleri - yana olmalarına rağmen, sendikalar Geçici Hükümet'e üyelikte hızlı bir artış gösterdiler. Hareket, büyük ölçüde Menşeviklerden rağbet görmekteydi. Nihayet, Ocak 1918'de düzenlenen Birinci Sendika Birlikleri Kongresinde, Bolşevikler kesin çoğunluğu kazanmayı başardı ve onların tesiri altındaki Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi, Sendika Birliklerini, fabrika ve atölye komitelerinin organı haline

getirdi. 1920'de toplanan Komünist Parti Dokuzuncu Olağan Kongresi'nden şu karar geçirilmişti: "Sendikalar yavaş yavaş proleter devlete yardımcı organlara dönüştürülmek zorundadırlar. Sendikaların vazifesi, esas itibariyle ekonomik organizasyon ve eğitim işlerini deruhte etmektir."

Aynı metod ve politika, özellikle köylüler arasında popüler olan Kooperatif Birlikleri'nde de uygulamaya konuldu. Burada da kooperatiflerin tabii fonksiyonları yavaş yavaş dönüşüme uğrayarak, 1920'de tüketici kooperatifi birliği temsilcilikleri Halk Gıda Tedarik Komiserliği'nin önemsiz alt şubeleri haline geldiler. İç savaş dönemi boyunca köylülerin ortaya koydukları tavır, hükümet için en zorlu problem olarak kalmayı sürdürdü. Fakir köylü komitelerinin tesisine rağmen - veya daha doğrusu tamamen onların yüzünden - köylü kitleleri Sovyet hükümetine şüphe ve endişe ile bakıyorlardı. Köylerde kronikleşen muhalefetten dolayı Bolşevikler, en azından orta halli köylülere bir takım ayrıcalıklar tanınmasının yararlı olacağı kanaatine vardılar. Lenin, 8 Ağustos 1918 gibi erken bir tarihte tahılın sabit fiyatında üç kat artışa gidilmesine razı olmuştu, fakat planı faaliyete geçirme dönemi geldiğinde amortisman değerindeki düşüşten dolayı artış küçük bir jestten öteye gidemedi. Köylüler, tabii ki tahıllarını sanayi mallarıyla takas edecekleri için çok memnunlardı, ama hükümetin tasarrufunda bu tip mallara dair bir stok fazlası bulunmamaktaydı. Tüm problem, bir dairenin kare haline getirilmesine benziyordu. Mart 1919'da toplanan Komünist Parti Sekizinci Olağan Kongresi öncesinde Lenin büyük bir açık yüreklilik ile şu beyanda bulunmuştu: "Orta halli köylüye himmet edecek halde değiliz" Lenin, bu sert çıkışının yanında köy idaresi aygıtını geliştirmek, kötü muameleyi düzeltmek ve orta halli köylülerle genel kapsamlı bir çalışma protokolü oluşturmak gibi yumuşatıcı nitelikli kesin tedbirler alınması gerektiğini de öne sürmüştür. Bu grup için bir tür moral destek olması amacıyla Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi'nin başına ki cumhuriyetle idare edilen bir devletle karşılaştırılacak olursa bu makam cumhurbaşkanlığına denkti - orta halli bir köylü olan Mihail Kalinin seçildi.

Bu karmaşa dönemlerinde Sovyet Rusya'da yaşam, umutsuzluğun hakim olduğu aşırı derecede sert bir atmosferde akıp gitmekteydi; hatta, bazı hükümet üyelerinin zaman zaman bu ümitsizliğe yenik düştükleri bile oluyordu. Ama yönetim, başlıca iki kuvvetin - Lenin'in demir iradesi ve fabrika işçilerinin desteği - yaydığı enerji ile bir şekilde bu güçlüklerin üstesinden gelebilecek azim ve kararlılığı sahip olduğunu göstermekteydi.

15. Kırım'da ayakta kalan son Beyazlar ve Polonya-Sovyet savaşı.

Kuzey ve Doğu Rusya'nın Bolşevik karşıtı unsurlardan tamamen arındırılmasından sonra artık Sovyet hükümetine karşı geride yalnızca tek bir muhalefet merkezi kalmış oluyordu: General Wrangel'in komutası altında Kırım Yarımadası'nda bulunan Denkin ordusunun bakiyeleri. Bu orduyu yeniden düzenleyerek Moskova'ya karşı tekrar bir silahlı direnişe geçme arzusu taşıyan Gen. Wrangel, birliklerine dinlenmeleri, ordu içindeki görev dağılımının ve disiplinin yeniden tesisi ve ordudaki erzak sıkıntısının giderilmesi için yayımladığı talimatta, sivil halka mecburiyetler yükleyen genelgenin askerler tarafından kötüye kullanılmaması amacıyla birtakım tedbirlerin alınması hususunda emirler verdi. Bu son talimatı, Güney Rusya'daki köylülerden destek alacağına çok emin olan ve temel politikasının taleplerinin karşılanması olduğunu deklare eden Wrangel'in planları açısından bilhassa ayrı bir önem arz etmekteydi. Bu yöndeki bir diğer hamlesi, köylülere toprak mülkiyeti hakkı veren yeni bir tarım kanunu çıkarmak oldu (7 Haziran 1920). Bu reformun yürütülmesi işini, Stolypin'in reformlarının gerçekleştirilmesinde büyük katkıları olan Çarlık Rusyası'nın eski Ziraat Bakanı Aleksandr Krivoşeyn üstlendi. Bolşeviklere karşı müttefik arayışlarını genişleterek sürdüren Wrangel, hem Polonya hem de Rusya'daki "köylü hareketi" liderleriyle görüşmeler yaparak önerilerde bulundu. Hatta, bir anlaşma yapma umuduyla anarşist köylü çetelerinin lideri Nestor Mahno'ya dahi bir temsilcisini gönderdi. Ama Mahno, teklifi getiren haberciyi öldürdü.

Wrangel, sadece 70 000 kişiden meydana gelen ordusunun Sovyet hükümeti ile tek başına mücadele edemeyeceğini anlamıştı. Mamafih, tarım politikası sayesinde köylü sınıfının desteğini kendine çekeceğine ve bu hamlenin aynı zamanda Sovyet ordularının disiplinini bozacağına inanıyordu. Fakat hadiseler umduğu gibi gelişmedi. Yeni tarım kanunları artık iç savaştan bitap düşmüş köylüleri kendi tarafına çekmeye yetmedi. Gerçekten de Wrangel'in tarım reformlarına dair haberler Güney Rusya'daki pek çok yere hiçbir zaman ulaşmayacaktı. Bu arada Don ve Kuban Kosaklarının Sovyet hükümetine karşı giriştikleri bir isyan teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlandı. Güneydeki mücadele açısından bu olay bir dönüm noktası olmuştu; zaferden sonra moral motivasyonu zirveye ulaşan Kızıl Ordu Wrangel'in programını tamamiyle tesirsiz hale getirecekti.

Doğrusu Polonya'da Sovyet hükümetine karşı başlatılan Bolşevik karşıtı savaş ise tam tersi bir sonuç vermişti. Polonya'nın iç savaşa müdahalesi ile Rusya'da yükselen milliyetçi eğilimi fırsat bilen Sovyet hükümeti, sadık düşmanlarının işbirliğini ve yardımlaşmalarını önleyebilmek için kolları sıvadı. Bu savaşta Kızıl Ordu'yu kumanda etmek üzere hükümetin davetiyle iş başına getirilen Dünya Savaşı gazisi General Brusilov, Kızıl Ordu'nun Polonya ile olan mücadelesine katkıda bulunmak için Rus subaylarının tümünü görev başına çağıran çok önemli ve etkili bir duyuru yayınladı.

Polonyalıların ilk hamlesi başarılıydı. Kısa bir seferden sonra Ukrayna'nın başkenti Kiyef 6 Mayıs 1920'de işgal edildi. Ama Kızıl Ordu derhal karşı hücuma geçti ve onları Kiyef'den atarak Varşova kapılarına kadar çekilmeye mecbur bıraktı. Kendisini şiddetli bir taarruz altında bulan Polonya, 10 Temmuzda yardım için müttefiki olan itilaf devletlerine başvurdu. Çağrı yanıt buldu ve General Weygand komutasındaki bir Fransız askeri misyonu derhal Varşova'ya gönderildi. İtilaf devletleri Polonya'ya gönderdikleri destek ile eş zamanlı olarak harp halindeki bu iki hükümet arasında arabuluculuk girişimlerine başladılar.

Rusya'nın giderek artan gücünün farkında olmasına rağmen General Wrangel'e destek verme kararı alan Fransa, 12 Ağustos

1920'de "Wrangel yönetimini" Güney Rusya'nın *de facto* hükümeti olarak tanıdı. Aynı esnada, Fransa'nın gönderdiği ek ikmal malzemelerinin Varşova'ya ulaşmasıyla birlikte Polonyalılar Sovyet ordularına karşı yeni bir saldırıya geçtiler ve bozguna uğrattıkları Bolşevikleri neredeyse Minsk'e kadar kovaladılar. Polonyalıların ilerleyişi burada durdu ve 12 Ekim 1920'de taraflar arasında ateşkese varıldı. Barış anlaşması ise 18 Mart 1921'de Riga'da imzalandı. Anlaşma maddeleri açık bir şekilde Rusya'nın aleyhineydi. Polonya'nın doğu sınırı, Bolşevik İhtilali patlak verdiği tarihteki Alman cephesi hattı boyunca çizilmişti; bu da birkaç milyon Ukraynalı ve Beyaz Rus'un artık Polonya idaresi altında yaşaması anlamına geliyordu.

Ekim ayında Polonya cephesindeki askeri hareketliliğin durması, Kızıl Ordu'yu güneydeki General Wrangel üzerine yollaması için Sovyet hükümetine imkân sağlamıştı. Kasımda, Güney Rusya'yı Kırım'a bağlayan Perekop kıstağı mevkiinde şiddetli bir savaş gerçekleşti. Kızıl Ordu'nun hücumuna daha fazla direnemeyeceği gerçeğini kavrayan Wrangel, tüm Bolşevik karşıtı unsurların Kırım Yarımadası'nı boşaltması emrini verdi. Toplam 130 000 asker ve sivil aileleriyle birlikte gemilere bindirilerek İstanbul Boğazı'na doğru yola koyuldular. Böylelikle iç savaş da sonlanmış oluyordu.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YENİ İKTİSADİ POLİTİKA ve BEŞ YILLIK PLAN

1. İç savaşın mirası ve Yeni Ekonomi Politikası

Rusya, iç savaş sürecinde ayakta kalmayı başardı. Ancak, iç savaş esnasında tüm ülke harap olmuştu. Rusya, modern tarihte bir benzeri görülmemiş büyük bir afetten yeniden doğacaktı. Ülke bir uçtan bir uca üç ana kuvvetin - Kızıllar, Beyazlar ve dış güçler - yıkıcı hareketleri sebebiyle tarumar olmuş ve bu güçler arasındaki kavga halka da sıçramıştı. Abluka, zaten güçlükle nefes alan ekonominin boğazına yapışmıştı. Hükümetin zorla yiyeceklere el koyması üzerine köylüler arasında çıkan hoşnutsuzluk tarımsal üretimin ülkenin ihtiyaçlarının çok altına düşmesine sebep oldu. Hantal ve plansız bir şekilde yönetilen endüstriyel sistem tamamen çöküşe geçmişti. Gerçi Rus halkı millet olarak ayakta kalmayı başarmıştı, ama birçok insan da çok büyük acılar çekmişti.

Endüstride ve ulaştırma sistemindeki önlenemeyen düşüş, ülkenin daha da fakirleşmesine neden oldu. Her yıl hızla azalan endüstriyel üretim hacmi, 1920'ye gelindiğinde çok vahim bir hâl almıştı. 1920'deki üretim hacmi 1913'dekinin sadece 13.2%'si kadardı. Ulaştırma sektöründeki rakamlar, üretilen mallardaki düşüşü gözler önüne seriyordu. 1916'da günlük 31.164 vagon yüklenirken 1920'de bu rakam 10.738'e gerilemişti. Sadece bu istatistik bile yaşanan sıkıntıları ortaya koymaya yeterliydi. Kıtlık, günlük kullanılan hemen her malın satışını düşürmüştü. Örne-

ğin savaştan önce kişi başına tüketilen şeker ve melas 4,87 altın Ruble değerindeydi. 1920'de bu rakam 0,24 altın Rubleye düşmüştü. Savaş öncesi kişi başına düşen tekstil ürünü alımı 6,77 altın Ruble iken 1920'de bu rakam 0,91'e geriledi.

Ziraî üretimdeki feci düşüş ise çok daha ciddi bir problemdi. Tüm ekilebilir topraklar, toprak dağıtımının ardından köylülerin eline geçmiş ve böylece köylülerin ellerindeki topraklar %31 oranında artmıştı. Her ne kadar köylüler devrimin ardından istedikleri toprakları ellerine geçirdilerse de, iç savaşın ardından hükümet komünist teorinin ilkelerini ülkenin tümüne dayatmaya başladı. Böylece köylüler bir anda kendilerini Savaş Komünizmi'nin iktisadi politikasının ekonomik yaptırımlarıyla karşı karşıya buldular. Yeni sistem, tarım teşviklerini ortadan kaldırıyordu ve köylülere göre bu sistem zorlamaya ve hırsızlığa dayalıydı. Köylüler yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretmeye başlayınca, ülke genelinde işlenen toprak alanında daralma yaşandı. 1916'da Sovyet kontrolünde işlenen 90 milyon hektar toprak varken, bu rakam 1921'e kadar 60 milyon hektara gerilemişti. Aynı zamanda hektar başına elde edilen ürün, büyük tarım topraklarının parçalanmasının ardından azalmıştı. Çünkü genellikle üretim büyük tarım alanlarında daha yüksekti. Bu yüzden tarım ürünleri istihsalindeki düşüş, işlenen tarım alanlarındaki düşüşten oran olarak daha fazlaydı. 1916'da yıllık hasat miktarı 74 milyon ton tahıl ilken 1919'da sadece 30 milyon ton tahıl civarındaydı. Çiftlik hayvanı besiciliğindeki düşüş sadece yemdeki azalma ile açıklanadabilir; ancak, Sovyet hükümetinin ekonomi politikaları bu düşüşü çok ciddi boyutlara getirmişti. 1916'da yaklaşık 31 milyon olan at sayısı 1920'de 24 milyona, 50 milyon olan sığır sayısı ise 37 milyona geriledi.

Fakirlik içinde kıvranan Rusya, 1920-1921'de yaşanan kuraklığın bunun üstüne binmesiyle korkunç olaylara zemin hazırlayan bir kıtlık yaşadı. Tahıl üretimi 1920'de 18 milyon tona zor ulaşmıştı. 1921'de ise Güneydoğu Rusya'dan mahsül çıkmadı. 1921-1922'de kıtlıktan ölenlerin sayısı 5 milyona ulaşmıştı. Bu sayının Rusya'nın Birinci Dünya Harbi'ndeki kayıplarının iki misli olduğu düşünülürse, felaketin boyutları ancak anlaşılabi-

lir. Eğer Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım gelmeseydi, ölü sayısı çok daha artabilirdi. Birleşik Devletler'de bu vakayla ilgilenen ana kurum Herbert Hoover'ın kontrolündeki Amerikan Bağış Kurumu'ydu (ARA-American Relief Administration). Bu dönemde ARA, Rusya'ya toplam 61 566 231 53 dolar bağış yaptı ve 718 770 ton da gıda maddesi gönderdi. 1922 Ağustosu boyunca günde 4 173 339 çocuk 6 316 958 yetişkin - bir başka deyişle 10 milyondan fazla kişi bu yardımla besleniyordu. ARA, tüm bunların yanı sıra Amerikan ordusu ve Amerikan Kızıl Haçı'nın sağladığı 8 072 256 03 dolar değerindeki tıbbi malzemeyi de ihtiyacı olanlara dağıttı.

Yıkım, düzensizlik, kaos ve açlık, zaten Dünya Harbi'nde büyük darbeler yemiş ülkenin, savaştan sonra yaşadığı iç savaşın faturasıydı.

Rus halkı, 1920-1921 yıllarında Savaş Komunizmi rejiminden duyduğu memnuniyetsizlikleri birkaç kez köylü ayaklanmaları şeklinde dışa vurdu. Son nokta olarak 1921 Martı başında Bolşevik Devrimi'nin en büyük destekçileri olarak bilinen Kızıl Ordu'ya bağlı denizciler arasında Kronstadt'da bir isyan çıktı. İsyancıların temel istekleri bir Kurucu Meclis'in derhal toplanması ve hür teşebbüsün geri getirilmesiydi. İsyan kısa sürede silahlı güçler tarafından bastırıldıysa da, Sovyet otoriteleri bu olayı meşum bir vaka olarak algıladılar. Olayların ciddiyetinin farkına varan Lenin, genel siyasetinde tansiyonu azaltacağını düşündüğü bir değişikliğe gitti.

1906'daki Duma seçimlerinde yaşandığı gibi, bir kez daha Lenin'in politikalarından keskin dönüş yapmaya meyilli olduğunu görmekteyiz. Her zaman için planlarını içinde bulunduğu ortamın şartlarına göre değiştirmeye ve adapte etmeye hazırdı ve böyle yaparak vahim durumları daima idare edebiliyordu. Lenin 1921 Martındaki X. Komunist Parti Kongresi'nde "Şu an fakirlik ve tahribat nedeniyle üretici güç olan işçilerin ve köylülerin mecalsiz kaldığı bir durum içindeyiz ve herşeyi bir kenara bırakıp üretime geçmeliyiz." dedi. Bu duyuru ile zaman içinde NEP (New Economic Policy) "Novaya Ekonomiçeskaya Politi-

ka" olarak da bilinen Yeni Ekonomi Politikası'nı uygulamaya başladı.

NEP, tarımdan geçinen halkı yakından ilgilendirecek olan önceki zirai politikada büyük değişiklikler yaparak işe başladı. Yeni ekonomik oluşum, sert muhalefetin silahlı ve pasif direnişine yol açan aynî vergi sistemini kaldırarak vergilendirmeye belli kısıtlamalar getirdi. Önceleri vergi gelir oranına göre ve temel olarak tahıl üzerinden alınıyordu; daha sonra bu nakit para vergisine dönüştürülmüştü. Köylülere, fazla mallarını serbest piyasada satabilmeleri izni sözü verildi. Aynî verginin yeni vergilendirme sistemiyle değiştirilmesi emri ekonomik sistemde köklü değişikliklerin yolunu açtı. Köylülere ürünlerini serbest piyasada satma izni verilmesi ticarete özgürlük getirdi. Aslında Temmuz 1921'de mahsüller toplanmadan önce yürürlüğe konulan bir kararname, ülke içinde ticaretin serbest yapılabileceğini belirtiyordu. Ancak yurt dışı ile yapılacak ticaret halen hükümet tekelindeydi.

Tarım alanında sağlanan serbestilerin ardından sanayide de benzer bir reform yürürlüğe konuldu. Tüm sosyalist üretim biçimi "devlet kapitalizmi" ile değiştirildi. Endüstrinin merkezi ve birleşik işletimi sistemi, hükümetin halen büyük çaptaki üretimi kontrol edebildiği ve bunun yanı sıra bireysel küçük çaplı ticarî üretim yapabildiği bir çeşit "tröst" sistemine dönüştürüldü. Bir başka uygulamayla, yabancıların çok kısıtlı bir alanda da olsa yatırım yapmalarına izin verildi. Fabrikalara ücretsiz ham madde ve malzeme sağlanması durduruldu; devletin fabrikası dahi olsa artık her fabrika kullandığı herşey için para ödemek zorundaydı. Bu değişiklikler beklendiği üzere paranın tekrar hayata geçmesini sağladı ve kredi ve banka mekanizmaları tekrar hayat bulmaya başladılar. 1921'in sonlarında oldukça tutucu bir yatırım politikası olan bir devlet bankası kuruldu.

Sosyalist sistemden üretim hayatına geçiş, malların dağıtımında bazı sosyalist ilkelerin terk edilmesine sebep oldu. Artık hükümet halkın çoğunu doyurmakla mükellef değildi. Bedava dağıtılan gıda ürünleri ve mallar sadece belirli bazı gruplara veriliyordu - Kızıl Ordu, donanma, emniyet mensupları ve hükümlüler bu

yardımlardan faydalanabiliyordu. NEP'in yaptığı bir diğer çok önemli reform da Savaş Komunizmi'nin getirdiği zorunlu çalışma uygulamasının terk edilmesi oldu.

2. Cenova Konferansı ve Komünist Enternasyonal

NEP, Avrupa'daki devlet ve iş adamları çevrelerinde memnuniyetle karşılandı. Aslında her iki grup da Sovyet ekonomi politikasının esas anlamını kavrayamamışlardı. Onlar NEP'i, Bolşeviklerin kapitalist dünyaya kapitülasyon açılımı olarak görüyorlardı ve çoğuna göre bu politika gücün ve politik esnekliğin değil, bir zayıflığın işaretiydi. Avrupa'da Bolşeviklerin zayıflıkları kullanılarak Rus doğal kaynaklarının sömürülmesi umudu yükselmeye başlamıştı. Sovyet hükümetinin de Türkiye ve Çin'de kurulan yeni hükümetler gibi dış güçlere özel imtiyazlar tanıyacak bir hükümet olduğu düşünülüyor ve bu farazi durumdan faydalanmak isteyen Avrupa hükümetleri sıraya geçmiş bekliyorlardı. Fakat burada bile müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar bu emelleri suya düşürüyordu. Lloyd George, İngiliz serbest piyasa sistemine göre her ülkenin kendi çıkarları bağlamında bireysel olarak davranması gerektiğini düşünüyordu. Öbür yandan Fransızlar müttefiklerin topyekün hareket etmesi gerektiği görüşündeydiler. Bu fırsatın tamamen ellerinden kaçabileceğinden korkan Almanlar ise, Batı ile Rusya arasında aracı rolü üstlenmek istiyorlardı. Aynı zamanda Rusya'nın yeniden yapılandırılması ve sömürüsünün hızlandırılması için bir *Avrupa Konsorsiyum*'u kurulması fikri ortalıkta dolaşıyordu. Hiçbir planın tamamen kabul edilmemesine ve Fransa ile İngiltere arasında bir orta yol bulunamamasına rağmen, bu ilk adımlar Rusya'yla ilişkilerin uluslararası zeminde daha fazla ertelenemeyeceğini gösteriyordu.

Müttefikler, 6 Ocak 1922'de toplanan Cannes Yüksek Şûrası'nda zaptedilmiş toprakların ekonomik açıdan yeniden yapılandırılmasında izlenecek adımları belirlediler. Açık bir şekilde dile getirilmese de Rusya, üzerinde en fazla kafa yorulan konuydu. Rehabilitasyon için iki şart öne sürüldü: 1) Önceki tüm borçların

ve yükümlülüklerin tanınması 2) Doğal bir finans ve ticaret yapısının geliştirilmesi. Aynı zamanda Yüksek Şûra, ülkelerin ekonomilerine karışılmamasına da karar verdi.

Bunun hemen ardından 10 Nisan 1922'de düzenlenen Cenova Konferansı, Sovyet delegelerinin de yer aldığı ilk uluslarası diplomatik toplantıydı. Sovyet elçilerin ilk deklarasyonları adeta bir iş adamı tonundaydı ve bu olay, Avrupalı devlet adamlarını Ruslar ile bir anlaşma yapılabilineceği hususunda umutlandırmıştı. Georgi Çiçerin, kabataslak biçimde Rusya'nın savaş öncesi ve savaş sırasındaki borçlarının tamamını tanımaya hazır olduğunu, el konulmuş mülklerin yabancı şahipleri tarafından geri alınabileceğini veya yabancı sahiplere bir miktar para ödenebileceğini belirtti. Bunun karşılığında ise Sovyet hükümetinin derhal tanınmasını ve büyük meblağlarda krediler verilmesini istedi. Ayrıca, iç savaş sırasında müttefiklerin sebep oldukları hasarların karşılığını istedi. Müttefiklerin Çiçerin'in açıklamasına karşı tutumları yine farklı farklı olmuştu. Büyük Britanya ve İtalya, Rusya'nın önerisini incelemeye alma yanlısıydılar. Fransa ve Belçika ise güney Rusya üzerinde sahip oldukları imtiyazların kaybolmasından korkuyorlardı ve bunu tartışmak bile istemiyorlardı. Diğer bir yandan Lloyd George da Sovyet hükümetiyle doğrudan ilişkiler kurarak Büyük Britanya'ya bazı ekonomik imtiyazlar sağlanmasına çalışıyordu. Bu plana göre Rusya'daki petrolün çıkarılması ve dağıtımı Royal Dutch-Shell şirketinin tekeli altında olacaktı. Bu curcunaya karışan diğer bir güç de Britanya'nın emelleri hakkında kulağına bir şeyler fısıldanan Amerika olmuştu. Bir Amerikan elçisi konferansda gözdağı vererek Rus petrolünün "açık kapı" politikası ile işletilmesi gerektiği yönünde bazı uyarılarda bulundu.

Cenova Konferansı'nı yokuşa süren şey müttefikler arasındaki çıkar kavgaları olmakla birlikte, Sovyet hükümetinin 16 Nisan 1922'de Rapallo'da Almanya ile ayrı bir anlaşma yapması ortalığı daha da karıştırdı. Bu anlaşmaya göre iki ülke birbirinden hiçbir savaş tazminatı talep etmeyecekti. Almanya, Büyük Savaş sırasında Ruslar tarafından işgal edilen topraklardaki el konulmuş özel mülklerin akibeti hususunu silip attığı için vatandaşlarını memnun edemedi. Buna karşılık Rusya Sosyalist Federatif Sovyet

Cumhuriyeti Hükümeti de Almanlar nezdindeki tüm mülk kaybı iddialarından vazgeçti. Rusya ve Almanya arasında diplomatik ilişkilere ve konsolosluk faaliyetlerine devam edilmesine karar verildi. Anlaşmadaki 5. Maddede : "İki hükümet, ekonomik zorlukları aşmak için birbirlerine yardım etmelidir... Alman hükümeti, iki ülke arasında özel şirketlerin girişimlerine yardımcı olmaya hazırdır" ibaresi yer alıyordu.

Cenova Konferansı sonunda anlaşmazlık yaratan soruların "uzmanlar komisyonu" tarafından incelenmesine karar verildi. Ve bu komisyon, Haziran ve Temmuz 1922'de Lahey'de toplanacak oturuma davet edildi. Kapitalist ülkelerle daha önceki anlaşmazlıkları göz önünde bulunduran Moskova, komisyon toplanana kadar çok sert bir tutum içine girdi. Dolayısıyla müttefik devletlerin temsilcilerinin Rusya'ya karşı izledikleri uzlaşmacı tutuma rağmen Lahey Konferansı başarısızlıkla sonuçlandı.

Batı güçleriyle pazarlıklar sırasında Sovyet hükümeti, Rusya'nın çıkarlarını kendi anladıkları biçimde savundu ve eş zamanlı olarak da komünizmi diğer ülkelere yayma planını faaliyete koydu. III. (Komünist) Enternasyonal'ın birinci kongresi Lenin ve Troçki tarafından 22 Ocak 1919'da toplandı - bu tarih, aşağı yukarı Başkan Wilson'un Prinkipo [Büyükada] Konferansı için çağrıda bulunduğu zamana denk gelmektedir - ve delegeler Mart 1919'da Moskova'da bir araya geldiler. Bu yeni oluşumun muhtelif şubelerinin idarecileri tespit edildi ve tüm dünya emekçilerine yönelik bir manifesto yayınlandı.

Enternasyonal'ın ilk dönemlerdeki hedefi, Komünist Devrim'in kıvılcımını diğer ülkelere de sıçratabilmekti. Aslında birkaç ülkede ayaklanmalar da oldu, ama zaferleri kısa sürdü: Bela Kun'un Macaristan'daki Komünist Hükümeti 21 Mart - 1 Ağustos 1919 arasında yaşayabildi ve Bavyera'daki Sovyet hükümeti de 7 Nisan 1919'da kurulduktan kısa bir süre sonra alaşağı edildi. Amerika ve İngiltere'de de ayaklanma çıkarma planları vardı, ama bunlar hayalden öteye geçemedi.

Bu başarısızlıkların ardından Temmuz 1920'de toplanan İkinci Enternasyonal Kongresi'nde farklı bir plan hazırlandı.

Kapitalist ülkelerde çıkan anlık isyanlara umut bağlamak yerine, Bolşevikler, Enternasyonal'ın Moskova'daki üslerini kullanarak dünya çapında sistematik bir propagandaya başlayacaktı. Bütün dünya özel propaganda bölgelerine bölündü; sadece Avrupa'da 6 ayrı propaganda bölgesi vardı. Enternasyonal'ın hazırladığı bu genişleme haritasına bakıldığında artık bir "dünya devrimi" hedefi olduğu kendini belli etmişti. Ne var ki kurulacak bir Sovyet Dünya Hükümeti'nin çekirdeğini oluşturacağı düşünülen Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Rus Komunist Partisi'nin bir yan departmanı olmaktan kurtulamadı. Ancak, her halükârda Enternasyonal'ın varlığı Moskova'yı komunist dünyanın merkezi haline getirdi.

Komunist Parti, özellikle Asya halkları içinde devrim tohumları ekmeye gayret ediyordu; parti liderleri ve Sovyet hükümeti hiç durmaksızın propaganda işini yürütecek ajanlar yetiştiriyorlardı. Avrupalıların Doğu'da sahip oldukları politik ve ekonomik imtiyazlardan rahatsız olan Asya halkları, bu çağrıya kulak vermeye hazırdılar. Bolşevik provokatörler önceleri Yakın Doğu ve Orta Doğu'da oldukça başarılı oldular; fakat komünist doktrinin din karşıtı olarak yorumlanması bu başarılarının konsolidasyonunu engelledi. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'nde İslam'ın komünizme ağır bastığı ortaya çıktı ve Zinovyev'in çok ağır bir dil kullandığı din karşıtı konuşması Müslümanlar arasında öfkeye neden oldu. Genel olarak Yakın Doğu veya Orta Doğu'da - İran ve Türkiye'de - hüküm süren sosyal örgütlenme komünizme uygun değildi. Rus devriminin yol gösterdiği devrim doktrini en çok fabrika işçilerine ve birtakım aydınlara çekici geliyordu. İran ve Türkiye'de ise çok az sayıda fabrika işçisi ve neredeyse hiçbir siyasî güçleri olmayan çok ufak bir entellektüel grup vardı.

Daha da doğuya gidildiğinde komunizme karşı farklı tepkiler oluştu. Britanya'nın kontrolündeki Hindistan'da insanların güçlü dini inanışları komunizme karşı bir kalkan görevi gördü ve İngilizler'in korktukları başlarına gelmedi. Çin'de ise komunizm Anadolu'da ulaştığı noktadan çok daha ilerilere gitti ve önemli sayıda Çinli entellektüel ve işçi sınıfın bir kısmı doktri-

ni benimsedi. Kuomintang'ın sol kanadı harekete sempatiyle bakıyordu. Kısa süre sonra Çin Komünist Partisi kuruldu ve Enternasyonal'a üye oldu.

3. Uzak Doğu ile ilişkiler, 1920-1927

Uzak Doğu ile olan ilişkilerde Sovyet hükümeti karmaşık bir durumla karşı karşıyaydı ve bütün Uzak Doğu'nun muhalif politik akımlarla haşır neşir olması hızlı ve direkt bir çözümü imkansız hale getiriyordu.

İç savaş sırasında bir dönem Moskova'nın Sibirya ile olan tüm bağlantıları kopmuş ve bölge Beyazlar'ın ve dış güçlerin kontrolüne geçmişti. Doğuya açılan kapı olan Sibirya'nın kaybedilmesiyle Sovyet hükümeti uzun süre Çin'le pek irtibat kuramadı. Rusya'nın Uzak Doğu hayallerinin önündeki en önemli engel olan Japonya ise, açık şekilde düşman bir güçtü. Bu durumda hareket alanı kısıtlı olan Sovyet hükümeti, işe güven tazeleyici deklarasyonlar yayınlayarak ve Rus emperyalizminin bütün artıklarından kurtulduklarını tekrar tekrar beyan ederek başladı. Eski Rus hükümetinin kendi sınırları dışında olan topraklarda çeşitli hakları vardı. Yakın Doğu'da yeni hükümetin de takip ettiği bu siyaset anlayışı Uzak Doğu üzerinde uygulanmadı ve zamanla bunun İran ve Türkiye örnekleri düşünüldüğünde daha etkin ve gerçekçi bir siyaset olduğu ortaya çıktı.

Sibirya'da Kolçak'ın mağlup edilmesinin ardından bile bölgenin doğusu Sovyetler Birliği sınırlarının dışında kalıyordu. Bütün imkânlarını Polonya Harbi'ne ve Güney Rusya'da Wrangel ile yapılan savaşa teksif eden hükümet, Sibirya'nın geri kalanını işgal edecek askeri güce henüz sahip değildi. 1920 baharına doğru müttefik kuvvetler ve Çekler Vladivostok'dan çekildi; son Amerikan askerleri de 1 Nisan'da bölgeden ayrıldı. Japonlar ise Vladivostok'u ve sahil şeridini ellerinde tutmaya devam ettiler. Aynı zamanda ajanları Ataman Semyenov ise Trans-Baykal bölgesinin kontrolünü elinde bulunduruyordu. Beyazlar'ın Mançurya sınırlarına kadar çekilmesi Sovyet hükümetinin daha önce yö-

netimi altında olan büyük bir alanı açıkta bıraktı. Bunun üzerine Sovyet hükümeti, Baykal Gölü'nün doğusunda kalan bölgeye kukla bir devlet yerleştirme kararı aldı. 14 Mayıs 1920'de Sovyet, başkenti Chita olan yeni Uzak Doğu Cumhuriyeti'ni tanıdı. Ülkenin başbakanının daha önce Chicago'da avukatlık yapmış Krasnoşçekov (Tobelson) olması ilginçtir. Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin kurulur kurulmaz yaptığı ilk iş Japonlar'ın arta kalan Beyazlar'a verdikleri desteğe ve Japon askerlerinin Maritime (Primorye) eyaletindeki mevcudiyetine itiraz etmek oldu. Ayrıca Sovyet Birliği'nden askerî yardım istedi ve Kızıl Ordu birlikleri 1920'nin sonbaharında Chita'ya girdi.

Tüm bunlar olurken Japonların Sibirya siyaseti henüz bir karara bağlanamamıştı. 1921 baharında Japonya, Vladivostok'daki Bolşevik karşıtı hükümete destek sözü verdi. Ancak Japonlar, yeni hükümetin sahil şeridine kabul edilebilmesi için ülkenin askerî gücü olacak Beyaz Ordu bakiyelerinin silahsızlandırılmasını şart koşmuşlardı. 1921 sonbaharına gelindiğinde Japonların Sibirya üzerindeki kontrolünden feragat edeceği haberleri yayılmaya başladı. Eylül ayında Dairen'de Uzak Doğu Cumhuriyeti ile görüşmelere başlandı. Bu görüşmeler çıkmaza girince Şubat 1922'de Washington'da ve ardından Eylülde Çang-çun'da konferanslar düzenlendi. Japonya, sonunda gönüllü olarak Sibirya'daki birliklerini 1922 Ekimin'in sonuna kadar çekebileceğini belirtti. Sahalin Adası'nın kuzey bölümü dışında Japonya'nın Sibirya'nın geri kalanından çekilmesiyle birlikte artık Japonlar Rusların Uzak Doğu ilişkilerinde bir engel teşkil etmiyordu.

Japonlar'ın desteği olmadan Vladivostok'da kurulan hükümetin Bolşeviklere karşı tutunması beklenilemezdi. Beyaz Ordu'dan geri kalanlar Şanghay'a nakledildi ve Vladivostok, Sovyet taburları tarafından işgal edildi. Sibirya zaferinin ardından Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin varlığının Moskova'ya artık bir faydası yoktu. 13 Kasım 1922'de Uzak Doğu Cumhuriyeti parlementosu, yönetimi, Sovyet hükümetinin tayin edeceği bir devrimci komiteye bırakma kararı aldı ve böylelikle Uzak Doğu Cumhuriyeti dönemi de sona ermiş oldu.

Sovyet hükümeti, Japonya ile olan ilişkileri yeniden gözden geçirerek 20 Ocak 1925'de bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Porstmouth Barışı ilkeleri kabul edilerek yapıldı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Kuzey Sahalin'de kendisine bazı imtiyazlar tanımayı kabul ettiği Japonya bu bölgeden de çekildi.

Çin'le olan ilişkilere gelince, Sovyet hükümeti Çarlık Rusyası'ndan miras kalan iki önemli problemle karşı karşıya kalmıştı: Doğu Çin Demiryolları ve Moğolistan. 1915'de Çarlık Rusyası ve Çin arasında imzalanan üçlü bir anlaşmaya göre Dış Moğolistan, Çin, Moğolistan ve Rusya'nın ortak himayesi altında olacaktı. 1919'da Rusya'da gerçekleşen ayaklanmalar üzerine Çin Cumhuriyeti durumu tekrar gözden geçirme kararı aldı ve Moğolistan'ı ilhak etti. Ama bu manevra bile Sibirya'daki iç savaşın kendi sınırları içine sıçramasını engelleyemedi. 1920'nin başlarında Bolşevikler, Beyaz Ordu'nun bir kısmını Moğolistan içlerine kadar kovalamış ve Moğolistan ve Çin otoriteleri bu istilayı durdurmakta etkisiz kalmışlardı. Sovyet tabûrları, Beyaz kuvvetlerin son zerrelerini yok etmek için Moğolistan'a girdi ve kısa süre sonra Moskova'nın kışkırtmaları ardından Moğolistan'da devrimci bir Moğol hükümeti kuruldu. 5 Kasım 1921'de Sovyetler Birliği Moğolistan ile dostluk anlaşması imzaladı. İşin enteresan yanı bu anlaşmada Çin'in adı bile geçmiyordu ve bu durum Çin bürokrasisinde büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştu.

Doğu Çin Demiryolları'nın işletilmesi hususunda yaşanan sorun Çin-Rus ilişkileriyle yakından ilişkiliydi. 1919'da yayınlanan deklarasyonda Sovyet hükümeti demir yolları üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini açıkladı. Ancak şu da unutulmamalıdır ki bu deklarasyon, Sibirya'nın Beyaz Ordu'nun yönetiminde ve Doğu Çin'in bir Müttefik Devletler Heyeti idaresinde bulunduğu bir dönemde verilmişti. Bu durumda Sovyet hükümeti, üzerinde hiçbir hakka sahip olmadığı bir şeyden feragat etmiş oluyordu. Bir sene sonra Bolşeviklerin Sibirya'daki konumlarının düzelmesiyle beraber Moskova'nın demir yolu sorununa yaklaşımı değişti. Sovyet birliklerinin Vladivostok'a girmesinin ardından Doğu Çin Demiryolları - Rus topraklarında iki bölgeyi biraraya getiren en kısa güzergah - yeniden büyük bir stratejik önem kazandı.

1922'de Sovyet temsilcisi Adolf Jotte, bu sorun üzerine yeni Sovyet açılımını açık bir şekilde Çinliler ile paylaştı. Bunun karşılığında Çin Dış İşleri Bakanlığı Rus ordusunun Moğolistan'dan çekilmesini, Çin'in bu bölgedeki egemenliğini kabul etmesini istedi. Her iki ülke de pazarlıklar esnasında oldukça ketum bir tutum içindeydiler ve Joffe'nin müzakereleri kilidi açmaya yetmedi. 1924'e kadar bir anlaşma sağlanamadı ve sonunda Moğol meselesi hususunda yumuşayan Sovyetler, 1924'de temsilcisi Leo Karahan aracılığıyla Çin'le masaya oturdu. İmzalanan anlaşmanın beşinci bendine göre Sovyet hükümeti Dış Moğolistan'ı Çin Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak kabul etti ve bu topraklarda Çin egemenliğini tanıdığını belirtti. Ayrıca Sovyetler, askerlerini Moğolistan topraklarından çekti. Her ne kadar Dış Moğolistan'da Çin egemenliği tanınıyorsa da, bölgedeki Çin hakimiyeti henüz tesis edilememişti ve pratikte Moğolistan Sovyet hükümetinin gözetiminde bir halk cumhuriyeti olarak kalmayı sürdürdü. Doğu Çin Demiryolları içinse Sovyet hükümeti ve Çin bunun tamamen ticarî bir müessese olduğu yönünde görüş birliğine vardı. SSCB, demir yolu hattı üzerindeki topraklarda Çin idaresini ve bölgede polis kuvvetleri bulundurmasını resmen tanıdı ve Çin'in demir yollarını satın alma hakkı olduğunu kabul etti. Demir yollarının yönetimi bundan böyle yarısı Çin hükümeti diğer yarısı Sovyet hükümeti tarafından belirlenecek bir heyette olacaktı. Heyetin başkanı Çinliler tarafından atanacaktı. Çin'le olan ilişkilerdeki bu düzenlemelere ek olarak Mançurya'yı kontrol eden diktatör Mareşal Chang Tso-Lin'in istekleri de gözden geçirildi ve 30 Eylül 1924'de Sovyetler, Çin'le yapılan anlaşmanın bir benzerini Mançurya'nın lideriyle yaptı. Bu düzenlemelerin hiçbiri Doğu Çin'deki en can sıkıcı sorunları çözmekte yeterli olamamıştı; çünkü demir yolundan alacakları olan Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Rus-Asyatik Bankası'nın demir yolları üzerinde olan hak iddiaları devam etmekteydi.

Sovyetlir Birliği'ni Çin'den ve Japonya'dan uzaklaştıran problemler tam da çözülmeye başlamışken, Çin'de devrimci hareketlerin ortaya çıkmasıyla Uzak Doğu yeni bir krizin içine sürüklenmişti. Bu devrim hareketleri büyük ölçüde Çin'de İngilizlere ve

diğer yabancılara verilen özel imtiyazlara karşı ortaya çıkmıştı. Ruslar, Çin'de ortaya çıkan bu sorunda hiçbir rol oynamıyordu. Sovyet, Doğu Çin Demiryolları'na olan ilgisini devam ettirmekle birlikte, yönetim bu hususta oldukça vasat bir tavır sergiliyordu. Çin sınırları içindeki tüm haklarından daha önce vazgeçmiş olan Sovyet hükümeti, bu Çin-İngiliz çatışmasını geriye yaslanıp zevkle takip edebilecek bir pozisyondaydı. Bu arada artık Çinliler'de Rusya'ya karşı herhangi bir olumsuz tutum kalmamıştı.

Ruslar, Çin'in problemlerinden kendilerini uzak tutmak yerine problemin tam içine daldılar. Enternasyonal'ın lider kadrosuna göre Çin devrimi Avrupa kapitalist güçlerine indirilebilecek bir darbe olma potansiyeli taşıyordu; çünkü Lenin'in teorisine göre beynelmilel kapitalizmin ve emperyalizmin en önemli geçim kaynağı koloni veya yarı-koloni ülkelerin sömürülmesine dayanıyordu. Çin'in ekonomik ve siyasî durumunun bu teoriye birebir uyması yüzünden bir anda bu ülke kendini Komünist Enternasyonalistler ile Avrupa Emperyalizmi arasındaki mücadelenin tam ortasında buldu.

Kendisi bir komünist olmamakla beraber, Lenin'le ilişkisi bulunan Büyük Çin lideri Sun Yat-Sen, - 1925'de öldü -Rus komünizmine büyük bir sempati duyuyordu. Ölümünden sonra çalışmaları, kendisinin kurduğu Kuomintang Partisi tarafından devam ettirildi. İşçi ve köylü hareketlerinin nasyonalist bir çizgide harmanlandığı bu akıma Avrupa devletlerinin emperyalist politikalarına karşı çıkan entellektüeller ve öğrenciler önderlik ediyorlardı. Kuomintang'ın aşırı komünist bir kanadı da vardı ve bu kanat, Sun Yat-Sen hayattayken Moskova'daki Komunist Enternasyonal ile irtibata geçti. Sovyet hükümeti, Çin'deki hareketi desteklemede oldukça istekliydi ve 1925 yılında 1000'e yakın askerî ve siyasî eğitmenin yanı sıra Şanghay ve Kanton'daki bankalardan tahsil edilen yaklaşık 3 milyon dolar nakit parayı Çin'e gönderdi. Seçkin bir komünist olan Borodin, Kanton Nasyonalist Hükümeti'ne danışman olarak atandı. Bu hükümet, 1925-1926 yıllarında hakimiyet alanını Şanghay'a doğru uzanan sahil şeridine ve Yangtze Irmağı'nın orta bölümüne kadar genişletti. Ele geçirilen bölgelere Moskova modeli bir diktatörlük sistemi getirildi. Nas-

yonalistlerin Hankov'u işgaliyle Çin'deki Sovyet etkisi en üst noktasına ulaştı.

Bu hareket o kadar başarılı oldu ki, Komünist Enternasyonal faaliyetlerini Çin'den Hollanda sömürgesi altındaki Doğu Hint Adaları'na doğru genişletme kararı aldı ve hiç vakit kaybedilmeden bir komünist ayaklanma organize edildi. Ama isyan başarıya ulaşamadı. Ocak 1927'de Hankov'daki genel bir grevde herkes yabancı malları boykot etmeye çağrıldı ve Britanya aleyhinde şiddet dolu gösteriler düzenlendi. 4 Ocak'da İngilizlerin kontrölü altındaki bir bölgeye toplu saldırı düzenlendi. 22 Martda Nasyonalist birlikler yabancı bölgeleri hariç Şanghay'ı işgal etti. Ertesi gün Nanking'i eline geçiren komünistler, Çin'de güçlerinin zirvesine ulaştılar.

Nasyonalistler, kendi aralarında çıkan ihtilaflar yüzünden askerî operasyonlarına ara verdiler. Kuomintang'ın muhafazakâr ve ılımlı üyeleriyle komünist kanat arasındaki anlaşmazlıklar, 1926'nın sonbaharında ortaya çıkmaya başlamıştı. Bir sonraki bahar aylarında anlaşmazlıklar daha da büyüdü ve Çin Nasyonalist güçlerinin generali Çan Kay-şek ve Sovyet danışman Borodin arasındaki zıtlık çok ileri boyutlara vardı. 6 Nisanda polis Pekin'deki Sovyet elçiliğini bastı. Rus diplomatlarla Kuomintang'ın komünist kanadı arasındaki bağlantıyı belgeleyen tüm evraklara el konuldu ve partideki Borodin etkisi belgelerle gözler önüne serildi. Bu dökümanların yayınlanması Çan Kay-şek ve Borodin'in arasını iyice açtı. Borodin daha sonraları Hankov'da tamamen komünist bir hükümet kurmaya çabaladı, ama 27 Temmuz 1927'de ülkeden ayrılmak zorunda bırakıldı.

Kanton, Aralık ayında komünist kaynaklı bir isyan ile kuşatıldı, fakat ayaklanma üç gün içinde Nasyonalist birlikler tarafından çok sert bir şekilde bastırıldı. Ayaklanmanın ardından içlerinde Rusların da bulunduğu birçok devrimci lider idam edildi. Böylece Çin'in hemen hemen her yerinde iki yıl öncesinde büyük gelecek vaad etmiş olan Komünist Enternasyonal kaynaklı hareket çok ağır bir şekilde bastırıldı.

4. Sovyet Birliği'nin Batı ülkeleri tarafından tanınması

Batı ülkeleri Sovyetlerle 1922'de görüşmeyi kabul etmelerine rağmen, Sovyet hükümetini tanımada işi yavaşa alıyorlardı. Sovyet liderleri ise Batı ile olan ilişkilere bir an önce çeki-düzen verip iç işlerine yoğunlaşmak istiyorlardı. Sovyetler'in son dönemdeki çabaları, İngiltere ve Fransa'daki seçimlerde İşçi partisi ve radikal partilerin başarıyla çıkmasıyla taçlandı. 1923'ün sonuna kadar Sovyetler'in tanınması, İngiltere'de İşçi Partisi'nin parti programı içindeydi ve partinin seçim zaferinin ardından Ronald MacDonald kabinesi 1 Şubat 1924'deki ilk toplantısında seçim vaadlerini uygulamaya koyuldu. İki ay içerisinde İtalya, Norveç, Avusturya, Yunanistan ve İsveç de bu uluslararası yakınlaşmaya katıldılar. Büyük Britanya'nın Sovyetleri'i tanıma garantisi koşulsuz değildi ve bu süreci birçok uzun müzakere takip etmişti. Her şeyden önce Britanya, eski Rus İmparatorluğu'ndan sadece Sovyet otoritesini kabul eden bölgeleri Sovyet ülkesi olarak tanımayı kabul ediyordu. İkinci şart olarak, Sovyetler'in, Rusya'nın eski borçlarını tanıması isteniyordu. Üçüncü şart olarak ise Sovyetler, özellikle doğuda Britanya aleyhinde propaganda yapmayı bırakacaktı. Nisan 1924'de bir Sovyet delegasyonu bu koşulları görüşmek üzere Londra'ya geldi. Ancak, birkaç ay sonra, herhangi bir sonuca varılmadan görüşmeler sonlandırıldı. İngilizler, Rus dış borçlarının tanınmasını şart koştular ve Sovyet delegeleri bu borçları ödemeye başlamak için Britanya'dan borç istedi. Sonunda 8 Ağustosta bir anlaşma imzalandı, ama bu anlaşma önemli soruların hiçbirine yanıt vermiyordu. Anlaşmaya göre her iki ülke, daha sonra bir araya gelip bu önemli konuları tekrar görüşmeyi kabul ettiler.

MacDonald'ın başarısızlıkla sonuçlanan Sovyetler'e yakınlaşma çabaları, halk arasında gözden düşmesine sebep oldu. 8 Ekimde Parlamento'da yenilgiye uğradı ve Avam Kamarası'nı dağıtmaya zorlandı. Yeni seçimin 29 Ekimde gerçekleştirilmesine karar verildi. Seçimden birkaç gün önce Zinovyev tarafından yazıldığı iddia edilen gizli bir mektup İngiliz gazetelerinde yayınlandı. Bu mektuba göre İngiltere'de bir Komünist devrimi

yapılması planlanıyordu. Mektup tamamen düzmeceydi, fakat seçmenleri manipüle etmede amacına ulaştı ve İşçi Partisi'nin seçimi kaybetmesinde önemli bir rol oynadı. Yeni muhafazakâr hükümet, 8 Ağustosta imzalanan anlaşmayı iptal etti, fakat Sovyet Birliği'ne 1 Şubatda verilen asıl teklifi geri çekmediler. Sovyet-İngiliz ilişkilerinde ortaya çıkan bu gerilim, tam anlamıyla bir başarısızlıktı ve iki ülkenin birbirlerinden daha da uzaklaşmasına sebep oldu.

İngilizlerin müzakere çabalarının çıkmaza girmesine rağmen, Fransa da İngiltere'nin yolundan gitti. Nitekim, Fransız-Sovyet ilişkileri de aynı şekilde çıkmaza girdi. Mayıs 1924'te Herriot'un liderliğini yaptığı sol parti seçimleri kazandı ve 28 Ekimde Fransız hükümeti Sovyetler'in hukuken tanınmasını yürürlüğe koydu. Fransa'ya olan Rus borçları konusu çözülemedi ve iki ülke arasındaki görüşmeler sonuçsuz kaldı.

Bu dönemde Büyük Britanya ve Fransa'nın Avrupa genelinde bir istikrar sağlama hedefi vardı. Sovyetler Birliği'ni tanımaları Rusya ile Batı dünyası arasında gerçek bir dostluk yaratamamıştı. Komünist hareketlere olan güvensizlikleri nedeniyle de artık yüzlerini Almanya ve İtalya'ya çevirerek Avrupa'da siyasî ortamı normalleştirme çabalarına devam ettiler. 16 Ekim 1925'te Locarno Konferansı'nda bu emellerine ulaşabilmek için önemli bir adım attılar. Bu konferansta, anlaşmasızlıkların çözümü için hakem kullanılmasına karar verildi. Moskova, konferansın Sovyet Rusya'yı izole etme ve anti-Sovyet bir birlik kurma çabası olduğunu düşünüyordu. Var saydıkları birleşme çabalarını bozmak isteyen Sovyet taktisyenler, grubun en zayıf halkası olduğunu düşündükleri Almanya üzerine yoğunlaştılar. Almanya, konferansa davet edilmesine rağmen Milletler Cemiyeti'ne üye olmaması hasebiyle Avrupa diplomasisinde eşit muamele görmemekten muzdaripti. Sovyetler'in Almanya ile yakınlaşma çabaları anlaşılır sebeplere dayanıyordu. Almanya ise Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini hızlandırmak için Batı güçlerini bir Alman-Rus ittifakı kurmakla tehdit ediyordu. 12 Ekim 1925'de Alman delegasyonunun Locarno'dan ayrılmasından kısa bir süre önce Sovyetler Dışişleri Bakanı Çiçerin, Almanya ile ticaret anlaşması yapmayı

başardı. Bu anlaşmadaki en önemli ayrıntılardan biri Almanya'nın Sovyet Rusya'ya 100 milyon Mark borç vermeyi kabul etmesiydi. 24 Nisan 1926'da Alman-Sovyet siyasî ittifakı Berlin'de pekiştirildi; her iki ülke karşılıklı dostane ilişkiler sürdürmeye devam edecek ve içlerinden biri saldırıya uğradığı takdirde diğer ülke tarafsız kalacaktı. Aslında bu anlaşma, Almanya'nın, Milletler Cemiyeti'nin Mart oturumunda üyeliğe kabul edilmemesine bir cevabıydı. Ancak bu toplantıya Almanya'dan temsilciler kabul edilmişti. Almanlar, ana maddeleri dışında muahedenin önemli bir kısmının anti-Sovyet akımlara karşı ortak hareket etme temasından oluştuğunu kaydetmişlerdi. Anlaşma, kısa sürede iki ülke için de faydalı bir manevra olduğunu gösterdi; artık Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da daha çok sözü geçiyordu ve Almanya da 7 Eylül 1926'da Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmişti.

Locarno Konferansı'nın ardından Sovyetler, Büyük Britanya'ya karşı diplomatik saldırısını yoğunlaştırdı. Komünist Parti'nin Moskova'daki ana yayın organı *Pravda*'da bu hususla ilgili olarak şu haber yer alacaktı: "Chamberlain Locarno'da bizi köşeye sıkıştırdığını düşünüyor; aslında biz onu kendi evinde işçi kitleleriyle köşeye sıkıştıracağız."

Bu dönemde İngiltere'de işçilerin durumları gerçekten de karmaşık bir konuydu. 1925 Eylülünde Scarborough'daki İngiliz Ticaret Birliği Kongresi 1 218 000 oya karşı 2 456 000 oyla kapitalle işgücü arasındaki farkları barışçıl bir şekilde halletmeye çalışacak çözüme zıt, radikal bir çözüm sunmayı kabul etti. Aynı senenin Aralık ayında Zinovyev 14. Komünist Parti Kongresi'nde şu ifadeleri kullandı: "1926 Mayısından evvel İngiltere'de büyük bir madenci hareketi bekleniyor. İngiltere'de gerçek bir devrimci işçi hareketi başlıyor." Zinovyev, ayrıca Mart 1926'da İngiltere'de sosyal bir felaketin başlayacağı kehanetinde de bulunmuştu. "Grev gerçekten başlarsa, bizim görevimiz her yerde devam eden endüstriyel savaşa yardım etmek olacaktır" Maden işçileri ve maden ocağı sahipleri arasındaki görüşmelerin çıkmaza girmesinin ardından işçiler greve gitti; ancak, komünistlerin beklentilerin tam aksine grev kısa süre sonra sona erdi. Buna rağmen maden işçilerinin bir bölümü 1926 sonbaharına kadar madenlere gitme-

di ve grev boyunca Sovyet işçileri maddi ve manevi anlamda İngiliz işçilerine destek verdiler. Temmuz ayına gelindiğinde Sovyet işçilerinin yardımları 2 225 000 Dolara ulaşmıştı.

Bu süreçte Anglo-Rus İşçi Sendikaları Birliği Komitesi, Moskovalı liderlerle İngiliz İşçi Sendikaları Birliği Konseyi arasında bir orta yol bulmaya gayret etti. Bu çabalar bir meyve vermemişti, çünkü İngiliz Konseyi, Moskova temsilcilerinin söz konusu duruma karşı sergiledikleri dogmatik bakış açısının bir anlaşmayı imkansız hale getirdiğini düşünüyorlardı. Komünist yaklaşım tamamen de desteksiz kalmamıştı; 30 Ağustos 1926'daki İngiliz İşçi Sendikaları Birliği Londra Konferansı'nda Moskova'nın ortaya koyduğu tutumu onayladı. Ancak Eylülde İngiliz İşçi Sendikaları Birliği Kongresi Bournemouth'daki toplantıda büyük çoğunluğun oyuyla (2 416 000 oy) Moskova'nın görüşünü reddetti.

İngiliz halkı, komünistlerin ülkelerindeki işçi problemlerine burnunu sokmasından çok rahatsızdı. Rus komünistlerin, İngiltere'yi yakından ilgilendiren Çin devriminde de parmağının olması İngiliz devlet adamlarını bir hayli endişelendiriyordu. Artan şüphelerin ve rahatsızlıkların neticesinde Sovyetler ile derin bir ayrışma yaşanmıştı. Rusların diplomatik dokunulmazlık hakları hiçe sayılarak 12 Mayıs 1927'de Scotland Yard, Londra'daki Sovyet Evi'ni bastı. Sovyet Evi, Sovyet Ticaret Delegasyonu ve Sovyet kooperatiflerinin ticaret şirketi olan Arcos Ltd.'in merkez bürosuydu. İçişleri sekreteri baskını doğruladı ve açıklamasında hükümetten çalınan bir askeri sırrın bu büroda olduğunu düşündüklerini belirtti. Söz konusu dökümanlar ele geçirilememiş olmakla birlikte, polis büroda başka belgeler buldu ve İngiliz kabinesine göre bu evraklar endişelerini doğrular nitelikteydi. Sovyet hükümeti, 1921'deki anlaşmaya göre Sovyet Ticaret Delegasyonuna verilen diplomatik dokunulmazlığın ihlal edilmesi sebebiyle İngiltere'ye nota verdi. Sorun, Mayıs ayının sonlarına doğru Avam Kamarası'nda tartışıldı. Ele geçirilen dökümanlardan bazıları ortaya koyuldu ve daha sonra Başbakan Baldwin şu açıklamada bulundu: "Sovyet otoritelerinin kontrolü altında ülkemizi ve başka ülkeleri yıkma amaçlı komünist faaliyetlerle bağlantılı pek çok kişinin bulunduğunu tespit ettik"

Bakanlar kurulu tarafından Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi önerildi ve karar parlamento tarafından onaylandı. 27 Mayıs 1927'de İngiliz Hükümeti'nin kararı Londra'daki Sovyet maslahatgüzarına bildirildi. Durumla ilgili olarak Baldwin şu açıklamayı yapmıştı: "Şunu özellikle belirtmek isterim ki, diplomatik ilişkileri kesme kararımız Rusya'ya karşı savaş ilan ettiğimiz anlamına gelmemektedir" Bu diplomatik kriz, iki ülke arasındaki ticari faaliyetlere pek yansımayacaktı. Ticarî kuruluşlara dokunulmadı; mesela, Arcos Ltd.'e çalışanlarının bir bölümünün sınır dışı edilmesinin ardından şirketin faaliyetlerine devam edilmesine izin verilmişti.

İngiliz hükümetinin Sovyet hükümetine karşı sergilediği tutum zaman içinde değişiklikler gösterse de, Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrı başından beri aynı kalmıştı: 'Sovyet hükümetini tanımamak'. Son dönemde Büyük Britanya ve Sovyet Rusya arasında yaşanan kriz, Amerika'nın tutumunu devam ettirmesi gerektiğini destekler nitelikteydi. Ancak Amerika'daki bazı finans çevreleri konuya farklı bir boyutta yaklaşıyor ve Moskova'yla ilişkilerin geliştirilmesini istiyorlardı. 1927'de Amerika ve Rusya arasındaki ticaret hacmi savaş öncesindeki değerin iki misline çıkarak 100 milyon Dolara ulaştı ve ticari alanda yükselen potansiyel, iki ülke arasında diplomatik adımların atılmasına vesile oldu.

1927 sonbaharında Sovyetler'in tanınması konusu, Sovyet petrolüyle ilgilenen İngiliz ve Amerikan şirketleri arasındaki rekabet düşünüldüğünde, Amerika'daki ticari çevrelerde görüş ayrılıklarına sebep olmuştu. Temmuzda New York Standard Oil Company ve Standard grubun bir diğer üyesi Vacuum Oil Company, Sovyet Naphtha Sendikası'ndan petrol alımı hususunda bir anlaşmaya vardılar. New Jersey Standard Oil Company bu anlaşmayı protesto etti ve Sovyet hükümeti ile herhangi bir anlaşmaya varılmadan önce kaynakları ellerinden alınan önceki mal sahiplerine tazminat verilmesi gerektiğine bildirdi. Daha güçlü bir protesto Royal Dutch-Shell'in patronu Sir Henry Deterding'den geldi. Bu noktada Sovyet hükümetinden temsilciler Royal Dutch-Shell ve New Jersey Standard Oil Company'nin bir süredir Rusya'dan çıkan petrol üzerinde monopol kurmaya çalıştık-

larını açıkladı ve bu iki şirketin kininin Sovyet hükümetinin onlara özel imkanlar tanımamasından kaynaklandığını belirttiler. Deterding, Sovyet hükümeti ile pazarlığa giriştiğini kabul etti, ancak her zaman için önceki sahiplerinin haklarını korumaya çalıştığını savundu. Bu üç boyutlu problem 1929 Şubatında nihai olarak çözüldü ve Sovyet Petrol Vakfı'yla Anglo-Amerikan çıkar grupları arasında bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Sovyet petrolü daha ucuza alınacak ve elde edilen kârdan eski mal sahiplerine de dağıtılacaktı.

Özetle, 1927'e kadar Sovyetler'in Batılı ülkelerle olan ilişkileri henüz oturmamıştı. Birçok ülke Sovyetler'i tanıma garantisi vermişti, ama bunların çoğu jestten öteye gidemedi. Sonuç olarak, Sovyetler Birliği uluslararası arenaya ticari alanda tekrar dahil olmuş olsa bile, halen siyasî alanda tanınmamıştı.

5. Sovyet Rusya'da Siyasî Yapı

1921-1927 yılları arasında, Sovyet Birliğin'de 1936'ya kadar hakim olacak olan siyasal formlar ve devlet mekanizmaları son şekillerini almışlardı. 1917'de Bolşevikler, bütün güçlerin sovyetlere verilmesi sloganıyla yola çıktılar ve bu prensip Rusya'da siyasî karakteri belirleyici bir etken oldu. Devrim sırasında toplanan İkinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, yukarıda belirtilen sloganı benimsediğini bildirdi ve Kurucu Meclis'in yetkilerini üslendiğini açıkladı. Kurucu Meclis ihtilalden iki hafta sonra oluşturulmuş ve ilk toplantısının ardından Bolşevikler tarafından dağıtılmıştı. Üçüncü Kongre, yasama yetkisini üzerine alarak Lenin'in önderliğindeki Halk Komiserleri Konseyi'ni yeni hükümet olarak kabul etti.

Lenin hükümeti, devletin politik yapısını kesin bir dille tanımlamada acele etmedi. Bu dönemin ayrıntılı bir devlet sistemi sunmaya elverişli olmadığını düşünüyordu. İlk önce yeni hükümetin karşısındaki pratik problemler çözülmeliydi. Bu problemlerden temel olanları tüm ülke genelinde Bolşevik gücünün pekiştirilmesi ve halka söz verilen barışın sağlanmasıydı. 10 Temmuz 1918 tarihli Beşinci Sovyet Kongresi'ne kadar Rus-

ya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yeni anayasası henüz sunulamamıştı.

İlk Sovyet Cumhuriyeti'nin birinci anayasasında belirtilen sovyet ve meclis sistemi, Birlik üyelerinin hükümetlerinde uygulayacakları sistem olacaktı. Anayasal hükme göre siyasî güç açısından en yüksek kurum Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi idi. Bu kalabalık ve hantal kurum senede birden az olmayacak şekilde gerektiği zamanlarda toplanacaktı. Sovyetler Kongresi, kongre toplanmadığı zamanlarda yetkileri elinde bulunduracak bir Merkezî İdare Komitesi seçti. 300'den fazla üyesi olan İdare Komitesi sık sık toplanmaya başladı ve parlamentonun yerini aldı. Üyelerine dokunulmazlık verildi ve Prezidyum veya Komite Başkanı'nın izni olmadan tutuklanmaları yasaklandı.

Merkezî İdare Komitesi'nin toplanmadığı zamanlarda da yönetim Prezidyum'un elindeydi ve bir bakıma Prezidyum ülkenin kollektif başkanı konumundaydı.

Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da görülen yönetimin bölümlere ayrılması prensibi, görev ayrımının yüksek kademelerde belirgin bir şekilde yapılmadığı Sovyet hükümetinde açıkça tercih edilmedi. Sovyet'in devletin her kademesinde uygulamaya koyduğu temsil prensibinde haklar ve görevler bir mekanizmadan diğerine otomatikman geçiyordu. Hem Merkezî İdare Komitesi hem de Sovyet Kongresi'nde bulunan yasama ve yürütme yetkileri hangisi o anda oturumdaysa ona geçiyordu. Komite toplanmadığı zamanlarda ise Prezidyum tüm yetkileri üzerine alıyordu. Aynı zamanda Halk Komiserleri Konseyi'nin de gerek gördüğü takdirde istediği zaman en yüksek otorite olma hakkı vardı.

Sovyetler'in gücü Rusya sınırlarının dışına çıkmaya başlayınca Beyaz Rusya, Ukrayna, Estonya, Letonya ve Litvanya'da da sovyet sosyalist cumhuriyetleri kuruldu. Bunlardan son üçü 1918-1919 tarihleri arasında kısa süreli olarak varlıklarını sürdürseler de, 1940'da yeniden kuruldular. Tüm bu cumhuriyetler Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilkeleri üzerine tesis edildi ve merkez cumhuriyetle ittifak kurdular. Zamanla bu kardeş cumhuriyetlerle daha güçlü bağlar kurulması gerekti ve

nihayet, Aralık 1922'de tüm bu cumhuriyetler eş zamanlı olarak "Birliğe" katıldılar. 6 Temmuz 1923'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ortak anayasasını açıkladı. Bu dönemde Birlik, 4 cumhuriyetten müteşekkildi: 1) Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti; 2) Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti; 3) Belarusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti; ve 4) Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı kapsayan Kafkasya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti. 1924'de Özbekler ve Türkmenler tarafından iki Orta Asya sovyet cumhuriyeti kuruldu ve Birliğe kabul edildiler. Daha sonraları Orta Asya'da Tacikler, Kazaklar ve Kırgızlar tarafından 3 yeni sovyet cumhuriyeti daha kuruldu ve ayrıca Kafkasya Federasyonu dağıtılarak bu federasyondaki her unsura kendi cumhuriyetini kurma hakkı tanındı. Bütün bu gelişmelerin sonunda Birlik'deki cumhuriyet sayısı 11'e yükseldi.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin daha geniş bir federasyon kurma ihtiyacından doğmuştu. Hiç vakit kaybedilmeden Tüm Sovyetler Birliği Kongresi seçildi ve bu kongre Tüm Birlik İdare Komitesi'ni seçti. Bu komite iki komisyondan oluşuyordu: Birlik Sovyeti ve Milliyetler Sovyeti. Milliyetler Sovyeti her otonom yapıdaki Sovyet cumhuriyetinden 5 temsilci ve her Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bölgesinden birer temsilci içeriyordu.

Sovyetler Birliği'ndeki seçim sistemi proletarya diktatörlüğünün açık bir ifadesiydi. 1920'lerde halkın sadece 15%'ini oluşturan fabrika işçileri Kongre'de 25 000 seçmene 1 vekil düşecek şekilde temsil edilirken, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler 125 000 seçmene 1 vekil düşecek şekilde temsil ediliyorlardı. Eski burjuva sınıfından geride kalanlar, eski polis gücü mensupları, ruhban sınıfı ve soylular ise tamamıyla yok sayılıyorlardı. Bu sınıflardan olan vatandaşların sadece oy kullanma hakları ellerinden alınmamıştı, aynı zamanda kamu hizmetlerinden faydalanma hakları da yoktu. Fabrikalarda çalışmaları yasaklanmıştı ve ayrıca çocuklarının üniversiteye girmelerine izin verilmiyordu.

Seçimler farklı aşamalarda yapılıyordu – köyler için, ilçeler için, iller için. Her meclisin üyeleri kendilerini bir üst kademede

temsil etmeleri amacıyla belirli sayıda temsilci seçiyorlardı. Her kademede oy vermenin el kaldırarak yapıldığı seçimler siyasî polis tarafından kolaylıkla kontrol edilebiliyordu. Seçim sistemi, adeta herhangi bir muhalefeti başlamadan yok etmek amacıyla kurulmuştu. Seçmenleri baskı ve kontrol altına alma işi önceleri ÇEKA'nın (Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) kollarından biri tarafından yapılıyordu. 1922'de Yeni Ekonomi Politikası'nın getirdiği reformların ardından ÇEKA'nın yerini OGPU'ya (Tüm Birlik Devlet Siyasî Direktörlüğü) bıraktı. OGPU'nun hareket alanlarına bazı yasal kısıtlamalar getirildi. Ama bu değişiklikler sadece görünüşte kaldı.

1918-1923 arasında organize edilen Sovyet sisteminin avantajları veya dezavantajları her ne olursa olsun, gerçek güç Komünist Parti'deydi. Parti'nin adı 1918 ve 1923 anayasalarında anılmasa da, en tepeden en aşağıya ülkedeki her birim komünistlerin avuçlarının içindeydi. Parti, Birliğe mensup her cumhuriyetin içinde dallanıp budaklanmıştı; "hücreleri" her kademede harekete geçmeye hazırdı – her fabrikada, her yerel sovyetde, her askeri ünitede. Bu hücreler hem bir muhalefeti başlamadan yok ediyor, hem de Birlik ve cumhuriyetler arasında anlaşmazlık çıkmasına izin vermiyordu. Bu yıllarda aslında Sovyet sisteminin proletarya diktatörlüğü yerine daha çok Komunist Parti'nin diktatörlüğü vardı.

Partinin faaliyetleri 100 üyeden oluşan Merkez Komitesi ve 9 üyeden oluşan Politbüro tarafından düzenleniyordu. Bu birimler parti konvansiyonlarında seçiliyordu. Her iki birim de Sovyetler Birliği genelinde tüm parti müesseseleri üzerinde otorite sahibiydiler. Parti üyeliği çok ciddi şartlarla sınırlandırılmıştı; her aday, üyeliğe kabul edilmeden önce çok sıkı testlere tabi tutuluyor ve ardından görevlerine hazırlanmak için belli bir eğitimden ve "beyin yıkama" aşamasından geçiyordu. Her parti üyesi komünist felsefeye kendini adadığını ve partiye her daim sadık kalacağını ispat etmek zorundaydı. Adayın veya üyenin Sovyet yönetiminin ufak-tefek sorunlarına eleştiri getirmesine izin verilirken, genel anlamda sisteme dair bir eleştiri getirmesi yasaklanmıştı. Parti aynı zamanda kendi Komünist Gençlik Örgütü'nü (*Komsomol*) de

kurdu. 1927'ye gelindiğinde partinin 2 milyonu aşkın üyesi ve bir o kadar da üyelik adayı vardı. *Komsomol*'a ise 1 milyonun üzerinde genç yazılmıştı. Bu milyonlar artık ülkenin yeni elit kesimiydi. Günlük yaşamda birçok olanaklar tanınan bu kişiler bütün bu imtiyazlarını partiye olan koşulsuz bağlılıklarına ve bitmek-tükenmek bilmeyen çalışmalarına borçluydular. Kendini benimsemenin beraberinde ödüller sunduğu bu sisteme giren milyonlar, yönetimin istediği askerlik hizmeti ve propaganda gibi birtakım görevleri yerine getiriyorlardı. Başarılı olanlara bazen büyük ödüller verilirken, başarısız olanlar ağır cezalara çarptırılıyorlardı.

6. Ekonominin Yeniden Yapılandırılması ve Parti İçi Kavgalar

1921'de Yeni Ekonomi Politikası (NEP), Lenin'in yerlerde sürünen ekonomiyi içinde bulunduğu feci durumundan kurtarmak için partiye empoze ettiği bir acil durum tedbiriydi. Bu politika pekçok Bolşevik liderin beklentilerinin çok üstünde bir başarıya ulaştı. Sisteme tam anlamıyla kendini adamış komünistlerden bazılarının dahi gönülsüzce yaklaştığı program, kısa zamanda ekonomiyi toparlamaya başladı. Bu kişileri NEP'e karşı başlangıçta isteksiz kılan şey, programın adeta kurmaya çalıştıkları yeni dünya düzenine zıt karakter taşıyor oluşuydu ve bu sebeple program bir bakıma ekonomi alanında atılan bir geri adımdı. Hem tarımda hem de endüstride üretim düzelmeye başladı. İşlenen toprak alanı 1921'de 60 milyon hektarken 1923'de 65 milyon hektara, 1927 gelindiğinde ise 1916'deki seviyesi olan 90 milyon hektara yükseldi. 1920'de 18 milyon ton olan tahıl üretimi 1924'de 37 milyon tona, 1926'a gelindiğinde ise kendini tekrar ikiye katlayarak 74 milyon tona fırladı. Hayvancılıkta da büyük ilerlemeler kaydedildi ve 1926'da 27 milyondan fazla at, 55 milyondan fazla sığır yetiştirildi. Endüstrinin farklı dallarında da benzer durumlar gözleniyordu. 1922-23'de 11,5 milyon tona gerileyen kömür üretimi 1925-26'da 24,5 milyon ton seviyesindeydi. Aynı dönemde pamuklu dokuma imalatı 560 milyon metreden 2 milyar met-

reye sıçradı. Nefes aldırmayan savaş komünizmi kısıtlamalarından arınan Rus ekonomisi artık düzelmeye başlamıştı.

Ekonominin yeniden yapılandırılması ile sağlanan istikrar, para biriminin de yeniden düzenlenmesine ve sağlamlaştırılmasına imkan tanıdı. 1921'de yeniden kurulan Devlet Bankası'na 1922'de *çernovets* banknotlarını basma izni verildi. 10 altın Ruble değerinde – Ruble 17,424 dolya saf altın içerir ve bir dolya 0,68576 grene eşittir- olan *Çernovets*'lerin basılabilmesi için rezervlerde değerinin 1/4'ü altın, 1/4'ü platin ve bir diğer 1/4'ü sabit döviz olarak tutuldu. Değerinin geri kalanı ise kısa dönem borçlarla karşılandı. Eski kağıt para yürürlükten kaldırılmadı, hatta *Çernovets*'lerin piyasaya sunulmasının ardından bile hazine eski kağıt parayı basmaya devam etti. Bu sebeple bir dönem iki farklı kağıt para birimi piyasada geziyordu. Bunlardan biri istikrarlı bir para birimi, diğeri ise değerini sürekli yitiren bir para birimiydi. *Çernovets*'ler döviz borsasında Dolar ve Sterlinle başabaş gidiyordu: 1 *çernovets* 1923'nin 117 Rublesine eşdeğerdi ve bu Rublelerden her biri önceki para birimlerinin 1 milyon Rublesine eşitti. Eski para biriminin değeri hızla düşüşe geçti; Aralık 1923'de 1 *çernovets* 13.700 "1923 Rublesi" Nisan 1924'de ise 1 *çernovets* 500.000 "1923 Rublesi" değerindeydi.

1924 baharında hazine bir, üç ve beş yeni Ruble olmak üzere ufak banknotlar basmaya başladı ve aynı zamanda 1922'de tedavüle sürülen her bir *çernovets*'i 10 yeni Ruble karşılığında toplayacağını açıkladı. Bunlar olurken eski kağıt paranın basımı durduruldu ve gümüş ve bakır madeni paralar tedavüle çıkarıldı. 17 Mart 1924'te her 50.000 "1923 Rublesi"nin bir altın Rubleye çevrileceği açıklandı. 10 Mayıs 1924'de eski kağıt para tedavülden kaldırıldı ve 31 Mayıs, eski parayı çevirmenin son tarihi olarak kararlaştırıldı. Değeri düşen paranın tedavülden kaldırılması dolaşımda istikrarlı para birimi olarak sadece çernovets'leri ve madeni paraları bıraktı. Para sistemindeki bu düzelme halkın devlete olan güvenini artırmıştı.

Yeni Ekonomi Politikası, dış güçler tarafından Sovyetler'in kapitalist ekonomiye geçişinin ilk adımı olarak karşılandı. Aslında getirilen reformların içinde gizli eğilimler olduğu fikrinin berta-

raf edilmesi için sürecin sürekli kontrol altında tutulması gerekiyordu. Sovyet hükümeti bu tehlikenin farkındaydı ve olayın kontrollerinden çıkmaması için olağandışı bir efor sarfediyordu. Mart 1922'de Komünist Parti'nin 11. Konferansı'nda ekonomi alanındaki ilkelerden verilen tavizin sonlandırılacağı açıklandı. Yine de emtia borsasının ve Nijniy Novgorod fuarının yeniden açılması hususunda bu ekonomi politikasından faydalanıldı. Ancak 1922'nin sonuna gelindiğinde, köylülerin lehine alınan birkaç geçici tedbir ile o dönemde devam etmekte olan para reformu dışında ekonomi cephesindeki "geri adım" sona erdirildi. İstisna mahiyetindeki bu iki politika 1927'de terkedilecekti. Söz konusu dönem ile 1927 arasındaki Rus ekonomi sistemi hibrid bir plandı. Ne sosyalist, ne kapitalist, ne de ikisinin arasında bir sistemdi. Gerçek bir sosyalist sistemden ayrılmasının sebebi hâlâ NEP'in izlerini taşıyor oluşuydu; kapitalist bir yapılanma olmaktan uzak oluşunun temel sebebi ise, özellikle dış ticaret konusunda hükümetin politikaya sürekli müdahalede bulunması idi.

Bu dönemde gerek devletin ve gerekse özel sektörün kontrolündeki endüstride yükseliş gözlendi. Ama devlet kontrolündeki endüstri diğerine oranla daha çok gelişmişti. Elimizdeki rakamlara bakıldığında bu durum daha açık bir şekilde gözler önüne serilebilir: 1923-24 yıllarında devlet kontrolündeki endüstriyel üretim savaş öncesindeki değeriyle 2,4 milyar altın Rubleydi, özel sektördeki üretim ise bunun sadece 1/3'ü kadardı. İki sene içinde devlet kontrolündeki endüstriyel üretim 5 333 000 000 Rubleye yükselirken özel sektördeki üretim bu rakamın çeyreğinden azdı. Üretim savaş komünizminin katı kurallarından kurtulduysa da, Sovyet hükümeti halen ana çizgileri korumayı başarmıştı. Devlet, dış ticaretteki tekelini devam ettirdi ve *Gosplan* (Devlet Planlama Teşkilatı) sayesinde gelecek seneler için ekonomiyi kendisinin şekillendireceğini garanti etmiş oldu.

Sovyetler Birliği'nin tarım politikası iki ilke üzerine kurulmuştu: Gıda üretimini artırmak ve tarımda her türlü özelleştirmenin önüne geçmek. Nitekim, NEP'de ufak tarım alanlarında küçük ölçekli mülkiyet haklarının elde edilmesi özellikle engellenmişti. 1922'de yürürlüğe giren Toprak Kanunu ile tüm toprak-

lar devlet mülkü haline geldi ve köylülerin toprağı kendi menfaatleri için kullanmaları yasaklandı. Toprak, bir topluluk veya kişiler tarafından işlenebilirdi; fakat kanunun 27. maddesine göre toprak alınamaz, satılamaz, hediye olarak verilemez, miras bırakılamaz ve ipotek edilemezdi. Sovyet hükümeti Stolypin'in getirdiği yasaların aksine köylüleri toprağı kullanan bireyler olmak yerine bir komün olmaya itiyordu.

NEP'in getirdiği reformlar, Sovyet ekonomisini canlandırmada o kadar başarılı oldu ki 1927'e gelindiğinde üretim 1913'deki seviyesine ulaştı ve hatta bazı sektörlerde bu seviyeyi bile aştı. Örneğin, 1913'de üretilen tarım mahsulleri 12 790 000 000 Ruble değerindeyken, 1927'de bu rakam 12 775 000 000 Ruble civarındaydı. Endüstriyel üretim 1913'de 6 391 000 000 Ruble değerindeyken 1927'de 6 608 000 000 Rubleye ulaştı. Kömür üretimi 29 milyondan 30 milyon metrik tona, petrol üretimi ise 9 milyondan 10 milyon metrik tona yükselmişti. Pamuklu dokuma imalatı 2 238 000 000 metreden 2 342 000 000 metreye çıktı. Sonuç olarak ekonomi cephesindeki bu teorik "geri adım" Sovyetler Birliği'nde istikrarlı bir ekonominin yolunu açmıştı.

Sovyet liderleri arasında Yeni Ekonomi Politikası [NEP] konusunda çıkan anlaşmazlıklar Lenin'in 21 Ocak 1924'deki ölümü ile daha da şiddetlendi. Mezarı komünizmin mihrabı haline getirildi ve Büyük Petro'nun şehri olarak bilinen Petrograd'ın adı Lenin'in onuruna Leningrad olarak değiştirildi. Bundan böyle hiçbir parti hatibi onun cümlelerinden alıntı yapmadan konuşamaz oldu ve takipçileri, Lenin'in sözlerini, tekrar tekrar dönüp baktıkları bir komünizm inciline dönüştürdüler. Kısa zaman içerisinde ülkeyi kendi sınırları içinde yönetecek ve ülkenin dış ilişkilerini yoluna koyacak bir lider ihtiyacı ortaya çıktı. Lenin'in varisi olacak bu kişi, hem Komünist Parti'nin hem de Sovyet hükümetinin lideri olmakla yükümlüydü. Önceleri bu pozisyonunu çok eskiden beri Bolşevik olan Kamenev, Zinovyev ve Stalin üçlüsü üstlendi. Gerçek adı Rosenfeld olan Leo Kamenev bu grup içinde en az devrimci ama en eğitimli olanıydı. Lider olma ilkelerinden ve karakterinden yoksun küstah bir kişi olan Grigori Zinovyev (*Radomyslsky*) ise bu liderlik pozisyonuna Lenin'in

adeta bir kölesi olması sebebiyle gelmişti. Gerçek adı Cugaşvili olan Gürcü asıllı Josef Stalin ise metanetli yapısı ve inkâr edilemez organizasyon kabiliyeti ile dikkatleri üzerine çekmişti. Bu karakteri yakında kendisini Sovyet hükümetinde diktatörlük pozisyonuna yükseltecekti.

Lenin'le birlikte Rus Devrimi'nin en büyük lideri ve aynı zamanda en dahi organizatörü olarak bilinen Troçki ise, yukarda bahsettiğimiz "üçlü" tarafından saf dışı bırakıldı ve kendi muhalif hareketini başlattı. Troçki, siyasî yolu, yönetimle olan kişisel sorunları ve politik prensip farklılıklarının bir harmanından meydana gelen tam bir amalgamdı. Troçki, hiçbir zaman koyu bir komünist olmamıştı. 1905 devrimi ve ilerleyen yıllarda Bolşevikler ve Menşevikler arasında gidip geldi ve hatta çoğu zaman Menşeviklerin tarafında yer aldı. Sadece 1917 Martındaki devrimin ardından daha çok Bolşeviklere göz kırpar oldu ve ilerleyen aylarda hemen liderlik pozisyonuna yükseltildi. Devrimden sonra bile Troçki, Lenin ve Komünist Parti'nin çoğu üyesinin karşı çıktığı fikirler ortaya attı. Bu sebeplerden dolayı Troçki'nin Lenin'in ölümünün ardından liderliğe geçecek saf kan komünist halini alması önceki tutumu göz önünde bulundurulduğunda pek de mümkün gözükmüyordu.

Bolşevik ihtilalinden sadece iki hafta önce Komünist Parti Merkez Komitesi'nde Zinovyev ve Kamenev'in çoğunluğa karşı oy kullandığını hatırlatan Troçki, bu ikilinin gerçek devrimci ruha sahip olmadıklarını iddia ediyordu. Troçki, oldukça yetenekli bir muhalifti. Konuşma kabiliyeti, parti içindeki prestijiyle birleşince partinin liderliği hususu yüksek sesle tartışılır hale geldi. Kısa zaman sonra parti içi ihtilaf çıktı ve Troçki kendi grubunu ilan etti. Troçki, partiyi burjuva eğilimleri olmakla suçluyordu ve kendilerinin Lenin'in gerçek varisleri ve kirlenmemiş komünizmin savunucuları olduklarını iddia ediyordu.

Lenin daha hayattayken 1922'de, ekonomi cephesindeki geri adımın sona erdirildiği parti tarafından açıklanmıştı. 1925'e gelindiğinde Sovyet Devleti ve köylüler arasında iyice gerilen ilişkiler yeni düzenlemeleri mecbur kıldı. *Pravda* gazetesinin [Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin resmi yayın or-

ganı] editörü ve partinin baş teorisyeni Nikolay Buharin NEP'e rağmen savaş komünizminin etkilerinin köy ekonomisinde halen hissedildiğini itiraf etmişti. Köylüler, Sovyet rejimi altında çiftliklerinin güvende olduğunu düşünmüyorlardı. Bu problemlerden dolayı Sovyet hükümeti 1925 Baharında düzenlenen 14. Parti Konferansı'nda daha hoşgörülü bir tarım politikasını onayladı. Konferans'da partinin hedeflerini açıklayan Stalin şunları söyledi: "Temel sorun orta sınıf köylüleri emek etrafında toplamaktır; orta sınıf köylülerin güvenini kazanmalıyız" Bu toplantıda öne çıkan köylülere destek politikası Sovyet Federasyonu Başkanı Mihail Kalinin ve Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Aleksey Rikov tarafından da desteklendi.

NEP'in devamı niteliği taşıyan bu yeni köylü politikası Komünist Parti içinde tartışmalara yol açtı. Politbüro'nun iki önde gelen ismi Zinovyev ve Kamenev'in Troçki ile ittifak yaparak parti içi muhalefete katıldığı tartışmalar, partinin bütünlüğü açısından oldukça tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Yeni politika üzerine gelen eleştiriler, bu sistemin gerçek komünizmin terkedilmesi anlamına geldiği ve Merkez Komite'nin zengin köylülerin tarafını aldığı yönündeydi. Aynı zamanda parti yönetimi despotlukla suçlanıyor ve Politbüro'nun otokratik gücünden mahrum bırakılması isteniyordu. Bütün bu sert eleştirilere rağmen partinin 1925'deki 14. Konferansı'nda Merkez Komite tarafından sunulan köylü politikası kabul edildi.

Stalin'in eli güçlenmişti. Muhalif liderleri cezalandırmayı gerekli görmedi, ancak kendilerini şu sözler ile uyarmıştı: "Parti birlik istiyor ve bu birliği Kamenev ve Zinovyev istese de istemese de sağlayacaktır"

Merkez Komite'nin zaferlerinin devamı geldi. Siyasî manevra uzmanı bozguna uğramış muhalif liderler, her türlü yolu deneyerek parti içindeki güçlerini arttırma yoluna gitmişlerdi. 1926'ya kadar kendi komitesini içeren ve bir de gizli matbaası bulunan yeni bir organizasyon meydana getirdiler. 1926 Eylül ve Ekim aylarının başında Leningrad ve Moskova'da muhtelif büyük fabrikaların işçilerinin düzendiği toplantılarda Merkez Komite'ye sal-

dırarak işçileri arkalarına almaya çalıştılar. Ama işçiler, Merkez Komite'ye sadık kalacağını gösterince muhalif liderler hemen bir manevrayla Merkez Komite'ye bir dilekçe vererek parti içindeki bu kavganın sona erdirilmesi teklifinde bulundular. Ancak Stalin bu tuzağa düşmedi ve 1926'nın Ekim ve Kasımında düzenlenen 15. Parti Konferansı'nda parti içi muhalefeti çok ağır bir dille eleştirdi. Stalin, muhalif liderlerin gerçek komünizm propagandası altında oportunistlik yaptıklarını ve yeni bir orta sınıf rejimi kurmaya çalıştıklarını belirtti. Stalin'in bu görüşü parti konferansında destek buldu ve Merkez Komite tarafından da onaylandı.

Komünist Parti içindeki kavgalar daha da alevlenmişti. 1927 yazında parti çoğunluğu ile muhalefet arasındaki anlaşmazlıklar tehlikeli boyutlara ulaşınca Stalin muhalif liderleri cezalandırma kararı aldı. Parti içinde ayrılıklara yol açtığını ve Sovyet sisteminin geleceğini tehlikeye attığını düşündüğü Troçki ve Zinovyev görevlerinden alındı. Bu hareket Merkez Komite'nin 1927 Kasımında aldığı kararla yapılmıştı. Bu tasfiyeler parti içi çoğunluğun pozisyonunu korumasını sağlarken, muhalefeti tamamen bitiremese de Parti'nin kendi politikalarını minimum muhalefete karşı kolaylıkla uygulamasında yardımcı oldu.

7. Beş Yıllık Plan: Sanayi Devrimi

Aralık 1927'de toplanan Tüm Komünist Partisi Birliği'nin 15. Konvansiyonu, Sovyet Rusya'da yeni bir dönemin başladığının habercisiydi. Bu toplantı sadece parti içi dengelerinin değiştiğinin işareti değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin yönetileceği siyasî ve ekonomik sistemin yeni bir kalıba gireceğinin de açık bir ifadesiydi. 15. Konvansiyon'da alınan kararlar şunu netleştirdi ki, Sovyet Rusya enerjisini bundan böyle uluslararası devrim yerine iç devrime harcayacaktı.

15. Konvansiyon'da ilk iş olarak parti içindeki problemler ele alındı. İlk oturumdan itibaren hakim olan ortak kanı, Merkez Komite'nin muhalefetin çaresine bakacağı şeklindeydi. 18 Aralıkta tüm muhalif liderlerin partiden uzaklaştırıldığı açıklandı.

Ocak 1928'de Troçki Türkistan'ın Alma-Ata şehrine sürgüne gönderildi ve 1929'un başlarında Rusya'dan sınırdışı edilerek Türkiye'ye gönderildi. Muhalefetten vazgeçeceklerini belirten Kamenev ve Zinovyev Merkezî Komite'den özür diledi ve sürgüne gönderilmekten kurtuldular. Rusya'nın taşra bölgelerinde bazı görevler verilen bu ikili 1928 yazında yeniden partiye kabul edildiler.

15. Konvansiyonun bir diğer önemli bölümü, ekonominin yeniden yapılandırılması hususuna ayrılmıştı.

Sovyet ekonomisinin yeniden yapılandırılması için alınan kararlar 5 yıllık plan olarak da bilinmektedir. Rus halkı kendini bir ikiz devrimin – endüstriyel ve tarım – içinde bulmuştu ve bu ikiz devrim halkın kaderini 1917 Devrimi'nden bile daha çok etkileyecekti. Bir bakıma yeni devrim eski devrime zıt bir karaktere sahipti. 1917 devriminde büyük halk toplulukları hareketin merkezinde yer alsa da, bu devrim tamamen devlet kontrolü altındaydı. Bu sefer değişiklikleri isteyen tepedekiler, baskı altında olan ise halktı. Eski formları temizleyip yerine yenilerini getiren önceki devrim büyük ölçüde yıkıcı bir doğaya sahipken; 1927'de başlayan dönüşüm hem ruhu hem de amacı bakımından yapıcıydı. Mamafih kapsamı, maksadı ve sonuçları göz önüne alındığında bu hareket aynı zamanda gerçek bir devrimdi de. Gelecekte tarihçiler bu hadiseleri modern Rus tarihindeki çok önemli bir dönüm noktası olarak alabilirler, çünkü eğer ülkeyi yeniden yapılandırma süreci yaşanmasıydı belki de Rusya, 1941'deki Alman saldırısı karşısında pes edebilirdi.

Planlı ekonomiye geçiş fikri ilk kez ortaya atılmamıştı. Aslında Birinci Dünya Savaşı'na katılmış ülkeler büyük veya küçük ölçekli de olsa planlı ekonomiye geçmişlerdi. Savaş döneminde ekonomi alanında birçok ülkenin içine düştüğü gerileme Rusya'da çok daha uzun sürmüş ve kapitalist ülkeler ekonomilerindeki yaraları epey önceden sarmaya başlamışlardı. 1921'de örgütlenen Gosplan, dünya harbi ve iç savaşın yıkıcı etkileri altında kalan Rus endüstrisine yeni bir ivme kazandırmak amacıyla kurulmuştu. Hatta Gosplan'dan da önce Lenin'in tavsiyesi üzerine 1920'de Elektrifikasyon Komisyonu kurulmuş, ancak ekonomideki problemler yüzünden pek bir başarı sağlayamamıştı. Daha

sağlam bir ekonomi inşa etme hedefi söz konusu olduğunda Marksist teorisyenler yalnız değillerdi; mühendisler ve teknisyenler de eğitimleri gereği bu meselelere yatkınlardı. Sayısız plan ortaya atıldı ve bunlar içinde Rus endüstrisinin yeniden yapılandırılması açısından en önemli ve en detaylı olanı, devrim öncesinde eğitimini tamamlamış bir mühendis olan Basil Grinevetsky tarafından yazılmış başyapıt niteliği taşıyan bir kitaptı.

Grinevetsky'nin, *Rus Sanayinin Savaş Sonrası Görünümü*, isimli eseri 1919'da basılmıştı. Yazar, kitabında, fabrikaların ülkenin doğal kaynaklarının coğrafi konumuna göre yerleştirilmesi gerektiğini belirterek, bu sayede gereksiz ulaştırma problemlerinin ortadan kalkacağını dile getirmişti. Grinevetsky, tezinin pratikte Urallar'da ve o zamana dek sadece bir sömürü bölgesi olarak görülen Batı Sibirya'nın geniş topraklarında hayata geçirilebileceğini savunuyordu. Rus sanayi için bu devâsâ değişim projesi birçok şeyin yanı sıra ordu için de çok kritik bir dönüşüm anlamına geliyordu. Böylece Rusya, sanayi üretimini, ülkenin batıdan gelebilecek herhangi bir istilacı devletin ulaşamayacağı en doğusunda gerçekleştirecekti.

Grinevetsky ve diğerlerinin fikirlerinden esinlenen Gosplan üyeleri, birinci beş yıllık planın taslağını hazırladılar. Beş Yıllık Plan 1928'de duyuruldu ve aynı yılın sonbaharında yürürlüğe geçti. Bir sonraki sene bir yıl önce belirlenen kotalar gözden geçirildi ve planın başarısı düşünülerek yükseltildi. Daha sonra Birinci Beş Yıllık Planı 4 yılda bitirme hedefi konuldu. Buna göre 1 Ekim 1928'de başlayan plan 31 Aralık 1932'de bitirilecekti. Plan tüm ayrıntılarıyla uygulanamasa da, kısa sürede inanılmaz başarılara imza attı. 4 sene içinde Rusya'nın yıllık ulusal geliri 27 milyar Rubleden (1926-27'deki gelir) 1932'de 45 milyar Rubleye sıçradı. Endüstriye yatırılan anapara 2 milyar Rubleden 9 milyar Rubleye yükseldi. Bu devâsâ yatırımlar sayesinde Sovyetler Birliği büyük bir endüstriyel büyüme sürecine girdi.

Ancak, bu rakamlar hikayenin tümünü anlatmakta yetersiz kalır. Sanayi ürünlerinin kalitesi oldukça düşük, buna karşılık üretim maliyetleri çok yüksekti. Kalifiye işçi, teknisyen ve mühendis azlığından dolayı her fabrikada israf ve kötü yönetim var-

dı. Rusya'da yedek kalifiye işçi sayısı her zaman bir problem olmuştu ve devrimi müteakiben birçok mühendis ve teknisyenin ülkeyi terketmesinin ardından bu sıkıntı her yerde daha da açık bir şekilde gözlemleniyordu. Önemli sanayi bölgelerinin inşaatında yurt dışından getirilen mühendislere danışıldı; ancak çok az sayıda mühendis getirilebilmişti ve yapılması gereken çok iş vardı. Aslında devlet bu mühendislere pek de güvenmiyordu. Kalifiye işçi sayısından doğan sıkıntı zamanla düzeldi. Her sene daha fazla sayıda mühendis ve teknisyen Rus okullarından mezun oldu ve daha fazla köylü mekanikle ilgili konularda eğitildi. Mamafih olaylara farklı bir noktadan bakarsak birinci 5 yıllık planın uygulanmasında karşılaşılan güçlükler gelecek adına pozitife çevrilmişti. Kısıtlı sayılarda bulunan değerli pek çok makine, acemi köylü gençlerin elinde çarçur ediliyordu. Bu gençler mekanik sorunlarla daha önce karşılaşmamışlardı ve bu sebeple en basit mekanik sorunlarda bile zaman ayrılıp problemin çözümünün kendilerine gösterilmesi gerekiyordu. İş süresi maliyetini yükseltmesine rağmen, bütün bu iletişim faktörleri gençler için deneysel konularda kapsamlı bir derse dönüşmüş oldu. Zaman içinde milyonlarca eğitimsiz genç, makine sistemlerinden anlayan kalifiye bir yedek işçi grubuna dönüştürülmüştü. Belki de daha önemlisi, Sovyet hükümeti pek çok makine, insan hayatı ve büyük miktarlarda para kaybetme pahasına köylülerin kronikleşmiş hantallıklarını üzerlerinden attırmayı başarmış olmasıydı.

Rus halkı bu dönemde büyük sıkıntılar çektiyse de, devlet planını başarıyla uyguladı. 1914, 1917 ve 1920-21 yıllarında büyük yokluklar yaşamış olan Rus halkının bu dönemdeki zorluklara karşı nasıl dik durabildiğini anlamak pek mümkün değildir. Esasında, hükümetin ekonomiyi hayata geçirmede başarılı olmasının ana sebebi farklı grupların birikim ve emeklerinden faydalanmasıydı. Sovyet liderler, yeni sistemin ülkenin refahını artırmak için büyük bir fırsat olduğunu düşünen mühendis ve teknisyenlerle birlikte çalıştı. Aynı zamanda parti mensuplarının ve ekonomik bağımsızlığını sağlamış sosyalist bir Rusya hayallerini gerçekleştirmeye çalışan *Komsomol*'ların bitmek tükenmek bilmeyen yardımlarından faydalanıldı. Bu harekete karşı duranlar zaman za-

man sert, zaman zaman da zalim bir disiplin altında tutuldular. Sovyetler Birliği'ni oluşturan halklar tek yürek halinde etraflarında kapitalist bir çember olduğunu düşünüyor ve yakın zamanda kaçınılmaz olarak görülen bir atağa karşı hazır olmak istiyorlardı. Birinci beş yıllık planın başlarında Rus halkı, bir devrim ve ayrıca bir savaştan geçtiğini düşünüyordu. Yaşamak için savaştığına inanan halk, inanılmaz yokluklara göğüs germeye hazırdı ve sonuçta bu zorluklarla başa çıkmayı başardı.

Sosyolojik açıdan bakıldığında ardı ardına gelen iki beş yıllık plan, Rusların tarım toplumundan yarı endüstriyel topluma geçmesini sağlamıştı. Bu değişiklik beraberinde Sovyetler Birliği'nde ekonomik gruplar arasında farklı dengelerin kurulmasına vesile olmuştu. Kolektif tarıma geçişle birlikte; ufak çiftliklerini işleten köylüler, kolektif tarım çiftlikleri (*kolhoz*) için çalışan köylüler ve devletin sahibi olduğu çiftliklerde (*sovhoz*) çalışan köylüler, farklı sınıflar olmaktan çıktı ve işçiler gibi tek vucûda dönüşerek yekpare yeni bir sınıf oluşturdular. Devrimin halk içine iyice yerleşmesiyle yeni sosyal sınıflar ortaya çıktı ve birkaç istisna dışında bu sınıfların çoğu parçalanma ile değil birleşmeler sonucunda meydana gelmişlerdi.

Geriye dönülüp bakıldığında bütün bu başarıların ilk beş yıllık planın inşa ettiği zemin üzerine kurulu olduğu görülecektir. Bu planların bazı kusurları olmuş olsa da, en büyük başarı Rus ağır sanayisini kurmak oldu. Bugün çok rahatlıkla görebileceğimiz bu bariz nokta, o dönemin emekçileri ve öğrencileri için hiç de açık değildi. Şüpheler ve endişeler devamlı artıyordu. Birinci beş yıllık plan döneminde bile Sovyet medyası karamsardı ve her an olabileceklere karşı alarm halindeydi. Yeni sistemin en rahatsız edici yönü üretimdeki belirsizlikti. Endüsti bazı dönemler büyük gelişmeler gösterirken bazı dönemlerde ise durgunlaşıyor ve darboğaza giriyordu.

Birinci planın ikinci yılının ilk çeyreğinde – 1929 Ekiminden Aralığına kadar – üretimde ürkütücü bir gerileme gözlendi. Hatta Ocak 1930'da Sovyet medyası ekonomi cephesinde bazı kırılmalar yaşanabileceğini konuşuyordu. Bu ilk çeyrekte Donetsk kömür havzası hedeflenen üretim miktarının %94'üne ulaşabildi.

Bu da demek oluyordu ki, endüstriye tahmin edilenden 500.000 ton daha az kömür temin edilebilecekti. Ural bölgesinden çıkartılan pik demir, planlanan rakamın ancak %90'ına ulaşabildi. Yugostal fabrikalarında ve daha güneydeki çelik fabrikalarında da durum çok farklı değildi ve üretim hedeflenen rakamların %92'sinde kalmıştı. Ekim 1929'da Leningrad fabrikalarındaki üretim 172 milyon (86 milyon dolar) Rubleydi; ancak gelecek ay üretim 160 milyona düştü. Genel anlamda ağır endüstride üretim, planlanan rakamı %4 ile kaçırdı, fakat bazı fabrikalarda performans planlananın nerdeyse 10% altında kaldı. Petrol ve kereste yurt dışına ihraç edilen malların başında geliyordu ve Rusya'nın kuzeyindeki kereste şirketlerinin beklenenin %25 gerisinde kalması dış ticareti olumsuz yönde etkilemişti.

Sovyet hükümeti inatla başarısızlığı kabul etmedi. Ne zaman bir kriz çıksa, hükümet kotaları düşürmek yerine ısrarla yükseltiyordu. Eğer durum belli bir bölgede kritik bir noktaya gelirse hemen en iyi işçilerden veya Komsomollardan acil durum tugayları kuruluyor ve üretimi canlandırmak için bölgeye gönderiliyorlardı. Devlet halkın katlandığı fedakârlıkları unutarak belli hedeflere ulaşmaya çalışıyordu ve bu yaklaşım işe yaradı da. Birinci beş yıllık planın ardından üretimde büyük bir yükseliş yaşandı. 1928-32 yılları arasında yıllık kömür üretimi 35 milyon tondan 64 milyon tona, petrol üretimi 11 milyon tondan 22 milyon tona, pik demir üretimi ise 3 milyon tondan 6 milyon tona sıçradı. 1928 yıllında 1000'den az otomobil ve 1000'den biraz fazla traktör yapıldı ancak 1932'de 24 bin otomobil ve 50 bin traktör üretildi.

Birinci beş yıllık planın en iddialı projesinin, Dinyeper nehri üzerinde kurulan termik santral olduğunu özellikle belirtmemiz gerekir. Bu projenin tasarım ve denetim aşamalarını Amerikalı bir mühendis olan Hugh Cooper üstlenmişti. Proje, 1932'nin Ekim ayı içerisinde tamamlandı. Santralin yıllık elektirik üretimi kısa zamanda 2.7 milyar kilovat/saate (kWh) ulaşmıştı. Fakat Sovyet endüstrisinin gururu, Rus-Amerikan ortak yapımı bu endüstriyel ünite sadece 10 sene çalışabilmişti; çünkü Alman savaşının ilk yazında Kızıl Ordu bu bölgeden çekilir-

ken düşman kontrolü eline geçmesini engellemek için santrali yok etmek zorunda kalmıştı.

Rus sanayisinin gelişiminde en önemli kilometre taşlarından biri olan Ural bölgesindeki Magnitogorsk Çelik Fabrikası ise, ikinci beş yıllık plan sürecinde inşa edilmişti. Bu dönemde Gorky (Nijni Novgorod), Harkov, Rostov, Stalingrad ve Çelyabinsk gibi şehirlerde birçok traktör, tarım makinesi ve otomobil fabrikaları kuruldu. Yine o dönemde Rus sanayi için büyük katkı olarak değerlendirilebilecek atılımlar arasına Kuzey Kafkasya'da bulunan bir şehir olan Grozni'den çıkıp Karadeniz limanı Tuapse'ye giden petrol boru hattı ile Türkistan-Sibirya demiryolunun inşaası da eklenebilir.

Mamafih, birinci beş yıllık plan tam anlamıyla bir başarı öyküsü değildi. Özellikle ürünlerin düşük kalitesi, üretimdeki yavaş ilerleme ve bunun sonucunda doğan yüksek maliyet oldukça can sıkıyordu. Hükümet bu problemlerin farkındaydı, ancak başlangıçta yapabilecekleri pek birşey yoktu. Beş yıllık planın ikinci yılı boyunca ve üçüncü yılının başlarında söz konusu durumda hissedilir ölçüde düzelmeler meydana gelmişti. Gerçi, 1940-1941 yıllarına gelindiğinde bile, bu birinci beş yıllık planın getirdiği acelecilik hissediliyordu.

Önemli problemlerden biri de emeğin "akışkanlığı" yani istikrarsızlığı idi. Kötü barınma koşulları ve yeni inşaa alanlarındaki yiyecek kıtlığı işçileri sürekli yer değiştirip daha iyi imkânlar aramaya itmişti. Bundan dolayı da sistem olarak oturmuş bir endüstriyel yapıya sahip olan Leningrad ve Moskova dışındaki bölgelerde kalıcı kalifiye işçi bulmak çok zordu.

1940'a kadar günlük çalışma süresi 7 saatti. Fakat dış tehditlerin arttığını düşünen Sovyetler, daha sonraları bu süreyi 8 saate çıkaracaktı. İlk beş yıllık plan boyunca işçiyi zora sokan düşük maaş sorunu, kapsamlı bir sağlık sigortası ve işsizlik sigortası ile telafi edilmeye çalışıldı. İşçilerin yıllık ortalama maaş miktarı 1928'de 703 Rubleyken 1932'de 1.427 Rubleye yükseltilmişti, ancak fiyatlardaki artış sebebiyle ortalama işçi maaşıyla artık daha az yiyecek ve mamul mal alınabiliyordu. İkinci beş yıllık plan

döneminde ise maaşlar hem parasal hem de reel anlamda düzeltilmişti. Parça başı işe ödeme yapılması ve primler nedeniyle 1940'a gelindiğinde işçilerden bazıları üst düzeye yakın bir yaşam sürdürür hale gelmişlerdi. Parça başına ücret sistemi, 1935'de, bir kömür madeni işçisi olan Aleksey Stahanov tarafından başlatılmıştı. Kısa süre sonra bu sistem Stahanovizm [Stahanov Hareketi] olarak adlandırıldı. İş bölümlendirmesi prensibine dayalı bir takım çalışması metodunu benimsemiş olan işçi ünitelerinin bir araya getirilmesine dayanan Stakhanovizm ile üretim kabiliyeti artmış ve artık çok daha hızlı üretim yapılabilir hale gelinmişti; zamanla bu metod, pek çok endüstri bölgesinde kullanılmaya başlanacaktı. Sovyetler Birliği dışındaki ekonomistler, yarışmacı ve hızlandırıcı bir ruhu aşılayan Stahanovizm'in endüstrinin idaresinde sosyalist şemadan çok kapitalist şemaya daha yakın olduğunu gözlemliyorlardı. Doğruları ve yanlışları ne olursa olsun bugün şunu açıkça görebiliriz ki teknik sorunlara rağmen Stahanovizm Rus üretim standardlarının yükselişe geçmesinde büyük rol oynamış ve ülkelerinin, üretimde, kapitalist ülkeler seviyesine yaklaşmasına yardımcı olmuştur.

8. Beş Yıllık Plan: Tarımda Kollektivizasyon

Endüstriyel devrimle beraber gelen tarım devrimi NEP'in sosyo-ekonomik temellerinin üzerine inşa edildi. Yeni politikanın ana maksadı, Rus tarım ekonomisinin geleneksel yapısını ifade eden milyonlarca ayrık ve küçük tarım alanını *kolhoz* olarak adlandırılan kamulaştırılmış büyük toprak ünitelerine çevirmekti. Böylesine büyük ölçekli bir sosyal harekette, köylülere yeterli zaman verilse dahi gerekli olan değişikliklerin yapılabilmesi için bazı sıkıntıların yaşanılması kaçınılmazdı. Rusya gibi herşeyin çok hızlı yapılmaya çalışıldığı bir ülkede bu kapsamlı sosyal hareket tam bir kaosa dönüşecekti.

Tarım sektörünü yeni plana göre inşa edilebilmesi için ilk başta eski tarımsal yapılanmaların ortadan kaldırılması gerekliydi. Yıkım; yeniliğe karşı gönülsüz bir tavır sergileyen köylülerin hakları, ihtiyaçları ve istekleri hiçe sayılarak insafsızca gerçekleştiril-

mişti. Bilhassa Kulaklar (zengin köylüler) bu yıkım projesinden büyük yara aldılar. Ellerinde ne varsa uçup giden bu insanlar muhtemelen kendilerinin de destek verdiği devrimin o ilk günlerini hatırlamışlardı. Devrimin ilk zamanlarında Kulaklar toprak ağalarının topraklarını bölüp üzerine yerleşmişlerdi; 12 sene sonra sistem bu sefer kendilerine karşı dönmüş ve ellerindeki herşeyi almıştı. Uygulanan şiddet dışında, devletin kararlaştırdığı bu tarımda "*Kulaksızlaştırma*" hareketi, icra edildiği dönemde tam bir çılgınlık olarak görülebilirdi. Kulaklar, tüm köylü sınıfı içindeki en faydalı gruptu ve bu grubu alaşağı etmek köylü sınıfındaki tüm dengeleri yerle bir edebilirdi. Amaç tarım sistemini yeniden kurmak ve sistemi sağlam temeller üzerine oturtmaktı. Sayıları ve ülke için önemleri daha fazla artmadan Kulaklar ortadan kaldırıldı. Ancak devletin attığı bu adımdan sonra tarım yeni bir felaketin içine sürüklendi ve üretimde düşüş yaşandıkça yeni bir kıtlık tehlikesi de ülkenin kapısına dayanmaya başladı.

Yeni Sovyet tarım programı önceden hazırlanmış bir şemanın uygulaması şeklinde değildi. Sovyet hükümeti yıllar boyunca farklı şeyler denedi ve yeni tarım programını önceki deneyimlerine dayanarak planladı. Tarımda kolektivizasyon için bağımsız bir köylü kooperatifinden sıkı bir *kolhoz* ekonomisine kadar birçok öneri ortaya atıldı. Önceleri kolektivizasyona geçişin ya ikna yoluyla ya da zengin köylülerin vergilerinin artırılması yoluyla ağır ağır yapılması önerilmişti.

Netice itibariyle Rusya'daki tarım hayatının kolektivizasyonu hususunda son karar 6 Ocak 1930'da verildi. Hedef, yeni sistemi aşağı ve orta Volga ile Kuzey Kafkasya bölgelerine 1930 Sonbaharı ya da en geç 1931 Baharına kadar yerleştirmekti. Diğer bölgelerde ise yeni sistem 1931 Sonbaharı veya 1932 Baharında yürürlüğe geçecekti. Devasa boyutlardaki tarım alanları traktör ve biçerdöver gibi sayısız mekanik teçhizatla işlenecekti. Böylece beklenen üretim, bireysel köylü üretimi sonucunda ortaya çıkan toplam miktardan çok daha fazla olmuştu. Ancak birkez daha teoride hedeflenen rakamlara pratikte ulaşılamadı. 1930'a gelindiğinde Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin tamamında sadece 25 bin civarında traktör vardı ve bunların neredeyse yarı-

sı, tamir atölyelerinin ve deneyimli ustaların azlığı nedeniyle kötü durumdaydılar. Biçerdöver eksikliği daha ciddi boyutlardaydı. İki büyük fabrika yılda 25 bin biçerdöver üretse de, 1930 yılında Rusya genelinde kullanılmakta olan biçerdöver yok gibiydi. Yeni tarım alanlarının çok az bir kısmı mekanik teçhizatla donatıldı. Tarım alanlarının çoğunluğunda ise "sıra sıra dizili traktörler" sadece bir slogan olarak kaldı ve tarım alanlarının büyük bölümü geleneksel "araçlar" olan at ve öküzlerle sürüldü.

Bütün bunlara rağmen "Zengin köylülere saldırın!" sloganıyla kolektivizasyon politikasına tüm hızıyla devam edildi. Yük, aslında tüm köylü sınıfının omuzlarına binmişti; 1928 ve özellikle 1929'da çok fakir olanların dışındaki diğer tüm köylüler aşırı vergilendirme ile ezildi. Köylerdeki hayat 1918 standardlarına geri dönmüştü. 1929 yılında iyi durumdaki bütün çiftlikler zarara uğratıldı. Mal sahibi olanlara verilen büyük cezalar nedeniyle örneğin iki veya üç ineği bulunan köylüler, zengin sınıf köylüler arasında gösterilmemek için ineklerinden birini kesmek zorunda kalmışlardı. Pekçok köylü özellikle de ataları Rusya'ya XVIII. ve XIX. Yüzyıl başlarında yerleşmiş olanlar likidasyondan kaçarak ülkeden ayrıldılar. Bu grubun içerisinde İsveçli ve Alman kökenli birçok *Mennonite*'de bulunuyordu. Ancak köylülerin kaçacak bir yeri yoktu ve köylüler yeni devlet politikasına karşı direnişlerini güçlendirdikçe bu iç çekişme hemen her köye yayıldı. Hükümet ajanları sık sık saldıralara uğruyor ve hatta zaman zaman orta ve üst sınıf köylüler tarafından öldürülüyorlardı. *Kolhoz* ve *sovhoz* binaları da öfkeli köylülerin hışmından paylarına düşeni almışlardı. Hükümetin bu olaylara cevabı çok sert oldu. Provakasyonlara katılan veya katıldığı düşünülen herkes sorgusuz vuruluyordu. 1929 Sonbaharı köylerde oldukça kanlı geçti, zira yüzlerce zengin köylü infaz edilmişti.

Ocak 1930'da hükümet, zengin köylü sınıfını tamamen ortadan kaldırma kararı aldı. Bu grubu köy toplumundan uzaklaştırmak için eski köy sovyetleri kaldırıldı ve yerine sadece fakir köylülerden oluşan yeni köy sovyetleri kuruldu. İyi halli köylülerin evleri kiralık işçilere veya evsiz köylülere, hayvanları ve malları ise kolektif çiftliklere verildi. Malları kamulaştırılan köylülerin

sisteme girmesine izin verilmedi ve kısa zamanda bu köylüler çok fakirleştiler. Tarımda "Kulaksızlaştırma" hareketi tüm hızıyla devam ederken bu köylülerden yüzbinlercesi ülkenin kuzeyindeki ve doğusundaki toplama kamplarına gönderildi ve buralarda OGPU'nun denetimi altında kerestecilik, demiryolu inşaatı ve kanal yapımı gibi ağır işlerde zorla çalıştırıldılar.

Az-biraz malı olan her köylünün hükümet tarafından Kulak olarak düşünülmesi riski vardı. Korku ve umutsuzluk köylerde yayılmaya devam etti. İyi halli köylülerin bazılarının Kızıl Ordu'da çocukları vardı ve muhtemelen bu askerler köylülere karşı olan şiddetin durdurulmasında önemli bir rol oynadı. Devlet bazı imtiyazlar tanıdı ve çocukları orduda olup sürgüne gönderilen aileler eğer halen yaşıyorlarsa köylerine geri gönderildiler. Mart 1930'da Stalin'in meşhur makalesi "Başarıdan Sersemlemek" *Pravda*'da yayınlandı. Stalin, makalesinde, kolektivizasyonu sağlamak için başvurulan şiddet içerikli metodları desteklemediğini ifade ederek bu tip olayların kendilerine aşırı bağlı yerel parti üyeleri tarafından gerçekleştirildiğini belirtti. Artık, köylülerin kolhozlara girebilmelerine ve isteyen köylülerin de bu kolektif tarım çiftliklerinden çıkmasına izin verilmişti. Önceleri çoğunluk bireysel tarımı tercih etti ve kolhoz üyelerinin sayısı hızla düştü. Ancak zaman içinde kolektif tarım çiftliklerini terkeden köylüler geri döndü ve beraberlerinde daha önce sistemi hiç benimsememiş köylüleri getirdiler. Kolhoz üyeleri üzerindeki sıkı kontrollerin gevşetilmesi sistemin halk tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynadı – örneğin bir köylünün birkaç tavuk sahibi olmasına bile izin verilmiyordu. Bunun yanı sıra, yeni sistemin dışında kalan köylülere fahiş vergiler uygulanıyordu. Ayrıca kolhozlardaki yaşam standardı, köylülere daha fazla tarım makinesi sağlanarak yükseltilmeye çalışıldı. 1933'de kullanılan traktör sayısı muazzam bir artış göstererek 200 bine, biçer-döver sayısı ise 25 bine çıkartıldı. Traktörler için ilk kez teknik servis merkezleri oluşturuldu ve özellikle güneyde komşu kolhozlara servis verebilmek için birçok "makine-traktör istasyonu" kuruldu.

1932'ye gelindiğinde hükümet kolhoz savaşını kazanmıştı çünkü köylüler ne kadar isteksiz de olsa yeni rejimi kabul etmiş-

lerdi. Ancak kolektivizasyon hareketinin ulaşmaya çalıştığı hedefler düşünüldüğünde aslında savaş hâlâ yoğun bir biçimde devam ediyordu. Hükümetin bu başarısı büyük kayıplarla kazanılmış bir zaferdi, çünkü geleneksel Rus tarım sisteminin bel kemiği tamamen kırılmıştı. İlk rakamlar, bilhassa hayvan yetiştiriciliğinde ve genel üretimde inanılmaz bir düşüşe işaret ediyordu. 1930-31 yıllarındaki kıtlık ülkenin her yerinde çok ağır bir biçimde hissedildi ve bilhassa Ukrayna'da yaşanan acılar ve açlık insan zihnin sınırlarını zorlar nitelikteydi.

Bu felaket bile Sovyet ekonomisi üzerinde kalıcı etkiler bırakamadı. Rus insanının inanılmaz dayanıklılığı birkaç sene içinde tarım ve endüstrinin yeniden canlanmasını sağladı. Bütün bu yaşananlardan sonra yavaş yavaş belini doğrultmaya başlayan Rus halkı, yaşamış olduğu herşeyden daha korkunç bir yıkım olan İkinci Dünya Harbi ile sarsılacaktı.

9. Komünist Enternasyonal ve Sovyet dış politikası

15. Komünist Parti Konvansiyonu'nda alınmış olan kararlar doğrultusunda başlatılan endüstri devrimi ve bunu takip eden tarım devrimi, dış gözlemciler tarafından büyük bir endişe ve şüphe ile takip edilmekteydi. Militan komünizmin Sovyet iç işlerine geri dönmesinin ve Komünist Enternasyonal'in tekrar aktifleşmeye başlamasının, Sovyet dışişlerine yansıması bekleniyordu. Aslında Sovyetler Birliği'nde meydana gelen iç devrimler Sovyet diplomasisinde ters etki yaratmıştı. Rus dış politikasında görülen devrimci temayül düşüş gösterdi ve iç işlerinde fanatik enternasyonalizm yerine bir tip nasyonalizm benimsendi. Bir süreliğine yeni eğilimler, abartılı komünist demeçlerin satır aralarında kalarak kendini pek göstermedi ve aslında bu fanatik demeçler dış gözlemcileri oldukça yanılttı. Slogan "sosyalizmi tek bir ülkede inşa edelim" idi ve söz konusu slogan eski yayılmacı politikanın en azından bir süreliğinede olsa terk edileceğine işaret ediyordu. Ulusal yeniden yapılanma süreci devrimci devletin tüm enerjisini tüketmekte ve dikkatinin neredeyse tamamını iç meseleler

üzerinde odaklamasına sebep olmaktaydı. Eğer Leninizm, Marksisizm'in uluslararası çatışmalar dönemine adaptasyonu ise Stalinizm, devrimin ulusallaştırılması idi.

Komünist partinin hükümeti kontrol ettiği Rusya'da, parti kararları gerçekten de Sovyet dış politikasında hemen kendi hissettiriyor ve geleceğe dair belirleyici bir yön tayin ediyorlardı. Bildiğimiz üzere Sovyetler Birliği'nin Komünist Partisi, Komünist Enternasyonal'in bir üyesi ve aynı zamanda en baskın grubuydu. Bu sebeple partinin aldığı kararların Enternasyonal'in politikaları üzerine büyük bir etkisi vardı. Komünist Enternasyonal'in Altıncı Kongresi, 17 Temmuz-28 Ağustos 1928 tarihleri arasında Moskova'da toplandı. Daha önce Kongre'nin her yıl toplanması kararı alınmış fakat son kongrenin üzerinden 4 yıl geçmesine rağmen herhangi bir toplantı yapılmamıştı. Bu gecikmenin sebebi Lenin'in ölümünün ardından Sovyet Birliği Komünist Partisi içinde çıkan anlaşmazlıklardır. Troçki muhalefetinin 1926'da yükselişe geçmesi ve hemen ardından Troçki ve Zinovyev'in partiden ihraç edilmeleri, tüm dünyadaki devrimci çevrelerde büyük yankı uyandırmıştı. Stalinciler ve Troçkiciler arasındaki kavga tüm ulusal Komünist partilerine yayıldı. Bu nedenle 6. Kongre'nin toplanması, birçok partinin içinde yaşanan sayısız manevra ve bunlara binaen yapılan karşı manevraların sonucunda mümkün olabilmişti. Moskova liderlerinin önünde çok hassas bir konu vardı; diğer komünist grupların Enternasyonal'den ayrılmalarına sebebiyet vermeden, liderliğe geçmelerini sağlayacak çoğunluğa ulaşmaları gerekiyordu. 1928'de Moskova liderleri hedeflerine ulaştılar; ancak farklı etnik grupların eşitliği ilkesi üzerine kurulan Komünist Enternasyonal bağımsız niteliğini kaybetti ve böylece, Sovyetler Birliği Komünist Partisi dışındaki Rus olmayan gruplar Moskova'nın uyduları haline geldiler.

Sovyetler Birliği iç işlerindeki problemlere yoğunlaşan Rus Komünist Partisi, gerçek enternasyonalizme olan tutkusunu yitirmişti. Bu aşamadan sonra Moskovalı liderler, Komünist Enternasyonal'i Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmaya başlayacaklardı. Enternasyonal, artık Moskova hükümetine bağlı bir organizasyon haline gelmiş ve

Moskova'nın kendi dış politikasını belirlemesine yardımcı olmakla görevlendirilmişti.

Altıncı Kongre'de üzerinde ısrarla durulan konulardan bir diğeri de adım adım yaklaştığı düşünülen muhtemel bir dünya savaşı tehlikesiydi. Delegelerin büyük çoğunluğu Sovyetler Birliği'nin bu savaş sırasında bir kapitalist ülkenin ya da bir koalisyonun saldırısına uğrayacağı hususunda hemfikirlerdi. Kongrede, patlak vermesi beklenen böylesi bir savaşı durdurmak için nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği görüşüldü. Uzun görüşmelerin sonunda üç aşamalı bir çözümde karar kılındı. Birinci aşama, her kapitalist ülkenin proleteryasının kendi ülkelerindeki mücadelerine devam etmeleriydi; ayrıca bütün dünya proleteryaları Sovyetler Birliği çıkarlarını emperyalist düşmanlarına karşı korumalıydı; üçüncü ve son aşama ise, büyük devletlere tabi kolonilerin devrimci hareketlere teşvik edilmeleriydi.

Birinci aşamayı yerine getirebilmek için her ülkenin proleteryasında gizli "hücreler" kurulmalıydı. Özellikle ağır sanayi ve savaş sanayisinde çalışan işçiler hedef seçildi. Savaş çıkar çıkmaz bu hücreler yenilgiyi kabullenme propagandası yapıp emperyalist savaşı her kapitalist ülkedeki orta sınıf ve proleterya arasındaki bir sınıf mücadelesine dönüştüreceklerdi. Kongrede, koloni ve yarı koloni ülkelerde devrimci hareketin nasıl başlatılacağına ilişkin bir önerge görüşüldü. Enternasyonal tarafından teklif edilen programın ana teması, dünyanın dört bir köşesinde bilhassa da Asya ve Latin Amerika'daki koloni ve yarı koloni ülkelerde Komünist partiler kurmaktı.

Görünen o ki, Altıncı Kongre'den geçen bu program, sosyalist olmayan ülkelerin korkularını dindirmek için hazırlanmamıştı ve kapitalist güçler tarafından ileri boyutta devrimci bir atak olarak algılandı. Moskova liderleri ise programın agresif değil bilakis savunma amaçlı olduğunu düşünüyorlardı. Moskova liderlerinin gerçek eğilimleri her ne olursa olsun, sonuçta Kongre'den bu programın geçirilmesi Sovyetler Birliği'nin uluslararası imajına zarar vermişti.

Sovyetler, radikal partiler kurma çalışmalarına devam ederken Rus yetkililer de diplomasi yoluyla olası bir savaşı durdurmaya

gayret ettiler. Sovyet Dışişleri, soruna farklı açılardan yaklaştı. Önceleri Sovyet sözcüsü Maksim Litvinov – hem dışişleri yardımcı komiserliği hem de dışişleri komiserliği yapmış olduğu dönemlerde – silahsızlanmanın öneminin üzerinde durarak böylesi bir hareketin nasıl yapılabileceği hususunda birkaç formül öne sürdü. Ama tüm önerileri reddedilen Sovyet Dışişleri, dünya barışının sağlanabilmesi için çok yanlı saldırmazlık anlaşmalarının yapılmasını teklif etti.

Bu çapta anlaşmaların yapılabilmesi için Milletler Cemiyeti'nin devreye girmesi gerekiyordu, ancak Milletler Cemiyeti'nin Sovyetler Birliği'yle böyle bir işe girişmesi pek de mümkün gözükmüyordu. Rus diplomatlar, Komünistler tarafından kapitalist güçlerin politik ve siyasî hedeflerini uygulamak için kullandıkları bir kukla olarak düşünülen Milletler Cemiyeti'ni birkaç yıl boyunca görmezlikten gelmişlerdi. 1926 yılının Şubat ayında Sovyetler Birliği, silahsızlanma konusunun gündeme alınacağı Cenevre Konferansı'na katılmayı reddettiğini duyurdu. Bunun sebebi olarak da 10 Mayıs 1923'de İsviçre topraklarında Sovyet diplomat Vorovski'nin suikaste kurban gitmesinin ardından Sovyetler Birliği'nin İsviçre Devleti ile herhangi bir siyasî ilişkisinin bulunmamasını göstermişti. Ancak konferanstan kısa bir süre sonra Cemiyet'in üyesi bile olmayan Sovyetler Birliği, Cemiyet mekanizmasını, uluslararası konjonktürün tayini hususunda kullanmaya çalıştı. 1 Kasım 1927'de Moskova silahsızlanma görüşmelerine katılmak istediğini açıkladı ve Sovyet Başbakanı Rikov şu sözleri sarfetti: "Sovyetler Birliği tüm dünya ülkeleriyle eşzamanlı bir silahsızlanma programına katılmaya ve bu sürece yardımcı olmaya hazırdır" Sovyet delegeleri, Cenevre konferansı için hazırladıkları tasarıda tüm orduların yarısının terhis edilmesi, eldeki silahların yok edilmesi ve tüm askeri sanayinin durdurulması gerektiğini belirttiler. Taslakta bunlardan ilk ikisinin kademeli olarak 4 sene içerisinde tamamlanabileceği ifade edildi. Taslağa göre silahlı güçlerden geriye sadece polis güçleri ve sınır muhafızları kalacaktı. Ulusal donanmalar ise kurulacak olan uluslararası bir deniz kuvvetine katılmalıydı. Ayrıca, bu silahsızlanma anlaşması tüm halkların eşit temsil edildiği kalıcı bir uluslararası komisyon tarafından denetlenmeliydi.

19 Mart 1928'de Sovyet delege Litvinov tarafından bu önergenin muhtelif yönlerini açıklayan ve detaylandıran bir konuşma yapıldı. Alman ve Türk temsilciler, Sovyetlerin programını destekleyeceklerini belirttiler; ancak Lord Cushendun teklife şunu sözlerle karşı çıktı: "İki çeşit savaş vardır ve iki çeşit savaşın olduğu yerlerde iki çeşit barış olur. Bir savaş ya uluslararasıdır ya da bir iç savaştır ve bunların içinde iç savaş en korkunç olanıdır. Şunu önemli soruyu kendimize sormamız gerek: Sovyet hükümeti acaba uluslararası savaşa karşı gösterdiği hassasiyeti iç savaşlara karşı da göstermekte midir? Geçtiğimiz senelerde Sovyet dış politikası, diğer ülkelerde silahlı ayaklanmalar çıkararak iç savaşlara yol açmak üzerine kuruluydu. Bu sebeple bir sonraki adımımızı atmadan önce Sovyet'den önceki politikalarını tamamen terk ettiklerinin garantisini almalıyız. Sovyetler'in diğer milletlerin iç işlerine karışmayacağının sözünü almamız gerekiyor." Amerikan delegasyonunun başkanı Hugh S. Gibson da Sovyet önerisine karşı olduğunu belirtti ve ülkesinin, savaşın ulusal politika malzemesi olarak kullanılmasını yasaklayan bir sistemin arkasında olacağını bildirdi.

27 Ağustos 1928'de aralarında İngiliz sömürgelerinin de bulunduğu 15 ülke tarafından Paris'de imzalanan bir anlaşma ile Kellogg Paktı kuruldu. Sovyet Rusya ne bir imzacı devlet olarak bu anlaşmaya davet edildi, ne de daha sonra Birleşik Devletler'in paktın taraftarı olarak gördüğü ülkeler listesinde yer aldı. Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasında herhangi bir diplomatik ilişki olmaması sebebiyle Fransa arabuluculuk görevini almış ve Sovyetlere yaklaşarak pakta katılması için davet etmişti. 31 Ağustos 1928'de Sovyetler bu teklifi kabul ederek pakta iştirak etmiştir.

Dünya barışının sağlanmasının yanısıra Sovyetler Birliği'nin üzerinde çalıştığı bir diğer konu, Büyük Britanya ile son dönemlerde giderek kötüleşen diplomatik ilişkilerini yeniden canlandırmaktı. 1929'da İşçi Partisi'nin iktidara geri dönmesiyle Sovyetler Birliği'ne gün ışığı doğdu. Ancak Başbakan MacDonald'ın grubunun Avam Kamarası'nda çoğunluğu temsil etmemesi sebebiyle başbakan Sovyetler ile ilişkiler ve bunun gibi hassas birçok soruna yaklaşırken dikkatli davranmak zorunda kalıyordu. Görüşme-

ler yavaş bir seyir içinde yol alıyordu. Temmuz 1929'da iki ülke arasında karşılıklı diplomatik yazışmalara başlandı. Her zaman olduğu gibi İngilizler, Sovyet Rusya'nın tanınması için Ruslar'ın borçlarını kabul etmeleri ve anti-İngiliz propagandalarını terk etmeleri gerektiğini belirttiler. Sovyet hükûmeti ise ülkeler arası ilişkinin belirli politik sorunlar işe karıştırılmadan başlaması gerektiğini ifade etti.

Avam Kamarası üzerinde uğraşılan bu anlaşma önergesini Kasım 1929'da görüşmeye başladı. Dışişleri sekreteri Arthur Henderson Sovyetlerin propagandayı terk edeceği yönündeki sözlerine güvendiğini söyledi. Kamara'daki muhafazakâr kesim ve Lordlar Kamarası bu yakınlaşmaya karşı olmakla birlikte anlaşma çoğunluğun desteğiyle kabul edildi. Sovyet hükûmetinin Londra temsilcisi olarak Sovyet Petrol Vakfı'nın başkanı Sokolnikov atandı. Gerçek adı Brilliant olan Sokolnikov devrim öncesinden bu yana bir Komünist Parti üyesiydi. Bir zamanlar Troçki'nin başını çektiği muhalefete katılmış olsa da, daha sonraları muhalefetle olan ilişkilerini kesti ve Sovyet meclisinde kendine saygıdeğer bir pozisyon buldu. Petrol Vakfı'nın başkanı olarak 1929 Şubatında İngiliz petrol menfaatlerini yakından ilgilendiren anlaşmada önemli bir rol oynadı. 20 Aralık 1929'da itimatnamesini sundu ve Henderson'la karşılıklı anlaşmaya vararak iki ülkenin bundan sonra birbirleri hakkında ajitasyondan kaçınmaları gerektiğini belirtti.

Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler arasındaki ilişkiler Moskova'nın tüm umutlarına rağmen hiçbir gelişme göstermedi. Hatta Dışişleri Bakanı Stimson'un Rusya ile Çin arasındaki anlaşmazlıkta sergilediği uzlaşmacı çabasına Litvinov'un ters yanıtı iki ülke arasındaki gerginliği daha da alevlendirdi. Sovyet hükûmeti Birleşik Devletler ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeye çaba gösterdi. Birinci beş yıllık planın başlatılması ve Rusya'nın endüstriyel sisteme geçişi için birçok Amerikan şirketiyle kontratlar imzalanmıştı ve bu firmalar Sovyetler Birliği'ndeki fabrikaların yapımında ve donatımında önemli roller oynadılar. Bunun yanısıra birçok Amerikalı mühendis, bilirkişi veya müşavir olarak çalıştırılmıştı. Bu dönemde ticaret hacmi giderek arttı ve 1929'a gelindiğinde 155 milyon dolara ulaştı. Ticari ilişkiler her iki taraf için

ne kadar tatmin edici olursa olsun, Birleşik Devletler'le olan diplomatik ilişkiler askıda kaldı.

10. Uzakdoğu ilişkileri, 1929-32

Bunlar olurken, Sovyetler Birliği kendini Uzakdoğu'da bir krizin içinde buldu. Sorun yine Çin Demiryolları'nın sahipliği ve işletilmesi üzerineydi. Demiryolunun ortak işletilmesi hususunda Sovyet Birliği ve Mançurya askeri valisi Mareşal Çang Tso-Lin arasında 1924'de varılan anlaşma daha başından itibaren güçlükle devam ettirilebiliyordu. Sovyet ve Mareşal Çang Tso-Lin arasındaki ilişkiler hem Çang Tso-Lin'in hem de yerine geçecek olan oğlunun Rus sistemine olan açık düşmanlıklarından dolayı oldukça karmaşık bir hal almıştı. Çin otoriteleri – hem Nanking hükümeti hem de Mareşal Çang Hsueh-Liang – Sovyetlerin fırsatını bulduğu anda Çin iç işlerine karışacağından şüpheleniyorlardı.

Nanking'e karşı bir komploya karıştığından şüphelenilen General Feng Yu-hsiang'ın Sovyet hükümeti'nden maddi destek aldığı bilgisi üzerine 27 Mayıs 1929'da Çin otoriteleri Harbin'deki Sovyet konsolosluğunu bastı. Sonuç diğer Sovyet binalarına yapılan baskınlardan pek de farklı değildi. Feng ile ilişkileri gösterecek hiçbir döküman bulunamadı, fakat Sovyet ajanların Mançurya'da komünist propaganda yaptıklarına dair kanıtlar ele geçirildi. Böyle bir propaganda 1924 anlaşmasına aykırı olduğu için Çin anlaşmayı iptal etti. 10 Temmuz 1929'da Harbin'de yüzden fazla Sovyet memuru tutuklandı ve bu kişiler Rusya'ya geri gönderildi. Böylelikle demiryolunun işletimi tamamen Çinliler'in eline geçti. Bunun yanısıra Mançurya'da Bolşevik propagandaya alet edildiği düşünülen tüm Sovyet işçi sendikaları kapatıldı.

Birkaç gün içinde Moskova ve Nanking arasındaki diplomatik ilişkiler koptu. Bir savaşın çıkmasının muhtemel olduğu bu anlaşmazlığın çözümü için uluslararası diplomatik çevreler hemen devreye girdiler. İki ülke arasındaki anlaşmanın XI. maddesine göre Çin'in Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olmasından dolayı herhangi bir problemde Cemiyet'in devreye girebilme hakkı var-

dı. Milletler Cemiyeti'nin olaya karışmasının çözüm getirmeyeceği aşikârdı, bu nedenle farklı bir strateji izlendi. Hem Sovyet Rusya hem de Çin Kellogg Paktı'nı imzalamıştı. Birleşik Devletler'in Dışişleri Bakanı Stimson söz konusu durumun, iki ülke içinde benimsedikleri anlaşmanın ilkelerini yansıtmaları için iyi bir fırsat olduğunu söyledi. Fransa ve Büyük Britanya'nın da desteğini alan bu mesaj, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği arasında herhangi bir diplomatik bağ olmaması sebebiyle Sovyet hükümeti'ne Fransız Dışişleri Bakanı olan arabulucu Briand tarafından iletildi. Sovyet ve Çin mesaja kısa bir yanıt vererek savaşa girme niyetlerinin olmadığını söylediler. Ayrıca Sovyet hükümeti Çin ile ancak sınırdışı edilen Sovyet görevlilerin pozisyonlarına geri getirilmesi halinde masaya oturacağını belirtmişti. Fakat Çin'in buna yanaşmaması Mançurya krizini içinden çıkılmaz bir hale çevirdi. İki tarafta savaş hazırlıklarına başladı. Belirsizlik aylarca devam etti. Zaman zaman Rus iç savaşı sonunda Mançurya sınırına yerleştirilen Beyaz Ruslar'ın Çinliler'in yanında yer aldığı bazı sınır çatışmaları meydana geldi.

Sovyet hükümeti Uzakdoğu Ordusu adını verdiği bir birliği Sibirya'da topladı. Ancak Ruslar savaş yoluyla değil Çin'de çıkacak bir iç anlaşmazlıktan faydalanarak bu olaydan sıyrılmak yanlısıydılar. Rusların bu beklentisi kısa zaman içinde kendilerini doğrulamıştı. Ekimde Nanking ordularıyla merkezi hükümete bağlılığı reddeden generallerin orduları arasında çatışmalar çıktı. Muhalif orduların liderliğinde Kuomintang'ın radikal kanadıyla yakın ilişkileri olan General Feng vardı. Bu askeri ve politik iç sorunlara rağmen ne Nanking ne de Mançurya askeri valisi Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul etmedi.

17 Kasımda Sovyet birlikleri Doğu Çin Demiryolları'nın doğusu ve batısından Mançurya içlerine girmeye başladılar ve Çin her iki cephede de saldırılara yanıt veremedi. Kızıl Ordu Haylar civarını ele geçirdi ve Harbin'e doğru ilerlemeye başladı. Bu ilerleme sırasında Mançurya'ya yerleşmiş Rus göçmenlerden de hınçlarını aldılar. Kesin bir şekilde mağlup olan Çang Hsueh-liang Rusların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı ve 3 Aralık'da Çin ve Sovyet hükümetleri arasında bir protokol imzalandı.

Mançurya'nın istilası devam ederken uluslararası diplomatik kanallarda da bazı adımlar atıldı. 28 Kasımda Stimson Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya'ya bir mesaj göndererek Kellogg Paktı'na sadık kalınması ve savaşın önlenmesi gerektiğini belirtti. Daha sonra Çin ve Rusya'ya iletilen bu mesaj, Kellogg Paktı'na bağlı 53 ülkeden 14'ünün imzasını içeriyordu.

Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov 3 Aralık'ta Stimson'a sert bir yanıt verdi. Sovyet Rusya'nın kendini savunma amacıyla savaşa girdiğini belirten Litvinov, Stimson'un mesajının barış görüşmeleri sırasında gelmesini kullanarak bu mesajın anlaşmayı etkileme amaçlı dostane olmayan bir girişim olduğunu iddia etti. Stimson olay üzerine daha fazla düşmeyince konu kapandı. Bunlar yaşanırken Sovyet hükümeti ve Mukden otoriteleri arasındaki görüşmeler devam etti ve 22 Aralık 1929'da varılan anlaşmaya göre Doğu Çin Demiryolları anlaşmazlıkdan önceki eski statüsüne geri döndü.

Uzakdoğu ilişkilerinin biraz dengeye girmesinin hemen ardından Mançurya'da 1929'daki çatışmaları geride bırakacak önemli gelişmeler yaşandı. Büyük ve refah bir Asya devleti kurma hayalleri olan Japonya, hedeflerinin ilk basamağını gerçekleştirebilmek için Mançurya'nın istilasına başladı. İlginçtir ki Rusya'nın giriştiği hareket Japonya'yı bölgedeki pozisyonunu tekrar düşünmeye itmiş ve bir bakıma bu dönemde harekete geçmeye cesaretlendirmişti. Göz konulmuş toprakları dikkatli bir biçimde parça parça ele geçiren Japonlar, ilk önce 1907'de Emperyal Rusya tarafından Japonya'ya tabi olduğu kabul edilmiş güney Mançurya'yı ele geçirdiler. Asıl protesto Rusya'dan değil, egemenlik hakları ihlal edilmiş Çin'den geldi. Hem Çin hem de Japonya'nın üyesi olduğu Milletler Cemiyeti ise telaş içinde yararsız birkaç toplantı düzenledi; birkaç konuşma yapıldı ve olayları araştırılması için bir komisyon kurulması kararı alındı.

Milletler Cemiyeti'nden veya herhangi bir ülkeden sert bir tepki görmeyen Japonya, istilanın ikinci basamağı olarak 1932'de Kuzey Mançurya'yı da istila etti. Bu bölge, çoğunluğunu Kızıl ve Beyaz Ruslar'ın oluşturduğu Harbin şehrini de içeri-

yordu. Anti-Bolşeviklerden bazıları Japon güçlerini hoş karşıladı ve Sovyet Birliği ile girilecek bir savaşta Japonya'ya hizmet edebileceklerini belirttiler. Japonya ise işe Mançurya'da kukla bir devlet kurarak başladı.

Hangi bakış açısıyla bakılırsa bakılsın, Kuzey Mançurya'nın istilası Rusya'nın Asya'daki menfaatlerine ters düşüyordu. 1907'de Japonlar bu bölgenin Rusya'ya tabi olduğunu kabul etmişti. Diplomatik taahhütler dışında Japon birliklerinin Doğu Çin Demiryolları'na bu kadar yakın oluşu Sovyetler Birliği'nin Uzakdoğu'daki askeri konumunu ve bölgedeki Rus ticari ilişkilerini olumsuz etkiledi. Japon istilası, Moskova'yı acil hareket etmeye zorladı. Eğer Sovyetler Birliği Doğu Çin'deki kontrolünü korumak istiyorsa Japonya'yı diplomatik alanda şiddetle protesto etmeli ve herhangi bir savaşa hazır olmalıydı. Fakat Rusya ne bir savaşın çıkmasını istiyor, ne de çıkabilecek bir savaşa hazır gözüküyordu. Asya'nın hakimiyetini sağlamak adına kendini riske atmak istemeyen Sovyet Birliği, Japon ilerlemesini sadece seyretti ve birkaç sene sonra Doğu Çin Demiryolları üzerinde olan hakkını kukla Mançurya Hükümeti'ne sattı.

Mançurya'nın istilasına boyun eğmiş gibi görünen Sovyet hükümeti, Kuzey Asya'daki Japon hareketinden bazı dersler çıkardı. Moskova bu cürreti ne göz ardı edecek, ne de unutacaktı. Bütün bu zincirleme reaksiyonlar, uluslarası ilişkilerde yeni bir istikrarsızlık döneminin de açılışını yapmıştı.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM
1930'LARDA SOVYETLER BİRLİĞİ

1. Hitler'in yükselişi ve Sovyet dış politikasına etkisi

1933'de ilk beş yıllık planın sonuçları memnuniyetle karşılanmış ve hatta bazı alanlarda beklenenden daha olumlu sonuç alınmış olmakla birlikte, Sovyet ekonomisinin yeniden inşası henüz tamamlanmamıştı. Sanayi alanında birçok temel sanayi dalı kurulmuştu; fakat bundan daha fazlası inşa ya da proje aşamasındaydı. Bu eksiklikler giderilmediği sürece, bir bütün olarak sanayi sektörü istikrardan ve bütünleşmekten uzaktı. Bir sanayi toplumu ve özellikle de Rusya gibi geniş topraklara sahip bir ülke için hayati öneme sahip olan demir yolu ağı henüz tamamlanmamıştı ve gelişen ekonominin gereklerine cevap veremiyordu. Yeniden yapılandırılan tarım sektöründe de aynı karmaşa vardı. Tarımda 1933 yılında dahi işletilebilir ilke ve uyumlaştırmalar oluşturulamamış ve devlet kesin bir kollektifleşmeyi sağlayamamıştı. Toprak ağalarının tamamı devre dışı bırakılmış olsa dahi - ya da belki de bu yüzden - halkın tamamı devamlı ve şiddetli bir yoklukla karşı karşıyaydı. Planının uygulanması için uyulması gereken yükümlülükler sebebiyle maruz kalınan açlıktan dolayı köylü kitlelerin rejime sadakati şüpheliydi.

Milli Kalkınma Planı uygulanmaya başlandığından beri ülkeyi savaşın dışında tutmak Sovyet dış politikasının esas öğesini oluşturmaktaydı. Ancak, şimdi Ruslar savaşı önleme ya da sa-

vaştan kaçınma konusundaki çabalarında yeniden şüpheye düşmüşlerdi. Çoğu Sovyet yöneticisi Rusya'nın bir savaşa girmeye cesaret edemeyeceğinin farkındaydı. Büyük güçlerden birinden gelecek bir saldırı bir ekonomik çöküş getirecek ve hatta belki de köylü isyanlarına sebep olacaktı. Rusya'nın durumundaki bu kırılganlığı bildikleri için Sovyet yöneticileri ihtiyatla 1932 yılında Japonya ile karşı karşıya gelmekten kaçınmışlardı. Yıllarca temel enerji kaynaklarını herhangi bir bölgeden gelebilecek herhangi bir savaş tehdidinden uzak tutmak için çabalamışlardı. İngiltere ile yeniden başlayan ilişkiler bu yönden gelebilecek saldırı korkusunun yatıştırılmasıyla alâkalıydı, fakat diplomatik soğukluk iki tarafta da sürüp gitti ve anlayış ve güven konusunda bir ilerleme sağlanamadı. Bu şartlarda Sovyetler, güvenliği yeni Avrupalı müttefikleri aracılığıyla aradı. Almanya ile olan dostluk - ki ilk defa uyum göstermişlerdi Ruslar tarafından şevkle sürdürülüyor ve kararsız ve tehlikeli bir ortamda barışın en iyi garantisi olarak görülüyordu.

Hitler'in 1933'de yükselişi ve Almanya'nın sistematik bir biçimde Nazileştirilmesi, Sovyetler Birliği'nin uzun süredir üzerinde durduğu ve inşa ettiği güvenlik ağının köşe taşını dağıtmıştı. Ne Rusya ne bir başka ülke Demokratik Almanya'nın yıkılışında gösterdiği umursamaz tavrını bozmuştu. Hitler'in zaferinin meşum alâmetleri ve Weimar Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılışı başlarda kimsenin dikkatini - ne İngiltere'nin ne ABD'nin ne de kıta politikalarındaki dönüşümle yakından ilgilenen diğer Avrupa ülkelerinin - çekmemişti. Almanya dışında çoğu kişi *Mein Kampf*'ı okumuş ve bunların çoğu yazılanların ciddi olabileceği düşüncesine varamamıştı. Nihayetinde hem İngiltere'de hem de Fransa'daki muhafazakâr kesimlerde Hitler'in saldırganlığının bir gün Sovyetler Birliği'ne yöneleceğine dair katı bir inanış ve ümit vardı.

Sovyet yöneticileri Almanya'daki gelişmeleri yakından takip ediyorlardı ve başlarda olayları o kadar da büyütmemişlerdi. Her şeyden önce Hitler'in 1934'de yaptığı temizlik ve ardından iktidarı tam olarak ele alışına kadar Nazilerin tek güç olacağını düşünememişlerdi. Bir an için Rus yöneticileri karşılıklı çıkarlar üzerine kurulu Rus-Alman ilişkilerinin yeni Alman hükümeti tara-

fından da devam ettirileceğini içtenlikle ummuşlardı. 1934 yılında Almanya ve Polonya arasında yapılan saldırmazlık paktının sonucu olarak Nazi Almanya'sının yaydığı tehdidin farkına vardılar. Ukrayna'yı yavaş yavaş ele geçirme emellerini gizlemeyen Hitler ile aralarındaki bir yakınlaşmadan hiçbir hayrın beklenemeyeceği ortadaydı ve bunu denemiş olan ve her zaman da bu girişimi tekrar etmesi beklenen bir Pilsudski vardı.

Avrupa'da Nazilerin gittikçe güçlenmesi ve Uzak Doğu'da 1932'de açığa çıkan tehlikenin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle Batı dünyasıyla Sovyetler Birliği arasında bu dönemde ilişkiler gelişiyordu. 17 Kasım 1933'de ABD, Sovyetleri hukuken tanıdı. Bu, Rusya'yı güçlendiren bir dizi önemli olayın başlangıcıydı. Avrupa'yla iyi ilişkiler de özellikle sonraları Çekoslovakya'nın dışişleri bakanı olacak Dr. Eduard Benes sayesinde çok önemli bir aşamaya gelmişti ve Benes, Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne tam üyeliği için çaba sarf etmişti. Haziran 1934'de üçlü ittifakın iki üyesi Çekoslovakya ve Romanya, Sovyetler Birliği'ni tanıdı. Aynı yıl Eylül ayında Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne girdi ve konseyde daimi üyelik elde etti.

Bu katılım Sovyetler ile Fransa ve Çekoslovakya arasındaki bir yakınlaşmanın da zeminini hazırladı. 2 Mayıs 1935'de Fransa ve Sovyetler Birliği arasında karşılıklı işbirliği anlaşması yapıldı. Bunun koşulları Milletler Cemiyeti'nin çatısı altında belirlenmiş ve anlaşma oluşturulmuştu. Milletler Cemiyeti sözleşmesine göre her ülke "Avrupa ülkelerinden herhangi birine yapılacak kışkırtılmamış bir saldırı" durumunda birbirlerine yardım etme sözü vermişlerdi ki, burada bariz bir biçimde Almanya'ya atıf yapılıyordu. İki hafta sonra benzer bir anlaşma Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya arasında yapıldı. Bu durumda Rusya'nın daha küçük bir ülke olan ve sadece Fransa ile anlaşmanın koşullarını yerine getirmeye çalışan Çekoslovakya'nın yardımına başvurmak zorunda kaldığı anlaşılmıştı. Fransa'nın ise böyle bir anlaşmayla Sovyetler Birliği'nden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı kendisini güvence altına almak istediği var sayılıyordu. Fransa tarafından gösterilen güvensiz hareketler Fransız - Rus ittifakının sağlamlığı için iyi bir gidişat değildi. Sonraları bu daha da belirgin-

leşti ve Fransız hükümeti kararlılıkla anlaşmanın arkasında durmadı; bunda en çok Fransa'daki muhafazakârların etkisi olmuş ve içerideki radikalleri güçlendirebileceği endişesiyle Moskova ile etkili bir işbirliğinde gönülsüzlük göstermişlerdi.

Öte yandan Sovyetler Birliği anlaşmayı güçlendirmek için çaba harcıyordu. Sovyetlerin bu çabasını gösteren şey ise hazırlanmaya başlanan yeni anayasa tasarısı için köklü düzenlemelerin kabul edilmesinde kendini belli ediyordu. 1936 anayasasında yer almayan bu düzenlemeye göre, Yüksek Sovyet'in Presidium'una ara sıra, Yüksek Sovyet'in toplantılarında savaş ilan etme yetkisi verilmişti ki, bu, sadece "Sovyetler Birliği'ne herhangi bir silahlı saldırı olduğunda" değil, "karşılıklı savunma sistemine karşı yapılacak saldırılarla ilgili uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleri ne zaman olursa olsun yerine getirmek için" biçimindeydi. Aynı zamanda Sosyalist Enternasyonal'in politikası yeni dünyanın koşullarına uydurulmuştu. Ağustos 1935'te Moskova'da toplanan Komitern'in 7. kongresinde - ki sonuncusudur - "işçi sınıfının birleşik mücadele cephesi" kurulması politik örgütlenme biçimine bakılmaksızın komünist, sosyalist ya da işçi partilerinden olan herkese tavsiye edilmişti. "Birleşik Cephe", gittikçe büyüyen faşist tehdidin zaferini önlemek için Rusya tarafından uygulanan politikanın bir parçası olmuştu.

2. Kirov suikastı ve ilk Troçki davası

1 Ocak 1935'de resmen uygulamaya sokulan ikinci beş yıllık plan, ilkinden daha kapsamlıydı. Sovyet sanayisinin yıllık üretimi 1932'de 43 milyar Rubleye çıkmıştı (1926-1927 fiyat indekslerine göre) ve ikinci beş yıllık planın son yılı olan 1937 yılı itibariyle bu rakam 93 milyon Rubleydi. Yeni program çerçevesinde yeni inşa edilen sanayi dallarındaki ürün istihsalinin birleştirilmesi ve uyumlaştırılması ve çeşitli sanayi merkezlerindeki dev fabrikaların ulusal kalkınma sürecinde hızla artırılması hedeflenmişti. Aynı zamanda tren yolu sistemi artan kapasitelerle gereken miktarlarda yükü taşıyarak inkişaf ediyordu. Tüketim mallarındaki açığın yüksek oluşu, ilk beş yıllık planın ilerleyişine büyük

engeller çıkarmıştı. Sovyet planlayıcıları şimdi hafif sanayiye hususi bir önem vermeyi kararlaştırmılardı. Planlar büyük ölçüde önceki yılların doğurduğu sıkıntıları hafifletme üzerine yeni direktifler içeriyordu; fakat politik revizyonlar ağır ve hafif sanayi arasında herhangi bir önemli etki yapabilmeden once, artık uluslararası alanda meydana gelen meşum olaylar yüzünden her şey alt üst olmuştu. Sovyetler Birliği, askerî potansiyelini artırmak için tekrar ağır sanayi üzerine yoğunlaşmak zorunda kalıyordu. Ancak, halkın istekleri doğrultusunda onları hoşnut etmeye yönelik kimi programlardan vazgeçilmek zorunda kalınmış olmakla birlikte, tüketim mallarının üretimi bu dönemde yine de arttı.

Bir dizi hayati öneme sahip sanayi projeleri ikinci sanayi planının ilk iki yılında tamamlandı ve uygulamaya konuldu. Bunlardan göze çarpanları, Magnitogorsk Fabrikası, Kramatorsk Ağır Makine Fabrikası ve Chelyabinsk Traktör Fabrikası'dır. Tren yolu taşımacılığı yükselirken vagon yüklerinde de 1933'e göre 1934'de yüzde onluk bir artış oldu. Moskova - Donets gibi bazı yeni hatlar da devreye sokuldu. Ülke ekonomisi için çok önemli ve büyük bir etkiye sahip olan adım, Baltık - Beyaz Deniz Kanalı'nın 1933'te tamamlanmasıdır. Bu dönemi tasvir eden en önemli olay, her yerde büyük projeler halinde inşa edilen yeraltı demir yollarıdır. Belki de bunlardan en çok bilineni Moskova Metrosu'dur ki, Rusya'da ilktir.

Tarım alanındaki kritik durum, ikinci planın uygulanmaya geçilmesi arefesinde bir şekilde sona ermişti. Çok büyük miktarlarda para daha iyi ve etkili çalışması için yaygınlaştırılmış ve donatılmış kollektiflere aktarılmıştı. Sadece 1933 - 1934'de çoğu makina ve techizattan ibaret tarım yatırımları 5 milyar Rubleyi buluyordu. Hükümetin öncelikli olarak tarım kesimini destekleme siyaseti sonuç vermişti. Yıllık tahıl üretimi 1933 ve 1934'de toplam 89 milyon m^3'ü aşmıştı; karşılaştırılacak olursa bu rakam 1912'de 80 milyon tondu. Çiftlik hayvanları üretiminde ise durum pek iç açıcı değildi. At sayısı düşmeye devam etmiş - önceki yıllardaki kadar düşük olmasa da - ve temel gıda maddelerinin durumu domuz üretimindeki artış ile iyileşmişti. Çiftçilikteki makineleşme ve kollektifleşme ile binlerce köylü fabrikalarda ça-

lışmaya başlamış ve nitelikli işçi sayısı hızla artmıştı. Genel olarak Rus halkının morali yükseliyordu. Daha iyi besleniyor, büyük bir ulusal kalkınma hamlesi sanayi alanındaki başarılarla canlanıyordu. Halk, hükümet tarafından öngörüldüğü biçimde kalkınma ve ilerleme şevkini yakalamıştı.

Sovyet yöneticileri ülkedeki sosyal örgütlenmeler ve emekçi kesim üzerinde denetimi sıkı bir şekilde sürdürmekte müteyakkız olmakla birlikte, katı diktatörlükte bazı yumuşamalar şimdi muhtemel görünüyordu. Zinovyev ve Troçki'nin politika sahnesinden çekilmesinden sonra soyut kuramlardan ziyade yeni yönetimin pratik yöneticiliğine önem veren bazı kişiler hem parti içinde hem de hükümette önemli mevkilere geldiler. Bu yeni tip yöneticiler arasında sivrilenlerden birisi, Politbüro ve Leningrad Sovyet üyesi olan ve Sovyet hükümet organının demokratikleşmesi ve sınıf farklılıklarının kaldırılması üzerinde duran Kirov'du. Bu reformların gerçekleşebilmesi için anayasada bazı tadilatların yapılması gerekiyordu. Bu yönde önemli bir adım, bağımsız bir birim olan Siyasî Polis Birleşik Departmanı'nın lağvedilerek yargılama görevlerinin kısmen mahkemelere ve idarî görevlerininse İçişleri Halklar Komiserliği'ne devredildiği 10 Temmuz 1934'de atıldı. Bunu izleyen olaylara bakarak siyasî polis teşkilatının yalnızca adının değiştiği, ama kurum olarak fazla bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Yine de bazı önemli gelişmeler kaydedilmişti. Aynı dönemde diğer bazı değişlikler de tasarlanmış ve çalışmalar başlatılmıştı.

Bununla beraber Rusya'daki yeni eğilimlere karşı belli bazı kesimlerde gizli bir muhalefet vardı. Bu gizli kışkırtmalar ülkenin değişik yerlerinde çeşitli sanayi tesislerine ve fabrikalara düzenlenen pek çok sabotajla artarak belirginleşiyordu. Gerçi bu eylemler resmi makamlar tarafından yabancı ajanların üzerine yıkılıyordu, ama en azından olayların muhalif gruplar tarafından tertiplendiği biliniyordu. 1 Aralık'ta Kirov Komsomol'un eski bir üyesi tarafından suikastla öldürüldü. Geniş çaplı bir tutuklama başlatıldı; çember gittikçe genişletildi ve Kamenev ve Zinovyev gibi ünlü isimler de içeri alındı. İşkence sonucu yaptırılan benzer suçlara yönelik itirafların yardımıyla Troçki ve Zinovyev'in su-

ikastına kadar varan geniş bir iddianame ve takibat yürütüldü; sağcı gruplar da bu takibatta işbirliği yaptılar. Ayrıca bazı itiraflar, bir dizi muhalif liderin "belli yabancı güçlerle"- ki dünya bunu Almanya, Polonya ve Japonya olarak algılıyordu - temasta olduğunu ifşa ediyordu.

Suçlamayla ilgili sorgulamalar ve iddianamenin hazırlanması hemen hemen iki yıl sürdü ve nihayetinde Ağustos 1936'da Kamenev, Zinovyev ve diğer on bir kişi suikastın lideri olmakla suçlanıp Danıştay'a bağlı Askeri Kurul'da yargılandılar. Savcılık, Kirov'dan başka aralarında Stalin'in de bulunduğu birçok Sovyet yöneticisine suikast tertiplendiğini ileri sürdü. Hükümete göre politik katillerin yürüttüğü harekat entrikacıların yaptığı daha büyük planın sadece bir parçasıydı. "Doğrudan eylem"in arkasındaki merkezi öğeler Stalin hükümetini yıkmayı ve ikinci beş yıllık planı ile kolhoz sistemini ortadan kaldırmayı tasarlıyorlardı. Bunlara göre köylü kesimde özel mülkiyet tekrar getirilmeli ve ticaret ve sanayide yarı kapitalist bir rejime geçilmeliydi. Daha sonraları iddianame entrikacıların, getirilecek olan kendi taraftarı yeni bir hükümetin yönettiği Ukrayna'nın kontrolünü Stalin'in devrilmesinden sonra Almanya'ya bırakma sözünü vererek Almanya ile işbirliğine girmiş olduğunu öne sürdü. Dünya basınında geniş bir biçimde yer alan gösterişli bir mahkemeden sonra mahkeme suçlamaların çoğunu haklı buldu ve içinde Kamenev ve Zinovyev'in de olduğu birçok kişi idam cezasına çarptırıldı.

Mahkeme ve idamlar kamuoyu vicdanında ve özellikle ABD'de sert tepkiler doğurdu. Troçki kendisi ile Rusya'da kendisine bağlı olduğu ilan edilen taraftarları arasındaki bağı şiddetle ret etti. Amerikan sosyalistleri ve Troçki taraftarları mahkemeye karşı bir protesto kampanyası yürütmeye başladı. Muhalif solcular tarafından konan bu tavır birçok soru işaretinin ortaya çıkmasına neden oldu. Devrimin ilk yıllarında Sovyet hükümeti tarafından sadece burjuva entrikacılar ortadan kaldırılıyordu; ne sosyalistler ne de Troçkistler böyle bir gaddarlıkla suçlanmamıştı. Hem Troçki hem de Zinovyev, iktidarda oldukları dönemde yürütülen Kızıl Terör'ü desteklemiş ve hatta rehine almalar da dahil olmak üzere bazı aşırı tedbirleri onaylamışlardı. Ama kendileri

ağır şiddet taktiklerinin hedefi haline gelince, bu taktiklere karşı protesto yapmayı gerekli görmüşlerdi.

Mahkemenin yarattığı bu korku, tahkir ve baştan sona kargaşa atmosferi içinde binlerce insan saçma sapan kanıtlar gösterilerek tutuklanmış ve pek çoğu hunharca infaz edilmiştir. Muhalefetin ünlü bir üyesi tutuklandığında, onun arkadaşları, ortakları ve hatta sekreterleri de şüphe altına giriyor ve bazen tutuklanıyor ya da Sibirya'ya sürülüyorlardı.

3. 1936 anayasası

1934 yılından 1936 yılına kadar parti içinde mevcut olan politik krize rağmen Kirov'un reformları tamamen askıya alınmadı. Bunlar aslında 1936 yılı başlarında tamamlanan yeni anayasada vücut bulmuştu. Bir takım tadilatlar yapılarak parti üyeliği ve fabrika işçilerinin eleştiri ve tartışma amaçlı toplantı yapmaları kabul edildi. Bu tartışmaların bir sonucu olarak yapılan bazı değişiklikler Aralık 1936'da kabul edildi. Sovyetler Birliği anayasa sistemindeki bazı köklü değişiklikler bu yeni kanunda yer aldı. Hem 1918'de kabul edilen ve 1925'de değişiklik yapılan Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti anayasasında hem de Sovyetler Birliği'nin 1923 anayasasında açıkça "proletarya diktatörlüğü" ibaresi yer alıyordu. Değinildiği gibi fabrika işçileri Sovyet meclislerinde köylülerden daha güçlü bir biçimde temsil ediliyordu ve burjuva sınıfı hemen hemen bütün haklardan mahrum edilmişti. Şimdi devlet yapısı önemli ölçüde değişmişti. Tüm Sovyetler Birliği Kongresi en yüksek merci olarak tayin edilmişti. Asıl görevi yaklaşık olarak demokratik ülkelerdeki parlamentoya tekabül eden Yüksek İcra Komitesi'ni seçmek olan Kongre, hantal bir yapıya kavuşturuldu. Yeni anayasada yapılan bazı tadilatlarla Tüm Meclisler Birliği feshedilerek günümüzde "parlamento" olarak adlandırılan Yüksek Sovyet tüm vatandaşlar tarafından doğrudan seçiliyordu. Yeni Yüksek Sovyet, önceki Merkezi İcra Komitesi gibi iki kısımdan oluşuyordu: Sovyetler Birliği ve Milliyetler Sovyeti. Birincisi seçim bölgelerine göre ve 300 bin kişiye

bir vekil düşecek şekilde halk tarafından seçiliyor; ikincisi ise, her bir bağlı cumhuriyetten 25 ve her bir özerk bölgeden 11 ve her bir azınlık bölgesinden 1 vekil olmak üzere cumhuriyetlerden, özerk bölgelerden ve azınlık bölgelerinden seçiliyordu. Önceki normal seçimlerde uygulanan el kaldırma sisteminin yerine gizli oy verme sistemi getirilmişti. Aday belirleme hakkı "emekçi kesimin halk teşkilat ve cemiyetlerine, Komünist Parti teşkilatlarına ve kültür derneklerine" verilmişti.

Sovyetler Birliği'nin kendisinde köklü hiçbir değişiklik olmamıştı. Birlik cumhuriyetlerinin her biri teorik olarak Birlik'ten ayrılma hakkına sahipti. 1940'dan önce Birlik'te on bir cumhuriyeti vardı: Rusya, Ukrayna, Belarusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan. 1940'da buna beş cumhuriyet daha eklendi: Üç Baltık cumhuriyeti (Estonya, Letonya, Litvanya), Karel-Fin ve Moldovya.

Ne Sovyetler Birliği'nin ilk anayasasında ne de Sovyet cumhuriyetlerinin daha erken döneme ait anayasalarında Komünist Parti'ye bir atıf vardı. Sovyet anayasa tarihinde parti ilk defa 1936 yılında yer almış ve anayasa maddeleriyle ifade edilmişti. Partinin adının zikredildiği maddelerden birinde, onun diğer "halk teşkilatlarıyla" birlikte seçimlerde aday gösterme hakkı olduğu açıkça belirtiliyordu. Ayrıca "Temel Haklar ve Yurttaşın Görevleri" bölümünde şu ifade yer almaktaydı: "Emekçi kesimin ve diğer emekçi kurumların bünyesindeki en aktif ve sisasi konularda en bilinçli olan vatandaşlar, sosyalist sistemi güçlendirip geliştirme mücadelesinde emekçi kesime öncülük eden, gerek kamuda ve gerekse devlette çalışan kesimin tüm teşkilatlarının yol göstericisi olan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde birleşirler." Komünist Parti'nin anayasa düzenine sokulması, bir anlamda partinin daimi ulusal bir kurum haline geldiğinin göstergesiydi. Parti ve parti üyesi olmayan kesimler arasında sıkı işbirliğine yapılan vurgu şimdi bariz hale gelmişti ve yeni anayasa altında yapılan ilk seçimlerde kazanan - ya da kazanmasına izin verilen - grupların oluşturduğu bir bloktu. Partinin yeni yönelimi Stalin ve Troçki taraftarları arasında parti içinde sürüp giden ve Kamenev ve Zinovyev gibi etkili eski Bolşeviklerin saf dışı bı-

rakılmasıyla sonuçlanan mücadelenin bir sonucu olarak görülebilir. Çatışma gittikçe büyümüş ve derinleşmiş; yeni milliyetçi kuşak komünistler ile enternasyonalizmin eski savunucuları olarak partiyi ikiye bölmüştü. Bu çatışma sonucu daha önce biçimlendirilen katı ve birleşik parti düzeni zayıflamış ve hem partizan gruplar hem de milliyetçi kanat durumlarını sağlamlaştırmak için parti dışı desteğe yönelmişlerdi.

Yeni anayasa, diğer ülkelerdeki Ruslar ve Stalin taraftarları tarafından "dünyanın en demokratik anayasası" olduğu gerekçesiyle alkışlanıyordu. Yabancı eleştiriler ise, Komünist Parti'nin diktatörlük rejimi lağvedilmediği müddetçe hiçbir zaman önem taşımayan bir yasal kurgunun hayata geçirilmesinden ibaret olduğu doğrultusundaydı. Yalnızca gizli oy sistemine geçiş demokratik ülkelerde süregelmiş olan seçimlerle karşılaştırma yapma imkanı doğurmazdı; sadece bir pusula vardı ve münhasıran "halk örgütleri" tarafından belirlenen ve desteklenen adaylar yer almaktaydı. Adaylar basında ve halk toplantılarında geniş bir biçimde tartışılmasına rağmen, hep aynı vekiller ve hemen hemen oyların tamamını alarak seçiliyordu. Yurttaşın bireysel hakları anayasa tarafından garanti altına alınmış olsa da, dışarıdan bakan herhangi bir yurttaş için bir anlam ifade etmiyordu; ama artık çocukları okullara kabul edilen, kamu hizmetinde ya da sanayi dallarında çalışmaları şimdi mümkün olan büyük toprak sahipleri (kulak) ya da din adamları gibi saf dışı bırakılmış ve yurttaşlık hakları olmayan eski sınıfların kalıntıları için bu düzenlemeler aslında çok önemliydi.

Anayasa reformuyla eş zamanlı olarak Sovyet hukuku da yeniden yapılandırıldı. Bazı açık göstergelere göre Sovyet mahkemelerinin sivil davalarda ve olağan suçlarla ilgili muhakemelerde daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Siyasî saldırganlıklar ve suçların çoğu nizami mahkemelerde - ya da sadece nizami mahkemelerde- görülmez, aksine NKVD'de (ki eski yetkileri şimdi İçişleri Bakanlığı ve Devlet Güvenlik Bakanlığı arasında taksim edilmişti) bakılırdı. Verilen cezalar, genellikle çalışma kamplarında üç ila 25 yıl arasında değişen sürgün şeklindeydi. Zorunlu hizmet kanunu 1921 yılında yürürlükten kaldırılmasına rağmen, siyasî suçlar ve adi cinayetten tutuklananlar için uygulan-

maya devam ediyordu. 1930'ların sonlarındaki yargılamalardan sonra çalışma kamplarındaki tutuklu sayısı gitgide arttı. Kamplardaki insanların sayısı, hükümet tarafından bu konu üzerinde kapsamlı bir istatistik yayınlanmaması nedeniyle bilinmemektedir. Kişisel tahminlerse oldukça değişiktir. Profesör Timasheff'in Sovyetler Birliği genel nüfus rakamlarına dayanarak yaptığı analize göre bu sayı 2 milyondur; Kulischer ise bu rakamı 5 milyon olarak vermektedir* Kamp sürgünündeki asıl amaç rejime karşı herhangi bir fiili veya potansiyel siyasî muhalefeti bastırmak olmakla birlikte, bu zorunlu çalışma kaynağı Uzak Doğu'daki altın madenlerinde olduğu kadar, Kuzey Rusya ve Sibirya'daki kanalların ve demir yollarının inşası gibi çeşitli ekonomik girişimler için de kullanılıyordu. Yurtdışında kampların eski sakinlerine dayanarak yayınlanan raporlara göre bazı kamplardaki çalışma ve yaşam koşulları özellikle politik tutuklular için tahmin edilemeyecek derecede zordu.*

4. Uluslararası ve dahili sıkıntılar, 1935-38

Mançurya'nın 1932'de Japonya tarafından işgalinden ve Hitler'in 1933'de hızla yükselişinden sonra uluslararası politik durum yıldan yıla gerginleşiyor, kızışıyor ve daha hassas dengeler üzerine kuruluyordu. Askeri çatışmalar - ölüm kalım mücadelesindeki güç denemeleri - dünya genelinde daha sık görülmeye başlanıyor ve Sovyetler Birliği Asya ve Avrupa'daki konumunu geliştirmeye çalışıyordu. Rus politikasının sadece yatıştırmacı ya da tamamen pasif veya kaçamak bir yönde ilerlediğini söylene-

* N. S. Timasshefl, "The Postwar Population of the Soviet Union", *The American Journal of Sociology*, 54, September, 1948, s. 150; E. M. Kulischer, "Russian Manpower", *Foreign Affairs*, October, 1952, s. 77.

* Bu çalışma ve sürgün kamplarıyla ilgili pek çok yayın yapılmıştır. Bunlardan ikisi Türkçeye çevrilmiştir. Biri, İvan Denizoviç'in Bir Günü adlı roman, diğeri ise kendisi de Stalin zamanında 35 yıllığına Sibirya'ya sürgün gönderilen Özbek şair Şükrullah'ın özellikle Orta Asya Türklerinin maruz kaldıkları mezalimi sergileyen "Kefensiz Gömülenler" adlı hatırasıdır (ed.)

mez. Bu, kesinlikle değişik durumlarda çeşitli yönlerde başvurulan bazı yöntemlerin bir kombinasyonuydu.

Ruslar, ana kasırga merkezi olan Asya ve Avrupa'da tehlikeye maruz kaldıkları için hep karmaşık bir sorunla karşı karşıya idiler. Uzak Doğu'dan başlarsak: 1935'de Sovyet hükümeti, Japon destekli Mançukuo Hükümetine, Çin Doğu Demiryolu Şirketi'ndeki ortalama fiyattan 170 milyon yen'den çok tutan yarı hissesini satmayı kabul etti. O sıralar bir yen 28,12 sent idi. İki yıl sonra "Çin Olayı"nın patlak vermesi üzerine, 7 Temmuz 1937'de ve ardından Çin'in Japonlar tarafından işgali sırasında Sovyetler, Çin Japon çatışmasına karışmaktan resmi olarak kaçınmıştır. Bununla beraber Sovyetler, gayr-ı resmi olarak Çin'e malzeme, silah ve ülkeyi savunan orduyla müştereken çalışması ve Çinli askerleri eğitmesi için subaylar ve danışmanlar gönderdi. 1927 yılından sonra Çan Kay-şek hükümetinin komünistlerle arası daha fazla açıldığı ve komünist hareketin bakiyelerini eyalet eyalet temizleme hamlesine giriştiği giçin durum daha da zorlaşmıştı. Bununla beraber Çin Komünist Ordusu'na mensup küçük bir grup Japon işgali sırasında hâlâ mevcuttu ve Rusya'nın kuşatma altındaki Çin'e yaptığı yardımların miktarı, Çin'li komünistler ve diğer politik gruplar arasında oluşturulabilecek geniş bir işbirliğine bağlı idi. Bu konuda geçici bir anlaşma sağlanınca, Rus yardımı, aslan payı daima sol gruplara düşmekle birlikte, hem Çan Kayşey ordusuna hem de Komünist orduya belli bir ölçüde gayr-ı resmi olarak gelmeye devam etti.

Rusya henüz Çin macerasına girmeden önce Japonya, Almanya ve İtalya ile Kasım 1936'da Anti - Komintern Paktı imzalamıştı. Bu hareketi Japonya'nın Çin'in fethini tamamladıktan hemen sonra kuvvetlerini Rusya üzerine sürmeye niyetlendiği bir dönemde zaman ve şartların ortaya çıkardığı bir karine olarak görmek gerekir. Bu arada Japon zaferlerinin haberleri yükselirken aylar geçiyor, fakat Çin'in direnişi de devam ediyordu. Japonya, henüz Çin meselesi halledilmeden, orduları Asya'da oldukça geniş ve elastik bir hat boyunca dağılmış olmasına rağmen Rusya'ya karşı bir saldırı hazırlığına girişme mecburiyetiyle yüz yüze gelmişti. 1938 yılı geldiğinde önemli ölçüde Japon kuvveti Mançur-

ya'ya yerleşmişti ve Japon gizli servis elemanları Moğolistan'da, Sinkiang'da ve bizzat Sovyetler Birliği'nde faaliyet gösteriyordu. Rusya'ya karşı topyekûn bir savaşa girişmek için uygun zaman henüz gelmemişti. Japonlar sınır ihlalleri biçimindeki bazı olaylarla Rusların savunma gücünü denemişlerdi. Bu tür bazı çatışmalar 1938'de ortaya çıktı ve Mançurya ve Moğolistan sınırında sonraki yıl Rus ve Japon güçleri arasında geniş çaplı bir çatışma vukû buldu. Gerçekte bu ilan edilmemiş savaş iki uydu devlet olan Mançurya ve Moğolistan arasındaydı ve her ikisi de Japonya ve Rusya'dan tam destek görüyordu. Bu denemenin sonuçları Japonya'yı hayal kırıklığına uğrattı ve Japon güçleri büyük kayıplar vererek geri çekildi. Bununla beraber bu tek direnmede elde edilen başarı da Ruslara bir savaşa girmeyi göze alacak cesareti vermemişti. Ruslar, batı sınırlarında yükselen yakın tehdidin gitgide kendini belli etmeye başlaması nedeniyle, Uzak Doğu'da kaçınmaları mümkün olan herhangi bir çatışmaya karışmama kararı aldılar.

İtalya'nın 1935'de Etiyopya işgaline girişmesiyle batıda yıllardır süren hassas politik denge bozulmuştu. Faşizmin Afrika'da kazandığı başarıların verdiği cesaretle, İspanya sağcıları General Francisco Franco liderliğinde 17 Temmuz 1936'da İspanya'nın Cumhuriyetçi Hükümeti'ne karşı silaha sarıldı. Demokratik ülkelerdeki kamuoyu az bilinen uzak Afrika ülkelerinin akıbetiyle çok da ilgilenmiyorlardı; ama Avrupa kıtasındaki savaş hepsini doğrudan ilgilendiriyordu. Fransa daha şimdiden iki güçlü totaliter devletle sınırdaş olmuştu ve özellikle Pirene dağları ötesinde ortaya çıkan olaylardan fazlaca etkilenmişti.

Rusya coğrafi olarak İspanya'dan uzak ise de, politik açıdan demokratik ülkelerden daha yakındı. Moskova'nın dışişleri sözcüsü Litvinov, barışın bölünmez olduğu ve yeryüzünün herhangi bir yerindeki savaşın tüm insanlığı tehdit edeceği hususunu devamlı dile getiriyordu. Öte yandan İspanya Komünist Partisi, Cumhuriyetçi Hükümet'e tam destek vermiş ve derhal Komintern İcra Komitesine, yani Moskova'ya yardım için başvurmuştu.

Doğrudan fakat sınırlı biçimde hareket kararı alındı; arkasından Sovyet "gönüllüleri", askeri teçhizat ve diğer malzemeler İspanya'ya gönderildi. Sovyetler Birliği kendisine sadık olan harekete herhan-

gi bir Avrupalı hükümete yaptığından daha çok destek vermiş ise de, İspanya olayına müdahalesi Fransa ve İngiltere'deki muhalif kamu oyunun baskısı altında yarı yarıya azaltıldı ve aslında verilen destek yavaş yavaş çekildi. Demokratik ülkeler meselenin özünü kavrayamadıkları için Franco'nın kazanmasına tedrici surette göz yumuldu (İspanya iç savaşı 1939'a kadar sürdü) ve onun zaferi Almanya ve İtalya'nın saygınlığını önemli ölçüde artırdı.

Rusya'nın İspanya'ya müdaheledeki başarısızlığı, Rusların Fransa ve İngiltere ile olan ilişkilerinin bozulması, Avrupa ve Afrika'da faşizmin ve nazizmin meşum yükselişi, Sovyet hükümetini bu olayların Rusya'da da yankısını bulacağı endişesine sevk etti. 1937-38'deki büyük temizlik, Sovyet yöneticilerinin korku ve endişesinin boşuna olmadığını gösterdi. Ocak 1937'de üyeleri aralarında Riyatakov, Radek ve Sokolnikov'un da bulunduğu "Troçkist Merkez" teşkilat mensupları Sovyet hükümetini yıkmaya yönelik bir eyleme girişmiş ve Almanya, Polonya ve Japonya ile işbirliği konusunda temasa da geçilmişti. Bu önemli siyasî şahsiyetlerden sadece Radek on yıllık bir hapis cezası alarak kurtulmuş; diğerlerinin çoğu idam edilmişti. Mart 1938'de bir başka büyük halk mahkemesi aralarında Bukharin, Rikov ve Birleşik Siyasî Polis Departmanı eski şefi Yagoda'nın da suçlandığı "sağcı blok ve Troçki taraftarları" ile ilgili yargılamayı hâlâ sürdürüyordu. Bunların da çoğu gene idama mahkum edildi.

Kızıl Ordu'da Mareşal Tukaçevsky'nin liderliğindeki suikast olayında şahitliğine ilk başvurulan kişi Radek'ti. Az sonra Tukaçevsky ve diğer önde gelen bir çok ordu komutanı, - ki çoğu iç savaş gazisiydi- tutuklandı, ölüm cezasıyla yargılandı ve cezaları derhal infaz edildi.

Dış dünyada bu temizlik hemen herkes tarafından Sovyet hükümetinin iç zayıflığı ve hatta komünist rejimin çözülüşü olarak değerlendirildi. Hem Avrupa'da hem de Amerika'da kamuoyunda Rusya'ya karşı yeni bir öfke dalgası kabardı. Stalin, şahsi düşmanlarından devletin bütünlüğünü bahane ederek intikam almakla suçlanıyordu. Mahkum edilenlerin itirafları çok az gerçekçiydi ve bunların işkence altında söylendiği ya da aylarca süren zorlamalar neticesinde elde edildiğine inanılıyordu.

5. Ekonomik gelişme, 1935-38

1934'den 1939'a kadar siyasî kargaşa ve parti entrikaları ile geçen kader yıllarında devrime önderlik etmiş kişilerin çoğunun temizlenmesi ve idam edilmesine rağmen, halkı sanayileştirme yolundaki Sovyet çabaları artan bir gayretle sürdürülmüştü. Sanayi projelerin bir çoğu daha erken başlatılmış, ikinci beş yıllık planın yürütülmesiyle uygulamaya konulmuş; diğerleri ise bu dönemin sonlarında resmen uygulanmaya başlanan üçüncü plan ile hayatiyet kazanmıştı. 1934 Ocak ve Şubat ayında toplanan Komünist Parti 17. Kongresi'nin ilk oturumlarında ikinci planı hızlandırmak için bir dizi revizyon tavsiye edildi. 1934'de Sovyetler Birliği'nin Halk Komiserleri Konseyi ve Merkezi İcra Komitesi tarafından onaylanan bu düzeltilmiş plan, emeğin verimliliğinin yükseltilmesi, birim maliyetlerin düşürülmesi, üretilen malların kalitesinin artırılması ve özellikle ağır sanayide makineleşmeyi artırmayı öngörüyordu. Tüketim malları istihsalini artırmayı hedeflemesi nedeniyle bu plan, aynı zamanda hafif sanayinin planın bir parçası olarak yeniden yapılandırılarak ülke genelinde değil, yerel düzeyde merkeze bağlı olmadan esas sorumlulukların yerel idarelere verilmesini hedeflemekteydi. Ağır sanayinin coğrafi yeniden dağılımı da hız kazandı. Ural ve Sibirya sanayi temellerinin atılmasına ve hem de bu geniş ve verimli doğal kaynakların işletilmesine hiçbir dönemde olmadığı kadar çaba harcandı ve bu nedenle en azından Rus askeri sanayisinin potansiyel işgalcilerin ulaşamayacağı doğuya taşınması öngörüldü.

İkinci sanayi planı uygulamasıyla bir dizi büyük sanayi kombinasyonları inşa edildi veya daha da geliştirildi; bunlardan biri olan Ural - Kuznetsk Tesisi belki de en önemlisidir. Büyük Magnitogorsk projesinin başlayıp kısmen yürürlüğe konduğu 1934 yılında Ural bölgesinde madenciliğin gelişmesiyle metalürji fabrikalarının dikilmesi yolunda daha ilk planda da öngörülmüş olan önemli gelişmeler kaydedilmişti. 1932 yılındaki Komünist Parti 16. Kongresi'nde Ural bölgesinin demir ve Batı Sibirya'daki Kuznets havzasının kömür kaynaklarının bir havuzda toplanması kararlaştırıldı. Bu iki yer arasındaki uzaklığın 1200 milden fazla olması nedeniyle kömürün Sibirya'dan Kuznetsk'e demir yoluyla taşıma kararı alındı. Bu maksatla kullanılan kamyonların tam ka-

pasite çalışmasını sağlamak için dönüşlerinde demir yüklendi. İşin büyüklüğüne rağmen plan yürütüldü, zamanında uygulamaya konuldu ve yıllarca iyi bir biçimde işledi. Mamafih, bir müddet sonra Ural bölgesine daha yakın olan Kuzey Kazakistan'da çok büyük miktarda kömür kaynakları keşfedildi. Bu yeni sahanın keşfedildiği sırada Kuznetsk havzasına bağlı olan Ural projesi hayata geçirilmişti. Bu arada metalürji tesisleri Kuznetsk'de işlemeye başlamıştı ve traktör, otomobil, lokomotif, turbo jeneratör ve diğer makineleri üreten bir dizi fabrika Volga'nın her iki yakasında Moskova, Harkov, Stalingrad, Gorky, Ufa ve Sverdlovsk gibi muhtelif kentlerde tamamlanmıştı.

Uluslararası tehdit belirginleştikçe Ural ve Sibirya sanayi bölgesini savunmanın önemi de gittikçe artıyordu ve 1938 yılında üçüncü beş yıllık planın uygulanmaya başlanmasıyla hükümet doğuda halen sürmekte olan sanayi çalışmalarını hızlandırmaya karar verdi.

Sovyet petrol sanayisinin önemli bir kısmı, o güne kadar kuzeybatıda Ukrayna üzerinden veya güneyden İran ve Türkiye üzerinden kolayca vurulabilecek olan Kafkaslardaydı. Sovyet hükümeti, Volga ve Ural arasında yeni petrol kaynakları bulunduğunda bunu en güzel müjde olarak gördü. Bu yeni sahayı geliştirmek için hararetli çalışmalar başladı ve buraya "İkinci Bakü" adı verildi ve henüz 1939'da bir dizi petrol kuyusu faaliyete geçirildi.

Sovyet ağır sanayi üretimindeki artış miktarı Tablo 1'de görülebilir.

TABLO 1

Sanayi	*Birim*	*1932*	*1938*
Kömür	milyon ton	64	132
Petrol	milyon ton	22	32
Pik demiri	milyon ton	6	14
Çelik	milyon ton	6	18
Otomobil	bin	23	211
Traktör	bin	50	176
Makine	milyar Ruble (1926 - 27 fiyatları)	18	33
Kimya	milyar Ruble (1926 - 27 fiyatları)	2	6

Hafif sanayideki (Tablo 2) gelişme daha az iç açıcıydı. Uluslararası gerginlik, Sovyet yöneticilerini gerek savunma gerekse savaş amaçlı silah üretimi ve askeri yatırımlar konusunda ulusal bir seferberliğe zorlamıştı.

Ulaşım sahasında da benzer gelişmeler yaşanmaktaydı. Moskova-Volga Kanalı'nın inşası bir bakıma Moskova'yı bir liman haline getirmişti ve kanallar ve bağlantılar bu dönemdeki en önemli mühendislik çalışmalarından biriydi. Demiryolu alanında önemli ilerlemeler vardı; en iddialı proje, Uzak Doğu yönünde Baykal Gölü'nün kuzey sahilinden Ohotsk'a giden ikinci ana hat inşaatıydı. Fakat ulaşım sistemine yapılacak bu önemli eklenti, Almanya ile savaş başladığında henüz tamamlanamamıştı. Genel olarak demir yolu ağının daha yavaş geliştiği söyleniyordu. Uzunluğu 1913'de 58 bin kilometreden fazla olan demir yolu rayları 1932'de 83 bin ve 1940'de 100 bin kilometreye varmıştı. Bununla beraber demir yollarının taşıma kapasitesi uzunluğundan daha fazla artmıştı. Demir yoluyla nakliye kapasitesi 1913'de sadece 132 milyon ton iken, 1932'de 260 ve 1940'da 553 milyon tona ulaşmıştır.

TABLO 2

Sanayi	Birim	1932	1938
Pamuk dokuma	milyon metre	2.694	3.491
Yünlü dokuma	milyon metre	88	114
Ayakkabı	milyon çift	94	213
Kağıt	bin ton	479	834
Toz şeker	bin ton	828	2.530

Tarım alanındaki gelişme, traktör ve tarım makineleri üretimindeki ve başta ABD olmak üzere dışarıdan yapılan ithalattaki kararlı yükseliş tarafından doğrudan etkilenmiştir. İkinci beş yıllık plan ile beraber Sovyetler Birliği'nin belli başlı tarım bölgeleri Ukrayna, Kuzey Kafkasya ve Batı Sibirya'daki 6 binden fazla makine traktör istasyonu kollektifleşmiş tarıma hizmet ediyordu. Aynı zamanda istasyonlar tarafından işletilen traktör sayısı 1930'da 7 bin iken 1941'de 454 bine ve hasat kombinalarının sayısı 1932'de 3 bin iken 1939'da 125 bine çıktı. Makine-traktör istasyonları, tarım kesimine sunduğu teknik hizmete ek olarak, hem

sanayi ile tarım arasındaki önemli ekonomik ve sosyolojik irtibat vasıtası, hem de genç kız ve oğlanların yeni mekanik uygulama eğitiminden geçirildiği merkezler olarak da hizmet verdiler.

Aslında hükümet tarafından toplu tarımın iki türü *sovhoz*'lar (devlet çiftlikleri) ve *kolhoz*'lar (kollektif çiftlikler) denenmiş ve bunlardan ikincisi tüm üstün özellikleriyle daha önemli hale gelmişti. 1939 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde 4 bin civarındaki *sovhoz* 12 milyon hektardan ve 242 bin *kolhoz* da 117 milyon hektardan fazla sulanabilir araziyi elinde bulunduruyordu. "Yeni Ekonomi Politikası" [NEP] döneminden arta kalan 1 milyon 300 bin bireysel çiftçi 1 milyon hektardan daha geniş olan kendi topraklarında tarımla uğraşıyordu. Başlarda *kolhoz*'ların iç işleyişleriyle ilgili önemli karışıklıklar vardı. İki farklı plan aynı anda yürürlüğe konmuştu; biri titiz bir kollektifleşmeye diğeri daha gevşek bir ortaklaşmaya yoğunlaşmıştı. 1934 yılının sonlarına gelindiğinde her iki planın bazı unsurlarını içeren daha üstün bir orta uygulama şekli ortaya çıktı ve 1935'de *kolhoz*'lar için "Stalin Kanunu" da denilen değiştirilmiş kanun yürürlüğe girdi. Bu yeni örgütlenme sistemi muhtemelen Kirov'un tavsiyelerinin bir sonucuydu. Her bir *kolhoz*, elinde bulundurduğu toprak için imtiyaz ve tapu elde etmiş; toprak hâlâ yasal olarak devlete ait ise de, çiftlikler daimi olarak her bir *kolhoz*'un denetimine bırakılmıştı. Böylece daha başarılı *kolhoz* mensuplarına kendi faaliyetlerinin ürünlerinin kendilerinde kalması, daha etkisiz grupların çıkarına kullanılmaması kaydıyla kabul edilmişti.

Buna ek olarak mensuplara kollektif içinde yeni haklar verilmişti. Buna göre her bir üye topraktan elde edilen üründen hektar başına bir çeyrek olmak üzere küçük bir kısmı üzerinde kişisel tasarruf hakkına sahipti ve bu ürünler sahipleri tarafından istenildiği gibi kullanılabiliyordu. Ayrıca her bir üye *kolhoz*'un ürettiği toplam değerden pay alıyordu. Bütün kollektifler tahılı belli bir kota çerçevesinde ve diğer ürünler belirli fiyatlardan hükümete satma koşuluna bağlanmışlardı ve makine-traktör istasyonlarına hizmetleri karşılığı genelde tahıl olarak ödeme yapmak zorundaydılar. Fazlasını ise açık pazara sunma konusunda serbesttiler.

Her ne kadar 1939 yılında Rusya'nın yeni ekonomik yapılanması tamamlanmamış ise de, kuşkusuz yeni rejim bir miktar istikrar sağlamıştı. Gerçi giyim ve diğer tüketim mallarına olan talep hâlâ üretimin çok üzerindeydi; fakat durum kararlı bir biçimde açığın kapandığını göstermekteydi. 1935'de ekmek ve diğer yiyecekler, 1936'da ise sanayi malları için dağıtılan karnelerin kaldırılması yaşam standardının temelde geliştiğini gösteren karakteristik bir işaretti.

6. Münih Paktı

1937-38'de yapılan temizlik Sovyetlerin uluslararası itibarını büyük ölçüde sarsmıştı. İki alanda Moskova'nın diplomatik izolasyonuna yönelik çalışmalar uygun bir ortama kavuşmuştu; ilk olarak terörist Moskova hükümetiyle kurulacak bir ilişkinin politik etiği çiğnemek anlamına geleceği öne sürülüyor; ancak, realist politikacıların nadiren sadece etik değerlerle hareket ettikleri noktasından hareketle de şu tez ileri sürülüyordu: Sovyetler çekişmeler nedeniyle bariz bir biçimde zayıflır ve yıkıma gitmektedir, dolayısıyla onunla yapılacak herhangi bir anlaşma faydasızdır. Her ne kadar Litvinov Cenevre'de Sovyetlerin durumunu ortaya koymaya devam ediyor ise de, dünya basınında Rusya'nın politik ve askeri ünü çok katı biçimde karalanmıştı ki, Sovyetler Birliği 1938 yılına milletler camiasında çok haşin bir dostla kader kavşağına gelmişti.

10 Mart 1938'de Hitler'in birlikleri Avusturya'ya yürüdü. Birçok açıdan bu hafta sonu harekatı kesin başarı kazanmıştı. Bu sırada Avusturya halkının *Üçüncü Reich*'e katılmak istemediği yönünde bazı belirtiler vardı ve bu iki Cermen halkının birliğine büyük Avrupa ülkeleri tarafından önceleri itirazlar yapılsa da, şimdi bu, doğal ve hemen hemen kaçınılmaz olarak görülüyordu.

Merkezî Avrupa'daki güç karmaşası ve değişiklikleri hızla Fransız-Çekoslovak ittifakının geçerliliğinin sınandığı bir anı da beraberinde getirdi. İç politik çekişmelerle dağıtılan, İspanya'da yükselen tehdide karşı koymadaki başarısızlıkla ümitsizliğe dü-

şürülen ve hâlâ güvenilmez emellere sahip olan Sovyetler gibi bir devlet varken, Fransa şimdi mihmandarlık etmesi için İngiltere'ye yönelmişti. Her ne kadar Chamberlain, liberal gruplar tarafından Nazi karşıtı eğilimlerin açımlanması için zaman zaman zorlanıyor ise de, İngiltere'de yatıştırma ya da savaş tehdidine karşı taviz verme politikasına sıcak bakılıyordu. İngiliz muhafazakârlarının Hitler'e duydukları nefretin ve korkunun daha fazlasını Sovyetler'e duydukları kesindi ve onlara göre ideal olan politika Hitler'in ilerleyişini doğuya yöneltmek ve böylece Avrupa'da nispi bir sükûnet sağlamaktı. Bu süreçte yaşananlar Hitler'in Rusya'ya karşı mutlaka bir savaş planladığını göstermekle beraber, öncelikle Merkezî Avrupa'yı ele geçirmek istediğini gözler önüne sermişti. Bununla beraber Hitler, *Mein Kampf*'da belirttiği „infiltrasyon" siyasetini mümkün olduğunca uygulamayı ve istediklerini yavaş yavaş elde etmeyi tercih etmek suretiyle çok temkinli davranacak kadar kurnazdı. Hitler Avusturya'nın ilhakından hemen sonra Çekoslovakya'ya saldırsaydı, Chamberlain da Fransa'ya Çek müttefikine yardım için yol vermeye zorlanmış olurdu. Bu husus Hitler için gayet açık olduğundan, maksadına Sudeten sorununu çıkararak ulaşmayı seçti. Bunun ardından Bohemya'nın kuzey sınırı boyunca uzanan Çek "Maginot Hattı"nı elde etmek ve Çekoslovakya'yı tek bir kurşun dahi atamayan savunmasız bir bakiye devlet haline çevirmek mümkün olabilirdi.

Çekler Hitler'in kendi hükümranlıklarını tehdit etmesini protesto ettikleri zaman, İngiltere uzlaşma olanakları konusunda koşulları belirlemek ve öneriler hazırlamak için mühim bir mesai sarfeden Lord Runciman başkanlığındaki özel bir misyonu yola çıkardı. Böylece Çeklerin başına, en azından psikolojik olarak gelebilecekler konusunda yürütülen bu yöntem üzerinde uzlaşıldı ve bu da müteakip Münih Paktı'nı hemen hemen kaçınılmaz hale getirdi. Azınlık gruplara karşı bir patlamaya yol açabilecek uzlaşmaz tutumları nedeniyle şimdi Çekleri suçlamak mümkün olacaktı ve İngiltere ve Fransa bu koşullar altında "kendi istekleri hilafına Sudeten Almanlarını Çekoslovakya sınırları içinde tutmak" için mücadele etmenin, üstelik yatıştırma politikasının yoğunlaştığı bir ortamda, aptallık olduğu hususunda hemfikirdiler. Fakat

Çekler bu duruma karşı itiraz etmeye devam ettiler ve 1938 yılında savaşın patlaması kaçınılmaz bir hale geldi. Endişe verici olan uzlaşma isteğinin gerçekleşmeyecek oluşu ve hem İngiltere'nin hem de Fransa'nın bir sıcak çatışma durumunda Ruslara ne niyette olduklarını anlamak için yaklaşmalarıydı. Sovyetler Birliği savaş yapacağı intibasını uyandırmıştı. Litvinov durumu ana hatlarıyla Milletler Cemiyeti'nde ortaya koymuştu. Öte yandan Rusya'nın Polonya'yı Hitler'in muhtemelen bir saldırı düzenleyeceği Çekoslovakya'dan ellerini çekmesi konusunda uyarması için fırsat doğmuştu. Fransızlar bu konuda diplomatik açıdan bölünmüş ve hatta kafaları karışmış olmakla birlikte, Eylülün ortalarına kadar Fransız basını Fransa'nın sözünü tutacağı konusunda ısrar ediyordu. Bu noktada Chamberlain, Godesberg'e gidip Hitler'le müzakere etmeye karar verdi. Avrupa'da tesis edilen zayıf ve emniyetsiz Nazi karşıtı cephesi tamamen çöküyor gibi görünüyordu. Rusya sadece Fransa'nın anlaşmasına riayet etmesi hususunda müdahil olmak için kendisini mecbur hissetmişti. Çekoslovakya devlet başkanı Benes, Sovyet hükümetiyle Prag'daki Rus elçi Aleksandrovsky vasıtasıyla temas kurdu ve eğer Fransa sözünde durmazsa Rusya'nın Çekoslovakya'yı destekleyip desteklemeyeceğini sordu. Bir kez daha cevap olumluydu; fakat bir süre sonra Çekoslovakya bakanlar kurulunun ülkenin kaderini İngiltere ve Fransa'ya havale edilmesi konusunda fikir birliğine vardığını öğrenecekti. Mussolini'nin önerisiyle İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'yı temsilen dört devlet adamı (Chamberlain, Daladier, Hitler ve Mussolini) sorunun halli için Münih'te toplandı. Rusya yalnızca bu toplantıya davet edilmemekle kalmamış, aynı zamanda yakınlarda toplanacak konferans için de önceden bilgilendirilmişti. Toplantıda, hemen hemen hiç kafa yorulmadan Çekoslovakya'nın kaderi dört adam tarafından belirlendi ve 1 Ocak gecesi Sudeten bölgesinin ve Çeklerin tek savunma hattı olan Küçük Maginot'un Hitler'e verilmesi yönünde bir karar alındı

7. Sovyet-Alman saldırmazlık paktı

Münih Paktı, Rus yönetimini korkutmuş ve alarma geçirmişti. Bu pakt, onlara, Batı demokrasileri ile Almanya ve onun uyduları

arasındaki bir yakınlaşma ve doğuda Nazilere serbestçe hareket imkanı sağlayan bir anlaşma gibi gelmişti. Sovyetler'in İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü en iyi ilişkiler dahi hiçbir zaman samimi olmamıştı ve Münih anlaşmasının imzalanmasıyla Sovyet yöneticileri demokrasilerin yüksek gayeleri ve samimiyeti konusunda besledikleri az bir inancı da kaybetmişlerdi. Hitler'in doğrudan Rusya'yı vurduğu bir zamanda Fransa ya da İngiltere'den herhangi bir muhalefete karşı koyabileceği gerçeği bunun bir kanıtıydı.

Bununla beraber Hitler'in yeni ihtirasları Chamberlain'a da çok aşırı gelmişti. Hitler 14 Mart 1939'da Prag'ı işgal ettiğinde, herhangi bir batılı güçten muhalefet görmeksizin Çek devletini çiğnemesine göz yumulduğu gerçeği göz önündeyken, bu tarihten sonra İngiltere'nin savaş hazırlıklarına başladığı da bir gerçektir. Yine de hazırlıklar yavaş ilerliyordu ve bu geç kalmış girişimde dahi İngiliz hükümetinin tehlikenin gerçek boyutları hakkında gerçekçi bir fikre, güç dengeleriyle ilgili gerçekçi bir kavrayışa ve her şeyden önce Sovyetler Birliği'yle derhal muteber bir anlaşma imzalamanın kaçınılmaz gerekliliği hakkında bir konsepte sahip olmadığı ortadaydı.

8 Nisan 1939'da Litvinov dışişleri komiserliğinden istifa etti ve görevi başbakan (Halk Komiserleri Konseyi başkanı) Viyaçeslav Molotov devraldı. Litvinov yıllardır ortak güvenlik politikası konusunda yoğun biçimde çalıştığı için, bu değişikliğin anlamı meselelere vakıf olan herhangi biri için gayet açıktı. İstifasının dünya kamuoyuna duyurulması, Sovyet hükümetinde Litvinov'un uzun yıllardır yerleştirmeye çalıştığı ortak hareket etme ümidinin kalmadığının ilanıydı. Sovyetler Birliği, en iyimser halde, farz edilen önceki taahhütlerinden artık kurtulmuştu. İlginç olanı ise, bu sırada olayın yankılarının İngiltere ve Fransa tarafından tam olarak kavranamış olmasıdır. Olayı Almanlar daha doğru bir yaklaşımla ele almışlardı. Chamberlain'ın batıda Sovyetler aleyhine yatıştırıcı rolünü üstlenmesinden beri, Stalin'in şimdi aynı oyunu onlar aleyhine oynamak için hazırlandığı bir gerçekti. Yine de Stalin demokratik ülkelerle olan müzakere kapılarını hemen kapamadı; 17 Nisan'da Moskova'da Molotov İngiliz ve Fransız elçilerine Alman saldırganlığına karşı üçlü bir ittifak önerdi. Fransız

temsilcileri Rusların önerisine sıcak bakıyorlardı, ama Londra ilgi göstermedi. Molotov, 31 Mayısta Yüksek Sovyet'e hitaben yaptığı konuşmada teklifini tekrarladı ve bu sırada sol kesim ve işçi gruplarının baskısı sonucu Chamberlain Moskova'da meseleyi müzakere için elçi göndermeyi kabul etti. İngiltere, müzakereyi bizzat yürütmek veya İngiliz hükümetinden önemli bir temsilciyi göndermek yerine meseleyi yürütebilecek yeterlilikte ve otorite sağlayabilecek kapasitede olmayan William Strang adında alt düzeyde bir bürokratı gönderdi. Strang tarafından Moskova'da haftalarca yürütülen müzakerelerden dişe dokunur bir sonuç çıkmadı. Ruslar, hem Polonya'nın hem de Baltık ülkelerinin doğrudan veya dolaylı bir saldırıya karşı güvence altına alınmalarında ısrar ettiler. İngiliz tarafı, sadece doğrudan saldırganlık konusunda konuşmak üzere hazırlanmıştı. Küçük bir ayrıntı gibi görünmesine rağmen bu durum müzakerelerin durmasına sebep oldu. Ruslar, bir veya daha çok Baltık ülkesine Alman "sızması" ihtimali üzerinde duruyorlardı ve Çekoslovakya'nın başına gelen türde yavaş yavaş oluşacak bir parçalanmanın önüne geçmek için müttefik haline gelinip gerekli teminatların verilmesini ümit ediyorlardı. İngilizlerin bu konudaki tutumu belliydi ve İngiltere'nin hangi şartlar dahilinde savaşa girmek zorunda kalacağı hususunun kendisi tarafından belirlenmesini istediği için Rusya'nın endişesini giderecek bir teminat verme konusunda isteksizlerdi.

İngiltere ile yapılan görüşmelerin sürdürülmesinin imkansızlığını, İngilizlerin karar vermeyi kasten erteledeklerine kanaat getiren Ruslar, Almanya'yla bir ticarî anlaşma yapılması konusunda yeni müzakerelerin başlatılması teklifinde bulunarak Berlin'e dostça bir yaklaşım sergilediler. Yine de İngiltere ve Fransa'yla yapılan görüşmeler kopmamıştı ve daha doğrusu yeni bir tiyatro sahnelenmeye başlanmıştı. Anglo-Fransız askeri heyetleri Kuzey Denizi üzerinden gemiyle Leningrad'a gelmişlerdi ki, hava taşımacılığının gözde olduğu bir zamanda en yavaş seyahat şekli bu idi. Heyet gelir gelmez müzakereler başladı, fakat bir kez daha bilinen engeller nedeniyle netice alınamadı. Ruslar, kendilerinin Polonya'ya ve Baltık ülkelerine yapılacak bir Alman saldırısı durumunda askeri birlik göndermek üzere yetkilendirilmesinde ıs-

rar ediyorlardı. İngiltere ise bunun Rus ordusuna Avrupa yolunu açmasından korkuyordu ve üstelik hem Polonya hem de Baltık ülkeleri Kızıl Ordu'nun kendi topraklarına girmesine yönelik herhangi bir teklife karşıydılar. Ruslar gerçekçi ve etkili bir işbirliği planının yapılamayacağı kanaatine vardı. Sovyet yöneticileri artık Rusya'yı savaşın dışında tutacak tek yolun Almanya ile anlaşma yapmak olduğunun bilincine varmışlardı.

21 Ağustosta Berlin'de Almanların Sovyetler Birliği'ne 200 milyon Marklık kredi vermesini taahhüt eden yeni bir Sovyet-Alman ticaret anlaşması imzalandı. İki gün sonra Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop uçakla Moskova'ya geldi ve 24 Ağustos (anlaşmaya 23 Ağustos olarak geçti) gece yarısı saat 1'de Almanya ile Sovyetler Birliği arasında saldırmazlık anlaşması imzalandı. Anlaşma şartlarına göre taraflar birbirlerine karşı herhangi bir tecavüzden, saldırgan tutumdan kaçınacak, gerek ferdi ve gerekse toplu herhangi bir saldırıda bulunmayacaklardı. Gelecekte sözleşmenin tarafları arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlık ya da çatışma dostâne müzakerelerle ve tamamen barışçıl yöntemlerle çözülecekti. Anlaşmanın geçerlilik süresi on yıl olarak belirtilmişti.

İngiltere, 25 Ağustosta Polonya ile bir işbirliği anlaşması imzalayarak buna karşılık verdi. İngiltere'nin bu hareketi bir cesaret gösterisiydi, fakat duruma yönelik gerçekçi bir hareket olduğu konusu şüpheliydi. Rusya ve Almanya arasında imzalanan anlaşmayla atılan nihai adımı engellemeye yönelik hiçbir şey yapılmamıştı ve 31 Ağustosta Yüksek Sovyet Alman- Sovyet paktını oybirliğiyle kabul etti.

ON ALTINCI BÖLÜM
SOVYETLER DÖNEMİNDE RUS KÜLTÜRÜ

1. Eğitim ve kamu sağlığı

Şimdi de 1920 ve 1930'larda Rusya'daki kültürel yaşantıya bir göz atalım. 1890'dan 1914'de kadar eğitim alanında görülen ve belli bir program çerçevesinde yürütülen istikrarlı gelişmeye bölüm 11 ve 12'de değinilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı ve özellikle devrimin ilk yıllarındaki genel kargaşa Rus eğitim sisteminde büyük bir tahribat meydana getirmişti. İç savaş sırasında eğitim hizmetlerinin çöküşü sadece binlerce okul binasının yıkılması dolayısıyla değil, aynı zamanda yakıt yokluğu gibi genel bir sıkıntı nedeniyle binalar hâlâ ayakta dursa dahi derslere devam etmenin imkansız oluşundan da kaynaklanmıştı. Birinci Dünya Savaşı ve iç savaş sırasındaki insan kaybı en çok askerlik çağına gelmiş gençlerden, ülkenin en eğitimli neslinden olması sebebiyle eğitim düzeyinde ciddi bir gerileme olmuştu. Sadece nispeten normal koşulların tedrici dönüşümü ve iç savaşın yaralarının Yeni Ekonomi Politikası'nın uygulamaya koyulmasını takip eden yıllarda sarılması mümkün olmuştu. Düzenin restore edilmesinden hemen sonra yukarı doğru çıkan trend yeniden başlayan savaşla durmuştu. 1926 yılına gelindiğinde ülke 1914 yılındaki yüzde 45'lik oranı geçip yüzde 51'lik bir okur yazar oranına ulaştı ve bu dönemden itibaren Sovyet Rusya'da eğitim istikrarlı bir yükseliş gösterdi. 1934 yılından itibaren okul çağına gelmiş çocukların

genel temel eğitimindeki hedeflere sonunda ulaşılmıştı ve aynı zamanda yetişkinler arasındaki okur-yazar olmayanların oranını sıfırlamak için özel çaba sarf ediliyordu. Eğitim alanındaki gelişme aslında devrimden çok önceki dönemlerde başlatılan kültürel gelişmenin devamıydı ve halkın Marksist ilkelerle tanışması şimdi Sovyet eğitim çalışmaları için ek bir uğraşı olmuştu. Fiziki olanakların yıkılması nedeniyle devrimin ilk yıllarında eğitimin ciddi engellerle karşılaştığı vakıasına rağmen, söylenebilecek tek olumlu şey, aynı yıllarda Rusların ilerici eğitim metotlarıyla cesur tecrübelere girişmiş olmasıdır. Bu tecrübeler yeni sistemin örgütleriyle modern pedagojik teknikler kullanılarak kazanılmıştı. Örneğin metotların çoğu John Dewey'in teorilerinin etkisini yansıtıyordu. Bu tecrübe döneminde "devrimci" eğitim sisteminin öz yönetime sahip öğrenciler denemesinde olduğu gibi bir dizi uç örnekleri kabul edildi; ancak, kısa bir denemeden sonra bu örneklerin çoğu terk edildi ya da değiştirildi. Bazı kullanışsız projelere bir süreliğine ciddi bir biçimde girişilmiş olması gerçeğine rağmen, bu, aynı zamanda yeni düşüncelerin denenmesi fırsatını doğurmuş ve kuşkusuz çok da faydalı olmuştu.

Sovyet otoriteleri ilkokul eğitimine verdiği önemi, orta eğitim, teknik eğitim ve üniversite eğitiminin geliştirilmesinede vermişti. Birinci beş yıllık planın uygulanmaya başlamasıyla yüksek eğitim tesislerinin sayısında dikkate değer bir artış olmuştur. Bütün Rusya'da açılan çok sayıda yeni okul ve teknik konularda yoğunlaşan meslek okulları, devâsâ sanayi projeleriyle eşzamanlı olarak yapılandırılıyordu. Öte yandan Sovyetler Birliği meselelerine intibak edecek biçimde yeni tipte çok sayıda eğitim merkezi kurulmuştu. Traktör sürücüleri için düzenlenen özel kurslar, hem genel hem de mesleki eğitim sağlayan yeni uygulamaların tipik bir örneğiydi; bu hususi uygulamalar, tarımın kollektifleşmesi için gerekli temel bilgileri sağlıyordu. Birkaç yıl içinde Sovyetler Birliği binlerce genç bilim adamı, sağlık ve sosyal alanlarda çalışan hizmetli ve teknisyen yetiştirdi ki, bunlar makineleşmiş, kollektifleşmiş ve sanayileşmiş yeni bir ulusun üzerinde yükselmeliydiler ve öyle de olmuştu.

Eğitimle ilgili olarak bu yıllara dair bazı göstergeler, ulaşılan neticeler hakkında bilgi vermektedir. 1914'de Rusya'da 1921'deki sınırlar dahilinde, 7 milyon 236 bin öğrencinin okuduğu 104 bin 610 ilkokul vardı. 1936'da ise Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 20 milyon öğrencinin okuduğu 164 bin 81 okul mevcuttu. 1936'dan 1940'a kadar 10 binden fazla yeni okul açılmış ve ilkokulda okuyan öğrenci sayısı 1940'da 25 milyonu geçmişti. Orta okul ve üniversiteler ve burada okuyan öğrenciler daha da yüksek oranlarda artmıştı. 1913'den 1939'a kadar üniversitelerin ve üniversite seviyesindeki teknik okulların sayısı 71'den 448'e ve öğrenci sayısı 85 binden 371 bine çıkmıştı.

Sovyetler Birliği'nin eğitim sistemi Üniversite Eğitim Komitesi'nin sorumluluğundaki alan hariç olmak üzere, Sovyetler Birliği'nin her bir cumhuriyetinin Halk Eğitim Komiserliği'nin sorumluluğu altındaydı. Bunların çoğu devrim öncesindeki *zemstvo meclisleri** tarafından oluşturulan temel yapının dönüştürülmesinden ibaretti. Yeni rejim geldiğinde görevler, zemstvo meclislerinden alındı ve oluşturulan yeni yerel meclislere ve değişimin ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan çeşitli komitelere verildi.

Çarlık Rusya'sında zemstvo elbette diğer birçok işleve sahipti ki bunların içinde en önemlisi kamu sağlığını yürütmek, hastaneler inşa etmek ve halka ücretsiz sağlık hizmeti vermekti. Zemstvo tarafından yürütülen sağlık sistemi takdire şayan bir biçimde Rus köylerinin ihtiyaçlarına yönelikti. Zemstvo mensupları tarafından geliştiren maharetli program zamanın Avrupa'sına göre birçok yönden en iyisiydi. Ancak program Çarlık Rusyası'nın birçok eyaletinde zemstvo sisteminin olmaması nedeniyle ciddi bir genişleme gerektiriyordu. Eğitim programı gibi kamu sağlığı ve sağlık hizmetleri de iç savaş sırasında büyük bir sekteye uğramıştı. Bununla beraber düzenin yeniden sağlanmasıyla Sovyet hükümeti sadece tahrip olmuş sağlık tesislerini restore etmekle kalmadı, bu tesisleri büyüttü de. Kamu Sağlığı Komiserliği'nin merkezi yönetiminde yerel meclisler zemstvo hastane sisteminin yükümlülüklerini üstlendiler. Miras alınmış olan mekanik donanımın en iyi

* Vilayet meclisleri.

unsurlarının işletilmesi söz konusuydu ve Sovyetler bu sırada Alman saldırısına kadar gittikçe gelişen uzun vadeli ve iyi dengelenmiş kollektif bir sağlık sistemini oluşturma yeteneğine sahipti.

Sovyetler Birliği'nde mevcut sağlık sistemi, kentlerde ve kırsal bölgelerde olduğu kadar tüm fabrikalarda ve büyük sanayi teşekküllerinde de "sağlık merkezleri" şeklinde düzenlenmişti. 1940 yılından itibaren 7 binden fazla fabrikada sağlık istasyonları kurulmuştu. 1913'de şehirlerde 90 bin olan hastane yatağı 1937 yılından sonra beş katına çıkmıştı. Kırsal bölgelerdeki hastane tesisleri 1913'den 1938'e üç katına, yatak sayısı da yaklaşık olarak 50 binden 150 bine çıkmıştı. Çocuk sağlığı konusunda da doğum evleri için önemli bir çaba harcanmıştı. Kırsal bölgelerdeki bulaşıcı hastalıklarla mücadele için gezici serum laboratuarları gibi yeni tipte sağlık kurumları geliştirildi. Sağlık tesislerinin artışı, Sovyet dönemi boyunca tıp eğitimindeki hızlı gelişime katkı sağladı. Eğitimli hekim sayısı Birinci Dünya Savası sırasında 30 bin iken, 1940'da 120 bine çıktı. Sovyetler Birliği'nde sosyal sağlık hizmetleri alanında elde edilen bu başarılara rağmen, katedilmesi gereken hâlâ çok mesafenin olduğunu söylemeye gerek yoktur. Hekim açığı özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendini göstermişti ve İngiltere'de olduğu gibi hekim de hasta da bir yığın evrak hazırlamak zorundaydı. Her zaman tıkırında gitmese bile bu sistem yine de işliyordu.

2. Marksist ideoloji

Ortaçağ Rusya'sında ve elbette bütün Avrupa'da, Hıristiyanlık temel manevi değerdi ve devletin ve toplumun dayandığı entelektüel değerdi. Kilise, birkaç yüzyıl boyunca, birçok ülkede halkın düşüncesi ve hareketleri üzerinde tam ve itiraz edilemez bir denetim uyguladı. Kilise, Avrupa'daki Rönesans'tan ve Büyük Petro tarafından Rusya'da yapılan reformlardan sonra tek merci statüsünü kaybetmeye başlamış ve çeşitli hür fikirler kilise dogmalarına karşı daha fazla meydan okumaya başlamıştı. Bununla beraber Rus devriminin arefesinde, Hıristiyanlık, ortaçağdaki gücünden uzak ve otoritesi önemli ölçüde sınırlanmış olmakla birlikte, hâ-

lâ hem Avrupa'da hem de Rusya'da medeniyetin manevi temeli olarak kabul ediliyordu. XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyılın başlarında gerçekleşen Fransız devriminin ve kilise karşıtı hareketlerin dikkatli bir biçimde süzgeçten geçirilmesinden sonra dahi, Rusya'nın Hıristiyan geçmişine rağmen kiliseyle olan bağlarını açıkça ve bilinçli olarak koparan ilk ve tek ülke olduğu hükmüne varılmalıdır. Tarihi açıdan bakıldığında, komünizmin, diğer din karşı hareketler gibi, dinle olan savaşında entellektüel hoşgörü yaratmak veya her türlü düşünce özgürlüğünü temin etmek için bir haçlı zihniyeti doğurmadığı belki daha önemli bir gerçektir. Aksine komünizm sadece sosyal düşüncenin denetimini tekeline almak için kilisenin otoritesini yıkmanın yollarını aramıştı. Kilise ideolojisi yerini aynı ölçüde etkin Marksist ideolojiye bırakmalıydı. Dolayısıyla komünistler tarafından kurulan rejim elbette yeni bir ideokrasi üzerinde yoğunlaşacaktı. Marksist ilkeler sadece komünist parti içindeki yönetici kesim için bir yükümlülük değildi ve bu yüzden kitlelerin beyinlerine Marksist doktrinin yerleştirilmesi için hummalı bir çalışma yürütülmüştü.

Marksizm Rusya'da her entellektüel kesimin beynine perçinlenmesi gereken resmi bir doktrin olduğuna göre, onun Sovyet devletindeki yorumu ve uygulamasına özel bir bakış yapmanın yanı sıra, temel felsefi özelliklerine de kısaca göz atmakta yarar vardır. Bu bağlamda Marksizmin felsefi özü siyasî uygulamalardan ayrılmalı ve Marksizmin babaları Karl Marks ve Frederik Engels'in orijinal öğretileri, teorilerinin daha sonraki tadilatlarından arındırılmalıdır. Onların ilk başta ortaya koydukları konseptlerin gelişimi, değişik adlar ve şekillerde yansısa dahi devam eden bir süreçti. İlk eklenen tanımlama "Leninizm"i daha sonra „Stalinizm" takip etti ve böylece tire ile birleştirilen bu üç kelime, Marksizm - Leninizm - Stalinizm, Rus resmi düşünce sisteminin zorunlu teorik temeli olarak gösterildi.

Marksist doktrinin kökeni, genel olarak Hegelci felsefenin bir koludur. Teorileri esas itibariyle Hegel (1770-1831) tarafından formüle edilen diyalektik düşünce tarzına dayanmaktadır ve zamanla diyalektik materyalizm olarak tanınmıştır. Marksizm politik bakımdan özünde sınıf çatışması teorisine, ekonomik güçler

arasındaki ilişkilerin tek tip olduğu ve işçi sınıfına devrimci bir rol biçilmesi inancına dayanmaktadır. Marksizm, ekonomik ve sosyal değişimin belirleyici önemine yaptığı vurgu nedeniyle iktisadî materyalizm olarak da bilinir ki, Sovyet tarihçisi Mikael Pokrovsky tarafından sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu düşüncenin diğer görünümlerinden biri olan "bilimsel sosyalizm"de Marksizm, toplumun tüm modern şekillerine eşit şekilde uygulanabilecek sosyal ilerlemeye bir formül bulma iddiasındadır.

Marks'a göre kapitalizmin kendi doğası kendisini sürekli ve engellenemez bir yıkıma götürecek; işçi sınıfının sosyal enstrümanı olan komünizm aynı zamanda karşı konulamaz bir biçimde kapitalizmin daha fazla elinde tutamayacağı gücü ele geçirmek üzere yükselecektir. Sanayileşme çağı hem kapitalizmin yıkılışını hem de işçi sınıfı devriminin unsurlarını barındıran tohumları içermektedir. Lenin, orijinal Marksist düşünceyi daha da ileri taşımıştır. O, kapitalizmin son aşaması olarak gördüğü emperyalizm teorisinde Marks'ın tasvir ettiği kapitalizmin uluslararası boyutlarını incelemiş ve sömürge ve yarı sömürge ülkelerin üst düzeyde sanayileşmiş ülkelerin kapitalist gelişimlerindeki rolünü tahlil etmişti. Lenin tarafından yapılan bir diğer - ve belki de daha önemli - katkı, kapitalist devlet ve sistemin yıkılışında işçi kitlelerine önderlik edecek devrimci parti için aktif rolü öngören özel bir tanım getirmiş olmasıdır. Klasik Marksizmin genel yorumuna göre devrim öncelikle ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde görülecektir ki, bu, diyalektiğin tarihi süreçteki kaçınılmaz bir sonucudur. Buna göre, devrimciler sadece bu günü beklemeli ve tarihin bu güzel vaktinde sahneye çıkacak kişiler olarak kendilerini devrim işlerine hazırlamalıdırlar. Aslında bu, Alman Sosyal Demokratik Parti ve Rus Menşevikleri tarafından kabul edilen tutumdur. Ancak Lenin, sıkı ve disiplinli bir partinin kurulması gerekliliğinde ısrar ediyordu. Bu parti, kritik bir anda baskı unsuru oluşturacak bir biçimde hazırlanacak ve şiddetli ve ölümcül bir mücadelede dünyayı soyan ekonomik sömürü sisteminin yıkılışından önce durumu denetim altına alacaktı.

1917'de Lenin uzun süredir beklediği devrimle kendi ülkesinde karşı karşıya gelince, belli başlı Avrupa ülkeleri içinde en az

sanayileşmiş ülkenin Rusya olduğu tartışmasız bir gerçek olmasına rağmen, planlarını uygulamaya koymaktan vazgeçmedi. Her nasılsa bir yerde bunun kapitalist cephenin kırılması için bir zorunluluk olduğu kanaatine vardı ve Rusya'da fırsat ortaya çıkmışken bu değerlendirilmeliydi. Onun düşüncesine göre zincir bir kez kırılmıştı ve diğer halklar, yeni sistemi işçilerin iktidarı ele geçirmesine öncülük edecek şekilde daha da geliştirecek kapasiteye sahiptiler.

Şu halde, ilk komünist devrimin sosyalistlerin daima "yarı feodal" olarak değerlendirdikleri bir ülkede gerçekleşmiş olması bir paradokstu. Hem Lenin hem de Troçki bütün ümitlerini yakında tüm Avrupa kıtasında yayılacak devrimlere bağlamışlardı. Beklentileri elbette ki gerçekleşmedi, fakat komünistler Rus hükümetini kontrol altına aldıktan sonra yakınlarda dışarıdan bir destek gelmeyeceği zamanla kesin olarak anlaşılmıştı. Başka seçenekleri yoktu, ama Sovyet Rusya'sındaki konumlarını sağlamlaştırmak ve ardından gelmesi gereken dünya devrimi için yeni ele geçirilmiş kaleyi korumak ve emniyet altına almak gerekiyordu. Bu arada Rus ekonomik sisteminin tamamen çöküşünü ve mahvını engellemek için kapitalizmle uzlaşmak da zorunlu hale gelmişti. Bu tanzim Yeni Ekonomi Politikası'nda yer aldı. Lenin'in ölümü ve Sovyetler Birliği'nin iç savaşın yıkımlarından kurtulmasından sonra komünist partinin bir kanadını temsil eden Troçki, dünya çapında bir devrimin sürdürülmesinde ısrar etmeye devam etti. Halbuki Rus halkının büyük bir bölümü, kendilerine sadece bitmez tükenmez uluslararası maceralar sunan politik bir programdan ziyade kendi ülkelerinin yeniden inşasıyla ilgileniyorlardı. Stalin'in gücü, asıl olarak bu yeni eğilimleri değerlendirme yeteneğine dayanıyordu ve kendi ülkesinde sosyalizmin üst düzeyde başarısını vaat eden bir sloganla idare ettiği hükümeti sayesinde halkın hassasiyetini kavrayıp avantaj elde etmişti.

Stalinizm ve Leninizm arasındaki farklılık Leninizm ve Marksizm arasındaki farktan daha az değildi. Lenin, yeni sistemde uygun işleve kavuşması bakımından sanayi açısından yetersiz olan bir ülkede devrim yapma kararının cesurca vermişti. Bu yakın hedefine ulaşabilmişti, ancak, bir süre için Rusya'nın sanayi bakı-

mından zayıflığı ülkede sosyalizmin daha geniş bir başarı kazanmasını tehlikeye düşürmüştü. Bu zayıflığı yenmek için Stalin sanayiyi güçlendirmeye mecburdu ve böylece sosyalizm emniyetle devam ettirilebilirdi. Dolayısıyla klasik Marksizmin bakış açısından Rus devrimi bir çelişkiler zinciriydi. Bir bakıma tarihsel süreç tersine çevrilmişti; Marksist düşüncenin tüm mantığına göre ileri düzeyde sanayileşme devrime takaddüm ederdi ve ikincisi onu takip ederdi. Rusya'da ekonomi sadece politik gelişmenin yönünü tayin etmemekte kalmadı; aynı zamanda politik sistem, ekonomik sistemde reform ve düzenleme yapmak için kullanılan bir manivela vazifesi gördü. Sonraları anlaşıldığına göre, Marksist teorinin ekonomik materyalizme vurgu yapan bu yönü Rusya koşullarında anlamsız ya da yanlış bir hale gelmişti. Sovyetler Birliği'nde hâlâ Marksist felsefeye sahte bir bağlılık olmasına rağmen,* "diyalektik" ilke, doktrinin işleve sahip tek yönüydü; ahlaki ve felsefi unsurlarından arınan diyalektik hiçbir maksada hizmet etmeyecekti. Bugün Sovyetler Birliği'nde Sovyet gücü uluslararası komünist hareket vasıtasıyla yayılıyorsa da, real politikaya uygun bir milli sistem getirilmelidir.

3. Din ve ateizm

Marks'ın dine karşı düşmanlığı birçok yazısında açıkça görülmekte ve dini "halkın afyonu" olarak değerlendirmektedir. Alman Sosyal Demokratlar Marks'ın formülünü ilke olarak kabul etmekle beraber, uygulamada dini her bir ferdin özel hayatı olarak tanımlayan daha yumuşak bir programı kabul etmişlerdir. Rus sosyalistleri arasında Menşevikler Alman Sosyal Demokratlar'ın bu politikasını takip etmişlerdi. Herhalde Marksist felsefenin mirasçıları olmayan Sosyalist devrimciler genelde dine karşı herhangi bir düşmanlık göstermemişlerdi. Gerçekte bazı liderler, dine toplumun yeniden inşası için önemli bir işlev yüklemişler-

* Gerçi Rusya'da bir komünist parti hâlâ var ve komünizme bel bağlayanlar mevcut ise de, kitabın 1968'de yani perestoraykayla birlikte komünist sistemin çökmesinden önce yazıldığını unutmamak gerekir. (ed)

di. Kerensky hükümeti sadece tam bir dinî hoşgörü politikası izlemekle kalmadı, aynı zamanda Ortodoks Kilisesi tarafından daha önceleri elde edilen tarihi ayrıcalıkların herhangi birini kaldırma hususunda çekingen davrandı. Diğer yandan Bolşeviklerin tutumu tam bir militan muhalefet şeklindeydi. Sadece Lenin'in Ortodoks Kilisesi'nden bir kurum olarak şüphe duymasıyla iş bitmiyordu; o, dinî olan her düşünceden nefret ediyor ve dine itimat etmiyordu. Lenin'in bizzat Marks'ın din tanımına başvurarak yazması dolayısıyla ateizm Komünist Parti üyeleri için bir zorunluluk haline geldi. Devrim liderlerine Rusya'da dinî inancı tamamen yıkarak yerine bir gecede ateizmi yerleştirmenin imkansızlığı ortadaydı, ama yine de ateist bir propagandanın yardımıyla devrimin ilk yıllarında kilisenin konumunu zayıflatmak ve dinî otoritesini kırmak için her yola başvurmuşlardı.

Çarlık Rusyası döneminde dahi Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetleri bir miktar sınırlandırılmışsa da, başka kurumlara bahşedilmeyen özel imtiyazlara hâlâ sahipti. Büyük Petro tarafından kaldırılan patrikliğin yeniden kurulması bazı dini liderler tarafından kilisenin devletten bağımsız olması yönünde bir adım teşkil etmesi için yıllardır talep edilmişti ve 1917 devrimden kısa bir süre sonra bir konsil veya *sobor* toplanması teklifi getirilmişti. Birkaç gün sonra Başpiskopos Tikhon patrik seçildi ve politik anarşinin ve hükümet karşıtlığının en yoğun olduğu koşullarda yeni görevine başladı. Gerçekte hükümetin dini faaliyetleri yasaklamamış olmasına rağmen, kilise temsilcileri yerel sovyetlerin çoğu tarafından baskı altına alındı ve 1917'den 1920'ye kadar birkaç yüz piskopos, papaz ve keşiş vuruldu ya da hapishanelerde ölüme terkedildi. Bununla beraber Ocak 1918'de komünist uygulamalara karşı sert ithamlarda bulunmasına rağmen Patrik Tikhon bu sırada Sovyet hükümeti tarafından herhangi bir baskı görmedi.

23 Ocak 1918'deki kararname ile Sovyet hükümeti resmi olarak kilise ve devlet arasındaki bağı kesti. Kiliselerin binalar dahil olmak üzere tüm malvarlıkları devletleştirildi. Kiliselerin ibadet amacıyla kullanılmasına devam etmek için cemaatlerinin yerel sovyet'lerle mukavele imzalaması gerekiyordu ki bu, yerel yöneticilerin kilise binalarını diğer maksatlar için kullanma ve-

ya bu binaları yıkma kararında olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca, esasen kilisenin kendi tasarrufuna bırakılmış olmasına rağmen, ayinler sırasında kadeh veya cüppe gibi şeyleri kullanmak için dahi, yerel sovyet'lerden izin almak gerekiyordu. Buna ilave olarak kanunlar kiliselere kamulaştırılmış yerlerde herhangi bir mülkiyet edinmeyi yasak ediyordu. Tüm bu sınırlamalara rağmen Rus Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 10 Temmuz 1918'de kabul edildiğinde, kilise, hâlâ en azından bir serbestlik nişanesi olarak dinî ve gayr-ı dinî propagandaya izin veren bir maddeyle teminat altına alınmıştı. Bu madde daha sonra Sovyetler Birliği'nin 1923 anayasasında muhteva olarak aynı biçimde yer aldı.

1922'nin ilkbahar aylarında Sovyet hükümeti, kıtlık zamanında bu tür tedbirlere başvurmanın alışılmış bir uygulama olduğu açıklamasıyla, kiliselerdeki âyin gereçlerinin müsadere edilmesine izin veren bir kararname yayınladı. Kilise mallarının bu şekilde müsaderesini aralarında Petrograd Piskoposu Benjamin'in de bulunduğu çok sayıda papazın tutuklanarak bir kısmının idam edilmesiyle sonuçlanan yeni dalga önlemler takip etti. Aynı dönemde Başpiskopos Tikhon, Moskova manastırlarının birine hapsedilmişti.

Bu dönemde Sovyet hükümeti, kilise teşkilatının radikal bir revizyona tabi tutulması yönünde kampanya yürüten ve Yaşayan Kilise adı verilen bir grup papazı desteklemek suretiyle Ortodoks Kilisesi'ni içten çökertmeye çalıştı. Bu grup, 1923 ilkbaharında ruhban sınıfından olan ve olmayan tüm mensuplarını kendisini Ortodoks Kilisesi içinde meşru bir kilise ilan etmek üzere toplanmaya çağırdı. Bu kilise devrim karşıtı düşünceleri nedeniyle tutuklanan Başpiskopos Tikhon'u suçlamasına ve onu yerinden etmesine rağmen, bir müddet sonra Sovyet hükümeti onu serbest bıraktı. 7 Nisan 1925'teki ölümüne kadar kilise mensuplarının çoğu tarafından başpiskopos olarak kabul edildi. Ölümünden sonra, *locum tenens*'i yani vekili Metropolit Petro kilisenin başına geçti. Bu da Sovyet hükümeti tarafından tutuklandıktan sonra Metropolit Sergius yerine geçti ve 1927'de Sovyet Devleti'ne sadakatini bildirdi.

1925'de Militan Ateistler Birliği kuruldu ve derhal ülke çapında kilise karşıtı faaliyete başladı. Bu dönemde ateizmin özellikle genç nesil arasında önemli derecede yaygınlık kazanmış olmasına ve kiliseye mensup olanların sayısının son yıllarda büyük bir düşüş göstermesine rağmen, resmi ateist propagandanın kaba ve sert inkârcı tutumu nedeniyle insanları dinden uzaklaştırmak yerine yaklaşmaya sevk ettiği görüldü. 1928 yılından itibaren birlik, sadece 123 bin üye kazanmıştı ki, bu rakam Komünist Parti'deki aktif üye sayısının yüzde 10'undan daha azdı. Sonraları üye sayısı hızla arttı; fakat genel olarak üyeler davaları için çok az gönüllülük gösteriyorlardı. Hükümet, beş yıllık plan ve tarımda kollektifleşme başladığında dine ölümcül bir darbe vurmaya teşebbüs etti. Hükümetin planını tamamen kollektifleşme olarak ortaya koyması ve *kolhoz*'larda kilise faaliyeti gösteren hiçbir mekanın olmamasının öngörülmesi dolayısıyla, Sovyet otoriteleri kendisinden emin bir biçimde köylerde dinin bütünüyle ortadan kalkmasını bekliyordu. Kilisenin yıkılışını daha da kesinleştirmek için hükümet, 8 Nisan 1929'da dini cemaatlerin dini işler dışında herhangi bir kültürel ya da sosyal faaliyete girişini önlemeye yönelik yeni düzenlemeler yaptı. 22 Mayıs 1929'da anayasa bu düzenlemeyi içerecek biçimde değiştirildi. Hükümetin tutumunu gösteren bu yeni girişimler mühim modifikasyonlar içeriyordu. Dinî ve din karşıtı propagandayı teminat altına almak yerine şimdi "dinî ibadet özgürlüğü ve din karşıtı propaganda özgürlüğü" öne sürülmüştü ve ifade biçimindeki bu değişiklik ateistlere dine karşı militan bir kampanya yürütme ve herhangi bir din yayma faaliyetine karşı koyma imkanı sağlamıştı. 1929'daki bu üslup 1936 yılında kabul edilen yeni Sovyet anayasasında dini ibadetler maddesi altında tekrarlanmıştı.

Din, kendisine karşı yürütülen tüm bu sınırlamalara rağmen önemli bir direnç ve esneklik gösterdi. 1937 yılında Militan Ateistler Birliği başkanı Yemelyan Yaroslavsky, kentlerde yaşayan işçilerin yarısından fazlasının kendisini ateist olarak tanımlamasına rağmen, köylerde yaşayan nüfusun yarısından fazlasının Tanrı'ya inandıklarını ifade ettiklerini belirtmişti. Eğer bu ifade doğru ise, yirmi yıllık Sovyet hakimiyetinin ardından Sovyetler Birli-

ği nüfusunun yaklaşık yüzde ellisinin hâlâ dine inandığı gerçeği görünecektir. Yine de yüzde otuz muhtemelen daha doğru bir tahmin olacaktır. Nihayetinde 1940'da Sovyetler Birliği'nde her türden 30 binden fazla dinî cemaatin olduğu da bilinmektedir. Halbuki devrimin erken tarihlerinde, özellikle erkekler olmak üzere gençliğin kitle halinde kiliseleri terk etmesi çok önemli gelişmeydi; 1930'larda ise Komünist Gençlik Hareketi ve Komsomol'a paralel olarak Hıristiyan Gençlik Hareketi ve Kristomol tertip etmek mümkündü. Sovyet hükümeti tarafından dine dair hiçbir istatistik yayınlanmamış olması nedeniyle, bu yeni hareketin büyüklüğü hakkında bir şey söylemek mümkün değil. Son yıllarda Protestan mezhepleri ve özellikle Baptistler, Ruslar arasından önemli sayıda insanı mezheplerine çekmişlerdir.

1937'de Sovyetler Birliği'nde ani ve nispeten kısa süreli parlayan bir din karşıtı propaganda ortaya çıktı ve çok sayıda piskopos ve papaz tutuklandı veya sorguya çekildi. Ruhban zümresi hukuk dışı dinî faaliyetler nedeniyle değil, daha çok sorgulanan ve yargılanan casusluk ve sabotaj gruplarıyla bağlantıları yüzünden içeri alınmıştı. Bu hareketin arkasındaki amaç ne olursa olsun, bundan sonra Sovyetler Birliği'nde kilise karşıtı feveran olmadı.

Son yıllarda Sovyet hükümetinin dine karşı tutumunda bir değişiklik olmuştu. Bu, daha ılımlı bir tutuma dönüşümün en önemli işaretlerinden Militan Ateistler Birliği'nin başarısızlığının kabul edilmesi ve aşama aşama bu hareketten devlet desteğinin çekilmesiydi. Bir süre sonra hükümetin kilisenin tarihteki yeri konusundaki tavrının değiştiğini gösteren bir dizi gelişme yaşandı. 1938'de Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde ve Militan Ateistler Birliği'nin Merkez Komitesi'ndeki bir oturumda kilisenin tarihte esas itibariyle ilerici rol üstlendiği genel hatlarıyla ve Rus sanatı ve edebiyatının erken Rus döneminde Hıristiyanlıkla yakın bağları olduğu spesifik olarak kabul edilmişti. Benzer tutum hükümetin resmi ve yarı resmi diğer birçok organında da görülmekteydi. Ortaçağda kilise tarafından azizleştirilen ve XIII. Yüzyıldaki Alman işgaline karşı cesurca ülkesini savunan Prens Alexander Nevsky, Sovyet Rusya'da büyük bir ulusal kahraman olarak övülmeye başlanmıştı. Çok geçmeden Sovyet hükümeti,

politikasının çeşitli dinî topluluklar tarafından desteklendiğini ve bunun pek çok açıdan yararlı olabileceğini gördü.

1939'da Sovyetler yasalarda değil, ama uygulamada yeni bir din politikasını benimsedi. Bundan sonra hükümet, genel olarak kiliseye ve dine karşı gittikçe daha ılımlı bir tutum takındı. Kilise, kendisini otoritelerle işbirliğine istekli olarak gösterdi ve özellikle Almanya ile savaşın başlamasından sonra halkın tehlikeye karşı koyabilmesi için hükümete tüm gücüyle destek verdi. Savaşın ilk aylarında hükümet ve kilise arasında başlayan yeni ilişkiler, Moskova'da patrikliğin yeniden kurulmasıyla sonuçlandı. Bu hareket kuşkusuz kiliseyi ve halkı güçlendirdi. *Locum tenens* yani vekil olan Metropolit Sergius 12 Eylül 1943'de patrik seçildi.

4. Fiziki ve beşeri ilimler

En başından beri Sovyetler Birliği'nin tutumu, kilisenin öğretilerine karşı sergilediği düşmanca tavır bağlamında hararetle bilime yönelmekti. Hükümetin bilimin geliştirilmesine ilgi duymasının sebepleri geniş ölçüde bilinmektedir. Öncelikle Marksizmin kendisi ona inananlar tarafın bir bilim kabul edildiği için, insanlığın gelişiminde tabii ve sosyal bilimlerin önemli rol oynadığını teyit eden bilimsel sosyalizm de bilim dalı olarak görülmüştür. Diğer yandan Marksist sosyalistler, bilimin, insanın yüz yüze yaşadığı pek çok bilinmeyeni keşfettiğine, ayrıca evrenin yapısını ve işlevlerini açığa çıkardığına ve böylece kendi düşüncelerine göre inanç örgülerinden ibaret bir sistem olan dini sahip olduğu konumdan düşüreceğine ve insan düşüncesinin ufkunu açarak zihninde yer eden mistisizmi açıklayacağına inanmaktadırlar. Üçüncü ve ziyadesiyle pratik sebep ise, basit zarurettir. Sovyetler Birliği'nin sosyal ve teknik yönden gelişimi için fizik ve matematik bilimleri temel alınmalıdır. Teknoloji açık bir biçimde yeni bir toplumun ve sosyalizmin inşası için en gerekli araçtır; bilim, Lenin'in deyişiyle "Sovyet gücünün elektriklenmesi" için gereklidir.

Bolşeviklerin genelde bilimsel çalışmaları destek konusunda cömert olmalarına rağmen, diktatör politika yöntemleri bilim

adamlarına bazen engel oluyordu. Marks'ın yazdığı dönemde bilim adamları XVII. ve XVIII. yüzyılın tipik mekanikçi anlayışını artık terk etmişlerdi ve sonuç olarak Marksçı materyalizm Fransız aydınlanmasının materyalist filozoflarının doktriniyle karşılaştırıldığında ileri doğru atılmış bir adımdı. Yine Marks'ın doktrininin orijinal formülünün çok çabuk yayıldığı yüzyılın akışı içinde bilimsel gelişme nedeniyle doğaya ve gerçekliğe tamamen yeni bir yaklaşım mümkün hale gelmişti. Sovyet Rusya'da uygulanan Marksist doktrinin çok katı olması sebebiyle, Mendel teorisi veya modern fizikteki kuantum teorisi gibi doğruluğu büyük oranda kabul edilmiş bilimsel doktrinlere hükümet tarafından itibar edilmiyordu.

1940'larda Mendel teorisiyle ilgili bir ihtilaf Sovyetler Birliği'ndeki tüm genetik bilimini alt üst etti. Trofim Lysenko'nun başını çektiği çok sayıda Sovyet bilim adamı neo-Mendelizme (genel olarak gen temelli kalıtım teorisi olarak kabul edilir), "mistik", "burjuva" ve "karşı devrimci" bir teori olduğu gerekçesiyle savaş açtı. Lysenko, çevrenin etkileriyle oluşan insan özelliklerinin irsî olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Bu kavram Rus botanist İvan Miçurin (1855 - 1935)'den sonra Miçurinizm olarak bilindi. 1940'da Lysenko'nun hücumlarına maruz kalan önemli Rus genetikçisi Nikolas Vavilov, İngiliz ajanı olmakla itham edilerek Sibirya'ya sürüldü ve 1942'de öldü. 1948'de Komünist Parti Merkez Komitesi tarafından mesele Lysenko'nun görüşlerini doğrular biçimde işlendi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin Presidium'u, biyoloji bilimlerinin gruplandırılmasının Miçurin'in teorisi doğrultusunda yapılmasını kararlaştırdı. Neo-Mendelizm taraftarları biyoloji enstitülerinin bilim kurullarından çıkarıldı ve yerine "ilerici Miçurinci biyolojinin" destekçileri yerleştirildi. İngiliz bilim adamı Julian Huxley'in belirttiği gibi "tehlikeli olan asıl mesele Lysenko'nun iddialarının yanlış olduğu gerçeği değil, bilimin ideolojik ve politik otorite tarafından yönlendirilmesidir"

Beşeri bilimler alanında da bilim adamlarının karşılaştığı engeller aynı şekilde çok fazlaydı; devrimin başlangıcından beri sosyoloji ve felsefe ciddi bir biçimde Marksist dogmaların haki-

miyetine girmişti. Devrimin ilk yıllarında tarih eğitimi çoğu üniversitede tamamen askıya alınmış ve yerine sosyal ilişkilerin komünist yorumlarınca çerçevesi çizilen sosyoloji konmuştu. Rus tarihi öğreten profesörler, milliyetçilik taraftarı ve karşı devrimci hareketin yürütücüleri oldukları şüphesi altına girmeleri nedeniyle çok zor durumda kalmışlardı. Rus tarihçileri içinde yaşlı kuşaktan sadece iki Marksist vardı - Nikolas Rojkov ve Mikael Pokrovsky - ve bunlar yeni akademik düzenin denetimi altına alındılar. Bunlardan Pokrovsky, Sovyet rejimi altında daha önemli biri oldu ve yıllarca Rus tarihine yamanan Marksist teorilerinin resmi uzmanı olarak hizmet etti. Güçlü bir bilim adamı olarak önemli tarihi belgelerin yayınlanmasında yazılı belgelerin taranması ve tasnifiyle daha çok ilgilendi ve bu yayınlar arasında iyi bilinenleri Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait Rus diplomasi belgeleridir. Onun tarihe genel yaklaşımı "ekonomik materyalist"tir ve özellikle ne zaman rastlasa veya varlığından şüphe etse şiddetle savaştığı Rus milliyetçiliğinin amansız bir düşmanıdır. Pokrovsky, Sovyetler Birliği'ndeki tarih çalışmalarının fiili bir diktatörü olarak görevli bulunduğu dönemde tüm öğretmenleri ve öğrencileri kendi belirlediği katı çerçeve içinde kalmaya zorlamış ve bu alanda müfettiş rolü üstlenmiştir. Dik kafalılık edenler veya yeterli düzeyde işbirliği yapmayanlar genelde hapsedilir yahut sürgüne gönderilirdi. Bu disiplin tekniği çok sayıda kabiliyetli Rus bilim adamının ölümüyle sonuçlandı ki, bunların arasında 1911'de ölen Basil Kliuçevsky'den sonra Rus tarihçilerinin otoritesi olarak kabul edilen Serge Platonov da vardı. Bir diğer önemli tarihçi Eugene Tarle, yıllarca Orta Asya'da sürgün hayatı yaşadı; Pokrovsky'nin ölümünden sonra döndü ve Bilimler Akademisi üyesi oldu. Tarih alanında Pokrovksy'nin uyguladığı akademik terör, 1932'de ölümünden sonra geçici olarak sona erdi. Onun faaliyetlerinin de yıldan yıla "şüpheli" hale gelmesi nedeniyle ölümünün bir şeyleri değiştirmediği sonraları anlaşıldı.

Komünist Parti Merkez Komitesi ve Halk Komiserleri Konseyi'nin kararıyla Pokrovsky'nin ölümünden sonra tarih araştırmaları ve eğitiminde daha normal koşulların oluşturulmasının zorunlu bir hale gelişi, Sovyetler Birliği'nde eğitim siyasetinin bir

özelliğiydi. Stalin, Kirov ve Jdanov'un öne sürdüğü "tezlere" göre tarih ayrı bir bilim dalı olarak düşünülmeli, sosyolojinin bir alt dalı gibi işlenmemeliydi. Rusya'nın geçmişini Pokrovsky'nin sahasında otorite kurup yaptığı gibi bilinçli olarak çarpıtmaya ve yermeye gerek yoktu; Rusya'nın tarihindeki yapısal unsurları bir kenara bırakıp gerçeğin ışığında Sovyetler Birliği'nin tarihsel durumunu ortaya koymaya yönelik bir bilim düzeni kurulmalıydı.

Sovyet döneminde eğitim merkezlerinin hem tipi hem de yönetim ve yapılandırılmasında bir dizi önemli değişiklikler yapıldı. Devrimin başlarında 1918'de kurulan Komünist Akademi ve 1920'de faaliyete geçen Marks ve Engels Enstitüsü gibi sadece tamamen Marksist tipte olan kurumların oluşturulmasına vurgu yapılmıştı. Bununla beraber sonraları hükümet Bilimler Akademisi ve devrim öncesi üniversiteler gibi eski kurumların devam ettirilmesine ve geliştirilmesine daha çok dikkat hasretti. Çeşitli alanlarda çok sayıda uzman araştırma enstitülerini barındıran Bilimler Akademisi Birliği şimdi Sovyetler Birliği'ndeki bilimsel araştırmalara önderlik eden bir merkez haline gelmişti. Bunun bağlı kurumları ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış ve Ukrayna*, Beyaz Rusya ve Gürcistan gibi bir dizi birlik ülkesinde müstakil akademiler kurulmuştu. Bilimler Akademisi Birliği'nin Sovyetler Birliği'ndeki doğal kaynakların keşfini sağlama ve kendi çıkarına kullanma durumlarını denetleme gibi zorunlu bir işlevi olduğundan akademinin faaliyetleri daima ülkedeki sanayinin spesifik ihtiyaçlarıyla bağlantılı oldu. Bununla beraber bir dizi araştırma enstitüsünün kendilerini "sadece bilim" yapmaya vakfettiklerini, hükümetin bunu ortadan kaldırmak için herhangi bir girişimde bulunmadığını da belirmek gerekir.

Sovyet hükümeti, Rusya'nın hızla gelişen sanayisi için yeterli eğitim ve kaliteye sahip teknisyenlerin yetiştirilmesi için olağan üstü çaba gösterdi. Bilim adamlarının istikrarlı ve daimi olarak yetişmesi için Bilimler Akademisi ile her üniversitenin ve araştırma enstitüsünün bünyesinde "doktora hazırlığı" (aspirantura) okulu kuruldu. Hatırı sayılır bir araştırma enstitüsü ağı yeni ye-

* Ukrayna Bilimler Akademisi 1918'de Kiyef'de kuruldu ve sonra Sovyetler Birliği'ne dahil edildi.

ni oluşturulmuştu ki, bunlar akademilerden daha çok sanayiyle bağlantılıdır. 1935'te Ağır Sanayi Halk Komiserliği, tek başına içinde yaklaşık 12 bin erkek ve kadının, 10 bin teknisyen, mühendis ve laboratuar asistanının yardımıyla çalıştığı yüzden fazla bu gibi bilim enstitüsüne destek oluyordu.

Devrim öncesi önemli bir yer işgal eden bazı eski kuşak Rus bilim adamları Sovyet döneminde de aynı öncü rollerini sürdürdüler. Matematikçi Alexis Krylov; kimya alanında Vladimir İpatyev (1929'dan sonra ABD'ye gitti ve 1952'de öldü), Alexis Favorsky, Nikolas Zelinsky; roket araştırmalarında Constantine Tsiolkovsky; mineraloji ve biyogenetik kimyada Vladimir Vernadsky ve Aleksander Fersman ve coğrafya alanında Leo Berg bunlardan bazılarıdır. Bunların çoğu araştırmalarını devam ettirecek okullar kurdu ve öğrenciler yetiştirdi. Genç nesilden parlak bilim adamları arasından fizikçi Peter Kapitsa burada anılabilir.

5. Edebiyat, sanat ve müzikteki gelişmeler

Devrimin başlarına sanat ve edebiyat tam bir engellemeyle karşılaştı. Sovyet hükümeti "proleter kültür" oluşturmak üzere işçi sınıfından gelme genç yazarlar ve sanatçılar yetişmesi için okullar açarken, aydın kesim arasında da sembolizm ve fütürizm hızla yayıldı.

1917-18 yılının kışında Alexander Blok *On İki* adlı belki de tesiri en yüksek yoruma sahip ünlü şiirini yazdı ve şiir, devrimin ilk aylarında bir heyecan ruhu yarattı. Şiir, Babette Deutsch ve Avrahm Yarmolinsky tarafından İngilizceye çevrildi. Sembolik anlamlar içeren şiir, o uzun ve sancılı günlerde Petrograd'daki yaşantının dramatik ve realistik yönlerine hiç dokunmaz. Karmaşa ve yıkımın, sefahat ve sarhoşluğun, kan ve gözyaşının acımasız bir tasviridir; ancak dışarıdaki şiddetin hegemonyasında işçilerin ve askerlerin enternasyonal kardeşliği sağlayacağına dair kararlı ve sade inancın yansımasıdır.

Bu geçiş döneminin belki de en renkli siması, fütürist Vladimir Mayakovsky'dir. Hükümetin sanat alanındaki propaganda ihtiyacının farkına varmış ve cesurca fütürizm sahasında bir numara olmuştur. Mayakovsky ve taraftarları propaganda edebiyatı ve sanatında özel bir tarz yaratmayı başarmış iseler de, sıradan bir vatandaşın fütürizme karşı tutumu olumsuz değilse bile soğuktu. Aralarında realist sanat ve edebiyata yakın duran Lenin'in de yer aldığı Sovyet liderlerinin çoğu, bu yeni tarza karşı bıkkınlık göstermişti.

Yeni Ekonomi Politikası döneminde yayınlanan romanlarda ve oyunlarda en çok işlenen konular, iç savaş, sanayi ve tarımı yeniden inşa çabalarıydı. Aynı türde çok sayıda tarihi ve felsefi roman da yazıldı. Özellikle iç savaş döneminde yazan bazı yazarlarda romantizme doğru bir yönelim vardı, ama genel olarak ağır basan edebi tarz realizmdi. Aynı zamanda Constantine Fedin'in *Şehirler ve Yıllar* (Cities and Years) adlı eserinde kullanılan biçimiyle tersyüz edilmiş bir kronoloji gibi çeşitli edebiyat teknikleri de deneniyordu.

Bu dönemde çok sayıda yeni yazar kamuoyunun dikkatini çeker hale gelmiştir ki, hiç olmazsa birkaçını burada belirtmek gerekir. Bunlardan en çok bilineni, Guy de Maupassant'ın etkisiyle kısa hikayeler yazan İsaac Babel'dir. Babel'in en çok bilinen eseri *Kızıl Süvari* (Red Cavalry) 1926'da ve Yahudi Öyküleri (Jewish Tales) 1927'de yayınlanmıştır. Leonov (doğumu 1899) tarafından yazılan ve Moğol istilası döneminde geçen bir hikaye olan *Tuatamur*, tarihçi gelenekten daha çok romantik bir tarza sahiptir. *Porsuk* (Badger) (1925) adlı eserinde ise çağdaş bir konu olan köylü yaşantısını işlemiştir. Alexander Fadeyev şöhrete 1927 yılında yayınladığı ve iç savaşa dair renkli öykülerin anlatıldığı *On Dokuz* adlı eseriyle ulaşmıştır. George Olesha (doğum 1899) esas itibariyle Rusya'da eski ve yeninin çarpışması üzerine kurulu harikulade psikolojik bir roman olan *Haset* (Envy) adlı eseriyle bilinir. Michael Zoşçenko (doğumu 1895), günlük yaşamın içtenlikle resmini tüm gerçekliğiyle çeken kısa hikayeleri ve mizahi öyküleriyle yegane ve evrensel bir popülariteye ulaşmıştır. Mikael Bulgakov'un (doğumu 1891) *Türbinlerin Günleri* (The Days of the

Turbins) adlı romanı ise 1918'de geçer ve iç savaşı ve Alman işgalini dramatize eder ki, bu eser ilk olarak Moskova Sanat Tiyatrosu'nda, daha sonra da Amerika'da oynanmıştır.

Seçme bir katalog sunduğumuz bu bölümü, dönemin en çok bilinen romanı olan Mikael Şolohov'un *Durgun Akardı Don* (And Quiet Flows the Don) ile sonlandırabiliriz. Bu roman, hararetle okuyan çoğu kişi tarafından Leo Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı ile mukayese edilmiştir. Konunun çok geniş bir sahada geçmemesine ve eserin bu açıdan daha zayıf olmasına rağmen, - ki yazar en samimi biçimiyle Don Kazaklarının yaşamı etrafında dönmektedir ve çeşitli sınıflardan insanların tasvirini yapmaktadır, - Şolohov'un romanı, tarihi edebiyatta Tolstoy'un geniş tarzından bazı şeyler taşımaktadır.

1928'de resmen yürürlüğe giren birinci beş yıllık plan, hükümetin edebiyata olan tutumunu doğrudan etkilemiştir. Sovyet yöneticilerinin görüşüne göre sanayi devrimi için verilen büyük mücadele ve tarımın kollektifleşmesi tüm Sovyet vatandaşlarının tam ve koşulsuz işbirliğini gerektiriyordu; üstlenilen devâsâ hedeflerin altına girecek her çaba Rusya'nın konumunu sağlamlaştıracaktı. Dönemin karamsar havası daha çok halkın toptan bir savaşı gibiydi; halkın fiziki ve fikri enerjisine dair her şeyin ortak bir hedefe ulaşmak için kullanılması anlaşılır bir şeydi. Bununla beraber edebiyatı günün gereklerine uydurmak, sanatçının ve yazarın kişisel özgürlüğünü tehlikeye atıyordu. Yazarlardan beş yıllık planın gelişmelerini tasvir etmeleri ve planın amacına ulaşması doğrultusunda ortaya konan hedefleri berraklaştırıp yücelterek yeni politikaların hayati önemini halkın tahayyülünde alevlendirmeleri isteniyordu. Planın işleyişindeki ayrıntılarda ortaya çıkan yanlışların yapıcı eleştirilerine bu dönemde izin verilmişti. Ancak, bu politika dahi herhangi bir zaman diliminde uygulanmak için çok katı ve mekanikti ve böylece düzenlemeler yavaş yavaş gevşetildi. Aynı zamanda hükümet "proleter edebiyat"ın destekçisi olmayı bıraktı. Yeni Ekonomi Politikası'nın bakiyeleri olarak kapitalizm defedilmiş ve büyük toprak sahipleri (kulak) ortadan kaldırılmış ve böylece Rusya "sınıfsız toplum" aşamasına geçmişti veya hükümet böyle olduğunu söylüyordu. Bu koşullar

altında proleter ve proleter olmayan yazarlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak mümkündü ve 1932 yılında bütün yazarlar Sovyet Yazarlar Birliği'nin bir ferdi olarak kabul edildi.

1934 yılında Umumi Edebiyat Kongresi Sovyetler Birliği'nde yazarın rolünü tartışmak üzere toplandı ve yaratıcı bir edebi eserde olması gerekenleri belli genel ilkelere bağladı. Devrin genel akımı güncel politik ve sosyal ihtiyaçlara koşulacak bir edebiyat yaratmaktı. Gerçek bir Sovyet yazarının esas işlevinin "insan ruhunun bir mühendisi" olması ve edebiyatın "sosyalist gerçeklik" ilkesiyle uyuşan en iyi biçimde oluşturulmuş yolu takip etmesi gerekiyordu. Sovyet edebiyatı, burjuva realizminin karakteristiği olan yaşamın gerçeklerine bir eleştirel tutum takınmasını eleştirir; sosyalist gerçekçilik yıkıcı olmaktan çok yapıcıdır ve karamsar değil iyimserdir. Sovyet yazarının görevi, yaşamı temelde esen ve güzel kabul etmektir. Bu sınırlama, "çirkin geçmişin" kalıntılarının eleştirisini ya da sosyalist yapının yanlışlarını tartışmayı önlemek amacı gütmemesine rağmen, okuyucu yeni kollektifleşme sisteminin geleceği hakkında daima inançlı ve ümitvar olmuştu.

Sosyalist gerçekçiliğin ilkeleri şu veya bu biçimde daha önce edebi eserler için oluşturulan sosyal komuta düzeninin sınırlarını genişletmiş olmakla birlikte, bir süre sonra tüm yazarların yeni gerekliliklere uyum sağlayamadığı gözlendi. Sonuç olarak ilk iki beş yıllık plan sırasında vücuda getirilen edebi eserlerin önemli bir bölümünün sönük ve hissiz olduğu görüldü. Öte yandan ilgisi ve tarzı sosyalist gerçekçiliğin resmi yorumuyla örtüşen yazarlar, güçlü ve üstün çalışmalar ortaya koyabilmiştir. Bir dizi roman tarımın kollektifleşmesi konusu çerçevesinde dönmüştür ve bunlardan Şolohov'un *Yarının Tohumları* (Seeds of Tomorrow) adlı eseri en önemli olanıdır. Bu eser bir Don Kazak köyünde büyük toprak sahipliğinin dağıtılması için verilen halk mücadelesinin sert bir gerçekçi resmini çizmektedir. Anlatılan bu koşullar mevcut olsa bile, bu bir politik risale değil, büyük toprak sahiplerinin (kulak) ahlaksızlıkları kadar faziletlerinin ve komünistlerin hünerleri kadar kusurlarının da olduğu bir dünyayı betimleyen sanat çalışmasıydı.

Dönemin göze çarpan ve devrimin ilk yıllarında geçmesine rağmen yazıldığı dönemi çok iyi yansıtan bir diğer roman, Nikolas Ostrovsky (1904 - 1936) tarafından yazılan *Kahraman Yaratmak* (The Making of a Hero)'tır. Birinci sınıf edebi bir eser olmasına ilaveten tarihî ve psikolojik bakış açısıyla ilginçtir. Eser yeni Sovyet gençliğinin özelliklerini, onların gayretlerini, güçlü iradesini, yaşama karşı gerçekçi tutumunu ve yapıcı yeteneklerini istisnai bir berraklıkla tasvir etmektedir. Makarenko tarafından yazılan ve bir reform okulundaki öğretmenin yarı kurgusal günlüğü olan *Pedagojik Şiir* (Pedagogic Poem) bundan daha az ilginç değildi.

Tarihi romanlara özel bir dikkat verilmişti. Aleksis Tolstoy, *Birinci Petro* (Peter the First) (1934) romanında Büyük Petro'nun çarpıcı bir portresini çizmişti. Roman, başlangıçta onun Rus yaşantısının barbar yönünü yansıtması ve haşmetli bir çar kişiliğinin merhametsizliği üzerine kurulu ise de, aynı zamanda Petro'nun bilime karşı olan iştiyakına, teknoloji alanındaki yetenekleri desteklemesine ve reformlarındaki ilerici hedeflere vurgu yapıyordu. Bir bütün olarak ele alındığında portre o kadar da olumsuz değildi ve çar, kesinlikle Bolşevizmin en erken uygulayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski kuşaktan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce mütevazi bir yer edinmiş, ancak hiçbir zaman meşhur olmamış bir yazar olan Sergeyev Tsensky, Alman istilasından hemen önce, 1854-55 yıllarında Kırım Savaşı sırasındaki Sıvastopol kuşatması üzerine yazdığı abidevi romanı *Sıvastopol'un Şahadeti* (The Martyrdom of Sevastopol), Tolstoy'un düzeyinde olmasa da *Savaş ve Barış*'ın yüksek tarihi tarzını taşımaktadır.

Sovyet rejiminin erken yıllarındaki grafik sanatlara gelince, edebiyatta olduğu gibi önce bir karmaşaya düştüğü sonra fütürist ve *proletkült* denemeden geçtiği görülecektir. Ekim devriminden hemen sonra *Mir Iskustva* (Sanat Dünyası) hareketine mensup çok sayıda ünlü ressam göç etti ki, bunlar arasında Benois, Dobujinsky ve Somov da vardı. Boris Grigoryev, Yakovlev ve Şukaev gibi daha sonraları yurt dışında meşhur olacak olan bir grup genç ressam da onlara katıldı. Bunların çoğu derhal kaçtı, ancak anayurtlarından kopmalarının yaratıcılıklarını körelteceği korkusuyla bazıları birkaç yıl sonra Rusya'ya geri döndü.

Yeni Ekonomi Politikasına uyum sağlanırken, edebiyatçılara verildiği gibi sanat alanına da bir nebze olsun özgürlük verildi. *Mir Iskustva*'ya mensup bir dizi sanatçıya çalışmalarına devam etme fırsatı tanındı. 1928'de beş yıllık planın yürürlüğe girmesi sosyal komuta düzeninin sanat anlayışını yürürlüğe koydu ve sonraları sosyalist gerçekçilik edebiyattaki gibi benzer neticeler sağladı.

Modern zamanların ünlü Rus ressamları arasında yer alan İgor Grabar (doğumu 1871) *Mir Iskustva*'nın Moskova üyesiydi. Yaratıcı sanat yaşamında birkaç tarz oluşturan yetenekli bir sanatçı olarak, canlılığı ile daha gençlik yıllarında *Rus Cézanne* namıyla anılırdı. Sovyetler Birliği'nde müzelerin yeniden yapılanması ve sergilerin organizasyonunu da içeren çok sayıda sanat faaliyeti yürüttü ve aynı zamanda Rus sanat tarihçisi olarak ün yaptı. Grabar ve arkadaşları, eski Rus tablolarının ve özellikle azizlerin resimlerinin ve duvar tablolarının restore edilmesinde önemli pay sahibidirler. Bilâhare üzerine geçilmiş boyaların temizlenmesi ve ortadan kaldırılmasına yönelik titiz süreç sonunda, eski aziz resimlerinin öz parlaklıklarına ve öz renklerine kavuşmasını sağlamış ve böylece ilk defa eski Rus resimleriyle ilgilenen bir okulun bilim dalı olarak yürütülmesi mümkün hale gelmişti.

Tiyatro, edebiyat ve resim sanatları arasında bir köprü olarak kabul ediliyordu. Hususi durumu nedeniyle bu sadece sanat veya pratik bir araç ya da propaganda yahut halk yığınlarının eğitimi olarak kabul edilebilirdi. Şaşırtıcı olmayan şey ise, Sovyet hükümetinin devrimin başlangıcından bu yana tiyatroyu yeni bir toplumun inşaası için bir aygıt olarak görmesiydi. Halbuki yönetmenler ve yapımcılar, oyuncular ve sahne tasarımcıları, tiyatroya sadece bir sanat olarak bakıyorlardı ve ürünlerinin çoğu hükümetin programıyla kimi zaman uyuşan kimi zaman da çatışan kendi sanatsal fikirlerinin dışa vurumuydu. Bu muhtelif anlayışların bir sonucu olarak, sanatın ve edebiyatın diğer dallarında olduğu gibi Sovyet eleştirileri ve danışmanları ile bazen kendi sanatsal özgürlüklerini devam ettirmekte ısrar eden tiyatro dünyası arasında uzun soluklu ve sert bir çatışma ortaya çıktı. Devrimin başlarından bu yana Moskova Sanat Tiyatrosu'nun yönetmenleri hükümete bağlılıklarını bildirmişler ve tabii ki tiyatro faaliyetleri

kesintiye uğramadan sürmüştür. Repertuara sezondan sezona yeni oyunlar eklenmişti; bunların arasında Bulgakov'un *Türbinlerin Günleri* (The Days of the Turbins) ve 1937'de Tolstoy'un *Anna Karenina*'sının dramatizasyonu sahnelenmişti ki, bu sonuncusu aynı yıl Paris'te de oynandı.

Devrim sırasında Rusya'da çok sayıda ünlü yönetmen ve yapımcı vardı. Bunlardan biri İngiltere'ye göç eden ve Londra'da, Paris'te ve diğer Avrupa ülkelerinde yirmi yıl oyunlar sergiledikten sonra ABD'ye giden ve New York'ta stüdyo açan Theodore Komissarjevsky idi. V. Meyerhold ve A. Tairov belki de en iyi bilinenleridir. Meyerhold, Stanislavsky Okulu'nun bir ürünü olmasına rağmen daha sonraları bu okulun en sert muhaliflerden biri oldu. Realizme savaş açtı ve kendisini "biomekanik" tarzı oyuna hasrettiği "yapısalcı" teorilere yöneldi. Bu tutumu Mayakovsky'nin bir temsilcisi olduğunu gösteriyordu ve şiirde olduğu gibi devrimin ilk yıllarında hükümetin de arkasında durmasıyla büyük bir popülerlik kazandı; ancak, bir süre sonra hükümetin politikalarından hoşnutsuz oldu ve sosyalist gerçekçiliği kabul etmede gönülsüzlük gösterdi. Nihayetinde gözden düştü ve çalışmalarını herhangi bir önemli yerde devam ettirmesi engellendi. Temmuz 1939'da tutuklandı ve bu tarihten sonra Sovyet basınında hiç anılmadı.

Aleksander Tairov (doğumu 1885), 1914'de Moskova'da kendi Oda Tiyatrosu'nu yürütmeye başladı. Devrim, oyuncu ve seyirci arasındaki ilişki için öngördüğü revizyon planlarını gerçekleştirmek için ona yardım etti; bu planla geleneksel üç boyutlu sahneyi ortadan kaldırmayı umuyordu. "Artık oyuncu sadece dekorun tamamlayıcı bir parçası olmamalıdır" sözü Tairov'un temel görüşüydü. O, deneylerinin gittiği yönde dikey set, "dinamik dekorasyonlar", çeşitli kombinasyonlarda hareket edebilen yüzeyler gibi çok sayıda romantik düzenlemeye girişti. Temel amacı kendi sözleriyle "sentetik tiyatro" yaratmaktı. Tairov'un "organik realizm"i konvansiyonel ve natüralist tiyatroyla karşılaştırılmaktadır ve sosyalist realizmin ilkeleriyle uyuşması zordu. 1935 yılında Sovyet basını tarafından yanlışlar yaptığı ve bir fikri bulunma-

dığı gibi suçlamalarla sert şekilde tenkit edildi. 1937'de de tiyatro yönetmenliği görevinden alındı.

Müzik, sanatın en soyut dalıdır ve fiziki bilimlerin sosyal bilimlerle ilgisi ne ise, onun da diğer sanatlarla ilgisi aynıdır. Muhteva itibariyle daha az tartışmalı olan şey ise, müziğin devrim karmaşasının etkilerinden bir nebze olsun kaçabildiğidir. Ancak o dönemin bazı politik sınırlamalarına maruz kalmamış ise de, tüm sanat dallarının içine düştüğü karmaşadan tamamen azat olmuş değildir. Ülkenin normal entelektüel ve psikolojik yaşantısının maruz kaldığı karmaşa, fiziki sıkıntılar, iç savaş ve savaş komünizmi sırasında çekilen acılar müzik faaliyetlerinde en azından geçici bir düzensizlik meydana getirdi. Çok sayıda müzisyen devrimden sonra kaçan aydınlara katıldı. Göç eden ve sürülenler arasında elbette çok sayıda yetenekli kompozitör de vardı. Paris daha devrimden önce Stravinsky'nin evi olmuş ve devrimden sonra da ABD'ye göç etmişti. Rahmaninov, Greçaninov, Medtner ve sonraları Glazunov, hepsi göç etti. Prokofiyev ise Avrupa'da geçirdiği birkaç yıldan sonra Rusya'ya dönmeyi tercih etti.

Devrimin ilk yıllarında müzikte kısa süreli bir fütürist ve ultramodernist akım patlaması yaşandı; ancak aşırı müzikal biçimler, kitleler tarafından fütürist resim ve edebiyat alanında olduğundan daha az benimsendi. Yalnızca sofistike müzik tutkunlarından nispeten küçük bir grup yeni tarzı benimseyebildiği için, Prokoviyev'in zayıf popülaritesi çok dar bir çevre içinde kalmıştı. Orkestra şeflerinin "diktatörce" gücünün ortadan kaldırılarak orkestraları "demokratikleştirme" teşebbüsleri artık fayda getirmiyordu. 1922'de şefsiz Birinci Senfoni Orkestrası oluşturuldu ve izleyiciler tarafından başlangıçta heyecanla karşılandıysa da, bir müddet sonra planı destekleyenler bile bu yolun hiçbir yere çıkmayacağının farkına vardılar.

Yeni Ekonomi Politikası'na uyum doğrultusunda sosyal düzenin yeniden oluşturulması, daha fazla aşırı tecrübelere bir son verilmesini gerektirdi ve böylece müzik eğitimi ve öğretimi daha sağlam temeller üzerine oturtuldu. Mekanik tekniğin ayrıntılarına vakıf hünerli kişilerin yetiştirilmesi için büyük bir çaba sarf edildi. 1920'den 1939'a kadar müzik okulları artan oranlarda ço-

galdı; 1936 yılında Sovyetler Birliği'nde çoğu mükemmel standartlarda olan 12 konservatuar, 95 "müzik teknik okulu" vardı.

Beş yıllık planlar uygulanırken sosyal düzenin ilkelerine ve sonraları sosyalist gerçekçiliğe müzik alanında da başvuruldu. Senfoniler, *kolhoz*'lar veya devrimin yıl dönümü gibi sosyal konular için görevlendirildi. Çalışmalarında "biçimci eğilimler" gösteren kompozitörler sertçe tekdir edildi; bunların arasında çok sayıda senfoninin yaratıcısı olan ve Sovyet kompozitörlerinin en ünlüleri arasında yer alan Dmitri Şostakoviç de vardı. *Lady Macbeth of Mtsensk*'e (N. Leskov'un hikayesine dayanır) yaptığı müzik New York'ta çok takdir edildiği halde, bu operanın Moskova'daki performansı şüpheyle karşılanmıştır. Rus kompozitörlerinin yaratıcılıkları henüz tamamen sönmemişti. Caydırılmaya zorlandıklarında yeni birine başlamakta ve her şeye rağmen devam etmekteydiler. Genç nesil Sovyet kompozitörlerden biri olan Dmitri Kabalevsky, Şostakoviç gibi olağanüstüdür. Amerikan konser takipçileri ve radyo dinleyicileri arasında belki de en iyi bilineni *Cola Brunyon* için yaptığı uvertürdür. Birçok sansüre maruz kalarak incinen Prokofiyev 1953'de öldü. Onun son çalışmaları arasında Leo Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ı üzerine kurulu bir opera ve *Romeo ve Juliet* balesi vardı.

ON YEDİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA RUSYA

1. Tarafsız olarak Sovyetler Birliği

İkinci Dünya Savaşı, birincisinin çıkma nedenlerinden çok farklı sebep ve koşullar altında başladı. Rusya'nın 1939'daki tarafsızlığı elbette en önemli farklılıktı. İngiltere ve Fransa tarafından iki savaş arasındaki yirmi yıl boyunca oluşturulan ittifaklar sisteminde yer alan ve 1914'de henüz var olmayan Polonya'ya müttefikler Çarlık Rusyası'nın rolünü biçmişlerdi. Başka farklılıklar da vardı. 1914'deki güçlü imparatorluğun bir gölgesi olan Avusturya, Faşist Almanya içinde erimiş ve Alman ekonomisine absorbe edilmiş; Macaristan ise tamamen Alman kontrolü altındaki bir uydu devlet haline gelmişti. Faşist İtalya 1939'da 1914'de olduğu gibi bir ittifak anlaşması yaparak Almanya ile kolkola girmişti; ancak, şimdi her iki diktatörün de eylemleri ve sürekli tekrarladıkları beyanları totaliter ülkelerin paktın koşullarına uyacaklarını fazlasıyla ortaya koyuyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, problemler Balkanların bu çatışmadan kaçmasının zor olduğunu ve bu girdabın içine sürükleneceği göstermesine rağmen, düşmanlıklara yol açan çatışma ilk önce Balkanlardan ziyade Baltık bölgesinde başladı.

Bu ve diğer görünen farklılıklara rağmen, iki savaşın da temelinde yatan nedenler esasen aynıdır. Kayser'in idaresi altındaki Almanya'nın saldırgan ruhu, Nazi ideolojisinin doktrinlerinde

daha sert bir şekilde somutlaşıyordu. Tıpkı yirmi beş yıl önceki savaşta olduğu gibi, Almanya ve İngiltere, gittikçe kızışan bir yarışa girmişlerdi. Savaş çabalarının her iki parti tarafından da gizlenmek ve saldırmazlık paktı pelerini altına sokulmak istenmesine rağmen, Rusya'nın Alman *Drang nach Osten* Doğu Avrupa'nın eski çatışma çağları - ile ilgili endişeleri gün geçtikçe artıyor; iki ülkenin resmi ideolojisindeki ve yönetim sistemlerindeki farklılık da bunu körüklüyordu. Tehlikeli ve belirsiz bir durumda olan Sovyet hükümeti, çetin bir realizmi tercih etti: Ülke yöneticilerinin kafasında Sovyetler Birliği'nin çıkarları vardı ve bu çıkarları sağlamanın en iyi yolu da tarafsızlıktı.

Bu koşullar altında Rusya'nın tarafsızlığını ilan etmesi nispeten kolay idiyse de, bunun sınırlarını belirlemek ve üstelik bu sınırlar içinde kalmak oldukça zordu. Bundan başka tarafsızlık tavır ve eyleminin Sovyetler Birliği gibi bir durumda olan ülke tarafından yürürlüğe konması, demokratik ülkeler tarafından uluslararası düzeyde sürekli suçlanmasına yol açacaktı.Almanya ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan saldırmazlık paktının sonucunda Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna'nın işgali ve yükselen şiddete karşı duyulan öfke, sadece İngiltere ve Fransa'da değil ABD'de de tırmanıyordu. Bu öfke, Anglo-Sakson ülkelerinin müdahil olduğu Doğu Avrupa'nın politik geçmişinin hassasiyetlerini ve karmaşıklığını kavramadaki başarısızlıklarından kaynaklanıyordu. Atılan bu adım, müteakip olaylarla oluşan çatlağı gitgide artırdı. Sovyet-Fin savaşı olduğunda kaçınılmaz olarak Rusya'ya karşı bir Fransız-İngiliz müdahalesi tehlikesi doğdu -Transkafkasya'da da durum Finlandiya'da olduğu gibiydi - ve Sovyet tarafsızlığının ortadan kalkışı hemen hemen bir an meselesi gibi görünüyordu. Üstelik Sovyetler Almanya'nın deniz ticaretini engelleyen İngiltere'ye çoğu kez devamlı karşı çıkıyordu. Tarafsızlık dönemi boyunca Sovyetler Birliği ve demokratik Batı ülkeleri arasındaki ilişkiler tehlikeli bir dengeye gelmişti. Bu durum, özellikle Sir Stafford Cripps ve Sir Bernard Pares gibi birkaç basiretli devlet adamı ve alimin son çabalarıyla ulaşılan bir neticeydi ve dıştan bakınca her şey normal görünüyordu.

Sovyetler Birliği ve Almanya ilişkileri de pek istikrarsız değildi. Almanya için ifade edilen dostluk söylemleri sıklıkla ve açıkça hem basında hem de Sovyet yöneticilerin resmi ağızlarından dışa vuruluyordu ve hükümet Almanya'nın saldırganlaşmasına davetiye çıkaracak herhangi bir şeyin ortadan kaldırılması için büyük bir dikkat gösteriyordu. Bu önlem hemen hemen tüm resmi faaliyetler için genişletildi. Alman karşıtı tarihî *Aleksander Nevsky* filminin gösterimden kaldırılmasından Almanya'ya ulaştırılacak mallar için yapılan ticarî anlaşmaların maddelerine titizlikle riayet etmeye kadar birçok önleme başvuruldu.

Sovyet hükümeti, Almanya ile çatışmaktan kaçınmaya yönelik çabalarını sürdürürken, Nazi saldırı tehlikesinin çok net bir biçimde farkındaydı ve özellikle Fransa'nın yenilmesinden sonra ihtiyat kabilinden diplomatik ve askeri adımlar attı. Rusya'nın batı sınırları boyunca yer alan stratejik bölgeleri işgal etmek, esas itibariyle milli güvenliği sağlamak için zorunluydu. Sınır bölgeleri boyunca oluşacak bu hareketlere içerideki yeni düzenlemeler eşlik etmiş ve gerekli takviye sağlamıştı. Kızıl Ordu'nun yeniden yapılandırılmasına büyük önem verilmişti. Bu maksatla ordunun taktik kuvvetleri modernize edilmeye ve gerekli malzeme ve teçhizatla donatılmaya başlanmıştı. Sanayiler savaş için hazırlanmış ve üretimi artırmak için kararlı adımlar atılmış; yedi saat olan günlük mesai sekiz saate çıkartılmıştı. İşgücü kaybını önlemek ve silah fabrikalarının verimliliğini artırmak için işçiler çalıştıkları fabrikalarda yatıp kalkmaya başlamış ve bir fabrikadan diğerine izin almadan geçişler yasaklanmıştı. 1940 ve 1941 yılı boyunca silah fabrikaları korumasız haldeki Beyaz Rusya ve Leningrad bölgelerinden Ural bölgesine taşındı; Volga boyunca ve iç kısımlara doğru kurulan Ufa ve Saratov'daki yüksek oktanlı benzin rafineleri gibi yeni fabrikalar hızla tamamlandı. Ruslar barış umuyorlar, ama savaşa hazırlanıyorlardı.

2. Batı sınırının düzenlenmesi

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgalini müteakiben İngiliz ve Fransızların savaş ilan ettiği bir dönemde, Sovyetler Bir-

liği coğrafi konumu itabariyle tarafsız bir ülke olarak uygunsuz bir durumdaydı. Onun ani karşı koyuşu batı sınırları boyunca stratejik durumunu güçlendirmek için zorunluydu ve tarafsızlık bu hedefe ulaşmak için harekete geçmeye müsaade etmiyordu.

Eğer Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında ve iç savaşı yaşarken dış müdahaleler sonucunda oluşan batı sınırları boyunca gerçekleşen bölge değişimlerinin etkisini göz önünde bulundurursak, Sovyet yöneticilerinin bu sıradaki tutumunu daha iyi anlayabiliriz. Bu revizyonlar birkaç farklı kategoride yürütülmüştü. Lenin'in inisiyatifiyle Sovyet hükümeti tarafından Finlandiya'ya Aralık 1917'de bağımsızlık verilmiş; Baltık bölgesi, Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna, 1918'deki Brest-Litovsk Anlaşması'nın koşullarına uygun olarak Almanya tarafından Rusya'dan alınmıştı. Fakat bu topraklar müttefikler tarafından Almanya'nın mağlup edilmesinden sonra Rusya'ya iade edilmedi. Üstelik bir de Baltık ülkeleri bağımsız devletler olarak yapılandırıldı ve 1920'de Polonya'nın Rusya'ya saldırarak Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna'yı ilhak etmesine izin verildi. Güneyde ise müttefikler, Romenlerin Besarabya'yı ele geçirmelerini ittifakla derhal onayladılar. Sovyet hükümeti kararlılıkla Besarabya'daki Romen hakimiyetine karşı durdu, ancak zamanla bütün diğer değişiklikleri kabul etti. Bunun birkaç sebebi vardı: İlk olarak, Sovyet devletinin zayıf olduğu bir dönemde başka bir seçeneği yoktu; ikinci olarak bu dönemde Sovyet yöneticileri bir dünya devrimine inanıyordu ve hâlâ komünizmin sınırları aşarak yayılacağı düşüncesindeydiler. Üçüncü neden ise, istikrarsız bile olsa bir Avrupa barışının kurulmasının ve böylece Almanya ile dost olmanın Rusya'ya herhangi bir büyük devlet tarafından ani bir saldırı yapılamayacağı teminatını sağlamasıdır.

Almanya'da Hitler'in iktidarı ele geçirmesi bütün uluslararası tabloyu değiştirmiştir. Rusya artık Almanya'nın Baltık ülkelerini Nazileştirme hesaplarını ihtimal haricinde tutmuyordu. Üstelik şimdi Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası arasında ortaya çıkan gerginlik, Rus yöneticileri tüm ihtimalleri göz önünde bulundurmaya zorluyordu. Beş yıllık planın ilk yıllarından ve sosyalizmin tek ülkede inşa edilmesi programının kabulünden bu yana Sovyetler Birliği Baltık bölgesini ekonomik ve stratejik maksatlarla

denetim altında tutmak istiyordu. Leningrad, Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Rusya'ya bırakılan tek Baltık limanıydı; dolayısıyla bu sırada hızla genişleyen, gelecekte de hızla gelişmesi öngörülen Sovyet ekonomisi için tek bir limanla Baltık ticaretine hakim olmak kesinlikle mümkün değildi. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle daha da acil hale geldi. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın Baltık bölgesinde serbest hareket etmesine karşı çıkınca, Rus tarafsızlığının bedeli olarak bu bölgede Almanya'dan imtiyaz kapmak dışında bir seçenek kalmıyordu. Fakat işin sakat tarafı Rusya'nın bu sınır topraklarını gelecekte olabilecek bir Alman saldırısına karşı kullanmak istemesiydi. Anglo-Sakson ülkelerinin bu ihtiyacı daima yanlış yorumlamış olmalarına karşılık Almanya, söz konusu yeni topraklara konmanın gerekliliğinin çok iyi farkındaydı. Bununla beraber daha fazla pazarlık edecek durumda değildi ve zaten daha sonraları büyük bir önem kazanacak düzenlemeleri gönülsüzce kabul etmeye zorlanmıştı.

23 Ağustos 1939'da imzalanan Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nda yer alan gizli ek protokole göre, Batı Beyaz Rusya, Batı Ukrayna, Letonya, Estonya ve Finlandiya Sovyetler Birliği'nin hakimiyet alanı içinde kabul ediliyordu. Ayrıca Almanya, Sovyetler Birliği'nin Besarabya'daki haklarını tanıyordu. Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve Polonya direncinin ortadan kalkmasını müteakip Kızıl Ordu birlikleri 17 Eylülde Polonya sınırından içeri girdi ve Alman ve Sovyet etki sahası arasında sınır olarak kabul edilen Vistula ırmağının batı akımı boyunca ilerledi. 28 Eylülde Alman-Sovyet sınırında yeni bir anlaşma yapıldı. Buna göre Litvanya Rus etki sahasına bırakılacak; buna karşılık Ruslar da yeni sınır olarak Vistula yerine Batı Bug ırmağını kabul edeceklerdi. Böylece Sovyetler Birliği nüfusunun büyük çoğunluğu Polonyalı olmayan bir bölgeyi hakimiyeti altına almış oluyordu. Bazı azınlıklar hariç olmak üzere bölgedeki köylerde genelde Beyaz Ruslar ve Ukraynalılar, kentlerde ise önemli oranda Yahudi yaşamaktaydı.

22 Ekim 1939'da Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna'da Rusya tarafından düzenlenen ve yüzde doksandan fazla katılım oranıyla yapılan seçimlerde seçmenler ellerindeki tek pusulayı "sosyal örgütlerin adaylarını" yani sendika, kooperatif vs. gibi örgütlerin

adaylarını seçmek üzere sandığa attılar. Birkaç gün içinde iki millet meclisi Sovyet Beyaz Rusya ile Sovyet Ukrayna'yı birleştirme kararı aldılar ve 1 Kasımda SSCB Yüksek Sovyet'i bunların birleşme kararını onayladı.

Bu ilhaklar henüz hukuki bir statü kazanmadan Sovyet hükümeti Baltık devletlerinde bir dizi diplomatik girişimler başlattı. Tek tek ve münferiden Estonya, Letonya ve Litvanya'nın temsilcileri bu ülkelerin her birinde Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordu ve Deniz Kuvvetleriyle yerleşmesini ve daha küçük ülke topraklarında ise deniz ve hava üsleri kurmasını sağlayacak anlaşma müzakerelerini yürütmek üzere Moskova'ya davet edildi. Litvanya'ya gelince; Ruslar 1920'de Polonya tarafından ele geçirilen ve Rus ordusunun Doğu Polonya'yı işgal ettiğinde hakim olduğu eski Litvanya başkenti Vilno'ya Litvanyalıların dönüşünü sağlayacaktı ki, Litvanyalıların üzerine balıklama atlayacakları bir teklifti bu.

Baltık bölgesindeki durum şimdilik en azından bir süreliğine sükûnete kavuşmuş gibi görünüyordu. Ancak Temmuz 1940'da üç Baltık ülkesinin politik durumu ani ve sert bir hamleyle tekrar değişti. Letonya, Estonya ve Litvanya Sovyetler Birliği ile birleşmiş ve her biri birlik içindeki cumhuriyetler arasında yerini almıştı. Bu yeni gelişme, Fransa'nın Nazi ateşi karşısında Mayıs ve Haziranda beklenmedik ve ürkütücü mağlubiyeti nedeniyle hızlanmıştı. Sovyet yöneticilerinin ilk reaksiyonu, bir an önce Baltık bölgesinin stratejik işgalini tamamlamaya yönelik diplomatik çabaların hızlandırılması oldu. Bunu müteakip izlenen prosedür, Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna tarafından kabul edilen "halk hükümeti" modelinin her bir Baltık ülkesinde kabulüydü. Ardından her birinde tek bir partinin yüzde doksandan fazla oyla kazandığı seçimler yapıldı ve sonra elbette ki bu yeni hükümetler derhal Sovyetler Birliği ile birleşme kararı aldılar.

Aynı anda Romanya'ya bir ultimatum verildi ve hemen arkasından Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı Sovyet ordularınca işgal edildi. Bu iki bölgede Ukraynalılar çoğunluktaydı ve Sovyet Ukrayna ile işbirliği içindeydi. Halkın geri kalanı ise esas itibariyle Romen'di; böylece bu bölge de Sovyetler Birliği ile birleştirildi ve adı Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu.

Hâlâ etkili bir muhalefet sergileyecek durumda olmayan Almanların giderek artan tahrikleri karşısında atılan bu adımlar ve yapılan diplomatik manevralar, birkaç ay zarfında Sovyetlerin hak iddia etmedikleri Polonya uzantısı hariç, Rus İmparatorluğu'nun batı sınırları yeniden yapılandırıldı. Ancak Doğu Galiçya ve Kuzey Bukovina'da yeni kazanılan topraklardaki Ukrayna halkı hiçbir zaman Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olmamıştı ve zaten ortaçağda bile bu bölge Kiyef federasyonunun bir parçasıydı. Genel olarak Sovyet nokta-i nazarından bu revizyonlar, merkezi ve güney sınır bölgelerinin sınırlarının yeniden çizilmesi anlamına geliyordu ve sadece kuzey sınırı acil bir tehlike arzediyordu.

Bu son segmentin yani Fin sınırının rektifikasyonunun, hepsinden daha zor ve tehlikeli olduğu tecrübe edilmişti. Finlandiya sınırı Rusya'nın ikinci büyük kenti olan Leningrad'dan sadece yirmi mil uzaklıktaydı ve sınırın yalnızca birkaç mil ötesinde Mannerheim Hattı olarak bilinen Fin istihkam hattı vardı. Bu yüzden Sovyet hükümeti Ladoga gölünün kuzeyindeki geniş bir toprağın Finlandiya'ya bırakılması karşılığında Karelian İsthmus'un kendisine verilmesi teklifinde bulundu. Finliler Batı ülkelerinden yardım geleceği beklentisiyle Sovyet teklifini ret ettiler. Savaş başlatma konusunda Sovyet hükümetinin tüm tehlikeli istidlalleri hesaba katmadığı görülmektedir. Ayrıca Ruslar muhtemelen Finlilerin kararlı bir savunma yapacaklarını da düşünmüyorlar; Beyaz Finliler ve Almanların 1918'de Fin komünist hareketini ezdiği olayların tekrar edileceğini de hesaba katmıyorlardı. Sovyet-Fin savaşının başında, 1918'de Komünist Enternasyonal'in önde gelen liderlerinden biri olan ve Kızıl Finlilerin başkanlığı üstlenen O. Kuusinen, bir Finlandiya Halk Hükümeti kurmak için çok uğraşmış; ancak, bu düşünce Finliler tarafından destek görmemişti. Buna rağmen Sovyet hükümeti Kuusinen hükümeti ile bir dostluk anlaşması imzaladı ve Beyaz Finlere karşı yeni hükümeti koruma bahanesiyle savaşa devam etti. Fakat yaptığını meşrû göstermeye yönelik bu gayret, Milletler Cemiyeti'nin Sovyetler Birliği'ni mahkum etmesini ve cemiyet üyeliğinden çıkarılmasını engellemedi. Bununla beraber Milletler Cemiyeti çok geç de olsa ataletinin farkına varmıştı. Yıllardan beri İtalya, Ja-

ponya ve Almanya'nın saldırganlığını önlemek için hiçbir şey yapmamıştı ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne karşı bu ani eylemini alınmış olan ahlakî prensipler için yaptığını kabul etmek çok zordu. Bunun politik etkileri ise elbette yok denecek kadar azdı.

Savaşın 29 Kasımda başlamasından hemen sonra Sovyetler Birliği, Fin toplumunun bazı kesimlerindeki komünist eğilimleri gözünde fazla büyüttüğü ve onlara dayanarak Finlandiya'da halk direnişini kırabileceği düşüncesiyle yeterince asker yığmakta başarısız olmuştu. Finliler ateşli vatanseverler olarak birleşmiş ve direnmişlerdi; düşmanı püskürtme ve yiğitçe direnme konusunda topraklarını iyi tanıma avantajına sahiptiler. Dünyanın hemen her ülkesinden destek beyanları ve teçhizat ve gönüllü gönderme sözleri Finlileri cesaretlendirdi ve gün geçtikçe çok yakında kendilerine maddi yardım geleceği hususundaki ümitleri arttı. Sadece bir açmaz içinde bulunan Almanya soğuk durdu. Berlin, 1918'de yaşanan olaylar unutulmadığı için Finliler lehine duyduğu sempatiyi izhar etmemek zorundaydı.

Savaşın ilk iki ayı boyunca Finliler Rus hücumlarına karşı koyabilmiş ve saldırıların çoğunu bertaraf edebilmişti. Ancak Şubat 1940'da Kızıl Ordu durumun gerçeklerini kavrayıp yeniden yapılanmış ve tüm ciddiyetiyle savaşa girişmişti. Sovyet birlikleri kısa bir sürede Kuzey Kutbu'nun en soğuk günlerinde Mannerheim Hattı'nın merkezine saldırmış ve daha önce pek çok askeri uzman tarafından geçilemez olarak değerlendirilen Fin hatlarını yarmayı başarmışlardı. Finliler dış dünyanın doğrudan yardım etmekten çok verdiği sözlerini yerine getirmediğini görmüş; barış istemekten başka seçeneği kalmamış ve böylece 12 Martta önceki Rus taleplerinden daha ağır koşulları içeren bir anlaşma imzalanmıştı. Karelian Isthmus'a ek olarak Vyborg kenti ve çevresi Sovyetler Birliği tarafından ilhak edildi. Üstelik Finliler Hankoe yarımadasını otuz yıllığına Rusya'ya bırakmak zorunda kaldılar ki, savaşı bitirme müzakereleri sırasında özellikle buna karşı çıkmışlardı. Finlandiya'dan ilhak edilen topraklarda Sovyet Karelia'nın bir parçası olarak Sovyetler Birliği'ne bağlı yeni bir Karelo-Fin Cumhuriyeti kuruldu ve Kuusinen, Yüksek Sovyet Presidium'u tarafından cumhuriyetin başına getirildi.

Fin savaşı Sovyet yönetïcilerine Kızıl Ordu'nun yapılanmasındaki ciddi eksiklikler olduğunu göstermişti. Yanlışlıklar ve zayıf olan taraflar komutanlar tarafından bir bir tespit edilip tartışıldı. Savaş Komiseri [Harbiye Nazırı] Timoşenko'nun hararetli çalışmaları ordu içinde derhal etkisini gösterdi. Ordunun eğitimi, taktikleri ve levazım tedariki kadar yapılanmasına da hususi bir önem verildi. Karşılaşılan en ciddi problemlerden biri, kurmay subayların hükümetin haberi olmadan hiçbir önemli karar almasına izin verilmemesi sebebiyle siyasî komiserlerle subaylar arasındaki sürtüşmeden kaynaklanan gevşeklik ve savsaklamaydı. Siyasî komiserlik kurumu, neredeyse Kızıl Ordu'nun kuruluşundan beri tartışma konusu olmuştu. İç savaş sırasında askerlerin siyasî tavrını yönlendirmek ve ordu liderliğini kontrol etmek gibi iki amaç için kurulan siyasî komiserlik sonraları lağvedilmiş; Tukaçevsky'nin idamından hemen sonra restore edilip faal hale getirilen kurum, şimdi bir kez daha feshedilmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk ayları Sovyetler Birliği için çok gergin ve eziyetli geçmişti. Bununla beraber bu zor dönemde Ruslar stratejik durumlarını güçlendirebilirdi ve bir ölçüde en savunmasız sınırlarının güvenliğini sağlayabilirlerdi. Rusların hareketleri genelde düşüncesiz ve bazen saldırgan ve kabiliyetsiz bir biçimdeydi. Ancak, onlara göre yöntem tartışmak için zaman yoktu; onlar, belirledikleri ilk ve basit bir hedefe olabilecek en kısa sürede varma peşindeydiler. Sovyetler Birliği'nin savunması için bu kâfiydi.

3. Alman saldırısı ve savaşın ilk perdesi

1940 yazı boyunca dıştan bakınca dostluk havası görünümü veren Alman-Rus ilişkileri, buharlaşmaya başlamış ve gittikçe gerginleşen bir hal almıştı. Herhangi bir ani hareket olmamasına rağmen, meydana gelen değişmeler karmaşık bir yapı içinde derinleşiyordu. Bu değişmelerin ne kadar derin olduğunu Hitler'in Ağustos 1940 gibi erken bir zamanda Rusya'ya savaş açıp Sovyetler Birliği'ni işgal etme kararı vermesinden anlıyoruz. Fakat harekat bir süreliğine gizlendi. 1939'daki anlaşma ile Almanya, Rus-

ların ilgisinin Baltık bölgesiyle sınırlı kalmayacağını ve Balkanlara sarkacağını anlamıştı. Galiba Hitler, koşulların Rusları yavaş ve titiz hareket etmeye zorlayacağını ve zaten anlaşmanın Almanların Baltık bölgesinde yaptıkları küçük fedakârlıklar karşılığında sağlandığını düşünüyordu. Ancak Rusların Baltık devletlerini kendi savunma sistemi içine çekmesi ve tüm bölgeyi hızlı bir şekilde kendi denetimi altında birleştirmesi, Alman komutanları alarma geçirtmiş olmalıydı. Fransa'nın bozulmasından sonra Almanlar, Rusların batıya doğru genişlemelerini önlemek ve kâfi derece bir güvenlik ağı oluşturmak amacıyla öncelikle Rusya'yı Balkanlardan çıkarmak için harekete geçmeye karar verdiler. Almanlar Ruslara Besarabya'da bazı haklar bırakmışlardı; ancak, Kuzey Bukovina'nın ilhakı onlara derhal ve sert karşı önlemler almayı gerektiren politik küstahlık gibi görünmüştü. Böylece Alman birlikleri Romanya'ya girdi. Artık herkes ileride olabilecek herhangi bir Rus saldırısına karşı bu ülkenin "korunacağını" düşünüyordu. Bir diğer amaçları daha vardı; kısa bir müddet sonra bu koruyucular korunanları topraklarının önemli bir kısmını Macaristan'a ve Bulgaristan'a bırakmaya mecbur edecekti. Almanların bu alış verişte bir kayıpları yoktu, ama bu sayede iki ülkenin desteklerini sağlamış oluyorlardı. Romanya'ya gelince, gelecekte Rusya'dan koparılıp ele geçirilecek topraktan bir miktarı bırakılarak kayıplarının telafi edileceği sözü sözü verilmişti.

Sovyetler Birliği, Balkan yarımadasındaki meşum müdahalelerin arkasında Alman nüfuzu olduğunun çok iyi farkındaydı; ancak Sovyet yöneticileri tehlikenin göğüslenmesi konusunda tedbirli harekete etmek zorundaydı. Rus dış politikası tek bir hedefe yoğunlaşmıştı: Ne olursa olsun Almanya ile çarpışmamak ve eğer bu mümkün olmazsa, Sovyetler daha iyi hazırlanmış olana kadar çarpışmayı engellemek. Herhangi bir doğrudan provokasyondan açıkça kaçınılmalıydı. Öte yandan Alman saldırısı yönündeki yoğun tehdit, Sovyetleri doğuda ve batıda eşzamanlı olarak cereyan edecek çarpışmalara karşı - bu durumda birliklerin birbirine 6000 mil mesafede iki büyük cepheye bölünmesi gerekecekti - kendisini teminat altına almak için ani adımlar atmaya fazlasıyla zorluyordu. Kremlin, özellikle Üçlü Mihver Paktı yapıl-

dığından beri bu olasılık üzerine derinlemesine yoğunlaşmıştı. Japonya ile 13 Nisan 1941'de yapılan ön müzakereler bir ara yolunda gitmişti; Sovyetler bu ülkeyle bir ölçüde riski azaltan bir tarafsızlık anlaşması imzalayabilirdi. İkinci madde "eğer anlaşmanın taraflarından biri, bir veya daha fazla üçüncü gücün düşmanlığının hedefi olursa, anlaşmanın diğer tarafı çatışma devam ettiği müddetçe tarafsızlığını koruyacaktır" hükmünü getiriyordu. Bu anlaşma Kremlin'in elini güçlendirip Japonya ve Almanya arasındaki bağları gevşetirken, ileride Rusya ve Berlin arasındaki daha da kötüye giden ilişkilerin gerilmesi neticesini doğuracaktı. Kasım 1940 başlarında Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, doğrudan ve durumu açıkça müzakere ederek diplomatik çatışmayı yumuşatmak için Berlin'e gitti. Molotov, diplomasi kurallarına uymak için elinden gelen nezaketi göstermesine rağmen bir sonuç elde edemedi ve Almanların güneye doğru tazyiki kış boyunca kesintisiz devam etti. 1941 Nisanında ise Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmak suretiyle iki taraf arasındaki karşılıklı tahammülün tamamen ortadan kalktığını gösterdi.

Yunanistan'daki demokratik güçlerin feci yıkımı ve Almanların Girit'te şaşkınlık uyandıran işgali, gözlemcilere göre Mısır'a yapılacak ani bir saldırı için Almanların yolunu açmıştı. Muhtemel tarih ve yöntemler dünya basınında tartışılıyor ve Almanlar bu tür düşünceleri sinir harbinde yeni bir silah olarak gayretle işliyordu. Bununla beraber şimdi bildiğimiz gibi Almanlar bu sırada radikal bir revizyon planlıyordu ve Yakın Doğu'ya girme tehdidini maske gibi kullanarak hararetli bir biçimde tam donanımlı olarak Rusya'yı işgale hazırlanıyordu. İngiltere'nin kıtadan sürülmesiyle birlikte İngiliz adaları da doğrudan istila tehdidi altına girmişti. Almanya Avrupa'daki nispi bir sükunet döneminde güvenle ileriye bakabilir ve Nazi ordusunun tüm ağırlığını Ruslara yöneltmesi mümkün olabilirdi. Hitler, çok büyük bir ihtimalle, İngiltere'nin bu çok sıkıntılı döneminde İngiliz İmparatorluğu'nu dağılmayacağına dair vereceği bir sözün bolşevizme karşı yapılacak toptan bir mücadelede onun yardımını sağlamaya yeteceğine inanıyordu.

Nazi liderin yardımcısı Rudolph Hess, bu düşünceyle 10 Mayıs 1941'de İskoçya'ya beklenilmeyen bir uçuş gerçekleştirdi. 22 Eylül 1943'de Anthony Eden tarafından verilen bir demece göre Hess, İngiltere'nin Britanya İmparatorluğu'nda, Almanya'nın Avrupa'da serbest olmasını ve Rusya'nın "Asya içinde kalması" gerektiğini söylüyordu. Yine de Almanya Churchill'le değil, aklı başında bir İngiliz hükümetiyle müzakere masasına oturmaya hazırdı ve Hitler, şartlarının reddedilmesi halinde "İngiltere'yi tamamen yıkmaya" hazırlanmıştı. Hess'in ileri sürdüğü şartlar İngilizleri sadece şaşırttı ve Hess bir savaş suçlusu olarak tutuklandı. Hitler, Hess'in görevini başarıyla yerine getirememiş olmasına rağmen, muhtemelen ordularının Rusya'da hızlı ve ses getiren bir zafer kazanarak Alman yenilmezliğini göstereceğini ve İngiltere'yi anlaşmaya mecbur edeceğini umuyordu.

Resmi kayıtlara göre Almanlar, Rus ordusunu birkaç ay ve belki de birkaç hafta içinde etkisiz hale getireceklerine kesinkes inanıyorlardı; ama Kızıl Ordu'nun gücünü küçümsedikleri çok geçmeden anlaşılacaktı. Hitler'i yanıltan, Rusların gerçek askerî güçlerini gizlemiş olmalarıydı. Muhtemelen Almanlar, Sovyet direncinin kırılması için yalnızca askerî başarıların yetmeyeceğini düşünüyor, devletin siyasî olarak da çökeceğini hesap ediyor ve özellikle Ukrayna'da çıkabilecek muhtemel köylü isyanlarına bel bağlıyorlardı. Dahası, güya kollektifleşmeye karşı hoşnutsuzluk gösterenlerin, önemli bir kısmı Berlin'den beslenen ayrılıkçı hareketle yıkıcı bir iç savaş çıkarmak üzere birleşebileceğine de inanıyordu.

Hitler, 22 Haziran 1941'de daha önce imzalamış olduğu saldırmazlık anlaşmasını parçaladı ve günün ilk ışıklarıyla birlikte Alman birliklerini Sovyet sisteminin ölüm kalım sınavı ve Kızıl Ordu'nun mahşer günü için Rusya sınırına gönderdi. Alman taarruzu, Rusları afallatıp, onlara uygun bir savunma hattı kurma fırsat vermeden mağlup etme stratejisi üzerine kurulu bir taktik ve belki de askerlik tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir hareketti. Gerçekten de Rus ordusunun karşılaştığı bu ani tehlike 1914'dekinden katkat fazlaydı. Almanlar Birinci Dünya Savaşı'nda iki cephede birden savaşmışlardı, halbuki 1941'de tüm gücüyle ve modern teknolojisiyle yalnızca Rusya'ya saldırıyordu. Dahası,

saldırı titiz bir şekilde planlanmıştı ve Almanlar İtalya'dan olduğu kadar, aralarında Fransa, Finlandiya, Slovakya, Macaristan, Romanya ve Hırvatistan'ın da bulunduğu tüm Avrupa'da fethedilmiş veya peyk haline getirilmiş ülkelerden de destek alabilecek durumdaydılar.

Henüz Alman saldırısından önce, Rus yönetimini güçlendirmek, partiyi ve devlet kurumlarını koordine etmek amacıyla Joseph Stalin Halk Komiserleri Konseyi Başkanı yani başbakan olarak iş başına getirilmişti (7 Mayıs 1941). İstila haberinin ivedilikle ulaştırılmasından sonra Stalin'in başkanlığında toplanan Yüksek Savunma Konseyi, külli bir milli direniş organizasyonunu üstlendi. Komünist resmi kurumları Sovyet yaşantısının her kesimini temsil ettiği için, konseydeki tek askeri temsilci ve aynı zamanda Stalin'in danışmanı olan Mareşal Boris Şapoşnikov'du. (1943'de yerine Mareşal Aleksander Vasilevsky geçti). Ardından Stalin kendisini Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin başkomutanı olarak atadı. Bilâhare Kızıl Ordu tarafından Sovyetler Birliği Mareşali unvanı verildi. Rus ordusu sürekli geri çekilirken, Almanlar tarafından esir alınanların sayısı da 7 Haziran itibarıyla 620 000'e ulaştı ve Rusya'nın morali sıfıra indi. Hem askeri hem de sivil kanatta savaşma ruhunun çökmesini önlemek ve düşmana geriden kayıp verdirecek asker ve sivil savaşçıların işbirliğini kolaylaştırmak için siyasî komiserlik sistemi - veya şimdiki adıyla askeri komiserlik - 16 Temmuzdaki bir emirle yeniden yapılandırıldı.

Modern savaş şartlarına uygun eğitim verilmemiş olması geniş cephenin diğer taraflarında da Ruslara pahalıya maloldu. Nazi karargahı iki aydan fazla bir süredir Smolensk bölgesindeydi ve Almanlar kuzeye ve güneye doğru tehlikeli kertikler açıyorlardı. Baltık ülkeleri boyunca çok az direnişle karşılaşan Alman ordusunun öncü birlikleri sonunda Leningrad varoşlarına dayanmıştı. Güneyde 20 Eylülde Kiyef işgal edilmiş, 30 Ekimde de Perekop Isthmus kuşatılmıştı. Kasım ayından itibarense Alman orduları Smolensk cephesini hedef alarak kuzey ve güneyden ilerlemeye başlamıştı. Artık Moskova'nın dahi büyük bir kuşatma altına düşeceği düşünülüyordu.

3 Ekimde "düşman dağılmıştır ve tekrar hiçbir zaman toparlanamayacak" şeklinde beyanat verirken Hitler'in burnu bir karış havadaydı. Beyanatı, Smolensk'teki Rus ordusunun ezilerek doğrudan Moskova'ya yönelecek bir cephe saldırısının başlatılacağının işareti olarak kabul edilebilirdi. Bu arada Rus komuta kademesinde bir değişiklik oldu ve Mareşal Jukov Moskova civarındaki hattın korunmasıyla görevlendirildi. Kasım ayı boyunca Almanlar merkez ve güney kanadına bir dizi sert saldırılar gerçekleştirdiler. Güneyde oldukça ilerledikten sonra 22 Kasımda Rostov'a girdiler. Ancak, birkaç hafta sonra Ruslar karşı bir saldırıyla kenti tekrar ele geçirdiler ve Kafkaslara açılan bu geçitte Almanları durdurdular. Bu sırada Alman ordusu Moskova'ya doğru ilerlemek üzere toplanmış ve başkentin cephe gerisiyle bağlantısını kesmek üzere başkent civarına sevkedilmişti. Rusya'da kışın en soğuk günlerinde yüz binlerce asker nihai darbeyi indirmeye hazırlanan büyük ordular gibi savaş alanında ileri geri koşuşturup duruyordu. Nihayet, Almanlar zafere çok yaklaşmışken, Kremlin'in kulelerindeki toplar dahi devreye sokularak düşman saldırısı durduruldu.

6 Aralık'ta uyuşuk ve kış şartlarına uygun giyeceği olmayan Almanlara karşı dikkatle hazırlanmış başarılı bir karşı taarruz gerçekleştirildi. Sıfırın çok altındaki soğuğa uygun şekilde ve Rusya iklimine göre giyindirilmiş olan Kızıl Ordu, Alman ordusunun tüm zayıf noktalarında üstünlük kurabilir ve Nazi hatlarında açabildikleri her yarıktan faydalanabilirdi. Sonunda Moskova'nın boynuna geçirilen ilmik kesilerek, donmuş ve moralini kaybetmiş Almanlar Sovyet birliklerince sıkıştırılmaya başlanmıştı. Rus birlikleri 1942 Mart ayı gelmeden yani havalar ısınmaya başlamadan önce Alman ordusunu daha hızlı çekilmeye zorlayan hücumlar gerçekleştirdiler. Sonunda çok büyük kayıplar veren ve modern askerlik tarihinin en acımasız zorluklarıyla karlışaşan Almanlar, birliklerini en azından Rjev'den Viazma'ya uzanan cepheye çekebildiler. Savaşın ilk sahnesi sona ermişti.

4. Savaşın Rusya'ya etkileri ve 1941-1942 yıllarında Sovyet-Müttefik Ülkeleri ilişkisi

Savaş Rus milli şuurunu Birinci Dünya Savaşı'nda olduğundan daha çok ve farklı yönlerde etkilemişti. Gençlik sivil ve askeri alanlarda ülke çapında hareketlenerek çok kısa bir sürede örgütlendi. Askeri teçhizat ve malzemelerin üretimini artırmak için fabrika çalışma saatleri artırıldı ve makineler hızlandırıldı. Kırsal bölge sakinlerinin tepkilerinin kentlerdeki işçilere göre daha yavaş olduğu görüldü. Mamafih köylüler, rehineleri öldürmek, Rus işçilerini Polonya ve Almanya'ya alıp götürmek ve bulabildiği bütün gıda maddelerine el koymakla uğraşan bir rejim kuran Alman işgalcilerden savaşın ne olduğunu görenmişlerdi.

Hükümet dikkatli planlamasına ve Sovyetler Birliği'nin başta Amerikan kredi şirketlerinden aldığı yardıma rağmen, sivil halk şiddetli yoksulluk ve zorluklarla yüzleşmek durumundaydı. Ukrayna ve 1942'de de Kafkasya - Almanlar burayı kısa bir süreliğine ele geçirmişlerdi, ama Ruslar için işin kötü tarafı hasat dönemine denk gelmesiydi - gibi çok zengin tarım alanlarının kaybedilmesi temel gıda maddelerinin teminini ciddi biçimde zora sokmuştu. Özellikle Kuzey Rusya'da açlık alarmı vardı ve en azından yaşatacak kadar gıda dağıtımını teminat altına almak için katı bir karne uygulaması zorunlu hale gelmişti. İşgalin başlamasıyla birlikte tüm tesisler askerî amaçlı üretim yapmaya başladığından, giysi ve diğer tüketim mallarındaki kıtlık yaşamı daha da zorlaştırıyordu. Sovyet hükümeti tarafından kurulan kontrol mekanizması 1914 1917'kinden çok daha etkili olmakla birlikte, sivil nüfusun katlandığı zorluklar bu savaşta önceki savaştakinden daha büyüktü.

Hitler'in Rusya'ya saldırmasından önce Sovyet Rusya ve Anglo-Sakson ülkeleri arasındaki ilişkiler, gördüğümüz kadarıyla karşılıklı güvensizlik ve şüphe üzerine kuruluydu. Alman işgalinin ilk neticesi, Sovyetler Birliği'nin derhal müttefiklerin safında yer almasıydı; Rusya'nın İngiltere'nin müttefiki olması durumun mantıki bir neticesi olsun olmasın, artık müttefik olunmuştu. Koşullar iki ülkeyi ortak bir düşmana karşı güçlerini birleştirmeye zorlamış ve durum öyle bir hal almıştı ki, sonraki iki yıl boyunca Sovyetler Bir-

liği Alman saldırısının tahriplerine katlanmıştı. Rudolph Hess'in tutulanmasından sonra dahi Almanlar İngiltere'nin taktik olarak böyle davrandığını ve zımnen Hess'in ilettiklerini kabul edip Almanların Rusya'ya saldırısına müdahil olmaktan kaçınacağını umuyorlardı. Eğer böyle ümitlerle kendilerini kandırıyorlarsa, çok kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğrayacakları kesindi. Çünkü Alman işgali başladıktan birkaç saat sonra Winston Churchill ülkesinin Rusya'ya tam destek verdiğini açıkladı. Sir Stafford Cripps Sovyet hükümetiyle işbirliği kurulması için derhal Moskova'ya gönderildi ve 12 Temmuz 1941'de iki hükümet arasında işbirliğini sağlayan resmi anlaşma imzalandı.

Alman savaşının Rusya'da sebep olduğu ikinci husus, İngiliz halkını bezdiren bombardımanlara bir çare bulmak için önlemler alınmasıydı. Almanlar Rusya'nın içlerine doğru ilerlerken mevcut tüm güçlerini doğuya kaydırmışlardı ve Londra ve diğer dağınık İngiliz kentleri daha sonraki aylarda başlayacak olan yıkıcı bombardıman taarruzlarından en azından bir süreliğine kurtulmuştu. Sıradan bir İngiliz, kararlı duruşlarıyla İngiltere'ye vakit kazandıran Ruslara karşı minnettarlık duymazdı. Hatta Sovyetlere karşı daha bariz bir şekilde soğukluk ve şüphe duyan muhafazakâr bir kesim vardı. Örneğin Eylül başlarında İngiliz kabinesinin bir üyesi olan J. T. C. Moore-Barbazon Kızıl Ordu ve Alman ordusunun birbirini yok edeceğine dair temennisini dile getirmişti. Ancak, buna benzer ifadeler İngiliz kamuoyunun ortak düşüncesi değildi.

Bu sırada resmen savaşın içinde olmayan ABD'de kamuoyu elbette daha yavaş değişiyordu. Bununla beraber Başkan Roosevelt Alman saldırısından iki gün sonraki basın toplantısında ABD'nin Rusya'ya yardım edeceğini ifade etmişti. Hazine Bakanlığı Rus-Fin savaşı esnasında ABD'de dondurulmuş olan Sovyet fonlarını serbest bıraktı ve Ekimde silah ve teçhizat alımı için 30 milyar dolarlık kredi verdi. Tüm bunlara rağmen Rusya'ya karşı takınılan Amerikan ve İngiliz tavırları arasında büyük farklar vardı. Resmi olarak ABD hâlâ savaşın dışındaydı, savaştan psikolojik ve coğrafi olarak uzaktı ve bombalar hiçbir zaman bir Amerikan kentine düşmeyecekti. Nihayetinde kamu oyunun dönüşümü İngiltere'de olduğu gibi hızlı ve uzun soluklu olmadı. Uzun bir sü-

re düşman olan Rusya pek de müttefik gibi kabul edilmek istenmiyordu. Ancak Pearl Harbor'dan ve Almanya'nın ABD'ye savaş ilan etmesinden, Rusya'nın sürdürdüğü direnişe Amerika'daki çok geniş çevrelerde hayranlık duyulmasından sonra Sovyetlerle uzlaşma daha geniş bir işbirliğini doğurdu.

Rusya'yı gönül rahatlığıyla bir müttefik olarak kabul etmek ABD için o kadar kolay değilken, İngiltere için bu biraz daha kolaydı. Rusya, ABD'nin tutumunun yeni koşullara adapte edilmesindeki zorluğun farkına varmıştı. Sovyet yöneticileri Anglo-Sakson ülkelerinin Rusya'yı maşa olarak kullanmasından korkuyorlardı. Moore-Barbazon'unki gibi açıklamalar ve basında sürekli çıkan yazılar, kuşkularını daha da artırıyordu. Stalin, 3 Temmuz 1941'eki bir konuşmasında özgürlük savaşında Rusya'nın "Avrupa ve Amerika halklarının sadık müttefikleri olacağı" ümidini vurgulamış fakat Anglo-Sakson ülkelerine karşı herhangi bir suçlama yapmamaya özen göstermişti. Rusya'nın İngiltere'nin yardımına ihtiyacı vardı ve Rusya, önceleri küçük partiler halinde, bilâhare daha büyük oranlarda yardım almaya başladığında müteşekkir olduğunu belirtti. Ancak zamanla daha fazla doğrudan destek beklediğinde İngiltere tarafından daha etkin askeri çaba talep etmeye başladı. Yine de 1 Ocak 1942'deki Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nu imzaladığı gibi, 14 Ağustos 1941'de Atlantik Paktı'na iltihakıyla İngiltere ve ABD ile uyuşabileceği ümidini ifade ediyordu.

Sovyet-Alman savaşının birinci yılının sonuna doğru Rus savunması sertleşirken, İngiltere ve Amerika'nın Rusya'nın ciddiyetine olan güvenleri arttı. Haziran 1942'de Dışişleri Bakanı Molotov'un hem Londra hem Washington'u ziyareti, yakın ilişkilerin habercisiydi. Londra'da Sovyetler ve İngiltere arasında yirmi yıllık ittifak anlaşması imzalanmıştı ve bu, sadece savaş sırasında ortak hareket etmeyi öngörmüyor ve savaştan sonra da "Avrupa'nın ekonomik ve sosyal refahını yapılandırmak" için taraflara görevler yüklüyordu. Molotov, Washington'da Londra'dakinden daha az başarı elde etti. ABD Sovyetler Birliği ile tam bir müttefik olmaktan çekiniyordu ve çok büyük bir ihtimalle bu, Sovyetlerin Baltık ülkelerindeki hakimiyetini tanımak istememesinden kaynaklanıyordu. Yine de ABD'nin bu tavrı, onun Sovyetler Birli-

ği'nin askeri çabalarını desteklemeyeceği anlamına gelmiyordu; Sovyetler kredi sistemine dahil edilmişti ve bu çerçevede iki ülke tarafından bir anlaşma imzalanmıştı. Bundan sonra yardımlar gittikçe artarak deniz yoluyla İran ve Murmansk üzerinden gelmeye başladı. Temmuz 1943'de ABD sadece İran üzerinden bir ay içinde bir milyon tonluk teçhizat ulaştırmayı başarmıştı.

Molotov'un seyahatinin asıl amacı muhtemelen Avrupa'da ikinci bir cephenin açılmasını sağlamaktı. Ama ne Başbakan Churchill ne de Başkan Roosevelt böyle bir şeyin yıl sonundan önce mümkün olmadığını ifade etmekten başka bir şey yapacak durumda değillerdi. Stalin ve Molotov ise bu konuda kesin bir taahhüt almanın derdindeydiler. Taraflar arasındaki yanlış anlama Moskova'da ciddi bir sükût-u hayale yal açmış, müttefikler hiçbir şey yapmadan yaz mevsimi gelip geçmişti. Stalin, 4 Ekim 1942'de Moskova'daki Amerikan muhabiri Henry Cassidy'ye gönderdiği mektupta açık bir dille "Sovyetlere yapılan müttefik yardımının çok az etkili olduğunu" söylemiş ve "müttefiklerin yükümlülüklerini tam olarak ve zamanında yerine getirmesini" tavsiye etmişti. Moskova, Kasım 1942'de müttefik kuvvetleri Kuzey Afrika'da konuşlandığından beri Almanya'nın dikkatini buraya vereceği, zorunlu olarak kuvvetlerini böleceği ve böylece Afrika'daki gelişmelerin Rusya'ya maddi olmasa da psikolojik açıdan yardımcı olacağı kanaatine varmıştı. Bununla beraber Kuzey Afrika'daki askeri varlık Ruslar tarafından tam anlamıyla ikinci bir cephe olarak kabul edilmiyordu ve demokratik ülkelere uzun zamandır Avrupa'ya çıkarma yapma sözünü tutmadıkları hatırlatılıyordu.

Diğer yandan ABD hükümeti Rusya'da hoşuna gidecek şartlar bulamamıştı. Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi Amiral Standley, 8 Mart 1943'te yaptığı basın açıklamasında savaşın yönetimi konusunda Sovyet hükümetinin bilgi paylaşımından duyduğu hoşnutsuzluğunu ifade etmişti. Ayrıca Rusya'ya yapılan Amerikan yardımlarının - kredi kurumları, Rusya Savaş Fonu ve diğer kanallardan - Rus hükümetinin fazla bir açıklama yapmaması nedeniyle Rus halkından gerekli takdiri görmediğinden yakınıyordu. Bu açıklamaların ardından Sovyet hükümeti Amerikan yardımlarının halka basın ve radyo aracılığıyla

duyurulması için özel bir çaba sarf etti.

Savaş ilerledikçe ve demokratik ülkeler Avrupa kıtasına asker çıkarmaya başladıkça Sovyetler ve Anglo-Sakson ülkeleri arasındaki ilişkiler hatırı sayılır bir noktaya ulaştı. Stalin, 1943 yılında 1 Mayıs günü münasebetiyle yaptığı açıklamada müttefik kuvvetlerin Afrika'da elde ettiği başarılara değindi. Almanların Stalingrad'dakine benzer bir hezimete uğramasından sonra Tunus'un ele geçirilmesi ve özellikle Sicilya'ya asker çıkarılması Rusları müttefiklerin tüm güçleriyle savaşa girişikleri ve ikinci bir cephenin açılması niyetinde oldukları hususunda ikna etti. Ancak, bunun ne zamana kadar devam edeceği meselesi tek hassas nokta idi.

5. 1942 harekatı

26 Nisan 1942'de Hitler savaşın savaşın doğu cephesinde sürdürülmesi gerektiğini kesin bir dille beyan edince, Rusya bunu yeni bir Alman saldırısının başlamasının kesin olduğu şeklinde algıladı. Ruslar, geçen kış vukû bulan çarpışmalarda çok önemli zaferler elde edilmiş olmasına rağmen, şimdi kendilerine yönelen tehlikeyi hafife almıyorlardı. Hemen hemen tüm Avrupa'nın insan gücü ve sanayi imkanlarını ele geçiren Hitler, Alman ordusunu dünyanın en korkunç savaş makinesi haline getirmişti. Sonraları Alman üretiminin ağır bir aracı haline gelen ve Almanya ve Fransa üzerinden yapılan RAF akınları hâlâ deneme aşamasındaydı ve Alman sanayi sistemi hiçbir düzensizlik işareti göstermiyordu. 1942'de Alman ve Alman kontrollü silah ve teçhizat üretimi muhtemelen zirveye çıkmıştı ve Ruslar, 1941'deki harekatlarda önemli sayıda insan ve malzeme kaybedilmesine rağmen, 1942'deki Alman ordusununu bir yıl öncekinden daha güçlü olacağını haklı olarak umabilirlerdi.

Kızıl Ordu da önceki yıl boyunca güçlenip kuvvetlenmiş; savunma ve saldırı savaşında önemli tecrübeler elde etmişti. Önemli oranda birlik savaş için eğitimliydi ve askeri yönetim yetenekli ellerdeydi. Ural bölgesinde güven içinde olan Rus sanayileri şimdi hızla teçhizat üretiyordu ve İngiliz ve Amerikan malzeme yar-

dımları büyük oranlara ulaşmıştı. Belki de daha önemlisi geçen kış elde edilen başarıların bir sonucu olarak milli moralin güçlenmesiydi. 9 Ekim 1942'de askeri komiserliğin kaldırılması Sovyet yöneticilerinin ordu ve halk arasında karşılıklı güvene dayanan yeni ruhun yakalandığına dair inancın bir göstergesiydi.

Almanlar ana saldırı hedefi olarak Voronej ve Rostov arasındaki Don bölgesini seçmişlerdi. Almanların planı çok hırslıydı, bu hat boyunca kendilerine yol açmayı başarmışlar ve kendilerine birkaç ihtimal bırakmışlardı; bu ihtimallerden en radikali ve tehlikelisi, Moskova'ya yönelecek bir kanat harekatıydı. Ancak cephenin sonunda epey kuzeyde olan Voronej en şiddetli saldırılara karşı koyabilmişti ve dolayısıyla Alman hücumu ancak güneye ve güneydoğuya yani Kafkaslar ve Aşağı Volga'ya doğru genişleyebilirdi. Ardından diğer sorunlar belirdi: Almanlar Kafkaslarda ilerlerken batı kanatlarını korumak için Kırım üzerine tam bir kontrol sağlamaları gerekiyordu. Bu yapıldı; Kuzey Kafkasya'ya sızıldı ve çok öneli olan Maykop petrol sahaları ele geçirildi. Daha sonra Almanlar bir diğer Rus kalesine, Volga boyundaki Stalingrad'a yöneldiler.

Stalingrad savunmasının hikayesi modern savaş tarihindeki reddedilemez üstün yönleriyle en inanılmaz direniş, kan dökme ve benzersiz fedakârlıklar dizisidir. Hitler, Rusların inatçı direnişi karşısında burayı terketmeye mecbur kalmıştı. Volga boyunda yer alan bir kent, en sonunda Alman askeri onurunun bir dönüm noktası haline gelmişti. Sanki hipnotize olmuş gibi 1942'nin sonbaharı boyunca Almanlar üstlendikleri görevin ehemmiyetine binaen kaleyi yıkmak için birlik ardına birlik gönderiyor, bir askeri dalga silsilesi yaratıyorlardı. Bu arada Rus birlikleri kentin kuzey ve güneyinde istilacıların kanatlarını yarmaya başlamışlardı. Alman komuta kademesi bu hücumları müstakil huruç hareketleri olarak değerlendirip önemsememiş, merkeze yapılacak hücumlara yoğunlaşmış ve hâlâ Volga'nın buzlu kıyısına çivilenip kalmış olan direnişin küçük ve sıkı düğümünü çözmek için daha çok asker sevk etmişti. Ruslar Almanları kıskaca almışlardı ve Nazi komutanları tehlikenin farkına varmadan önce 350 000 bitkin Alman askerini kuşatmışlardı. Mareşal Jukov ve General Rokosovsky komu-

tası altındaki Kızıl Ordu bu devâsâ gücü parça parça ezerek yok etme yolunda ilerliyordu. Nihayet Ocak 1943'de 90 000 kişilik Alman ordusu teslim oldu. Bu kuvvet, Alman ordusunun Stalingrad önünde mevzilenmiş olan en büyük parçasıydı.

Stalingrad savaşı ilerlerken Ruslar birçok sahada hücuma geçebilmişlerdi. Voronej ve Vladikavkaz yakınlarında yaptıkları yerinde çıkışlar ile güney cephesindeki Alman ordularının tamamını tehdit etmişler ve nihayetinde Almanlar Stalingrad'daki gibi bir felakete uğramamak için geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Kuzeydeki en uç noktada da Ruslar Leningrad etrafındaki durumlarını sağlamlaştırmak için mevzilerini değiştirme avantajı elde etmişler; Ocak 1943'de Ladoga gölü kıyısındaki Schluesselburg'u tekrar almayı başarıp Almanları Leningrad-Vologda demir yolundan geriye püskürtmeyi başarmışlardı. Bu harekatlar Leningrad'ı kuşatmadan kurtarmasa da Ruslar en azından arka cephe ile demir yolu bağlantısı kurmuşlar, böylece kent halkının çaresizliğini bir nebze azaltmışlardı. Bu arada Kızıl Ordu güney cephesi boyunca hücumlarına devam etti. Rus birlikleri yeni ele geçirilmiş müstahkem noktaları temizlerken bir süre için Almanların çekilmelerini Dinyeper'e kadar uzatmak zorunda kalacakları tahmin edildi. Ancak, Ruslar onların ötesine geçmişlerdi. Rusların ihtiyaçlarının çoğunu taşıyacakları ve çok emek harcayarak eski haline dönüştürmek zorunda oldukları Almanların adapte ettiği biçimde yapılan dar raylı Avrupa demir yollarını yeniden ele geçirmişlerdi. Donets'i bir baştan bir başa hızla süpüren Ruslar, toparlanma faaliyetlerini hızla yürütmekteydiler ve çok genişlemiş iletişim hatlarını tehlikeli bir biçimde zayıflatmışlardı.

Yeni bir takviye alan Alman gücü, Rusları, güneydeki bazı Alman ordularını İlmen gölü ve Velikie Luki sahasında kendilerine ait "ikinci bir cephe" kurarak tamamen ortadan kaldırmak için teşebbüs etmeye zorladı. Ruslar, bu yeni Kızıl Ordu saldırısıyla kış boyunca Moskova için potansiyel tehdit olan Rjev, Gjatsk ve Viazma üçgenindeki güçlü Alman ordusunu ortadan kaldırarak önemli başarılar elde ettiler. Almanlar, Mart ayı sonu itibariyle Harkov ve Belgorod'ı yeniden almak için yeterli güç toplayabilirdi; ancak, üç hafta süren şiddetli çarpışmaların ardından Alman-

ların Donets ırmağını geçmek için yaptığı tüm girişimler sonuçsuz kaldı. Nisan ayı başlarında doğu cephesi bir kez daha muhkem hale getirildi ve her iki ordu da ilkbaharda kuvvet tazeleme ve dinlenme fırsatı bularak yaz aylarında yapılacak savaşlara hazırlanmaya başladı.

6. Kominern'in ve Sovyet-Slav ilişkilerinin sonu

İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar ve savaşın ilk iki yılında yaşanan gelişmeler, çok sayıda beklentinin çarpıştığı ve güçlerin sınıftan çok millet esasına göre gruplaştığı, enternasyonal sınıfların sınırlarından ziyade milli sınırların çizildiği ve çok sayıda direnen odağın ortaya çıktığı bir ortam doğurdu. Rus milliyetçiliğine yapılan vurgu Sovyetler Birliği'nin savaşın milli karakterini kabul ettiğini gösteriyor ve onun duruma intibak sağlamak için diğer düzenlemeleri yapacağı bekleniyordu.

1935'de toplanan Komünist Enternasyonal'in 7. Kongresi'ni yukarıda görmüştük; burada faaliyetlerin kısılması ve savaş havasını dağıtma çabası hakim olmuştu. Çeşitli nedenlerden ve ekseriyetle Troçki muhalefetine duyulan korku nedeniyle kongrenin toplanmasına daha sonra izin verilmemişti ve 1935'ten sonra Enternasyonal İcra Komitesi Komünist Partiler Birliği'nin bir alt organı gibi işlev gördü. Bu komite, örneğin Sovyet-Fin savaşı sırasındaki faaliyetleriyle faydadan çok zarar getirmiş olsa bile, Sovyetler Birliği dış politikası onun desteğine ihtiyaç duyduğunda devreye sokulacaktı. Nitekim bu işlemez yapının gittikçe bozulması sebebiyle Komünist Enternasyonal İcra Komitesi Başkanlık Heyeti 22 Mayıs 1943'de tüm örgütü tasfiye etti. Tarihi olarak zorunlu işlevlerin uyumlaştırılmasında Enternasyonal'in önemli rolüne vurgu yapılmasından sonra Başkanlık Heyeti, savaş başladığından beri sınıflar arasında bir bölünmeden çok Hitler savaş makinesi ile anti-Hitler koalisyon arasında bir bölünmenin şekillendiği ve Enternasyonal'in artık ana siyasî hedeflere hizmet edemediği sonucuna varmıştı. Daha önce Enternasyonal bünyesine alınan milli komünist partilere kendi milli durumlarının gerekleri-

ne göre politikalarını şekillendirmeleri tavsiye edildi ve nihayetinde Enternasyonal resmen sona erdirildi.

Komünist Enternasyonal'in zayıflayıp tasfiye edilmesinin ardından Sovyet milliyetçiliğinin yükselmesine paralel olarak Panslavizm akımı kendini gösterdi. Ruslar, artık kendi sınırlarının dışında kendiyle aynı ırktan olan müttefikler aramaya yönelik eski politikalarını tekrar canlandırmışlardı. Çarlık Rusyası ile Balkan Yarımadası'nın Ortodoks Slav halkları arasında sıkı bağlar vardı ve şimdi vurgu yapılan bağlar da etnik ve kültürel akrabalık temelindeydi. Bununla beraber Sovyet yöneticileri dinî bağları tamamıyla göz ardı etmemişlerdi. Moskova'da patrikliğin yeniden kurulması (12 Eylül 1943) ile Balkan Yarımadası'nın Ortodoks halkları arasında önemli bir etki yaratma fırsatı tepilemezdi.

Sovyet Panslavizminin en güçlü destekçisi elbette Hitler'den başkası değildi. Alman ırkının Slav ırkından üstün olduğu doktrininin propagandasıyla, Bohemya, Polonya ve Sırbistan'daki Slav halklarının Alman kölelerine dönüşen şekilsiz yığınlar haline gelmesi ve bunların kültürel önderlerinin sistematik olarak ortadan kaldırılması, Rusya'ya Panslavist akımın önderliğini üstlenme fırsatı verdi. Tüm Slav halklarından gelen temsilciler Ağustos 1941 başlarında Tüm Slavlar Kongresi'nde toplandı; katılımcılar ve konuşmacılar arasında çok sayıda önde gelen Slav yazar, tarihçi ve sanatçı vardı. Kongrede bir etnik bütünlük içinde tüm Slav halklarının kültürel bağlarına vurgu yapıldı.

Rusya-Polonya ilişkileri zaten hep kötü ve hassas bir seyir takip etmişti ve şimdi de Polonya Slav birliği yolunu tıkamaktaydı. Polonya'nın Rusya'ya karşı zıt gitmesinin uzun bir geçmişi vardı ve Sovyetler Birliği'nin Eylül 1939'da Doğu Polonya'yı işgaliyle beraber eski defterlerin açılması kadar doğal bir şey olamazdı. Öte yandan Rusya da Polonya'nın 1920'de yaptığı hücumu ve bu hücum sonrasında Batı Beyaz Rusya ve Batı Ukrayna'nın önemli bir bölümünün ilhak edildiğini unutmamıştı. 1939 yılında bu toprağın tekrar işgali, iç savaş karmaşası sırasında Sovyetler açısından Rusya'dan zapt edilmiş toprağın istirdatından başka bir şey değildi. Bu spesifik çekişmelerden başka 1921-1939 arasında iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak dostaneydi ve herhangi

bir çatışma olmamıştı. Ancak, bu dönemde Sovyetler Birliği'ndeki din karşıtı hareketler ve Polonya Katoliklerinin komünizmin her türlüsüne muhalefet etmeleri, özel bir çatışma alanı olarak görünüyordu.

Alman hücumu Rusya'yı savaşın başlangıcından beri doğal olarak Polonya'nın da dahil olduğu müttefikleri kendi tarafına çekmeye zorlayınca, Sovyetler ile Sürgündeki Polonya Hükümeti arasında bir işbirliği anlaşması yapma zorunluluğu doğdu. Sınır sorunları gibi sıkıntılı meseleler gündeme dahi alınmadan, 30 Temmuz 1941'de bir ön anlaşma imzalandı. İki hafta sonra iki ülkenin temsilcileri, Alman istilasına karşı ortak hareket etmek üzere Rusya'da bir Polonya ordusu kurulmasına yönelik bir askerî anlaşma imzaladılar. İlişkiler karşılıklı memnuniyet temelinde gelişiyordu ve nihayetinde Sürgündeki Polonya Hükümeti Başkanı General Sikorski ile 3 Aralık'ta Moskova'da yapılan toplantıda Stalin, güçlü bir Polonya'nın Avrupa barışının sürmesi için temel öneme sahip olduğunu beyan etmişti.

Yine de iki ülke arasındaki ilişkiler pürüzsüz olarak devam etmedi. Anlaşmaya göre Polonya ordusu 1939'da Doğu Polonya'nın işgali sırasında Kızıl Ordu tarafından esir alınan Polonyalı subaylardan ve askerlerden oluşturulacaktı. Çok farklı bölgelere - en çok Kazakistan'a - gönderilmiş olan bu adamlar askeri anlaşma şartlarına istinaden serbest bırakıldı ve derhal ordu yapılandırılmaya başlandı; ordunun donanımını İngiltere sağlamıştı. Fakat her iki taraf için de geçmişin yaralarını unutmak zordu. Nitekim çok kısa bir süre sonra Sovyetler'le Polonya yöneticileri arasında yeniden ihtilaflar çıktı. Nihayetinde Ocak 1942 sonlarına doğru yeni oluşturulan Polonya ordusunun İngiliz denetiminde olmak şartıyla İran'a taşınmasına karar verildi. Yaşananlar, iki ülke üzerinde de talihsiz etkiler bırakmıştı ve özellikle Polonya'nın bir an önce doğu cephesinden savaşa girmesini uman Ruslar hayal kırıklığına uğramışlardı.

Sovyet hükümeti, Sürgündeki Polonya Hükümeti'nden gittikçe şüphe duymasına rağmen, Polonya halkıyla yakın ilişkiler kurmak için büyük çaba sarf etmiştir. 1942'de esas itibariyle

Rusya'daki Polonyalı komünist göçmenlerden oluşan bir grup Moskova'da Polonyalı Vatanseverler Birliği kurmuşlar ve *Özgür Polonya* adlı Lehçe bir gazete çıkarmaya başlamışlardı. Bu grubun önderlerinden biri yazar Wanda Wasilewska idi ve programlarının ana amacı Polonya ile Sovyetler arasında olabilecek en yakın ilişkinin kurulmasıydı (bu, genel olarak Sovyet hükümranlığı altında bir rejimin kurulacağı Polonya'da bir "Polonya ordusu" kurulmasına yönelik çaba olarak görülüyordu). Bu arada Londra'da bir grup Polonyalı göçmen Sovyetler Birliği aleyhine faaliyet yürütmeye başladı ve 1943'ün başlarında bunlardan bir kısmı hem İngiltere'de hem Amerika'da 1921-1939 yılları arasındaki Doğu Polonya sınırlarının teminat altına alınması ve savaştan sonra yeniden yapılandırılması için müttefiklere baskı yapmaya başladı. Bu çalışma Sovyetler Birliği'nde çok sert tepkilere neden oldu ve Şubat ayında *Pravda*'da Ukraynalı oyun yazarı A. Korneichuk'un Ukraynalıları ve Beyaz Rusları Polonya hakimiyetine asla dönmemeleri konusunda uyaran bir makalesi yayınlandı. Nisan 1943'de Almanlar tarafından Rusların bölgeden çekilmeden önce kitlesel kıyım yaptığının ve Katyn ormanında Ruslar tarafından öldürülen binlerce Polonyalı subayın cesedinin çıkarıldığının açıklanması üzerine ilişkiler daha da gerildi. Sürgündeki Polonya Hükümeti bölgede uluslararası bir tahkikat yapılması talebinde bulundu. Ruslar tabii olarak bunu kabul etmediler. Sonraları Ruslar bölgeye girdiğinde kendileri bir tahkikat yaptılar ve kıyımı Almanların üzerine attılar. 1952 yılında ABD Temsilciler Meclisi'nin bir komitesi bölgede yürüttüğü tahkikat sonucunda yayınladığı raporda Rusların kıyımdan dolayı "tartışmasız suçlu" olduklarını ortaya koymuştu (bkz. *The New York Times*, 23 Aralık, 1952). Bu olay, Sovyet hükümeti ile Sürgündeki Polonya Hükümeti arasında ilişkilerin kopmasına neden oldu.

Polonya ile yaşanan güçlüklere ek olarak Yugoslavya'da Panslavist karışıklıklar ortaya çıktı. Mihver karşıtı gerilla hareketi bu ülkede Alman istilasından hemen sonra başlamıştı ve fakat iki ayrı grup halinde hareket ettikleri ve liderleri vatanseverleri denetim alma mücadelesine girdikleri için işgalcilere karşı verdikleri

mücadelede bir birlik oluşturamamışlardı. General D. Mihailoviç'in başını çektiği grup Sürgündeki Yugoslav Hükümeti'nin nezaretinde hareket ediyordu. Partizanlar olarak bilinen diğerine ise Mareşal Tito adıyla mâruf Josef Bronz önderlik ediyordu ve Sovyet hükümetiyle bağlantı kurmuştu. Resmi olarak komünist olmasa da ilkinden daha köktenciydi. Mihailovic'in hareketi dar Sırp milliyetçiliği içinde kalırken Tito'nun saflarında hem Sırplar hem de Hırvatlar etkindi. Partizan hareket daha geniş bir faaliyet yürütüyor ve Bulgaristan halkıyla daha iyi ilişkiler kurmaya çabalıyordu. Diğer iki Slav ülkesi olan Slovakya ve Hırvatistan'da Mihver güçleri tarafından desteklenen kukla hükümetler kurulmuştu. Slovenya ise İtalya'nın teslim oluşuna kadar Almanya ve İtalya arasında paylaşılmıştı.

7. 1943 harekatı

1943 ilkbaharından itibaren savaş tüm uluslararası safhalarıyla müttefiklerin lehinde ilerliyordu. 9 Mayıs'ta Tunus harekatı başarıyla sonuçlandı ve Afrika'nın tüm kıyı şeridi boyunca müttefikler Hitler'in Avrupa kalelerine hücum etmek için bekliyordu. Winston Churchill, Franklin Roosevelt ile savaşı daha etraflıca konuşmak için bir kez daha Washington'a gitti. Bu toplantıda Japonya'ya ve Pasifik harekatlarına şimdi hususi olarak değinilebilirdi; bu konu Rusya'yı otomatik olarak devre dışı bırakıyordu. Batı Avrupa'nın durumu göz önüne alındığında toplantı Fransa'ya veya Hollanda'ya asker gönderilmesi konusunda acele etmemekte mutabık kalınmıştı ve öncelikle hava saldırılarıyla sanayisi çökertilmek suretiyle Alman direnişini zayıflatma kararı alınmıştı. Bu kararın hemen ardından güçlü RAF bombardıman akınları başladı. Amerikan Hava Kuvvetleri ekseriyetle Ruhr bölgesindeki sanayi merkezlerini hedef alıyordu. Temmuz 1943'de İngiliz uzmanlar sadece Ruhr bölgesinde yaklaşık 1 milyon evin bombalamalarla yıkıldığını ve Alman otoritelerinin en az 3 milyon insanı bölgeden tahliye etmek zorunda kaldığını belirtmişlerdir. Avrupa'daki en yoğun sanayi bölgesinde iş gücü temini yönünden yapılan bu müdahale, fabrikaların yıkılması ve zarar görmesiyle

iki kat fazla etki yaratmıştı ve tüm bölgeden sağlana temel askeri teçhizatların teminini dumura uğratmıştı.

Bununla beraber tüm Avrupa'ya etkin bir çıkarma henüz başlamamıştı ve yakınlarda olacağına dair bir işaret de yoktu; Hitler, ikinci cephe hayata geçmeden önce, Ruslara ezici bir taarruz gerçekleştirerek onlarla anlaşmak için vakti olacağına inanmış olmalıydı. Artık Almanlar Rus göçmenler arasındaki anti-komünist unsurlardan istifade etmeye çalışıyorlar; özellikle Rus savaş esirleri arasından Stalinist karşıtı bir Rus ordusu oluşturmaya ve böylece Alman akınını yeniden kuvvetlendirmeye çabalıyorlardı. General Andrew Vlasov, hareketin başı olmayı kabul etti. Onun kurduğu Rus Özgürlük Ordusu çoğunlukla savaş esirlerinden oluşuyordu ve bazıları Stalin hükümetini devirmeyi ülkü edinmişti. Diğerleri ise Alman esir kamplarındaki zor koşullardan kaçmak için böyle bir yöntemi seçmişlerdi. Almanlar tarafından oluşturulan "Doğu Birlikleri" (Vlasov'un ordusunu da içeren) 78 tabur, 1 alay ve 122 bölükten müteşekkil 100 000 askerden ibaretti. Taburların gerisinde yaklaşık 220 000 "gönüllü yardımcılar" veya geri hizmetliler vardı. Bu harekatın başlamasından sonra Almanlar Vlasov'dan şüphelenmeye başladılar ve onun birliklerini herhangi bir büyük taarruzda kullanmakta tereddüt ettiler. Savaşın sona ermesinden hemen önce çarpıcı bir biçimde Çek tarafına geçmiş olan Vlasov daha sonra Sovyetler tarafından idam edildi.

Almanların ana hücum birlikleri 5 Temmuzda Orel'den Harkov'a doğru sarktı. Orel Rus hatlarına doğru Alman ilerlemesi için oldukça müsait olduğundan, Naziler bir kez daha hatları yarıp Moskova'ya doğru kanat harekatına giriştiler ve eğer bir kez daha başarısızlığa uğrarlarsa muhtemelen güneye doğru akıp korumasız Kursk çevresindeki Ruslara karşı kuşatma harekatı yapacaklardı. Fakat Ruslar, bu defa düşmanı yıpratırken olağan geri çekilme taktiğine başvurmak yerine, mevzilerini terketmeden hücumları göğüslemeye karar vermişlerdi. Bu ani bir karardı ve başarısızlık Kızıl Ordu'ya çok büyük kayıplar verdirecek ve muhtemelen orduyu ciddi bir biçimde bozacaktı. 15 Temmuzdan itibaren Alman hücumları Nazi birliklerinin tükenmeleri nedeniyle yavaş yavaş azaldı. Ardından Kızıl Ordu Orel cephesinde inisiya-

tifi ele aldı ve Sovyetlerin ilk yaz hücumunda ileri doğru dalgalandı. 6 Ağustos'ta Orel ve Belgorod, iki hafta sonra da Harkov Rusların eline geçti. Bu başarılar perçinlenmişti; ancak, Almanlar bırakmak zorunda oldukları her kenti ve kasabayı sistematik bir biçimde yıkıyorlardı. Örneğin Ruslar tekrar ele geçirmeden Harkov'daki tüm binaların yüzde 65'i yakılıp yıkılarak moloz haline çevrilmişti ve hala ayakta kalan yapılar da yaşanamayacak derecede zarar görmüştü. Orel de tıpkı Harkov gibi mezbahaya çevrilerek tanınmayacak bir hale sokulmuştu.

Ruslar, 1 Ekimden sonra Kiyef'den Zaporojya'ya kadar uzanan geniş Dinyeper hattına varmışlardı. Maksatları, Smolenks'in alınmasıyla sadece ırmağın üst kısmını kontrol etmek değil, aynı zamanda batıya doğru yayılmaktı. Smolensk ve Kiyef arasında Dinyeper'in dar hattında birlikleri her yere yayılmıştı ve Gomel istihkamı Almanların bölgede kalan hemen hemen son güçlü kalesiydi. Güneye doğru Ruslar Taman yarımadasını ele geçirerek Donets havzasını işgal etmişlerdi ve böylece Kafkasya kapısını da kapatmışlardı. 7 Ekimde Kızıl Ordu Dinyeper hattından ilerleyip Kiyef'in üstüne varmış, Pereyaslav ve Kremençug'da ırmağın batı kıyılarında üç kuvvetli köprübaşı mevzii kurmuştu. Rusları geri atmak için yapılan şiddetli Alman saldırıları sonuçsuz kaldı ve Kızıl Ordu bu noktaların her birinden yavaş yavaş batıya doğru yayılmaya başladı. Savaşın üçüncü kışında Rus cephesinin kuzey kısmı boyunca kar yağarken Kızıl Ordu Leningrad'dan Karadeniz'e doğru etkili saldırılar yapmak için hazırdı.

8. 1943'de Sovyet-Müttefik Devletler ilişkileri

Kızıl Ordu'nun hücum gücü konusunda hâlâ kuşkuları olan müttefikler, 1943 yazı ve sonbaharı boyunca Rus ordularının elde ettiği başarılarla yeterince ikna olmuşlardı. Öte yandan Rusların da Sicilya'nın Anglo-Amerikan işgali ve ardından İtalyan "çizmesinin" tabanının kesilmesiyle hoşnut olmaması mümkün değildi. Savaşın doğu ve batı sahneleri böylece yavaş yavaş bir araya geliyordu ve çok uzak olmayan bir gelecekte bunların Balkan-

larda bir yerlerde birleşme ihtimali tüm müttefik devlet adamlarının zihnini meşgul ediyordu. Açıkçası, müttefiklerin askeri çabalarının ve politik faaliyetlerinin koordinasyonu şimdi acil bir zorunluluktu. Her ne kadar müttefik devletler arasında Nazi Almanyası'na karşı temel hedef birliği var ve durum ana stratejiyi senkronize etmeye zorunluluğunu emrediyorsa da, bu çalışmanın aktüel bir sonucu olarak anlaşma sürekli bozuluyordu.

Ağustos 1943'de Quebec'deki Anglo-Amerikan konferansında hiçbir Rus delege müzakerelere katılmamıştı. Amerikan basınının bir kısmı Rusya'nın konferansa katılmadaki isteksizliğini meşum göstergelerin bir kanıtı olarak sunmakta ise de, Stalin, kendine has açık sözlülüğüyle, toplantının özel gündemi nedeniyle Rusya'nın davet edilmediğini söyledi. Pasifik'teki savaşla alâkalı sorunlar gündemin önemli bir bölümünü oluşturuyordu ve Rusya, tedbirli davranarak, Sovyetler'le Japonya arasında tarafsızlığı sağlayan hassas dengenin bozulmasından kaçınıyordu. Yine de bu açıklama galiba eksik kalıyordu; çünkü aynı dönemde Ottawa'da görev yapan eski Rus bakan Fedor Gusev Londra'daki Büyükelçi Ivan Maisky'nin yerine ve Andrei Gromyko da daha önce Washington'da Litvinov tarafından yürütülen göreve atanmıştı. Her iki durumda da uluslararası işbirliği politikasıyla yakından ilgilenen emektar diplomatlar yerine son yıllardaki gerçekçi ve milliyetçi Rus ruhu ile bezenmiş yetenekli gençler getirilmişti.

Eylül ayında Büyükelçi Admiral Standley Moskova'dan Washington'a Rusya'nın durumunu rapor etmesi için çağrıldı. Fakat Standley, sonradan kişisel nedenlerden dolayı görevinden istifa ettiğini söyledi ve yerine 1 Ekimde önceleri kredi sistemi ile yakından ilgilenmesi nedeniyle Rus hükümeti tarafından çok saygı duyulan W. Averell Harriman geçti. Kredi sistemi yöneticisi Edward R. Stettinius'un 25 Eylülde müşavir olarak atanması da Moskova üzerinde olumlu etkiler yaratmıştı.

Casablanca Konferansı'nın (Ocak 1943) hemen başlarında hem Başkan Roosevelt hem de Başbakan Churchill, hâlâ müttefikler arasında etkisini koruyan yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için Mareşal Stalin ile yüz yüze görüşme isteklerini ifade etmişlerdi ve Quebec Konferansı'ndan sonra da önerilerini tekrar-

lamışlardı. Ruslar müttefiklerle bir anlaşma için istekli olarak görünseler de, devlet başkanlarının bir araya gelmesinden önce dışişleri yetkililerinin zemin hazırlamak üzere bir konferans çerçevesinde toplanmasını önerdiler. Toplantı için en mantıklı yerin Londra olacağı önerisini hem İngiltere hem de ABD konferansın derhal toplanması temennisini ifade ederek kabul ettiler. Ancak, Ruslar konferansın Moskova'da olmasında ısrarcıydılar. Bu talepleri kısmen saygınlık elde etme çabasından, kısmen de Dışişleri Komiseri Molotov'un müzakerede beklenmedik sorunların çıkması durumunda Stalin'in görüşünden istifade etme isteğinden kaynaklanıyordu. Bazı tereddütlerden sonra Londra ve Washington Rusların önerisini kabul etti ve Ekimde Moskova'da yapılacak konferans için hazırlıklar derhal başladı.

Sonraki haftalarda Ruslar, özellikle savaşın Akdeniz'le ilgili diplomatik sorunlarında dikkate değer bir işbirliği sergilediler. Ruslar, 13 Ekimde İtalya eski müttefiki Almanya'ya karşı savaş ilan ettiğinde, İngiltere ve ABD ile beraber İtalya'yı müttefik olarak kabul ettiler. Akdeniz Komisyonu'na katılmayı da kabul eden Ruslar, dışişleri bakan yardımcısı Andrew Vişinsky'i delege olarak gönderdiler. Komisyon, beklenmedik bir biçimde İngiltere ve ABD tarafından öngörüldüğü gibi organizatör bir organ olmak yerine, tüm yetkilere sahip bir örgüt olmakta ısrar ediyordu.

19 Ekimde üçüncü kredi anlaşması İngiltere, ABD ve Rusya arasında Londra'da imzalandı ve Kanada da ilk defa toplantıya katıldı. Aynı gün Moskova konferansı başladı ve iki hafta sürdü. Sonuçlar ortak bir deklerasyonla duyuruldu. Buna göre dört iştirakçi güç olan ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin, güçlerini birleştirip "ortak düşmanlara karşı savaşı sonuna kadar götürmek, barış ve güvenliğin sürdürülmesi ve yapılandırılmasına devam etmek için ant içiyorlardı." Dört hükümet bu hükmü doğrultusunda "tüm barış sever devletlerin karşılıklı egemenliği ilkesine dayanan ve bu şekildeki küçük ya da büyük tüm devletlerin üyeliğine açık merkezi bir uluslararası örgütün en kısa zamanda kurulması zorunluluğunun farkındadır." Bu amaçla dört hükümet, "durumun gerektirdiği hallerde birbirine ve Birleşmiş Milletlerin diğer üyelerine danışacak ve bir araya gelmiş milletler adına ortak hareket ede-

cek"ti. Hükümetlerin kabul ettiği hususi öneme sahip bir madde ise "düşmanlıkların ortadan kaldırılmasından sonra sözü edilen hükümetler güçlerini bu deklarasyonu canlandırmak maksadıyla ve ortak müzakere sonrası istisna olmak üzere diğer devletlerin topraklarında tutmayacaktır" şeklindeydi.

Hükümet başkanlarının - Roosevelt, Churchill ve Stalin - bir araya gelmesi için hazırlıklar derhal başladı. Bu üç büyük adam, 28 Kasım 1943'de Rusya'nın Tahran'daki büyükelçilik binasında bir araya geldi. 1 Aralıkta ortak bir deklarasyon yayınladılar. Buna göre "ülkelerimiz savaşta ve barışta birlikte hareket edecek..."; barış için "işbirliğimizin barışı ebedi kılacağına eminiz..."; savaş için "doğudan, batıdan, güneyden yapılacak harekatların yeri ve zamanı için tam bir anlaşmaya vardık... büyük ya da küçük tüm milletlerin etkin katılımı ve işbirliği için çabalayacağız ve tiranlığı ve köleliği, zulüm ve müsamahasızlığı ortadan kaldırmak için onların halkını aklımızda ve kalbimizde kendi öz halkımız gibi göreceğiz" deniliyordu. Anlaşılan müttefikler, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri hiç olmadığı kadar, kendilerini daha sıkı bir birlik içinde ve ortak hedeflere yönelmiş olarak görüyorlardı.

9. Savaşın sonu

Müttefik ordularının 1943'deki başarılarının ve özellikle Rusların Ukrayna cephesinde ilerlemelerinin Alman komutanların planlarını ve hesaplarını etkilememiş olması mümkün değildi. Hitler'in danışmanlarının artık ileri sürdükleri görüş gelecek yıl Alman ordularının ana hedefinin "Avrupa Kalesi"ni (*Festung Europa*) savunma mecburiyeti olduğu şeklindeydi. Buna "Frederik teorisi" diyorlardı ve Hitler'in karşılaştığı zor durum Yedi Yıl Savaşları'ndaki Büyük Frederik'in durumuna benziyordu. Düşmanları arasında ayrılıklar çıkması nedeniyle Frederik, karşı hücumlarla elde ettiği başarılarla kendisini ve Prusya'yı kurtarabilmişti. Bununla berbaer Frederik'in aksine 1944'ün Alman yöneticileri, çok aşırı yayılmış cepheleri - özellikle Baltık ve Karadeniz bölgelerinde - gönüllü olarak bırakmak ve hatlarını savunmaya çekmek istemediler. Zaman geçtikten sonra acil bir zorunluluk çer-

çevesinde iyi planlanmış bir geri çekilme işinin artık yapılamayacağının farkına varmışlardı. Aralık 1943 ve Mayıs 1944 arasındaki dönemde Ruslar cephenin iki ucunda önemli zaferler kazandılar; Leningrad sahası batıda Estonya sınırına ve güneyde hemen hemen Vitebsk'e kadar temizlendi ve Kırım yeniden ele geçirildi. Her iki durumda da Almanlar önemli ölçüde asker ve teçhizat kaybettiler. Ruslar bu dönemde ana taarruzu güneybatıdaki Bukovina'ya doğru kaydırdılar ve bölge Rusların Macaristan ve Romanya'ya hücumları için iyi bir biçimde hazırlandı.

Alman komuta kademesi bu tehlikeyi önlemek için dikkatinin ve gücünün çoğunu doğuya vermişti. Müttefiklerin batıdan yapacakları bir hücum için müsait zaman gelmişti. 6 Haziranda İngiliz-Amerikan birlikleri Normandiya'ya bir çıkarma yaptılar. Uzun süredir beklenen ikinci cephe nihayet açılmış ve Almanya iki ateş arasında kalmıştı. Batılı müttefikler ve Rusya arasındaki stratejik işbirliği şimdi öncekinden daha elzemdi ve cephenin tam manasıyla açılmasının ardından Rusya 23 Haziranda yeniden hücuma geçti. Hücum, önemli hedeflerin sınırlı şekilde aşıldığı Belarusya'da başladı; sonra Ağustos ayında Ruslar Romanya'yı işgal ettiler; Romanya'nın düşüşünden sonra 8 Eylülde Bulgaristan teslim oldu. Ruslar, nihayet 1944'ün Ekim ve Kasım aylarında Karpat dağlarını birkaç noktadan aşarak Macaristan'a girdiler. Ocak 1945'te Almanların güçlü bir müstahkem hattının bulunduğu Doğu Prusya'ya hücum ettiler. Batılı müttefik birlikleri Fransa ve İtalya'da ilerlerken, Almanya tam bir çaresizlik içindeydi. Artık konu Almanların Merkezî Avrupa'yı savunabilip savunamayacakları değil, aksine Anglo- Amerikanların mı yoksa Rusların mı önce işgal edecekleriydi.

Olaylar müttefiklerin lehine dönmüşken, şimdi yöneticiler sadece birbiri ardına üstlenilecek savaş görevlerini değil, gelecekteki uluslararası dengeyi de düşünmeye başlamışlardı. 1944 Ağustos ve Eylülünde ana müttefik ülkelerin temsilcileri, dünya milletlerinin gelecekte barışı ebedi kılmak için yerine getirmesi zorunlulukları tartışmak için Dumbarton Oaks'ta bir araya geldiler. 9 Ekimde konferansın önerileri kamuoyuna duyuruldu. Buna göre, bundan böyle milletler arasındaki tüm anlaşmazlıklar, çatış-

malar, sürtüşmeler silaha sarılmadan genel anlaşma ve hakem aracılığıyla çözülecekti. Bu amaca ulaşmak için uluslararası bir örgütün kurulması önerilmişti. Bu, bütün müttefik ülkelerin ve birliğe dahil devletlerin temsil edildiği genel bir konsey ve daha küçük bir güvenlik konseyi ile sağlanmalıydı. Bununla birlikte ABD, İngiltere ve Sovyetler tarafından Hitler'e nihai darbeyi vurmak için planlar yapılıyordu. Bu amaç çerçevesinde üç büyük devletin başkanları, Almanya'da doğudan ve batıdan ilerleyen hatların koordinasyonu ve sınırları için Yalta'da (Kırım'da) bir kez daha bir araya geldiler. Kırım buluşması savaşın en önemli ve en tartışmalı toplantılarından biri oldu. 11 Şubat 1045'te imzalanan toplantı tutanağı iki gün sonra Amerikan basınında yerini aldı. Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olması müttefikler tarafından bir amaç olarak ortaya kondu ve zaferin kazanılmasından ve Almanya'nın işgal edilmesinden sonra Berlin'deki karargahta "üç gücün üst düzey komutanlarından oluşan bir merkezi denetim komisyonu" kurulacaktı. Bir komisyon da Moskova'da Almanların müttefiklere verdiği zararların tazmini için oluşturulacaktı. Almanlar tarafından işgal edilen bütün Avrupa ülkeleri azat kılınacak ve üç ana müttefik ülkesinin yardımlarıyla yeniden inşa edilecekti. Özellikle Polonya'da kurulacak geçici hükümetin demokratik temelde olması öngörülmüştü. Üç büyük müttefik, daha yüksek uluslararası düzeyde Dumbarton Oaks toplantısının önerilerine uyacağına dair söz vermiş ve Birleşmiş Milletler'i 25 Nisan 1945'de San Francisco'da toplanmaya çağırmıştı. Dünyaya duyurdukları ana kararlar çerçevesinde üç büyük ülke müttefik ordularının sınır çizgileri gibi spesifik alanlarda düzenlemeler yapmıştı.Bu düzenlemeye göre, Macaristan, Çekoslovakya gibi Balkan ülkeleri (Yunanistan hariç) ve Almanya'nın doğu toprakları Sovyet birlikleri tarafından işgal edilecekti. Toplantının ana gündemi Avrupa ile ilgili olmakla birlikte, Uzak Doğu'nun durumuna da özel bir ihtimam gösterilmişti. Stalin, Rusya'nın Almanya'nın çöküşünden doksan gün sonra Japonya'ya savaş ilan edeceğine söz vermişti. Bu defa "1904 yılında Japonya'nın hainice saldırısı sonucu Rusya'nın çiğnenen hakları tekrar iade edilmelidir" denildi. Ayrıca Kuril adaları Sovyetler Birliği'ne "devredilecek"ti.

Yalta Konferansı'nda uzun bir süre Budapeşte için mücadele edildi ve mücadele Rusların tam bir zaferiyle sonuçlandı. Konferansın ardından hücum hazırlıkları hem batılı müttefikler hem Ruslar tarafından sıkı bir şekilde sürdürüldü. Mart ve Nisan aylarında Ruslar Doğu Prusya'yı işgal ettiler. Aynı anda diğer Rus orduları Viyana'ya yürüdü ve 13 Nisanda burası düşmandan temizlendi. Şimdi son ve en zor görev Rusları bekliyordu: Hitler ve kurmaylarının müstakil bir direniş gösterdiği Nazi devletinin merkezi olan Berlin'i almak. Mareşal Jukov tarafından ustalıkla yönetilen Berlin savaşı 17 Nisandan 2 Mayısa kadar sürdü, Hitler'in 1 Mayısta öldüğü ilan edildi. Batılı müttefikler de batıdan tazyik ettikleri için Alman devleti hızla çökmüştü. 7 Mayısta Geçici Alman Hükümeti koşulsuz teslim oldu. Almanya'nın teslim belgesi Berlin'de 8 Mayısta resmen imzalandı.

Avrupa'da Alman direnişinin çöküşü savaşın sonunu getirdi, ama ani ve huzurlu bir barışın gelmesi öyle hemen gerçekleşmedi. Savaşı kazananlar için ebedi barışı sağlamak Alman ordularını yenmekten daha zor bir işti. Ekonomik yaşamın çöküşü, Doğu ve Merkezî Avrupa'da kentlerin ve sanayi kurumlarının yıkılması, çok önemli ve karmaşık sosyo-ekonomik sorunları beraberinde getirmişti. Psikolojik olarak yıkıcı harekatlardan sonra tekrar inşa faaliyetine girişmek çok zordu. Nihayetinde müttefikler arasında barışı yerleştirmek için yöntem ve hedef bakımından hiçbir bir anlaşmanın olmadığı ortaya çıktı. Savaş müddetince müttefikler hassas bir zorunluluk nedeniyle işbirliği yapmak zorunda kalmışlardı. Şimdi savaş baskısı Avrupa'da ortadan kalkmış ve Asya'da zafer yakınken eski garazlar ve şüpheler su yüzüne çıkmıştı. Bu durum, belli bir süreliğine İngiltere ve ABD ve uzun bir süre Anglo-Sakson ülkeleri ve Fransa arasında görülmüştü. Ancak temel ve en sert çatışmalar ABD ve Sovyetler Birliği arasında; ardından daha kati olarak Fransa ve Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Anglo-Sakson ülkeleri arasında ve en nihayet elbette ki Doğu ile Batı arasında görülecekti.

Şurası kesindir ki, Dumbarton Oaks ve Yalta konferansları düzenlenirken, müttefik ülke yöneticilerinin çoğu ileride zaferin kazanılmasından sonra bu zaferin getireceği anlaşmazlıkla-

rının doğuracağı tehlikeleri görmüşlerdi. Müttefik ülke liderleri arasında uluslararası örgüt düşüncesinin en faal destekçisi olan Başkan Roosevelt'in 12 Nisan 1945'de ölümü, Rusya'nın taleplerini kabul etme politikasının sona erdiğinin bir göstergesiydi. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün ilk toplantısı (sonradan Birleşmiş Milletler olarak yaygınlaştı) daha önce planlandığı gibi 25 Nisandan 26 Hazirana kadar San Francisco'da yapıldı. Çok çeşitli görüşlerin farklılığına rağmen, konferans yeni bir örgütün kurulma işini başarıyla tamamladı.

Bu arada, mağlup Almanya ve zayıflatılmış Japonya'yla ilgili daha acil pratik siyaset problemleri, özel bir ihtimam gerektiriyor ve Üç Büyükler'in yeni bir toplantıda bir araya gelmesini icap ettiriyordu. 17 Temmuzdan 2 Ağustosa kadar süren Potsdam Konferansı, Yalta Konferansı sonrası oluşan uluslararası havada köklü dönüşümler olduğunu göstermişti. Hem Amerika hem de İngiltere'ye göre Sovyet hükümeti Polonya, Romanya ve diğer birçok alanda Yalta'da yapılan anlaşmaları çiğniyordu. Öte yandan Sovyet yöneticileri de İngiltere'nin Yunanistan politikasına karşı çıkıyor ve Alman tazminatı konusunda Anglo-Amerikan yaklaşımını şüpheyle karşılıyordu. Genel atmosferdeki değişim, oyunun aktörlerindeki değişimle şiddetleniyordu. Franklin Roosevelt'in yerine şimdi Harry S. Truman geçmişti. 26 Temmuzda, konferansın ortalarında, İngiltere seçimlerinde oy sayımı tamamlanmış ve Clement R. Attlee, Winston Churchill'i geçmişti.

Potsdam Konferansı'nın ilk kararlarından biri, barışın hakim kılınması yolunda hazırlık çalışmaları yapmak üzere İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği, Fransa ve Çin'in dışişleri bakanlarından oluşacak bir konseyin kurulmasıydı. Bu karar, Almanya'nın işgali konusundaki Yalta kararlarının uygulanması için alınmıştı. Derhal Berlin'de bir denetleme komisyonu ve Viyana'da da müttefikler komisyonu oluşturulacaktı. Faaliyetleri politik ve ekonomik ilkeler çerçevesinde olacaktı ve temel amacı Nasyonal Sosyalist Parti'nin yıkılması ve tüm Nazi kurumlarının ortadan kaldırılması olarak kararlaştırıldı. Ayrıca konferans Königsberg kentinin nihai olarak Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını "ilke olarak" kabul etti. Keza "Polonya'nın muallakta olan batı sınırının belir-

lenmesi meselesi" konusunda, Oder ırmağı boyunca Batı Neisse ile birleştiği yere kadar uzanan eski Alman toprağının bir parçası ve ayrıca eski serbest Danzig kentinin toprakları gibi Batı Neisse boyunca uzanıp Çekoslovak sınırına kadar uzanan saha Polonya devletine bırakıldı. Bununla beraber bu bölgeden Alman nüfusunun Almanya'ya nakli nihai barışın yerleşmesi beklenmeden gerçekleştirilmeliydi. Nüfus taşınmalarına yönelik benzer düzenlemeler Macaristan ve Çekoslovakya için de yapılmıştı.

Potsdam Konferansı'nda Alman sorunu dışında Japonya'nın durumu da tartışıldı. Sovyetler Birliği Japonya ile hâlâ resmi olarak barış halindeydi, ama Rusya'nın müdahil olmak için söz verdiği tarih hızla yaklaşıyordu. Birkaç gün içinde savaşın Asya sahnesinde yeni bir faktör belirdi: 5 Ağustos'ta ilk atom bombası savaş sırasında Hiroshima'ya ve 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye atıldı. 8 Ağustos'ta Sovyetler Birliği Japonya'ya uzun zamandır beklenen savaş ilanını yaptı. Bu ilan Amerikan askerî ve diplomatik şahsiyetler tarafından karışık duygularla karşılandı. Çünkü bunların çoğu atom bombası atılmadan önce dahi ABD'nin Rusya devreye girmeden zaferi kazanmış olduğuna inanıyordu. Bu arada Ruslara Uzak Doğu'da söz verilmiş olan ayrıcalıklar şimdi Amerikalılara sadece zorunlu olmaktan çıkmış görünmüyordu, aynı zamanda tehlikeli hale gelmişti. 14 Ağustosta Japonya teslim koşullarını kabul etti ve 2 Eylülde Tokyo körfezindeki Sovyetler *Missouri*'sinde Japon temsilcileri teslim sözleşmesini imzaladı.

Ruslara Amerikalılar tarafından işgal edilen Japon'yanın idaresinde etkin bir rol verilmemesine rağmen, Sovyetler Birliği Japonya savaşına katılmaktan ötürü önemli çıkarlar elde etmişti. Yalta Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde Ruslar 1905'de Japonya'ya terk ettikleri Sakhalin adasını ve yine 1875'de kaybettikleri Kuril adalarını yeniden işgal ettiler. Üstelik Çin'le yapılan anlaşmayla 1935 yılında Manchukuo'ya sattıkları ve 1905 yılında kaybettikleri Artur limanına kadar olan sahayı da içeren Çin Doğu Demiryolları Şirketi'ndeki yüzde elli hissesini geri aldı. Artur limanı ise tıpkı Dairen gibi Japonya ile normal bir barış oluşturulana kadar Çin-Rus ortak yönetimine bırakıldı.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
NÜKLEER SAVAŞTA RUSYA VE DÜNYA

Genel değerlendirme

Rusya, Alman saldırısından sağ çıkmıştı, ama zaferin bedeli çok ağır olmuştu. Sovyetler Birliği'nin savaştan önce en büyük ve yegane sanayi bölgesini ve tarımsal açıdan en zengin topraklarını ve ülkedeki toplam hayvancılığın yüzde ellisinin yapıldığı toprakların bulunduğu tüm Ukrayna ve Don havzasında sistematik ve kapsamlı bir Alman yıkımı yürütülmüştü* Resmi raporlara göre 98 000 kollektif fabrika, 1876 devlet fabrikası, 2890 makine-traktör istasyonu yıkılmış ve yağmalanmıştı. Tarım makilerindeki kayıplar 137 000 traktöre ve 49 000 biçer-döver makinesine ulaşmıştı. Hayvancılıktaki kayıp ise 7 milyon baş at, 17 milyon baş sığır, 20 milyon baş domuz, 27 milyon baş koyun ve keçi idi. Bu rakam, savaş öncesi toplam rakamların yüzde otuzuydu. Madencilik ve metalürji sanayiinde kömür üretiminde 1940'a göre yüzde 60, elektrik üretiminde yüzde 48, pik demirinde yüzde 74 ve çelikte yüzde 55 düşüş yaşanmıştı. Fabrikaların ve sanayi sitelerinin yıkımı dışında 25 milyon insan evsiz kalmıştı. İnsan yaşamındaki kayıplar resmi rakamlara göre doğrudan veya işgal sırasında öldürülmüş yahut Almanya'ya zorla göçürülmüş 7 milyon insan vardı. Bu değerlendirme ne ölüm oranlarındaki savaş zama-

* Sovyetler Birliği'ndeki savaş yıkımının bir tahlili için bkz. "World Economic Conditions: A Summary of Reports by the United Nations", International Conciliation, No. 440 (April, 1948), chap. 9.

nı yaşanan zorlukları ve açlık yüzünden ölen insanları, ne de savaş sırasında düşen doğum oranlarından kaynaklanan nüfus kayıplarını içermektedir. Profesör Frank Lorimer'e göre genel nüfus kaybı 20 ila 25 milyon kişiydi.

Haziran 1946'da Başkan Truman kongreye sunduğu raporda 1 Aralık 1945 tarihi itibariyle Rusya'nın toplam 11 milyar 141 milyon 470 bin dolar kredi aldığını bildirmişti (İngiltere'nin aldığı kredi ise 30 milyar 753 milyon 304 bin dolardı). Gerçi krediyi Sovyetler Birliği'ne taşıyan gemiler artık durmuştu, ama Belarusya ve Ukrayna halkı ABD Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nden önemli miktarda yiyecek ve sağlık malzemeleri alıyordu. Mamafih bu geçici bir tedbirdi ve Rusya savaşta yıkılmış ekonomisini yeniden ayağa kaldırmak için ticari kredi ve borç bulmak için müracaat etmekte vakit kaybetmedi. Rusya'nın talebi ilk önce olumlu karşılandı. 17 Temmuz 1945'te dış ekonomik ilişkilerden sorumla Leo T. Crowley, Rusya'nın gelecek yıl muhtemelen 700 milyon ila 1 milyar dolar arasında dış ticaret kredisi alacağını söyledi. 1946'nın ilkbaharında 1 milyar dolar borç için yapılan müzakerelerin ilerlediği bildirildi. Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin geri ödeme biçiminden ve ABD'nin Rusya'nın Doğu Avrupa ülkeleriyle yaptığı kendine has ekonomik düzenlemeleri bırakması veya değiştirmesinde ısrar etmesinden kaynaklanan iki hükümet arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle bu kredi ve borçların hiçbiri gelmedi. Bu durumda Rusya'nın Almanya'dan alacağı tazminatlar fevkalade önem arzetmeye başladı. Böylece Doğu ve Merkezî Avrupa ülkelerindeki "Alman varlıkları" için Rusya'nın yaptığı tanımlamaların geçerliliği çoğu durumda batılı güçler tarafından sorgulanmış ve Rusya ile eski müttefikleri arasında daha fazla yanlış anlamalara yol açmıştı.

ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin borçlar konusunda anlaşamaması iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla gerilemesine yol açtı. Hem Birleşmiş Milletler'deki pek çok insanın zihninin karışık olması, hem de teşkilat üyeleri arasında siyasî felsefe, dış politika ve yönetim biçimi açısından farklılıklar bulunması nedeniyle BM'de Sovyetler Birliği'nin azınlık durumda kaldığı iki blok oluştu. Buradaki paradoks, uluslararası boyutta komünizm (ortaklık) içeren uluslararası bir teşkilata kurucu üye olarak ka-

bul edilen komünist bir ülkenin - Sovyetler Birliği'nin- önde gelen Batılı devletlerin bir sonraki hedefi haline gelmiş olmasıydı. Avrupa, Almanya'nın teslimiyle sonuçlanan ilk dört yılda ve Uzak Doğu'da dikkat çekici olayların vukûu esnasında Batı ve Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik bölgeleri hakkında ayrıntılı ilgilere sahip olmuştu.

Yalta ve Potsdam anlaşmalarına Avrupa'da yapılan Sovyet ve Polonya yorumunun bir sonucu olarak, Almanya'nın daha önce doğu ucunda yer alan bölgeler fiilen Polonya'ya bırakılmış ve yine aynı savaş sonrası Almanya'sının doğu kesimi Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmişti. Berlin, müttefiklerin ortak işgali altındaki bir ada haline gelmişti ve didişme gittikçe artıyordu. Doğu Prusya'nın bir bölümünde Königsberg kenti fiilen Sovyetler tarafından işgal edilmiş ve adı Kaliningrad olarak değiştirilmişti.

Yeni Polonya hükümeti, Rusya ile yaptığı doğrudan görüşmeler sonucunda Ukrayna ve Belarusya toprakları üzerindeki eski iddialarından vazgeçti; Çekoslovakya, Karpat - Ukrayna (Karpat - Rusya veya Ruthenya)'yı Sovyetler Birliği'ne bırakmayı kabul etti ve nihayet Romanya 1940'da kabul edildiği biçimiyle Besarabya'yı ve Kuzey Bukovina'yı Sovyetler Birliği'ne terk etmek zorunda kaldı.

Doğu Avrupa'da Yunanistan ve Yugoslavya dışında tüm ülkelerde Rus nüfuzu had safhaya çıkmıştı ve Yunanistan ve Finlandiya hariç hepsinde komünistler yönetimlerini gittikçe sertleştirmişti. "Halk demokrasileri"nin hepsi Sovyetler Birliği ile askeri ve ekonomik açıdan yakın ilişki içindeydi ve böylece Sovyet ekonomisi ve siyasetine bağlanmışlardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünizmin Merkezî ve Doğu Avrupa üzerindeki nüfuzu sadece Rus baskısıyla açıklanamaz. Genellikle mahalli şartlar güçlü bir milli direnişin oluşmasına yol açmış ve bu da o dönemdeki rejimleri ortaya çıkarmıştı. İki büyük dünya savaşı arasındaki dönemde Avrupa'nın bu kesiminde sadece Çekoslovakya demokratik bir hükümet kurmayı başarabilmişti; diğer tüm ülkelerde ayrıcalıklı kesimler tarafından idare edilen otoriter rejimler kurulmuştu veya eğilim bu yöndeydi. İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm bu ülkeler Almanlar tarafından çeşitli yön-

temlerle ya işgal edilmiş ya da kontrol altına alınmıştı. Alman yönetimi itaat altına alınan nüfusun çok büyük bir kısmı tarafından önemli derecede hoşnutsuzlukla karşılanırken, direniş çeşitli biçimlerde şiddetle yükseliyordu. Bu durum, Almanya'nın müttefik olarak muamele ettiği Macaristan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerde biraz daha az gözleniyordu. Çekoslovakya'da direniş çok üst düzeydeydi, ama Almanlar bunu öyle şiddetle bastırıyorlardı ki, genel bir ayaklanma mümkün olmuyordu. Polonya'da yeraltı güçleri daha etkindi. Yugoslavya ve Yunanistan'da geniş kapsamlı halk ayaklanmaları çıkmıştı. Komünistler, çeşitli ülkelerde Almanlara karşı yükselen direnişin yoğunluğuna ve derecesine bakmaksızın, hemen her yerde en dinamik unsurlar olarak karşımıza çıkıyordu. Sadece Polonya'da komünist olmayan bir hareket Almanlara karşı yürütülen direnişte komünistlerden daha etkin bir rol oynuyordu. Gerek Yugoslavya'da ve gerekse Yunanistan'da milli direniş hareketinin liderliğini üstlenenler komünistlerdi.

1944 sonbaharında Balkanlardaki Alman yönetimi çöktü. Yukarıda belirtildiği gibi aynı yılın Ağustos ayı sonlarında Rus birlikleri Romanya'ya girdi ve Romen Kralı Michael zahiren Almanya'ya savaş ilan etti. Bunun hemen ardından Almanlar Bulgaristan'dan çekildi. Ekim ayında İngiliz birlikleri Yunanistan'da mevzilendi. İngiltere ile Sovyetler arasında sağlanan mutabakata istinaden, İngiltere Yunanistan'da, Sovyetler ise Romanya'da düzeni sağlama görevini üstlendi. Aslında bu, Balkan bölgesindeki politik nüfuz sahalarının Sovyetler ve Batılı güçler arasındaki taksimiydi. (İngiltere'nin Yunanistan'da üstlendiği rol sonraları ABD'ye geçecekti). Böylece Yunanistan'daki komünist hareket İngiltere tarafından bastırılırken, diğer Balkan ülkelerindeki hareket Ruslar tarafından desteklenmişti. Sovyet politikası, üç eski düşman ülkede de - Romanya, Macaristan, Bulgaristan - aynıydı. İlk aşamada her ülkede köylü, sosyalist ve komünist partiler kurulmuş ve komünistler polis, ordu kurmay kademesi ve kamuoyundaki belli kişiler üzerinde etkin kontrol sağlamıştı. İkinci aşamada komünist olmayan partiler bir bir ortadan kaldırılmış; üçüncü aşamada ise komünistler tüm iktidarı ele geçirmişlerdi. Köylü ve sosyalist parti yöneticilerinin ka-

deri çok trajik olmuştu. Örneğin Romanya'da Yuliu Maniu 1947'de ömür boyu hücre cezasına ve aynı yıl Bulgaristan'da Nikola Petkov ise ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Benzer komünistleştirme süreci Sovyetlerin üç müttefik ülkesi Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya'da da yürütüldü. Yugoslavya'da komünizm 1945'in başlarında Mareşal Tito'nun önderliğindeki milli komünistler tarafından tesis edildi. Polonya'da ise komünizm, Köylü Partisi lideri Stanislav Mikolajczyk'yın ülkeyi terk etmek zorunda kalmasından iki yıl sonra gerçekleşti. Demokratik geleneğe sahip Çekoslovakya'da da komünistler başlangıçta daha ılımlı bir nüfuz kurmuşlardı. 1946 yılının Mayısında yapılan ilk meclis seçimleri gizli oy yöntemiyle serbest bir havada yapıldı. Komünistler sosyalistlerin de desteğiyle oyların yüzde 38'ini aldı ve böylece hem mecliste hem de hükümette başı çektiler. 1948 yılının Şubat ayında sözde icra komiteleri aracılığıyla iktidarı ele geçirdiler. Öte yandan Polonya ve Çekoslovakya'da Alman korkusundan kaynaklanan psikolojik faktör nedeniyle Rusya lehine bir gelişme vardı. Doğu Almanya'nın Rus kontrolündeki komünist hükümeti yeni Polonya-Almanya sınırını tanırken, Batılı güçler bu konuda suskun kaldılar.

Ekonomiye gelince, Sovyet etki alanını da kapsayan tüm Doğu Avrupa ülkelerinde uzun vadeli bir tarım reformu yürütülüyor ve büyük topraklar köylülere dağıtılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Çekoslovakya bu bölgedeki tek sanayileşmiş ülkeydi; Polonya ve Macaristan ise onu gerilerden takip ediyordu. Şimdi Sovyet örneği görüldükten sonra girişilen kapsamlı bir sanayileşme programı Doğu Avrupa'nın tüm "halk demokrasilerinde" yürürlüğe konulmuştu. Doğu Avrupa'daki Alman varlıklarının ele geçiren Sovyet hükümeti, bunları Rusların Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da sanayi ve ticareti biçimlendirme çabalarının katkı payı olarak kullandı. Moskova, Rusların daha çok ihtiyaç duyduğu tüketim mallarını temin amacıyla Polonya ve Çekoslovakya ile ticaret anlaşmaları imzaladı.

İngiltere ve ABD'de Doğu Avrupa'nın sovyetleştirilmesi endişeyle izleniyordu. Batı cephesinde endişelerini açıkça ilk defa Winston Churchill ifade etmişti. 5 Mart 1946'da Missouri'deki

Westminster Üniversitesi'ndeki konuşmasında "Rusya'yı yayılmacı ve istilacı" olmakla suçladı ve "demir perde" politikası ve "Avrupa sathında yayılan nüfuzu" ile Rusya'nın daha fazla ilerlemesini önlemek için bir "ABD-İngiltere birliğinde" ısrar etti. ABD'nin Rusya'yı da "içeren" Amerikan politikası bu temel üzerine oturtuldu ve 12 Mart 1947'de komünist yayılmayla mücadele için ortaya konulan Truman Doktrini gereğince Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımlar yapılması öngörüldü. Ardından Marshall Planı ve nihayetinde Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü (North Atlantic Treaty Organization NATO) kuruldu. Sovyet yöneticileri tüm bu önlemleri "savaş çığırtkanlığı" yapmakla suçluyorlardı. Hattın diğer yakasında ise amorf haldeki Komintern'in çocuğu olarak nitelendirilebilecek Kominform adlı örgütün kurulduğu 5 Ekim 1947'de haberlere yansıdı. Örgütün resmi amacı, çeşitli Avrupa ülkelerindeki komünistler arasında iletişimi (adından da anlaşılacağı üzere) sağlamak olarak açıklanmıştı. Aslında temel amaç, Avrupa'daki komünist partilerin politikalarını uyumlaştırmak ve yönlendirmekti. Nihayetinde komünizm ile milliyetçilik arasına ciddi çatışmalar ortaya çıktı ve Mareşal Tito, Stalin'e isyan bayrağı açtı. Uluslararası gerginlik Sovyetler Birliği'nin kendisinde de komünist ideolojinin uzlaşmazlığının ve bilim, edebiyat ve sanatta Marksist kontrolün katılaşmasının açığa çıkması biçiminde yansıdı. "Burjuva kozmopolitizmi" ruhu resmi propagandanın temel hedefi haline gelmişti.

Bu arada Uzak Doğu'da işler sarpa sarmıştı. Komintern tarafından 1925'ten beri desteklenen Çin'deki komünist hareket, İkinci Dünya Savaşı boyunca Japon işgalcilere karşı sergilediği direnişle büyük bir saygınlık kazanmıştı. Japonya'nın yenilmesi ve güçlerini Çin'den çekmesinden sonra Çan Kai-şek hükümeti ve komünistler arasında mücadele başladı. Ardından iç savaş geldi ve esasen Japonlardan ele geçirdikleri silahları kullanan komünistler tüm Çin topraklarına hakim oldular. Çan Kai-şek arta kalan güçleriyle Formoza adasına kaçmak zorunda kaldı. Bu durum, Birleşmiş Milletler ve ABD için ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştı. Kızıl Çin'i tanıyan ve Birleşmiş Milletler'e girmesini onaylayan sadece Sovyetler Birliği değildi; bazı Avrupa ülkeleri de aynı eğilimleydi. Yine de ABD böyle bir eğilime şiddetle karşı çıktı.

Kore'de yaşananlar ile sorun daha da karmaşıklaşmıştı. Rus birlikleri Japonları yenmelerinin ardından Kuzey Kore'yi, ABD ise Güney Kore'yi işgal etmiş ve 38. paralel arada sınır olmuştu. Balkanlarda olduğu gibi askeri etki sahası politik bölünmeyi de beraberinde getirmişti. Kuzey Kore'de Rusya kontrolünde bir komünist rejim kurulurken ABD güneyde anti-komünist Kore Hükümeti'ni desteklemişti. Rusya Kuzey Kore'den 1948'de ve ABD ertesi yıl güneyden birliklerini çekti. Kuzey Kore Rusya'dan aldığı silahlarla, Güney Kore ise ABD'nin eğitim yardımlarıyla kendi ordularını kurdular. 1950 yılında Kuzey Kore Güney Kore'yi işgal edince, Başkan Truman derhal komünist saldırıyı önlemek için harekete geçmeye karar verdi. Birleşmiş Milletler de Amerika'nın kararını onayladı.

Birleşmiş Milletler müdahalesinin asıl amacı, işgalcileri Güney Kore'den çıkarıp 38. paralelin ötesine atmaktı. Fakat Birleşmiş Milletler bu görevi ifa etmesine rağmen, askeri ve siyasî sebeplerle hattın kuzeyine geçildi. Bu sırada Çin de duruma müdahil oldu ve birliklerini resmi olarak "gönüllü" adı altında Kore'ye gönderdi. Ardından çatışma uzun soluklu bir savaş halini aldı. 1950'de Komünist Çin ile bir ittifak kuran (ticaret anlaşmalarıyla sağlanan bir ittifak) Sovyetler Birliği, Kore'nin komünist tarafına silah ve malzeme yardımı yaptı. Amerika ve Rusya'da mühim gelişmelerin yaşandığı 1953 yılına kadar ateşkes çabaları bir netice vermedi. Ocak ayında D. Eisenhower Washington'da Harry Truman'a halef olurken Stalin 5 Martta Moskova'da öldü. Şubat ayında Kızılhaç'ın önerisi üzerine Martın sonlarında komünistler Birleşmiş Milletler ile Kore Savaşı'ndaki hasta ve yaralı esirleri değiştirmeyi kabul etti. Bu değişimin ardından iki taraf arasında 27 Temmuzda Kore'de ateşkes anlaşması imzaladı.

Stalin'in ölümü birçok açıdan bir dönemin kapanışıydı. Bir Gürcü ayakkabı tamircisinin oğlu, üstün yetenekli bir öğrenci ve ardından profesyonel bir devrimci olan Stalin, 1927'de Troçki'ye karşı kazandığı zaferden ölümüne kadar Sovyetler Birliği'nin başında bulunmuş ve yaklaşık 200 milyon insanın kaderini elinde tutmuştur. Bununla birlikte onun dehası ve bilgeliği resmi methiyelerin ve iğrendirecek derecedeki yüceltmelerin konusu olmuş-

tur. Stalin, oldukça gerçek olmasına rağmen bir efsane haline geldi. Pratik bir zekaya, sert bir iradeye ve şark kurnazlığına sahipti. Marksist ideolojiye bağlıydı ve bu ideoloji çoğu durumda kendi yorumuna ve kullanımına kavuşmuştu. Stalin, gençliğinde kendisini Marksist davaya adamış, yönetimini bu davaya hizmet olarak tanımlamıştı ve bu yüzden onun otoritesine karşı çıkan herkes insafsızca ezilecek devlet düşmanı kabul edilmişti. Stalin, zamanla eski bolşeviklerden geriye kalan son temsilci olmuştu.

Lenin ve Troçki gibi parti ideologlarının aksine Stalin, devrimin bir teknisyeni ve partinin patronuydu. İktidarı tam olarak ele aldığında sanayi ve tarım alanında kullanılan aynı kaba yöntemlerle halkın manevî ve fikrî yaşamını yönlendirmeye çalıştı. Yine Lenin ve Troçki'nin aksine Stalin, Batıya ve Batılı yaşam tarzına âşina değildi. Yardımcılarının destekleriyle dünya ekonomisi hakkında - tek yanlı olsa bile, - önemli tecrübeler edinirken, batı dünyasında komuoyunu etkileyen manevî unsuru hiçbir zaman kavrayamamıştı.

Stalin'in 5 Mart 1953'de ölümü ile komünist dünyada büyük bir boşluk ortaya çıktı ve bu Rusya'nın Batı ve Doğu ile ilişkilerini geliştirmesine yardımcı olamadı. Stalin, diktatörlüğü döneminde yalnızca Rusya'nın tartışmasız lideri değildi, aynı zamanda tüm komünist hareketin başı olarak kabul ediliyordu. Yugoslavya'daki hariç dünyadaki tüm komünist partiler Stalin'i komünist "kilisenin" papazı olarak görüyorlardı. Stalin rejiminin terör yılları, inisiyatif alan ve bağımsız hareket eden bir nesli imha etmiş ve yıldırmıştı. Diktatör, kendisine köle gibi itaat eden ve birbirlerine güvenmeyen yardımcılarının yardımıyla hükmetmişti.

Stalin'in ölümünden sonra kollektif liderlik ilkesi ilan edildi. George Malenkov Sovyet hükümetinin başına geçti ve Nikita Kruşçev Komünist Parti'nin Birinci Sekreteri oldu. 23 Aralıkta Stalin'in gizli polisinin şefi olan Laurenti Beria yeni rejim tarafından idam edildi. Hükümetin halk üzerindeki yeni kontrol yöntemleri biraz daha gevşekti. Stalin tarafından politik nedenlerle toplama kamplarına gönderilen pek çok insan serbest bıra-

kıldı* Bunların bazıları Stalin tarafından idam edilmiş ya da toplama kamplarında ölmüştü ve bunlar şimdi ölümlerinden sonra beraat ettirilmişti (ki bu, akrabalar üzerindeki polis nezaretinin kalkması anlamına geliyordu). Malenkov, artık tüketim malları üretimine daha fazla yoğunlaşılacağı konusunda söz vermişti. Edebiyat alanındaki sansür daha gevşek hale getirildi. "Yumuşama" dönemi başlamış görünüyordu.

Bu dönem çok uzun sürmedi ve aksine "sertleşme" yoluna girildi. Yeni hükümet çok büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı ve ilk başlarda bunları çözmek için gerekli araçlardan yoksundu. Savaşın neden olduğu yaralar kolayca sarılabilecek türden değildi. Kayıplar sebebiyle işgücünde büyük bir açık ortaya çıkmıştı ve savaş felaketinin neden olduğu yıkımı onarmak için zaman gerekiyordu. Ağır sanayi ve silah üretimi Rus ekonomisinde en büyük payı üstlenmeye devam etti. Tüketim mallarının artırılmasını gerektiren hafif sanayi hâlâ çok gerilerdeydi. Tarım üretimi tehlike arz edecek derecede düşmüştü. Reformların gerekliliği konusunda Sovyet yöneticileri arasında ittifak yoktu. Malenkov ve Molotov gibi bazıları, Rus ekonomisinin merkezileşmesinin zorunluluğunu savunmaya devam ettiler. Kruşçev gibi diğerleri ise, ademi merkezileşme ilkesinde ve ekonominin yönetiminde bölgesel komitelerin oluşturulmasında ısrar ediyorlardı.

Nihayetinde Kruşçev, vaktiyle Stalin'in kullanmış olduğu yöntemlerle rakiplerini alt etti; kendisine bağlı olan adamları parti hücrelerinde en aşağıdan tepeye kadar kilit noktalara yerleştirmek suretiyle parti aygıtı üzerinde hakimiyet sağladı. 1955'de Malenkov'un yerine Nicholas Bulganin başbakan olarak atandı. 1958'de Kruşçev Komünist Parti Birinci Sekreteri görevini muhafaza ederken, başbakanlık görevini Bulganin'den devraldı ve hem Sovyet hükümetinin hem de Komünist Parti'nin başı oldu. Molotov'un dışişleri bakanlığı görevinden uzaklaştırılmasından sonra muvakkaten atanan Andrei Gromyko ardından görevi devraldı. Aslında Kruşçev Sovyet dışişlerine hakim olmak istiyordu. Böyle-

* Ne Stalin'in ölümü sırasında toplama kamplarındakilerin ne de serbest bırakılanların sayısı resmi olarak bildirildi.

ce Batı ile yürütülen soğuk savaş gerginliğini Stalin'den devralmıştı. Bu arada komünist dünyada Moskova tarafından hoş karşılanmayan "Titoizm" adı altında milli bir komünizm gelişmişti. Çok geçmeden Merkezi ve Doğu Avrupa'daki komünist uydularda Moskova'nın diktatörlüğüne karşı muhalefet başladı. Bu hareket Yugoslavya örneğiyle daha da güçlendi ve hatta Batıdan yardım alma ümitleriyle beslendi. Doğu Almanya'da meydana gelen bir ayaklanma Sovyet birlikleri tarafından derhal bastırıldı. Ardından Polonya'da ortaya çıkan devrim benzeri bir hareket neticesinde Sovyetler bu ülkeye müdahale etti. Polonya Komünist Hükümeti milli hareketi bastırmada başarılı oldu ve Moskova ile milli bağımsızlığı temin edecek bir düzenleme konusunda anlaştı. 1956 yılının sonbaharında Macaristan isyan etti. Ayaklanmanın amacı, sadece Sovyetler Birliği'nden bağımsız olmak değil, aynı zamanda Macaristan komünist rejimini de devirmekti. Sovyet birlikleri isyanı acımasızca bastırdı ve Komünist Hükümeti güçlü bir şekilde yeniden yapılandırdı.

Sovyetler Birliği ve Komünist Çin arasındaki ilişkiler başlangıçta çok samimi bir dostluk havası içinde gelişiyordu; ancak, Stalin döneminde ve sonrasında ileri sürülen bazı önemli sebepler yüzünden yavaş yavaş soğuyordu. Bunlardan biri, Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ekonomik nüfuzu ve politik müdahalesine komu olan Sinkiang (Çin Türkistanı) üzerindeki hakimiyet mücadelesiydi. Bu bölge sakinlerinin dörtte üçü Sovyet Merkezi Asya'sındaki Türk halkları ile etnik ve kültürel akrabalığı olan Uygurlardı. Sovyet hükümeti Komünist Çin'in bölge üzerindeki hakimiyetini 1950'de tanımış, ama kendisi için bir dizi ekonomik imtiyazlar kóparmaya çalışmıştı. 27 Mart 1950'de yapılan Sovyet-Çin anlaşmasıyla bölge kaynaklarını ve özellikle petrol ve demir dışındaki metalleri çekmek için iki Çin-Sovyet ortaklığı kuruldu. Bununla beraber beş yıl sonra Sovyetler Birliği haklarından vazgeçti ve iki ortaklıktaki payları Çin'e geçti. Bundan kısa bir şüre sonra ise Çin hükümeti bölgeyi Sinkiang - Uygur Özerk Bölgesi adıyla Çin Halk Cumhuriyeti'ne ilhak etti.

Bir diğer ihtilaf bölgesi olan Mançurya'ya gelince, Çin ve Sovyetler, 14 Şubat 1950'de Changchun Demiryolu Şirketi'nin Sovyet-Çin müşterek idaresi ve Arthur Limanı ve Dairen Tersanesi üzerinde geçici Sovyet hakimiyeti konusunda anlaşmıştı. 1952'de Sovyetler Birliği Çin'e giden demir yoluna yüzde yüz sahip oldu ve 1955'de Arthur Limanı ve Dairen'den çekildi.

Çin'i sürekli rahatsız eden bir diğer husus, Sovyetlerin Dış Moğolistan'daki üstünlüğüydü. Sözde bağımsız olan Moğolistan Halk Cumhuriyeti ekonomik, politik ve kültürel yönden olduğu kadar, askeri müttefik olarak da Sovyetler Birliği'ne bağlıydı. 1952 yılında Çin, Moğol hükümetiyle ekonomik ve kültürel bir anlaşma yaparak bölgeye olan ilgisini gösterdi. 31 Mayıs 1960'da Moğolistan'la dostluk ve karşılıklı işbirliği anlaşması yaparak bu ilgisini daha bariz bir şekilde ortaya koydu. Çin, bu anlaşmayla Moğolistan'a 200 milyon Rublelik uzun vadeli kredi sunmuştu.

Sovyetler, Stalin döneminde ve ölümünü müteakiben bir süreliğine Çin'e sunduğu krediler ve her çeşit teknik yardımlarla Çin'in sanayileşmesine oldukça destek vermişti. Zaman geçtikçe ve ülkede sanayileşme hızla ilerledikçe Çin, Sovyet yardımlarına daha az muhtaç hale gelmişti. İki komünist parti başkanı Mao Tse-tung ve Kruşçev arasında komünist doktrini yorum farklılıkları gün geçtikçe artmış; Mao, Stalin'in komünist dünyadaki liderliğini tartışmasız kabul etmiş ve diğerinin ölümünden sonra da stalinist olarak kalmıştı. Örneğin 1950'lerdeki Komünist Çin, 1930'larda Sovyetler Birliği'nin uyguladığı biçimde sanayileşme ve tarımda kollektifleşme politikaları izliyordu. Mao, Stalin'in de ötesine geçmiş ve Stalin'in *kolhoz*'ları yerine tam olarak bütünleşmiş tarım komünleri kurmaya girişmişti.

Sovyet hükümeti, komünist dünyadaki isyankâr üyelerin muhalefetini bastırmak kadar Batı ile olan ilişkisinde de Çin'in desteğine ihtiyaç duyuyordu. Moskova'daki yöneticiler - Kruşçev diğerlerinde belki de daha netti - Stalin'in ölümünden sonra ilişkilerin gerilemediğini ve Rusya ile Çin arasında yakın işbirliği olduğunu göstermek için Mao'ya dostça yaklaşmanın zorunluluk olduğunu düşünüyorlardı. Nihayetinde Kruşçev'in ve Bulganin'in, Çan Kai-

şek rejimine karşı kazanılan zaferin (Eylül 1954) beşinci yılı kutlamalarında Mao ile buluşmak üzere Pekin'e gitmelerine karar verildi. Kruşçev "kardeş Çin Komünist Partisi'ne Çin'in Taiwan (Formoza) üzerindeki hakimiyet çabasında Sovyet Rusya'nın desteğini garanti ediyor ve Çin'e yoğun teknolojik yardım sözü veriyordu. Bu sözler, arkadaşlarının Kruşçev'den beklediklerinin fevkindeydi ve Molotov (ki o sırada henüz dışişleri bakanıydı) bazı yabancı diplomatlara Kruşçev'in Pekin'deki beyanlarının Sovyet hükümetinin görüşlerinin temsil etmediğini belirtmek durumunda kaldı. Mao ve diğer Çinli yöneticilerle kurduğu kişisel bağlantılar, sonraki iki yıl boyunca Kruşçev'in işine yarayacaktı. 1956'da Mao, makul bir biçimde ona Polonyalı komünistlerle anlaşmaya varmasını önermiş; Macaristan meselesinde ise buradaki anti-komünist hareketin acımasızca ezilmesini salık vermişti. Bu yılın Aralık ayında Mao'nun sağ kolu Çu En-lai Moskova'yı ziyaret etti ve Sovyet yöneticileriyle konuştuktan sonra Moskova diplomasisine yardım edecek şekilde uydu ülkelerini dolaştı

7 Kasım 1957'de Bolşevik devrimin 40. yılı Moskova'da kutlanırken onur konukları arasında Mao da vardı. Kruşçev, nazik bir alçak gönüllülük göstererek komünist dünyada Sovyet Komünist Partisi'nin öncülüğü ilkesinin ortadan kaldırılmasını önerdi. Mao bu öneriyi reddetti. Kruşçev'in üç yıl önce Çin'e vermiş olduğu sözlerden hoşnuttu. Bir bakıma şimdi Sovyet Komünist Partisi ve Sovyet hükümetinin başı Kruşçev, uluslararası komünizmin başı oluyordu.

Nikita Sergeyeviç Kruşçev, 1894'de Kursk'ta bir madencinin oğlu olarak dünyaya gelmiş ve kendisi de gençliğinde Donets kömür bölgesindeki Yuzovka (sonraki Stalino)'da madenlerde çalışmıştı. 1918'de bolşevik olmuş ve Kızıl Ordu'ya katılmıştı. 1921-22'de Yuzovka Madencilik Teknik Okulu'nda okumuş ve kısa bir süre sonra bu okulun parti siyasî danışmanı olmuştu. 1925'de Yuzovka bölgesindeki bir kazada parti sekreteri seçilerek parti hiyerarşisi içinde kararlı biçimde yükselmeye başlamıştı. Dört yıl sonra Stalin Sanayi Akademisi'nde okumak üzere Moskova'ya gönderilmişti. Burada çok uzun bir süre kalmamış ve eğitimini tamamlamıştı (gençliğinden beri çok hırslı bir öğrenciydi).

Kruşçev, çok çeşitli yönleri olan, neşeli, enerjik, yaradılıştan sağduyulu ve mütecessis zekaya sahip biriydi. Kruşçev, hem Doğuda hem Batıda insanlarla ve yöneticilerle şahsi ilişkiler kurmak üzere yurt dışında çok yer gezmişti. Çin dışında, İngiltere, Yugoslavya, Hindistan, Burma, Endonezya ve 1959 yılında ilk defa olarak ABD'ye gitmişti. Onun gezilerinin yarattığı etkiler sathi kalmaktaydı ve ne Batılı ne de Doğulu halkların ve yöneticilerin mantığını yeterli kadar kavrayabilmişti. Bu ise yürüttüğü politikalarında birçok yanlış ve gaf yapmasına neden oluyordu; ama yanlışlarını ciddi olarak kabul etmiyordu.* Bir plan başarısız olduğunda daima bir diğeri hazırdı. Kruşçev arkasına aldığı tam otoriteyle kendisine uzun vadeli gibi gelen birçok iç reforma girişmişti; ancak bunların çoğu yanlış yürütülmüş ya da yeteri ka-

* Örneğin 1950'lerde Politbüro üyeliği yapmış Özbek Nureddin Muhitdinov, "Kremlin'de Geçen Yıllar" adlı hatıratında şöyle bir olay anlatır. Kruşçev, Hindistan, Birma ve Afganistan'a yaptığı geziden dönerken Taşkent'e uğrar ve ülkeye gelişi münasebetiyle tertiplenen bir mitingde büyük bir gaf yapar. Kruşçev konuşmasına, "Selam, değerli Tacik kardeşlerim! Size Hindistan, Birma ve Afganistan halklarından, komşularınızdan sıcak selamlar getirdik. Bizi oralarda çok iyi biliyorlar.." diye başlar ve şöyle sürdürür sözlerini: "Siz Tacikler, gençsiniz, iyi çalışıyorsunuz ve iyi pamuk mahsulü alıyorsunuz! Ama sizin komşunuz Özbekler, işi savsaklıyorlar. Öncelikle belirteyim ki, onların yöneticileri arasında üç kağıtçılar var.."
Muhitdinov hikayesini şöyle sürdürüyor: "Donup kalmıştık. Hemen N. A. Bulganin'e "Söyleyin ona, kendisi şu anda Özbek halkına hitap etmektedir" dedim, ama "Sen kendin söyle!" diye cevap verdi. Yavaşça Kruşçev'e sokuldum, fakat kendini konuşmaya kaptırmış olduğundan yüzüme bile bakmadı. Bir dakika kadar sonra tekrar yaklaştım: "Nikita Sergeyeviç! Siz Taşkent ve Özbekistan halkının karşısında bulunuyorsunuz. Tüm Özbekler sizi dikkatle dinliyorlar." Birden başını sertçe bana çevirdi: "Ne diyorsun sen?" "Sizi şu anda dinleyenler Özbeklerdir" dedim. "Neden daha önce söylemediniz?" dedi ve tekrar mikrofona yönelerek konuşmasını sürdürdü: "Sevgili Taşkentliler ve Özbekistanlılar! Alenen sizi tenkit etmek suretiyle sınamak istemiştim. Tepkinizin ne olduğunu görmek istiyordum. Ve siz değerli Taşkentliler, benim şaka ettiğimi anlayıp, dikkatlice dinlediniz. Çok teşekkür ederim!" (Nureddin Muhitdinov, "Godı provedennıya v Kremle", Taşkent, 1994, s. 163) (ed.)

dar köklü olamamıştı. Bu çabalar milli ekonominin ademi merkezileşmesi, *kolhoz* sisteminin yeniden yapılandırılması, yargı bağımsızlığı ve KGB otoritesine kısmi sınırlamalar içeriyordu.

Kolhoz'lara yönelik politikasında Kruşçev'in iki amacı vardı. İlki, birkaç kollektif fabrikayı büyük bir fabrika çatısı altında toplayarak birleştirmekti. Devlet makine ve traktör istasyonları tasfiye edilerek makine ve teçhizatları *kolhoz*'lara taşındı. İkinci amacı ise bazı *kolhoz*'ları taşımaktı. 1953'den 1959'a kadar *kolhoz* sayısı 93 binden 54 bine indirildi ve *sovhoz* sayısı 5 binden 6 bin 500'e çıkarıldı. *Kolhoz*'larda ekilip biçilen arazinin mesahası hemen hemen aynı iken, *sovhoz*'larda 15 milyon hektardan 54 milyon hektara çıkarıldı. Ancak önlemler tarım üretiminde beklenen sonucu sağlamadı. Başarısızlığın temel nedeni *kolhoz* ve *sovhoz*'da çalışanlara teşvik ve prim verilmemesiydi; bunların kârdan elde ettikleri pay yetersiz kalıyordu. *Kolhoz*'larda çalışanlar gerçekte burayı kendilerine az miktarda ürünün tahsis edildiği "arka bahçe fabrikası" olarak görüyordu. Kendi paylarını pazarda satma izni verildiğinden beri sıkı çalışmaya başlamışlardı.

Bu sırada Rus tarımının temel amacı olan buğday üretiminin artırılması için Kruşçev Aşağı Volga, Kuzey Ural, Batı Sibirya ve özellikle Kazakistan'ın genelde hayvancılık yapılan bakir topraklarını ekip biçmeye yönelik kapsamlı bir program başlatmıştı. 1954'den 1959'a kadar Kazakistan'daki ekili alan 10 milyon hektardan 28 milyon hektara ve diğer alanlarda 38 milyondan 52 milyon hektara çıkarılmıştı. Bir müddet sonra bu başarıların gerçeği yansıtmadığı görüldü. Komsomol, kalınacak yer ve yiyecek imkanlarını çok az temin ederek ya da hiç sağlamayarak bakir topraklara "gönüllüler" göndermişti. Bunların bazıları boşuna çabalamışlar ve çoğu bulundukları yeri terk etmişti. Kazakistan'da sonuç daha da vahimdi. Toprak sürüldükten sonra toprağın üstündeki zengin ve mineralli tabakası yok edilmişti. Elde kumlu toprak altı için yeterli gübre yoktu ve bölge bir süreliğine tarım ve hatta hayvancılık için elverişsiz hale geldi. Planın başarısızlığı Rusya'nın tarımsal üretimini zayıflatmıştı. 1963 yılındaki hasat

düşüktü ve Sovyet hükümeti çok büyük miktarlarda buğdayı başta Kanada olmak üzere dış ülkelerden ithal etti.*

Kapitalist ülkelerle barışçı rekabete yönelik yeni politika, Kremlin'in Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki ayaklanma faaliyetlerine destek vermesinin önünü kesmedi. Birleşmiş Milletler Türkiye'de hava üslerinin kurulmasını ve komünist propaganda tehdidi altındaki anti-komünist ve tarafsız ülke hükümetlerine destek taahhütlerini onaylıyordu. NATO ile Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktı ve onun Doğu Avrupalı uyduları birbirlerine karşı çarpışmaya devam ediyorlardı. İki taraf da az gelişmiş ülkelere finansal, ekonomik ve askerî yardım yapıyordu. Yugoslavya ve Hindistan gibi bazı tarafsız ve bağlantısız ülkeler hem Sovyetler Birliği'nden hem de Batıdan yardım alıyorlardı. Aynı zamanda her iki taraf da barış ortamının doğma ihtimalini ortadan kaldırmak istemiyorlardı. Sovyet Rusya ve Batı arasındaki ticarî ilişkiler de devam ediyordu. Bilim, edebiyat, sanat alanındaki ilişkiler gelişiyordu. Nihayetinde belli sınırlarda öğretim üyesi ve öğrenci değişimleri yapılmaya başlandı. Bazen KGB tarafından rahatsız edilmesine ve hatta tutuklanmasına rağmen Amerikalı turistler Sovyetler Birliği'nde iyi karşılanıyordu.

* Rusların Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde uyguladıkları yanlış tarım ve hayvancılık politikası yüzünden milyonlarca insan açlık ve hastalıklardan ölmüştür. Örneğin 1944-48 yılları arasında Doğu Türkistan'da kurulan Uygur Devleti'nin başında bulunan ve daha sonra Taşkent'te ölen Alihan Töre "Türkistan Kaygısı" adlı eserinde şöyle der: "1936'da Kazakistan'ın nüfusu 6 milyondu. 1966'ya gelindiğinde açlık ve hastalıklardan, ayrıca yerli cahil halkın toprak ağalarına karşı kışkırtılmaları sebebiyle çıkan çatışmalardan dolayı bu nüfus 3 milyona düştü." Normal şartlarda 6 milyon nüfusun 30 yıl zarfında en azından 12 milyon olması gerekirdi ve eğer Rusların nasıl olsa ölenleri hayvan yerine bile koymayan vahşi politikaları olmasaydı, bugün Kazakistan'ın yalnızca Kazak nüfusu 40-50 milyon civarında olurdu. Özbekistan'da pamuk ekeceğiz diyerek mezarlıkları bile bozup tarlaya çevirdiler. Sonra da ilaçlama yapıyoruz diyerek uçaklarla yüksekten bu tarlalar üzerine zehir saçtılar. Rüzgarla savrulan bu zehirler binlerce Özbek'in ölümüne yol açtı. (ed.)

Almanya bu sırada Sovyetler'le Batı arasında temel sürtüşme sahası haline gelmişti. Batı Almanya Batılı müttefiklerin işgali altında kalmıştı; bunların Almanya'ya karşı ilk tutumları sert olmuş, ancak sonraları yumuşamıştı. Birleşmiş Milletler Batı Almanya hükümetine ülkenin yeniden inşası için önemli mali yardımlarda bulunmuştu. Bir müddet sonra Batılı müttefikler Almanya'ya kendi ordusunu kurma izni verdiler. Batı ve Doğu Almanya'daki Almanların halkın bu yapay bölünmesine karşı çıkmaları doğaldı. Batı ülkelerindeki kamuoyu iki Almanya'nın yeniden birleşmesine olumlu bakıyordu. Öte yandan Ruslar gibi Polonyalılar ve Çekler de Almanya'nın biri komünist olmak üzere ikiye ayrılmasını Alman rövanşı tehlikesini azaltacağı gerekçesiyle onaylıyorlardı. Ruslar, tehlikenin önlenmesi için tam bir uluslararası teminat istiyorlardı. Bir ara Almanya'nın tarafsızlaştırılması ve silahsızlandırılmasıyla ilgileniyor gibi göründüler. İki Almanya'nın birleştirilmesi Rusların komünist partinin Batı Almanya'da da seçime girmesi koşuluyla kabul edeceği bir plebisiti gerektirecekti (Batı Almanya'da hareket imkanı verilmiyordu). Bu planların hiçbiri hayata geçmedi. Berlin'in veya daha çok Batı Berlin'in durumu çok müşkül bir sorundu. Savaşın sonunda Potsdam Konferansı kararlarına göre dört ana müttefikten (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa) oluşacak bir müttefik kontrol konseyi [komandatura] Almanya'nın eski başkenti Berlin'de kuruldu. Dört güç Berlin'i işgal etti ve Rusların kentin doğu bölümünü almasıyla her biri kendi işgal sahasını ayırdı. Berlin, Komünist Doğu Almanya'nın 110 mil içinde yer alıyordu. Ruslar ile Batılılar arasında süren gerginlik sebebiyle Batı Berlin 2 milyonluk nüfusuyla komünist topraklar içinde kuşatılmış bir Batı dünyası haline gelmişti. 1949'da yürürlüğe giren Federal Alman Cumhuriyeti Anayasası'na göre Batı Berlin, Batı Almanya bütünlüğü içinde on birinci devlet olarak tanımlanıyor ise de, hem Sovyetler hem de Doğu Almanya hükümetleri Batı Almanya'nın aldığı kararın hukuki değerini tanımayı reddettiler.

Kruşçev'in dış politikadaki stratejik planı, az gelişmiş ülkelerdeki devrimci ayaklanmaları desteklemek ve Batılı güçlerle bir zirve yaparak müzakereler yoluyla Berlin'de karşı atağa geçmek-

ti. Dünya çapında bir atom savaşı çıkması korkusunu ve hem Sovyet hem de Batılı halkların barış özlemi üzerinde ustaca kullandı. Her yeni uluslararası krizde uzlaşma talepleri yükseliyordu. 1958'de Kruşçev Berlin'de böyle bir kriz çıkardı ve Batılı güçleri müzakereye sürükledi. 10 Kasım 1958'de yaptığı konuşmada Batı Berlin'deki müttefik birliklerinin varlığının daha fazla meşrulaştırılamayacağını, 1945'deki Potsdam Konferansı'nın dört büyük ülkesinin Almanya ile bir barış anlaşması yapması gerektiğini beyan etti. İki gün sonra Kruşçev, üç Batılı gücün - ABD, İngiltere, Fransa - 25 Mayıs 1959'a kadar müzakereler için hazır olmaması durumunda Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki tüm kontrol mekanizmalarını geri çekeceğini ve Batılı güçlerin anlaşma için doğrudan Doğu Alman hükümetini muhatap alacağını bildirdi (ne Batılı müttefikler ne de Batı Almanya bu hükümeti tanıyordu). Kruşçev'in deklarasyonu ciddi sorunların habercisiydi. Bunları engellemek için İngiltere Başbakanı Harold Macmilan 1959 Martında Sovyetler ve Batı arasında uzlaşma olanakları aramak üzere Moskova'ya geldi. Başkan Yardımcısı Richard Nixon da Moskova'yı ziyaret etti ve Kruşçev'i Başkan Eisenhower ile buluşmak üzere ABD'ye davet etti. Kruşçev hemen bu teklifi kabul etti. Kasım ayında Camp David'de gerçekleşen buluşma dostça geçti ve Kruşçev, Eisenhower'ın Paris'te en üst düzeyde yapılacak bir uluslararası konferansı kabule hazır olduğu izlenimini edindi. Ocak 1960'da ABD, Eisenhower'ın Haziranda Moskova'yı ziyaret edeceğini bildirdi. Yapılacak müzakereler için uygun bir psikolojik havayı yaratmak üzere Kruşçev, aynı ay Sovyet silahlı kuvvetlerinde ciddi oranda azaltma yapılmasını emretti.

Ancak 1 Mayısta meydana gelen bir olay durumu karmaşıklaştırdı. Bir Amerikan U-2 uçağı istihbarat göreviyle Sovyet topraklarında yüksek irtifada uçarken Sovyet uçaksavarı tarafından düşürülmüştü. Pilot paraşütle atlamış ve indikten sonra tutuklanmıştı. Sovyet askerî mahkemesi plotu ajanlıkla suçlamış ve 10 yıl hapis cezası vermişti. Pilot, 1957'de ajanlık yaptığı suçlamasıyla 30 yıl hapis cezasına çarptırılan bir Sovyet ajanıyla 1962'de mübadele edildi. Kruşçev U-2 olayından istifade etmeye karar verdi ve bunun ABD'nin dostça olmayan tutumu olarak ilan etti.

Maksadı Eisenhower'ı utandırarak daha çok baskı altına almaktı. Bununla beraber Kruşçev yanılmıştı ve yapılması öngörülen konferans fiyaskoyla sonuçlandı. Soğuk savaş devam ediyordu. Sovyet- Amerikan ilişkileri, Kruşçev'in Fidel Castro'nun Küba'sına verdiği ekonomik ve diplomatik destekle daha da bozuldu. Afrika'daki gelişmeler ve özellikle eski Belçika Kongo'sundaki kaotik durum zıtlaşmayı adamakıllı artırmıştı. 1960 yılının sonbaharında New York'da toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki hararetli oturum Batı ile Sovyetler arasındaki keskin çatışmaların bir göstergesiydi.

Bu konjonktürde John Fitzgerald Kennedy'nin ABD'nin 35. başkanı olarak seçilmesi insanlığın yüz yüze olduğu acil sorunların çözümü için tüm dünyada bir umut doğurmuştu. Kruşçev, endamını çözmek için Başkan Kennedy'nin ilk hareketlerini dikkatle izliyordu. Castro karşıtı göçmen gücünün Domuz Burnu'nda Küba'yı ele geçirmek için yaptığı başarısız girişim gayrı resmi olarak ABD tarafından destekleniyordu (Nisan 1961) ve Kremlin tarafından Kennedy'nin tecrübesizliği ve amatörlüğü olarak değerlendirildi. Kruşçev, Kennedy'yi herhangi bir muayyen korumaya gerek kalmadan bir zirve toplantısı yapmak üzere ikna etmenin kendisi için zor olmayacağını düşünüyordu. Ona göre Kennedy Eisenhower'ın Ruslarla müzakere etmek için doğru bir yaklaşım içinde olmadığını düşünüyordu ve Kruşçev'le görüşmeye hazırdı. Kennedy'nin umduğundan daha kararlı oluşu Kruşçev'i hayal kırıklığına uğrattı. İki lider Temmuz 1961'de Viyana'da bir araya geldi, ancak anlaşma sağlanamadı.

Ağustos ayında Kruşçev, Doğu Almanya'nın komünist lideri Walter Ulbricht'e Doğu ve Batı Berlin arasında bir duvar çekmesini emretti. Batıda bir öfke patlaması vardı, ancak Doğu Almanya'nın bu hareketine karşı hiçbir şey yapılmadı.

Kremlin'in amacı komünist dünyada hem dünya komünizminin birliğini sağlamak hem de Sovyet Komünist Partisi'ni bu birliğin başına oturtmaktı. Ancak her iki amaç da erişilebilir değildi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 22. Kongresi 1961 Ekiminde toplandı ve komünizmin evrensel hedeflerine genel bir sa-

vaşa gitmeden ulaşabileceği görüşü yinelendi. Ancak, Kruşçev'in Batı ile işbirliğine yönelik politikası Çin tarafından sert muhalefetle karşılanıyor ve dünya komünist hareketi birliğini parçalayan temel faktör olarak değerlendiriyordu. Bu zamandan sonra Çin ve Sovyetler uluslararası komünizmin ideolojik liderliği için rekabete başlamış ve Moskova ile Pekin arasında radyo ve basın aracılığıyla sözlü bir savaş sürüp gitmişti. Mao'nun Kruşçev'in uyum politikasına karşı uzlaşmazlık doktrinini dillendirmesiyle karşılıklı suçlamalar ve hakaretler gidip geliyordu.

Sonuçta tüm dünyadaki komünist partiler arasında ayrılıklar ortaya çıktı. 22. Kongre sorunla başa çıkmak için Çin'in peşinden giden Arnavutluk'u tartıştı; ancak, suçlama etkisiz oldu ve Aralık 1961'de Sovyetler Arnavutluk'la olan diplomatik ilişkilerini kesti. Bu sırada Kuzey Kore de Mao'yu destekledi. İtalyan ve Fransız partileri bu sırada Moskova'ya sadık kalırken diğer birçok ülkede iki çatışan hizip belirdi.

Komünist hizipler arasında rekabetin ilerlemesi dışında milliyetçilik duyguları da yükselişe geçmişti. Bu meselede de Çin başı çekmekteydi. Çin XIX. Yüzyılın ortalarında Uzak Doğu'da özellikle Ussuri bölgesinde Rusya'ya terk ettiği Vladivostok'u da içeren toprakları geri almak için bastırmaya başlamıştı. Ayrıca Çin Türkistan'ındaki Rus nüfuzunu ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atmaya başlamıştı. Polonya 1956 yılı başlarında bir nebze serbest hareket eder hale gelmişti. Kısa bir süre sonra Macaristan da Sovyet destekli yeni başbakan Janos Kadar idaresinde aynı konuma gelmiş; Romanya, gitgide daha bağımsız bir politika izleme sürecine girmişti. Tıpkı Çekoslovakya gibi tüm bu ülkeler kültürel olarak Batı dünyasına ait olduklarını vurguluyorlardı.

Öte yandan Rusya ve Küba arasındaki bağlar gittikçe güçleniyordu. Ekonomik ve diplomatik yardıma ek olarak Moskova, Başbakan Fidel Çastro'ya askerî destek sözü vermişti. Çok geçmeden askerî uzmanlar ve teçhizatlar ve çeşitli silahlar Küba'ya gönderildi. Gönderilen silahlar arasında ve ABD'nin büyük bölümünü vurabilecek kapasitede olan füzeler tamamen gizli rampalara monte edildi. 1962 Eylülü geldiğinde Amerikan istihbarat ajanları Sovyet manevralarını öğrenmişlerdi ve böylece Başkan

Kennedy kararlı bir duruş göstermeye başladı. 22 Ekimde Kennedy Küba'ya deniz yoluyla gönderilen silahlar için ülkenin denizden ve havadan abluka altına alınmasını emretti ve Küba'daki füze rampalarının sökülmesini talep etti. Bu ültimatomu alan Kruşçev, ABD'nin kararlı tutumu karşısında boyun eğip 28 Ekimde füzelerin Rusya'ya geri gönderilmesini kabul etti. Küresel bir felaket böylece defedilmişti, ama Rusya'nın prestiji ciddi bir biçimde zedelenmişti. Castro, Kennedy'nin taleplerini yerine getirirken Kruşçev'in kendisine danışmamış olmasına çok sinirlenmişti ve Çin, Kruşçev'in uluslararası arenadaki bir başka başarısızlığı karşısında muzip neşesini gizleyemezdi.

5-21 Temmuz 1963'te Moskova'da iki ülkenin üst düzey katılımıyla gerçekleştirilen ideoloji konferansının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Çin-Sovyet arasındaki çatlak daha da derinleşmişti. Ardından Pekin, aynı ayın 25'inde ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından imzalanan nükleer deneme yasağına dair anlaşmayı tanımadığını ilan etti. Anlaşma yer altında izin verse de atmosferde, atmosferin dışında ya da su altında nükleer deneme yapmayı yasaklıyordu.

22 Kasım 1963'de Başkan Kennedy'ye yapılan suikast tüm dünyayı şoke etmişti; elbette Rusya'yı da. Küba füze krizinin ileriki yıllardaki bir sonucu olarak Rus-Amerikan ilişkilerinde bir yumuşama ortaya çıktı. Kruşçev yeni ABD başkanı L. B. Johnson'la yapacağı anlaşmalarla yatıştırma taktiklerini devam ettirme niyetindeydi. Kendi ülkesindeki durumunun sallantıda olduğunun farkına varmamıştı.

Kruşçev'in maiyeti yıllardır hiçbir muhalefet göstermeden onun ardından gitmişti. Ancak nihayetinde onun politikalarından hem ulusal hem uluslararası birçok açıdan hoşnutsuzdular. Ulusal bazda tarımda yaşanan kriz Kruşçev'in en önemli başarısızlığı olarak değerlendirilebilirdi. Uluslararası ilişkilerde ise Presidium'un bazı üyeleri onu Çin ile olan çatışmayı lüzumsuz yere kızıştırmakla suçluyorlardı. Çoğu onun dikta yöntemlerinden hoşnutsuzdu. 1963 Martında toplanan Presidium'daki hararetli tartışmada muhalefet kendini tam olarak belli etti; bu toplantıda Kruşçev istifa tehdidinde bulunduysa da bunu yapmadı. Sonraki

yıl Presidium harekete geçmeye karar verdi. 14 Ekim 1964'de Kruşçev, politikalarının sertçe eleştirildiği Merkez Komite'nin huzuruna çıkarıldı. İstifa etmekten başka hiçbir seçeneği yoktu. Leonid Brejnev Komünist Parti Birinci Sekreteri ve Aleksei Kosygin de başbakan seçildi. Yeni yöneticiler hem Sovyetler Birliği'nde hüküm süren ekonomik kriz kaosuyla hem de gitgide artan uluslararası gerginlikle karşı karşıyaydılar.

Kruşçev'in düşüşünden iki gün sonra Komünist Çin ilk atom denemesini yaptı. Çin Birleşmiş Milletler üyesi olmadığından ve Pekin Temmuz 1963'de Amerikan-İngiliz- Sovyet devletleri arasında yapılan anlaşmayı tanımadığını ilan etmesinden dolayı nükleer yarıştaki başarısı meşum bir olaydı. Pekin, Kruşçev'in sahneden çekilmesini Sovyetlerin Çin'e karşı olan tutumunda bir değişiklik olarak algıladı ve Brejnev ve Kosygin'e tebrik mesajlarını gönderdi. Kasımın ilk yarısında Başbakan Çu En-lai yeni Sovyet yöneticileriyle müzakerelerde bulunmak üzere Moskova'ya geldi. Yeni yöneticilerin Kruşçev'i eleştirirken Çin'le tam bir yumuşamaya hazır olmadığını anlayınca hayal kırıklığına uğradı. Pekin, Rusya'nın durumunu "Kruşçev'siz Kruşçevizm" olarak tanımladı.

Bu arada Güney Doğu Asya'da Eski Fransız Hindi-Çin'indeki Vietnam'da ciddi bir çatışma ortaya çıktı. Savaş Vietnamlı milliyetçilerin ve komünistlerin Fransız sömürgesine karşı verdiği mücadele sonucu ortaya çıkmıştı. 1954'de Kuzey Vietnam'daki Dien Bien Phu istihkamı komünist güçlerin eline geçti. Bunun ardından Cenevre'de Vietnam, ABD, Fransa, Sovyetler Birliği ve Komünist Çin'in katıldığı uluslararası bir toplantı düzenlendi. 17. paralelin kuzeyinin komünist olan Kuzey Vietnam'a ve güneyinin ise komünist olmayan Güney Vietnam'a bırakılması kararlaştırıldı.

Başkan Eisenhower, Güney Vietnam'ı desteklemeye karar verdi ve 1954 Ekiminde ekonomik yardım öngördü. 1955 Şubatında ABD, Güney Vietnam ordusunu eğitmeye karar verdi. Aralık 1960'da Kuzey Vietnam Güney Vietnam Milli Kurtuluş Cephesi (Viet Kong)'ni kurdu. Bir yıl sonra Aralık 1961'de Başkan Kennedy ABD'nin Güney Vietnam'a yardım etmeye hazır olduğunu açıkladı. Başkan suikasta uğradığı sırada Güney Vietnam'daki

Amerikan askerinin sayısı 15 bindi. Asker sayısı Başkan Johnson döneminde hızla arttı ve Haziran 1968'de yarım milyona ulaştı.

ABD, Güney Vietnam'ı desteklerken Komünist Çin ve Sovyetler Birliği Kuzey Vietnam'a yardım ediyordu. Amerikan müdahalesinin bir saldırı olarak adlandırılmasında Sovyet hükümeti açık bir savaşa dahil olmamaya özen gösteriyor; ama Kuzey Vietnam'a çok çeşitli silah ve malzeme taşıyordu. Çin tarafı ise savaş tehlikeleri nedeniyle Kuzey Vietnam'a silah gönderimini sınırlamıştı. Aynı zamanda sadece Sovyet tarafındaki Kuzey Vietnam'a yapılacak yardımları kabul edebilirdi. Bu yüzden Sovyet Komünist Partisi ile Kuzey Vietnam ve Kuzey Kore arasındaki bir uzlaşmayı kabul etmek zorundaydı (bu ikisi de önceden Çin kontrolü altındaydı).

31 Ocak 1965'te Moskova'da Başbakan Kosygin başkanlığındaki bir Sovyet delegasyonunun Hanoi'ye gideceği bildirildi. Buraya giderken delegasyon Pekin'de kısa bir süreliğine durdu. Sonraki gün Ruslar, Ho Chi Minh tarafından çok sıcak bir biçimde karşılanacakları Hanoi'ye doğru yola çıktılar. Dönüş yolunda Kosygin bir kez daha Pekin'de durdu ve Mao tarafından kabul edildi. Çin'den Mao'nun iyi niyet dilekleriyle Kuzey Kore'ye geçti ve 14 Şubatta Moskova'ya döndü. Seyahatinin net sonucu Sovyetler ile Kuzey Vietnamlılar ve Kuzey Kore arasında dostluk ilişkileri kurulmasıydı. Bununla beraber Çin'le olan ilişkiler sadece muvakkaten düzene girmişti.

Güney Asya'daki bir başka gerginlik bölgesinde Hindistan'la Pakistan arasında silahlı çatışma çıkmıştı. 1 Temmuz 1965'te taraflar ateşkes anlaşması imzalamıştı, ancak Eylülde yeniden çatışmalar başladı. Bu konjonktürde Kosygin arabulucu olmayı önererek, iki tarafı müzakerelerde bulunmak üzere Taşkent'e davet etti. Müzakereler başarılı geçti ve Ocak 1966'da barış anlaşması imzalandı.

Bu arada Sovyetler Birliği'nin Komünist Çin ile olan ilişkileri daha da kötüleşti. Çin, 7 Kasım 1966'da yapılan Bolşevik devrimin 49. yıl dönümü kutlamalarında şiddetle kınandı. 1967'de Mao tarafından başlatılan "kültür devrimi" ile Çin'de ortaya çıkan kaos Çin'in dış dünya ile olan ilişkilerini bozdu ve gelecekteki politikalarını tamamen belirsiz hale getirdi. Bu ortamda,

hem Sovyetler Birliği hem de ABD için Vietnam'a ilgili politikalarındaki farklılıklar yüzünden birbirleriyle yakın temasta olmaları doğal bir şeydi.

Bir diğer kriz, bu sefer Orta Doğu'da 1967 yılında başlayan Arap-İsrail savaşıydı. Sovyetler Birliği Nasır'ın Mısır'ını ve diğer Arap devletlerini destekledi[1] ve savaşta ele geçirilen toprakların iadesi için Birleşmiş Milletler Genel Konseyi'ni toplantıya çağırdı. Kosygin 17 Haziranda toplantıya katılmak üzere ABD'ye gitti; ancak, hiçbir anlaşma sağlanamadı. Daha önemlisi, 23 ve 25 Haziranda Glassboro, New Jersey'de iki ülkenin liderlerinin kişisel temasları olarak Başkan Johnson ve Kosygin arasında gayr-ı resmi görüşmelerin yapılmış olmasıdır.

Uluslararası komünist hareketle ilgili Brejnev ve Kosygin, Kruşçev'in komünist dünyanın birliğini sağlamaya yönelik nafile çabalarını bir nebze olsun başarıyla sürdürebildiler. Kasım 1967'de devrimin 50. yılı yapılan göz kamaştırıcı kutlamalara Mao Tse-tung'un katılmaması beklenen bir şeydi. Ancak Asya'daki diğer komünist partilerin - Japon, Burmalı, Pakistanlı, Taylandlı, Laoslu, Endonezyalı – liderleri de ülkelerinde kalmayı tercih etmişlerdi; Fidel Castro da gelmedi. Sovyet grubundaki komünist partilere gelince; Romanya açıkça Sovyetler Birliği'nin liderliğini reddediyordu; 1968 yazında Çekoslovakya kendi komünizmini demokratikleştirmeye koyulmuştu ve bu hareket Ağustos ayında Sovyet birliklerinin Çekoslovakya'yı işgaliyle neticelendi.

Ekonomi alanında Kruşçev'in halefleri sanayideki verimliliği artırma üzerinde yoğunlaştı. Ekonomist Evsei G. Liberman'ın

1 Halbuki öldürülen eski Mısır devlet başkanı Envar Sâdât, hatıralarında 1973 Arap-İsrail savaşını anlatırken, savaş başlamadan aylarca önce Rusya'nın Kahire büyükelçisini köşke çağırarak niyetini açıkladığını, silaha ihtiyacı olduğunu ve Moskova'nın da kendisine başta bombardıman uçakları olmak üzere yardım sözü verdiğini, fakat uçakların ancak savaş bittikten sonra ulaştığını ve onların da önemli aksamlarının kalın mukavvadan yapıldığının anlaşıldığını acı acı hikaye etmektedir. Kısacası Rusya, İsrail'in varlığının ABD kadar kendisi için de elzem olduğunu biliyordu ve bu yüzden elindeki tek kozun ortadan kaldırılmasına asla izin vermezdi (ed.)

önerileri doğrultusunda Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi birleşik oturumunda kâr odaklı sanayi yönetimi denen yeni bir sisteme geçilmesine karar verildi. 1966 yılı boyunca yeni yöntemler fabrikaların ve teşekküllerin yaklaşık yüzde yetmişinde uygulanmaya başladı. İlk neticeler kesin olmamakla birlikte ümit verici görünüyordu. 1967'de Sovyet sanayi üretimi yüzde on arttı. Çelik üretimi 100 milyon metrik tonu aştı. Tüketim malları çıktısı da fazlalaştı. Tarım alanında; *kolhoz* mensuplarının kendilerine ürün ayırma hakları onaylandı ve biraz da genişletildi. Sovyetler Birliği'ndeki ekili arazinin sadece yüzde üçünden özel mülkiyeti haiz ürün elde edilmesine rağmen özel tarım üretiminin (arka bahçe üretiminin) Sovyetler Birliği'nin toplam tarımsal üretiminin yaklaşık üçte birine ve pazara sunulan ürünün yüzde 13'üne tekabül ettiği hesaplanmıştı*

1967 Eylülünde Bakanlar Konseyi'nin bir kararnamesiyle *kolhoz*'lar kendi öz yönetimlerinin otoritesine devredilen küçük fabrikalar haline getirildi. Sanayi alanında uygulanan kâr odaklı yönetim ilkesi devlet idaresindeki fabrikalarda (*sovhoz*) da denendi. Bunların çoğu büyük hükümet sübvansiyonları gerektiriyordu. Mart 1967'de bir deneme olarak 400 *sovhoz*'un (12 bin dolayındaki toplam rakamın dışında) kendi kendine destekli kâr planına geçmesine karar verildi.

Bu son gelişmelere rağmen tarım hâlâ Sovyet milli ekonomisinin en zayıf kolunu teşkil ediyordu. 1966'nın resmi istatistiklerine göre toplam tahıl (buğday ve çavdar) üretimi 113 milyon metrik tonu biraz geçiyordu. 1913'de bu rakam 50 milyondu. Toplam üretim yarım yüzyıldan fazla bir sürede iki katına çıkmıştı, ancak bu, sanayideki artıştan çok daha yavaştı. Bu zaman aralığında sanayi üretimindeki artış harikulade bir ilerleme göstermiştir. Örneğin, 1966'da pik demir çıktısı 70.3 (1913'de 4.2) ve çelik 96.9 (1913'de 4.3) milyon metrik tondu.

Sovyetler Birliği'ndeki günlük yaşamın maddi koşulları son günlerde iyileşmişken Rus toplumu derin bir psikolojik ve entelektüel krize giriyordu. Genel olarak bu, komünist partinin

* H. E. Salisbury (ed.), *The Soviet Union: The Fifty Years*, s. 61

halkın kafa yapısı üzerindeki sert vesayeti ile düşünce ve ifade özgürlüğü için entelektüellerin ve gençliğin yükselen iştiyakı arasındaki çatışmadan kaynaklanıyordu. Komünist düşünce, Marksizm, çoğu komünistin de hoşnutsuz olduğu bir biçimde katı bir dogma ve resmi ideolojinin bir zorunluluğu haline gelmişti. Halkın çoğunun bu düşüncenin geçerliliğini sorguladığına şüphe yoktu. Stalin'in terör dönemi bittiğinden beri bu karşı koyuş açıkça ya da gizlice gitgide artıyordu. Bu, Rus kültürel faaliyetlerinin çeşitli yönlerinde din, edebiyat, sanat, bilim - kendisini gösteriyordu.

Marks'ın telkin ettiği gibi Sovyet takipçileri de ateizmi telkin ediyor; herhangi bir felsefi idealizmi reddediyorlardı. Sovyet Komünist Partisi üyelerinin herhangi bir dine - Hıristiyanlık, Musevîlik, İslam ya da Budizm - ya da bir kiliseye mensup olmaları yasaktı. Stalin devrinde çok sayıda sinagog kapatıldı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin Ortodoks Kilisesinin manevi desteğine ihtiyaç duyduğunda Rusya'nın geleneksel dinine karşı olan tutumu daha hoşgörülü hale geldi. Ancak Kruşçev döneminde çok büyük miktarlarda Ortodoks kilisesi hükümet tarafından kapatıldı.

Sonraları ateistlerin dine karşı yürüttükleri taktikler daha ılımlı olmuştu. Bazı durumlarda dine inananlarla bir diyaloga girerek şiddet yerine ikna yöntemini kullanmaya hazırdılar. 31 Ağustos 1967'de Genç Komünistler Birliği'nin gazetesi olan *Komsomolskaya Pravda* editörlere gönderilen ve Tanrı'ya inancı savunan bir mektubu yayınladı. Mektubu yazan A. Ayazeva adlı kişi, geleneksel Hıristiyan inançlarını savunuyordu. "Biz İsa'yı ailelerimizden, okullarımızdan defettik ve maneviyat O'nunla beraber gitti... Ateistlerin sözleri boştur. Tanrı dışında insan yaşamında hiçbir duygu yoktur." Gazete yazarlarından biri cevabî yazısında "tek bir mümin yoktur ki Tanrı'nın varlığı için bir kanıta sahip olsun" demiş ve maneviyat için Tanrı inancının gerekli olmadığını belirtmişti* Elimizde Sovyet halkının ne kadarının açık ya da gizli olarak hâlâ dini vecibeleri yerine getirdiğine dair yeterli veri yoktur, bu veriler o kadar da göz ardı edilemez. 1967 Ağustosunun sonunda ateizm üzerine yayın yapan *Nauka i Religiya* (Bi-

* *The New York Times*, 1 Eylül 1967.

lim ve Din) dergisi, 700 bin civarında insanın yaşadığı Kazan kentinde 4710 kişinin katıldığı bir anket sonucunu yayınladı. Buna göre ankete katılanların %21'i dini inanca sahipti.

Sanat ve edebiyat alanında Stalin ve Jdanov döneminde başlatılan "sosyalist gerçekçilik" akımı bunların ölümlerinden sonra da devam ettirilmek durumunda kaldı. Başka bir tarzda yazmak istediğinde ya da Sovyet hükümetine karşı tutumu eleştirel ise eserlerini yayınlayamazdı ve gelecekte daha iyi günlerin gelmesi ümidiyle "masa başında bekleyen barmen için" yazmaktan hoşnut olmak zorundaydı.

Bu gibi ümitler Kruşçev'in 1956'da yaptığı Stalin karşıtı çıkış sonrası ortaya çıkmıştı, ancak sansürün gevşetilmesini uman ilk deneme aksi sonuçlar doğurdu. Boris Pasternak'ın meşhur *Doktor Jivago* adlı romanının Rusya'da yayınlanmasına hükümet müsaade etmedi. Romanın yurt dışında hem orijinal dili olan Rusça hem de diğer dillerde yayınlanmasına rağmen, Sovyet hükümeti 1958'de Pasternak'ın verilen Nobel Edebiyat Ödülü'nü kabul etmesini yasakladı. Yazar, Sovyet Yazarlar Birliği'nden çıkarıldı ve yaşamının son iki yılını Moskova'ya elli mil uzaklıktaki Peredelkino köyündeki evinde yarı inzivada geçirdi. Pasternak'ın şevki kırılmadı ve özgürlük ve hakikat mesajı çağdaşlarını ve genç nesli cesaretlendirdi.

Hakikatin araştırılması başka bir tür edebiyatın ortaya çıkmasını sağladı. Stalin'in toplama kamplarından sağ kurtularak ateşten gömleği çıkaran eski sakinlerin hatıra ve öykülerini anlatan yeni bir tarz oluştu. Kruşçev, Komünist Partinin 22. Kongre'sindeki (1961) kapanış konuşmasında "bizim görevimiz otoritelerin suiistimallerini dikkatli bir biçimde araştırmaktır... bu tür olaylar bir daha tekrarlanmaması için bunu yapmalıyız" demişti. Zorunlu çalışma kamplarındaki çok sert yaşam koşulları üzerine ilk tesirli eser Kruşçev'in ısrarı üzerine 1963'de basılan Aleksander Soljenitsin'in *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*'dür.[2] Bu yetenekli yazarın ilk edebi eseriydi.

2 Soljenitzin'in bu eserini okuduğunuz zaman Stalin döneminde sanki yalnızca Ruslar zulüm görmüş havasına kapılırsınız. Özellikle Orta Asya'da yaşayan Türklerin gördükleri akıl almaz zulümler üzerine bu

Şairler aydın uyanışının projektör ışığıydı. Harrison E. Salisbury'nin sözleriyle "şairler kendine has genç bir Rus kuşağın sembolü haline geldiler. Şiir okuma Rusya'da daima yaygındı ve şimdi kitlesel bir fenomen haline gelmişti. Halk yığınları her yıl yapılan Şiir Günleri için sokaklara dökülüyor ve şiir dinlemek için bazen 30 ya da 40 bin kişilik spor stadyumlarını dolduruyorlardı."* 1960'ların en meşhur iki Rus şairi Yevgeny Yevtuşenko ve Andrei Voznesensky idi.

Stalin'in kızı Svetlana Alliluyeva'nın hatıraları, farklı bir tür olarak nadir bir yaşam öyküsüdür. 1966'da ziyaret için kısa bir

romanda bir tek satır bulamazsınız. Halbuki Stalin zamanında Pan-Türkist ve Pan-Turanist olmakla suçlanarak Sibirya'ya 35 yıl sürgüne gönderilen Özbek şair Şükrullah Yusupov'un bağımsızlıktan sonra kaleme aldığı "Kefensiz Gömülenler" adlı hatırasında anlatılanlar, en çok zulüm görenlerin Türkler (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azeriler) olduğunu gözler önüne sermektedir. Soljenitsin, elbette Sibirya'dan dönenlerden duyduklarının göre bir roman yazmıştır, ama Şükrullah bizzat sürgün edilen kişidir. Elbette Ruslar arasında da pek çok kişi aslı astarı olmayan yakıştırmalarla tutuklanmışlardır, ama hiçbiri Orta Asyalı Türkler kadar işitince insanın bir türlü inanası gelmeyen saçma sebeplerle tutuklanıp yılda yalnızca bir ay güneş gören uzak diyarlarda ömrünü çürütmemiştir. Bu suçlamaların bazıları elbette çok gülünç şeylerdi. Şükrullah'ın tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılan ve İtil Yayınları tarafından yayınlanan eserinden bir iki örnek vermeme müsaade ediniz. Henüz altı aylık evli ve bir lisede müstahdem olarak çalışan bir Özbek delikanlı, bir gün müdürün talimatıyla temizlik yapılırken toz olmasın diye Lenin'in büstünü başka bir yere kaldırmak ister. O güne kadar hiçbir büste el sürmemiş delikanlı, büstü tutunca zannedildiği gibi ağır olmadığını görür ve "Aa.. bunun kafasının içi boşmuş!" der. Bizim liderimize hakaret etti ihbarıyla bu gence tam on altı yıl Sibirya sürgün cezası verilir. Bir defasında ise Harezm'de halkın halka halinde horoz dövüştürdüğü sırada, oraya yaklaşan bir Harezmli de dövüşü seyretmeye başlar. Horozlardan biri kırmızı, diğeri beyazdır. O sırada yanına yaklaşan birisi "Sence hangisi yener?" diye sorar. Beyaz horoz görünüşe göre daha güçlü ve iricedir. Harezmli kişi de "Valla, ak olanı daha güçlü gözüküyor, bence o yenecek" diye cevap verir. Sonuç, Kızıl Ordu'ya karşı mücadele eden Beyazların tarafını tuttuğu suçlamasıyla 16 yıl sürgün cezasıdır... (ed.)

* *The Soviet Union: The Fifty Years*, s. 127

süreliğine Hindistan'a gitmesine izin verildi ve eski kocasının akrabalarıyla orada daimi olarak kalmak istedi. Sovyet hükümetinin baskısı sonucunda Hindistan hükümeti onun iltica talebini kabul etmedi. Ardından ABD'ye gitmenin yollarını aradı ve Nisan 1967'de maksadına ulaştı. Ekim ayında Rusya'da bulunduğu sırada yazmış olduğu *Bir Dosta Yirmi Mektup* (Twenty Letters to a Friend) adlı hem asıl dili olan Rusça hem de İngilizce ve diğer dillerde yayınlandı. Svetlana, kitabında çocukluğu ve gençliği sırasında babasıyla geçen yaşamını ve ardından gelen aralarındaki bozuşmayı anlatır. Gitgide onun acımasızlığının farkına varmıştı. Babasının gaddar işlerini reddetmese de yardımcılarının çoğunun da suçlu olduğunu eklemektedir. Onun için Beria, trajedik bir caniydi. Ardından resmi ideoloji karşısında uğradığı hayal kırıklığını ve birey olarak Sovyet rejimi altında uğradığı baskıyı tasvir eder. Politikayla ilgilenmemektedir ancak düşünce, sanatsal yaratıcılık ve din özgürlüğü arzulamaktadır.

Sovyet hükümeti Svetlana Alliluyeva'nın kitabının yayınlanmasını engelleyemez ya da onu susturamazdı. Bununla beraber Moskova'da yaşayan diğer iki yazar, Andrei D. Siniyavsky ve Yuli M. Daniel, müstear adlarla kitaplarının yurt dışında yayınlanmasının bedelini ağır ödeyeceklerdi. Bunların "Fantastik Hikayeler"i (Siniyavsky'nin kitaplarından birinin adı) komünist rejimi ve Sovyet vatandaşlarının duygusuzluk ve yılmışlık içinde geçen sönük yaşamını yeriyordu. Çok geçmeden Sovyet otoriterleri yazarların kimliğini öğrendi ve 1966 Şubatında Siniyavsky ve Daniel Moskova'da yargılanarak sırasıyla yedi ve beş yıl hapse çarptırıldı. Ancak, bu, aydınlar arasındaki galeyanı durdurmadı.

Liberal ve muhafazakâr eğilimler arasında gidip gelen hükümet politikalarında sansür daha da sıkı bir hale geldi. Yazarlar arasında Aleksander Soljenitsin'in edebi faaliyetleri durdurulmuştu. 1967 Mayısında Sovyet Yazarlar Birliği'ne bir mektup yazıp, sansür meselesini tartışarak sansürün kaldırılması için birliği toplantı yapmaya çağırdı. Birlik hiçbir harekette bulunmadı ve Soljenitsin'e protestolarını sonlandırması söylendi. 7 Kasım 1967'de kutlanan Bolşevik Devrimin 50. Yılı kutlamalarında sansürün kaldırılmasa bile yumuşatılacağı ümit ediliyordu; ancak bu

olmadı. 25 Ekimde Soljenitsin Yazarlar Birliği'nden eleştirilerine devam etmemesi yönünde uyarılar içeren bir mektup aldı. Soljenitsin taleplerini tekrar ederek Sovyet Yazarlar Birliği'nin hükümet müdahalesi karşısında yazarların haklarını koruması gerektiğini söyledi. Fakat Birlik buna aldırmadı.

Siniyavsky ve Daniel'in genç aydınlar arasındaki taraftarları onların davasını savunuyorlardı. Görüşlerini basında açıkça ifade edemediklerinden teksir halinde gizlice "Phoenix" (yeniden doğuşun bir simgesi) adında bir dergi çıkarmaya başladılar. 1966 Aralık ayında bunlardan biri olan Aleksander Ginzburg, Siniyavsky ve Daniel davasının tutanaklarını adaletin temel ilkelerindeki ihlalleri göstermek üzere yaymaya başladı. 22 Ocak 1967'de Vladimir Bukovsky Puşkin Meydanı'nda bir protesto gösterisi düzenledi. Gösteri polis tarafından derhal dağıtıldı. Bukovsky tutuklandı, mahkemeye çıkarıldı ve 30 Ağustos'ta 3 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Aralık ayında ünlü bir fizikçi ve 1930'ların dışişleri bakanı olan Maksim Litvinov'un torunu olan Paul Litvinov, KGB'den gelen uyarıya meydan okuyarak Batı'ya, Bukovsky'nin kamuoyuna kapalı olarak yapılan yargılama metninin onun son müdafaasını da içeren bir nüshasından parçalar gönderdi. Burada Bukovsky, Sovyet Anayasası'ndan konuşma ile toplu yürüme ve sokak gösterisi yapma özgürlüğüne dair teminatları okuyordu.

Tutuklananlar arasına Ocak 1967'de Aleksander Ginzburg ve Yuri Galanskov da katıldı. Duruşmaları Moskova Kent Mahkemesi'nde özel izinle geçen seçilmiş bazıları dışında kamuoyuna kapalı olarak yapıldı. Ginzburg 7, Galanskov 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Davalıların arkadaşları ve taraftarlarının gözü yılmadı. Paul Litvinov ve Yuli Daniel'in eşi Bayan Larisa Daniel, "dünya kamuoyuna" çok sayıda hukuk ilkesinin mahkemeyi tamamen boşa çıkartacak şekilde ihlal edildiğini duyurdu. Otoriteler Litvinov'u işten çıkartarak misilleme yaptılar. Bunu diğer protestolar takip etti. Huzursuzluk aydınlar arasında yayıldıkça yayıldı. Şubat'ın 22'sinde aralarında Constantine Paustovsky ve eski kuşaktan di-

ğer bazılarının da olduğu önde gelen yazarlar yargılama prosedürlerini kınadı ve "1930'ların Stalinist mahkemelerin karanlık hatıraları"nın canlandırıldığını öne sürdü. Yazarlar, isnat edilen suça dair yeni bir yargılamanın yapılmasını toplu olarak talep ettiler. Güvenlik makamları olayları yakından takip ediyor ve "toplum karşıtı faaliyet" göstermeye devam ederlerse kendilerinin de cezalandırılacağını belirtip suçluların yakınlarının daha fazla kışkırtma yapmalarını engellemeye çalışıyordu. Protestolar devam ettiğinde belgelere ve dilekçelere imza atan ya da bunları destekleyenler makamlarından ve görevlerinden uzaklaştırıldı, ama başka işlerde çalışmaları engellenmedi. Bunlardan komünist parti üyesi olanlar üyelikten çıkarıldı. Çoğu durumda protestocular Sovyetler Birliği Başsavcısına başvurarak Sovyet Anayasası'na göre hiçbir faaliyetlerinin yasadışı olmadığını vurguladılar.

1960'lar boyunca ulusal ve uluslararası gerginlikler arttıkça Sovyetler Birliği ve ABD, uzay çalışmaları ve araştırmaları için hararetli bir program yürütüyorlardı. Elde ettikleri destansı başarılar, modern bilim ve teknolojide devâsâ bir dalgaydı. Uzayın kullanımı çok büyük ekonomik faydalar sağlıyordu. Bu, havayı ve yağışı takip ve nihayetinde kontrol etmek için şarttı. Uzay fotoğrafları jeologları mineral kaynaklarının bulunabileceği konusunda daha da şevklendirmişti. Daha fazla sayıda hava, iletişim, yön bulma ve diğer pratik uydular kullanılmaya başlanırken, daha yaygın bir uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulacaktı*

İnsanlığın uzay yürüyüşü çağı Rus kozmonot Yuri Gagarin'in uçuşu ile başladı; Gagarin yörüngeye gitti ve başarılı bir şekilde 12 Nisan 1961'de geri döndü. ABD John H. Glenn adlı ilk astronotunu 20 Şubat 1962'de yörüngeye gönderdi. Haziran 1963'de Sovyetler Birliği ilk kadın astronotu uzaya gönderdi. Uzay turlarında aynı gemi içinde iki ya da daha fazla kişiyle gerçekleştirilen sonraki Rus ve Amerikan başarıları, uzayda "yürüyüş" ve iki uzay gemisinin insanlı ve insansız olarak "iskeleye yanaşması" biçiminde oldu.

Sovyetler yörüngeye uzay uçuşları gerçekleştirmesiyle birlikte ABD, Ay ve Venüs etrafında turlayan insansız uzay araçları gönder-

* *The New York Times*, 9 Şubat 1968.

di. İki ülke de Ay'ın yüzeyine bir kapsülü yavaşça indirmeyi başardı. Ay'a insanlı araç indirme bir sonraki iş olarak görünüyordu.

1967'de yeni insanlı uzay yolculukları çalışmaları iki trajik aksilik yüzünden yavaşladı. 27 Ocakta üç Amerikan astronot Florida'daki Cape Kennedy'deki uzay gemilerinin kapsülünde çıkan ani bir patlamayla öldüler. 24 Nisan'da ise Rus kozmonot uzaydan atmosfere dönerken uzay gemisi paraşütünün dolanması nedeniyle dönüş yolunda parçalandı.

27 Ocak 1967'de Sovyetler Birliği, ABD ve diğer altı ülke (Çin hariç) uzayın askeri maksatlarla kullanılmasını önlemek için bir anlaşma imzaladı. Anlaşma nükleer silahların yörüngeye gönderilmesini yasaklıyor ve uzayda milli egemenlik iddialarının önüne geçiyordu. Geriye nükleer silahların yeryüzünde ve atmosferde yayılması ve kullanılmasına dair müşkül mesele kalıyordu. ABD'nin Avrupalı müttefikleriyle olduğu biçimde Sovyetler Birliği ve ABD arasında da yürütülen müzakereler sonucunda 1968 yılında Ocak ayının ortalarında ABD ve Sovyetler arasında nükleer silahların yayılmasının engellenmesi konusunda anlaşma sağlandı. Johnson bu anlaşmayı, "nükleer felaketten kaçınmak için insanlığın yürüttüğü mücadelede bir dönüm noktası" olarak niteledi.

İnsanlığı bekleyen çok ehemmiyetli bir görev, küresel bir işbirliği ve ortak hareket etme iradesine kavuşmaktır. Hal-i hazırda sallantıda olan bir arada yaşama güdüsü, değişen dünyada yaşanan ideolojik çatışma, ekonomik rekabet, milliyetçi gerginlik, psikolojik kararsızlık ve etnik karmaşa gibi her tür yıkıcı güç tarafından tehdit edilmektedir. Demokles'in nükleer felaket kılıcı insanlığın tepesinde durmakta ve yeryüzünde potansiyel olarak tüm dünyayı ateşin içine atabilecek yerel savaş tehditleri bulunmaktadır. Bunu engellemek için tüm ülkeler ve yöneticileri bu karmaşanın önüne geçip düzeni sağlamak ve bir arada mücadele eden güçlerin zaferi için tüm yüreğiyle mücadele etmelidir. Bugünün dünyasında ABD ve Sovyetler Birliği öncü rol oynadığından insanlığın selameti için omuzlarında ağır bir yük bulunmaktadır.*

* Bu kitap yazıldığında Rusya'da henüz perestoroyka dönemi başlamamış ve komünist rejim yıkılmamıştı. Ne yazık ki, yazar, ülkesine dönmek için sabırsızlıkla beklediği günlerin gelişini görmeden öldü. (ed.)

BIBLIOGRAPHY

1. Historiography and Handbooks

Black, C. E., ed. *Rewriting Russian History: Soviet Interpretation of Russia's Past.* New York, Praeger, 1956.

Gapanovich, J. J. *Historiographie russe (hors de la Russie).* Ed. and trans. B. P. Nikitine. Paris, 1946.

Gregory, W., ed. *List of Serial Publications of Foreign Governments, 1815–1931.* New York, Wilson, 1932. V. Gsovski, compiler. "Russia." Pp. 517–716.

Kerner, R. J. *Slavic Europe: A Bibliography.* Cambridge, Harvard University Press, 1918.

Mazour, A. G. *Modern Russian Historiography.* Princeton, Van Nostrand, 1958.

Strakhovsky, L., ed. *A Handbook of Slavic Studies.* Cambridge, Harvard University Press, 1949.

2. Geography and Ethnography

Balzak, S. S., and others. *Economic Geography of the U.S.S.R.* New York, Macmillan, 1949.

Berg, L. S. *Natural Regions of the U.S.S.R.* New York, Macmillan, 1950.

Camena d'Almeida, P. J. "Russie," *Géographie universelle.* Ed. P. Vidal de la Blache et L. Gallois. Vol. 5. Paris, 1932.

Cressey, G. B. *The Basis of Soviet Strength.* New York, McGraw-Hill, 1945.

Kerner, R. J. *The Urge to the Sea.* Berkeley, University of California Press, 1942.

Zelenin, D. *Russische (ostslavische) Volkskunde.* Berlin and Leipzig, 1927.

3. General

Bill, V. T. *The Russian People: A Reader on their History and Culture.* Chicago, Chicago University Press, 1959.

Billington, J. H. *The Icon and the Axe. An Interpretive History of Russian Culture.* New York, Knopf, 1966.

Black, C. E., ed. *The Transformation of Russian Society: Aspects of*

Social Change since 1861. Cambridge, Harvard University Press, 1960.

FLORINSKY, M. T. *Russia: A History and an Interpretation*. New York, Macmillan, 1953. 2 vols.

KLIUCHEVSKY, V. O. *A History of Russia*. Trans. C. J. Hogarth. New York, Dutton, 1911–26. 5 vols.

KOVALEVSKY, P. *Manuel d'histoire russe*. Paris, 1948.

LONG, JOHN. *Modern Russia*. New York, Philosophical Library, 1958.

MAZOUR, A. *Russia: Past and Present*. New York, Van Nostrand, 1951.

MILIUKOV, P. *Outlines of Russian Culture*. Ed. M. Karpovich. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1942. 3 vols.

MILIUKOV, P., SEIGNOBOS, C., and EISENMANN, L. *Histoire de Russie*. Paris, 1932–33. 3 vols.

NOLDE, B. *La Formation de l'Empire Russe*. Paris, 1952–53. 2 vols.

PARES, B. *A History of Russia*. Definitive ed. New York, Knopf, 1953.

PLATONOV, S. F. *Histoire de la Russie des origines à 1918*. Paris, 1929.

Primary Sources of Russian History. 4 vols. New Haven, Yale University Press, forthcoming.

RIASANOVSKY, N. V. *A History of Russia*. New York, Oxford University Press, 1963.

SARKISYANZ, E. *Russland und der Messianismum des Orients*. Tubingen, 1955.

SIMMONS, E. J., ed. *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought*. Cambridge, Harvard University Press, 1955.

STAHLIN, K. *Geschichte Russlands*. Stuttgart, 1923–29. 5 vols.

STÖKL, G. *Russische Geschichte*. Stuttgart, 1962.

SUMNER, B. H. *A Short History of Russia*. New revised ed. New York, Harcourt, Brace, 1949.

TREADGOLD, D. W. *Twentieth Century Russia*. Chicago, Rand McNally, 1959.

TSCHIŽEWSKIJ, D. *Russische Geistesgeschichte*. 2 vols. Hamburg, Rowohlt, 1959–61.

VERNADSKY, G. *Political and Diplomatic History of Russia*. Boston, Little, Brown, 1936. Out of print. Duopage reproduction copies available at Micro Photo Division, Bell & Howell Co., Wooster, Ohio, Catalogue No. DP 11730.

WALSH, W. B., ed. *Readings in Russian History*. Syracuse, University of Syracuse Press, 1948.

——— *Russia and the Soviet Union*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1958.

4. Economic History

A. Pre-Soviet

ANTSIFEROV, A. N., and A. D. BILIMOVICH. *Russian Agriculture during the War.* New Haven, Yale University Press, 1930.

BILL, V. T. *The Forgotten Class: The Russian Bourgeoisie from the Earliest Beginnings to 1900.* New York, Praeger, 1959.

BLUM, J. *Lord and Peasant in Russia.* Princeton, Princeton University Press, 1961.

FISHER, R. H. *The Russian Fur Trade, 1550–1700.* Berkeley, University of California Press, 1943.

GOETZ, L. K. *Deutsch-russische Handelsgeschichte.* Lübeck, 1922.

KOVALEVSKY, V. *La Russie à la fin du XIXme siècle.* Paris, 1900.

KULISCHER, J. *Russische Wirtschaftsgeschichte.* Jena, 1925.

LYASHCHENKO, P. I. *History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution.* New York, Macmillan, 1949.

MAVOR, J. *An Economic History of Russia.* New York, Dutton, 1925. 2 vols.

MILLER, M. S. *The Economic Development of Russia, 1905–1914.* London, 1926.

PAVLOVSKY, G. *Agricultural Russia on the Eve of the Revolution.* London, Routledge, 1930.

PORTAL, R. *L'Oural au XVIIIme siècle.* Paris, 1950.

READING, D. K. *The Anglo-Russian Commercial Treaty of 1734.* New Haven, Yale University Press, 1938.

ROBINSON, G. T. *Rural Russia under the Old Regime.* New York, Longmans, Green, 1932; reprinting, 1949.

TREADGOLD, D. W. *The Great Siberian Migration: Government and Peasant in Resettlement from Emancipation to the First World War.* Princeton, Princeton University Press, 1959.

B. Soviet

BALINKY, A., A. BERGSON, J. N. HAZARD, and P. WILES. *Planning and the Market in the U.S.S.R. The 1960's.* New Brunswick, Rutgers University Press, 1967.

BAYKOV, A. *The Development of the Soviet Economic System.* New York, Macmillan, 1947.

——— *Soviet Foreign Trade.* Princeton, Princeton University Press, 1946.

BERGSON, A., ed. *Soviet Economic Growth.* Evanston, Row, Peterson, 1953.

DOBB, M. *Soviet Economic Development since 1917*. London, Routledge & Kegan Paul, 1948.
SCHWARTZ, H. *Russia's Soviet Economy*. New York, Prentice Hall, 1950.
YUGOW, A. *Russia's Economic Front for Peace and War*. New York, Harper, 1942.

5. LITERATURE, ARTS, AND MUSIC

ABRAHAM, G. *On Russian Music*. New York, Scribner's, 1939.
ALPATOV, M. *Russian Impact on Art*. New York, Philosophical Library, 1950.
CHADWICK, N. K. *Russian Heroic Poetry*. Cambridge, Cambridge University Press, 1932.
ČIŽEVSKIJ, D. *History of Russian Literature from the Eleventh Century to the End of the Baroque*. The Hague, Mouton, 1960.
GRÉGOIRE, H., R. JAKOBSON, et al. "La Geste du Prince Igor," *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*. Vol. 8. 1948.
GUDZY, N. K. *History of Early Russian Literature*. New York, Macmillan, 1948.
HAMILTON, G. H. *The Art and Architecture of Russia*. Baltimore, Penguin Books, 1954.
KONDAKOV, N. P. *The Russian Icon*. Trans. E. H. Minns. Oxford, Clarendon Press, 1927.
LONDON, K. *The Seven Soviet Arts*. New Haven, Yale University Press, 1938.
MIRSKY, D. S. *A History of Russian Literature*. New York, Knopf, 1927.
——— *Contemporary Russian Literature*. New York, Knopf, 1926.
MONTAGU-NATHAN, M. *A History of Russian Music*. London, Reaves, 1918.
NEWMARCH, R. *The Russian Arts*. London, Jenkins, 1916.
——— *The Russian Opera*. London, Jenkins, 1914.
OUSPENSKY, L., and LOSSKY, W. *Der Sinn der Ikonen*. Bern, 1952.
REAU, L. *L'art russe*. Paris, 1921–22. 2 vols.
REAVEY, G. *Soviet Literature Today*. New Haven, Yale University Press, 1947.
RICE, D. T. *Russian Icons*. London and New York, King Penguin Books, 1947.
RICE, T. T. *Russian Art*. London, Penguin Books, 1949.
SIMMONS, E. J. *An Outline of Modern Russian Literature*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1943.

SLONIM, H. *The Epic of Russian Literature.* New York, Oxford University Press, 1949.

——— *Modern Russian Literature.* New York, Oxford University Press, 1953.

SOKOLOV, YU. M. *Russian Folklore.* New York, Macmillan, 1950.

STRUVE, G. *Soviet Russian Literature.* London, Routledge, 1935.

TROYAT, H. *Tolstoy.* Trans. from the French by N. Amphoux. Garden City, N.Y., Doubleday, 1967.

Varneke, B. V. *History of the Russian Theater.* New York, Macmillan, 1951.

VOYCE, A. *Russian Architecture.* New York, Philosophical Library, 1948.

——— *The Art and Architecture of Medieval Russia.* Norman, University of Oklahoma Press, 1967.

WIENER, L. *Anthology of Russian Literature.* 2 vols. New York, Putnam's, 1902–03.

ZENKOVSKY, S. A. *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales.* New York, Dutton, 1963.

6. EDUCATION AND SCIENCE

BABKIN, B. P. *Pavlov.* Chicago, University of Chicago Press, 1949.

DARLINGTON, T. *Education in Russia.* London, Board of Education, 1909.

GRAHAM, L. R. *The Soviet Academy of Sciences and the Communist Party, 1927–1932.* Princeton, Princeton University Press, 1967.

HANS, N. *History of Russian Educational Policy, 1701–1917.* London, King, 1931.

——— and HESSEN, S. *Educational Policy in Soviet Russia,* London, King, 1930.

HUXLEY, J. *Soviet Genetics and World Science.* London, Chatto and Windus, 1949.

IPATIEFF, V. N. *The Life of a Chemist.* Stanford, Stanford University Press, 1946.

——— "Modern Science in Russia," *Russian Review, 2* (1943), 68–80.

LUR-SALUCE, DE. *Lomonosov, le prodigieux moujik.* Paris, 1933.

MENSHUTKIN, B. N. *Russia's Lomonosov.* Princeton, Princeton University Press, 1952.

ODINETZ, D. M., and NOVGOROTSEV, P. *Russian Schools and Universities in the World War.* New Haven, Yale University Press, 1929.

PINKEVICH, A. P. *The New Education in the Soviet Republic.* Ed. G. S. Counts. New York, J. Day, 1929.

POSIN, D. Q. *Mendeleyev.* New York, Whittlesey House, 1948.

SIGERIST, H. E. *Socialized Medicine in the Soviet Union.* New York, Norton, 1937.

TIMOSHENKO, S. P. *Engineering Education in Russia.* New York, McGraw-Hill, 1959.
VUCINICH, A. *Science in Russian Culture.* Stanford, Stanford University Press, 1963.

7. CHURCH, RELIGION, AND PHILOSOPHY

ANDERSON, P. B. *People, Church and State in Modern Russia.* New York, Macmillan, 1944.
ARSENIEV, N. *Holy Moscow.* New York, Macmillan, 1940.
BENZ, E., ed. *Die Ostkirche und die russische Christenheit.* Tübingen, 1949.
——— *Russische Heiligenlegenden.* Zurich, 1953.
CONYBEARE, F. C. *Russian Dissenters.* Cambridge, Harvard University Press, 1921.
CURTISS, J. S. *Church and State in Russia, 1900–1917.* New York, Columbia University Press, 1940.
——— *The Russian Church and the Soviet State.* Boston, Little, Brown, 1953.
FEDOTOV, G. *The Russian Religious Mind.* 2 vols. Cambridge, Harvard University Press, 1946–66.
——— ed. *A Treasury of Russian Spirituality.* New York, Sheed & Ward, 1948.
GRUNWALD, C. DE. *Quand la Russie avait des Saints.* Paris, 1958.
HARE, R. *Pioneers of Russian Social Thought.* New York, Oxford University Press, 1951.
KOYRÉ, A. *Études sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie.* Paris, 1950.
LOSSKY, N. O. *History of Russian Philosophy.* New York, International Universities Press, 1952.
MEDLIN, W. K. *Moscow and East Rome,* Geneva, 1952.
PALMER, W. *The Patriarch and the Tsar.* London, 1871–76. 6 vols.
SCHMEMANN, A. *Ultimate Questions. An Anthology of Modern Russian Religious Thought.* New York, Holt, Rinehart & Winston, 1965.
STRUVE, N. *Les Chrétiens en U.R.S.S.* Paris, 1963.
TIMASHEFF, N. S. *Religion in Soviet Russia.* New York, Sheed & Ward, 1942.
ZENKOVSKY, V. V. *History of Russian Philosophy.* New York, Columbia University Press, 1953.

8. HISTORY BY PERIODS

A. Medieval Russia

CHADWICK, N. K. *The Beginnings of Russian History.* Cambridge, Cambridge University Press, 1946.

CROSS, S. H., and SHERBOVITZ-WETZOR, O. P., trans. and eds. *The Russian Primary Chronicle.* Cambridge, The Mediaeval Academy of America, 1953.

ECK, A. *Le Moyen Age russe.* Paris, 1933.

GREKOV, B. D. *The Culture of Kiev Rus'.* Moscow, 1947.

VERNADSKY, G. *Ancient Russia.* New Haven, Yale University Press, 1943.

——— *Kievan Russia.* New Haven, Yale University Press, 1948.

——— *The Mongols and Russia.* New Haven, Yale University Press, 1953.

——— *The Origins of Russia.* Oxford, The Clarendon Press, 1959.

——— trans. *Medieval Russian Laws.* New York, Columbia University Press, 1947.

B. Tsardom of Moscow

AVVAKUM. *The Life of Archpriest Avvakum.* Trans. J. Harrison and H. Mirrlees. London, Wolf, 1924.

BACKUS, O. P. *Motives of West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow, 1377–1514.* Lawrence, University of Kansas Press, 1957.

BAIN, R. N. *The First Romanovs.* New York, Dutton, 1905.

BARBOUR, P. L. *Dimitry Called the Pretender.* Boston, Houghton Mifflin, 1966.

ECKHARDT, H. *Ivan the Terrible.* New York, Knopf, 1949.

FENNELL, J. L. I., ed. *The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia, 1564–1579.* Cambridge, Cambridge University Press, 1955.

——— *Prince A. M. Kurbsky's History of Ivan IV.* Cambridge, Cambridge University Press, 1965.

FLETCHER, G. *On the Russ Commonwealth.* London, Hakluyt Society, 1856.

FLEISCHHACKER, H. *Russland zwischen zwei Dynastien, 1598–1613.* Vienna, 1933.

GRUNWALD, C. DE. *La vraie histoire de Boris Godounov.* Paris, 1961.

HERBERSTEIN, S. VON. *Commentaries on Muscovite Affairs.* Ed. and trans. O. P. Backus. Lawrence, University of Kansas, 1956.

KIRCHNER, W. *The Rise of the Baltic Question.* Newark, Delaware, University of Delaware Press, 1954.

MAJOR, A. H., ed. *Herberstein's Notes upon Russia.* London, Hakluyt Society, 1851. 2 vols.

O'BRIEN, C. B. *Russia under Two Tsars, 1682–1689.* Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1952.

OLEARIUS, A. *Voyages and Travels.* London, 1662.

PASCAL, P. *Avvakum et les débuts du Raskol.* Ligugé (Vienne), 1938.

PLATONOV, S. Boris Godounov. Paris, 1929.
STOEKL, G. *Die Enstehung des Kosakentums*. Munich, 1953.
VERNADSKY, G. *Russia at the Dawn of the Modern Age*. New Haven, Yale University Press, 1959.

C. The Empire in the Eighteenth Century

BAIN, R. N. *The Daughter of Peter the Great*. Westminster, Constable, 1899.
——— *Peter III, Emperor of Russia*. Westminster, Constable, 1902.
——— *The Pupils of Peter the Great*. Westminster, Constable, 1897.
BENZ, E. *Leibniz und Peter der Grosse*. Berlin, 1947.
BLEASE, W. L. *Suvorov*. London, Constable, 1920.
CATHERINE II. *Memoirs*. Trans. K. Anthony. New York, Knopf, 1927.
DASHKOVA, PRINCESS C. *Memoirs*. London, 1840.
GREY, IAN. *Peter the Great*. Philadelphia and New York, Lippincott, 1960.
OLDENBOURG, Z. *Catherine the Great*. New York, Pantheon Books, 1965.
PUTNAM, P., ed. *Seven Britons in Imperial Russia, 1689–1812*. Princeton, Princeton University Press, 1952.
RADISHCHEV, A. *A Journey from St. Petersburg to Moscow*. Trans. L. Wiener; ed. R. P. Thaler. Cambridge, Harvard University Press, 1958.
RAEFF, M. *Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth-Century Nobility*. New York, Harcourt, Brace & World, 1966.
REDDAWAY, W. F. *Documents of Catherine the Great*. Cambridge, Cambridge University Press, 1931.
SACKE, G. *Die Gesetzgebende Kommission Katharinas II*. Breslau, 1940.
SCHUYLER, E. *Peter the Great*. New York, Scribner's, 1884. 2 vols.
SOLOVEYTCHIK, G. *Potemkin*. London, Butterworth, 1938.
SUMNER, B. H. *Peter the Great and the Emergence of Russia*. New York, Macmillan, 1951.
THOMPSON, G. S. *Catherine II and the Expansion of Russia*. New York, Macmillan, 1950.
WALISZEWSKI, K. *Autour d'un trône: Catherine II de Russie*. Paris, 1894.

D. The Empire in the Nineteenth Century

BILLINGTON, J. H. *Mikhailovsky and Russian Populism*. Oxford, The Clarendon Press, 1958.
CARR, E. H. *Michael Bakunin*. London, Macmillan, 1937.
CHRISTOFF, P. K. *An Introduction to Nineteenth-Century Russian*

Slavophilism. Vol. 1: *A. S. Xomjakov*. The Hague, Mouton, 1961.

CUSTINE, MARQUIS DE. *La Russie en 1839*. Paris, 1843. 4 vols.

CZARTORYSKI, A. *Memoirs*. London, Remington, 1888.

FISCHER, G. *Russian Liberalism from Gentry to Intelligentsia*. Cambridge, Harvard University Press, 1958.

GRAHAM, S. *Tsar of Freedom*. New Haven, Yale University Press, 1935.

GRUNWALD, C. DE. *La Vie de Nicolas Ier*. Paris, 1946.

——— *Le Tsar Alexandre II et son temps*. Paris, 1963.

GURKO, V. I. *Features and Figures of the Past*. Stanford, Stanford University Press, 1939.

HECHT, D. *Russian Radicals Look to America, 1825–1894*. Cambridge, Harvard University Press, 1947.

HERZEN, A. *My Past and Thoughts*. London, Chatto & Windus, 1924–27. 6 vols.

KARPOVICH, M. *Imperial Russia*. New York, Holt, 1932.

KORNILOV, A. *Modern Russian History*. New York, Knopf, 1924.

LEROY-BEAULIEU, A. *The Empire of the Tsars*. New York, Putnam, 1893–96. 3 vols.

MALIA, M. E. *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812–1855*. Cambridge, Harvard University Press, 1961.

MAZOUR, A. G. *The First Russian Revolution, 1825*. Berkeley, University of California Press, 1937.

NICHOLAS, GRAND DUKE (Nikolai Mikhailovich). *L'Empereur Alexandre Ier*. St. Petersburg, 1912. 2 vols.

PIPES, R. *Karamzin's Memoir on Ancient and Modern Russia*. Translation and analysis. Cambridge, Harvard University Press, 1959.

POBEDONOSTSEV, K. P. *L'Autocratie russe; correspondence et documents inédits (1881–1894)*. Paris, 1927.

——— *Reflections of a Russian Statesman*. London, Richards, 1898.

PUSHKAREV, S. *The Emergence of Modern Russia 1801–1917*. New York, Holt, Rinehart & Winston, 1963.

QUÉNET, C. *Tchaadaev et ses lettres philosophiques*. Paris, 1931.

RAEFF, M. *The Decembrist Movement*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1966.

——— *Plans for Political Reform in Imperial Russia, 1730–1905*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1966.

——— *Michael Speransky: Statesman of Imperial Russia*. The Hague, Nijhoff, 1957.

RIASANOVSKY, N. V. *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855*. Berkeley, University of California Press, 1959.

——— *Russia and the West in the Teachings of the Slavophiles*. Cambridge, Harvard University Press, 1952.

SCHIEMANN, T. *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.* Berlin, 1904–19. 4 vols.
SETON-WATSON, H. *The Russian Empire, 1801–1917.* New York, Oxford University Press, 1967.
TARLE, E. *Napoleon's Invasion of Russia, 1812.* New York, Oxford University Press, 1942.
WALKIN, J. *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia.* New York, F. A. Praeger, 1962.
WALLACE, D. M. *Russia.* New York, Holt, 1905.
WITTE, S. *Memoirs.* Garden City, N.Y., Doubleday, Page, 1921.

E. The Duma Period, 1905–1917

CHASLES, P. *Le Parlement russe.* Paris, 1910.
DODD, W. F. *Modern Constitutions.* Chicago, University of Chicago Press, 1909. 2, 181–195.
GRONSKY, P. and ASTROV, N. *The War and the Russian Government.* New Haven, Yale University Press, 1929.
GRUNWALD, C. de. *Le Tsar Nicolas II.* Paris, 1965.
KOKOVTSOV, V. N. *Out of My Past.* Stanford, Stanford University Press, 1935.
LEVIN, A. *The Second Duma.* New Haven, Yale University Press, 1940.
MASSIE, R. K. *Nicholas and Alexandra.* New York, Atheneum, 1967.
PALME, A. *Die russische Verfassung.* Berlin, 1910.
PARES, B. *Russia and Reform.* London, Constable, 1907.
POLNER, T. J. *The Zemstvos and the All-Russian Union of Zemstvos.* New Haven, Yale University Press, 1930.
TREADGOLD, D. W. *Lenin and his Rivals: The Struggle for Russia's Future, 1898–1906.* New York, Praeger, 1955.
WILLIAMS, H. W. *Russia of the Russians.* New York, Scribner's, 1914.
ZILLI, V. *La Rivoluzione Russa del 1905,* Vol. 1. Naples, 1953.

F. The First World War

BRUSILOV, A. A. *Mémoires du général Broussilov: Guerre 1914–1918.* Paris, 1929.
CHURCHILL, W. *The Unknown War.* New York, Scribner's, 1931.
DANILOV, Y. *La Russie dans la guerre mondiale.* Paris, 1927.
FLORINSKY, M. T. *The End of the Russian Empire.* New Haven, Yale University Press, 1931.
GOLDER, F. A. *Documents of Russian History, 1914–17.* New York, Century, 1927.
GOLOVIN, N. N. *The Russian Army in the World War.* New Haven, Yale University Press, 1931.

——— *The Russian Campaign of 1914.* Fort Leavenworth, The Command and General Staff School Press, 1933.

KOHN, S., and MEYENDORFF, BARON A. F. *The Cost of the War to Russia.* New Haven, Yale University Press, 1932.

PARES, B *The Fall of the Russian Monarchy.* London, Cape, 1939.

WHEELER-BENNETT, J. W. *The Forgotten Peace.* New York, Morrow, 1939.

G. Revolution and Civil War

BUNYAN, J. *Intervention, Civil War, and Communism in Russia.* Baltimore, Johns Hopkins Press, 1936.

——— and FISHER, H. H. *The Bolshevik Revolution.* Stanford, Stanford University Press, 1934.

CARR, E. H. *The Bolshevik Revolution, 1917–1923.* New York, Macmillan, 1951–52. 2 vols.

CHAMBERLIN, W. H. *The Russian Revolution.* New York, Macmillan, 1935. 2 vols.

DANIELS, R. V. *Red October. The Bolshevik Revolution of 1917.* New York, Scribner's, 1967.

DENIKIN, A. I. *The Russian Turmoil.* London, Hutchinson, 1922.

——— *The White Army.* London, Cape, 1930.

KATKOV, G. *Russia 1917. The February Revolution.* New York, Harper & Row, 1967.

KERENSKY, A. *Russia and History's Turning Point.* New York, Duell, Sloan & Pearce, 1965.

LOCKHART, R. H. B. *British Agent.* New York, Putnam's, 1933.

LUKOMSKY, A. S. *Memoirs of the Russian Revolution.* London, Fisher & Unwin, 1922.

RADKEY, O. H. *The Agrarian Foes of Bolshevism: Promise and Default of the Russian Socialist Revolutionaries, March to October, 1917.* New York, Columbia University Press, 1958.

SHUB, D. *Lenin.* Garden City, N.Y., Doubleday, 1948.

STEWART, G. *The White Armies of Russia.* New York, Macmillan, 1933.

TROTSKY, L. *My Life.* New York, Scribner's, 1930.

VARNECK, E., and FISHER, H. H. *The Testimony of Kolchak and Other Siberian Materials.* Stanford, Stanford University Press, 1935.

VERNADSKY, G. *Lenin.* New Haven, Yale University Press, 1931.

WRANGEL, P. N. *Memoirs of General Wrangel.* New York, Duffield, 1930.

WOLFE, B. D. *Three Who Made a Revolution.* New York, Dial Press, 1948.

H. Soviet Russia

CHAMBERLIN, W. H. *Soviet Russia,* Boston, Little, Brown, 1930.
DALLIN, D. J. *The Real Soviet Russia.* New Haven, Yale University Press, 1944; revised ed. 1947.
DEUTSCHER, I. *Stalin.* New York, Oxford University Press, 1949.
HARPER, S. N. *The Government of the Soviet Union.* New York, Van Nostrand, 1937.
HAZARD, J. *Soviet Housing Law.* New Haven, Yale University Press, 1939.
GSOVSKI, V. *Soviet Civil Law.* Ann Arbor, University of Michigan Law School, 1948–49. 2 vols.
LITTLEPAGE, J. D. and BESS, D. *In Search of Soviet Gold.* New York, Harcourt, Brace, 1937.
PIPES, R. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917–1923.* Cambridge, Harvard University Press, 1954.
SCHUMAN, F. L. *Soviet Politics.* New York, Knopf, 1946.
SCOTT, J. *Behind the Urals.* Boston, Houghton, Mifflin, 1942.
TIMASHEFF, N. S. *The Great Retreat.* New York, Dutton, 1946.
TOWSTER, J. *Political Power in the USSR.* New York, Oxford University Press, 1948.
VYSHINSKY, A. *The Law of the Soviet State.* New York, Macmillan, 1948.
WEBB, S., and WEBB, B. *Soviet Communism.* New York, Scribner's, 1936. 2 vols.
WHITE, D. F. *The Growth of the Red Army.* Princeton, Princeton University Press, 1944.

I. Communism

BORKENAU, F. *The Communist International.* London, Faber & Faber, 1938.
EBON, M. *World Communism Today.* New York, McGraw-Hill, 1948.
FISHER, R. T. *Pattern for Soviet Youth: A Study of the Congresses of the Komsomol.* New York, Columbia University Press, 1959.
GANKIN, O. H., and FISHER, H. H. *The Bolsheviks and the World War.* Stanford, Stanford University Press, 1940.
LENIN, V. I. *New Data for Lenin's "Imperialism."* Ed. E. Varga and L. Mendelsohn. New York, International Publishers, 1940.
SETON-WATSON, H. *From Lenin to Malenkov.* New York, F. A. Praeger, 1953.
STALIN, J. *Foundations of Leninism.* New York, International Publishers, 1932.

——— *Marxism and the National Question.* New York, International Publishers, 1942.

J. The Second World War

CHAMBERLIN, W. H. *The Russian Enigma.* New York, Scribner's, 1943.
DALLIN, A. *German Rule in Russia, 1944–1945.* New York, St. Martin's Press, 1957.
DEANE, J. R. *The Strange Alliance.* New York, Viking Press, 1947.
FAINSOD, M. *Smolensk under Soviet Rule.* Cambridge, Harvard University Press, 1958.
FISHER, H. H. *America and Russia.* Claremont, Calif., Claremont College Press, 1946.
HINDUS, M. *Mother Russia.* Garden City, N.Y., Doubleday, Doran, 1943.
SHERWOOD, R. E. *Roosevelt and Hopkins.* New York, Harper, 1948.
SMITH, W. B. *My Three Years in Moscow.* Philadelphia, Lippincott, 1950.
WERTH, A. *Russia at War 1941–1945.* New York, Dutton, 1964.

K. The 1950's and 1960's

BARGHOORN, F. C. *The Soviet Cultural Offensive.* Princeton, Princeton University Press, 1960.
CRANKSHAW, E. *Khrushchev: a Career.* New York, Viking Press, 1966.
GARDER, M. *L'Agonie du Régime en Russie Soviétique.* Paris, 1965.
——— *A History of the Soviet Army.* New York, Praeger, 1966.
GARTHOFF, R. L. *Soviet Strategy in the Nuclear Age.* New York, Praeger, 1958.
KENNAN, G. F. *Russia, the Atom, and the West.* New York, Harper, 1958.
MOSELY, P. E. *The Kremlin and World Politics: Studies in Soviet Policy and Action.* New York, Vintage Press, 1960.
SALISBURY, H. E. *Orbit of China.* New York, Harper & Row, 1967.
———, ed. *The Soviet Union: The Fifty Years.* New York, Harcourt, Brace & World, 1967.

9. DIPLOMACY AND FOREIGN RELATIONS

A. Pre-Soviet

ADAMOV, E. *Constantinople et les Détroits.* Paris, 1930–32. 2 vols.
ANDERSON, M. S. *Britain's Discovery of Russia, 1553–1815.* New York, St. Martin's Press, 1958.
BAILEY, T. A. *America Faces Russia; Russian-American Relations from*

Early Times to Our Day. Ithaca, Cornell University Press, 1950.

CRESSON, W. P. *The Holy Alliance.* New York, Oxford University Press, 1922.

GORIAINOV, S. *Le Bosphore et les Dardanelles.* Paris, 1910.

JELAVICH, C. *Tsarist Russia and Balkan Nationalism.* Berkeley, University of California Press, 1959.

[JOMINI, A.] *Diplomatic Study of the Crimean War.* London, Allen, 1882. 2 vols.

KAZEMZADEH, F. *Russia and Britain in Persia, 1864–1914.* New Haven, Yale University Press, 1968.

LANGER, W. L. *The Franco-Russian Alliance.* Cambridge, Harvard University Press, 1929.

LEDERER, I. J., ed. *Russian Foreign Policy. Essays in Historical Perspective.* New Haven, Yale University Press, 1962.

LENSEN, G. A. *The Russian Push toward Japan: Russo-Japanese Relations, 1697–1875.* Princeton, Princeton University Press, 1959.

LOBANOV-ROSTOVSKY, A. *Russia and Europe, 1789–1825.* Durham, N.C., Duke University Press, 1947.

MALOZEMOFF, A. *Russian Far Eastern Policy, 1881–1904.* Berkeley, University of California Press, 1958.

MARTENS, F. *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères.* St. Petersburg, 1874–1909. 15 vols.

MOSELY, P. E. *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question.* Cambridge, Harvard University Press, 1934.

NOLDE, B. *L'Alliance franco-russe.* Paris, 1936.

——— *Die Petersburger Mission Bismarcks, 1859–1862.* Leipzig, 1936.

PAVLOVSKY, M. N. *Chinese-Russian Relations.* New York, Philosophical Library, 1949.

PETROVICH, M. B. *The Emergence of Russian Panslavism, 1856–1870.* New York, Columbia University Press, 1956.

PHILLIPSON, C., and BUXTON, N. *The Question of the Bosporus and Dardanelles.* London, Stevens & Haynes, 1917.

PIRENNE, J. H. *La Sainte Alliance.* Paris, 1946. 2 vols.

POTEMKIN, V. *Histoire de la diplomatie.* Vols. 1–2. Paris, 1946–47.

PRIBRAM, A. F., and COOLIDGE, A. C. *The Secret Treaties of Austria-Hungary.* Cambridge, Harvard University Press, 1920–21. 2 vols.

PRICE, E. B. *The Russo-Japanese Treaties of 1907–1916.* Baltimore, Johns Hopkins Press, 1933.

PURYEAR, V. *England, Russia and the Straits, 1844–1856.* Berkeley, University of California Press, 1931.

ROSEN, BARON R. *Forty Years of Diplomacy*. New York, Knopf, 1922. 2 vols.

SAZONOV, S. *Fateful Years*. London, Cape, 1928.

SETON-WATSON, R. W. *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*. London, Macmillan, 1935.

SUMNER, B. H. *Peter the Great and the Ottoman Empire*. Oxford, Basil Blackwell, 1949.

——— *Russia and the Balkans*. Oxford, Clarendon Press, 1937.

——— "Tsardom and Imperialism in the Far East and Middle East, 1880–1914," *Proceedings of the British Academy*. Vol. 27. 1940.

ZABRISKIE, E. H. *American-Russian Rivalry in the Far East, 1895–1914*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1946.

B. Soviet

BELOFF, M. *The Foreign Policy of Soviet Russia*. New York, Oxford University Press, 1947–49. 2 vols.

DALLIN, D. *Soviet Foreign Policy after Stalin*. Philadelphia and New York, Lippincott, 1961.

——— *Soviet Russia and the Far East*. New Haven, Yale University Press, 1948.

——— *Soviet Russia's Foreign Policy, 1939–1942*. New Haven, Yale University Press, 1942.

FISCHER, L. *The Soviets in World Affairs*. New York, Cape & Smith, 1930. 2 vols.

KENNAN, G. F. *Soviet-American Relations, 1917–1920*. 2 vols. Princeton, Princeton University Press, 1956–1958.

——— *Soviet Foreign Policy, 1917–1941*. Princeton, Von Nostrand, 1960.

MOORE, H. L. *Soviet Far Eastern Policy, 1931–1945*. Princeton, Princeton University Press, 1945.

POPE, A. U. *Maxim Litvinov*. New York, Fischer, 1943.

POTEMKIN, V. *Histoire de la diplomatie*. Vol. 3. Paris, 1947.

STRAKHOVSKY, L. *Intervention at Archangel*. Princeton, Princeton University Press, 1944.

TARACOUZIO, T. A. *The Soviet Union and International Law*. New York, Macmillan, 1935.

——— *War and Peace in Soviet Diplomacy*. New York, Macmillan, 1940.

UNITED STATES, DEPARTMENT OF STATE, *Nazi-Soviet Relations, 1939–1941*. Ed. R. J. Sontag and J. S. Beddie. Washington, 1948.

U.S.S.R. MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS. *Documents and Materials relating to the Eve of the Second World War*. New York, International Publishers, 1948.

WHEELER-BENNETT, J. W. *Munich: Prologue to Tragedy.* New York, Duell, Sloan & Pearce, 1948.
YAKHONTOV, V. *Russia and the Soviet Union in the Far East.* New York, Coward-McCann, 1931.

10. NATIONALITIES, PERIPHERAL AND REGIONAL HISTORY

A. West

ALLEN, W. E. D. *Ukraine.* Cambridge, Cambridge University Press, 1940.
BAIN, R. N. *Slavonic Europe.* Cambridge, Cambridge University Press, 1908.
BUCHAN, J. ed. *The Baltic and Caucasian Countries.* London, Hodder & Stoughton, 1923.
Cambridge History of Poland, 1697–1935. Cambridge, Cambridge University Press, 1941–50, 2 vols.
DUBNOW, S. M. *History of the Jews in Russia and Poland.* Philadelphia, The Jewish Publication Society, 1916–20. 3 vols.
GREENBERG, L. *The Jews in Russia.* New Haven, Yale University Press, 1944–51. 2 vols.
HALECKI, O. *History of Poland.* New York, Roy, 1943.
HRUSHEVSKY, M. *A History of Ukraine.* New Haven, Yale University Press, 1941.
KONOVALOV, S. A. *Russo-Polish Relations.* London, Crescent Press, 1945.
LORD, R. H. *The Second Partition of Poland.* Cambridge, Harvard University Press, 1915.
O'BRIEN, C. B. *Muscovy and the Ukraine, 1654–1667.* Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1963.
RESHETAR, J. S. *The Ukrainian Revolution, 1917–20.* Princeton, Princeton University Press, 1952.
SCHWARZ, S. M. *The Jews in the Soviet Union.* Syracuse, Syracuse University Press, 1951.
SHOTWELL, J. T., and LASERSON, M. M. *Poland and Russia, 1919–1945.* New York, King's Crown Press, 1945.
SLOCOMBE, G. *A History of Poland.* London, Nelson, 1939.
VAKAR, N. P. *Belorussia: The Making of a Nation.* Cambridge, Harvard University Press, 1956.
VERNADSKY, G. *Bohdan, Hetman of Ukraine.* New Haven, Yale University Press, 1941.
WINTER, E. *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine, 955–1939.* Leipzig, 1942.

ALLEN, W. E. D. *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*. London, Central Asian Research Centre, 1963.

——— and P. MOURATOFF. *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828–1921*. Cambridge, Cambridge University Press, 1953.

BADDELEY, J. F. *Russia, Mongolia, and China*. London, Macmillan, 1919. 2 vols.

——— *The Russian Conquest of the Caucasus*. London, Longmans, Green, 1908.

DALLIN, D. *The Rise of Russia in Asia*. New Haven, Yale University Press, 1949.

HOWORTH, H. H. *History of the Mongols*. Pt. 2, Division 2. London, Longmans, Green, 1880.

KENNAN, G. *Siberia and the Exile System*. New York, Century, 1891.

KRAUSSE, A. *Russia in Asia*. New York, Henry Holt, 1899.

LAMB, H. *Genghis Khan*. New York, McBride, 1927.

LANTZEFF, G. *Siberia in the Seventeenth Century*. Berkeley, University of California Press, 1943.

LOBANOV-ROSTOVSKY, A. *Russia and Asia*. New York, Macmillan, 1933.

SARKISYANZ, E. *Geschichte der orientalischer Völker Russlands bis 1917*. München, 1961.

SCHUYLER, E. *Turkistan*. New York, Scribner's, Armstrong, 1876.

SPULER, B. *Die Goldene Horde*. Leipzig, 1943.

VLADIMIRTSOV, B. *The Life of Chingis Khan*. London, Routledge, 1930.

——— *Le Régime social des Mongols*. Paris, 1948.

ZENKOVSKY, S. *Pan-Turkism and Islam in Russia*. Cambridge, Harvard University Press, 1960.

DİZİN

A

Adrianopol (Edirne, anlaşması), 201.
Aehrenthal, Cont A., 338.
Afganistan, 122, 281, 336, 535.
Afrika, 298, 452-453, 506-507, 514, 539, 542.
Agadir, 338.
Ak-Mescit, 278.
Akdeniz, 24, 28, 30, 42, 58, 83, 88, 212, 241-242, 518.
Akıllı Yaroslav (Yaroslav Mudrıy), 6, 54, 60.
Alan-lar, 39, 41-42, 46-47.
Alaska, 117, 206, 208, 249, 281.
Aleksandr (I, II, III, İmparator), 8, 202, 210, 216, 224-225, 229-231, 234, 236, 238-239, 241, 243-266, 268, 271-273, 275-279, 281-293, 298, 300-301, 305-306, 308-309, 312-313, 315, 318-320, 322, 326, 343-344, 352-353, 361, 381, 385, 388.
Aleksandr Herzen, 285.
Aleksandr Ivanov, 238.
Aleksandr Ostrovsky, 236.
Aleksandr Ulyanov, 290.
Aleksandra, Federovna (İmparatoriçe), 288, 318, 348.
Aleksandrovsky, 460.
Aleksey Lvov, 238.
Aleksina, 283.
Aleksiyev, 297, 344.
Alexander Nevsky (Knaz), 87, 91, 114, 119, 476.
Alexis, 133, 162, 168-169, 173, 177, 182, 480.
Alexis Adaşev, 133.
Algeciras Konferansı, 336.
Alma-Ata, 420.
Alman-lar, 10-11, 14, 19, 21, 29-31, 33, 58, 64-65, 68-69, 86, 91, 161, 180-181, 187, 196-197, 200, 204-205, 230-232, 266, 282-283, 290, 292-296, 303, 307, 323, 325-326, 331, 333, 335-336, 338, 340, 342-346, 348, 350-351, 358-359, 367-370, 372-375, 378-379, 389, 394-396, 405-406, 420, 424, 428, 434, 438, 441-442, 446, 451, 453, 456, 460-463, 467, 469, 471, 475-476, 482, 484, 489-491.
Altay, Altaylar, 19, 22, 38, 44-45, 207, 232.
Altın Orda, 33, 82, 88-90, 93-94, 96, 98-99, 102-103, 105, 107, 122-124, 128.
Amerika, 14, 17, 79, 165, 205-206, 233, 256, 271, 281, 307, 312, 314, 327, 359, 372-373, 392, 395-396, 401, 408, 410, 424, 432, 435, 453, 482, 505, 513, 523-524, 531, 539-540.

Amur, 165-166, 179, 279-280.
Anastasia Romanoff (Çariçe), 132.
Andrew Kurbsky, 133.
Andrew Vinius, 161.
Anna, 7, 60, 190, 199, 202-204, 207, 211, 224, 238, 315, 318, 486.
Anna Ahmedova (şaire), 318.
Ant-lar, 5, 39-46, 48, 73, 136, 177, 435, 500, 518.
Antakya, 173.
Antant (itilaf devletleri), 9, 335, 338-339, 343.
Anti-Komintern, 451.
Antiller, 207.
Antonio Possevino, 140.
Arakçeyev, Aleksis (General) 257-258.
Aral Gölü, 22, 207, 278.
Aralsk, 278.
Arap-lar, 46-48, 360, 545, 547.
Arcos Ltd., 407-408.
Arhangel (Arhangelsk), 180, 182-183, 219, 249.
Arnavutluk, 543.
Arseni Matseviç, 227.
Astrahan, 34, 46, 88, 94, 116, 123, 135-136, 160, 176, 196, 206.
Aşkabad, 293.
Ataman, 129, 141, 157-158, 175, 375, 398.
Attila, 42.
Attlee, 523.
Austrelitz, 247.
Avar-lar, 5, 43-45, 54, 82.
Avusturya-Macaristan, 197, 268, 342, 374.
Avvakum, 172-174, 188.
Ayasofya, 59, 62, 112.
Ayastefanos, 283.
Aygun Anlaşması, 280.
Aziz Stephan, 48.
Aziz Vladimir, 6, 54, 57, 60, 117, 119, 319.
Azov, 211.

B

Bâb-ı Âli, 213, 242, 252, 267, 269-270, 283.
Bahmut, 211.
Bakü, 206, 304, 379, 397, 455.
Baldwin, Stanley, 407-408.
Balkan-lar, 19, 25, 45, 88, 112, 242, 247-248, 252, 256, 266-267, 277, 282-283, 292-293, 295, 338-339, 489, 498, 511, 517, 521, 528, 531.
Baltık cumhuriyetleri, 28-29, 37, 43, 47, 65, 68, 87, 89, 92, 137, 139, 160, 191, 195-196, 199, 203, 212, 243, 266, 281, 290, 298, 308, 444, 448, 462-463, 489, 492-494, 498, 501, 506, 520.
Baltlar, 30.
Baptist, 475.
Baryatinsky, Aleksandr (Knaz), 278.
Başkurt-lar, 196, 207-208, 215.
Battenberg, Aleksandr (Knaz), 292.
Batu-han, 85-88, 91, 93-94, 106, 114.
Batum, 283, 379.
Baturşa, 208.
Bavyera, 396.
Baykal Gölü, 297, 382, 398-399, 456.
Bela Kun, 396.
Belarus-lar, 18-21, 81, 95, 126, 166, 169, 210, 411, 448, 520, 526-527.
Belgorod, 510, 516.
Belgrad Anlaşması, 211.

Beloozero, 73, 143, 149.
Belostok, 248.
Benes, Eduard, 442, 460.
Bengal, 207.
Beria, L., 533, 552.
Berke-han, 91-94, 106.
Berlin, 204, 239, 277, 283-284, 292, 313, 406, 462-463, 496, 499-500, 521-522, 524, 527, 540-541, 543.
Besarabya, 44, 252, 271, 283, 323, 492-494, 498, 527
Beyaz Deniz, 21, 29, 57, 71, 136, 160, 174, 180, 182, 444.
Beyazlar, 9, 371-373, 377, 387, 390, 398-399.
Beytüllahim Kilisesi, 269.
Birleşik Devletler, 237, 250, 256-257, 260, 281, 303-304, 322, 335, 373-374, 392, 434-437
Bismark, 283.
Bizans (Bizanslılar, Bizans İmparatorluğu), 5, 29-31, 33-34, 40, 42-45, 48-53, 55, 58-59, 61-64, 66-68, 75-79, 112-113, 118, 130-131, 143, 145, 147-148, 171, 186-187, 199, 244, 319.
Bogolubsky, Andrew (Knaz) 63, 72.
Boğdan, 198, 212, 267, 269-271, 283.
Bohemya, 68, 146, 459, 511.
Boksör İsyanı, 296.
Boleslav, Xrabriy, 60.
Bolşevik-ler, 9, 13-14, 317-318, 327, 330-331, 349, 356-357, 359-360, 362-380, 382-383, 385-389, 392, 394, 397, 399-400, 409, 413, 416-417, 436, 439, 449, 472, 477, 532, 537-538, 547, 553.
Boris Morozov, 162.
Boris Sturmer, 348.
Borodin M., 320-321, 402-403.
Borodino (savaşı), 252.
Bourbon-lar, 195, 268.
Boyar-lar, 67, 69-73, 79, 95, 109, 118, 120-122, 132-135, 138-141, 143, 145, 147, 150-157, 159, 162, 173, 176-178, 181, 184-185, 187, 196, 200, 203, 223.
Boyarlar Meclisi, 109.
Brejnev L., 545, 548.
Brest-Litovsk, 9, 166, 199, 283, 367-369, 375, 492.
Briansk, 146.
Brusilov A. (general), 350, 388.
Budapeşte, 522.
Budenny, Simeon, 376.
Bug nehri, 38, 41, 43, 46, 82, 99, 211-212, 493.
Buhara, 136, 206-207, 279.
Buharin, Nickolas (Pravda gazetesi editörü), 418.
Bukovina, 191, 210, 494-495, 498, 520, 527.
Bukovya, 228.
Bulavin, Kondrat, 196-197, 199.
Bulganin, N., 534-536.
Bulgar Prensliği, 283-284, 292.
Bulgaristan, 55, 76-77, 87, 112, 282-284, 292, 339, 498, 514, 520, 528-529.
Bükreş Anlaşması, 252.
Büyük Ada, 380.
Büyük Cüz, 207.
Büyük Petro (Deli Petro), 7, 27, 29, 34, 179, 189, 191, 193, 203-205, 216, 218-221, 224, 229, 233, 235, 237, 244-245, 263, 324, 416, 467, 472, 484.

C-Ç

Camp David, 541.
Canibek-han, 94, 98.
Canning, Georg, 256.
Casablanca, 518.
Castro, F., 542, 544, 548.
Cebe-noyon, 66, 84.
Ceneviz, 93, 100-101.
Cenevizli-ler, 93, 101.
Cengiz-han, 83-85, 99.
Cermen-ler, 41, 126, 130, 139, 458.
Chamberlain, Neville, 406, 459-462.
Chang Tso-Lin (mareşal), 401.
Charles I (İngiltere Kralı/- II, İsveç Kralı), 182, 196-199, 237, 268.
Chilbudius, 44.
Chita, 296, 399.
Cizvit-ler, 140, 154.
Courland, 137, 190, 195, 199, 203-204, 210, 257, 345.
Cuçi-han, 88, 98-99, 101.
Cuçi Ulusu, 88, 98-99, 101.
Çan Kay-şek, 403, 451.
Çanakkale, 112, 212, 242, 268, 271, 345.
Çang Hsueh-Liang, 436, 438.
Çang-çun, 399.
Çaritsin, 176.
Çartorıyskiy, 245.
Çaykovsky, 321-322.
Çehov A., 316-318.
ÇEKA, 365-367, 376-377, 412.
Çekoslovakya, 442, 459-460, 462, 521, 524, 527-530, 544, 548.
Çerkassk, 39, 197.
Çerkassky, 273, 285.
Çerkez-ler, 100, 278.
Çernayev M. (general), 279, 282-283.
Çernigov, 80, 86, 124-125.
Çernov, 381.
Çernovets, 414.
Çernyşev, 204.
Çeşme, 212.
Çheidze N. (sosyalist), 352-353.
Çiçerin, 395, 405.
Çin (Çin, Çinli), 24, 38, 82-85, 87-90, 93, 96, 98, 135-136. 166, 179, 205-206, 279-280, 282, 295-296, 322, 394, 397-398, 400-403, 407, 435-439, 451, 468, 516, 518, 523, 525, 530-531, 534-538, 543-547, †572.
Çin Komünist Partisi, 398, 536.

D

Dağıstan, 278.
Daladier, 460.
Daniel, 91, 94, 119, 230, 552-553, 555.
Danimarka, 134, 137, 152, 195-196.
Debiç, İvan (General), 267.
Dekabristler, 247, 262, 264, 266.
Denikin, Anton (general), 361, 372, 377, 380-381.
Derbent, 206.
Devlet Şurâsı, 251.
Dimitri, 285-286, 313.
Dimitri Karakozov, 286.
Dimitri Mendelev, 313.
Dinyeper, 29, 32, 38, 41, 46, 51-52, 61, 68, 82, 103, 107, 129, 169, 198, 211-213, 424, 509, 516.
Dmitri Bortniansky, 238.
Dmitri Pojarsky, 159.
Dolgoruky ailesi, 203.
Domuz Burnu, 542.
Don Kosakları, 154, 156, 158-160, 163, 166, 175, 177, 188, 196, 243, 381.

Dostoyevsky, 266, 314-315, 322, 324.
Duhobor, 228-229.
Duma, 9, 122, 132-134, 157, 177, 185, 250-251, 273, 301-302, 311, 330-338, 342, 346-349, 351-354, 392.
Dumbarton Oaks, 521, 523.
Dungan, 282.
Dûzmece Dmitri, 150, 155, 188.
Dvina, 29, 47, 64, 73.
Dzerjinsky, 365.

E

Edigey, 103.
Edirne, 267, 271.
Edward Grey, 340.
Eflak, 198, 212, 267, 269-270, 283.
Eisenhower, 531, 541-542, 546.
Elbe nehri, 253-254.
Elias Repin, 319.
Elizabeth (İmparatorîçe), 7, 142, 202, 204-205, 208, 211.
Engels F., 468, 479.
Ermak (ataman), 141, 165.
Ermenrich, 41-42.
Ermitaj Mûzesi, 38, 41.
Erzurum, 267.
Eski Ayinci-ler, 35, 172-174, 178, 187-188, 226-229, 290, 321.
Eski Saray, 94.
Estonya, 137, 199, 247, 257, 369, 410, 448, 493-494, 520.
Etiyopya, 452.
Evanjelist, 290, 322.

F

Fas, 75, 335-336, 338.
Fedor Kuzmiç, 261.
Feng Yu-hsiang, 436.
Ferdinand, 340.
Fergana, 279.
Fetret Devri (Bûyûk Kargaşa Dönemi), 7, 150, 161, 169, 181, 183-184, 187, 321.
Fin-ler, 5, 17, 19, 42-44, 47-48, 56-57, 71, 101, 120, 124, 130, 134, 136, 140, 164, 176, 183, 196, 244, 252, 256, 274, 301, 330, 339, 360, 367, 369, 373, 381, 419, 427, 448, 462, 490, 492-493, 495-497, 501, 504, 510, 527.
Finlandiya, 17, 57, 71, 196, 244, 252, 301, 330, 360, 369, 373, 490, 492-493, 495-496, 501, 527.
Floransa, 34, 112-113.
Fokşanı, 213.
Fox, 281.
Francis Joseph, 269.
Franco, 452-453.
Frank-lar, 49-50, 270, 296, 514, 523, 526.
Fransa, 14, 86, 204, 210, 213, 241-242, 246-249, 251-252, 254-255, 266, 268-271, 277, 282, 293-296, 325, 335-336, 338, 340, 343-346, 379, 389, 394-395, 404-405, 434, 437-438, 441-443, 452-453, 459-462, 489-491, 493-494, 498, 501, 507, 514, 520, 522-523, 540-541, 546.
Freiland, 248.
Friesland, 50-51.
Frunze (kumandan), 376.

G

Gagarin, Yûri, 572.
Galiçya, 63-65, 71-72, 81, 91, 94-96, 154, 191, 210, 265, 344, 495.
Gedymin (grandûk), 95, 99.

Gelibolu, 112.
George Mniszek, 154.
George Samarin, 266, 273.
Gibson H. S., 434.
Girit, 499.
Gladstone W. E., 293.
Glep, 60.
Godesberg, 460.
Godunov, 150, 152, 188, 321.
Gogol, Nickolas, 234-235, 324.
Gorçakov, A. (prens), 231, 282.
Goremykin, Ivan, 333, 347.
Gorki M., 28, 316-318.
Got-lar, 5, 39, 41-42, 242.
Gök-Tepe, 293.
Gözleve, 270.
Grandük Mihail, 352-353.
Grandük Nikolay, 261, 342, 348, 353, 372.
Grek-ler (Yunanlılar), 31, 38, 47, 52, 54, 58-59, 62-63, 68, 76-79, 111-113, 115, 118, 124, 129, 131, 145, 157, 166-167, 169-172, 186, 189, 198, 212, 228.
Grodno, 197.
Gromyko A., 517, 534.
Guçkov A., 308, 353, 357.
Gurko, Basil (General), 351.
Gusev, Fedor, 517.
Güney Cemiyeti, 260.
Güyük-han, 88-89, 91.

H

Hacı Giray, 108.
Hankov Yarımadası, 403.
Hanoi, 547.
Hapsburg (hanedan), 195.
Harriman W. Averell, 517.
Hazar Denizi, 46, 51, 56-57, 84, 136, 175, 206-208, 278, 282, 379.
Hazarlar, 5, 32, 45-49, 57, 82.
Hegel, 468.
Herat, 41, 122.
Hermogen (Patriarh), 158, 161.
Hetman (kazak reis unvanı), 129, 167-169, 179, 197.
Hıristiyan Gençlik Hareketi, 475.
Hırvat-lar, 514.
Hırvatistan, 501, 514.
Hilarion, 54, 62.
Hindenburg, 344.
Hindistan, 136, 148, 206-207, 242-243, 397, 535, 538, 540, 547, 552.
Hiroshima, 524.
Hitler, 10, 440-442, 450, 458-461, 492, 497-500, 502-503, 507-508, 511, 514-515, 519, 521-522.
Hiva, 136, 206, 278, 282.
Hlıstı (rafızi tarikat), 228-229.
Hmelnitsky (ataman), 167, 169.
Ho Chi Minh, 547.
Hollanda, 161, 180, 182, 195, 403, 514.
Holstein, 199, 205.
Hotin, 211.
Hun-lar, 5, 24, 38-39, 41-43, 45, 54, 77-78, 82, 316, 447, 508, 535.
Hünkâr İskelesi Anlaşması, 268.

I-İ

I. Dünya Savaşı, 285, 301-302, 306, 308, 319, 323, 385.
İbrahim Paşa, 268.
İgor Alayı Destanı, 64, 80, 114, 321.
II. Katerina, 7, 205, 208, 214, 223-224, 227, 229, 240-241, 264.
II. Nikolay, 8, 287-289, 291-292, 320, 329, 332-333, 335-336, 340, 348, 351, 371-372.

II. Petro, 202-204.
II. Rudolf; 130.
II. William, 335, 340.
III. Aleksandr, 8, 287-293, 298, 305, 312, 326.
III. Frederick, 124.
III. İvan, 108, 117, 119-122, 124, 131, 134, 137, 144, 147.
III. Petro, 205, 214-215, 257.
İkinci Dünya Savaşı, 467, 489, 493, 497, 510, 519, 527-530, 534, 550.
İlmen, 48, 50, 71, 509.
İngerya, 196, 199.
İngiliz-ler, 28-29, 83, 136-137, 165, 182-183, 204, 243, 253, 256, 261, 267, 270-271, 281, 283, 303, 307, 328, 336, 340, 346, 359, 374, 379, 381, 394, 397, 401-408, 434-435, 459, 461-462, 477, 480, 490-491, 499-500, 504-505, 508, 512, 514, 520, 528, 545, 552.
İngiltere, 14, 142, 160, 195, 209, 241-243, 247, 249, 261, 266, 269-271, 281, 293, 303, 338, 345, 394, 396, 404-407, 441, 453, 459-463, 467, 486, 489-490, 493, 499-500, 504-505, 512-513, 518, 521-523, 526, 528, 530, 538, 540-541, 544.
İran, 14, 28, 30, 39-40, 42, 84-85, 87, 90, 96, 136, 175, 206-207, 295, 303, 336, 397-398, 455, 506, 512.
İrkutsk, 382.
İrtış nehri, 206-207, 279.
İskenderiye, 173.
İskit-ler, 5, 24, 30, 37-40, 82.
İskitya, 38.
İskoçya, 229, 234, 500.
İsmail (şehir), 213.
İspanya, 256, 452-453, 459.
İstanbul, 135, 196, 212, 242, 268, 271, 283, 338, 389.
İsviçre, 230, 241-242, 325-326, 349, 359, 433.
İşçi Partisi, 326-327, 404-405, 434.
İtalya, 112-113, 172, 238, 241-242, 335-336, 346, 350, 395, 404-405, 438, 451-453, 460, 489, 496, 501, 514, 518, 520.
IV. İvan, 116-119, 126, 130-131, 134-137, 140-142, 145-147, 150, 152, 163.
İvan Federov, 146.
İvan Pavlov, 313.
İvan Peresvetov, 146.
İvan Polzunov, 232.
İvan Vygovsky, 169.
İvan Zarutsky, 157-158.

J

Jakoben-ler, 260.
James Rostovtsev, 273.
Janos, 543.
Japon Denizi, 280.
Jdanov, 479, 551.
Jefferson, 250.
Johnson, 544, 546-547, 572.
Jordanes (tarihçi), 39.
Josephist-ler, 143-145.
Judaizer-ler, 143-144.
Jukov, 502, 509, 522.
Jukovsky, 272.
Jutland, 50.

K

Kabala köleleri, 185.
Kafkasya, 21, 24, 39, 43, 45-47, 51, 79, 82, 85-86, 88, 129, 234, 267, 271, 277-278, 283, 303, 308,

323, 348, 369, 375, 377, 379, 411, 425, 427, 456, 490, 503, 508, 516.
Kalinin, 387, 418.
Kalmuk, 197, 207-208, 370.
Kaluga, 156.
Kalvinist-ler, 161.
Kama, 14, 29, 45, 68, 97, 206, 249, 302, 337, 384, 404, 407, 412, 430, 434-435.
Kamçatka, 205, 280.
Kankrin, 257, 265.
Kanlı Pazar, 330.
Kanton, 402-403.
Kaptan Bering, 206.
Karabağ, 339.
Karadağ, 242, 282-283.
Karadeniz, 7, 22, 24, 28-29, 32, 37-39, 44, 46, 50, 56-57, 61, 68, 82, 88, 93, 99, 137, 164, 191, 194, 209, 211-213, 218, 241-242, 267, 270-271, 277, 281-282, 350, 381, 425, 516, 520.
Karelya, 156, 160.
Karl Brullov, 237.
Karpat, 22, 57, 191, 210, 520, 527.
Kars, 271, 283.
Kasimov Hanlığı, 107.
Katerina, 7, 14, 190, 201-202, 204-205, 208-210, 212-216, 223-224, 227, 229, 240-241, 264.
Katolik, 35, 58, 60, 91, 94, 102, 118, 120, 124, 145, 154, 161, 167, 169, 188, 209, 269-270, 512.
Kaufmann, 279, 282.
Kazaklar, 207, 411.
Kazan, 22, 33-34, 46, 61, 74, 89-91, 93, 101, 103, 106-107, 116, 122-124, 134-136, 144, 149-150, 154, 166, 172, 175, 181, 183-184, 197-199, 204, 209, 218, 225, 231-232, 239, 241, 259, 281, 316, 344, 350, 359, 362, 385, 400, 405, 418, 420, 429, 449, 452-454, 458, 471, 474, 486, 494, 504, 520, 524, 530, 532, 551.
Kazan Hanlığı, 107, 123, 134.
Kazimir (grandük), 95, 105, 120-121, 123-124, 245.
Kellogg Paktı, 434, 437-438.
Kennedy (ABD başkanı), 542, 544, 546, †572.
Kerç, 38, 48, 57, 212.
Kerensky, A., 9, 352-353, 357-358, 360-363, 367, 374, 383, 472.
Kherson, 38.
Kırgızlar, 207-209, 411.
Kırım, 9, 28, 43, 48, 82, 88-89, 93, 101, 108, 122-123, 134-136, 163, 167, 179, 211-213, 261, 266, 270-272, 277, 281, 312, 351, 375, 381, 387, 389, 484, 508, 520-521.
Kırım Hanlığı, 108, 123, 136, 179, 211, 213.
Kırım Savaşı, 266, 271-272, 277, 281, 484.
Kızıl Meydan, 149, 155, 176-177.
Kızıl Ordu, 366-367, 373, 375-377, 379, 381-382, 388-389, 392-393, 399, 424, 429, 437, 453, 463, 491, 493-494, 496-497, 500-502, 504, 508-509, 512, 516, 538, 549.
Kızıl Terör, 365-366, 446.
Kızıllar, 373, 375, 383, 390.
Kiao-chao, 296.
Kirilov, Aleksis, 207-208, 278-279.
Kirov, Serge, 10, 443, 445-447, 457, 479.

Kliuçevsky, 478.
Koçubey, 245.
Kokand, 278-279, 282.
Kokovtsov, Vladimir, 302, 337.
Kolçak, A (Amiral), 372, 381-382, 398.
Kolhoz, 423, 426-429, 446, 457, 474, 488, 536, 538-539, 548.
Komsomol, 412-413, 422, 424, 445, 475, 539.
Komünist Enternasyonal, 10, 394, 397, 403, 430-431, 495, 510-511.
Komünist Gençlik Hareketi, 475.
Konstantin, 52, 241, 260, 262, 267, 279, 287, 318.
Konstantin Balmont, 318.
Konstantinopol, 29, 31, 34, 44, 49-52, 59, 61-63, 68, 78, 111-113, 131, 145, 171, 173.
Kore, 87, 297, 531-532, 543, 546-547.
Kornilov, 9, 358-362, 377
Kosak-lar, 6-7, 117, 127-130, 141, 154, 156-160, 163-164, 166-168, 174-177, 184, 188, 194, 196-197, 205, 213, 215, 224, 243, 308, 370, 377, 381, 388.
Kostroma, 82, 159.
Krakov, 210.
Kremençug, 516.
Kremlin, 99, 118, 148, 157-159, 178, 499, 502, 535, 539, 542-543.
Kristomol, 475.
Kronstadt, 294, 392.
Kruşçev N., 533-539, 541-546, 548, 550-552.
Krymov, 361.
Kuban, 197, 213, 370, 377-378, 381, 388.
Kubilay-han, 90.
Kudüs, 59, 167, 173-174, 187
kulak, 17, 44, 153, 163, 397, 427, 429, 449, 483-484.
Kulca, 282.
Kulevçi, 267.
Kulikova (ovası, - savaşı), 114.
Kuman-lar, 32, 48, 57, 63-66, 68, 80, 85-86, 114, 128-129, 138, 269, 282, 344, 358, 376, 388.
Kunersdorf, 204.
Kuomintang, 398, 402-403, 437
Kuril Adaları, 208, 281, 522, 525.
Kuropatkin A. (General), 298.
Kurtuluş Birliği, 327.
Kuskov, 281.
Kustarnaya, 181.
Kuşk, 293.
Kutsal İttifak, 245, 254-256, 294.
Kutsal Sinod, 201, 227, 287.
Kutuzov, M. (Feldmareşal), 252-253.
Kuzey Cemiyeti, 260.
Kuzey İttifakı, 209.
Kuzma Minin, 158, 194.
Küba, 542, 544.
Küçük Cüz, 207.
Küçük Kaynarca, 212-213, 269.

L

Ladoga, 50, 56, 495, 509.
Lahey, 294-295, 336, 396.
Lapon-lar, 117.
Latviya, 201.
Lehler, 19, 33, 60, 63, 72, 81, 87, 95-96, 103, 127, 137, 140, 154, 156-160, 168-169, 210, 268.
Lenin, 13, 19, 25, 41, 60, 62, 72, 90, 110, 114, 144, 163, 168-169, 171, 176, 201, 209, 223, 233, 245, 250, 253, 260, 265, 277

279, 289, 314, 317, 326-327, 331, 334, 349, 356, 359-360, 362-363, 365-366, 373, 381, 383, 386-388, 392, 396, 402, 409, 413, 416-417, 420, 431, 449, 453, 469-472, 476, 481, 492, 532, 549.
Leningrad, 38, 416, 418, 424-425, 445, 463, 491, 493, 495, 501, 509, 516, 520.
Leo Karahan, 401.
Lermontov, 234-235.
Leton-lar, 64-65, 197, 199, 210, 369, 410, 448, 493-494.
Li Hung-chang, 296.
Liao-tung, 295-296, 299.
Liao-yang, 298.
Lineviç, 298.
Lipetsk, 286.
Litvanya, 30, 33, 81, 95, 99-100, 102-103, 105, 120-128, 134, 137-138, 140, 146, 166-167, 196, 209-210, 268, 273, 345, 368-369, 410, 448, 493-494.
Litvinov, 433-435, 438, 452, 458, 460-461, 517, 555.
Lloyd George, 382, 394-395.
Locarno, 405-406.
Lomonosov, Michael, 231-232.
Londra, 256, 268, 285, 335, 404, 407-408, 435, 462, 486, 504-506, 513, 517-518.
Lord Cushendun, 434.
Lothar, 50.
Lubart, 95-96.
Lublin, 127-128, 166.
Lublin Ünionu, 128, 166.
Ludendorff, 344.
Lugansk, 211.
Lukomsky, 343, 361.
Luteryan, 161.
Lvov, 238, 353, 357, 360.

M

Macaristan, 42, 46, 56, 64, 71-72, 86-87, 91, 95, 124, 146, 197, 268-269, 342, 374, 396, 489, 498, 501, 520-521, 524, 528-529, 534, 537, 543.
MacDonald, 404, 434.
Macmilan, 541.
Madagaskar, 207.
Magnat-lar (büyük toprak ağaları), 125-126.
Magnus (Danimarka kralı), 137
Mahmudek (Tatar hanı), 107.
Mahno, 388.
Maisky, 517.
Makari (piskopos), 132, 135, 146.
Makedonya, 76, 283-284.
Malakoff, 271.
Malenkov, 533-534.
Malta, 242.
Mamay, 98-101, 103.
Mançu, 166, 451.
Mançukuo, 451.
Mançurya, 296, 299, 398, 401, 436-439, 450, 452, 535.
Maniu, 529.
Mao, 536-537, 543, 547-548.
Marina, 154-158, 160.
Mariya, 151, 190.
Marks, 468-469, 471-472, 477, 479, 550.
Marksist-ler, 10, 326-327, 383, 421, 465, 467-469, 471, 476-479, 530, 532.
Marmara, 283, 380.
Marne, 344, 346.
Marshall Planı, 530.
Marta Boretsky, 120-121.
Martha, 153, 159.

Mary Hastings, 142.
Mason Locaları, 260.
Mâverâ (Vladikafkas), 277, 369.
Maxim, 145.
Mazepa, 197-199.
Mehmet Ali Paşa, 267.
Melikov, 287.
Mengli Giray, 122-124.
Mengü-Temir, 92-93, 111.
Menşevik-ler, 327, 330, 356; 362, 371-372, 385, 417, 469, 471.
Menşikov, 198, 202.
Merv, 293.
Methodius ('in adamı), 76.
Metternich, 255, 259.
Mısır, 14, 82, 242, 267, 499, 545, 547.
Michael Triboles, 145.
Middendorf, 279.
Mihail Glinka, 239.
Mihail Rodzianko, 352.
Mihail Şçepkin, 235.
Mihaiſoviç, 514.
Militan Ateistler Birliği, 474-475.
Miliutin, 273.
Milletler Cemiyeti, 405-406, 433, 437-439, 442, 460, 495-496.
Milliyetler Sovyeti, 411, 447.
Ming, 90.
Minsk, 210, 326, 389.
Mirbach, 374-375.
Mirza Kasım, 107.
Mogilev, 197, 210, 351, 353.
Moğol-lar, 6, 13, 19, 22-23, 26, 28, 33-34, 37-38, 41, 64, 66, 69, 73, 81-101, 105-111, 113-114, 116-117, 119, 123, 128, 130-131, 147, 183, 186-187, 321, 400-401, 481, 536.
Moğolistan, 22, 38, 83, 85, 89, 205, 400-401, 452, 536.
Moldovya, 56-57, 82, 87, 124, 146, 211, 448.
Molokan, 228.
Molotov, 461-462, 499, 505-506, 518, 533-534, 537.
Mora, 212, 369, 445, 501-502, 508.
Moskova, 6-7, 20, 27, 29, 33-35, 73, 82, 85, 93-95, 99-102, 105, 107-109, 112-113, 115-128, 130-131, 133-141, 144-151, 153-164, 166, 168-171, 173-177, 179-180, 545.
Mstislav, 61, 65-66, 319.
Mukden, 298, 438.
Muravyev, 260, 268, 271, 280.
Murgab, 293.
Mussolini, 460.
Münchengraetz, 268.
Münnich, 204, 211.

N

Nagasaki, 524.
Nanking, 403, 436-437.
Napoli, 241.
Napolyon, 8, 242, 244-245, 247-249, 252-254, 269, 315.
narodniki, 326-327.
Narova, 57.
Nasır, 547.
Natalie Narişkin, 177.
NATO, 199-200, 246, 250, 262, 373, 530, 539.
Navarin, 267.
Nazi-ler, 441-442, 459-461, 489, 492, 494, 499-502, 509, 515, 517, 522, 524.
Neman, 248.
Nestor (din adamı, müverrih), 77, 388.
Neva, 29, 86, 140.
Nevelskoy Boğazı, 280.
Nieman, 57, 95.

Nijni Novgorod, 28, 73, 94, 97, 100, 107, 121, 158, 171, 425.
Nikolay, 8, 26, 139-140, 227, 229, 231-235, 241, 245, 247, 249, 256, 258, 261-273, 277-278, 280, 287-289, 291-292, 300, 318-320, 326, 329, 332-333, 335-336, 340, 342, 347-348, 351-353, 367, 371-372, 418.
Nikolay Duhonin, 367.
Nikolay Gumilev, 318.
Nikolay İvanov, 352.
Nikolay Mihailovsky, 326.
Nikolay Salos, 139.
Nikon, 170-174, 186-187, 194, 201, 227.
Nil Sorsky, 143.
Nixon, 541.
Nogay-lar, 93, 114, 123, 130.
Normandiya, 520.
Norveç, 51, 117, 404.,
Novgorod, 6, 28-29, 34, 47, 54, 60-61, 63, 65, 67-71, 73-74, 77-78, 86-87, 89, 91-92, 94, 97, 100, 103, 106-107, 109, 114-115, 117, 119-121, 139-140, 143-144, 149, 154, 158, 160, 171, 181, 321, 415, 425.
Novgorodok, 95.
Novosiltsov, N., 245, 247, 256-257.
Nystadt Anlaşması, 199.

O-Ö

Ob nehri, 29, 32, 117, 222, 248.
Oçakov, 211.
Odessa, 28, 312, 330, 375, 378-379.
Oesel, 137.
Oka nehri, 47, 49, 53. 56-57, 72, 94, 102, 105, 107.
Okhotsk Denizi, 165, 179.
Olbia, 38.
Oleg, 51.
Olga, 52-54, 59.
Olgerd, 99-100.
Opriçnina, 6, 131, 136, 138-139, 141, 150, 169, 184.
Or, 207.
Orel, 154, 381, 515-516.
Orenburg, 207-208, 278-279, 306, 381.
Orleans, 268.
Orsk, 208.
Orta Cüz, 207
Ortodoks, 8, 31, 34-35, 51, 58-60, 77-78, 112-113, 118, 124, 129, 131, 146, 157, 166-167, 169-172, 188, 193, 198, 202, 209, 212, 226, 228-229, 242, 256, 259, 269-271, 322-324, 472-473, 511, 550.
Oset, 39, 73, 100.
Osman Paşa, 283.
Osmanlı-lar, 13-15, 34, 112, 118, 122, 135, 163, 168, 179-180, 194-196, 198-199, 202, 204, 209, 211-214, 241-242, 252, 255, 266-268, 270-271, 282, 286, 292, 339.
Osterman, 202-204.
Özbek, 93-95, 279, 411, 448, 535, 537, 549.
Özbek-han, 93-95.

P

Pamir, 191.
Pannonya, 42, 45-46.
Panslavizm, 511.
Papa (- lık), 34, 86, 91, 112-113, 118, 140, 155, 166, 201, 238, 254, 315, 473, 532.

Paris, 253, 271, 277, 282, 313-314, 320, 322, 380, 434, 486-487, 541.
Paskeviç (General), 267, 269-271.
Pasternak, 551.
Pavel (Çar), 8, 215-216, 227, 240-243, 245, 248, 267, 313, 319, 353, 375.
Pavel Stroganov, 245.
Pearl Harbor, 505.
Peçenek-ler, 32, 54-55, 57, 61.
Peçora Manastırı (Mağara Manastırı), 76-77.
Peipus, 57, 87.
Pekin, 82, 84, 89-90, 205, 403, 536-537, 543-547.
Perekop, 211, 389, 501.
Pereyaslav, 81, 96, 168, 516.
Perm, 117, 140, 251, 312, 381.
Perovsky, 278.
Perun, 40.
Pestel, 260, 263.
Peter Krasnov, 375.
Peter Lavrov, 326.
Petersburg, 30, 196, 199-200, 213, 219, 229-231, 233, 235, 237-238, 243, 249, 259-260, 262, 264, 273, 280, 285, 287, 306, 313, 318, 320, 322, 326, 329-330, 342.
Petkov, 529.
Petlura, 378.
Petro (Deli Petro), 7, 27, 29, 34, 177-180, 189-191, 193-208, 214-224, 226-227, 229-230, 233, 235, 237, 241, 243-245, 257, 263, 275, 280, 307, 324, 395, 408-409, 416, 467, 472-473, 484.
Petro Pahlen, 243.
Petro Tolstoy, 202.
Petrograd, 342, 349, 351-357, 359, 361-362, 364, 367-369, 416, 473, 480.
Petsamo Körfezi, 117.
Philip, 139, 268.
Photius (din adamı), 51.
Platonov, 478.
Plehanov, 326-327.
Plevne, 283.
Pobedonostev, 287.
Podolya, 96, 127, 210.
Pokrovsky, 469, 478-479.
Politbüro, 412, 418, 445, 535.
Polonya (Lehistan), 9, 13, 19, 31, 33, 71, 86, 91, 95, 102-103, 105, 120, 123-128, 130, 137, 140, 146, 151, 154-157, 159-162, 164, 166-169, 179, 195-198, 204, 210, 241, 244-245, 248, 254, 259-260, 265, 267-268, 285-286, 290, 308, 342, 345, 368, 387-389, 398, 442, 446, 453, 460, 462-463, 489, 491-495, 503, 511-514, 521, 523-524, 527-530, 534, 537, 540, 543.
Polonyalı Vladislav, 151.
Polotsk, 65, 125, 127, 210.
Poltava, 41, 198.
Pomestie, 133-134, 141, 184, 223.
Pomesty, 118.
Port Arthur, 297-298.
Portsmouth, 298, 335.
Potemkin, 213, 215, 329.
Prag, 210, 460-461.
Pravda, 40, 260, 406, 417, 429, 513, 550.
Prikazy (buyruk, ferman), 185.
Procopius Liapunov, 158.

Prut, 198, 201, 213.
Pskov, 65, 86-87, 109, 139-140, 148-149, 160, 353.
Pugaçov, Yemelyan, 215, 252.
Puşkin, A., 152, 231, 234-235, 239, 263, 321-322, 553.

R

Radek, 453.
Rapallo, 395.
Rasputin, 228, 348, 351.
Razin, 175-177, 194.
Rennenkampf, 344.
Revel, 207.
Riga, 64-65, 195, 219, 345, 389.
Rikov, 206, 418, 433, 453.
Riyatakov, 453.
Riyazan, 85, 94, 102, 105, 122, 128, 257.
Rjev, 503, 510.
Rojestvensky, 298.
Rojkov, 478.
Rokosovsky, 509.
Romanya, 283, 339, 350, 442, 494, 498, 501, 520, 523, 527-529, 544, 548.
Roosevelt, 298, 336, 504, 506, 514, 518-519, 523.
Rorik, 50.
Rostov, 47, 73, 135, 211, 227, 290, 312, 375, 425, 502, 508.
Rudolph Hess, 500, 504.
Rumantsov, 212, 233, 249.
Rumeli, 284.
Runciman, Walter (Lord), 459.
Rurik (kral, hanedan), 50-51, 72, 96, 106, 119.
Russkaya Pravda, 260.
Rymnik, 213.

S-Ş

Sağ Yaka, 169, 211.
Sahalin, 280, 299, 399-400.
Saksonya, 197, 248.
Saltıkov, 204, 216.
Samara, 176, 208, 372, 375, 377.
Saratov, 176, 312, 491.
Saray, 52, 59, 69, 72, 79, 82, 88-89, 93-94, 98-99, 101-102, 106, 110, 118, 123-124, 131-133, 148, 152, 154, 161, 177, 179-180, 183, 195, 204, 234, 236-238, 243.
Sarkel, 49, 53.
Sarmat, 5, 30, 37-41, 82.
savaş komünizmi, 383-384, 391, 414-415, 418, 487.
Sazonov, 348.
Schwartzenberg, 269-270.
seim, 125, 209-210, 257.
Semen Dejnev, 165.
Semerkand, 99, 102, 207, 279, 293.
Sergius, 100, 112, 473, 476.
Sır-derya, 278-279.
Sırbistan, 112, 267, 282-283, 339-340, 343, 345, 511.
Sırdaş Komite, 245, 247, 249-250.
Sırp-lar, 19, 211, 230, 252, 282-283, 339-340, 342-343, 514.
Sıvastopol, 38, 270-271, 315, 365, 484.
Sibirya, 7, 22, 29, 34, 88, 117, 123, 141, 163-166, 173, 184, 189, 205-206, 208, 222, 229, 232, 261, 263-264, 266, 279-280, 291, 297, 304, 306, 308-309, 326, 354, 372-375, 377-382, 398-400, 421, 425, 437, 447-448, 450, 454-456, 477, 539, 549.

Sibirya Hanlığı, 164, 166.
Sigismund, 126-127, 138, 154, 156-158, 161.
Sigismund August, 126-127, 138.
Simeon Polotsky, 187.
Simeon Şçedrin, 237.
Simeon Ushakov, 186.
Siniyavsky, 552-553.
Sinkiang, 452, 534-535.
Sinop, 270.
Skavronskaya, 190, 201.
Skobelev, 293, 298.
Skoropadsky, 375, 378.
Slav-lar, 5, 11, 18-20, 30, 37, 39-41, 43-47, 49, 51, 53, 61-62, 67, 73-74, 76-77, 113, 130, 132, 145-146, 188, 198, 242, 247, 252, 267, 277, 282-283, 292, 339, 342, 510-511, 514.
Slovenya, 514.
Smerd, 74.
Smerdy, 73-74.
Smolensk, 47, 65, 69, 95, 103, 125-126, 160, 162, 169, 197, 239, 501-502, 516.
Sokolnikov, 435, 453.
Sol Yaka, 169.
Sophia (İmparatoriçe), 71, 78-79, 105, 118-119, 178-180.
Sosyal Demokrat Parti, 328, 356, 369.
Sosyalist Devrimci Parti, 327.
Sosyalist Enternasyonal, 443.
sovhoz, 423, 428, 457, 538-539, 549.
Sovyet İşçi Temsilcileri, 330.
Sovyetler Birliği, 10, 14. 398, 400, 405-406, 409, 411-412, 415-417, 419, 421, 423, 426, 430-437, 439, 441-444, 447-450, 452-454, 456-458, 460-461, 463, 465-467, 470-471, 473, 475-479, 483, 485, 488-498, 501, 503-504, 506, 510-513, 518, 522-527, 530-532, 534-536, 539-541, 543-548, 550, †572.
Speransky, 249-251, 253, 256, 264.
Stalin, 363, 416-419, 429, 431, 446, 448-449, 453, 457, 462, 470-471, 479, 501, 505-507, 512, 515, 517-519, 522, 530-534, 536, 538, 548-552.
Stalingrad, 94, 381, 425, 455, 507-509.
Standley, 506, 517.
Stanislav Leszczynski, 197.
Stavuçanı, 211.
Stephen Batory, 130, 140.
Stimson, 435, 437-438.
Stockholm, 198.
Stolypin, 301, 303, 305, 333-335, 337, 387, 416.
Streltsy (tüfekçi alayları), 134, 195-196, 199, 321.
Stroganov, 140-141, 181, 183, 186, 245.
Stundistler, 323.
Sukhomlinov, 347.
Sun Yat-Sen, 402.
Suvorov (General), 210, 213, 237, 242.
Suzdal, 47, 63-65, 67, 72-73, 78-79, 86, 92, 106, 114, 147-148.
Sübudey-bahadur, 66.
Sviajsk, 134.
Svyatopolk, 60-61.
Svyatoslav (grandük), 6, 32, 52-55, 57-59, 61.
szlachta, 125, 127, 167
Şanghay, 399, 402-403.
Şeyh Şamil, 278.
Şişkov, 259.

Şulgin, 353.
Şuvalov, 204.

T

T'ma, 97.
Taganrog, 211, 261.
Tahran, 519.
Taiwan, 536.
Taman Yarımadası, 48-51, 213, 516.
Tambov, 228.
Tannenberg, 105, 344.
Tanrı Dağları, 22, 207.
Taşkent, 279-280, 306, 535, 537, 547.
Tatar-lar, 33-34, 46, 66, 89, 103, 105-108, 114, 116-117, 122-123, 128-130, 134-136, 141, 143, 156-157, 164, 167-168, 179, 211-212, 280.
Tatar Boğazı, 280.
Terek, 50, 127, 129, 142, 163, 281, 286, 296, 357, 388, 421, 482, 535.
Teuton, 40-41, 65, 86-87, 90, 95, 102-103, 105.
Thaddeus Kostuşko, 210.
Theodore, 119, 142, 150-153, 177-178, 187, 190, 235, 298, 486.
Theodore Romanoff, 151, 153.
Theodore Volkov, 235.
Theophanes, 115, 167.
Thor, 40.
Tibet, 336.
Tikhon, 472-473.
Tilsit, 248-249, 251-252.
Timoşenko, 497.
Timur (Emir Timur), 99, 102-103.
Tito J. B., 514, 529-530, 534.
Tmutorakan, 48, 51.
Tokta-han, 93.
Toktamış-han, 99-103, 107, 109.
Tomsk, 165, 312.
Totleben, 270.
Troçki, 10, 330, 359-360, 363, 367-368, 374, 376, 396, 417-420, 431, 435, 443, 445-446, 449, 453, 470, 510, 532.
Trubetskoy (Prens), 155, 158, 319.
Truman H., 523, 526, 530-531.
Truman Doktrini, 530.
Tsarskoe Selo, 231.
Tsushima, 298.
Tuhaçevsky, 376.
Tukaçevsky, 453, 497
Tuna, 32, 37-38, 41, 44-45, 49, 53-54, 56-57, 87, 126, 198, 212-213, 267, 270-271, 283, 343.
Tunus, 507, 514.
Tümen, 22, 97, 100, 123, 141, 206, 345.
Türk-ler, 5, 13-15, 19, 30, 32, 34, 37-38, 41-42, 44-46, 54, 56-57, 73, 79, 85, 89, 98, 112-113, 118, 128, 130-131, 134-135, 145-147, 163-164, 176, 179-180, 195, 198, 208, 213, 267-269, 271, 280, 282-283, 293, 338-339, 343, 369, 411, 434, 448, 534, 537, 548-549.
Türkistan, 22, 26, 136, 207, 278-282, 303, 306, 308, 420, 425, 537, 543.
Türkiye, 13-14, 164, 198, 201, 267-271, 278, 282-284, 309, 338, 394, 397-398, 420, 455, 530, 539, 549.
Türkmen-ler, 293, 411, 549.
Tver, 73, 82, 93-94, 99-100, 105, 117, 119-120.

U-Ü

Ufa, 381, 455, 491.
Ugor-lar, 42, 46, 49, 73.
Ugra, 123.
Ukrayna, 7, 18-21, 27, 29, 81, 99, 117, 123, 127-129, 154-156, 166-171, 179, 186-189, 197, 210-211, 213, 235, 238, 259, 345, 368-370, 375, 378-379, 381, 388-389, 410-411, 430, 442, 446, 448, 455-456, 477, 479, 490, 492-495, 500, 503, 511, 513, 519, 525-527.
Ulbricht, 543.
Uluğ-Mehmed, 105-107
Uniat, 166, 209.
Ural, 19, 21, 27, 29, 42, 57, 71, 117, 141, 182, 207, 215, 306, 378, 421, 424-425, 454-455, 491, 508, 539.
Ural Kosakları, 215.
Ural-Altay, 19.
Ussuri, 543.
Usuri, 280.
Uşakov, 242.
Uygur-lar, 534-535, 537.
Üçüncü Reich, 458.

V

Valeri Bryusov, 318.
Vardar, 283.
Vareg-ler, 19, 32, 50-51, 60, 68.
Varşova, 210, 248, 254, 262, 312, 344, 388-389, 539.
Varşova Dükalığı, 248, 254.
Vasili (Çar), 102, 105-108, 113, 119, 122, 131, 136, 149, 151, 155-157, 173, 179, 237, 278.
Vasili Bajenov, 237
Vasili Golitsyn, 179.
Vasili Kluçevsky, 122.
Veçe, 63, 70-71, 109, 120-121, 126.
Velikirus-lar, 129, 169.
Venedik, 89, 195.
Verona, 255-256.
Viaçeslav Plehve, 329.
Viazma, 503, 510.
Vietnam, 546-547.
Viking-ler, 47
Vilno, 125, 231, 273, 494.
Vistül, 344.
Vişinsky, 518.
Vitebsk, 125, 210, 520.
Vitovt, 103, 105, 126.
Viyana, 87, 195, 254, 522, 524, 542.
Vladikavkaz, 509.
Vladimir (Monomach), 6, 54, 57-61, 63, 67, 73, 86, 91, 94, 97, 100, 105, 117, 119, 121, 148, 237, 273, 302, 318-320, 326, 337, 347, 480-481, 553.
Vladivostok, 280, 296, 304, 373-375, 398-400, 543.
Vlasov, 515.
Volga, 28-29, 32, 45-47, 53-54, 57-58, 68, 72, 79, 82, 85-86, 88-89, 94, 98, 106-107, 116, 134-136, 141, 143-145, 151, 159, 165, 176, 183, 207, 215, 219, 317, 372, 374, 380, 427, 455-456, 491, 508-509, 539.
Volinya, 71, 91, 95-96, 125, 127, 210.
Volost, 276.
Voronej, 180, 198, 312, 508-509.
Vorontsov, 204.
Vorovski, 433.
Voskla, 103.
Voznesensky, 552.
Vsevolod, 72.

W

Waterloo, 253.
Wei-hai-wei, 296.
Wielopolski, 285.
Wilson, 374, 380, 396.
Witte, 292, 295-296, 298, 307, 330-333, 335.
Wrangel, 381, 387-389, 398.

Y

Yagaylo, 100, 102-103, 105.
Yagoda, 453.
Yahudi-ler, 58-59, 144, 167, 290, 325, 331, 481, 493.
Yakutsk, 165.
Yalta, 521-524, 527.
Yaroslavsky, 474.
Yayık, 88, 123, 129, 160, 163, 207, 215.
Yedisu, 279.
Yeni Saray, 94.
Yermolov, 277.
Yeşiller, 371.
Yevtuşenko, 552.
Yona, 113.
Yuan, 89-90, 98.
Yunanlar (Grekler), 19, 28, 30-31, 38, 75, 255-256, 266, 269, 339.
Yunanistan, 14, 38, 267, 339, 404, 499, 521, 523, 527-528, 530.
Yüksek Sovyet, 443, 447, 462-463, 494, 497.

Z

Zadonşçina, 114.
Zaporoj Kosakları, 129-130, 156, 166-167, 213.
Zaporojya, 129-130, 516.
Zarudny, 276.
Zechariah, 144.
zemsky naçalnik, 289.
zemsky sobor, 133-134, 151, 157, 159-164, 168, 177, 185, 193.
Zemstvo, 9, 275-276, 286, 289, 301, 308-311, 328, 332, 342, 347, 355, 466.
zemşçina, 139-140.
Zinovyev, 397, 404, 406, 416-420, 431, 445-446, 449.

Timur'un Tohtamış-han'ı ezerek Altın Orda'yı zayıflatması Rusya'nın hem devlet olarak güçlenmesine, hem de halk olarak birbirine kenetlenmesine yol açmış; bu tarihi vahim hatanın ağır faturasını birkaç asır sonra bizzat Timur'un torunları ve diğer Orta Asya Türkleri ödemiştir.

Gerçi bakışlarımızı aynı çıkar alanlarına çevirdiğimiz için Türklerle Rusların dost olmaları çok zordu, ama bu düşmanlığın ağır faturasını Ruslardan çok bizler ödemişizdir. Çünkü sonuçta hem Balkanları, hem Kafkasları kaybettiğimiz gibi, diğer Batılı devletler karşısında da zayıf düştük. Bu zayıflığımız sebebiyle Mehmet Ali Paşa, İstanbul önlerine kadar gelirken, Ruslar Orta Asya'yı kaşla göz arasında yuttular. Dahası, Bulgaristan, Yunanistan, Bosna-Hersek, Kırım vs.'yi birbiri ardınca kaybettik. Sonuçta Ekim devriminden sonra komünist bloka karşı korunalım derken ABD'nin ve Batılı ülkelerin kucağına düştük; borçlandıkça borçlandık, battıkça battık.

Her şeye rağmen Ruslar, kültürlü ve aristokrat bir millettir. Onlar da bizim gibi yarı doğulu, yarı batılıdır. Rus söz vermişse, sözünü tutar; ama Amerikalılar için verilen sözün, yapılan anlaşmaların hiçbir değeri yoktur.

Elinizdeki bu kitap, yarı doğulu, yarı batılı Rusların tarihini, uygarlık ve kültürlerini başlangıçtan günümüze kadar sizlere sunmaktadır.

ISBN 978-975-8839-69-8

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.com